HALADÁS ÉS SZEGÉNYSÉG

A TERMELÉSI VÁLSÁGOK ÉS A NÖVEKVŐ VAGYONNAL EGYÜTT NÖVŐ SZEGÉNYSÉG OKÁNAK KUTATÁSA. ∴ EZEK GYÓGYSZERE

ÍRTA:

HENRY GEORGE

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:

BRAUN RÓBERT

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1914

6466. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

Azoknak ajánlom e könyvet, kik a vagyon egyenlőtlen megoszlásából és a kiváltságból eredő bűnt és nyomort látva, egy magasabb társadalmi állapot lehetőségét érzik és ennek eléréséért akarnának küzdeni.

Csinálj magadnak meghatározást vagy leírást arról a dologról, melyet elédbe adnak, hogy világosan lásd, miféle dolog az lényegében, a maga meztelenségében, teljes valójában és mondd meg magad annak helyes nevét és azoknak a dolgoknak neveit, melyekből alakíttatott és amelyekre szétbontható. Mert semmi sem idézi elő annyira az elme emelkedettségét, mint az, ha képes vagy rendszeresen és híven megvizsgálni minden tárgyat, mely az életben eléd kerül és ha képes vagy úgy nézni a dolgokat, hogy egyidejüleg lásd azt is, hogy miféle világegyetem ez és hogy mi haszna van mindennek benne és hogy mi értéke van mindennek az egészre és az emberre nézve, aki a legfőbb város polgára, melyhez az összes többi városok mint családhoz tartoznak; hogy minden egyes dolog mi és miből áll és hogy természeténél fogva meddig tarthat. — *Marcus Aurelius Antoninus.*

Kell menedéknek lennie! Az emberek
A tél viharában vesztek el, míg egy tüzet nem csiholt
Kovából, mely hidegen rejtette magában azt, ami bennük is volt,
A melegítő naptól örökül hagyott vörös szikrát;
Mint a farkasok falták a húst, míg egy magot nem vetett,
Mely fűvé nő és mégis élteti az embert;
Arcukat fintorgatták és makogták, míg egy nyelv meg nem szólalt
És türelmes ujjak mintákba foglalták az írott hangot.
Mi jótok van, testvéreim, amely nem
Kutatásból, küzdelemből és szerető áldozatból eredt?

Edwin Arnold.

Még soha
Az Igazságból hiába nem vetettek
A világ széles ugarába:
Miután a kezek elvetik a magot,
Utána halmon és mezőn kezek
Fogják aratni az arany termést.

Whittier.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Ez a könyv, melyet az olvasó kezébe vesz, a világ legelterjedtebb közgazdaságtani műve. George maga jogos büszkeséggel állította, hogy e műve egyedül több vevőre talált, mint az összes addig megjelent közgazdaságtani könyvek együttesen. Nemcsak akart, hanem tudott is a tömegek nyelvén és szívéhez szólni. Erre azért volt szüksége, mert nem csupán elvont tudományos igazságokat igyekezett beigazolni, hanem tettre is akarta bírni olvasóit. Ezért tehát, mi tagadás benne, nem veti meg a retorikát. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem érvekkel kiván hatni, hanem csupán azt, hogy érveit minél több embernek óhajtja rendelkezésére bocsájtani.

George eszméivel foglalkozik egy kis utópista regény, mely bevezető olvasmányul ajánlható e könyvhöz.* E regény magyar társszerzőjéről olvasom, hogy mikor ifju korában Angliába került, egy

* *Kormányzóságom története.* Angolból e sorok írója fordította, előszóval Jászi Oszkár látta el. Megjelent a Modern Könyvtárban, ára 80 fillér.

gazdag műkedvelőnek segített pénzért egy közgazdaságtani munka írásában. Ez, munka közben, több ízben, türelmetlenül kiáltott föl: Önnel semmire sem megyek, ön georgeista! A fiatalember, ki idáig soha e nevet sem hallotta, megvette George *Haladás és szegénység*-ét, elolvasta és másnap azt mondta gazdag munkatársának: Önnek igaza van, én csakugyan georgeista vagyok! Hiszem és remélem, hogy sok olvasó fogja ezzel a meggyőződéssel letenni e könyvet.

Braun Róbert.

TARTALOM.

A fordító előszava.......................... 5

Bevezetés.

A probléma.................................. 11

I. KÖNYV.

Munkabér és tőke.

I. Fejezet. A munkabér közkeletű törvény. Elégtelensége..................... 24
II. Fejezet. A kifejezések jelentése........... 37
III. Fejezet. A munkabért nem a tőke, hanem a munka szolgáltatja............ 57
IV. Fejezet. A munkásokat nem a tőke tartja el 78
V. Fejezet. A tőke igazi funkciói............ 84

II. KÖNYV.

Népesség és élelmiszerek.

I. Fejezet. A malthusi elmélet keletkezése és támasza........................ 96
II. Fejezet. Következtetések tényekből........ 108
III. Fejezet. Következtetések analógiákból...... 135
IV. Fejezet. A malthusi elmélet cáfolata........ 145

III. KÖNYV.

A megoszlás törvényei.

I. Fejezet. A kutatás a megoszlás törvényeire vonatkoztatva. E törvények szükségszerű viszonyai 157
II. Fejezet. Földjáradék és a földjáradék törvénye 169
III. Fejezet. A kamat és a kamat oka 178
IV. Fejezet. Az áltőkéről és a gyakran kamatnak tekintett haszonról 193
V. Fejezet. A kamat törvénye 199
IV. Fejezet. A munkabér és a munkabér törvénye 208
VII. Fejezet. E törvények kölcsönös viszonya és egybefüggése 222
VIII. Fejezet. A kérdés egyensúlytana ezzel meg van magyarázva 224

IV. KÖNYV.

Az anyagi haladás hatása a vagyon megoszlására.

I. Fejezet. A kérdés dinamikája még keresendő 229
II. Fejezet. A népesség növekedésének hatása a vagyonmegoszlásra 232
III. Fejezet. Az ipari haladás hatása a vagyonmegoszlásra 233
IV. Fejezet. Az anyagi haladás keltette remény következménye. 257

V. KÖNYV.

A probléma megoldása.

I. Fejezet. A megújuló gazdasági válságok főoka 263
II. Fejezet. A szegénység megmaradása a növekvő gazdagság közepette .... 28[illegible]

VI. KÖNYV.

A gyógyszer.

I. Fejezet. A közönségesen javasolt gyógyszerek elégtelensége 296
II. Fejezet. Az igazi gyógyszer. 444

VII. KÖNYV.

A gyógyszer igazságossága.

I. Fejezet. A magán földtulajdon igazságtalanságai 330
II. Fejezet. A munkások rabszolgaságbadöntése mint a magán földtulajdon végső következménye 345
III. Fejezet. A földesurak jogcíme kártérítésre .. 356
IV. Fejezet. A magán földtulajdon történelmi szempontból 365
V. Fejezet. A földtulajdon az Egyesült Államokban 382

VIII. KÖNYV.

A gyógyszer alkalmazása.

I. Fejezet. A magán földtulajdon összeférhetetlen a föld legjobb használatával .. 394
II. Fejezet. Hogyan igényelhető és biztosítható a földhöz való egyenlő jog 399
III. Fejezet. A javaslat kipróbálása az adózási szabályok által 404
IV. Fejezet. Érvek mellette és ellene 417

IX. KÖNYV.

A gyógyszer következményei.

I. Fejezet. Hatása a termelésre 427
II. Fejezet. A megoszlásra és azután a termelésre való hatás 433
III. Fejezet. Hatása egyénekre és osztályokra .. 440
IV. Fejezet. Azok a változások, melyek a társadalmi szervezetben és társadalmi életben állanának elő 446

X. KÖNYV.

Az emberi haladás törvénye.

I. Fejezet. Az emberi haladás közkeletű elmélete. — Ennek elégtelensége 467
II. Fejezet. Különbségek a civilizációban. — Minek tulajdoníthatók 481
III. Fejezet. Az emberi haladás törvénye 497
IV. Fejezet. Hogyan indulhat a modern civilizáció hanyatlásnak 520
V. Fejezet. A központi igazság 538

Befejezés.

Az egyéni élet problémája 548
Tárgymutató 561

BEVEZETÉS.

Dolgoztok, dolgoztok, de soha be nem léptek,
Mint a törzsek, melyek bűnükben pusztultak
[el a pusztán.
Az igéret földje előtt senyvedtek, elhaltok,
Mielőtt fáradt szemeitek annak zöldjét fény-
[leni láthatnák.

Mr. Sigourney.

A PROBLÉMA.

A jelen század a vagyontermelés képességének csodás növekvésével tűnik ki. A gőz és villany kihasználása, a jobb módszerek és a munkamegtakarító gépek használatának kezdeményezése, a termelés nagyobb fölosztása és nagyobb mérete rendkívül megsokszorozták a munka hatályát.

E csodás korszak elején természetesen várni lehetett és várták is, hogy a munkamegtakarító találmányok könnyíteni fogják a munkát és javítani fogják a munkás helyzetét, hogy a vagyontermelő képességnek rendkívüli növekvése az igazi szegénységet elmúlt dologgá teszi. Ha a mult század valamelyik embere, egy Franklin vagy Pristley, láthatta volna a jövő álmaként, hogy mint foglalja el a

gőzhajó a vitorlás, a vasút a szekér, az aratógép a kasza, a cséplőgép a csép helyét, ha hallhatta volna a gépek zúgását, melyek az emberi akaratnak engedelmeskedve és az emberi kivánság teljesítése végett nagyobb erőt fejtenek ki, mint az összes földön élő emberek és teherhordó állatok együttvéve, ha láthatta volna, hogy mint formálódik át az erdei fa kész épületfává, ajtókká, ablakfélfákká, ablakredőkké, ládákká vagy hordókká, szinte az emberi kéz érintése nélkül, ha láthatta volna a nagy műhelyeket, ahol csizmák és cipők ládaszámra kevesebb munkával készülnek, mint amennyivel egy régi divatú varga egy talpalást végzett, a gyárakat, ahol egy leány fölügyelete alatt a gyapotból hamarább lesz szövet, mint amennyi idő alatt az ügyes takácsok százai megszőhették volna szövőszékeiken, ha láthatta volna a gőzkalapácsokat, melyek óriási csöveket és hatalmas horgonyokat kovácsolnak és a picinyke órákat csináló finom gépeket, a gyémántfúrót, mely átvágja a sziklák szívét, a kőolajat, mely a bálnát teszi fölöslegessé, ha azt az óriási munkamegtakarítást láthatta volna, mely a csere és forgalom javulásából ered, az Ausztráliában levágott juhot, melyet frissen esznek meg Angliában és a londoni bankárnak délután adott megbízást, melyet még aznap reggel teljesítenek San-Franciscóban, ha elképzelhette volna azt a százezer javítást, melyeket ezek csak jeleznek, vajjon mit következtetett volna az emberiség társadalmi helyzetére nézve?

Nem is következtetésnek, hanem a látomás folytatásaként úgy tűnt volna föl előtte, mintha látta volna: szíve dobogott és idegei megremegtek volna, mint aki egy magaslatról közvetlenül egy szomjuságtól gyötört karaván előtt zúgó erdők eleven zöldjét és mosolygó vizek csillanását pillantja meg. Képzeletének világos képeként látta volna, hogy mint emelik

föl ezek az új erők a társadalmat alapjából, kiemelve a szegényt a szükségnek lehetőségéből, megszabadítva a legutolsót az élet anyagi szükségeinek gondjától. Látta volna, mint veszik magukra a tudomány fényének e rabszolgái az örökölt átkot, mint teszik ezek a vasizmok, ezek az acélidegek még a legszegényebb munkás életét is ünnepnappá, melyen minden magasabb tehetség és nemesebb ösztön szabadon fejlődhetnék.

És ebből a dús anyagi helyzetből mint természetes következményeket látta volna fejlődni az aranykor erkölcseinek megvalósulását, mely kor örökös álma volt az emberiségnek. Az ifjuság nem senyved és nyomorog, az öregség nem szenved a kapzsiság kínjától, a gyermek a tigrissel játszik, a földet túró ember a csillagok dicsfényét issza! Ocsmány dolgok eltűnnek, vadak megszelidülnek, hangzavarok összhangba jönnek! Mert hogy lehetne kapzsiság ott, ahol mindenkinek elege van? Hogy létezhetnék bűn, vétek, tudatlanság, durvaság, melyek a szegénységből és a szegénységtől való félelemből keletkeznek, ahol a szegénység eltűnt? Ki alázná meg magát, ahol mindenki szabad, ki lenne elnyomó, ahol mindenki egyenlő?

Többé-kevésbé homályosan vagy világosan ezek lettek volna a remények, ezek ama haladás szülte álmok, amely haladás kiválóvá teszi e csodás századot. Oly mélyen vette bele magát e haladás tudata a közfölfogásba, hogy gyökeresen megváltoztatta a gondolkozás irányát, átalakította a politikai hitelveket és kiszorította helyükből a leggyökeresebb alapfogalmakat. A nagyobb lehetőségek kisértő látomásai nemcsak fényben és elevenségben nyertek, de irányuk is változott: nem elhaló napnyugta mögött mutatkoztak halvány szinek, hanem hajnalhasadás dicsfénye világította meg az eget.

Igaz, hogy csalódás csalódásra következett és fölfedezés fölfedezés után, találmány találmány után mit sem könnyített azok fáradságán, akik leginkább szorultak pihenésre, sem nem hozott bőséget a szegényeknek. Azonban annyi dolog volt, aminek látszólag e kudarcot tulajdonítani lehetett, hogy napjainkig az új hit alig gyöngült. Jobban megbecsültük a leküzdendő nehézségeket, mindamellett bíztunk abban, hogy az idő irányzata ezek legyőzése felé halad.

Most azonban oly tényekkel jövünk összeütközésbe, melyekre nézve tévedés nem lehet. A világ minden részéből ipari depresszióról érkeznek hirek, kényszerű tétlenségre kárhoztatott munkásokról, fölhalmozott és pusztuló tőkéről, üzletemberek pénzzavaráról, munkások szükségéről, szenvedéséről és nyugtalanságáról. Mindaz a tompa, gyilkos fájdalom, mindaz a metsző, megőrjítő rémület, amit a tömegre nézve e szók, hogy »nehéz idők« jelentenek, sujtják ma a világot. A dolgok e helyzete, mely egymástól földrajzi fekvésre, politikai intézményekre, adózási és pénzügyi rendszerre, népsűrüségre, társadalmi szervezetre nézve oly nagyon különböző társadalmakban azonos, alig magyarázható helyi okokkal. Inség van ott, ahol nagy, állandó hadseregek vannak, de inség van ott is, ahol az állandó hadsereg jelentéktelen, inség van, ahol a védővámok ostobán és károsan akadályozzák a kereskedelmet, de inség van, ahol a kereskedelem csaknem szabad, inség van, ahol a kormányzat autokratikus, de inség van ott is, ahol a politikai hatalom teljesen a nép kezében van, olyan országokban, ahol a pénz papiros és ahol arany és ezüst az egyetlen csereeszköz. Világos, hogy ilyen dolgok mögött közös okot kell sejtenünk.

Hogy van ilyen közös ok és hogy ez vagy az, amit anyagi haladásnak nevezünk vagy valami, ami az

anyagi haladással függ össze, a sejtelemnél több lesz, ha észrevesszük, hogy azok a jelenségek, melyeket ipari depresszió néven foglalunk össze, csak intenzívebb megnyilvánulásai azoknak a jelenségeknek, melyek állandó kísérői az anyagi haladásnak és melyek világosabban és erősebben mutatkoznak az anyagi haladás erősbödésével. Ahol leginkább valósul meg az a helyzet, amely felé az anyagi haladás irányul, vagyis ahol a népesség legsűrűbb, a vagyon legnagyobb és a termelés és csere szervezete a legfejlettebb, ott találjuk a legmélyebb szegénységet, a leghevesebb küzdelmet a létért és a legtöbb kényszerű tétlenséget.

Az ujabb országokba, vagyis az oly országokba, ahol az anyagi haladás még kezdetlegesebb fokon áll, vándorolnak a nagyobb munkabért kereső munkások és oda özönlik a nagyobb kamatot kereső tőke. A régibb országokban, vagyis ott, ahol az anyagi haladás magasabb fokát érte el, ott található a legnagyobb bőség közepette az általános szegénység. Menj el egyikébe azoknak az új telepeknek, ahol az angolszász életerő épen megkezdi a haladás pályafutását, ahol a termelés és csere még durva és kezdetleges, ahol a vagyon növekvése még nem elég nagy ahhoz, hogy valamelyik osztály kényelemben és fényűzésben éljen, ahol a legjobb ház csak fakunyhó vagy vászon- és papircsomagolóláda és ahol a leggazdagabb ember is kénytelen naponta dolgozni, ott, bárha nem is találsz gazdagságot és annak kísérő jelenségeit, de koldusokat sem találsz. Nincs fényűzés, de inség sincs. Senki sem él meg könnyen, sem nagyon jól, de mindenki megélhet és senkit sem nyom a szükségtől való félelem, aki képes és akar dolgozni.

De mihelyt egy ilyen telep megvalósítja azt, amire minden civilizált társadalom törekszik és mihelyt előre megy az anyagi haladás hágcsóján, mihelyt sűrübb a népesedés és a külvilággal való közlekedés

és a munkamegtakarító gépek nagyobb használata a termelésben és cserében nagyobb megtakarítást tesz lehetővé és ennek következtében a vagyon növekszik, nemcsak összegében, de a lakosság számához képest is, a szegénység sötétebb képet ölt. Néhányan végtelenül jobb és könnyebb megélhetéshez jutnak, mások azonban nehezen képesek egyáltalában megélni. A gőzmozdonnyal együtt jelenik meg a csavargó, és a szegényekháza és börtön ép oly biztos jelei az »anyagi haladás«-nak, mint a drága lakóházak, dús árúházak és pazar templomok. A gázzal világított és egyenruhás rendőröktől őrzött utcákon koldusok lesik a járó-kelőt és az egyetemek, könyvtárak és múzeumok árnyában szörnyűbb hunok és vadabb vandálok gyülekeznek, mint kikről Macaulay jósolt.

E tény, az a nagy tény, hogy a szegénység és kísérőtársai akkor mutatkoznak a társadalmakban, mihelyt azok oda fejlődnek, ahová az anyagi haladás irányul, bizonyítja, hogy azok a társadalmi bajok, melyek mindenütt megvannak, ahol csak a haladás bizonyos fokát elérték, nem helyi okokból származnak, hanem egy vagy más módon a haladásból magából keletkeznek. És bármily kellemetlen is elismerni, végre is világossá válik, hogy a termelőerő rendkívüli növekvése, mely a jelen századot jellemzi és mely egyre növekvő erővel halad, nem bír oly irányzattal, hogy kiirtsa a szegénységet vagy hogy könnyítse azok terhét, akik kénytelenek fárasztó munkát végezni. Csak szélesbíti az örvényt a gazdag és szegény közt és hevesebbé teszi a létért való küzdelmet. A találmányok haladása oly hatalommal ruházta föl az embert, aminőről száz év előtt még csak nem is álmodhatott. Azonban oly gyárakban, ahol a munkamegtakarító gépek a legcsodásabb fejlődést érték el, kis gyermekek dolgoznak; mindenütt, ahol az új erőket csak

valamennyire is teljesen használják ki, nagy tömegek élnek jótékonyságból vagy közel állnak, hogy erre szoruljanak; a vagyon legnagyobb fölhalmozásának közepette az emberek éhen vesznek és satnya gyermekek száraz anyai emlőket színak, miközben a haszonvágy, a vagyon tisztelete mindenfelé a szegénységtől való félelem erejét mutatják. Az igéret földje délibábként száll el előlünk. A tudás fájának gyümölcsei Sodoma gyümölcseivé válnak, melyek széjjelhullnak az első érintésre.

Igaz, hogy a vagyon nagyon növekedett és hogy a kényelem, nyugalom és finomultság emelkedett, de ez a nyereség nem általános. A legalsóbb osztálynak nincs - része benne.*

Nem akarom azt mondani, hogy a legalsóbb osztály helyzete sehol és semmiben sem javult, csupán azt, hogy sehol sincs oly javulás, mely a termelőerő növekvésének volna tulajdonítható. Azt akarom mondani, hogy az anyagi haladásnak egyáltalában nincs meg az a tendenciája, hogy az alsó osztály helyzetét lényegesen javítsa abban, ami az egészséges, boldog emberi élethez kell. Sőt mi több, a tendencia az, hogy még inkább leszállítsa az alsó osztály helyzetét. Az új erők, bár természetüknél fogva hatásuk fölfelé emelő, nem alulról hatnak fölfelé a társadalmi testre, amint sokáig remélték és hitték, hanem a csúcspont és alap közötti ponton érik. Minthogyha egy óriási éket vernének, nem a társadalom alá, hanem a társadalom

* Igaz, hogy a legszegényebb bizonyos tekintetben élvezheti azt, amit száz év előtt a leggazdagabb sem élvezhetett, ez azonban addig, míg az élet legfőbb szükségleteinek fedezhetősége nem növekedett, nem mutatja a helyzet javulását. A nagyvárosi koldus sok oly dolgot élvezhet, melyektől a távoli farmer meg van fosztva, ez azonban nem bizonyítja, hogy a városi koldus helyzete jobb a független farmerénél.

közé. Akik az elválasztó pont fölött vannak, fölemeltetnek, ellenben azok, akik alatta vannak, lenyomatnak. Ezt az elnyomó hatást általában nem érzik, mert nem oly szembeötlő, ott, ahol már régóta létezett oly osztály, mely épen hogy meg tudott élni. Ahol egy alsó osztály csak alig tengődik, mint Európa sok részében, lehetetlenség rá nézve még lejebb sülyedni, mert a legközelebbi legalsóbb fok már a nemlét és így a további sülyedés felé való tendencia nem könnyen mutatkozhatik. Azonban az uj telepeknek a régibb társadalmak helyzete felé való haladásából világosan látszik, hogy az anyagi haladás nemcsak nem enyhíti a szegénységet, hanem — valósággal létrehozza azt. Az Egyesült Államokban világos, hogy a szenny és nyomoruság, valamint a belőlük származó vétkek és bűnök mindenütt növekszenek, amint a falu várossá növekszik és amint a fejlődés menete a termelés és csere fejlettebb módszereinek előnyeit éri el. Az Unió régibb és gazdagabb részeiben hat legkínosabban a szegénység és inség a munkásság közt. Ha San-Franciscóban kevésbé nagy a szegénység, mint New-Yorkban, nem azért van-e ez, mert San-Francisco még New-York mögött van mindabban, amire mindkét város törekszik? Ha San-Francisco eléri azt a pontot, ahol ma New-York van, ki kételkedhetik abban, hogy ott is lesznek rongyos és mezitlábas gyermekek az utcákon?

A szegénység társulása a haladással korunk nagy rejtélye. Ez az a központi tény, melyből azok a gazdasági, társadalmi és politikai nehézségek támadnak, melyek a világot nyugtalanítják és mellyel államférfiui tehetség, emberszeretet és nevelés hiába küzdenek. Belőle támadnak azok a viharfelhők, melyek a leghaladóbb és legtöbb önbizalommal bíró nemzetek jövőjét besötétítik. Ez az a rejtély, melyet a végzet szfinxje ad föl a civilizációnak és melyet

meg nem oldani annyi, mint elpusztulni. Amíg mindazon vagyonnövekvés, melyet a modern haladás hoz létre, csak nagy vagyonok fölhalmozására, a fényűzés növelésére és a bőség és inség közti ellentét kiélezésére szolgál, a haladás nem valóságos és nem lehet állandó sem. Reakciónak kell jönnie. A torony alapjától kezdve ferde és minden új emelet csak sietteti a végső katasztrófát. Olyan embereket nevelni, akik szegénységre vannak kárhoztatva, annyi, mint csökönyössé tenni őket; a legkiáltóbb társadalmi egyenlőtlenség alapjára oly politikai intézményeket építeni, melyek értelmében elméletileg minden ember egyenlő, annyi, mint egy piramist tetejére állítani.

Bármily fontos is legyen e kérdés, mely minden irányban fájón vonja magára a figyelmet, még oly megoldása nincs, mely minden ténnyel számol és bármiféle világos és egyszerű gyógyszert ajánlana. Ezt a rendkívül eltérő kísérletek mutatják, melyek a meglevő pangást akarják magyarázni. Ezek nemcsak a vulgáris tudás és tudományos elméletek közti különbséget tüntetik föl, de azt is, hogy az az egyetértés, melynek azok közt kellene lennie, akik ugyanegy elméletet vallanak, gyakorlati kérdésekben a vélemények anarchiájává bomlik szét. Előkelő közgazdasági tekintélyektől hallottuk, hogy a jelenlegi pangás a túlfogyasztásnak tulajdonítható és ép oly előkelő tekintélyektől azt, hogy e pangás túltermelésnek tulajdonítható, miközben a háború csapásai, a vasút terjedése, a munkások béremelő törekvései, az ezüst értékcsökkenése, papirpénz kibocsájtása, a munkamegtakarító gépek növekvése, rövidebb kereskedelmi utak nyitása stb. külön-külön jelöltetnek meg neves írók által okokul.

És míg így az egyetemi tanárok vitáznak, azok az eszmék, hogy szükségképeni összeütközés van tőke és munka közt, hogy a gépek baj, hogy a verseny

megszorítandó és a kamat eltörlendő, hogy papirpénz kibocsájtása által vagyon teremthető, hogy a kormány föladata tőkét és munkát szolgáltatni, rohamosan terjednek a nép nagy tömegében, mely mélyen érzi a sebet és teljes tudatában van az igazságtalanságnak. Az ily eszmék, melyek az emberek nagy tömegeit, a politikai hatalom végső letéteményeseit, nyeglék és demagógok vezetése alá hozzák, vészterhesek; de addig nem lehet sikerrel küzdeni ellenük, míg a közgazdaságtan valamiféle oly választ nem ad arra a nagy kérdésre, mely összes tanaival megegyező és mely a nagy tömeg embereinek tudásához szól.

A közgazdaságtan területén belül kell lennie e válasznak. Mert a közgazdaságtan nem dogmák csoportozata, hanem bizonyos tények csoportjának magyarázata. Oly tudomány, mely bizonyos jelenségek nyomán kölcsönhatásokat kutat és okot és okozatot keres, amint erre a természettudományok a jelenségek egy más csoportjában törekszenek. Szilárd földön nyugszik alapja. Azok az előzmények, melyekből következtet, oly igazságok, melyek teljes szentesítést nyertek, sarkigazságok, melyeket mindenki elismer, melyekre nyugodtan támaszkodunk mindennapi életünk gondolataiban és tetteiben és mely metafizikai kifejezése ama fizikai törvénynek, hogy a mozgás a legkisebb ellenállás irányába törekszik, t. i. hogy az emberek igyekeznek szükségleteiket a legkisebb fáradsággal kielégíteni. Ily biztos alapból kiindulva, menete, mely egyszerűen csak azonosság és különbözés megállapításából áll, ugyanoly biztos. Ez értelemben ép oly szabatos tudomány, mint a geometria, mely a térre vonatkozó hasonló igazságokból indulva ki, hasonló eszközökkel éri el következtetéseit és ha e következtetések helyesek, maguktól értetődőknek kell lenniök. És bárha a közgazdaságtan birodalmában nem vizsgálhatjuk meg elméleteinket mesterségesen

előállított kombinációkkal vagy helyzetekkel, mint több más tudományban, azonban nem kevésbé meggyőző bizonyítékokra hivatkozhatunk, oly társadalmakat hasonlítván össze, melyekben eltérő viszonyok uralkodnak, vagy képzeletben elválaszthatunk, összetehetünk, hozzáadhatunk vagy kiküszöbölhetünk ismert irányú erőket vagy tényezőket.

A következő lapokban a közgazdaságtan módszerével kísérlem meg a vázolt nagy probléma megoldását. Megkísérlem ama törvény kikutatását, mely a szegénységet a haladással társítja és a vagyon növekvésével az inséget növeli és azt hiszem, hogy e paradoxon magyarázata közben rá fogunk akadni az időnként ismétlődő ipari és kereskedelmi válságok magyarázatára, melyek az általánosabb jelenségekhez való viszonyuktól függetlenül vizsgáltatva, oly megmagyarázhatatlanoknak látszanak. Ha az ily kutatást megfelelően kezdjük és gonddal folytatjuk, oly eredményre kell jutnunk, mely bármely próbát is kiáll és mint igazság egyezni fog minden más igazsággal. Mert a jelenségek rendjében nincs véletlenség. Minden okozatnak van oka és minden tény egy előzetes tényt foglal magában.

Hogy a közgazdaságtan, amint jelenleg tanítják, nem magyarázza meg a szegénység megmaradását a növekvő gazdagság közepette oly módon, mely megegyezik az emberekben mélyen gyökerező fogalmakkal, hogy azok a kétségtelen igazságok, melyeket tanít, összefüggéstelenek és egymással nincsenek vonatkozásban, hogy nem tette meg azt az előhaladást a közfölfogásban, melyet még a kellemetlen igazságnak is tennie kell, hogy ellenkezőleg, százéves művelése után, miközben lekötötte néhány legélesebb és leghatalmasabb elme figyelmét, az államférfi megveti, a tömeg kicsúfolja és sok művelt és gondolkozó ember véleménye szerint az áltudományok közé sorozandó, melyekben semmi sem határozott és semmi sem határoz-

ható meg pontosan, az, úgy gondolom, nem tulajdonítható a tudomány tehetetlenségének, ha helyesen művelik, hanem valamely hibás lépésnek a kiindulásnál vagy valamely tényező kifelejtésének a számításból. És minthogy az ily hibákat általában a tekintély iránti tiszteletből leplezik, e kutatásban semmit sem szándékozom bebizonyítottnak tekinteni, sőt még az elfogadott tanokat is az alapelvek próbájának fogom alávetni és ha a próbát meg nem állják, a tényeket újból vizsgálom meg, hogy azok törvényét fölfedezni törekedjem.

Nem szándékozom semmit sem bebizonyítottnak tekinteni, csak az igazságot követem, bárhová is vezessen. Rajtunk a felelősség terhe, hogy a törvényt kutassuk, mert civilizációnk kellő közepén ma asszonyok esnek össze éhen és kis gyermekek sírnak. De bármilyennek bizonyuljon is ez a törvény, ránk nézve mindegy. Ha azok a következtetések, melyekhez eljutunk, előítéleteinkbe ütköznek, ne tétovázzunk; ha oly intézményeket veszélyeztetnek, melyek sokáig bölcseknek és természeteseknek tűntek, ne forduljunk vissza.

I. KÖNYV.

Munkabér és tőke.

Aki a filozófiát akarja követni, elmében szabad ember legyen. — *Ptolemaios*

I. FEJEZET.

A munkabér közkeletű törvény. Elégtelensége.

A tanulmányozásra kitűzött problémát legkézzelfoghatóbb formájára vezetve vissza, vizsgáljuk meg lépésről lépésre azt a magyarázatot, melyet róla a közgazdaságtan ad, amint azt most a legnagyobb tekintélyek elfogadják.

Az az ok, mely a növekvő gazdagság közepette a szegénységet okozza, ugyanaz az ok, mely a munkabérnek a minimumra való törekvésében nyilvánul, amint ezt mindenki elismeri. Foglaljuk tehát kérdésünket ebbe a határozott formába:

Miért irányul a munkabér a termelőerő növekvése dacára oly minimum felé, mely csak puszta megélhetést biztosít?

A közkeletű közgazdaságtan felelete az, hogy a munkabért a munkások száma és a munkások foglalkoztatására szánt tőke közti arány szabja meg és állandóan ama legkisebb összeg felé irányul, melyen

a munkások élni és szaporodni hajlandók, minthogy a munkások számának növekvése természetszerüleg követni és utolérni igyekszik a tőke bármily növekvését. Minthogy tehát az osztó növekvését csakis a hányados változása akadályozza meg, az osztandó a végtelenségig növelhető nagyobb eredmény nélkül.

A közfelfogásban ez az elmélet föltétlenül uralkodik. A közgazdaságtan művelői közül a legjobb nevek hagyták jóvá és bárha történtek is ellene támadások, ezek általában inkább formaiak, mint lényegesek voltak.* Buckle világtörténelmi általánosításainak alapjául fogadta el. Ezt tanítják az összes vagy csaknem összes nagy angol és amerikai egyetemeken és ez van a kézikönyvekben, melyeknek célja az, hogy a nép tömegét gyakorlati dolgokat illetőleg helyes gondolkozásra szoktassák és egyezni látszik az új filozófiával is, mely néhány év alatt meghódítván az egész tudományos világot, most gyorsan járja át a közfölfogást is.

Igy befészkelve magát a magasabb gondolatvilágba, még erősebb gyökeret vert az alsónak nevezhetőben.

* Nézetem szerint ez igaz Thornton ellenvetéseiről, mert noha tagadja egy előre megállapított munkabéralap létezését, mely a tőkének munkavásárlásra félretett részéből állna, mégis azt állítja (már pedig ez a lényeges), hogy a munkabér tőkéből származik és hogy a tőkének növekvése vagy csökkenése a munkabér fizetésére szolgáló alap növekvése vagy csökkenése. A munkabéralap elleni leghevesebb támadást, amennyire tudom, Professor Francis A. Walker (*The Wages Question*, New-York, 1876.) intézte, azonban ő is megengedi, hogy a munkabért nagyrészt a tőke előlegezi, ami körülbelül mindaz, amit a munkabéralap legbuzgóbb híve állíthat, közben pedig teljesen elfogadja a malthusi tant. Igy gyakorlati következtetései semmiképen sem különböznek a közkeletű elmélet magyarázóitól.

Ami a vámvédelem álokainak különösen szilárd támasztékot nyujt, minden szembeötlő ellentmondásai és képtelenségei dacára, az csak az a fölfogás, hogy a munkabérben kiosztandó összeg minden közösségben meg van szabva, melyet az »idegen munka« versenye még inkább fölaprózna. Ugyanezen az eszmén alapul a legtöbb oly elmélet, mely a kamat megszüntetését és a verseny megszorítását kivánja oly célból, hogy a munkás része a közvagyonból növeltessék és ez a tan szabadon burjánzik föl azok közt, akik kevesebbet gondolkoznak, semhogy bármiféle elméletük is volna, amint ez az ujságok hasábjaiból és a törvényhozó testületek vitáiból látható.

Azonban bármily elfogadott és mélyengyökerező is legyen ez az elmélet, előttem úgy tűnik, hogy nem egyezik nyilvánvaló tényekkel. Mert ha a munkabér a foglalkozást kereső munkások számának és a foglalkoztatásukra szánt összegnek arányától függ, az egyik tényező viszonylagos szűkségének vagy bőségének, a másik tényező szűkségét vagy bőségét kellene jelenteni. Tehát a tőkének viszonylag bőven kell lennie ott, ahol a munkabér nagy és viszonylag szűken ott, ahol a munkabér csekély. Már pedig, minthogy a munkabér fizetésére szolgáló tőkének nagyrészt a folyton elhelyezést kereső tőkéből kell állnia, az uralkodó kamatlábnak kell a viszonylagos bőség vagy szűkség mértékének lennie. Igy tehát ha igaz, hogy a munkabér a foglalkozást kereső munkások számának és a foglalkoztatásra szánt tőkének arányától függ, akkor a nagy munkabérnek (a munkások viszonylagos szűkségének jeleként) kis kamattal kellene társulnia (a tőke viszonylagos bőségének jeleként) és fordítva, a kis munkabérnek nagy kamattal kellene társulnia.

Azonban nem ez, hanem ellenkezője igaz. Ha a kamatból kizárjuk a biztosítás elemét és csak magát a kamatot tekintjük vagyis a tőke használatáért járó

díjat, nem általános igazság-e, hogy a kamat ott nagy, ahol és amikor a munkabér nagy és ott csekély, ahol és amikor a munkabér csekély? A munkabér és kamat egyaránt nagyobb volt az Egyesült Államokban, mint Angliában, a csöndes óceáni, mint az atlanti államokban. Nem közismert tény-e, hogy ahová a munkások nagyobb munkabérért özönlenek, oda áramlik a tőke is nagyobb kamatért? Nem igaz-e, hogy ahol csak nagy emelkedés vagy esés volt munkabérekben, ott hasonló emelkedés vagy esés volt egyidejüleg kamatban is? Kaliforniában pl., amikor a munkabér nagyobb volt, mint bárhol másutt a világon, a kamat is nagyobb volt. A munkabér és kamat együtt estek Kaliforniában. Amikor a napszám öt dollár volt, a közönséges bankkamatláb évi 24% volt. Most, hogy a rendes napszám 2—2·50 dollár, a rendes bankkamatláb 10—12%.

Már pedig az a nagy, egyetemes tény, hogy a munkabér nagyobb az új országokban, ahol a tőke viszonylag kevés, mint a régi országokban, ahol a tőke viszonylag bőven van, sokkal szembeszökőbb, semhogy ignorálni lehetne. És bármily könnyedén érintették, mégis érzik ezt a közkeletű közgazdaságtan magyarázói is. Az a mód, ahogy tudomásul veszik, bizonyítja azt, amit mondok, hogy t. i. teljesen összeegyeztethetetlen az elfogadott munkabérelmélettel. Mert magyarázat közben oly írók, mint Mill, Fawket és Price tényleg föladják azt a munkabérelméletet, melyhez ugyanabban a fejtegetésben formailag ragaszkodnak. Noha kijelentik, hogy a munkabért a tőke és munkások aránya állapítja meg, az új országok nagyobb munkabérét és kamatát viszonylagosan nagyobb vagyontermeléssel magyarázzák. Alább kimutatom, hogy ez nem felel meg a valóságnak, sőt, hogy ellenkezőleg, a régi és sűrűbb népességű országokban a vagyon termelése aránylag

nagyobb, mint az új és ritkább népességű országokban. Egyelőre azonban csak az ellentmondásra kívánok rámutatni. Mert hisz azt mondani, hogy az új országok nagyobb munkabérei az aránylag nagyobb termelésnek tulajdonítandók, nyilván azt jelenti, hogy a munkabér meghatározója a termeléshez, nem pedig a tőkéhez való viszony.

Noha, amint látszik, ezt az ellentmondást a föntjelzett írók nem vették észre, észrevette a közkeletű közgazdaságtan egyik leglogikusabb magyarázója. Professor Cairnes * nagyon elmés módon igyekszik e tényt az elmélettel összeegyeztetni oly föltevéssel, hogy az új országokban, ahol a termelés általában inkább irányul élelmiszerek és nyerstermékek felé, a termelésre használt tőkének sokkal nagyobb része fordíttatik munkabérek fizetésére, mint a régibb országokban, ahol nagyobb részt kell gépekre és nyersanyagra fordítani és így az új országokban, noha a tőke ritkább (és a kamat nagyobb), a munkabérre szánt összeg a valóságban nagyobb és a munkabér is nagyobb. Igy pl. egy régi országban az iparra szánt 100.000 dollárból talán 80.000 dollárt adnának ki épületekre, gépekre és anyagvásárlásra, miáltal csak 20.000 maradna munkabérre, holott egy új országban a földmívelésre stb.-re szánt 30.000 dollárból 5000-nél több nem kellene szerszámokra stb.-re, miáltal 25.000 dollár maradna munkabérek fizetésére. Ily módon meg van magyarázva, hogy a munkabéralap aránylag nagy lehet ott, ahol a tőke aránylag kevés és nagy munkabér és nagy tőkekamat együttjárnak.

Az alábbiakban, mint remélem, kimutathatom, hogy ez a magyarázat a tőke és munka viszonyának

* *Some Leading Principles of Political Economy Newly Expounded.* chap. I. part. II.

teljes félreismerésén alapul, hogy sarkalatos tévedés azt az alapot illetőleg, ahonnan a munkabér előkerül. Egyelőre azonban elég arra mutatni, hogy a munkabérben és kamatban való hullámzás ugyanazokban az országokban, ugyanazokban a termelési ágakban így nem magyarázható meg. A jó és rossz idők váltakozásaiban a munkások utáni élénk kereslet és jó munkabérek mindig együttjárnak a tőke utáni élénk kereslettel és szilárd kamatlábbal. Holott amikor a munkások nem találnak foglalkozást és a munkabérek esnek, mindig alacsony kamatlábra elhelyezést kereső tőke halmozódik föl.* A mostani pangást nem kevésbé jellemzi a munkahiány és a munkásság insége, mint az elhelyezést kereső tőke fölgyülemlése a nagy központokban és a csaknem névleges kamatláb, a kétségtelen biztonság dacára. Így oly körülmények közt, melyek a közkeletű elmélet szerint semmiként sem magyarázhatók, együtt találjuk a nagy kamatot és nagy munkabért és a kis kamatot és kis munkabért, a tőkét, mely szűken van, amikor a munkaalkalom szűk és bőven van, amikor a munkaalkalom bő.

E jólismert tények, melyek egymással egybeesnek, a munkabér és kamat közti kapcsolatra mutatnak, ez a viszony azonban inkább kapcsolatos, semmint ellentétes. Nyilván teljesen összeegyeztethetetlenek azzal az elmélettel, mely szerint a munkabért a munka és tőke, avagy a tőkének bármily része közti viszony határozza meg.

Hogyan keletkezhetett tehát, kérdheti valaki, ilyen elmélet? Hogy fogadhatták el egymás után a közgazdasági írók Ádám Smith idejétől a mai napig?

* Kereskedelmi válságok idejét magas diszkontláb jellemzi, azonban ez nyilván nem magas kamatláb, a szó helyes értelmében, hanem magas kockázati díj.

Ha megvizsgáljuk azt az okoskodást, mellyel a közkézen forgó könyvek védik e munkabérelméletet, azonnal látjuk, hogy ez nem megfigyelt tényekből való következtetés, hanem egy előre elfogadott elméletből való levezetés, t. i. hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. El lévén fogadva, hogy a munkabér forrása a tőke, szükségképen következik, hogy a munkabér teljes összegét a munkások foglalkoztatására szánt tőke összegének kell korlátoznia és hogy ennélfogva azt az összeget, melyet egyes munkások kaphatnak, a munkások száma és a fizetésükre létező tőke összege arányának kell meghatároznia.* Ez az okoskodás helyes, azonban a következtetés, mint láttuk, nem egyezik a tényekkel. A hibának ennélfogva a premisszában kell lennie. Vizsgáljuk csak meg.

Jól tudom, hogy az a tan, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja, egyike a közkeletű közgazdaságtan legalapvetőbb és látszólag legszilárdabb tanainak és hogy az összes nagy gondolkozók, akik képességeiket a tudomány megvilágítására szentelték, sarkigazságul fogadták el. Mindamellett, azt hiszem, bebizonyítható, hogy ez alapvető tévedés, termékeny

* Pl. M'Culloch (a *Wealth of Nations* VI. jegyzetében) mondja: »Egy ország tőkéjének vagy vagyonának az a része, melyet a munkaadók munkavásárlásra szándékoznak vagy hajlandók fizetni, sokkal nagyobb lehet egyszer, mint másszor. De bármilyen is legyen abszolut nagysága, ez az egyetlen forrás, melyből a munkabérek bármely része is meríthető. Semmiféle más forrás nincs, melyből a munkás, mint ilyen, egyetlen shillinget is kaphatna. És *ebből következik*, hogy az átlagos munkabérnek, vagyis a nemzeti vagyonnak a munkások foglalkoztatására szánt részéből minden egyes munkásra átlag eső résznek, teljesen függnie kell ettől az összegtől, azoknak számához viszonyítva, akik közt fölosztandó.« Hasonló idézetek találhatók az összes főbb közgazdasági íróknál.

szülője a tévedések hosszú sorozatának, melyek megrontják a legfontosabb gyakorlati következtetéseket. Ennek kimutatását fogom megkisérelni. Szükséges, hogy ez világos és meggyőző legyen, mert egy oly tan, melyen annyi fontos következtetés nyugszik, melyet a tekintélyek akkora súlya támogat, mely annyira plauzibilis önmagában és mely különböző formákban oly gyakran tér vissza, nem intézhető el egyetlen paragrafusban.

Az a tétel, melyet igyekezni fogok bebizonyítani, ez: *A munkabér korántsem származik a tőkéből, sőt valójában annak a munkának termékéből származik, amelyért fizettetik.**

Már most, mivelhogy a közkeletű elmélet, mely szerint a munkabért a tőke szolgáltatja, azt is tanítja, hogy a tőke a termelésből kártalaníttatik, ez első pillantásra különbség nélküli megkülönböztetésnek látszhatik, puszta műkifejezésbeli változtatásnak, melynek vitatása csak növelné azokat a haszontalan szóvitákat, melyek a közgazdaságtani tárgyakról írottakat ugyanoly üresekké és értéktelenekké teszik, mint ama különböző tudós társaságok harcait, melyek a Mr. Pickwick ** által talált kő föliratának helyes olvasására vonatkoznak. Hogy azonban több, mint alaki megkülönböztetés, az ki fog tűnni, ha megfontoljuk, hogy e két tétel közti különbségen épülnek az összes közkeletű elméletek a tőke és munka viszonyát illetőleg, hogy ebből oly tételek vannak levezetve, melyek maguk is sarkigazságok számába

* Termelésre fordított munkáról beszélünk, minthogy egyszerűsítés kedvéért legjobb erre korlátozni a kutatást. Ennélfogva minden kérdést, mely az olvasó elméjében az improduktív szolgálatokat illetőleg fölmerülhet, legjobb lesz későbbre halasztani.

** Ch. Dickens egyik ismert regényalakja. *F.*

menve, korlátozzák, irányítják és kormányozzák a legtehetségesebb elméket e legfontosabb kérdésekről szóló vitákban. Mert azon a föltevésen, hogy a munkabér közvetlenül a tőkéből, nem pedig a munka termelvényéből ered, alapul nemcsak az a tan, hogy a munkabér a tőke és munkások arányától függ, hanem az is, hogy a termelést a tőke korlátozza, hogy tőkét kell gyüjteni, mielőtt munkásokat lehetne foglalkoztatni és hogy munkásokat nem is lehet foglalkoztatni, csak ha már tőke van fölhalmozva, az a tan, hogy minden tőkenövekedés a termelésnek foglalkozást ad vagy adhat, hogy a forgótőkének fix tőkévé való változtatása csökkenti a munkások föntartására szolgáló alapot, hogy több munkást lehet kis, mint nagy bérrel foglalkoztatni, hogy a földmívelésre fordított tőke több munkást tart el, mint az iparra fordított, hogy a vállalkozói nyereség nagy vagy kicsiny aszerint, hogy a munkabér kicsiny vagy nagy, avagy hogy a vállalkozói nyereség a munkások létföntartási költségétől függ; amihez még ily paradoxonok is járulnak, mint: a javak utáni kereslet nem munka utáni kereslet vagy hogy bizonyos javak termelési költsége növelhető a munkabér leszállítása, és csökkenthető a munkabér emelése által.

Egyszóval, a hagyományos közgazdaságtan összes tanításai, területének legtágabb és legfontosabb részeiben többé-kevésbé közvetlenül azon a föltevésen alapulnak, hogy a munkásokat a létező tőke tartja el és fizeti, még mielőtt az a termelvény megvolna, mely a munka végső célja. Ha bebizonyítható, hogy ez tévedés és hogy ellenkezőleg, a munkások eltartása és fizetése még ideiglenesen sem szorul tőkére, hanem közvetlenül a munka termelvényéből ered, akkor ez az egész nagy fölépítmény támaszték nélkül marad és össze kell dőlnie. És hasonlóan kell össze-

dőlniök azoknak a vulgáris elméleteknek, melyeknek alapja ugyancsak az a hiedelem, hogy a munkabérül fizetendő összeg meghatározott nagyságú, melyből az egyes részeknek szükségképen csökkenniök kell a munkások számának növekvésével.

A különbség a közkeletű és az általam fölállított elmélet közt igazában hasonló ahhoz a különbséghez, mely a világforgalom merkantilista és azon elmélete közt van, melyet helyébe Adam Smith állított. Ama két elmélet közt, hogy a kereskedelem javakcseréje pénzért, és hogy javak cseréje javakért, látszólag semmi különbség sincs, ha megfontoljuk, hogy a merkantilista elmélet hívei nem tételezték föl, hogy a pénznek egyéb haszna is volna, mint hogy kicserélhető javakért. És mégis, e két elmélet gyakorlati alkalmazásából keletkezik minden különbség a szigorú állami vámvédelem és a szabad kereskedelem közt.

Ha eleget mondtam ahhoz, hogy az olvasó előtt kimutassam annak az érvelésnek döntő fontosságát, melynek követésére kérem, nem lesz szükségem előre is védekezni az egyszerűség vagy hosszadalmasság vádja ellen. Ily fontosságú elméletet támadva, melyet a tekintélyek akkora súlya véd, világosnak és egyszersmind alaposnak is kell lennem.

Ha ezzel nem számolnék, valóban kisértésbe esnék, hogy egyetlen mondattal intézzem el azt a föltevést, mintha a munkabér a tőkéből származnék. Mert az egész nagy fölépítmény, melyet a közkeletű közgazdaságtan e tanra emelt, igazában oly alapon nyugszik, melyet egyszerűen bebizonyítottnak tekintettek, anélkül, hogy a legcsekélyebb kisérlet is történt volna a látszólagos és a valóságos megkülönböztetésére. Minthogy a munkabéreket rendszerint pénzben fizetik és minthogy a termelés számos műveletét megfizetik, mielőtt a termelés teljesen befejeződnék vagy érté-

kesíthető volna, azt következtetik, hogy a munkabér egy előbb létező tőkéből ered, valamint ennélfogva azt is, hogy a termelést a tőke korlátozza — vagyis, hogy munkások addig nem alkalmazhatók, míg tőke nincs gyüjtve és csak oly terjedelemben alkalmazhatók, amilyenben tőke van fölhalmozva.

Azonban ugyanazokban az értekezésekben, melyekben a termelésnek az ipar általi korlátozottsága föntartás nélkül van megállapítva és ahol ez a legfontosabb fejtegetések és a legrészletesebb elméletek alapja, ugyanott azt halljuk, hogy a tőke fölhalmozott vagy összegyüjtött munka, »a vagyonnak az a része, mely a jövő termelés céljára van félretéve«. Ha a »tőke« szót e kifejezés meghatározásával helyettesítjük, e tétel magában foglalja saját cáfolatát, mintthogy az, hogy munkást addig nem lehet alkalmazni, míg a munkás munkájának eredménye nincs félretéve, sokkal képtelenebb, semhogy vitatható lenne.

Ha azonban az érvelésnek ezzel a *reductio ad absurdum*-jával akarnók végét vetni a vitának, talán nem azt a magyarázatot kapnók, hogy a gondviselés látta el az első munkásokat a munkához szükséges tőkével, hanem hogy ez a tantétel csupán a társadalom oly állapotára vonatkozik, melyben a termelés bonyolult műveletté vált.

Azonban az az alapvető igazság, melyet minden gazdasági okoskodásban erősen meg kell ragadni és nem szabad elengedni, az, hogy a társadalom legfejlettebb formájában sem más, mint legkezdetlegesebb alakjában és hogy az emberek egyszerűbb viszonyaiban a világos elvek csak leplezettebbek lesznek azonban nem szűnnek meg, sem nem válnak ellenkezőkké ama bonyolultabb viszonyok által, melyek a munkamegosztásból és bonyolult munkaeszközök és módszerek használatából erednek. A gőzmalom

a mozgás minden változatosságát föltüntető, bonyolult gépezetével, egyszerűen az, ami a maga idejében a kiszáradt folyómederből kiszedett kőmozsár volt: a gabona őrlésére való eszköz. És minden ember, aki vele van elfoglalva, akár fát dob a gépet mozgató kazánba, követ farag, zsákot fest avagy könyvel, a valóságban munkáját ugyanarra a célra fordítja, melyre a történelemelőtti vadember a maga mozsarát fordította: a gabonának emberi táplálékká való változtatásra.

És így, ha a modern termelés összes bonyolult műveleteit legvégső céljára vezetjük vissza, azt látjuk, hogy mindenki, aki a termelés és csere oly végtelenül fölosztott és bonyolult szövevényében vesz részt, tényleg csak azt teszi, amit az ősember, amikor gyümölcsért a fára mászott vagy a tenger apályát követve, kagyló után ment: igyekszik erejének fölhasználásával a természettől szükségletei kielégítését megkapni. Ha ezt jól eszünkben tartjuk, ha a termelést a maga egészében látjuk, mint együttműködését mindazoknak, akik annak bármiféle nagy csoportjában egymás különböző szükségleteit elégítik ki, világosan látjuk, hogy ez a bér, melyet mindenki munkájáért kap, ép oly valósággal és ép oly közvetlenül származik a természetből e munka eredményeként, amint az első emberé származott.

Megvilágításul: A képzelhető legegyszerűbb helyzetben minden ember maga keresi csalétkét és maga fogja halát. A munkamegosztás előnyei hamar kiviláglanak; egyik keresi a csalétket, a másik fogja a halat. De világos, hogy aki csalétket keres, tényleg ugyanannyit tesz a hal megfogása érdekében, mint bárki, aki tényleg fogja a halat. Igy, amikor a csónak célszerűségét fölfedezik és amikor egyik halászás helyett otthon marad és csónakot csinál és javít, a csónakcsináló ép úgy a halfogásra fordítja mun-

káját, mint a tényleges halászok és az a hal, melyet este, amikor a halászok hazajönnek, eszik, ép oly igazi terméke az ő munkájának, mint a többiének. És így, amikor a munkamegosztás már eléggé terjed, és ahelyett, hogy mindenki közvetlenül a természetből akarná összes szükségleteit kielégíteni, egyik halászik, másik vadászik, a harmadik bogyót, a negyedik gyümölcsöt szed, az ötödik szerszámokat csinál, a hatodik kunyhókat épít, a hetedik ruhát varr, akkor mindegyik, amennyiben saját munkájának közvetlen eredményét kicseréli mások munkájának közvetlen eredményével, tényleg saját munkáját fordítja azoknak a tárgyaknak termelésére, melyeket fogyaszt, végeredményben saját egyéni szükségleteit elégíti saját egyéni munkájával, vagyis amit kap, tényleg maga termeli. Ha gyökeret szed és vadhúsért cseréli el, végeredményben ép oly megszerzője a vadhúsnak, mintha maga ment volna az őz elejtésére és a vadászra bízta volna, hogy az maga szedje a gyökeret. Az a közönséges kifejezés: »ennyit és ennyit csináltam«, ami azt jelenti, hogy »ennyit és ennyit kerestem meg«, vagyis »pénzt kerestem, amelyért ennyit és ennyit vettem«, közgazdaságilag szólva, nemcsak átvitt értelemben, hanem szószerint is igaz. Keresni annyi, mint csinálni.

Már most, ha követjük ezeket az elveket, melyek eléggé világosak a társadalom egyszerűbb állapotában, annak az állapotnak szövevényein keresztül, melyet civilizáltnak nevezünk, világosan fogjuk látni, hogy valahányszor a javakért munkát adunk cserébe, a termelés tényleg megelőzi az élvezetet, hogy a munkabér a munka keresete, azaz készítménye, nem pedig a tőke előlegezése. A munkás, aki bérét pénzben (mely már munkájának megkezdése előtt lehetett verve vagy nyomva) kapja, a valóságban azért a munkáért, mellyel a közvagyont növelte, utalványt

kap e közvagyonra, melyet a vagyonnak bármely oly különleges formájára használhat föl, amely szükségleteit legjobban fogja kielégíteni. Sem a pénz, mely csak utalvány, sem a vagyonnak az a különleges formája, melyre a pénzt fordítja, nem jelent a tőkéből az ő eltartójára való előlegezést, sőt ellenkezőleg, azt a vagyont vagy annak a vagyonnak egy részét jelenti, mellyel munkája a közvagyont növelte.

Ezeket az elveket szem előtt tartva, azt látjuk, hogy az a rajzoló, aki egy tengerparti szűk irodába zárva egy nagy hajógép tervét rajzolja, ép oly igazán fordítja munkáját kenyér és hústermelésre, mintha gabonát hordana be Kaliforniában vagy a pányvát forgatná a La Plata pampáin, hogy ép oly igazán maga csinálja ruháját, mintha juhokat nyírna Ausztráliában vagy posztót szőne Paisleyben és ép oly ténylegesen maga termeli vörösborát, melyet délben iszik, mintha maga szedte volna a szőlőt a Garonne partján. A bányász, ki a föld alatt kétezer lábnyira, Comstock szívében ezüstöt bányászik, ami az eredményt illeti, ezer csere révén a föld központjához ötezer lábbal közelebbi völgyekben aratja a búzát, a sarki jégmezőkön űzi a bálnát, Virginiában szedi a dohánylevelet, Hondurasban a kávészemet, cukornádat vág a Havai szigeteken, pamutot Georgiában vagy sző Manchesterben vagy Lowellben, furcsa játékszereket csinál fából gyermekeinek a Hartz-hegységben vagy a los angelesi aranyos-zöld gyümölcskertekben narancsot szed, melyet munkája után hazavisz beteg feleségének. Az a munkabér, melyet szombat este az akna szájánál kap, nem egyéb mint annak bizonyítéka ország-világ előtt, hogy ő csinálta mindezeket; ez az első csere ama hosszú sorozatban, mely munkáját átváltoztatja azokká a dolgokká, melyekért igazában dolgozott.

Mindez igaz, ha így nézzük a dolgot. Hogy azonban ezzel a szofizmával összes erősségeiben és rejtekhelyein megküzdjünk, kutatásunkat a dedukcióból az indukcióra kell átvinnünk. Hadd lássuk, vajjon tényekből kiindulva és azok viszonyait kutatva, ugyanazokra a végső következtetésekre jutunk-e, melyek oly szembeötlők, mint amikor alapelvekből indulva ki, ezek megvalósulását mutatjuk ki az összetett tényekben.

II. FEJEZET.

A kifejezések jelentése.

Mielőtt tovább mennénk kutatásunkban, bizonyosodjunk meg kifejezéseink jelentéséről, mert használatuk pontatlansága elkerülhetetlen kétértelműséget és határozatlanságot eredményez a következtetésben. A közgazdasági fejtegetéseknél nemcsak az ilyféle szavaknak, mint »vagyon«, »tőke«, »föld, járadék« és egyebeknek sokkal határozottabb értelmet kell tulajdonítani, mint a hétköznapi beszélgetésben, hanem, sajnos, e kifejezések egynémelyikének nincs még a közgazdaságtanban sem közmegegyezés szerinti jelentése és gyakran ugyanaz az író egy kifejezést különféle értelemben használ. Semmi sem növelheti annak fontosságát, amit annyi jeles író a világos és pontos kifejezések fontosságáról mondott, mint az a (nem is ritka) példája ugyanazoknak a szerzőknek, amikor súlyos tévedésekbe esnek ugyanabból a hibából, mely elől másokat óvtak. És semmi sem mutatja annyira a nyelv fontosságát a gondolkozásra nézve, mint az a látvány, hogy még éleselméjű gondolkozók is fontos következtetéseket vonnak le ugyanannak a szónak változó értelemben való

használatából. Én igyekezni fogok elkerülni e veszedelmeket. Mindvégig az lesz törekvésem, hogy mihelyt valamely kifejezés fontossá válik, világosan megállapítom értelmét és csak ebben az értelemben fogom használni és nem másban. Kérem az olvasót, jegyezze meg és tartsa észben az így adott meghatározásokat, mert másként nem remélhetem, hogy kellően érttetem meg magamat. Nem fogom megkisérelni, hogy önkényes jelentést tulajdonítsak szavaimnak, semhogy kifejezéseket gyártsak, még ha ez kényelmes is volna, sőt lehetőség szerint követni fogom a közhasználatot, csupán arra törekedve, hogy a szavak értelmét akként állapítsam meg, hogy a gondolatokat világosan fejezzék ki.

A mi teendőnk most annak kikutatása, hogy vajjon a munkabér tényleg a tőkéből származik-e. Előzetesen állapítsuk meg, hogy mit értünk munkabér és mit tőke alatt. Az előbbi szónak eléggé határozott értelmet adtak a közgazdasági írók, azonban az utóbbi használatához annyi kétértelműség járult, hogy részletes vizsgálatra lesz szükség.

A hétköznapi beszédben »munkabér« egy bérelt embernek szolgálatáért való díjazását jelenti és mint ellentétes dologról beszélünk arról, hogy valaki »bérért dolgozik«, míg más valaki »magának dolgozik«. E kifejezés használata a gyakorlatban még szűkebb lesz, amikor csakis a testi munkáért való díj megjelöléséül szolgál. Nem beszélünk tanult emberek, igazgatók, hivatalnokok béréről, hanem ezek díjáról, jutalékáról vagy fizetéséről. Igy tehát a munkabér közönséges jelentése egy fölfogadott ember díja testi munkáért. Azonban a közgazdaságtanban a munkabér szónak sokkal tágabb jelentése van és minden munkából eredő jövedelmet magában foglal. Mert, mint a közgazdasági írók magyarázzák, a termelés három tényezője a föld, munka és tőke

és a termelvénynek azt a részét, mely e tényezők másodikának jut, munkabérnek nevezik.

Igy a munka kifejezés minden vagyontermelésre fordított emberi tevékenységet magában foglal és a munkabér, a termelvénynek az a része lévén, mely a munkának jut, minden ily tevékenységért járó díjazást magában foglal. Ennélfogva a munkabér közgazdaságtani értelmében nincs a munka fajából következő különbség vagy hogy vajjon a díjazás munkáltatótól származik-e vagy sem, hanem a munkabér munka teljesítéséből származó jövedelmet jelent, megkülönböztetőleg a tőke használatából és a föld használatából eredő jövedelemtől. Az az ember, aki földjét saját számára míveli, bérét termésében veszi el, valamint ha saját tőkéjét használja és saját földjét bírja, kamatot és földjáradékot is kap. A vadász munkabére a vad, melyet elejt, a halász munkabére a hal, melyet fog. Az az arany, melyet az önálló aranyásó mos, ép annyira bére neki, mint az a pénz, melyet a kőszénbányász munkája bérlőjétől kap* és mint Adam Smith kimutatja, a kiskereskedők nagy haszna nagyobbára munkabér, minthogy ez munkájuk, nem pedig tőkéjük utáni jövedelmük. Röviden, ami csak tevékenység eredménye vagy jutalma, »munkabér«.

Mindössze ennyit kell megjegyezni a »munkabér«-re vonatkozólag, azonban fontos ezt észben tartani. Mert a főbb közgazdasági munkák többé-kevésbé világosan ebben az értelemben fogadják el a munkabér kifejezést, de csak azért, hogy erről később megfeledkezzenek.

* Ezt a közbeszéd el is ismerte Kaliforniában, ahol az aranymosók keresményüket »bér«-nek nevezték és nagy és kis bérekről beszéltek a termelt arany mennyisége szerint.

Nehezebb azonban azokat a kétértelműségeket eloszlatni, melyek a tőke fogalmához fűződnek és meghatározni e kifejezés tudományos használati értelmét. Közbeszédben mindenféle oly dolgot, melynek értéke van vagy jövedelmet hajthat, általában tőkének neveznek, másrészt a közgazdasági írók annyira eltérnek egymástól, hogy e kifejezésről nehéz azt mondani, hogy határozott jelentése volna. Hasonlítsuk csak össze néhány tekintélyesebb író meghatározásait egymással:

»Egy ember készletének azt a részét«, mondja Adam Smith (II. könyv, I. fejezet), »melytől jövedelemre számít, tőkéjének nevezzük«, és egy ország vagy társadalom tőkéje, folytatja, áll 1. oly gépekből és szerszámokból, melyek a munkát könnyítik és gyorsítják; 2. épületekből, nem csupán lakásokból, hanem melyek munkaeszközöknek tekinthetők, mint boltok, tanyaépületek stb.; 3. földjavításokból, melyek munkálásra vagy megmívelésre alkalmasabbá teszik a földet; 4. az összes lakosok szerzett és hasznos képességeiből; 5. pénzből; 6. a termelők és kereskedők kezében levő készletekből, melyek eladásából ezek hasznot remélnek; 7. gyártmányok nyers anyagából vagy ezekből részben elkészítve, a termelők vagy eladók kezében; 8. kész cikkekből, még a termelők vagy eladók kezében. Az első négyet fix tőkének nevezi, az utóbbi négyet pedig forgótőkének, mely megkülönböztetés figyelembevétele a mi céljaink szempontjából fölösleges.

Ricardo meghatározása ez:

»Tőke egy ország vagyonának ama része, melyet termelésre fordítanak és áll élelemből, ruhából, szerszámokból, nyersanyagból, gépekből stb., ami a munka hatályosságához szükséges.« *Principes of Political Economy*, chap. V.

Ez a meghatározás, mint ki fog tűnni, nagyon különbözik Adam Smithétől, minthogy sok oly dolgot zár ki, amit ő belefoglal, mint: szerzett tehetséget, csupán ízlésre vagy fényűzésre szolgáló cikkeket a termelők vagy eladók kezében és belefoglal némely dolgokat, melyeket ő kizár, mint: élelem, ruha stb., a fogyasztó birtokában.

Mc Culloch meghatározása ez:

»Egy nemzet tőkéje valóságban magában foglalja a nála levő termelés eredményének összes oly részeit, melyek az emberi lét föntartására vagy a termelés előmozdítására közvetlenül használhatók.« *Notes on Wealth of Nations,* book II. chap. I.

Ez a meghatározás Ricardo nyomát követi, de tágabb. Míg kizár mindent, ami nem képes a termelést segíteni, belefoglal mindent, ami képes erre, tekintet nélkül tényleges használatára vagy használatának szükségére, amint pl. egy díszfogatba fogott ló Mc Culloch nézete szerint, mint határozottan mondja, ép annyira tőke, mint egy ekébe fogott, mert szükség esetén eke húzására használható.

John Stuart Mill ugyanazon a nyomon haladva, mint Ricardo és Mc Culloch, sem a használatot, sem a használhatóságot, hanem a használatra rendeltetést tekinti a tőke próbakövének. Igy mondja:

»Mindazok a dolgok, melyeknek rendeltetése a termelő munkást a munkához szükséges hajlékkal, védelemmel, munkaeszközzel és nyersanyaggal ellátni és e folyamat alatt a munkást táplálni és más módon eltartani, tőke.« *Principles of Political Economy,* book I. chap. IV.

Ezek az idézések eléggé példázzák a mesterek nézeteltérését. A kisebb jelentőségű szerzők között a különbség még nagyobb, amint néhány példa eléggé fogja mutatni.

Professor Wayland, kinek *Elements of Political Economy*-ja sokáig kedvelt tankönyv volt az oly amerikai tanintézetekben, melyek a közgazdaságtan tanításának csak némi látszatával is bírtak, ezt a világos meghatározást adja:

»A tőke szó két értelemben használatos. A termelvényre vonatkoztatva azt a szubstanciát jelenti, melyre a termelés fordíttatni fog. A termelésre vonatkoztatva azt az anyagot jelenti, melybe a termelés értéket visz vagy értéket vitt; az érték átvitelére használt eszközöket, valamint azokat a létföntartási eszközöket is, melyek az ember életbentartásához szükségesek, míg a művelet teljesítésében részt vesz.« *Elements of Political Economy*, book I. chap I.

Henry C. Carey, a vámvédelem amerikai apostolának meghatározása szerint a tőke »az az eszköz, mely által az ember úrrá lesz a természet fölött, belefoglalva az embernek magának testi és szellemi képességeit«. Professor Perry, egy massachusettsi szabadkereskedő, igen helyesen teszi azt az ellenvetést, hogy ez vigasztalanul zavarja össze a tőke és munka közti határt, ő maga pedig vigasztalanul zavarja össze a tőke és föld közti határt, tőkéül határozván meg »minden értékes dolgot az emberen kívül, melynek használatából pénzbeli növedék vagy haszon keletkezik«. Egy nagytekintélyű angol közgazdasági író a munka és tőke viszonyáról szóló részletes kutatását *(On Labor)* annak kijelentésével kezdi meg, hogy a földet belefoglalja a tőkébe, ami épen olyan, mintha valaki algebrát szándékozva tanítani, azzal a kijelentéssel kezdené meg, hogy a plusz és minusz jeleket úgy veszi, mintha egy és ugyanazt jelentenék és mintha ugyanegy értékük volna. Egy ugyancsak nagytekintélyű amerikai író, Francis A. Walker, ugyanezt a kijelentést teszi terjedelmes könyvében, *The Wages Question*-ben. Egy másik angol író, N. A.

Nicholson (*The Science of Exchanges*, London, 1873.) éri el talán a képtelenség netovábbját, amikor egy fejezetben (p. 26.) kijelenti, hogy »a tőkét természetesen takarékosság által kell gyüjteni« és a közvetlenül rákövetkező fejezetben megállapítja, hogy »a föld, mely termést hoz, az eke, mely forgatja a földet, a munka, mely a termést szerzi és maga a termés, amennyiben használatából anyagi haszon származik, mind egyaránt tőkék. Hogy azonban föld és munka mint gyüjthetők össze takarékosság által, azt sehol sem kegyeskedik megmagyarázni. Hasonlóképen egy tekintélyes amerikai író, Professor Amasa Walker (*Science of Wealth*, p. 66), először kijelenti, hogy a tőke a munka tiszta megtakarításából származik és közvetlenül utána kijelenti, hogy a föld tőke.

Ezt lapokon keresztül folytathatnám, ellentétes és önmagának ellentmondó meghatározásokat idézve. Ez azonban csak fárasztaná az olvasót. Fölösleges az idézéseket szaporítani. Az adottak is eléggé mutatják, hogy mily nagy eltérés van a tőke kifejezés értelmezését illetőleg. Bárki, aki bővebb példáját kivánja e teljes zűrzavarnak, mely e tárgyra vonatkozólag a közgazdaságtan tanárai közt van, megtalálhatja minden könyvtárban, ahol e tanárok művei egymás mellé vannak rakva.

Nem nagy különbséget tesz, hogy mily nevet adunk a dolgoknak, ha a név használatakor ugyanazokat a dolgokat jelezzük és nem másokat. Azonban a tőke e tág és változó meghatározásaiból az a nehézség keletkezik a közgazdaságtani kutatásnál, hogy a meghatározás adta különleges értelmű kifejezést ily értelemben csak a kutatás premisszáiban használják, holott a levont gyakorlati konkluziókban mindig általános értelemben használják vagy legalább is így értelmezik. Mikor pl. azt mondják, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja, a tőke szót ép úgy

értelmezik, mint amikor szükségről és bőségről, növekvésről vagy csökkenésről, pusztulásról vagy gyarapodásról beszélünk, a tőkéről általánosan megértett és határozott értelemben beszélnek, mely elválasztja a tőkét a termelés többi tényezőitől, a földtől és munkától és mely elválasztja a hasonló, csupán szükséglet-kielégítésre használt dolgoktól. Valóban, a legtöbb ember elég jól érti, hogy mi a tőke, míg el nem kezdi meghatározni és azt hiszem, műveik eléggé igazolják, hogy a legtöbb közgazdaságtani író, ki annyira különbözik egymástól meghatározásaiban, a kifejezést közönséges jelentésében használja minden esetben, kivéve meghatározásait és a rájuk alapított okoskodásokat.

E kifejezés közönséges értelme: oly vagyon, mely még több vagyon szerzésére van szánva. Adam Smith helyesen fejezi ki ezt a közönséges értelmezést, amikor így szól: »Egy ember készletének az a része, melyről azt reméli, hogy jövedelmet fog neki szolgáltatni, tőkéjének neveztetik.« És egy társadalom tőkéje nyilván az ily egyéni készletek összege vagy ezeknek az összegezett készleteknek az a része, melyről várható, hogy több vagyont hoz létre. Ez a kifejezésnek nyelvi értelme is. A »kapitális«, tőke szó, mint a nyelvészek kimutatják, oly időből származik, amikor a vagyont marhákban becsülték meg és egy ember jövedelme azoknak az állatoknak fejszámától függött, melyeket szaporítás céljából tarthatott.

Azok a nehézségek, melyek a tőke szóhoz fűződnek és melyeket csak még szembetűnőbben példáznak a köznapi politikai és társadalmi viták, mint a közgazdaságtani írók meghatározásai, két tényből erednek: először, hogy bizonyos osztályú dolgok, melyeknek birtoka az egyes emberre nézve tökéletesen egyenértékű a tőke birtokával, nem tartoznak a köz tőkéjéhez; és másodszor, hogy ugyanazok a

dolgok tőkék lehetnek is és nem is, aszerint, hogy mily célra fordíttatnak.

E pontokra egy kissé ügyelve, alig lehet világos és biztos fogalmat szerezni arról, hogy közönséges használatban mit foglal magában a tőke kifejezés; oly fogalmat keresünk, melynél fogva képesek leszünk megmondani, hogy mi tőke és mi nem, és a szót kétértelműség vagy tévedés nélkül használhatjuk.

Föld, munka és tőke a termelés három tényezője. Ha meggondoljuk, hogy a tőke kifejezést ilyképen a földdel és munkával ellentétben használjuk, azonnal látnunk kell, hogy bármi is, amit e két kifejezés magába foglal, helyesen nem nevezhető tőkének. A föld kifejezés szükségképen nemcsak a föld fölszínét foglalja magában, a víztől és légtől megkülönböztetőleg, hanem az egész anyagi mindenséget, kivéve magát az embert, mert hisz csakis a földhöz való hozzáférhetéssel, melyből még teste is származik, jöhet az ember érintkezésbe a természettel vagy használhatja azt. A föld kifejezés röviden, magában foglalja az összes természeti anyagokat, erőket és lehetőségeket és ennélfogva semmi, amit a természet ingyen ad, nem nevezhető tőkének. Egy termékeny földdarab, egy gazdag ércréteg, egy rohanó folyam, mely hajtóerőt szolgáltat, oly előnyöket nyujthat a tulajdonosnak, melyek a tőke birtokával egyenértékűek, azonban aki e dolgokat tőkének nevezné, végét vetné a föld és tőke közti megkülönböztetésnek és — legalább ami egymáshoz való viszonyukat illeti — a két kifejezést értelemnélkülivé tenné. Hasonlóképen a munka kifejezés minden emberi tevékenységet magában foglal és ennélfogva emberi képességek, legyenek azok természetesek vagy szerzettek, sohasem nevezhetők helyesen tőkének. Közönséges beszédben gyakran

emlegetjük egy ember tudását, ügyességét vagy szorgalmát mint tőkéjét, azonban ez nyilván képletes használata a nyelvnek, melyet kerülni kell minden oly érvelésnél, mely pontosságra törekszik. Az ily tulajdonságokban való fölény egy ember jövedelmét ép úgy növelheti mint a tőke növelné és egy társadalom tudás-, ügyesség- vagy szorgalombeli gyarapodásának hatása ép úgy növelheti a termelést mint a tőke gyarapodása növelné, azonban ez a munkaerő növekvésének tulajdonítandó, nem pedig a tőkének. Nagyobb sebesség ép oly erőt adhat egy ágyúgolyó áthatolóképességének mint nagyobb súly, de mindamellett más dolog a súly és más a sebesség.

Ki kell tehát zárnunk a tőke kategóriájából mindent, ami a föld vagy munka körébe tartozik. Ha így teszünk, csak az marad, ami sem nem föld, sem nem munka, hanem ami a termelése két eredeti tényezőjének egyesüléséből származott. Semmi sem nevezhető joggal tőkének, ami nem belőlük áll, vagyis semmi sem tőke, ami nem vagyon.

Azonban a vagyon kifejezés használatából eredő kétértelműségek a forrásai sok oly kétértelműségnek, melyek a tőke kifejezéshez fűződnek.

Közhasználatban a »vagyon«* szót mindarra alkalmazzuk, aminek csereértéke van. Amikor azonban a közgazdaságtanban használjuk, sokkal határozot-

* A »vagyon« szó itt és a következőkben az angol *wealth* szó értelmében szerepel, mely tőkét és javakat együttesen jelent. Erre közhasználatú és megfelelő magyar szavunk nincs, mert a »javak« kifejezés kétértelmű. Ugyanis egyrészt a közvetlen fogyasztás céljára termelt dolgokat jelentené, a tőke kizárásával, másrészt az összes fogyasztásra szánt dolgokat. E könyvben a »javak« (egyes számban: jószág) csakis az előbbi értelemben szerepelnek. *F.*

tabb értelemre kell szorítanunk, mert sok dologról beszélünk közönségesen mint vagyonról, melyet ha mint kollektív vagy általános vagyont vesszük számba, egyáltalában nem vagyon. Az ily dolgoknak csereértékük van és rendszerint vagyon néven emlegetik őket, minthogy egyesek közt vagy egyesek csoportjai közt azt a hatalmat képviselik, melynélfogva vagyon szerezhető; azonban tényleg nem vagyonok, minthogy növekvésük vagy csökkenésük nem érinti a vagyon összegét. Ilyenek a kötvények, jelzáloglevelek, igérvények, bankjegyek vagy vagyonátruházási szerződések. Ilyenek a rabszolgák, kiknek értéke csupán egyik osztály ama hatalmát képviseli, melynélfogva képes egy másik osztály termelését elsajátítani. Ilyenek a földterületek vagy egyéb természeti előnyök, melyeknek értéke csak annak következménye, hogy bizonyos egyének javára az azokhoz való kizárólagos használati jog elismertetett és amely érték csupán azt a hatalmat képviseli, melynél fogva a tulajdonosok részt követelhetnek abból a vagyonból, melyet e földek használói termeltek. A kötvények, jelzáloglevelek, igérvények vagy bankjegyek összegének növekvése nem növelheti egy társadalom vagyonát, mely egyaránt magában foglalja azokat, akik fizetést igérnek és azokat is, akik ezek fölvételére jogosultak. Egy nép vagyonát nem növelheti egy részének rabszolgaságba döntése sem, mert amit a rabszolgatulajdonosok nyernének, azt a rabszolgaságbaejtettek veszítenék. A földérték növekvése sem képviseli a közvagyon növekvését, mert amit a földtulajdonosok nyernének az árnövekvéssel, azt a bérlők vagy vevők, akik az árt fizetik, veszítenék. És mindez a viszonylagos vagyon, amit közfölfogásban és beszédben nem különböztetünk meg a tényleges vagyontól, semmi másnak mint néhány csöpp tinta és egy darab papiros el-

pusztításával vagy fölhasználásával teljesen megsemmisíthető. A szuverén politikai hatalom rendelkezése által adósságok elengedhetők, rabszolgák fölszabadíthatók és a föld az egész nép közös tulajdonába vehető vissza, anélkül, hogy az összvagyon egy mákszemnyivel is csökkenne értékében, mert amit némelyek veszítenének, mások nyernék. Nem volna nagyobb vagyonpusztulás mint amekkora vagyonteremtés volt az, amikor Tudor Erzsébet királynő monopóliumok adásával gazdagította kegyenc udvaroncait vagy amikor Godunof Boris az orosz parasztokat eladható tulajdonnak nyilvánította.

Ennélfogva nem minden oly dolog vagyon, melynek csereértéke van, abban az egyetlen értelemben, melyben e kifejezés közgazdaságtanilag használható. Csak azok a dolgok lehetnek vagyonok, melyeknek növekvése növeli és melyeknek pusztulása csökkenti a közvagyont. Ha megfontoljuk, hogy mik ezek a dolgok és hogy mily természetűek, nehézség nélkül határozhatjuk meg a vagyont.

Ha egy vagyonosságban növekvő társadalomról beszélünk, mint mikor azt mondjuk, hogy Anglia nőtt vagyonban Viktória trónralépte óta, vagy hogy Kalifornia gazdagabb ország mint amilyen mexikói terület korában volt, nem azt akarjuk mondani, hogy földje több, vagy hogy a föld természeti erői nagyobbak, vagy hogy több lakosa van (mert ha ezt a gondolatot akarjuk kifejezni, a lakosság növekvéséről beszélünk), vagy hogy e lakosok némelyikének adósságai vagy tartozásai mások iránt növekedtek, hanem azt, hogy bizonyos kézzelfogható dolgok növekedtek, melyeknek tényleges, nem pedig csak viszonylagos értékük van, aminők: épületek, marhák, szerszámok, gépek, mezőgazdasági és bányászati termékek, gyártmányok, hajók, kocsik, bútorok és hasonlók. Az ily dolgok növekvése a vagyon növek-

vését jelenti, csökkenésük a vagyon kevesbedését és az a társadalom, melynek tagjai száma arányában legtöbbje van az ilyen dolgokból, a leggazdagabb. E dolgok közös jellemvonása az, hogy természeti anyagból vagy termékből állnak, melyek emberi munka által tétettek alkalmasokká emberi használatra vagy élvezetre, értékük pedig attól a munkamennyiségtől függ, mely átlagban szükséges volna hasonló fajtájú dolgok termelése céljából.

Tehát a vagyon, amint e kifejezés egyedül használható közgazdaságtanban, természeti termékekből áll, melyeket emberi munka szerzett, szállított, összetett, különválasztott vagy másként átalakított, hogy azokat emberi szükségletek kielégítésére alkalmasokká tegye. A vagyon nem egyedüli célja a munkának, mert a munkát közvetlenül is fordítjuk szükségletek kielégítésére, hanem célja és eredménye annak, amit termelő munkának nevezünk, vagyis oly munkának, mely anyagi dolgoknak értéket ad. Semmi sem vagyon, amit a természet az embernek munka nélkül juttat, valamint a munka kifejtésének eredménye még nem vagyon, amíg nincs oly kézzelfogható termék, melynek az a képessége van és marad, hogy szükségletet tud kielégíteni.

Minthogy a tőke bizonyos célra fordított vagyon, semmi sem lehet tőke, ami nem esik a vagyon meghatározásának körébe. Ezt fölismerve és szem előtt tartva, megszabadulunk azoktól a téves fogalmaktól, melyek minden elmélkedést téves irányba terelnek, ha nem óvakodunk tőlük, melyek homályban tartják a nép gondolkozását és még éleseszű gondolkozókat is az ellentmondások útvesztőjébe vezettek.

De noha minden tőke vagyon, nem minden vagyon tőke. A tőke csak egy része a vagyonnak, t. i. az a része, melyet a termelés segítésére fordítunk. Ily elválasztóvonalat húzva ama vagyon között,

amely tőke és amely nem az, eshetik meg, hogy könnyen származhatik a félreértések egy második csoportja.

Azok a tévedések, melyekre utaltam és melyek a vagyonnak és tőkének tőlük világosan különböző, avagy csak viszonylagos léttel bíró dolgokkal való összezavarásából állnak, most csak vulgáris tévedések. Igaz, hogy igen elterjedtek és mélyen begyökerezettek, mert nemcsak a kevésbé művelt osztályok fogadják el, de látszólag még azok nagy többsége is, akik oly fejlett országokban mint Anglia és az Egyesült Államok, alakítják és vezetik a közvéleményt, törvényeket hoznak parlamentekben, kongresszusokban és törvényhozásokban és azokat a bíráskodásban alkalmazzák. Hasonlóképen napfényre kerülnek azoknak a tartalmatlan íróknak sok értekezéseiben, akik ránehezedtek a sajtóra és csak zavart okoztak számos közgazdaságtannak nevezett kötettel, melyek kézikönyv számba mennek a tudatlan előtt és tekintélyek azok előtt, akik nem a maguk fejével gondolkoznak. Mindamellett is ezek csak vulgáris tévedések, minthogy a legjobb közgazdasági írók nem támogatják őket. Adam Smith ama botlásainak egyike által indíttatva, melyek nagy művét gyöngítik és melyek oly döntőleg bizonyítják a legnagyobb tehetség tökéletlenségét, bizonyos személyi tulajdonságokat is a tőke sorába számít, amely osztályozás nem egyezik a tőkéről adott eredeti meghatározásával, mely szerint a tőke oly készlet, mely után jövedelem várható. Azonban ezt a hibáját legkitünőbb követői elkerülték és a (fönt idézett) Ricardo-, Mc Culloch- és Mill-féle meghatározásokban nincs is meg. Sem az ő meghatározásaikban, sem Smithében nem foglaltatik az a vulgáris tévedés, mely igazi tőkének tekinti azokat a dolgokat, melyek csak viszonylag tőkék, mint tartozások bizonyítékai, földértékek stb. Azon-

ban azokat a dolgokat illetőleg, melyek igazán vagyonszámba mennek, meghatározásaik különböznek egymástól és erősen különböznek Smithétől arra nézve, hogy ezek közül melyek tekinthetők tőkének és melyek nem. Pl. egy ékszerész készlete Smith meghatározása szerint tőke lenne, az eleség vagy ruha egy munkás birtokában azonban nem. Ricardo és Mc Culloch meghatározásai kizárnák az ékszerész készletét, valamint Millé is, úgy értelmezve az idézett szavakat, amint azt legtöbb ember értelmezné. Azonban saját magyarázata szerint sem a dolgok természete, sem azok rendeltetése nem döntő arra nézve, hogy vájjon tőkék-e vagy sem, hanem a tulajdonosnak az a szándéka, hogy a dolgokat vagy az eladásukból szerzett értéket arra szánja, hogy a termelő munkát szerszámokkal, nyersanyaggal és a létföntartáshoz szükségesekkel lássa el. Azonban mindezek a meghatározások megegyeznek abban, hogy a tőkébe belefoglalják a munkás élelmét és ruházatát, amit Smith kizár belőle.

Vegyük csak fontolóra ezt a három meghatározást, melyek a közkeletű közgazdaságtan legjobb tanításait képviselik:

Mc Culloch tőkemeghatározásával szemben, mely szerint tőkék »a termelés hozadékának mindazok a részei, melyek közvetlenül akár az emberi élet föntartására, akár a termelés könnyítésére fordíthatók«, szembeötlő ellenvetések vannak. Egy virágzó város bármely főutcáján végigmehet az ember és az üzleteket telve találhatja mindenféle értékes dolgokkal, melyek, noha sem az emberi élet föntartására, sem a termelés könnyítésére nem fordíthatók, kétségkívül úgy a kereskedő, mint a köz tőkéjéhez tartozik. És viszont láthat oly termékeket is, melyek alkalmasak emberi élet föntartására és a termelés könnyítésére, melyeket azonban fitogtatásra és haszontalan

fényűzésre fordítanak. Bizonyos, hogy ezek lehetnének, de tényleg nem tőkék.

Ha Mill azáltal, hogy a megkülönböztetést a tőkés szándékától teszi függővé, el is kerüli ezt a nehézséget, (amit ugyan én nem igen látok világosan), ezt csak úgy éri el, hogy a megkülönböztetést oly bizonytalanná teszi, hogy a mindenttudás kivételével, semmiféle képesség sem mondhatja meg egy adott országról adott időben, hogy mi ott tőke és mi nem.

Közös hibájuk azonban ezeknek a meghatározásoknak, hogy magukban foglalják azt is, ami nyilván nem számítható tőkének, ha bármiféle különbséget is akarunk tenni munkás és tőkés közt. Mert a tőke kategóriájába sorozza a napszámos birtokában levő élelmet, ruhát stb.-t, melyet el fog fogyasztani, akár dolgozik, akár nem, valamint a tőkés kezében levő készletet, mellyel munkását munkájáért fizetni szándékozik.

Pedig nyilván nem ez az az értelem, melyben ezek az írók a tőke kifejezést használják, amikor arról beszélnek, hogy a munka és tőke külön vesznek részt a termelés munkájában és külön részt kapnak az összhozadék megosztásakor is, amikor arról beszélnek, hogy a munkabér a tőkéből származik, vagy a munkások és tőke arányától függ, avagy bármikor is használják e kifejezést szokott módon. Mindezekben az esetekben a tőke kifejezés általánosan értelmezett jelentésében használtatik, mint a vagyonnak az a része, melyet tulajdonosa nem közvetlenül saját kielégítésére óhajt használni, hanem arra a célra, hogy több vagyont nyerjen. Egyszóval, a közgazdaságtani írók előtt saját meghatározásaik és alapelveik kivételével, csakúgy mint az egész világ előtt »egy ember készletének az a része«, Adam Smith szavaival élve, »melytől azt várja, hogy neki jöve-

delmet fog hajtani, tőkéjének neveztetik«. Ez az egyetlen értelem, melyben a tőke határozott fogalmat fejez ki, az egyetlen értelem, melynek alapján a vagyontól különválasztható és a munkával szembeállítható. Mert ha mindazt tőkének kellene tekintenünk, ami a munkást élelemmel, ruházattal, lakással stb.-vel ellátja, akkor, hogy oly munkást találjunk, aki nem tőkés, kénytelenek lennénk egy teljesen mezítelen ember után nyomozni, akinek még egy hegyesített botja vagy valamiféle vacka sincs, oly helyzet, aminőben, rendkívüli viszonyok kivételével, soha emberi lény nem találtatott.

Úgy tűnik nekem, hogy e meghatározásbeli eltérések és pontatlanságok onnan erednek, hogy annak fogalmát, hogy mi tőke és mi nem, abból a már készenlevő eszméből vezették le, hogy miként vesz részt a tőke a termelésben. Ahelyett, hogy előbb meghatározták volna, hogy mi a tőke és aztán figyelték volna meg, hogy mit tesz a tőke, a tőke funkcióit tételezték föl először és aztán csinálták meg a tőke oly meghatározását, mely magában foglalja mindazt, ami ezeket a funkciókat teljesíti vagy teljesítheti. Fordítsuk meg ezt a folyamatot és a természetes rendet követve, bizonyosodjunk meg, hogy mi a dolog maga, mielőtt eldöntenők, hogy mit tesz. Amire törekszünk és amit tennünk kell, az, hogy kijelöljük egy oly műkifejezés határvonalait, mely egészben véve jól ismert, hogy egy közismert fogalmat határozottá tegyünk, hogy e fogalom határvonalai élesek és világosak legyenek.

Ha valamely adott időben egy társadalomban a tényleg létező vagyon tárgyait egy tucat értelmes ember elé állítanók, akik soha egy sornyi közgazdaságtant sem olvastak, kétséges, hogy akár csak egyetlen tételre nézve is vita merülhetne föl, hogy vajjon tőkének tekinthető-e vagy sem. Azt a pénzt, melyet

tulajdonosa üzleti használatra vagy spekulációra tart fönn, tőkének vennék, viszont a háztartási célra vagy személyi kiadásra fordítandó pénzt nem vennék annak. A termésnek azt a részét, melyet a gazda eladásra, vetőmagul vagy munkásai élelmezésére tesz félre, tőkének tekintenék, viszont amit saját családja használatára tesz félre, nem. Egy fuvaros lovait és kocsiját tőkének vennék, ellenben egy oly fogatot nem, melyet tulajdonosa saját élvezetére fordít. Hasonlóképen senkisem gondolna arra, hogy tőke számba vegye egy nő fején az álhajat, egy dohányos szájában a szivart vagy egy gyermek játékszerét. Ellenben egy haj-, egy dohány- vagy játékkereskedő készletét habozás nélkül nyilvánítanák tőkének. Az a kabát, melyet a szabó eladásra készít, tőke számba menne, ellenben az soha, melyet a maga számára csinál. A szállodás vagy vendéglős birtokában levő ételt tőkének mondanák, ellenben soha azt az ételt, mely a háziasszony éléstárában vagy a munkás ebédkosarában van. Öntött vas a vasolvasztó, vasöntő vagy vaskereskedő kezében tőkeszámba menne, azonban nem lenne az egy vitorláscsónakon, ahol ballasztul használják. Egy kovács fúvója, egy gyár szövőszékei tőkék lennének, ellenben nem lenne tőke egy asszony varrógépe, aki csak saját varrását végzi; az lenne egy bérbeadott, üzlethelyiségül vagy termelésre használt ház, de nem lenne az egy családi lakóház. Egyszóval, azt hiszem rájönnénk, hogy most is, valamint amikor Adam Smith írt, »egy ember vagyonának az a része, melytől jövedelmet remél, tőkéjének neveztetik«. És elhagyva a személyes képességeket illető botlását és némileg módosítva a pénzre vonatkozó osztályozását, kétséges, hogy tudnók-e jobban osztályozni a tőke különböző fajait, mint azt Adam Smith tette, ahogy azt e fejezet előbbi részében összefoglaltam.

Ha most, miután attól a vagyontól, mely tőke, különválasztottuk azt a vagyont, mely nem tőke, keressük e két csoport közti megkülönböztető jelt, ezt nem a dolgok jellegében, képességében vagy végcéljában fogjuk megtalálni, amint ezt hasztalan keresték, hanem véleményem szerint abban, hogy vajjon a fogyasztó kezében vannak-e vagy sem.* Az oly vagyon, mely akár maga, akár használata, avagy termelvényei útján még kicserélendő, tőke; az oly vagyon ellenben, mely a fogyasztó kezében van, nem tőke. Ha tehát a tőkét csere folyamatában levő vagyonnak definiáljuk, úgy értve, hogy csere nemcsak kézről-kézre adást jelent, hanem oly átváltozásokat is, aminők előfordulnak, amikor a természet reproduktív vagy átalakító erőit a vagyon növelésére fordítjuk, azt hiszem, ezzel beleértjük mindazokat a dolgokat, melyeket a tőke általános fogalma helyesen értelmezve magában foglal és kizárjuk mindazokat, melyeket nem foglal magában. Pl. úgy gondolom, az ily meghatározásba beletartoznak mindazok a munkaeszközök, melyek tényleg tőkék. Mert az, hogy vajjon egy eszköz szolgálata vagy használata kicserélhető-e vagy sem, teszi tőkévé vagy csupán jószággá. Igy egy gyáros esztergapadja, melyet kicserélendő tárgyak készítésére használnak, tőke, holott egy úrnak saját szórakoztatására szolgáló esztergapadja nem az. Igy egy vasút, nyilvános

*A pénzről akkor mondható, hogy a fogyasztó kezében van, amikor valamely élvezet szerzésére van szánva, minthogy, noha maga nem fogyasztható, vagyont képvisel és így amint az előző pontban az általános fölosztás alapjaként adtam, azt e megkülönböztetés is fedné és lényegében helyes volna. Pénzről szólva, ezzel kapcsolatban természetesen ércpénzről szólok, mert noha a papirpénz is végezheti az ércpénz összes funkcióit, tényleg nem vagyon és így tőke sem lehet.

távíróvonal, postajárat, színház, szálloda stb. fölállítására használt vagyonról elmondható, hogy cserefolyamatában van. A csere nem megy egyszerre végbe, hanem apránként; végtelen számú ember útján. Csere azonban tényleg van és a vasút, a távíróvonal, a postajárat, a színház vagy a szálloda »fogyasztói« nem a tulajdonosok, hanem azok, akik időről-időre használják azokat.

Ez a meghatározás nem ellenkezik azzal a gondolattal sem, hogy a tőke a vagyonnak termelésre fordított része. A termelésnek nagyon is szűk értelmezése az, mely pusztán a dolgok csinálására szorítja. A termelés nemcsak a dolgok csinálását jelenti, hanem azoknak a fogyasztóhoz való juttatását is. Igy tehát a kereskedő ép oly valóságos termelő, mint a gyáros vagy farmer és készlete vagy tőkéje ép annyira termelésre van fordítva, mint az övék. Azonban nem érdemes most a tőke funkcióival foglalkozni, melyeket később jobban tudunk majd meghatározni. Nem is valami fontos a tőkének az a meghatározása, melyet javasoltam. Nem tankönyvet írok, hanem azokat a törvényeket kutatom, melyek a nagy társadalmi problémát irányítják és ha az olvasó tiszta fogalmat nyert arról, hogy miféle dolgok értendők, amikor tőkéről beszélünk, célom el van érve.

Mielőtt azonban befejezném ezt a kitérést, legyen szabad fölhívnom a figyelmet arra, amit gyakran felednek el — t. i., hogy a »vagyon«, »tőke«, »munkabér« és hasonló kifejezések, amint a közgazdaságtanban használatosak, elvont fogalmak és hogy semmit sem állíthatunk vagy tagadhatunk róluk egyáltalában, ami nem állítható vagy tagadható azoknak a dolgoknak egész osztályáról, melyet képviselnek. Ennek feledése sok fogalomzavarra vezetett és oly szofizmákat tüntet föl tiszta igazságokként, melyek különben átlátszók volnának. A vagyon elvont fogalom lévén,

a vagyon fogalma, nem szabad feledni, a cserélhetőség fogalmát foglalja magában. Vagyon bírása bizonyos mértékben potenciális bírása bármelyféle oly vagyonnak, mely ezzel egyenértékű a cserében. És következésként így áll a dolog a tőkével is.

III. FEJEZET.

A munkabért nem a tőke, hanem a munka szolgáltatja.

E kitérés jelentősége, mint gondolom, egyre világosabb lesz, amint tovább haladunk kutatásunkban; hogy azonban abba a tárgykörbe tartozik, mellyel most foglalkozunk, az azonnal kitűnik.

Első pillantásra is világos, hogy a munkabér kifejezés gazdasági jelentőségét szem elől tévesztjük és hogy a figyelem a szó köznapi és szűk értelmére szorítkozik, mihelyt azt állítjuk, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. Mert mindazokban az esetekben, amikor a munkás a saját munkaadója és közvetlenül munkájának terméke a fizetése, eléggé világos, hogy a munkabért nem a tőke szolgáltatja, hanem közvetlenül a munka termékéből ered. Ha pl. munkámat madártojás vagy bogyók szedésére fordítom, az így szedett tojások vagy bogyók lesznek munkabérem. Bizonyára senki sem fogja vitatni, hogy ily esetben a munkabért nem a tőke szolgáltatta. Egy teljesen meztelen ember, aki egy emberláb sohasem tapodta szigetre vetődik, is képes madártojásokat vagy bogyókat szedni.

Avagy ha egy darab bőrt veszek elő és egy pár cipővé dolgozom föl, a cipők lesznek munkabérem, fáradságom jutalma. Bizonnyal nem tőkéből erednek, sem az enyémből, sem máséból, hanem munka

által létesülnek, melynek bére és amikor e pár cipőt munkám béréül kapom, a tőke egy pillanatra sem kevesbedik még egy jottányit sem. Mert ha a tőke fogalmát vonjuk a kérdésbe, tőkém kezdetben egy darab bőrből, fonalból stb.-ből áll. Amint munkám halad, az érték fokozatosan nő, míg amikor munkám a kész cipővel ér véget, megvan tőkém, plusz a cipők és a nyersanyag közti értékkülönbözet. Megkapván ezt az értéknövekedést, vagyis béremet, ugyan mit vettem el bármikor is a tőkéből?

Adam Smith, aki a közgazdaságtannak azt az irányítását adta, mely a munkabér és tőke közti viszonynak közkeletű részletes elméleteit eredményezte, a példázotthoz hasonlóan, egyszerű esetekben elismerte azt a tényt, hogy a munkabér a munka terméke és a munka béréről szóló VIII. fejezetét így kezdi el:

»*A munka terméke alkotja a munka természetes jutalmát vagy bérét.* A dolgok eredeti állapotában, mely megelőzi a föld lefoglalását és a tőke fölhalmozását, a munka egész terméke a munkásé. Sem földesúrral, sem gazdával nem kell osztoznia.«

Ha a nagy skót ezt vette volna elmélkedése kiindulási pontjának és továbbra is a munka termékét tekintette volna a munkás természetes bérének és a földesurat és gazdát csak osztozóknak, eredményei nagyon eltérők lettek volna és a közgazdaságtan nem foglalná magában az ellentmondások és képtelenségek oly tömegét ma. Azonban ahelyett, hogy a termelés egyszerű formáiban nyilvánvaló igazságot fonalként követte volna a bonyolultabb formák szövevényeiben, egy pillanatra fölismeri ezt az igazságot, csak azért, hogy azonnal elhagyja és megállapítsa, »hogy Európának minden részében egy független munkásra húsz gazdának szolgáló esik«

és újból oly szempontból nézve kezdi kutatását, mely szerint a gazda látja el tőkéjéből munkásait bérrel.

Világos, hogy amikor Adam Smith az önálló munkások arányszámát a húszból egyre becsülte, csak az iparosokra gondolt és hogy az összes munkásokat véve, azok aránya, kik munkaadó nélkül jutnak keresetükhöz, még Európában is, száz év előtt ennél sokkal nagyobb volt. Mert a független munkásokon kívül is, akik minden községben jelentékeny számban vannak; Európa kiterjedt részeiben a földmívelést a római birodalom bukása óta feles rendszer alapján folytatták, amikor pedig a tőkés kapja a munkástól jövedelmét, nem pedig fordítva. Azonban bizonyos, hogy az Egyesült Államokban, ahol pedig minden általános munkabértörvénynek ép úgy kell érvényesnek lennie, mint Európában, és ahol az ipar haladása dacára is a nép nagy része még önálló farmerekből áll, azoknak a munkásoknak száma, kik munkaadó útján kapják bérüket, aránylag csekély.

Azonban nem szükséges arról az arányról vitatkozni, mely az önálló és alkalmazott munkások közt bárhol is fönnáll, sem annak a bizonyítására nem szoruló igazságnak példáit szaporítani, hogy ahol a munkás közvetlenül kapja bérét, ez munkájának terméke. Mert mihelyt világos, hogy a munkabér kifejezés magában foglalja a munka összes termelvényeit, akár a munkás közvetlenül kapja, mint munkája eredményét, akár a munkaadótól kapja, kitűnik, hogy az a föltevés, mintha a munkabért a tőke szolgáltatná, amire pedig mint általános igazságra oly habozás nélkül épült az alapvető közgazdasági kézikönyvekben a nagy fölépítmény, legalább részben téves és legföljebb csak annyi állítható bizonyos valószínűség látszatával, hogy némely munkabért, t. i. a munkaadótól a munkásnak fizetett bért a tőke szolgáltatja.

A *propositio maior* e megszorítása egyszerre meg-

gyöngíti az összes belőle vont következtetéseket. De ne álljunk meg itt, hanem nézzük, hogy vajjon még e szűkebb értelemben is egyezik-e a tényekkel. Vegyük föl a fonalat ott, ahol Adam Smith elejtette és lépésről lépésre haladva nézzük, hogy a tények viszonya, mely oly világos a termelés legegyszerűbb formáiban, nem húzódik-e a legbonyolultabbakon is keresztül.

A »dolgok eredeti állapotához«, melyre sok példa található, amikor is a munka egész hozadéka a munkásé, egyszerűségben legközelebb áll az az elrendezés, melynélfogva a munkás, noha másnak vagy más tőkéjével dolgozik, munkabérét természetben kapja, azaz oly dolgokban, melyeket munkája termel. Ez esetben csak oly világos, mint az önálló munkás esetében, hogy a munkabér a munka hozadékából ered és egyáltalában nem a tőkéből. Ha egy embert fogadok, hogy tojást vagy bogyót szedjen avagy cipőt csináljon, őt magát pedig munkájáért tojással, bogyóval vagy cipővel fizetem, nem is lehet kérdéses, hogy a munkabér forrása az a munka, amelyért fizetek. A munkaszerződés e formája az a szarvasmarhabérlet, melyről Sir Henry Maine oly éleselműséggel szól az *Early History of Institutions* c. művében és mely oly világosan foglalta magában a munkaadó és munkás viszonyát, hogy a szarvasmarha elfogadóját annak a tőkésnek vazallusává tette, aki így alkalmazta őt. Ugyanily szerződés volt az, melynek alapján Jákob Lábánnak dolgozott és a mai napig, még civilizált országokban is, ez nem szokatlan módja a munkaszerződésnek. A részért való bérlés, mely túlnyomóan szerepel az Unio déli államaiban és Kaliforniában, a feles rendszer Európában, valamint az a számos eset, amikor a fölügyelők, elárusítók stb. a nyereség százaléka által fizettetnek, vajjon mindez mi, ha nem a munkások-

nak oly bérért való alkalmazása, mely termelvényük egy része?

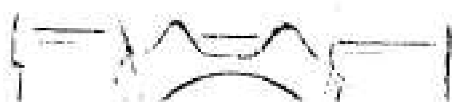
Az egyszerűségtől a bonyolultság felé vezető legközelebbi lépés az, mikor a munkabért, noha természetben számítják, valami más egyenértéküvel fizetik. Pl. az amerikai cetvadász-hajókon nem szokás meghatározott bért fizetni, hanem részt, vagyis a zsákmány hányadát, mely a kapitánynak adott tizenhatod vagy tizenketted résztől a hajóinasnak jutott háromszázad rész közt váltakozik. Amikor tehát egy cetvadász-hajó New-Bedfordba vagy San-Franciscóba érkezik sikeres útja után, magával hozza legénysége munkabérét, valamint tulajdonosai nyereségét is és annak egyenértékét, ami megtéríti az úton elfogyasztott készletek költségét. Lehet-e valami világosabb, mint hogy e munkabért — azt a halzsírt és csontot, mely a hajó legénységének jutott — nem a tőke szolgáltatta, hanem tényleg munkájuk eredményének egy része? Ez a tény a legkevésbé sem változik meg vagy homályosul el, ha kényelmi szempontból ahelyett, hogy a legénység közt a halzsírt és csontot megfelelő arányban osztanák föl, minden ember részét piaci árban becsülik meg és pénzben adják ki. A pénz csak egyenértéke a valóságos munkabérnek, a halzsírnak és csontnak. Semmiképen sincs e fizetésben a tőkéből való előleg. A munkabér fizetésének kötelezettsége addig nem válik esedékessé, míg az az értéke, melyért fizetik, nincs a kikötőben. Amely pillanatban a tulajdonos tőkéjéből pénzt vesz el a legénység fizetésére, ugyanakkor tőkéjéhez halzsírt és csontot ad hozzá.

Idáig vitáról nem lehet szó. De tegyünk egy lépést tovább, mellyel a szokásos munkaszerződés és bérfizetés módszeréhez jutunk.

A Farallone-szigetek, a San-Franciscói öblön túl, a tengeri madarak költőhelyei és egy társaság, melyé

e szigetek, a megfelelő időben embereket fogad tojásszedésre. Fogadhatják ezeket az embereket a szedett tojásokból való részért, amint a cetvadászok teszik és így is tennének, ha a dolog elvégzése valami nagy bizonytalansággal járna. Minthogy azonban a madarak bővében vannak és szelídek, és minthogy bizonyos idő alatt bizonyos körülbelül ismert mennyiségű tojást szedhetni, célszerűbbnek találják, hogy embereiket fix bérrel fizessék. Az emberek a szigetekre mennek és ott maradnak, összeszedik a tojásokat és a parthoz hozzák, ahonnan néhány nap mulva kis hajókon San-Franciscóba kerülnek és eladatnak. Amikor az idénynek vége, az emberek visszatérnek és kikötött bérüket pénzben kapják meg. Vajjon nem egyre menne-e ez az ügylet, ha pénz helyett a kikötött munkabért a gyüjtött tojásokból vett egyenértékkel fizetnék? Nem azt a tojást képviseli-e a pénz, melynek eladásából származott és e munkabér nem ép annyira terméke-e a munkának, mint volna a tojás egy oly ember birtokában, aki munkaadó közbelépése nélkül magának szedte volna azt?

Vegyünk egy más példát, mely megfordítva bizonyítja a természetbeni és pénzbeli munkabér azonosságát. San-Buenaventurában él egy ember, aki pompásan megél abból, hogy közönséges fajtájú fókákat lő, melyeknek zsírja és bőre hasznos és melyek a Santa Barbara csatornát képező szigeteket látogatják. E fókavadászatra két-három kínait visz magával segítségül, kiket eleinte pénzben fizetett. De úgy látszik, a kínaiak nagyrabecsülik a fóka valamiféle részét, melyet megszárítanak és megtörnek orvosságul, valamint a hím fókák szakállának hosszú szőreit, melyeket, ha egy bizonyos hosszúságon túl vannak, sokra tartanak valami oly célból, mely nem nagyon világos a fehér barbárok előtt. És ez az ember úgy látta,

hogy a kínaiak nagyon szívesen fogadják el pénz helyett a megölt fókák e részeit, úgy hogy most többnyire így fizeti bérüket.

Már most nem látszik-e mindezekben az esetekben, hogy a pénzbeli és természetbeni bér azonos, mai igaz mindig, valahányszor a munkabér termelő munkáért jár? Vajjon a munka által teremtett alap nem tényleg az az alap-e, melyből a munkabért fizetik?

Talán azt lehetne mondani: »A különbség az, hogy mikor valaki magának dolgozik vagy másnak dolgozva, természetben kapja munkabérét, munkabére munkája eredményétől függ. Ha ez bármily baleset folytán semmis lenne, semmit sem kapna. Ha ellenben munkaadónak dolgozik, mindenképen megkapja bérét, minthogy ez a munka teljesítésétől függ, nem pedig a munka eredményességétől«. De ez nyilván nem igazi megkülönböztetés. Mert átlag véve, a fix bérért teljesített munka nemcsak a bérösszeget szolgáltatja, hanem ennél többet is, másként a munkaadó nem nyerhetne. Mikor a munkabér fix, a munkaadó vállalja az egész kockázatot és e biztosításért kárpótlást kap, mert a fix munkabér mindig kisebb valamivel az ingadozónál. De noha a fix munkabér ki is van kötve és a munkásnak, aki a szerződésnek reá eső részét teljesítette, jogos követelése is van munkaadójával szemben, gyakran, ha nem is mindig, előfordul, hogy egy baleset, mely megakadályozza, hogy a munkaadó hasznot húzzon a munkából, megakadályozza őt abban is, hogy bért fizessen. És van egy fontos termelési ág, melyben baleset történtekor a munkaadó törvényesen mentesítve van a fizetés alól, noha a munkabérszerződés fix, nem pedig bizonytalan összegről szólt. A tengerjog szavai szerint »a fuvardíj a munkabér anyja« és ha a tengerész el is végezte a maga dolgát, az a baleset, mely a

hajót a fuvardíjtól megfosztja, őt is megfosztja munkabérigényétől.

Ebben a jogi elvben van megtestesítve az az igazság, melyet védek. A termelés az anyja mindenkor a munkabérnek. Termelés nélkül nincs és nem lehet munkabér. A munkabér a munka termelvényéből, nem pedig a tőke előlegéből ered.

Bárhol is elemezzük a tényeket, ezt igaznak fogjuk találni. Mert a munka mindig megelőzi a bért. Ez ép annyira igaz a munkásnak a munkaadótól fizetett bérére vonatkozólag, mint az oly bért illetőleg, melyet a munkás mint saját gazdája közvetlenül keres. Az eseteknek úgy egyik, mint másik fajában a keresmény munkán alapul. A munkaadó által a munkásnak néha nap, gyakrabban hét vagy hónap, esetleg év szerint és a termelés sok ágában darab után fizetett bérek mindenkor a munkásnak a munkaadó számára előre teljesített munkát foglalnak magukban, mivel azok a ritka esetek, amikor személyes szolgálatokért előzetes munkabért fizetnek, nyilván vagy jótékonyságra, vagy biztonságból előre való megvásárlásra vezethetők vissza. Az ügyvédnek adott »előzetes költségek« mutatják az ily ügylet igazi jellegét, valamint a »vérdíj«-nak nevezett előleg, amint tengerésznyelven nevezik azt a pénzt, mely névleg a tengerésznek adott fizetési előleg, azonban a valóságban foglaló, úgy az angol, mint az amerikai jog szerint, mely a tengerészt ép úgy dolognak tekinti, mint akár egy malacot.

Azért foglalkozom e szembeötlő ténnyel, hogy a munka mindig megelőzi a munkabért, mert oly döntő fontosságú a munkabér bonyolultabb jelenségeinek megértésénél, hogy mindig szem előtt kell maradnia. És noha ez világos, mint már kifejtettem, annak a tételnek plauzibilitása, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja, amely tétel oly fontos és messzemenő

következtetések alapja, elsősorban oly állításból ered, mely az igazságot nem ismeri és attól elvonja a figyelmet. Ez az állítás az, hogy a munkás addig nem fejtheti ki termelőerejét, míg a tőke nem látja el a szükségesekkel.* A vigyázatlan olvasó azonnal elismeri azt a tényt, hogy a munkásnak táplálékkal, ruhával, stb.-vel kell bírnia, hogy képes legyen dolgozni és minthogy azt hallja, hogy a táplálék, ruha stb., melyet a munkások használnak, tőke, jóváhagyja azt a következtetést, hogy a munka kifejtéséhez tőkefogyasztás szükséges, amiből pedig csak világos levezetés, hogy a termelést a tőke korlátozza, hogy a munka utáni kereslet a tőkekínálattól függ és hogy ennélfogva a munkabér függ a foglalkozást kereső munkások számának és foglalkoztatásukra szánt tőke mennyiségének arányától.

Azonban úgy hiszem, az előző fejezetben való megvitatás után mindenki láthatja, hogy hol van a fallácia ebben az okoskodásban, mely már néhány legélesebb elmét is megfogott sajátfonta hálójában. Ez pedig a tőke szónak két értelemben való használata. Az első tételben, hogy a termelő munkához

* »A termelést a tőke korlátozza... Több termelés nem lehet, mint amennyinek földolgozandó nyersanyag és elfogyasztandó étel jut. Noha önként következik, gyakran elfeledik, hogy egy ország lakosságának eltartása és szükségleteinek kielégítése nem a jelenlegi, hanem a mult munkájának termelvényéből történik. Azt fogyasztják, amit már termeltek, nem pedig azt, amit csak most termelnek. Abból pedig, amit termeltek, csak egy részt juttatnak a termelő munka eltartására és több munka nincs és nem is lehet, mint amennyit az erre juttatott rész (ami az illető ország tőkéje) táplálhat és nyersanyaggal és munkaeszközökkel elláthat.« — John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, book I. chap. V sec. I.

tőke kell, a »tőke« kifejezésbe beleértődik minden táplálék, ruha, hajlék stb., míg a levont következtetésekben e kifejezés szokásos és szabályos értelmében használatos, t. i. mint más vagyon termelésére, nem pedig a szükséglet közvetlen kielégítésére fordítandó vagyon, mint a munkásokétól megkülönböztetőleg, a munkaadók kezében levő vagyon. E következtetés nem helyesebb, mint volna az a következtetés, hogy amiért egy munkás nem mehet munkába reggeli és ruha nélkül, tehát több munkás nem mehet munkába, mint ahányat munkaadói előzetesen reggelivel és ruhával hajlandók ellátni. Azonban a tény az, hogy a munkások rendszerint maguk látják el magukat reggelivel és munkaruhával, tény továbbá az is, hogy a tőke (e szót a munkától megkülönböztető értelemben használva) kivételes esetekben néha adhat előleget a munkásnak, de sohasem kénytelen adni a munka megkezdése előtt. A mai civilizált világ munkanélküleinek nagy hadában talán egyetlen dolgozni akaró sincs, akit ne lehetne fölfogadni minden bérelőleg nélkül. Nagy részük bizonyára örömest menne munkába oly föltétellel, melynél fogva a hónap vége előtt nem kapnának bért. Kétséges, hogy annyit lehetne-e egyáltalában osztálynak nevezni, amennyi ember nem menne munkába és nem várna a hét végéig bérére, amint ezt legtöbb munkás teszi is; azonban bizonyára egyetlen sincs, aki ne várna a nap végéig, vagy ha úgy tetszik, a legközelebbi étkezési óráig bérére. A munkabér fizetésének pontos ideje mellékes, a lényeges, amit hangsúlyozok, az, hogy a munka bevégzése utánra esik.

A munkabér fizetése tehát mindig előzetes munkaszolgáltatást foglal magában. Mit jelent a munkaszolgáltatás a termelésben? Nyilván vagyon termelését, mely ha cserére való vagy termelésre használtatik, tőke. Ennélfogva ha a tőke munkabért fizet,

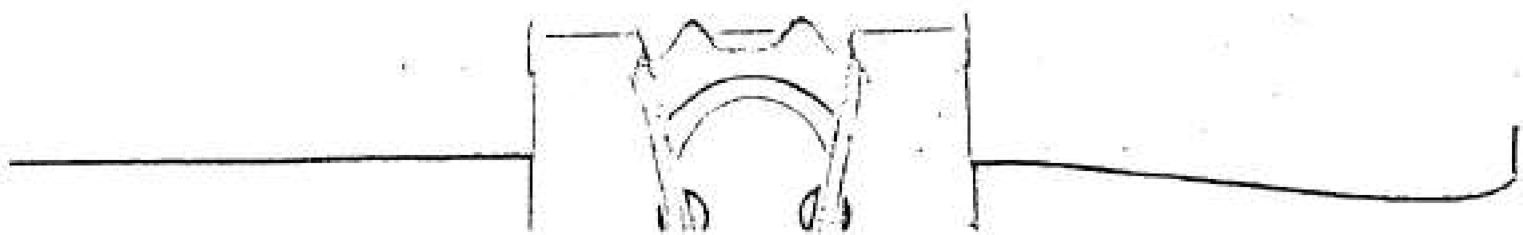
ez előre föltételezi a tőkének egy oly munka által való termelését, melyért a munkabér fizettetik. És minthogy a munkaadó rendszerint nyer, a munkabér fizetése reá vonatkoztatva nem más, mint abból a tőkéből egy rész visszatérítése a munkás javára, melyet a munkástól kapott. Amennyiben pedig a munkásra vonatkozik, ez nem más, mint ama tőke egy részének megkapása, melyet előzetesen az ő munkája termelt. Minthogy így a munkabérért fizetett érték kicserélődött a munka által létrehozott értékért, ugyan hogy mondhatni azt, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja vagy előlegezi? Minthogy a munkaadó a munkástól a bérért cserébe tőkét kap, melyet a munkás a bér megfizetése előtt állított elő, ugyan mikor és hol kevesbedik a tőke akár csak ideiglenesen is? *

De próbáljuk ki a kérdést tényeken. Vegyünk pl. egy gyáros-munkaadót, aki nyersanyagot földolgozottá alakít át, pamutot szövetté, vasat acéllá, bőrt cipővé és így tovább és aki munkásait, mint szokásos, hetenként egyszer fizeti. Leltározzuk tőkéjét hétfőn reggel munka előtt és látni fogjuk, hogy az épületek-

* A munkáról, mint a tőke előállítójáról a nagyobb világosság kedvéért beszélek. A munka vagy vagyont termel (ami esetleg tőke, esetleg nem) vagy szolgálatokat nyujt, mivel azok csupán véletlen balesetek, amikor az eredmény semmi. Amikor a munka célja egyszerűen a munkaadó kiszolgálása, mint mikor valakit cipőtisztításra fogadok, nem tőkéből fizetek munkabért, hanem csupán vagyonból, melyet nem termelésre, hanem saját célomra fogyasztásul használok. Még ha az így fizetett bért tőkét ből eredőnek is tekintjük, e tény által a tőke kategóriájából a tulajdonos szükségleteinek kielégítésére szolgáló vagyon kategóriájába mennek át, mint amikor egy szivarkereskedő az eladásra való készletből egy tucat szivart vesz és saját használatára zsebredugja.

ből, gépekből, készpénzből és kész árúkból áll. Egyszerűség kedvéért tegyük föl, hogy az egész héten sem nem vesz, sem nem ad el és a munka végén, amikor szombat este kifizette munkásait, vegyünk föl új leltárt tőkéjéről. A pénztétel kisebb lesz, mert munkabérre fizette el, kevesebb nyersanyag, kőszén stb. lesz és megfelelő százalékot kell levonnunk az épületek és gépek értékéből a heti kopásért. Azonban ha jövedelmező vállalata van, ami átlag föltételezhető, a kész árúk tétele annyival lesz nagyobb, hogy pótolni fogja e hiányokat és a végösszegezésben tőkenövekvést fog mutatni. Nyilvánvaló tehát, hogy ami értéket munkásainak bérül fizetett, nem az ő tőkéjéből származik, sem más tőkéjéből. Nem a tőkéből eredt, hanem a munka által teremtett értékből. Ép oly kevéssé történt itt tőkéből való előlegezés, mintha munkásait kagylószedésre fogadta és őket a szedett kagylók egy részével fizette volna. Bérük ép oly igazi terméke munkájuknak, mint az ősemberé volt, aki régen »a föld lefoglalása és tőke fölhalmozása előtt« egy osztrigát vert le a szikláról egy kő segítségével.

Minthogy a munkás, aki munkaadónak dolgozik, nem kapja meg bérét a munka elvégzése előtt, helyzete hasonló egy bankbetéti könyv tulajdonosáéhoz, aki addig nem vehet ki pénzt, amíg be nem tette a bankba. És valamint az előzetesen betett pénz kivétele által a betevő nem csökkenti a bank vagyonát, úgy a munkások sem csökkenthetik még ideiglenesen sem a munkaadó tőkéjét, sem a társadalom összes tőkéjét. Bérük ép oly kevéssé ered tőkéből, mint ahogy a betevők utalványai sem a bank tőkéjéből fizettetnek ki. Igaz, hogy amikor a munkások bért kapnak, rendszerint nem ugyanabban a formában kapják vissza a vagyont, mint amilyenben ők szolgáltatták, amintthogy a betevők sem kapják vissza ugyanazt az érc-

vagy papírpénzt, melyet befizettek, hanem csak azok egyenértékét és amint joggal mondhatjuk, hogy a betevő a banktól a befizetett pénzt kapja vissza, ugyanolyan joggal mondhatjuk azt is, hogy a munkás bér fejében azt a vagyont kapja vissza, melyet munka alakjában adott át.

Hogy ezt az általános igazságot oly gyakran homályosították el, az nagyban tulajdonítható a közgazdaságtani homályok oly termékeny forrásának, a vagyon és pénz összezavarásának és különös látvány, hogy oly sokan, akik Adam Smith óta Kolumbusz tojásaként oldva meg a kérdést, bőségesen kimutatták a merkantil-rendszer álokoskodásait, ugyanabba a tévedésbe esnek, mikor a tőke és munka viszonyát tárgyalják. Pénz lévén az általános csereeszköz, a rendes folyamat, melyen át a vagyonnak egyik formából másikba való átalakulása végbemegy, ha a cserében bármiféle nehézség is van, ez rendszerint a pénzzé tételben mutatkozik és így néha könnyebb a pénzt a vagyon bármiféle más alakjáért kicserélni, mint a vagyon egy bizonyos formáját pénzzé tenni, azért, mert több oly vagyontulajdonos van, aki általában szeretne cserélni, mint olyan, aki valamely meghatározott cserét óhajtana. Így tehát egy termelő munkaadó, aki pénzét munkabérben fizette ki, néha nehéznek találhatja pénzzé tenni azt a növekedett értéket, melyért tényleg pénzét kiadta és ilyenkor mondják, hogy kimerítette vagy előre kiadta tőkéjét munkabér fizetésére. Azonban, ha csak a munka által termelt új érték nem kevesebb a fizetett munkabéreknél (ami csak kivételes eset lehet), az a tőkéje, mely idáig pénzben volt meg, most javakban van meg, alakjában változott, de nem kevesbedett.

Van a termelésnek egy oly ága, melyben azok a tévedések, melyek a tőkének pénzben való értékeléséből erednek, ritkábban fordulhatnak elő, minthogy e

termék a pénznek általános anyaga és értékmérője. Véletlenül ez a foglalkozás csaknem egymás mellett tüntet föl példákat, hogy mint megy át a termelés a legegyszerűbb formából a legbonyolultabba.

Kalifornia első napjaiban, mint később Ausztráliában is, az aranymosó, aki egy folyó medrében vagy hordalékában azokat a csillogó szemcséket találta, melyeket a természet lassú processzusa századokon át halmozott föl, fölszedte vagy kimosta a maga »munkabérét« (így is nevezték) valóságos pénzben, mert a vert pénz ritka lévén, az aranyport súly szerint fogadták el csereeszközül és a nap végén az aranymosónak bőrzacskójában volt zsebében munkabére, pénzben. Nem lehet vitás, hogy vajjon e munkabér tőkéből eredt-e vagy sem. Nyilván munkájának terméke volt. Az sem lehetett vitás, amikor egy különösen gazdag lelőhely tulajdonosa embereket fogadott munkára és ugyanazzal a pénzzel fizette őket, melyet az ő munkájuk hozott elő a vízmosásból vagy zátonyból. Amikor a vert pénz gyakoribb lett, az a kényelem, hogy a méréssel járó fáradság és vesződség fölöslegessé vált, az aranyport egyszerű árúvá sülyesztette és a bányatulajdonos annak a pornak az eladásából szerzett pénzzel fizette munkásait, melyet az ő munkájuk termelt. Ha volt hozzá elég pénze, ahelyett, hogy eladta volna porát a legközelebbi üzletben és a kereskedőnek hasznot engedett volna, addig gyüjtötte, míg elege volt ahhoz, hogy San-Franciscóba menjen vagy postán odaküldje, ahol a pénzverőben ingyen verték pénzzé. Amikor így összegyüjtötte a port, kevesbítette pénzkészletét, amint egy gyáros csökkenti pénzkészletét, miközben árúkészletet gyüjt. Azonban senki sem lenne oly együgyü, hogy azt képzelje, mintha így aranyport gyüjtve és pénzt adva ki, a bányatulajdonos csökkentené tőkéjét.

Csakhogy azok a lelőhelyek, ahol minden előzetes munka nélkül lehetett dolgozni, csakhamar kimerültek és az aranybányászat gyorsan öltött bonyolultabb formát. Mielőtt a bányákat úgy lehetett volna föltárni, hogy egyáltalában adjanak valamit, mély tárnákat kellett nyitni, nagy gátakat kellett emelni, a legkeményebb sziklákon keresztül hosszú alagutakat kellett fúrni, hegyhátakon és mély völgyeken keresztül mérföldekről kellett vizet hozni és drága gépeket fölállítani. E műveket nem lehetett tőke nélkül megcsinálni. Építésük néha évekbe került, mialatt semmiféle hasznot sem lehetett remélni, holott az alkalmazott embereknek bérét fizetni kellett minden héten vagy hónapban. Bizonyára, fogják mondani, ha máskor nem is, de ily esetekben a munkabért tényleg a tőke szolgáltatja, sőt előlegezi és így bérfizetés folytán szükségkép csökkennie kell a tőkének! Legalább is itt, határozottan a tőke korlátozza a termelést, mert tőke nélkül ily munkát nem lehetne folytatni! Lássuk csak.

Mindig ebbe az osztályba tartozó esetekkel szoktak példálózni annak bizonyítására, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. Mert ahol a munkabért a munka céljának elérése vagy levégzése előtt fizetik, mint a földmívelésben, ahol a szántásnak és vetésnek több hónappal kell megelőznie a termés learatását, épületek, hajók, vasutak, csatornák építésekor stb., itt világos, hogy a munkabérül fizetett tőke tulajdonosai nem várhatnak azonnali jövedelmet, hanem, mint mondani szokás, egy időre »fedezik a költséget«, ami néha sok évig tart. Igy aztán, ha az alapelvekre nem gondolunk, könnyű ahhoz a következtetéshez jutni, hogy a munkabért a tőke előlegezte.

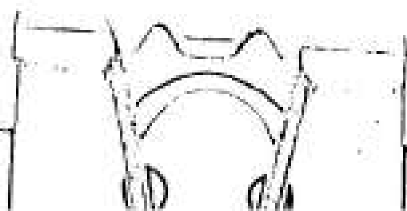
Ily esetek azonban nem fogják zavarba hozni azt az olvasót, aki előtt a föntiekben elég világosan

tudtam magamat kifejezni. Egyszerű vizsgálat fogja kimutatni, hogy azok a példák, melyek szerint a munkabért megfizetik a termék teljes elkészülése, sőt létrejötte előtt, egyáltalában nem szerepelhetnek kivételekként az alól a szabály alól, mely oly világos ott, ahol a termék elkészült, mielőtt a munkabért fizetnék.

Ha egy ügynökhöz megyek, hogy ezüstöt aranyra váltsak be, leteszem ezüstömet, melyet ő megszámlál és félretesz és aztán átadja annak egyenértékét aranyban, levonva nyereségét. Előlegez-e nekem az ügynök bármiféle tőkét? Nyilván nem. Amije előbb aranyban volt, most ezüstben van meg, hozzáadva a nyereséget. És minthogy előbb kapta meg az ezüstöt, mintsem kifizette az aranyat, az ő részéről még csak egy pillanatnyi tőkeelőlegezés sincs.

Már pedig az ügynöknek ez az ügylete tökéletesen analóg a tőkésével, amikor az említettem esetben tőkéjét munkabérre adja ki. Minthogy a munkaszolgáltatás megelőzi a bérfizetést és minthogy a munkaszolgáltatás értéktermelést foglal magában, a munkaadó értéket kap, mielőtt értéket ad ki, mindössze csak egy bizonyos formájú tőkét cserél ki más formájú tőkéért. Mert az értéktermelés nem függ a termék elkészültétől, hanem a termelés menetének minden stádiumában a munka alkalmazásának közvetlen eredményeként folyik és ennélfogva bármily hosszú is legyen e folyamat, a munka mindég hozzáad a tőkéhez, mielőtt elvenné tőle bérét.

Itt van egy kovács, aki kohóján kapákat készít. Nyilván tőkét csinál, növelve munkaadója tőkéjét, mielőtt pénzt vonna el attól munkabérként. Itt van egy gépész vagy kazánkovács, aki a *Great Eastern* hajójának feneklemezein dolgozik. Nem ép oly világos-e, hogy ő is értéket termel, tőkét állít elő? Az óriási hajó, valamint a kapa, vagyon, termelési eszköz és noha az egyik talán évekig sem készül el,

holott a másik néhány perc alatt készen van, minden nap munkája, úgy az egyik, mint a másik esetben nyilván vagyontermelés, tőkenövelés. Úgy a hajó, mint a kapa esetében nem az utolsó csapás, valamint az első sem teremti a befejezett termék értékét, minthogy az érték termelése folytonos és azonnal a munka gyakorlásából keletkezik.

Világosan látjuk ezt mindenütt, ahol csak a munkamegosztás szokássá tette, hogy a teljes termelési folyamatnak különféle részeit a termelők különféle csoportjai folytassák, vagyis ahol csak föl szoktuk becsülni azt az értéket, melyet a termelés valamely előkészítő fokozatában a munkalétre hozott. És egy pillanatnyi gondolkozás ki fogja mutatni, hogy a termékek nagy többségére nézve így áll a dolog. Vegyünk egy hajót, egy épületet, egy kést, egy könyvet, egy gyűszüt vagy egy kenyeret. Ezek kész termékek. De nem készültek el egy művelettel vagy egy csoport termelő által. És így állván a dolog, könnyen különböztethetünk egyes pontokat vagy fokozatokat annak az értéknek létrejöttében, melyet mint kész árúk képviselnek. Ha nem is különböztetünk meg egyes külön részeket a termelés befejező folyamatakor, megkülönböztethetjük az összetevő anyagok értékét. Viszont ezek értéke is többszörösen fölosztható, melyek megannyi világosan elhatárolt lépések a végérték létrejöttében. Minden ily lépéshez az értéktermelés, a tőkenövelés fogalmát fűzzük. Az a kenyér, melyet a pék a kemencéből kivesz, bizonyos értékkel bír. Ez azonban részben lisztértékből áll, melyből a kovász készült. Ez viszont a búza értékéből áll, melynek értéket adott az őrlés stb. A vas öntött formában távolról sem kész termék. A termelésnek többféle vagy talán igen sok fokán kell még átmennie, míg végre kész árú lesz, mely végcélja volt annak, amiért a vasércet a bányából bányászták. És mégis, nem

tőke-e a vasérc? Hasonlóképen a termelés menete nincs igazán befejezve, mikor a pamuttermést behordják, még akkor sem, amikor a magról leszedik és csomókba préselik, sem amikor Lowell-ben vagy Manchesterben megérkezik, sem amikor fonallá lesz, sem amikor szövet lesz, hanem amikor végül a fogyasztó kezébe kerül. Azonban világos, hogy e folyamatban minden lépésnél értéktermelés, tőkenövelés van. Ennélfogva, noha nem is szoktuk megkülönböztetni és fölbecsülni, ugyan nincs-e értéktermelés és tőkenövekvés, ha a földet fölszántják? Azért nem, mert talán rossz időjárás és rossz termés lehet? Nyilván nem, mert hasonló kár lehetősége van meg a kész termék termelésének minden lépésénél. Átlag véve, a termés sikeressége ép oly biztos és bizonyos mennyiségű szántás és vetés átlag véve annyira bizonyos mennyiségű pamutot ad, amily biztos, hogy bizonyos mennyiségű pamutfonal bizonyos mennyiségű szövetet fog adni.

Röviden, minthogy a munkabér fizetése mindig munka teljesítésén alapul, a bérfizetés a termelésben, bármily hosszú is legyen ennek menete, nem foglal magában tőkeelőlegezést, sőt ideiglenesen sem csökkenti a tőkét. Egy vagy akár több évbe is kerülhet egy hajó építése, azonban annak az értéknek termelése, melynek összege valaha a kész hajó lesz, napról napra, óráról órára halad, mihelyt a fenék le van rakva vagy akár csak a föld is elő van készítve az építésre. A hajó elkészülte előtti bérfizetéssel pedig a hajógyáros nem kisebbíti sem a maga, sem a társadalom tőkéjét, mert a kifizetett munkabér értéke helyett ott áll a részben kész hajó értéke. E bérfizetésben nincs tőkeelőlegezés, mert a héten vagy hónapon keresztül a munkások munkája több tőkét termel és ad a gyárosnak, mint amennyit a hét vagy hó végén visszafizetnek nekik, amint ezt bizonyítja az, hogy ha

a gyárostól meg akarnák venni a részben kész hajót, hasznot várna utána.

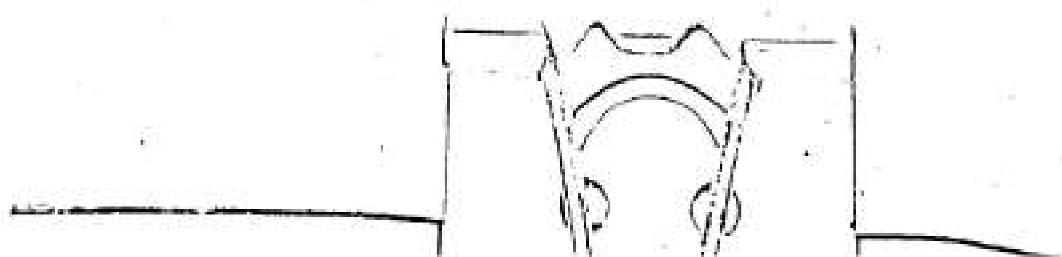
És így, ha egy sutrói vagy szent-gothardi alagutat avagy egy suezi csatornát csinálnak, tőkeelőlegezés nincs. Az alagút vagy csatorna, amint készül, ép oly tőke lesz, mint a ráfordított pénz volt, vagy ha úgy tetszik, a robbantószer, fúrók stb., melyeket a munkához használtak és az élelem, ruha stb., melyet a munkások használtak, amit eléggé mutat az a tény is, hogy a társaság alaptőkéje nem kisebbedett, mivel a társaság ily alakú tőkéje fokozatosan alagút vagy csatorna alakba ment át. Ellenkezőleg, valószínüleg és az átlagot véve, együtt nő a munka haladásával, épen úgy, mint ahogy átlag véve nőne a tőke, ha a termelésnek valamely gyorsabb módjába volna befektetve.

És ez világos a földmívelésnél is. Hogy az értéktermelés nem egy csapással történik a termés betakarásakor, hanem fokról fokra az egész folyamaton keresztül, melynek a termés betakarása is része és hogy a közbeeső bérfizetés nem csökkenti a farmer tőkéjét, az elég világos, ha a földet a termelés folyamata alatt adják el vagy adják bérbe, mert a fölszántott földért többet adnak, mint a föl nem szántottért vagy bevetett földért, mint a csak fölszántottért. Elég világos, amikor a növésben levő termést eladják, mint szokták néha, vagy mikor a farmer nem maga arat, hanem szerződést köt egy aratógéptulajdonossal. Világos ez gyümölcsösöknél és szőllőknél, melyek, ha nem is termőképesek, koruk szerinti árral bírnak. Világos ez a lovaknál, szarvasmarháknál és juhoknál, melyek fejlettségükig nőnek értékben. És ha nem is oly világos azok közt az időpontok közt, melyeket a termelésben eladási időpontoknak lehetne nevezni, az értéknövekvés ép oly határozottan megtörténik, minden munkakifejtés után. Ahol tehát bérfizetés előtt végeznek munkát, tényleges tőkeelőlegezést a munka

nyujt, a munkás előlegez a munkaadónak, nem pedig a munkaadó a munkásnak.

»És mégis«, mondhatja valaki, »az említett esetekben szükség van tőkére!« Természetesen; ezt nem is vitatom. De nem azért szükséges, hogy előlegezzen a munkának. Másra szükséges. Hogy mire, azt azonnal meglátjuk.

Ha a munkabért természetben fizetik, azaz a munka által termelt vagyonnal, mint pl. ha favágásra fogadok embereket és megegyezünk, hogy a levágott fa egy részét kapják bérül (e módszert alkalmazzák is erdőtulajdonosok vagy bérlők), világos, hogy tőke nem kell a bérfizetéshez. Ha kölcsönös kényelem kedvéért, ami abból származik, hogy nagymennyiségű fa gyorsabban és előnyösebben adható el kismennyiségűnél, megegyezünk, hogy fa helyett pénzben fizetem ki a munkabért, még ekkor sem lesz tőkére szükségem, föltéve, hogy a fáért pénzt kaphatok cserébe, mielőtt a munkabér esedékes lenne. Csak ha ily cserét nem csinálhatok vagy a csere nem lenne oly előnyös, mint szeretném, csak ha nagy famennyiséget halmozok föl, lesz szükségem tőkére. Sőt még akkor sem lesz tőkére szükségem, ha részleges vagy próbacserét csinálok, kölcsönt véve fámra. Ha nem bírom, vagy nem akarom eladni fámat, sem kölcsönt venni rá és mégis továbbra is nagy készletet akarok fölhalmozni, akkor szükségem lesz tőkére. Azonban világos, hogy e tőke nem bérfizetésre fog kelleni, hanem arra, hogy nagy fakészletet halmozzak föl. Ugyanígy áll a dolog az alagúttal. Ha a munkásokat alagúttal fizetném (amit, ha célszerű, meg lehet tenni, a társaság részvényeivel fizetvén őket), tőkére nem lenne szükségem a bérfizetéshez. Tőke csak akkor kell, ha a vállalkozók alagút formájában tőkét akarnak fölhalmozni. Első példánkhoz térve vissza: az az ügynök, kinek ezüstömet adom el, nem folytathatja üzletét tőke nélkül.

De tőkére nem azért van szüksége, hogy nekem tőkeelőleget adhasson, amikor elveszi ezüstömet és aranyat ad át. Hanem azért, mert üzletének természete megkivánja, hogy bizonyos mennyiségű tőkét tartson kéznél, hogy amikor ügyfelei jönnek, kész lehessen az általam kivánt csere megtételére.

És ezt a termelés minden ágában így fogjuk találni. Tőkét sohasem tettek félre munkabér fizetése végett, amikor az a munkatermék, melyért a munkabért fizették, a termelés után azonnal kicserélhető, ellenben kell tőke akkor, amikor e terméket fölhalmozzák, vagy ami az egyénre nézve mindegy, ha a termék piacra kerül, anélkül, hogy azonnal adnának érte valamit, azaz ha hitelben adják el. Azonban az így szükséges tőke nem munkabérek fizetésére kell, sem előlegül a munkások számára, minthogy a munka terméke által e tőke mindenkor képviselve van. Mint munkaadónak, egy termelőnek sincs tőkére szüksége; amikor tőkére van szüksége, ennek oka, hogy nemcsak munkaadó, hanem a munkatermékeknek kereskedője, spekulánsa avagy fölhalmozója is. Rendszerint így áll a dolog a munkaadókkal.

Összegezve a dolgot: aki önmagának dolgozik, annak munkabére: az általa termelt dolgok, amikor ezeket termeli és ezt az értéket más alakba cseréli át, amikor e dolgokat eladja. Aki pénzben megállapított munkabérért másnak dolgozik, csereszerződést köt. Ő is maga termeli bérét, amikor munkát fejt ki, azonban e bért csak meghatározott időben, bizonyos összegben és más formában kapja. Mikor munkát teljesít, csereügyletben előlegez, amely csereügylet akkor befejezett, amikor megkapja bérét. A munkabérért való dolgozás ideje alatt előlegez munkaadójának, azonban hacsak a munka teljesítése előtt nem kap fizetést, munkaadója sohasem előlegez neki tőkét.

Akár azonnal cseréli el a munkaadó a munkáért cserébe adott terméket, akár raktáron tartja, ez ép oly kevéssé változtatja meg az ügylet jellegét, mint az a végső használat, melyre a terméket annak utolsó fogyasztója fordítja, aki talán a föld egy másik részében van és akihez e termék talán százakra menő csereműveletek után jut.

IV. FEJEZET.

A munkásokat nem a tőke tartja el.

Azonban a megütközésre egy ok még mindig megmaradhat vagy fölmerülhet az olvasó elméjében. Amint a földmíves nem eheti meg a barázdát, sem a gépészt nem segítheti a félig kész gőzgép abban, hogy valami módon oly ruhát állítson elő, melyet viselhetne, vajjon John Stuart Mill szavaival szólva, »nem felejtettem-e el, hogy egy ország lakosai nem mostani munkájuk termékeiből tartják el magukat, hanem a multéból?« Vagy hogy egy népies mű szerzőjének, Mrs. Fawcett-nek nyelvén szóljak, »nem felejtettem-e el, hogy a mag elvetésétől addig, míg a mag termése kenyérré alakult, sok hónapnak kell eltelnie« és hogy ennélfogva világos, hogy a munkások nem élhetnek abból, aminek termeléséhez munkájukkal járulnak, hanem abból a vagyonból élnek, melyet az ő munkájuk vagy másoké előzetesen termelt, amely vagyon a tőke? *

E föltevések, melyek szerint magától értetődik, hogy a munkást tőkéből kell eltartani, hogy e föltevést kimondani és igaznak elismerni egy, keresztül-kasul

* *Political Economy for Beginners* by Millicent Garrett Fawcett, chap. III. p. 25.

járja a közkeletű közgazdaságtan egész szövevényét. És bizonyossággal állítják, hogy a munkát a tőke tartja el, hogy az a mondás, mely szerint »a népesség önmagát szabályozza az őt foglalkoztató tőke által és ennélfogva mindig növekszik vagy fogy a tőke növekvésével vagy fogyásával«,* valóságos sarkigazságszámba megy és újabb fontos következtetése alapja.

Azonban közelebbről tekintve, nem önként értetőnek, hanem képtelennek látszik, mert azt az eszmét foglalják magukban, hogy addig nem lehet munkát kifejteni, míg a munka termékei nincsenek összegyüjtve, vagyis hogy a termelvény megelőzi a termelőt.

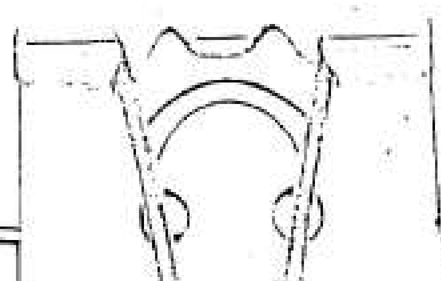
És vizsgálat után kitűnik, hogy látszólagos plauzibilitásuk gondolatzavarból származik.

Már kimutattam azt a téves meghatározáson alapuló álokoskodást, mely annak a tételnek alapja, hogy mivel étel, ruha és hajlék szükségesek a termelő munkához, tehát a termelést a tőke korlátozza. Az, hogy az embernek reggeliznie kell, mielőtt munkába menne, még nem jelenti azt, hogy addig nem mehet munkába, míg egy tőkés el nem látja reggelivel, mert e reggeli esetleg nem származik, sőt ahol csak éhinség nincs, tényleg nem is származik a termelés céljára, hanem a föntartás céljára félretett vagyonból. És mint már kitűnt, az élelem, ruha stb., szóval a vagyon összes cikkei, csak addig tőkék, míg azok birtokában maradnak, akik azokat nem elfogyasztani, hanem más javakért vagy termelési szolgálatokért elcserélni akarják és nem tőkék többé, mihelyt azok birtokába mennek át, akik elfogyasztják azokat. Mert e művelet által abból a vagyonkészletből, mely más vagyon megszerzésére szolgál, abba a vagyonkészletbe mennek,

* Az idézett szavak Ricardóéi (chap. II.), de az eszme maga gyakori a kézikönyvekben.

mely fogyasztásra szolgál, tekintet nélkül arra, hogy vajjon fogyasztásuk segíteni fogja-e a vagyontermelést vagy sem. Ha ezt a különböztetést meg nem tesszük, lehetetlenség lesz határvonalat húzni a tőkét képező és tőkét nem képező vagyon közt, még ha e megkülönböztetést csak a tulajdonos szándékára is bízzuk, mint John Stuart Mill teszi. Mert elvégre az emberek nem esznek vagy koplalnak, nem ruházkodnak vagy járnak meztelenül, aszerint, hogy termelő munkával szándékoznak-e foglalkozni vagy sem. Azért esznek, mert éhesek és azért hordanak ruhát, mert nélküle nem jól éreznék magukat. Vegyük egy munkás reggelijét, aki aznap dolgozni fog vagy nem, aszerint, hogy lesz-e rá alkalma. Ha tőke és nem tőke közt a termelő munka eltartása a megkülönböztető pont, tőke-e ez az étel vagy sem? Sem a munkás maga, sem a Ricardo-Mill-iskola bármiféle filozófusa meg nem mondhatná. Még akkor sem mondhatná meg, amikor torkán lecsúszik, sőt föltéve, hogy eleinte nem kap munkát, hanem tovább keres, addig meg nem mondhatni, míg vérré és hússá nem vált benne. Pedig emberünk mégis elfogyasztja reggelijét.

De bár logikailag ez elég is lenne, aligha tanácsos itt megállni és az érvelést a vagyon és a tőke közti különbségen hagyni megfordulni. Azonban nem is szükséges. Úgy vélem, hogy az az állítás, mely szerint a mostani munkát az elmúlt munka termékéből kell eltartani, közelebbi megfigyelés után oly értelemben fog igaznak bizonyulni, mint hogy a délutáni munkát a déli ebéd segítségével kell elvégezni, vagy hogy mielőtt meg akarjuk enni a nyulat, meg kell fogni és meg kell sütni. És ez nyilván nem az az értelem, melyben ezt az állítást ama fontos gondolatmenet támogatásául használják, melyet reá támasztanak. Értelme az, hogy mielőtt oly munkát akarunk folytatni, mely nem azonnal létföntartásra alkalmas vagyont ered-

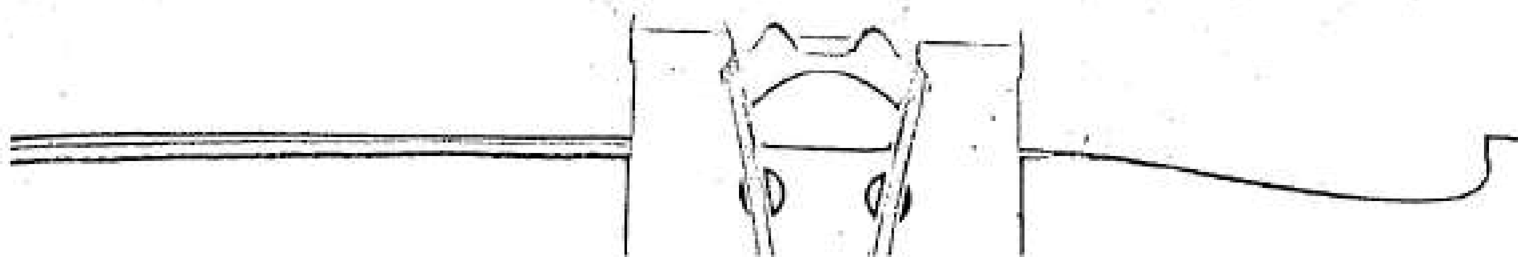
ményez, kell lennie oly létföntartási készletnek, melyből a munkás a termelés menete alatt megél. Lássuk, vajjon igaz-e ez.

Az a csónak, melyet Robinzon oly végtelen munkával és fáradsággal csinált, oly termelés volt, melynél a munka nem járt azonnali eredménnyel. De szükséges volt-e, hogy a megkezdés előtt megfelelő eleségkészletet gyüjtsön össze, melyből megéljen, míg a fát ledöntötte, a csónakot kifaragta és végül vízre bocsájtotta? Szó sincs róla. Mindössze idejének egy részét táplálék megszerzésére kellett fordítania, amíg más részét a csónak csinálására és vízrebocsájtására fordította. Vagy képzeljünk száz embert, kik élelem nélkül szállnak partra egy új országban. Kell-e egy évszakra való élelemkészlet gyüjtésébe kezdeniök, mielőtt megkezdenék a föld mívelését? Szó sincs róla. Mindössze csak halnak, vadnak, bogyónak stb.-nek kell oly bőven lennie, hogy a száz emberből néhány naponta eleget szolgáltasson a többiek eltartására és hogy legyen annyi érzék a közérdek iránt, avagy oly egybehangzása a kivánságoknak, hogy akik jelenleg szerzik az ételt, indíttatva legyenek osztozni (cserélni) azokkal, kiknek munkája jövő célokra irányul. Ami igaz ezekben az esetekben, igaz mindenkor. Ama dolgok termeléséhez, melyek nem használhatók életföntartásra vagy nem hasznosíthatók azonnal, nem szükséges, hogy előzetesen javakat termeljenek, melyekből a termelés folyamata alatt a munkásokat majd eltartsák. Mindössze a csere körzetén belül kell lennie a munkások eltartására elegendő egyidejű termelésnek és készségnek, hogy e létföntartási vagyont elcseréljék azért a dologért, melyre a munkát fordítják.

És a valóságban, nem igaz-e rendes körülmények közt, hogy a fogyasztást egyidejű termelés egészíti ki?

Vegyünk egy fényűző restet, aki sem fejével, sem kezével nem dolgozik, hanem, mint mondják, az apja által biztos államkötvényekben ráhagyott vagyonból él. Vajjon amit elkölt, tényleg a multban gyüjtött vagyonból ered-e vagy a körülötte jelenleg folyó termelő munkából származik? Asztalán friss tojások vannak, frissen köpült vaj, ma reggel fejt tej, huszonnégy óra előtt még a tengerben uszkált hal, hús, melyet a mészároslegény ép idejében hozott, hogy megfőzzék, a kertből frissen szedett főzelék és gyümölcs, szóval alig olyasmi, ami nem közvetlenül került ki a termelő munkás kezéből (mert e csoportba csakúgy tartoznak a szállítók és szétosztók, mint akik a termelés első fokában dolgoznak) és semmi, amit régen termeltek, hacsak néhány palack bor nem. Amit ez az ember apjától örökölt és amiből szerintünk él, az egyáltalában nem vagyon, hanem csupán oly vagyon fölötti rendelkezés hatalma, melyet mások termelnek. És ebből az egyidejű termelésből él.

London ötven négyzet angol mérföldnyi területe bizonyára több vagyont foglal magában, mint bármely másutt levő hasonló terület. És mégis, ha a termelő munka Londonban abszolute megszűnnék, néhány óra mulva úgy kezdenének az emberek hullni, mint az őszi legyek és néhány hét vagy legföljebb néhány hó mulva egy sem maradna életben. Mert a termelő munka teljes megszüntetése szörnyűbb csapás volna, mint amely valaha ért ostromlott várost. Nem csupán oly ostromfal volna, aminőt Titusz vont Jeruzsálem köré, mely megakadályozná ama készletek állandó beözönlését, melyekből egy nagy város él, hanem hasonló falat vonna minden háztartás köré. Ha ily munkabeszüntetést bármely közületre nézve is elképzelünk, be fogjuk látni, hogy az emberiség tényleg máról holnapra él, hogy a társadalom napi munkája látja el a társadalmat mindennapi kenyérrel.

Valamint azoknak a munkásoknak élelme, akik a piramisokat építették, nem került ki egy előzetesen összehordott készletből, hanem a Nilus-völgy folyton megújuló terméseiből, valamint egy modern kormány, mely évekre kiterjedő nagy munkába fog, nem a már termelt, hanem a még csak termelendő vagyont sajátítja ki, melyet adó alakjában vesz el a termelőktől, amint a munka halad, úgy a nem közvetlen létföntartásra szolgáló termelésben elfoglalt munkások eltartása is abból a létföntartásra szolgáló termelésből ered, mellyel mások egyidejüleg foglalkoznak.

Ha nyomon követjük azt a csereláncolatot, melylyel egy nagy gőzgép előállítására irányuló munka a munkásnak kenyeret, húst, ruhát és hajlékot biztosít, azt látjuk, hogy noha a gépmunkás és a kenyér, hús stb. termelője közt ezer közvetett csere van, ha az ügyletet legegyszerűbb alakjára vezetjük vissza, ez tulajdonképen munkacsere közte és köztük. Az az ok, mely a gépre való munkafordítást előidézi, nyilván az, hogy valaki, akinek hatalmában van megadni azt, amit a gépmunkások kivánnak, cserébe egy gépet akar, azaz a gépre irányuló kereslet van azok részéről, akik azt termelik, amit a kenyér, hús stb. termelői kivánnak. Ez a kereslet irányítja a gépész munkáját a gép előállítására és viszont fordítva, a gépésznek kenyér stb. utáni kereslete egyenértékű munkamenynyiséget irányít e dolgok termelésére és így az ő tényleg géptermelésre fordított munkája tulajdonképen azokat a dolgokat termeli, melyekre munkabérét kiadja.

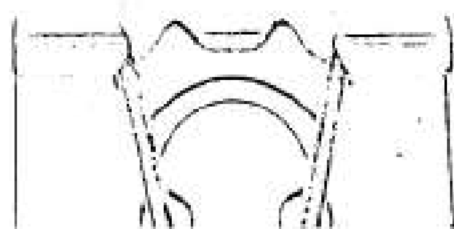
Vagyis, hogy formulázzuk ezt az elvet:

A fogyasztás utáni kereslet határozza meg azt az irányt, melyben a munka termelésre fordíttatni fog.

Ez az elv oly egyszerű és világos, hogy további megvilágításra nincs szükség és fényében tárgyunk min-

den bonyolultsága mégis megszűnik és így ugyanazon színben látjuk a modern termelés bonyodalmaiban a munka igazi célját és jutalmát, mint aminőben a kezdetleges társadalmi termelés és csere egyszerűbb formáit láttuk. Látjuk, hogy most, mint régen, minden munkás igyekszik munkája által szükségleteit kielégíteni, látjuk, hogy noha a nagy munkamegosztás folytán minden termelőnek kis vagy semmi rész sem jut ama különleges dolgok termeléséből, melyek megszerzéseért dolgozik, a más termelők által kivántak termelését előmozdítva, mások munkáját oly dolgok termelésére irányítja, melyeket kiván, ami annyi, mintha maga termelné azokat. Igy tehát, ha zsebkést csinál és búzát eszik, a búza ép annyira terméke munkájának, mintha maga termelte volna és a búzatermelőkre bízta volna a maguk zsebkésének csinálását.

Látjuk tehát, hogy mily alaposan és tökéletesen igaz az, hogy bármit is kapnak vagy fogyasztanak a munkások az elvégzett munka fejében, tőkeelőlegezés munkások számára nincs. Ha késeket csináltam és a kapott munkabérért búzát vettem, egyszerűen kicseréltem a késeket búzáért, a meglevő vagyonkészlethez késeket tettem hozzá és búzát vettem el. És minthogy a fogyasztás utáni kereslet határozza meg azt az irányt, melyben a munka a termelésre fog fordíttatni, amíg a búzatermelés határát el nem értük, még azt sem lehet mondani, hogy a késeknek kicserélendő vagyonkészletbe való tevése és a búzának onnan való kivevése által kevesbítettem a búzakészletet, mert ezáltal a munka céljául egy csereláncolat másik végén a búzát tűztem ki, valamint a búzatermelők is, búzát adva ki és késeket kérve érte, a munkát késtermelésre irányították, mint a búzatermelés könnyebb útjára.

Hasonlóképen az az ember, aki ekéje után ballag, noha az a termés, melyért a földet forgatja, még el sincs vetve, és ha el is van vetve, hónapokba telik, amíg meg fog érni, a szántás munkája által tulajdonképen maga termeli az ételt, melyet fogyaszt és a bért, melyet kap. Mert noha a szántás csak része a termés előállításának, de része és pedig ép oly szükséges része, mint az aratás. Megtétele lépés a termés megszerzése felé, mely a jövő termés biztossága folytán az állandó készletből felszabadítja a földmíves élelmét és bérét. Ez nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban is szószerint így van. Csak szűnnék meg szántás idején a szántás. Nem mutatkoznának-e egyszerre az inség nyomai még az aratás ideje előtt? Ha a szántás megszűnnék, nem éreznék-e hatását azonnal az irodában, a műhelyben és a gyárban? A szövőszék és orsó nem állanának-e meg úgy, mint az eke? Hogy ez így lenne, azt eléggé látjuk a rossz termés azonnali hatásában. És ha ez így van, aki szánt, nem ép úgy maga termeli-e munkabérét és ami megélhetéséhez kell, mintha napi vagy heti munkájának eredménye azok a dolgok volnának, melyekért munkáját elcseréli?

Ahol a munkások alkalmazást keresnek, a tőkehiány nem is akadályozza meg a termést igérő föld tulajdonosát abban, hogy a munkásokat föl ne fogadja. Akár részt kínálva egyezik meg velük, ami elterjedt szokás az Egyesült Államok némely részében, amikor is a munkások, ha vagyontalanok, a végzendő munka terhére hitelt kapnak a legközelebbi üzletben, vagy ha a gazda inkább akar bért fizetni, maga kaphat hitelt és így a termelésre fordított munkát azonnal értékesítik vagy elcserélik. Ha csak valamivel is többet élnek föl a munkások, mint amennyit fölélnének, ha munka helyett koldulniok kellene (mert elvégre rendes viszonyok közt civilizált országban valahogy el kell tar-

tani a munkásokat), a tartaléktőkéhez nyulnak, visszatérítés reményében, melyet a munka elvégzése után vissza is térítenek. Pl. 1877-ben Délkalifornia tisztán földmívelő vidékein teljes terméshiány volt és a juhok millióiból csak a csontjuk maradt meg. A nagy San Joaquin völgyben sok farmernek annyi elesége sem volt, amennyi családja eltartására elég lett volna a legközelebbi termésig, nemhogy munkásainak jutott volna. De kellő időben újból esett az eső és a farmerek nekifogtak munkások fölfogadásának, akik szántsanak és vessenek. Mert itt-ott akadt farmer, aki félretette termése egy részét. Amint az eső jött, sietett eladni, mielőtt az új aratás leszállította volna az árakat és így a tartalékban levő gabona, mely csere és előleg segítségével a termelők kezébe jutva fölszabadult, eredményét tekintve, a legközelebbi termésre fordított munka által termeltetett.

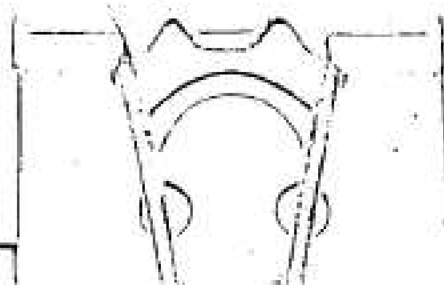
A termelést és fogyasztást egyesítő cseresorozat egy vízzel telt görbe csőhöz hasonlítható. Ha bizonyos mennyiségű vizet öntünk be az egyik oldalon, ugyanannyi folyik ki a másik oldalon. Nem ugyanaz a víz, de ugyanannyi. Hasonlóképen a termelést végzők is annyit adnak be, amennyit kivesznek — élelemben és bérben csupán saját munkájuk termékét kapják.

V. FEJEZET.

A tőke igazi funkciói.

Méltán kérdezhetni most: ha a tőke nem szükséges sem a munkabér fizetésére, sem a munkások eltartására a termelés ideje alatt, akkor hát mik a tőke funkciói?

Az előbbi vizsgálat világossá tette a választ. A tőke, mint láttuk, több vagyon megszerzésére használt

vagyonból áll, megkülönböztetőleg a közvetlen szükséglet kielégítésére használt vagyontól, vagyis mint szerintem helyesen definiálható: csere állapotában levő vagyonból áll.

A tőke tehát növeli a munka vagyontermelő képességét: 1. Arra képesítve a munkát, hogy hatályosabban dolgozzék; amilyen pl. kagylóknak puszta kéz helyett ásóval való kiásása vagy egy hajónak evezőhajtás helyett szénlapátolás által való mozgatása. 2. Arra képesítve a munkát, hogy a természet reproduktív erőit fölhasználja, mint pl. vetés általi kukoricatermesztés vagy nevelés általi állattenyésztés. 3. Lehetővé téve a munkamegosztást és így egyfelől a vagyon emberi tényezőjét növeli különös képességek fölhasználásával, ügyesség szerzésével és a pazarlás leszállítása által, másfelől a természeti tényező képességét a legmagasabbra csigázva, a talaj, az éghajlat és fekvés különféleségét kihasználja, úgy, hogy a vagyon minden különleges faját ott termeli, ahol a természet legkedvezőbb a termelésre.

A tőke nem szolgáltatja azt az anyagot, melyet a munka vagyonná dolgoz föl, mint tévesen tanítják; a nyersanyagot a természet szolgáltatja. Azonban az ily részben földolgozott és cserében levő nyersanyag tőke.

A tőke nem szolgáltatja vagy előlegezi a munkabért, mint tévesen tanítják. Az a rész, melyet a munkás munkája hozadékából kap, a munkabér.

A tőke nem tartja el a munkásokat munkájuk ideje alatt, mint tévesen tanítják. A munkásokat munkájuk tartja el, mivel az, aki részben vagy egészben olyasmit termel, ami létföntartási cikkekért elcserélhető, tényleg maga termeli azt, amiből él.

A tőke tehát nem korlátozza a termelést, mint tévesen tanítják, mivel a termelés egyetlen korlátja a természet anyagához való hozzáférés. Azonban a tőke

korlátozhatja a termelés formáját és termékenységét az eszközök használatának és a munkamegosztásnak korlátozásával.

Hogy a tőke a termelés formáját korlátozhatja, az világos. Gyár nélkül nem lehetnének gyárimunkások, varrógép nélkül sem lehetne gépvarrás, sem eke nélkül szántó és ha nagy tőke nem volna forgalomban, a termelés nem ölthetne annyi különleges formát, melyek cserével függnek össze. Az is világos, hogy a szerszámok hiányának nagyban kell korlátoznia a termelés hatályosságát. Ha a farmernek ásót kell használnia, mert nincs elég tőkéje ekére, sarlót, mert nincs aratógépe és csépet, mert nincs cséplőgépe, ha a gépésznek vasvágásra vésőt kell elővennie, a takácsnak pedig szövőszéket és így tovább, a termelés hatályossága egy tizede sem volna annak, ami most, mikor a legjobb eszközök formájában mutatkozó tőke támogatja. A munkamegosztás sem léphetné túl a legprimitívebb és szinte fölismerhetetlen kezdetet, valamint a csere sem terjedhetne túl a legközelebbi szomszédokon, hacsak a termelt javak nem volnának állandóan készletben vagy tranzitóban. Még a vadászat, halászat, gyümölcsszedés és fegyverkészítés sem volna specializálható úgy, hogy valaki egynek szentelhetné magát, hacsak annak egy részét, melyet minden egyes termelt, el nem vonnák a közvetlen fogyasztástól, hogy aki bizonyos fajtájú dolgok termelésével foglalkozik, hozzájuthasson a többiekhez is, ha akarja és az egyik nap bőségével pótolhatja a következő nap hiányait. E nagy munkamegosztás céljából, mely oly jellemző és szükséges a magasfokú civilizációra nézve, mindenféle fajtájú vagyonból sokat kell állandóan készletben vagy tranzitóban tartani. Hogy egy civilizált társadalom tagja tetszése szerint képes legyen munkáját a körülötte levőkével vagy a föld legtávolabb részeiben élőkével elcserélni,

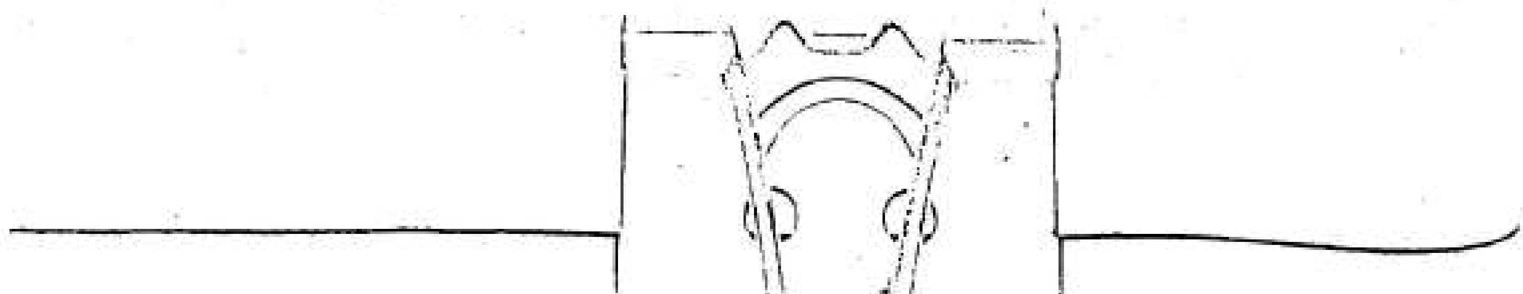
az árúházakban, raktárakban, hajókban, vasúti-kocsikban árúknak kell lenniök, valamint ahhoz, hogy egy nagy város polgára tetszés szerint egy pohár vizet vehessen, egy milliónyi gallon víznek kell tartályokban összegyüjtve lennie és ennek mérföldnyi hosszúságú csöveken kell keresztülmennie.

Azonban egészen más azt mondani, hogy a tőke korlátozhatja a termelés formáját vagy hatályosságát és azt mondani, hogy a tőke a termelést korlátozza. Mert a közkeletű közgazdaságtan állítása, hogy a tőke korlátozza a termelést, nem azt jelenti, hogy a tőke a munka formáját vagy termelékenységét, hanem a munka kifejtését korlátozza. E tétel plauzibilitása abból a föltevésből ered, hogy a tőke a munkát nyersanyaggal és élelemmel látja el, mely föltevés alaptalannak bizonyult és azonnal szemmel-láthatólag vakmerő, mihelyt eszünkbe jut, hogy a tőkét a munka teremti és hogy ennélfogva előbb kell munkának lennie, mielőtt tőke volna. A tőke korlátozhatja a termelés formáját és hatályosságát, ami azonban nem azt jelenti, hogy tőke nélkül nincs termelés, valamint szövőgép nélkül is van szövés, varrógép nélkül varrás és eke nélkül földmívelés, és egy emberből álló társadalomban, mint Robinzonéban, is van munka, ha nincs is csere.

Aminthogy más azt mondaná, hogy a tőke korlátozhatja a termelés formáját és hatályosságát és azt, hogy korlátozza. Azok az esetek, melyekről joggal mondható, hogy egy társadalom termelésének formáját vagy hatályosságát a tőke korlátozza, mint közelebbi vizsgálatból ki fog tűnni, inkább elméletben, mint valóságban vannak. Világos, hogy egy oly országban, mint Mexikó vagy Tunisz, a tőke nagyobb és általánosabb használata nagyot változtatna a termelés formáin és rendkívül növelné annak hatékonyságát és gyakran hallhatni országokról, hogy terme-

lésük fejlesztésére tőke szükséges. De nincs-e valami emögött, oly hiány, mely a tőkehiányt is magában foglalja? Nem a kormányzat kapzsisága és visszaélései, a tulajdon bizonytalansága, a nép tudatlansága és babonája-e az, ami a tőke fölhalmozásának és használatának akadálya? Nem ezekben a dolgokban van-e a korlátozás, nem pedig a tőke hiányában, melyet ha volna, sem használnának? Természetesen elképzelhetünk egy oly országot, melyben a tőkehiány egyedüli akadálya a munka nagyobb termelékenységének, ez azonban a viszonyok alakulásának oly elképzelése, mely ritkán vagy sohasem fordul elő, szerencsétlenség vagy átmeneti helyzet kivételével. Nézetem szerint erre az egyetlen példát oly országok szolgáltathatják, melyekben a tőkét háború, tűzvész vagy földrengés seperte el avagy talán oly ország, melyet új földön egy civilizált népből álló lakosság most szállt meg. Hogy azonban a rendesen használt tőke mily gyorsan éled újra egy háborútól pusztított országban, azt már rég észrevették, valamint szembetűnő a használható tőke gyors kialakulása az új országokban.

Képtelen vagyok más, mint ily ritka és múló eseteket elképzelni, amikor a munka termelékenységét tényleg tőkehiány korlátozza. Mert bár lehetnek egy társadalomban egyesek, kik munkájukat tőkehiány miatt nem használhatják fel oly hatékonyan, mint szeretnék, míg a társadalomban általában elég tőke van, a korlátozás igazi oka nem a tőkehiány, hanem a kellő megoszlás hiánya. Ha rossz kormányzat elrabolja a munkás tőkéjét, mellyel munkáját támogatná és annak adja, aki csak nyugdíjasa a termelésnek, a munka hatékonyságának igazi korlátozása a rossz kormányzat, nem pedig a tőkehiány. Igy áll a dolog a tudatlansággal, szokással vagy egyéb viszonyokkal, melyek akadályai a tőke használatának.

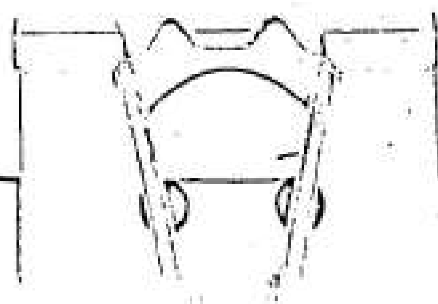
Ezek az igazi korlátozások, nem pedig a tőkehiány. Egy körfűrész nem növelné egy tűzföldi munkaképességét, egy mozdony sem a beduinét, valamint egy varrógép sem az indián asszonyét. Ha bármi egyébbel növesztjük is tőkéjüket, sem látszik ez lehetőnek, mert minden oly vagyont, melyet nem szoktak meg tőkéül használni, vagy elfogyasztanának vagy pusztulni hagynának. Nem a mag és a munkaeszköz hiánya tartják vissza az apacs és sziu-indiánokat a földmíveléstől. Ha el is lennének látva maggal és eszközökkel, nem használnák ezeket termelékenyen, hacsak egyidejüleg nem szoknának le a kóborlásról és meg nem tanulnák a földmívelést. Ha jelen helyzetükben London egész tőkéjével ajándékoznák meg őket, az mint tőke egyszerűen megszűnnék, mert termelékenyen csak azt a parányi részt használnák, melyre a vadászatnál volna szükségük, sőt még ezt sem használnák, amíg az így rájuk omlott készlet összes ehető részét el nem fogyasztanák. Viszont oly tőkét, melyre szükségük van, sikerül szerezniök, és pedig néha a legnagyobb nehézségek dacára. E vad törzsek a legjobb amerikai és angol gyártmányú fegyverekkel vadásznak és harcolnak, lépést tartva a legújabb javításokkal. Csak mikor majd civilizálódnak, fog nekik a művelt államokéhoz hasonló tőke kelleni és fogják annak hasznát venni.

IV. György uralkodása alatt néhány hazatérő hittérítő Angliába hozott egy újzélandi főnököt, Hongit. Nemes megjelenése és szép tetoválása figyelmet keltettek és mikor népéhez visszatért, az uralkodó és több vallásos társaság jelentékeny szerszámkészlettel, földmívelő eszközökkel és maggal látta el. A hálás újzélandi tőkéjét élelemtermelésre fordította, de oly módon, amilyenről angol támogatói alig álmodtak. Sidney-ben, hazamenet, mindent fegyverre és lőszerre cserélt be, amivel otthon háborút kezdett egy másik

törzzsel, még pedig oly sikerrel, hogy az első ütközet után háromszáz foglyot főztek meg és faltak föl, elől pedig maga Hongi járt e lakomában, halálra sebzett ellenfelének, az ellenséges törzsfőnöknek szemeit kivájva és elnyelve és meleg vérét szíva.* Most azonban, minthogy állandó háborúik megszüntek, köztük is sokan vannak, akik tetemes tőkével bírnak és ezt használják is.

Ugyancsak tévedés volna az új országokban csupán tőkehiánynak tulajdonítani a termelés és csere szokásos egyszerű módjait. E módok, melyek kevés tőkét kivánnak, kezdetlegesek és gyöngék magukban véve, de ha az ily társadalomnak viszonyait tekintjük, a valóságban a leghatályosabbaknak fognak bizonyulni. A legújabb találmányokkal fölszerelt gép a leghatályosabb eszköz, melyet eddig föltaláltak, hogy a gyapjut vagy pamutot szövetté változtassa, de csak úgy, ha nagy mennyiségeket kell előállítani. Egy kis falunak való szövetet sokkal könnyebb munkával állíthatni elő rokka és kéziszövőszék segítségével. Egy modern sajtógép több ezer példányt nyomna minden alkalmazott munkás után, míg egy fölnőtt és egy gyermek csak százat nyomnának egy Stanhope- vagy Franklin-géppel, azonban egy kis vidéki ujság nyomására a régi divatú sajtó a legjobb gép. Két-három utas alkalmi szállítására a csónak jobb eszköz a gőzhajónál ; néhány zsák liszt kevesebb munkával szállítható lovon, mint hajón és nagy árúkészletet tenni egy pusztai útelágazásnál csak tőkepazarlás volna. És általában az tűnnék ki, hogy az új országok gyér lakói közt uralkodó kezdetleges termelési és cseremódok nem annyira a tőkehiányból, mint inkább ama képtelenségből származnak, hogy a tőkét előnyösen használják.

* *New Zealand and its Inhabitants.* Rev. Richard Taylor. London, 1855. Chap. XXI.

Valamint egy vederbe, bármennyi vizet is öntenek bele, egy vedernél több víz nem lehet, úgy többvagyont nem fognak tőkéül használni, mint amennyire szüksége van a termelés és csere gépezetének a fönnáló viszonyok közt, mely legmegfelelőbb a népnek, annak értelmessége, szokása, közbiztonsága és sűrüsége szerint. És azt hiszem, hogy ezt a mennyiséget rendszerint meg is szerzik, hogy a társadalmi szervezet ép úgy kiválasztja a szükséges tőkemennyiséget, mint az egészséges emberi szervezet kiválasztja a szükséges zsírt.

De ha a tőkemennyiség valaha korlátozza is a termelés hatékonyságát és így megszabja azt a maximumot, melyet a munkabér túl nem léphet, nyilvánvaló, hogy nem tőkehiány az, melynek az a szegénység tulajdonítható, ahonnan a tömegek szegénysége a civilizált országokban ered. Mert nemcsak hogy a munkabér nem éri el sehol a termelés hatékonysága által megszabott határt, hanem a munkabér aránylag ott a legkisebb, ahol a tőke legbővebben van. A termelés eszközeiből és gépeiből az összes legprogresszívebb országokban nyilván több van, mint amennyit használatban tartanak és minden jövedelmező befektetés reménye a szükségesnél több tőkét hoz elő. A veder nemcsak tele van, de túlömlik. Ez oly világos, hogy nemcsak tudatlanok, hanem nagy közgazdasági tudás hírében állók is az ipari pangást a gépek és fölgyülemlett tőke bőségének tulajdonítják és a háborút, mely tőkepusztulást jelent, úgy tekintik, mint az élénk kereskedelem és nagy munkabér okát — oly eszme, melyet, bármily furcsa is, azok közül támogatnak sokan, akik azt hiszik, hogy a tőke alkalmazza a munkásokat és fizeti a munkabért — akkora az ily dolgokról való nézetek körül a zavar.

E kutatásban célunk annak a problémának a megoldása, melyre annyi ellentmondó választ adnak. Világosan megállapítva, hogy mi a tőke és hogy mit tesz, ezzel az első és a legfontosabb lépést tettük meg. De csak az első lépést. Most azonban foglaljuk össze az eddigieket és menjünk tovább.

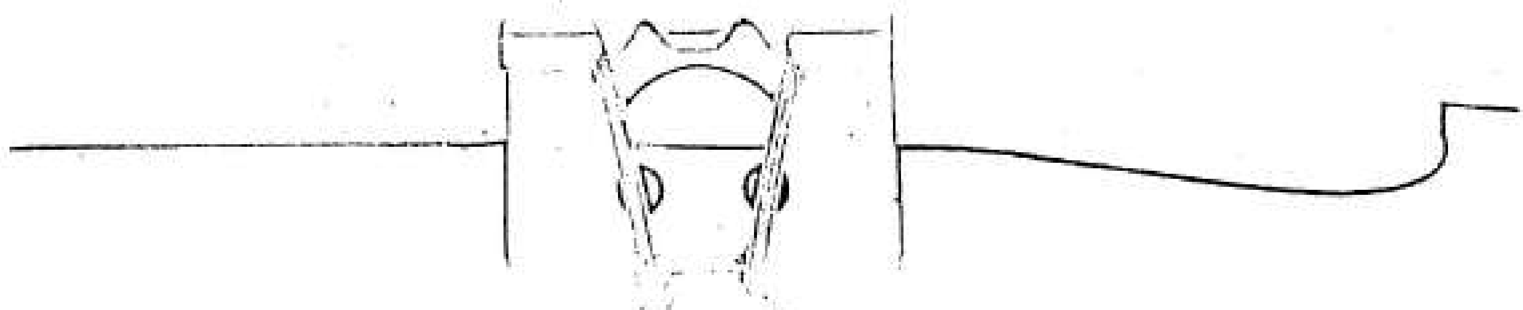
Láttuk, hogy az a közkeletű elmélet, hogy a munkabér a munkások száma és a foglalkoztatásukra szánt tőke mennyisége közti aránytól függ, ellenkezik azzal az egyetemleges ténnyel, hogy a munkabér és kamat nem fordított arányban, hanem együtt emelkednek és esnek.

Ez az ellentmondás az elmélet alapjainak vizsgálatára bírt bennünket és láttuk, hogy a közkeletű felfogással ellentétben a munkabér egyáltalában nem a tőkéből származik, hanem egyenesen abból a munkából, melyért fizetik. Láttuk, hogy a tőke nem előlegezi a munkabért, sem nem tartja el a munkásokat, hanem hogy funkciója a munka támogatása eszközökkel, maggal stb.-vel és a csere folytatásához szükséges vagyonnal.

Így ellenállhatatlanul jutunk oly gyakorlati következtetésekhez, melyek bőven igazolják azt a fáradságot, melyet ellenőrzésükre fordítottunk.

Mert ha a munkabér nem a tőkéből, hanem a munka termékéből származik, akkor a tőke és munka viszonyáról szóló közkeletű elméletek érvénytelenek és az összes gyógyszerek, melyek a tőke növeléséből és a munkások számának avagy munkájuk hatályosságának csökkentéséből állnak, akár a közgazdaságtan tanárai, akár munkások javasolják azokat, elvetendők.

Ha minden munkás munkája végzésekor tényleg maga teremti azt az alapot, melyből bére előkerül, akkor a bér nem csökkenthető a munkások növekvésével, sőt ellenkezőleg, minthogy a munka hatályos-

sága nyilván növekszik a munkások számával minél több a munkás, ha minden egyéb ugyanúgy marad, annál nagyobbnak kellene a bérnek lennie.

Azonban az a szükséges kikötés, hogy »ha minden egyéb ugyanúgy marad«, oly kérdést állít elénk, melyet meg kell fontolnunk és el kell intéznünk, mielőtt tovább mehetnénk. E kérdés az, hogy a természet termelő erői hajlandóságot mutatnak-e a csökkenésre, amikor a növekvő népesség növekvő mértékben veszi igénybe a termelő erőket?

II. KÖNYV.

Népesség és élelmiszerek.

Isten és a természet tehát harcban állnak,
Hogy a természet ily szörnyű álmokat kelt!
Amily gondot látszik fordítani a fajra,
Oly keveset törődik az egyes életével.

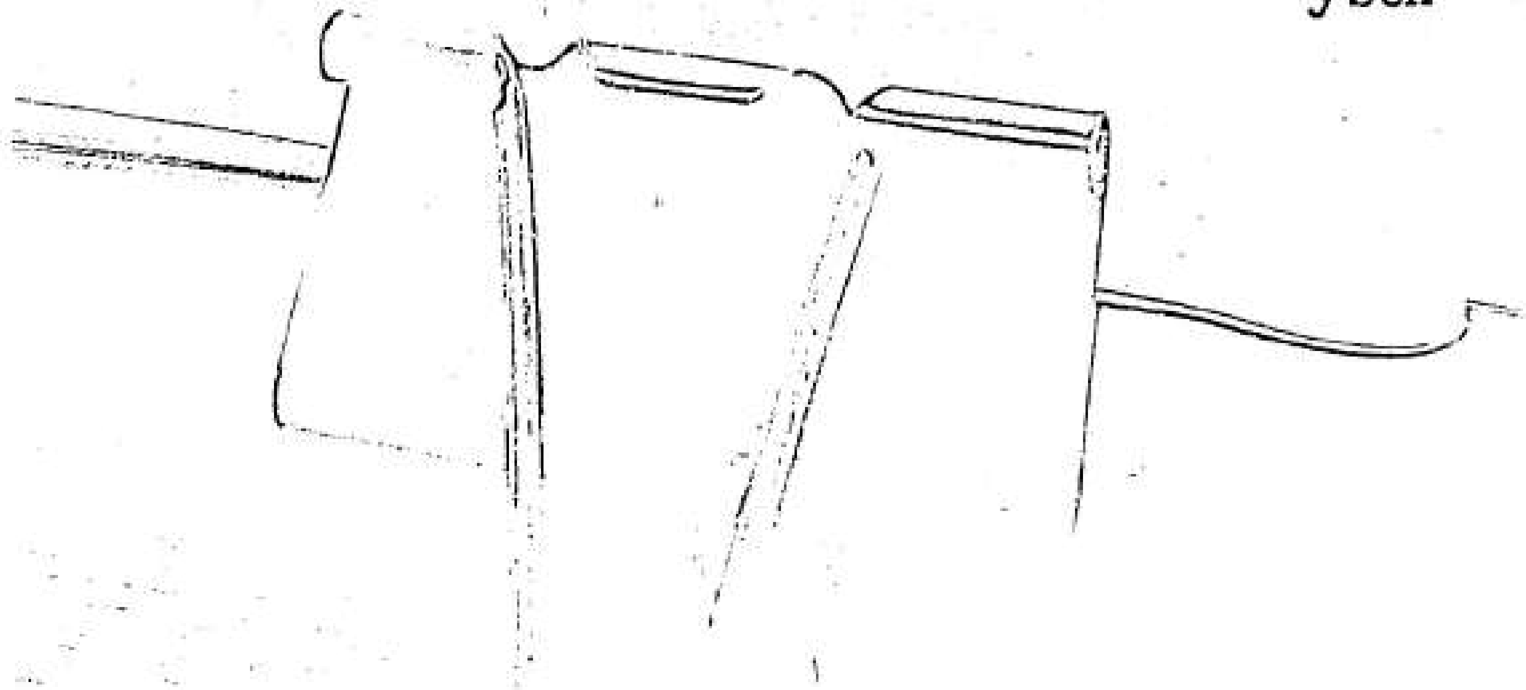
Tennyson.

I. FEJEZET.

A malthusi elmélet keletkezése és támasza.

A már megvizsgált elmélet mögött egy még megvizsgálandó elmélet van. A munkabér eredetére és törvényére vonatkozó közkeletű tan legerősebb támasztéka abban az általánosan elfogadott tantételben található, mely Malthus nevéhez fűződik, t. i., hogy a népesség természetszerüleg gyorsabban növekszik, mint az élelmiszerek. E két egymásba illő tantétel szolgáltatja azt a választ, melyet a közkeletű közgazdaságtan arra a nagy kérdésre ad, melyet megoldani igyekszünk.

Az előbbiekben, mint remélem, az a közkeletű elmélet, hogy a munkabért a tőke és munkások aránya állapítja meg, annyira teljesen alaptalannak bizonyult, hogy meglepő, hogy mint tarthatta magát ily általánosan és sokáig. Nem csodálható, hogy ily elmélet keletkezett egy oly társadalmi helyzetben, melyben

látszólag a munkások nagy tömegének foglalkoztatása és munkabére a tőkések külön osztályától függ és az sem hogy ily körülmények közt föntartotta magát a nagy tömegben, mely ritkán törődik azzal, hogy a valóságost a látszólagostól különválassza. De meglepő, hogy egy oly elméletet, mely vizsgálat után ennyire alaptalannak mutatkozik, egymás után annyi éles gondolkozó fogadott el, kik a jelen századon át tehetségüket a közgazdaságtan tudományának megvilágítására és fejlesztésére szentelték.

E különben érthetetlen tény magyarázata a malthusi tan általános elfogadásában található meg. A munkabér közkeletű elméletét sohasem vetették próba alá, mert a malthusi tan támogatása folytán a közgazdászok előtt magától értetődő igazságnak látszott. E két elmélet összeolvadva, kölcsönösen erősíti és védi egymást, mindkét elméletet pedig azonfölül még egy elv támogatja, mely kivált a földjáradéki elmélet vitatásakor emeltetik ki, t. i., hogy a tőkének és munkának egy bizonyos ponton túl a földbe való befektetése csökkenő hozadékot eredményez. Ezek együtt oly magyarázatát adják egy finom szervezetű és haladó társadalomban jelentkező tüneteknek, mely az összes tényekre illik és mely ilykéṕen útját állta a közelebbi vizsgálatnak.

Nehéz megmondani, hogy e két elmélet közül melyiket illeti meg a történelmi elsőbbség. A népesség elméletét nem formulázták oly módon, hogy tudományos tantétel rangjára emelkedhetett volna, amíg ezt a munkabér elmélete el nem érte. De természetszerűleg együtt keletkeznek és nőnek és mindketten már jóval előbb megvoltak, többé-kevésbé nyers formában, mielőtt kisérlet történt volna egy közgazdaságtani rendszer megalkotására. Több helyről is kitűnik, hogy a malthusi tan, ha nem is teljességében, de fejletlen formájában már megvolt Adam Smith eszében is és nézetem szerint

leginkább ennek tulajdonítható az a téves irány, melybe gondolatai a bérkérdést illetőleg terelődtek. De bármint is legyen, e két elmélet oly szorosan kapcsolódik össze, oly tökéletesen egészíti ki egymást, hogy Buckle *Examination of Scotch Intellect during the Eighteenth Century* című művében a közgazdaságtan fejlődésének történetét vizsgálva, főként Malthusnak tulajdonítja azt az érdemet, hogy »döntőleg beigazolta« a közkeletű bérelméletet, előzetesen megállapítván azt a közkeletű elméletet, hogy a népesség nyomást gyakorol az élelmiszerekre. A *History of Civilisation in England* című művében (vol. III. chap. V.) kimondja:

»Alig múlt el a XVIII. század, mikor végleg bebizonyult, hogy a munka jutalma csupán két dologtól függ: t. i. a nemzeti alap nagyságától, melyből minden munka fizettetik és a munkások számától, kik közt a béralap elosztandó. E nagy lépés tudásunkban főleg, ha nem is teljesen, Malthusnak köszönhető, kinek a népességről szóló műve amellett, hogy korszakot jelentő a spekulatív gondolkozásban, jelentékeny gyakorlati eredményeket szült és még fontosabbakat fog szülni. 1798-ban jelent meg, úgy, hogy Adam Smith, aki 1790-ben halt meg, nem érte meg azt, aminek látása nagy örömet okozott volna neki, t. i., hogy saját nézetei inkább kiterjesztésben, mint helyreigazításban részesültek. Valóban, bizonyos, hogy Smith nélkül nem lehetett volna Malthus, vagyis ha Smith nem vetette volna meg az alapot, Malthus nem emelhette volna reá fölépítményét.«

A híres tant, mely kimondása óta oly hatalmasan hatott a gondolkozásra, nemcsak a közgazdaságtanban, hanem még a magasabb spekuláció birodalmában is, Malthus oly tételben fejezte ki, hogy (mint ezt az északamerikai gyarmatok növekvése mutatja) a népesség természetes tendenciája az, hogy legalább minden huszonöt évben megkétszereződjék, tehát

mértani arányban nő, holott a földből kapható élelmiszerek »az emberi munkának legkedvezőbb viszonyok közt sem növelhetők gyorsabban, mint számtani arányban, vagyis minden huszonöt évben oly mennyiség hozzáadásával, mely azzal egyenlő, amelyet most termelnek«. »Ha a két különböző arányú növekvés szükségszerű hatásait egybevetjük, ez igen meglepő lesz.« És ezt (chap. I.) így teszi meg:

»Tegyük föl, hogy e sziget népessége 11 millió és hogy a mostani hozadék könnyen eltart ekkora népet. Az első huszonöt évben a népesség 22 millió volna és hogy az élelmiszerek is megkétszereződvén, a föntartás eszközei megfelelnének a szaporodásnak. A legközelebbi huszonöt évben a népesség 44 millió lesz, az élelmiszerek pedig csak 33 milliónak elegendők. A legközelebbi időszakban a népesség 88 millió volna, az élelmiszerek pedig épen csak e szám felének eltartására valók. És az első század végén a népesség 176 millió volna, az élelmiszerek pedig csak 55 millió eltartására volnának elegendők, vagyis 121 milliónyi népesség teljesen ellláttatlanul maradna.

E sziget helyett az egész földet véve, a kivándorlás természetesen kiküszöbölteték és föltéve, hogy a jelenlegi népesség 1000 millió, az emberi faj növekedését e számok jeleznék: 1, 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128, 256 és az élelmiszerekét ezek: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. Két század alatt a népesség és élelmiszerek viszonya 256 : 9 volna; három század mulva 4.096 : 13 és kétezer év mulva úgyszólván kiszámíthatatlan lenne.«

Ezt az eredményt természetesen megakadályozza az a fizikai tény, hogy több ember nem létezhetik, mint amennyi megélhetést talál és ennélfogva Malthus konkluziója az, hogy a népesség e végtelen növekvési tendenciája megszorítandó, akár a szaporodóképességre gyakorolt erkölcsi megtartóztatás által, akár különböző oly okok által, melyek a halandóságot növelik és melyeket ő bűnre és nyomorra oszt föl. A szaporodást megakadályozó okokat preventív aka-

dályoknak, a halandóságot növelő okokat pedig pozitív akadályoknak nevezi. Ez a híres malthusi tan, amint Malthus maga hirdeti *Essay on Population* című művében.

Nem is érdemes azzal a szofizmával foglalkozni, melyet a növekvés mértani és számtani aránya foglal magában, mely az arányokkal való oly játék, hogy az alig emelkedik a nyúl és teknősbéka ismeretes találó kérdésének magaslatára, melyben a nyúl a teknősbékát örökké kergeti, anélkül, hogy valaha is utolérné. Mert ez a föltevés nem lényeges a malthusi tanban, vagy legalább is helyteleníttetik olyanoktól, akik e tant teljesen elfogadják, mint pl. John Stuart Mill, aki úgy szól róla, mint »szerencsétlen kisérletről, pontossággal beszélni oly dolgokról, melyek ezt nem engedik meg és melyről minden gondolkozni tudó ember látja, hogy az érveléshez egyáltalában nem szükséges.*

A malthusi tan lényege az, hogy a népesség növekedésének irányzata gyorsabb, mint az élelmiszerek megszerzésének képessége és hogy e különbséget a népességre nézve mértani, az élelmiszerekre nézve pedig számtani aránynak nevezzük, mint Malthus, vagy növekvő aránynak a népességre, csökkenő aránynak az élelmiszerekre vonatkozólag, mint Mill, ez csupán kifejezésbeli különbség. A döntő pont, melyre mindketten megegyeznek, Malthus szavaival élve, az: »hogy természetes tendencia és állandó törekvés van a

* *Principles of Political Economy*, book II. chap. IX. sect. VI. De bármit is mond Mill, világos, hogy Malthus maga nagyon hangsúlyozza az ő mértani és számtani arányait és az is valószínű, hogy Malthus főleg ezeknek az arányoknak köszönheti hírét, mert ezek nyujtották egyikét azoknak a hangzatos formuláknak, melyek sok ember előtt nagyobb súllyal bírnak a legvilágosabb érvelésnél.

népességben, hogy túlszaporodjék a létföntartás eszközein«.

Tehát a malthusi tan, mint ma elfogadják, legerősebb és legkevésbé támadható alakjában így fejezhető ki:

A népességnek, mely állandó növekvésre törekszik, ha akadályra nem talál, az élelmiszerek hatására nyomást kell gyakorolnia, nem mint szilárd, hanem mint rugalmas gátra, mely az élelmiszer megszerzését fokozatosan nehezebbé teszi. És így mindenütt, ahol a szaporodásnak ideje volt hatalmát érvényesíteni és ahol az okosság nem korlátozza, a szükség egy bizonyos fokának kell lennie, mely a népességet az élelmiszerek keretein belül tartja.

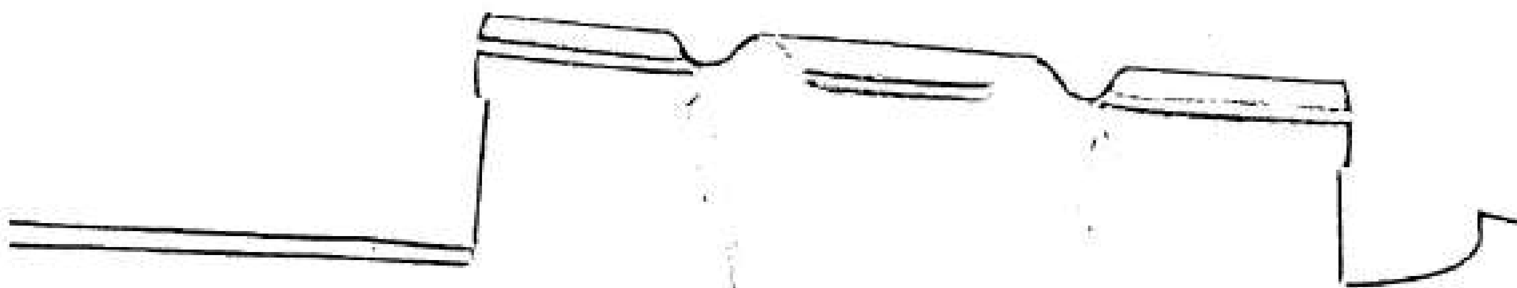
Noha lényegileg nem ellenkezőbb a teremtő jóság és bölcsesség összhangzatos alkotásának eszméjével, mint a kényelmes elméletnélküliség álláspontja, mely a szegénységért és következményeiért való felelősséget a Gondviselés kifürkészhetetlen döntésére hárítja, anélkül, hogy ezt kutatni törekednék, ez az elmélet, mely a bűnt és szenvedést nyiltan egy oly természetes ösztön szükségszerű következményeiül állítja föl, mely a legtisztább és leggyöngédebb érzelmekhez fűződik, erős összeütközésbe kerül az emberi elmében mélyen gyökerező eszmékkel és kimondása után azonnal oly elkeseredett harc folyt ellene, melyben a buzgalom gyakran szembetűnőbb volt a logikánál. De diadalmasan állta ki a tűzpróbát és a Godwinek cáfolata, a Cobdenek vádjai és mindazon nyilak dacára, melyeket érvelés, gúny, csúfság és érzelem irányított ellene, elfogadott igazságként áll a világ előtt, mely elismerésre kényszeríti azokat is, akik örömest tagadnák érvényét.

Diadalának okai, erejének forrásai nem ismeretlenek. Látszólag kétségbevonhatatlan számtani igazságtól támogatva, hogy t. i. egy folyton növekvő népes-

ségnek idővel fölül kell múlnia a föld ama képességét, hogy elegendő táplálékot, sőt állóhelyet is nyujtson, a malthusi tant az állat- és növényvilág analógiái is támogatják, ahol az élet mindenütt könnyelmű pazarlással ütközik bele azokba a gátakba, melyek a különböző fajokat korlátok közt tartják, ezek pedig oly analógiák, melyeknek a modern elme, az élet különféle alakulatai közti megkülönböztetéseket félretéve, egyre nagyobb súlyt adott. És látszólag sok szembeötlő tény erősíti meg, mint pl. a sűrü népesség közti szegénység, bűn és nyomor, az anyagi haladás általános hatása: a népesség növekvése a pauperizmus enyhülése nélkül, az ujonnan benépesített országok lakosságának gyors növekvése és a sűrübben lakott országokban a szaporodás csökkenése, melyet az inségre ítélt osztályok halandósága okoz.

A malthusi tan ezeket és a hozzájuk hasonló tényeket megmagyarázó általános elvet nyujt, oly módon, mely egybehangzik azzal az elvvel és a belőle folyó összes elvekkel, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. A közkeletű bérelmélet szerint a bérek esnek, mihelyt a munkások száma a tőke nagyobb fölaprózását teszi szükségessé; a malthusi tan szerint szegénység akkor mutatkozik, mikor a népesség növekvése az élelmiszerek nagyobb fölaprózását teszi szükségessé. Mindössze csak a tőkét kell az élelmiszerekkel azonosítani és a munkások számát a népességével, amint ezt a közkeletű közgazdaságtani könyvek teszik is, melyekben e kifejezéseket gyakran cserélik föl, hogy e két tétel formailag is oly azonos legyen, amilyen lényegileg.*

* A malthusi tan hatása a tőke meghatározására látható, ha összehasonlítjuk Smith meghatározását, aki Malthus előtt írt, Ricardo, Mc. Culloch és Mill meghatározásaival, kik később írtak.

És így van az, mint a föntebb idézett helyen Buckle mondja, hogy a Malthus nyujtotta népességi elmélet döntőleg látszott a Smith-féle bérelméletet bizonyítani.

Ricardo, ki néhány évvel az *Essay on Population* megjelenése után kijavította azt a tévedést, melybe Smith a földjáradék természetét és okát illetőleg esett, újabb támogatásban részesítette a malthusi tant, fölhíva a figyelmet arra, hogy a földjáradék növekednék, ha a növekvő népesség szükségletei egyre kevésbé termékeny földre vagy ugyanazon föld egyre kevésbé termékeny pontjaira szorítanák a termelést és így magyarázta a földjáradék emelkedését. Ily módon hármas szövetség alakult, melynek folytán a malthusi tan kétoldali támogatásban részesült és a régebbi bérelmélet és a későbbi földjáradéki tan e részben csupán különleges példáit mutatták az általános elv működésének, melyhez Malthus neve fűződött, minthogy a népesség növekvésével együttjáró esés a munkabérben és emelkedés a földjáradékban csak módozatai voltak annak, hogy mint jelentkezett a népesség nyomása az élelmiszerekre.

Így elhelyezkedvén a közgazdaságtan kereteiben (mert a ma elfogadott tudomány Ricardo ideje óta lényeges változásokon vagy javításokon nem ment keresztül, noha néhány jelentéktelen pontot illetőleg megmagyarázták és megvilágították), a malthusi tan, noha ellenkezik az imént jelzett érzelmekkel, nem ellenkezik más eszmékkel, melyek legalább a régibb országokban uralkodnak a munkásosztályban, sőt ellenkezőleg, egybehangzik velük, mint a bérelmélet, mellyel egymást kölcsönösen támogatják. Az iparos vagy munkás előtt a csekély munkabér és a munkahiány oka nyilván a nagy szám okozta verseny és a szegénység szennyes oduiban mi tűnhetnék világosabbnak, mint hogy túlsok ember van?

Azonban e tan diadalának nagy oka, hogy, ahelyett, hogy bármiféle ősi jogokat is veszélyeztetne vagy bármiféle hatalmas érdekkel is ellentétbe jönne, kiválóan megnyugtató és biztonságot keltő arra az osztályra, mely a vagyon hatalmánál fogva uralkodik a közvélemény fölött. Oly korban, mikor régi támaszok dőltek meg, megmentésére jött a kiváltságoknak, melyeknél fogva néhányan annyit monopolizálnak e világ jó dolgai közül és természetes okra vezette vissza az inséget és nyomort, melyet ha politikai intézményeknek tulajdonítottak volna, elítélése lett volna minden kormányzatnak, mely alatt e nyomor létezik. Az *Essay on Population* bevallottan válasz volt William Godwin-nak *Inquiry concerning Political Justice* című művére, mely az emberi egyenlőség elvét védte. Célja a fönnálló egyenlőtlenség igazolása volt olyként, hogy a felelősséget az emberi intézményekről a Teremtő törvényeire hárította. Ebben semmi új sem volt, mert Wallace már csaknem negyven év előtt állt elő a túlszaporodás veszedelmével, válaszul az igazságért követelt egyenlő vagyonmegoszlásra ; azonban ama kor viszonyai ugyanazt az eszmét, amikor Malthus kimondta, különösen kedvessé tették egy hatalmas osztály előtt, melyben mély félelem keletkezett a dolgok fönnálló rendjének minden kétségbevonása iránt, a francia forradalom kitörése folytán.

Mint akkor, a malthusi elmélet most is kivédte a reform utáni kivánságot és megóvta az önzést a kétség és lelkiismeret elől azzal, hogy az elkerülhetetlen szükségességgel állt elő. Oly filozófiát nyujt, mellyel a dőzsölő gazdag az ajtajánál éhségtől ájult Lázár képét elűzheti, melynél fogva a gazdag nyugodt lelkiismerettel gombolhatja be zsebét, ha a szegénység alamizsnáért könyörög és a gazdag keresztény vasárnap jól párnázott imaszékbe hajolhat, hogy megköszönje a Mindenek Atyjának a drága adományokat, anélkül,

hogy bármiféle felelősséget is érezne a tőle egy háztömbnyire poshadó undorító nyomoruságért. Mert a szegénység, inség és éhség csupán a teóriánál fogva nem tulajdoníthatók sem egyéni kapzsiságnak, sem társadalmi intézményeknek, hanem egyetemes törvények elkerülhetetlen eredményei, melyekkel ép oly reménytelen, ha ugyan nem istentelen perbe szállni, mint a nehézkedési erővel. E nézet szerint az, aki a szükség közepette vagyont gyüjtött, csupán egy kis oázist kerített be a futóhomokban, mely másként ezt is belepte volna. Magának nyert valamit, de senkit sem bántott. És még ha a gazdag betü szerint is követné Krisztus parancsát és megosztaná vagyonát a szegényekkel, mit sem nyernénk. A népesség szaporodnék, újból ránehezednék az élelmiszerek vagyis a tőke határára és a nyert egyenlőség csupán a közös nyomor egyenlősége volna. Igy tehát azoktól a reformoktól, melyek valamely hatalmas osztály érdekeivel ellenkeznének, mint reménytelenektől veszik el mindenki kedvét. Minthogy az erkölcsi törvény tiltja minden oly módszer megelőzését, mellyel a természeti törvény a fölös népességet elsöpri és a szaporodási hajlandóságot korlátozza, mely oly hatalmas, hogy a föld általa úgy megtelnék emberekkel, mint egy szardiniás doboz szardiniákkal, így tehát sem egyesek, sem többek ereje mit sem tehet a szegénység kiirtására, legfölebb a nevelés hatásában bízhatunk és az előrelátás szükségét hirdethetjük.

Oly elmélet, mely a szegényebb osztály gondolkozásmódjával egyezve igazolja a gazdag kapzsiságát és az erős önzését, gyorsan terjed és mély gyökeret ver. Ez történt a Malthus hirdette tannal is.

És az utóbbi években a malthusi elmélet új támasztékra talált az emberi eredetről és a faj származásáról való eszmék gyors változásában. Úgy gondolom,

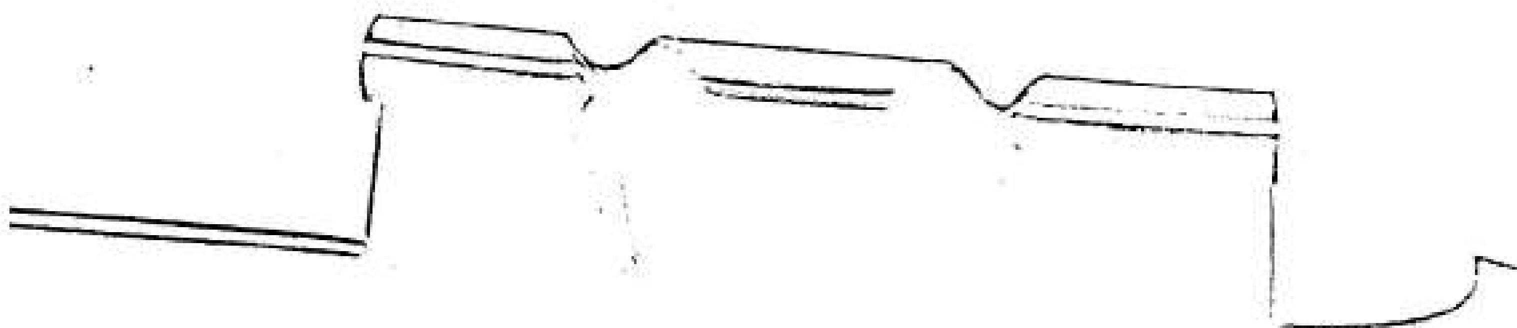
könnyen kimutatható, hogy Buckle-nek igaza volt, amikor azt mondta, hogy a malthusi tan terjedése új kort jelent a spekulatív gondolkozás történetében, azonban a filozófia távolabbi területein való nyomonkövetése (melynek Buckle műve egyik példája), bármily érdekes is, túlvezetne a vizsgálódás célján. De bármennyire legyen reflektív és bármennyire eredeti, az a segítség, melyet a malthusi tan az új és most minden irányban gyorsan terjedő fejlődéstani elmélettől kap, szembetűnő, ha bármint is értékeljük azokat a forrásokat, melyekből e tan jelenlegi erejét meríti. Mint a közgazdaságtanban, hol a munkabér- és földjáradékelmélet egyesülten nyujtottak támasztékot a malthusi tannak, hogy centrális igazság rangjára emeljék, úgy az élet minden alakú fejlődésére alkalmazott hasonló eszmék hatása az volt, hogy még magasabb és legyőzhetetlenebb állásba juttatták e tant. Agassiz, ki holta napjáig buzgó ellenzője volt az új filozófiának, a darwinizmusról mint a »szakasztott malthuisianizmus«-ról * beszélt és Darwin maga mondja, hogy a létért való küzdelem »Malthus elmélete sokszorozott erővel az egész állat- és növényvilágra alkalmazva«. **

Azonban előttem nem tűnik egészen helyesnek azt mondani, hogy a természetes kiválasztás vagy a legalkalmasabb fönnmaradása általi fejlődés elmélete a malthusi tan kiterjesztése, mert Malthus elmélete eredetileg nem foglalta és szükségképen nem foglalja magában a haladás eszméjét. Mc. Culloch *** a »szaporodás elvé«-nek tulajdonítja a társadalmi javulást

* Massechusetts állam földmívelési tanácsa előtti beszéde, 1872-ben. *Report U. S. Department of Agriculture,* 1873.

** *Origin of Species,* chap. III.

*** IV. Jegyzet a *Wealth of Nations*-hez.

és a művészetek haladását és kijelenti, hogy a szegénység, melyet szül, hatalmas ösztönzője az ipar fejlődésének, a tudomány terjedésének és a gazdagság szaporodásának a felső- és középosztályban, mely ösztönzés nélkül a társadalom csakhamar közönybe és hanyatlásba sülyedne. Mi ez, ha nem az emberi társadalomra nézve való elismerése a »létért való küzdelem« és a »legalkalmasabb fönnmaradása« elv fejlesztő hatásának, mely, mint erről a természettudomány útján értesülünk, az az eszköz, amelyet a természet használt, hogy létrehozza azokat a végtelenül különböző és csodásan alkalmas formákat, melyeket a föld duzzadó élete magára ölt? Mi ez, ha nem csupán elismerése annak az erőnek, mely látszólag kegyetlen és irgalmatlan, de számlálhatatlan korok folyamán egy alacsonyabb tipusból a kagylót fejlesztette ki, a kagylóból a majmot, a majomból az embert és a kőkorszakból a tizenkilencedik századot?

Igy ajánlva és látszólag bizonyítva, így kapcsolva és gyámolítva a malthusi tan, mely szerint a szegénységet a népességnek az élelmiszerekre gyakorolt nyomása okozza, vagy más szóval, hogy a munkások leszaporodása oly minimumra igyekszik a béreket leszállítani, mely mellett a munkások még szaporodhatnak, ma általában kétségtelen igazságul van elfogadva, melynek fényében magyarázandók a társadalmi jelenségek, valamint régente az égbolt jelenségeit a föld mozdulatlansága vagy a geológia tényeit a mózesi följegyzések szószerinti értelmezése alapján magyarázták. Ha csak a tekintélyt néznők, e tan formális tagadása csaknem oly bátorságot kivánna, mint a amilyennel az a néger pap bírt, aki nemrég harcot kezdett ama nézet ellen, hogy a föld mozog a nap körül, mert egy vagy más formában a malthusi tan az értelmi világban csaknem általános elfogadásra talált és úgy a legjobb, mint a legelterjedtebb napi irodalomban

mindenfelé fölburjánozni látjuk. Elfogadják közgazdák és államférfiak, történészek és természetbúvárok, társadalomtudományi kongresszusok és szakszervezetek, papok és materialisták, a legszigorúbb konzervatívok és a legradikálisabb radikálisok. Sokan hiszik és többnyire szerinte gondolkoznak, akik sohasem hallottak Malthusról és akiknek legkisebb fogalmuk sincs arról, hogy mi az ő elmélete.

Mindamellett azt hiszem, hogy amint a közkeletű bérelmélet eltűnt, mihelyt pártatlan vizsgálat alá vettük, úgy fog ennek, párjának, alapja is eltűnni. Mikor beigazoltuk, hogy a munkabért nem a tőke szolgáltatja, fölemeltük ezt az Anteuszt a földről.

II. FEJEZET.

Következtetések tényekből.

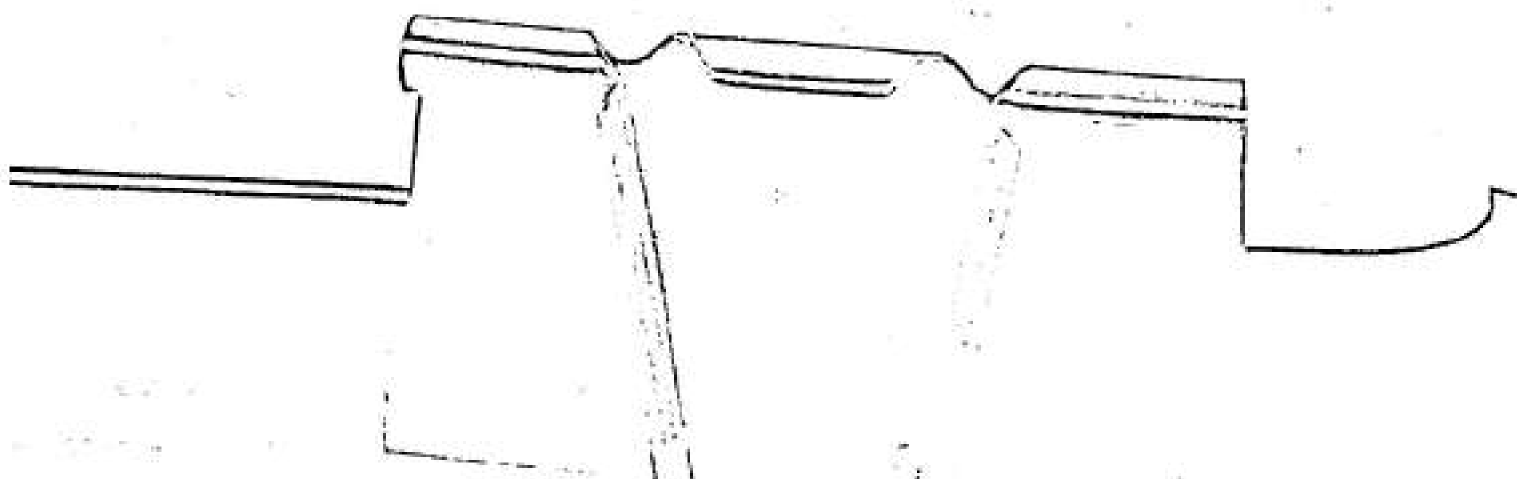
A malthusi elmélet általános elfogadása és nagy tekintélye folytán helyénvalónak láttam megvizsgálni alapját és azokat az okokat, melyek oly uralkodó befolyást biztosítottak számára a gazdasági kérdés vitatásánál.

Ha azonban az elméletet az egyenes analizis próbájának vetjük alá, azt hiszem, ép oly teljesen tarthatatlannak fog mutatkozni, mint a közkeletű bérelmélet.

Először is, az elmélet támogatására idézett tények nem bizonyítják és az analógiák nem támogatják.

És másodszor, vannak oly tények, melyek határozottan megcáfolják az elméletet.

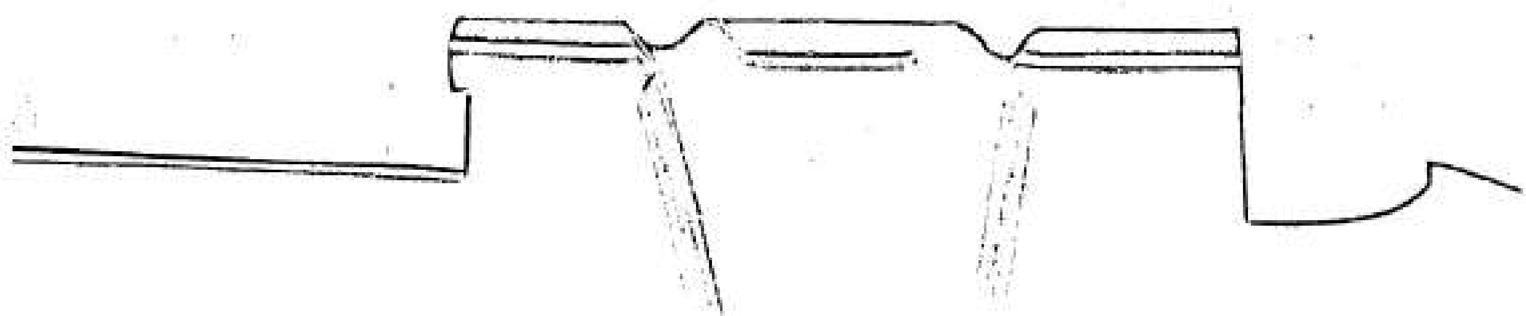
A kérdés kellő közepébe vágva azt mondom, hogy

sem a tapasztalat, sem az analógia nem nyujt semmiféle garanciát annak föltevésére, hogy a népességben bármiféle törekvés is volna az élelmiszereknél gyorsabban szaporodni. Az idézett tények egyszerűen azt mutatják, hogy ahol a népesség ritkaságánál fogva, mint az új országokban, vagy az egyenlőtlen vagyonmegoszlásnál fogva, mint a régi országok szegényebb osztályaiban, az emberi élet a lét fizikai szükségleteivel van elfoglalva, a szaporodás foka oly irányzatú, hogy ha ez akadálytalan lenne, idővel túlhaladná az élelmiszereket Ebből azonban még nem szabályszerű következtetés, hogy hasonló erővel mutatkoznék a szaporodási tendencia ott is, ahol a népesség elég sűrü és a vagyon oly egyenletesen oszlik meg, hogy az egész társadalom mentve volna attól a kényszertől, hogy minden energiáját a puszta létért való küzdelemre fordítsa. Azt sem lehet föltenni, hogy a szaporodási tendencia szegénységet okozván, megakadályozza egy ily társadalom létét, mert ez nyilván a vitatott kérdést venné bizonyítottnak, ami körben való okoskodás lenne. De még ha meg is engedjük, hogy e szaporodási tendenciának végül szegénységet kell eredményeznie, még ezért nem mondható, hogy a létező szegénység ennek az egyetlen oknak tulajdonítandó, amíg nincs beigazolva, hogy nincsenek más számításba jöhető okok, ami a kormányzat, törvények, szokások mai állapotában nyilván lehetetlen.

Ez az *Essay on Population*-ból is bőven kimutatható. E híres könyvet, melyet többször említenek, mint olvasnak, mégis érdemes — hacsak irodalmi kuriózumként is — elolvasni. Az ellentét a könyv érdeme és az általa gyakorolt hatás közt (mert bár Sir James Stewart, Townsend és mások osztoznak Malthus-szal »a népesség elvé«-nek föltalálásában, az *Essay on Population* tette ismertté), úgy hiszem, a

legnevezetesebb esetek egyike az irodalomtörténetben. Könnyen érthető az is, hogy Godwin, kinek *Political Justice*-e az *Essay on Population*-t provokálta, agg koráig sem méltatta válaszra. Azzal a föltevéssel kezdődik, hogy a népesség mértani arányban törekszik növekedni, holott az élelmiszerek csak számtani arányban növelhetők, mely föltevés ép oly helyes és nem helyesebb, mint ama tény alapján, hogy egy kis kutya farka kétszer akkora lesz, míg súlya ennyi fontra nő, mértani haladványt konstatálni farkáról és számtani haladványt súlyáról. És az e föltevésből levont következtetés ép olyan, amilyent Swift szatirájában egy idáig kutyátlan sziget tudósaira foghatott volna, akik e két arányt egybevetve, azt a »meglepő következtetést« vonhatták volna le, hogy mikor a kutya ötven font súlyt érne el, farka egy mérföldes lenne, melyet fölötte nehezen csóválhatna és ennélfogva a bandázs preventív akadályát ajánlnák, mint egyetlen alternatívát a folytonos amputálás pozítív akadályával szemben. Ily képtelenséggel kezdve, a tanulmány hosszas érvelést tartalmaz a behozatali vám és a búzakiviteli prémium mellett, mely eszme azóta már rég a leleplezett álokok lomtárába került. És az egész érvelő részen keresztül tele van oly részletekkel, melyek a tisztelendő úr részéről a logikai gondolkozás mulatságos képtelenségét mutatják, mint pl. az, hogy ha a munkabér másfél vagy két shillingről napi öt shillingre nőne, a hús fontja árban nyolc vagy kilenc pennyről szükségképen két vagy három shillingre emelkednék és hogy ennélfogva a munkások helyzete nem javulna, mely állításhoz hasonlóbbat nem gondolhatok, mint amelyet egy bizonyos nyomdász igen komolyan adott elő: hogy mivel egy előtte ismerős író negyven éves volt, amikor ő húsz, a szerzőnek most nyolcvan évesnek kell lennie, minthogy ő (a nyomdász) most negyven éves. E gondolatzavar

nemcsak itt-ott tör elő, hanem az egész könyvet jellemzi.*

A könyv javarésze annak az elméletnek cáfolásával foglalkozik, melyet a könyv hirdet, mert Malthus szemléje afölött, amit ő a népesség pozitív akadályainak nevez, egyszerűen azt mutatja, hogy azok az eredmények, melyeket ő a túlnépesedésnek tulajdonít, tényleg más okokból erednek. Az összes idézett esetek közül, pedig körülbelül az egész földgömböt rendre vizsgálja, ahol bűn és nyomor akadályozzák a szaporodást a házasság korlátozása vagy az emberi élet rövidítése által, egyetlen oly eset sincs, melyben a bűn és nyomor a szájak számának tényleges túlnövekedésére volna visszavezethető a megfelelő kezek élelemkereső képességéhez viszonyítva. Ellenben minden esetben kimutatható, hogy a bűn és nyomor vagy a társadalomellenes tudatlanságból és kapzsiságból vagy pedig rossz kormányzatból, igazságtalan törvényekből avagy pusztító háborúból származik.

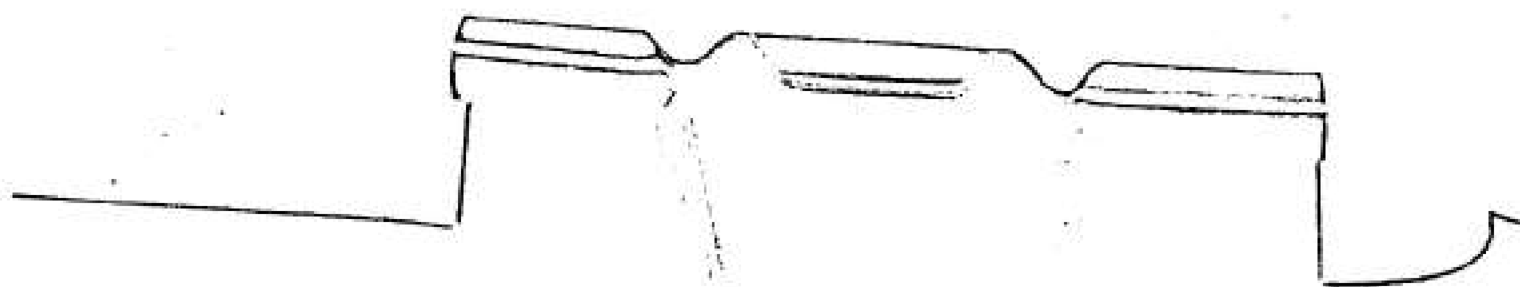
Amit Malthus nem bizonyított be, azt azóta sem bizonyította be senki. A földet hasztalan kutatná át és a történelmet hiába nézné végig bárki egy nagyobb

* Malthus egyéb művei, noha akkor készültek, mikor már hírre tett szert, nem keltettek föltünést és még azok is megvetőleg szólnak róluk, akik az *Essay*-t nagy fölfedezésnek tartják. Pl. az *Encyclopaedia Britannica*, noha teljesen elfogadja a malthusi tant, *Political Economy*-járól így szól: »Nagyon rossz szerkezetű és tárgyának sem gyakorlati, sem tudományos tárgyalása. Nagyrészt Ricardo külön tanainak részeit vizsgálja és az érték természetét és okát kutatja. Azonban mi sem lehetne kevésbé kielégitő e fejtegetéseknél. Tény az, hogy Malthusnak sohasem volt valami világos vagy pontos fogalma Ricardo elméletéről vagy arról az elvről, mely különböző árúk csereértékét meghatározza«.

ország* bármely példájáért, ahol a szegénység és inség jogosan volna a növekvő lakosság nyomásának tulajdonítható. Bárminők is legyenek az ember szaporodási képességének veszélyei, még idáig sohasem mutatkoztak. Bármi is következzék valaha, ez a szerencsétlenség még sohasem sujtotta az emberiséget. Hogy a népesség folyton átlépni igyekszik az élelmiszerek határát! Akkor hogy van, hogy ez a mi földünk annyi ezer, sőt mint most vélik, millió éve, amióta ember él rajta, még mindig oly ritka népességű? Akkor hogy van az, hogy az emberi életnek annyi hangyabolya van elhagyatva, hogy egykor megmívelt földek ma puszta vadonok és hogy vadállatok nyalják kölykeiket ott, ahol egykor emberek sürgölődtek?

Tény, hogy — amiről pedig könnyen feledkezünk meg, amikor egyre növő millióinkat számláljuk, de mégis csak tény — amennyire a világtörténelmet ismerjük, hogy a népesség csökkenése csak oly közönséges, mint szaporodása. Hogy vajjon a föld összes lakossága most nagyobb-e, mint bármely előző korban, oly spekuláció, melyről csak találgatással beszélhetünk. Montesquieu óta, a mult század első felében azt állították és akkor talán ez volt az uralkodó érzet, hogy a föld népessége a keresztény éra óta erősen hanyatlott, mely nézet azóta ellenkező lett. Azonban újabb kutatások és fölfedezések eredménye több hitelt ad annak amit régi történetírók és utazók túlzásainak tartottunk és sűrübb népességet

* Nagyobb országot mondok, mert lehetnek oly kis szigetek, mint Pitcairn, elszigetelten a világtól és következőleg a cserétől is, mely szükséges a termelés ama javított módszereihez, melyekhez sűrübb népességnél fordulni kell; ezek látszólagos példák. Azonban rövid gondolkozás után kitűnik, hogy ily kivételes esetek nem bizonyítékok.

és fejlettebb civilizációt tárnak föl, mint amilyent idáig sejtettünk, valamint az emberi nem nagyobb régiségét. És amikor a népesség számának becslését a kereskedelem fejlettségére, az ipar haladására és a városok nagyságára alapítjuk, könnyen alábecsüljük azt a népsűrűséget, melyet a koraibb civilizációkat jellemző belterjes gazdálkodás, különösen az öntözés képes eltartani. Mint Kína és Európa jól megmívelt részeiből látható, egy kisigényű és nagyszámú népesség igen kis kereskedelemmel és azon iparágaknak jóval alacsonyabb foka mellett is megélhet, melyek a modern haladást leginkább jellemzik, még pedig a városokba való tömörülés tendenciája nélkül, melyet a modern népesség mutat.*

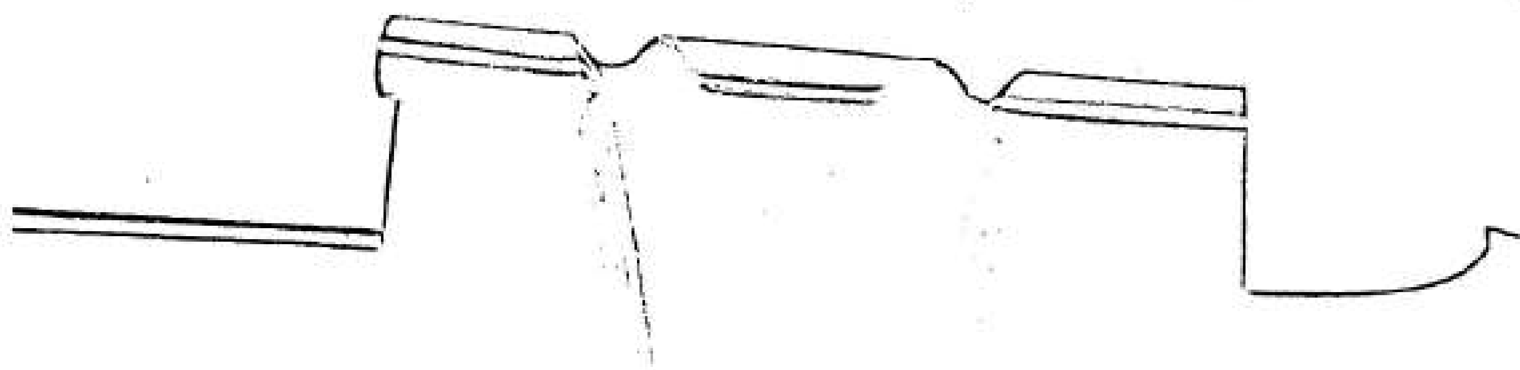
De bármint is álljon a dolog, az egyetlen kontinens, melyről biztosak lehetünk, hogy most nagyobb népessége van, mint azelőtt, az Európa. Ez azonban Európa nem minden részéről igaz. Bizonyos, hogy Görögország, a Földközi-tenger szigetei, Európai Törökország, valószínüleg Olaszország és talán Spanyolország sokkal nagyobb népességgel birtak, mint most és ez igaz lehet Európa északnyugati és részben középső és keleti részéről is.

* Mint H. H. Bancroft-nak *Native Races* című műve térképén látható, Vera Cruz állam nem tartozik Mexikónak régiségekben nevezetes részei közé. Azonban Hugo Fink Cordovából a Smithsonian Institutnak *(Reports, 1870.)* azt írja, hogy az egész államban alig van egy lábnyi hely, ahol ásások által ne találnának egy törött obszidián kést vagy cserépdarabot, hogy az egész országot párhuzamos kőgátak szelik át, melyek célja az volt, hogy a föld elmosását esős időszakban megakadályozzák, ami azt mutatja, hogy még a legsoványabb föld is keresett volt és hogy lehetetlen visszautasítani azt a következtetést, hogy e régi népesség legalább is oly sűrü volt, mint jelenleg Európa legnépesebb vidékei.

Amerika is nőtt népességben, amióta ismerjük, azonban e növekvés nem oly nagy, mint rendszerint hiszik, minthogy némely becslés szerint Peruban egymagában fölfedezése idején nagyobb népesség volt, mint az egész délamerikai kontinensen van. És minden jel arra mutat, hogy a fölfedezés előtti időben Amerika népessége hanyatlóban volt. Hogy mily nagy nemzetek futották meg útjukat, hogy mily birodalmak keletkeztek és dőltek meg az »új világban, mely oly régi«, csak képzelhetjük. Pedig masszív romok maradványai egy még nagyobb, indiánok-előtti civilizációról tesznek bizonyságot, Jukatán és Középamerika trópikus erdeiben nagy városok romjai vannak, melyeket már a spanyol hódítás előtt elfeledtek. Az a Mexikó, melyet Cortez talált, egy magasabb társadalmi fejlődésre utólag épült barbárságot mutatott föl, a mai Egyesült Államok nagy részén elszórtan temetkezési dombok vannak, melyek egy valaha aránylag sűrü népességről tanuskodnak és itt-ott, mint a Felső-tó rézbányáiban, fejlettebb ipar nyomai vannak, mint aminőket azok az indiánok ismertek, kikkel a fehérek találkoztak.

Ami Afrikát illeti, erről kérdés sem lehet. Északafrikában csak töredéke lehet az ókori népességnek; a Nilusvölgyben valaha a mainál óriásilag nagyobb népesség volt, míg a Szahara déli része a történelmi idők óta nem mutat szaporodást, az elterjedt depopulációt pedig bizonyára a rabszolgakereskedelem okozta.

Ami Ázsiát illeti, melyen még ma is az emberiség fele él, bárha alig félig oly sűrün lakott, mint Európa, jelek mutatják, hogy mindkét India és Kína népesebb volt, mint ma, valamint a népek ama nagy szülőhelye, melynek kiinduló rajai elárasztották e két országot és melyek Európát is elözönlő néphullámokat bocsájtottak ki, egykor bizonyára népeseb-

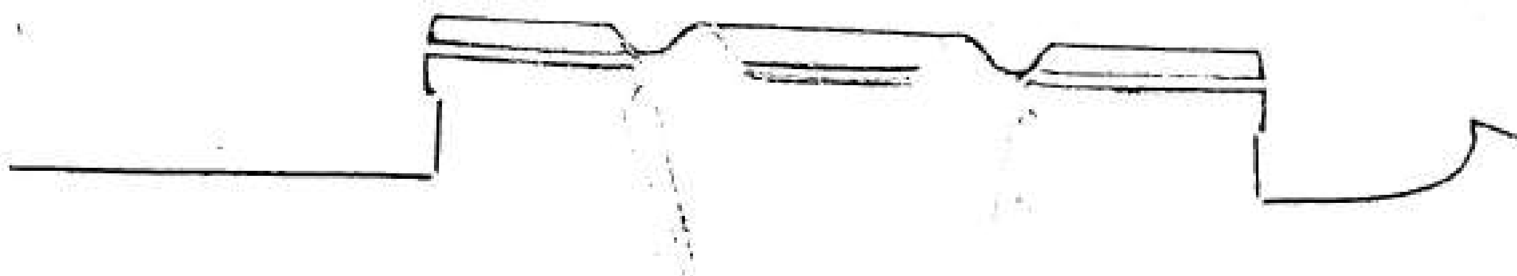
bek voltak. De legszembetűnőbb a változás Kisázsiában, Szíriában, Babilóniában, Perzsiában és röviden az egész nagy területen, melyet Nagy Sándor hódító serege elfoglalt. Ahol egykor nagy városok és sürgő-forgó népesség volt, ott ma piszkos falvak és sivár pusztaságok vannak.

Kissé különös, hogy a sok fölszínre került elmélet közepette ki nem okoskodtak egy olyant, hogy a földön az emberi életnek egy fix mennyisége van. Legalább is nagyobb összhangban volna a történelmi tényekkel, mint az az elmélet, hogy a népesség állandó tendenciája az, hogy túlhaladja az élelmiszereket. Világos, hogy a népesség itt nőtt, másutt apadt, központjai változtak, új nemzetek támadtak és régiek enyésztek el, ritka népességű vidékek népesekké váltak és népesek elvesztették lakosságukat, de amennyire csak visszamehetünk, anélkül, hogy csakis következtetésekre bíznók magunkat, mi sem mutat állandó növekvésre, sőt még világos összesített növekvésre sem egyik kortól a másikig. A népek előharcosainak útja, amennyire láthatjuk, sohasem irányult lakatlan földek felé, hanem az előhaladás mindenkor harc volt egy már a föld birtokában levő más néppel. A ködös birodalmak előtt még ködösebb birodalmak árnya lappang. Hogy a világ lakossága kis kezdetből indult ki, azt bátran következtethetjük, mert tudjuk, hogy volt oly geológiai kor, amikor emberi élet nem létezhetett, azt pedig nem hihetjük, hogy az emberek egyszerre támadtak volna, mint a Kadmosz vetette sárkányfogakból, azonban nagy messzeségben, ahova a történelem, hagyomány és régiség vetnek fényt, mely gyönge sugarakban vész el, már nagy népességet különböztethetünk meg. És e hosszú korszakok alatt a népesedés elve nem volt elég erős ahhoz, hogy betelepítse a világot, sőt, amennyire megítélhetjük, annyira sem,

hogy lényegesen növelje az összlakosságot. A föld ama képességéhez viszonyítva, hogy emberi életet tartson fönn, egészben véve még igen ritkán lakott.

Van egy másik nagy, egyetemes tény, mely bizonyára mindenkit gondolkozóba ejt, aki e tárgyról elmélkedve, tekintetét a modern társadalmon túl emeli. A malthusianizmus egyetemes törvényt hirdet, hogy a népesség tendenciája az élelmiszereken túlszaporodni. Ha van ily törvény, akkor mindenütt, ahol csak a népesség bizonyos sűrűséget ért el, világossá kell válnia, mint a természeti törvények bármelyikének, melyeket mindenütt fölismernek. Hogy van az akkor, hogy sem a klasszikus népek, sem a zsidók, egyiptomiak, hinduk, kínaiak vallásaiban és törvényeiben, sem más népekéiben, melyek szoros társaságban laktak együtt és vallást és törvényeket alkottak, nem találunk semmi rendelkezést Malthus előzetes akadályainak gyakorlására ; sőt ellenkezőleg, évszázadok bölcsessége, a világ vallásai mindenkor oly polgári és vallási kötelességekről való eszményeket igyekeztek előírni, melyek épen ellentétei azoknak, melyeket a közkeletű közgazdaságtan parancsol és melyeket Annie Besant most igyekszik népszerűsíteni Angliában ?

Nem szabad elfelednünk, hogy voltak társadalmak, ahol a köz minden tagjának foglalkozást és megélhetést biztosított. John Stuart Mill mondja (book II. chap. XII. sect. II.), hogy ezt a házasság és születés állami szabályozása nélkül tenni annyi lenne, mint az általános nyomor és elkorcsosulás állapotát előidézni. »E következményeket«, mondja, »oly gyakran és világosan mutatták ki híres írók, hogy művelt embereknél ezek nemismerése többé nem menthető«. Pedig Spártában, Peruban, Paraguajban, valamint azokban a termelő társadalmakban, melyek csaknem mindenütt a primitív mezőgazdasági szer-

vezetet alkották, teljes tudatlanság uralkodott e természetes tendencia vészes következményeit illetőleg.

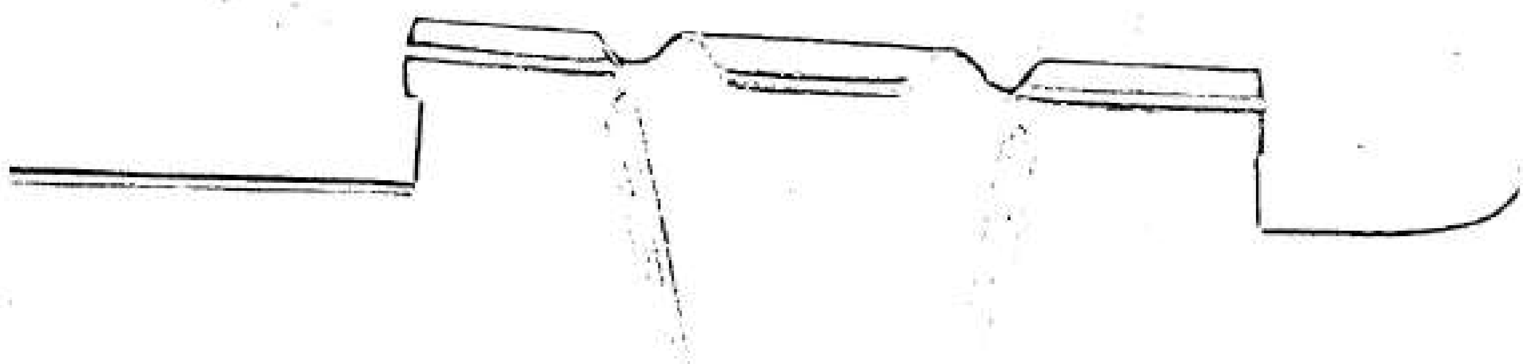
E nagy, egyetemes tényeken kívül, melyeket idéztem, vannak köztudomású tények, melyek teljesen összeegyeztethetetleneknek látszanak e hatalmas szaporodási tendenciával. Ha a szaporodás tendenciája oly erős, mint Malthus gondolja, hogy van az, hogy családok kihalnak, oly családok, hol az inség ismeretlen? Akkor hogy van az, hogy amikor örökölhető címek és örökölhető birtokok által valóságos prémium van kitűzve nemcsak a szaporodásra, de még a genealógiai tudományra és a származás kimutatására is, hogy oly arisztokráciában, aminő az angol, annyi peerség vész ki és hogy a lordok házát csak új lordosításokkal tarthatni fönn századról századra?

Oly egyetlen példát, amikor egy család nagy időközt élt túl, bárha megélhetés és tisztesség biztosítva volt számára, csak a változatlan Kína képes fölmutatni. Ott még léteznek Konfucse leszármazottai és különleges kiváltságokban és megtiszteltetésekben részesülve, valósággal ők az egyetlen örökölhető arisztokrácia. Ama föltevésen, hogy a népesség minden huszonöt évben megkettőzödni törekszik, ma, 2150 évvel Konfucse halála után 859,559,193,106,709,670,198,710,528 lélekre kellene rúgniok. Ily elképzelhetlen szám helyett Konfucse leszármazottai annak halála után 2150 évvel Kangi uralkodása alatt 11.000 férfit, vagyis 22.000 lelket számláltak. Ez nagy különbség és pedig annál nagyobb, ha meggondoljuk, hogy az a nagy tisztelet, melyben a »legszentebb régi tanító« ősük folytán az egész család áll, gátat vetett a pozitív akadály hatásának, viszont Konfucse tanai semmitől sem állnak távolabb, mint a preventív akadályok elrendelésétől.

De, mondhatnók, még ez a szaporodás is nagy. Egy pártól 2150 év alatt 22.000 egyén jóval alatta áll a malthusi aránynak. Azonban mégis lehető túlnépesedésre utal.

De gondolkozzunk csak. A leszármazottak növekvése nem mutatja a népesség növekvését. Erről csak egymásközti házasság esetén lehetne szó. Kovács Jánosnak és feleségének van egy fia és egy leánya, akik más valaki leányával és fiával házasodnak össze és mindegyiküknek van két gyerekük. Kovácsnak és feleségének így négy unokájuk volna, ez azonban az egyik nemzedékre nézve nem lenne nagyobb szám, mint a másikra, mert minden gyereknek négy nagyszülője lenne. És ha ez a folyamat folytatódnék, a leszármazottak vonala állandóan százakra, ezrekre és milliókra mehet; de a leszármazottak száma egyik nemzedékében sem volna több egyén, mint az előzetes ősök bármely nemzedékében. A nemzedékek hálózata olyan, mint egy keresztrácsozat vagy egy szövet keresztvonalai. Ha fölül bármely pontból indulunk ki, a szem oly vonalakat követ, melyek alul messze elágaznak; de ha bármely pontból indulunk ki alul, a vonalak ugyanúgy ágaznak el fönt. Hogy egy embernek hány gyermeke lehet, az kétséges. De hogy neki két szülője volt, az bizonyos, valamint az is, hogy ezeknek ismét két szülőjük volt. Ha néhány nemzedéken keresztül e mértani haladványt követjük, nézzük, vajjon nem vezet-e ép oly »meglepő következtetések«-re, mint mikor Malthus egész naprendszereket népesít be.

Azonban ily elmélkedésekről térjünk át határozottabb vizsgálatokra. Azt állítom, hogy a túlnépesedés példáiként rendszerint idézett esetek nem állják meg a próbát. India, Kína és Irország a legerősebbek ezek közül. Ez országok mindegyikében sokan vesztek éhen és egész osztályok vannak végső nyomorban

vagy kénytelenek kivándorolni. De vajjon ezt túlnépesedés okozza?

Ha az össznépességet az összterülettel vetjük egybe, India és Kína korántsem a világ legsűrűbben lakott országai. Behm és Wagner becslései szerint India népessége négyzetangolmérföldenként csak 132 és Kínáé 119, holott Szászországé 442, Belgiumé 441, Angliáé 422, Németalföldé 291, Olaszországé 234 és Japáné 233.* Igy tehát mindkét országban nagy területek vannak, melyek használatlanok vagy nem teljesen kihasználtak, de még a sűrűbben lakott vidékeken is kétségtelen, hogy mindkét ország sokkal nagyobb lakosságot tarthatna el a jólét magasabb fokán, mert mindkét országban a munkát a termelésben a legnyersebb és leggazdaságtalanabb módon alkalmazzák és mindkét országban nagy természeti kincsek hevernek parlagon. Ez nem ered a nép veleszületett fogyatkozásából, mert a hinduk az összehasonlító nyelvészet szerint velünk egy vér, Kína pedig magasabb fokú műveltséggel és a legfontosabb modern találmányok elemeivel birt, amikor a mi őseink még kóborló vadak voltak. Ez abból az alakulatból ered, melyet a társadalmi szervezet mindkét országban öltött, mely béklyóba vetette a termelőképességet és megfosztotta a munkát jutalmától.

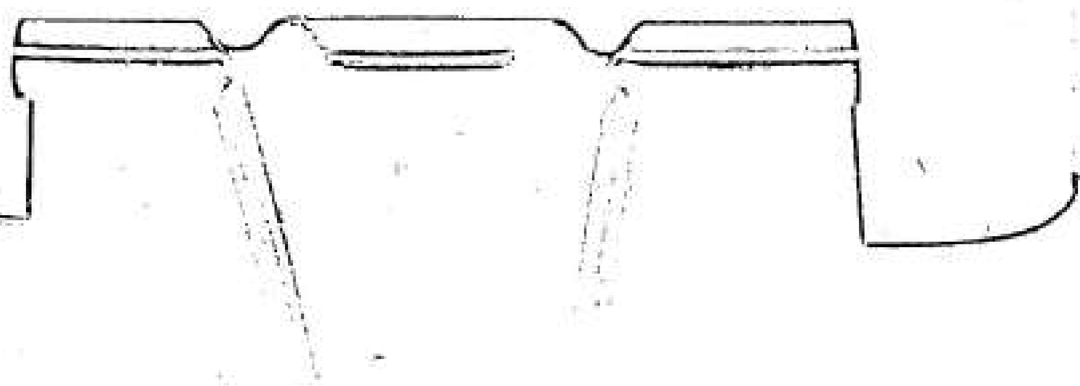
Indiában időtlen idők óta a munkásosztály sanyar-

* Ezeket a számokat az 1873-as *Smithsonian Report*-ból veszem, tizedesek nélkül. Behm és Wagner Kína népességét 446,500.000-re teszik, holott vannak, akik azt állítják, hogy nincs több 150,000.000-nál. Hátsó-India lakosságát 206,225.580-ra teszik, ami négyzetmérföldenként 132·29-et adna, Ceylonét pedig 2,405.287-re, vagyis 97·36-ra mérföldenként, a többi Indiát viszont 21,018.062-re, vagyis 27·94-re mérföldenként. Az egész világ népességét 1.377,000.000-ra, azaz átlag 26·64-re négyzetmérföldenként.

gatás és elnyomás folytán gyámoltalan és reménytelen elaljasulásban sínylődött. Évszázadokon át a föld mívelője boldognak mondta magát, ha termékéből az erős kéz zsarolása annyit hagyott meg, hogy életét tengethesse és vetőmagja legyen. Tőkét sehol sem lehetett biztonságban gyüjteni vagy a termelésnél használni; ami vagyont a népből ki lehetett csikarni, a fejedelmek birtokában volt, akik alig voltak jobbak az országot megszálló rablóvezéreknél vagy a fejedelmek bérlői vagy kegyencei kezében, a vagyont pedig haszontalan vagy ennél is rosszabb fényűzésre pazarolták és a vallás aprólékos, szörnyű babonává sülyedve, úgy uralkodott az emberek lelkén, mint a fizikai erő testükön. Ily körülmények közt a fejlődő művészetek csak azok voltak, melyek a nagyok fitogtatására és fényűzésére szolgáltak. A ráják aranytól és finom kézimunkától ragyogó elefántjai és a napernyők, a királyi hatalom jelképei, csillogtak a gyémánttól, de a paraszt ekéje csak egy hegyes bot volt. A ráják háremének hölgyei oly finom muszlinbe burkolóztak, hogy azt szőtt szélnek nevezték, de az iparos eszközei a legszegényesebb és legdurvábbak voltak és a kereskedelmet oly titokban kellett űzni, mint a lopást.

Nem világos-e, hogy e zsarnokság és bizonytalanság okozta India szükségét és inségét, nem pedig, mint Buckle mondja, a népesség nyomása az élelmiszerekre okozta az inséget és az inség a zsarnokságot.*

* *History of Civilization*, vol. I. chap. II. E fejezetben Bruckle India népének a legrégibb időtől való elnyomásának és elaljasításának számos bizonyítékát gyüjtötte össze, mely állapotot, a nalthusi tantól elvakítva és a műveltség fejlődéséről való elmélete alapkövéül téve meg, annak a könnyűségnek tulajdonítja, mellyel az élelem ott előállítható.

Rev. William Tennant, egy a Keletindiai Társaság szolgálatában levő káplán, 1796-ban, két évvel az *Essay on Population* megjelenése előtt így ír:

»Ha Hindosztán nagy termékenységére gondolunk, csodálatos az éhinség gyakoriságát látnunk. Nyilván nem tulajdonítható ez a föld vagy az éghajlat bármily hibájának is. E baj valami politikai okra vezethető és kevés kutatásra van szükség, hogy ezt a különféle kormányok kapzsiságában és zsarolásában találjuk meg. A munka nagy sarkalója, a biztonság, megszűnt. Ezért senki sem termel több gabonát, mint amennyi épen elég magának és az első rossz időjárás éhséget idéz elő. A mogul kormány sohasem nyujtott teljes biztonságot a fejedelemnek, még kevesebbet hűbéreseinek és a parasztoknak a legkevesebbet. Örökös szövevénye volt az erőszaknak és lázadásnak, az árulásnak és büntetésnek, mely alatt sem kereskedelem, sem ipar nem virágozhattak, sem a földmívelés nem bírhatott a rendszerességnek látszatával sem. Hanyatlása még szomorúbb állapotot keltett, mert az anarchia rosszabb a rossz kormányzásnál. Bármily romlott is volt a mohamedán kormányzat, megdöntése nem az európai nemzetek érdeme. Romlottságának önsúlya alatt dőlt meg és már nyomon követte az apró főnökök mindenféle zsarnoksága, kik az állam iránti hűtlenségnek köszönhették hatalmukat és kiknek parasztnyúzása ép oly féktelen volt, mint kapzsiságuk. Az állami járulékot évente kétszer irgalmatlan egyenruhás banditák szedték be és ahol bennszülött kormány van, most is így szedik be, kik gonoszul elpusztítják vagy elviszik a termésből azt, ami szeszélyüknek vagy kapzsiságuknak megfelel, előzőleg a szerencsétlen parasztokat a faluból az erdőbe űzvén. A parasztok bármiféle kisérlete, hogy falvaik sárfalai mögül megvédjék személyüket vagy vagyonukat, csak arra való, hogy még emlékezetesebb bosszút idézzen föl e hasznos, de balsorsú halandókra. Mert ekkor körülveszik és muskétásokkal és ágyúkkal támadják meg őket, míg az ellenállás meg nem szűnik, mikor is az élvemaradottakat eladják, házaikat fölgyújtják és

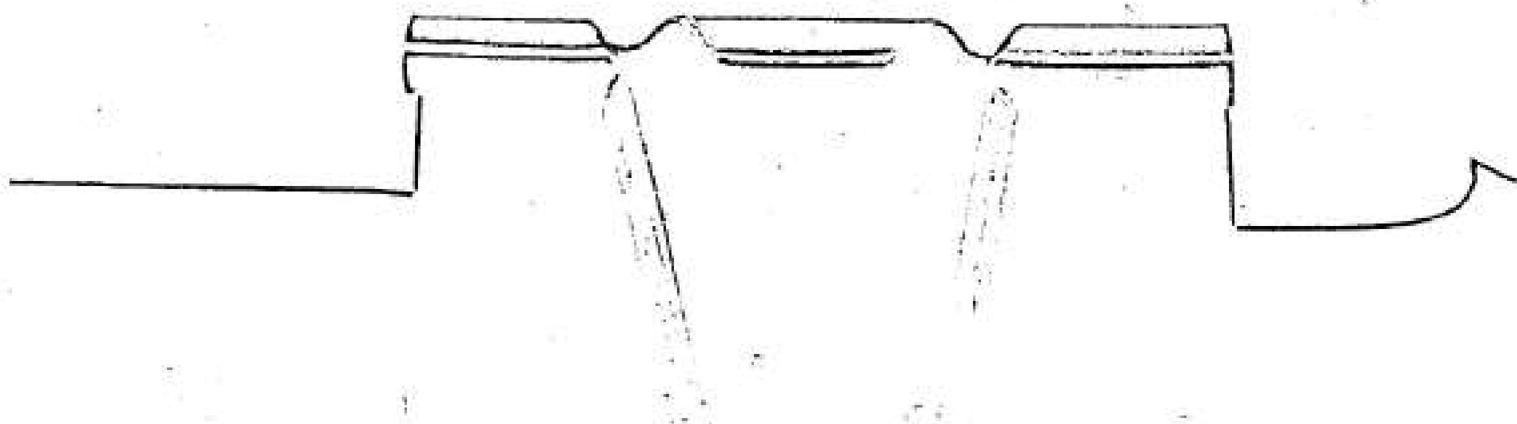
földig lerombolják. Igy gyakran láthatni parasztokat, amint összeszedik még tegnapi lakásaik maradványait, ha vissza mernek térni, de gyakrabban láthatni a romokat e hely második meglátogatása után még füstölni, miközben egyetlen emberi lény sem mutatkozik, hogy a pusztulás e szörnyű csendjét megzavarja. E leírás nemcsak a mohamedán főnökökre vonatkozik, csakúgy ráillik a hinduk kormányozta részek rájáira is.«*

Ezt az irgalmatlan rablást, mely akkor is szükséget és inséget idézett volna elő, ha egymérföldenként csak egy lett volna a népsűrűség, az ország pedig az Éden kertje lett volna, az Indiai brit uralom első kora követte, mely ép oly irgalmatlan rablás volt, csak ellenállhatatlanabb erő által támogatva. Lord Clive-ről szóló tanulmányában Macaulay mondja:

»Calcuttában gyorsan szereztek óriási vagyonokat, miközben az emberek milliói végső nyomorba sülyedtek. Megszokták, hogy zsarnokság alatt éljenek, de nem ilyen zsarnokság alatt. A Társaság kisujját súlyosabbnak találták, mint Szuraja Daula derekát... Gonosz szellemek uralmához hasonlított inkább, mint emberi zsarnokokéhoz. Néha tűrő nyomorúságban engedelmeskedtek. Máskor elmenekültek a fehér ember elől, mint őseik a maharatta elől és az angol utas hordszékét gyakran vitték néma falvakon és városokon keresztül, melyeket az ő közeledtének híre tett elhagyottá.«

E szörnyűségekre, melyeket Macaulay csak érint, Burke eleven ékesszólása még erősebb fényt vet. A leggonosszabb fajtájú emberek kapzsiságának egész országrészek adták meg magukat, elszegényedett parasztok ördögies kínzások után kényszerűltek odaadni vagyonkájukat és egykor népes területek váltak pusztaságokká.

* *Indian Recreations.* Rev. Wm. Tennant. London, 1804. Vol. I. sect. XXXIX.

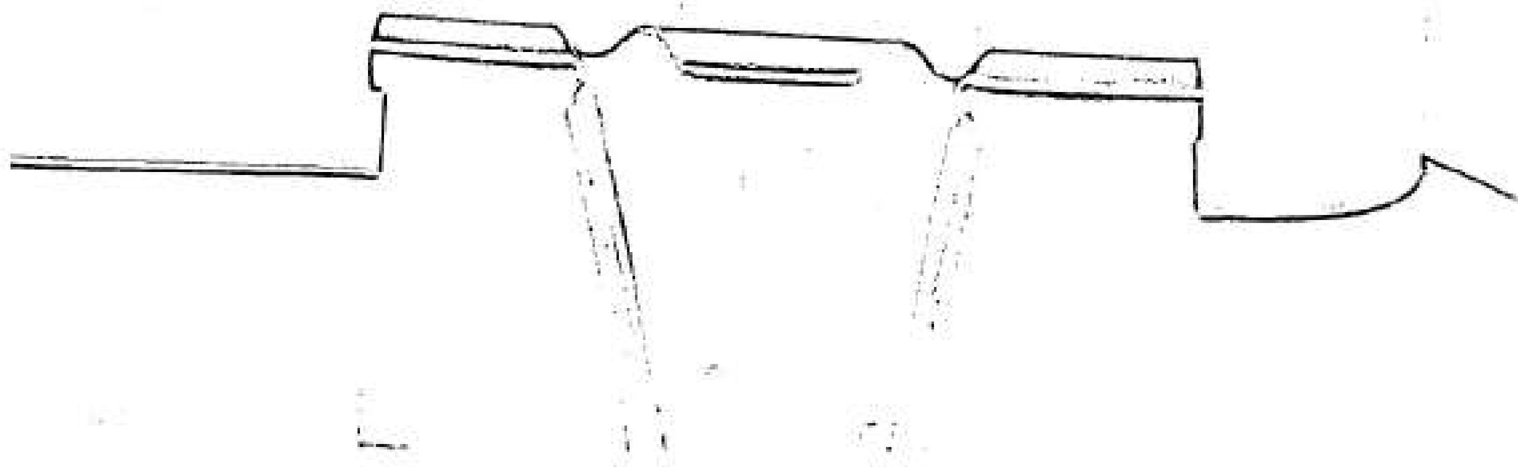

De az előző angol uralom törvényellenességét rég megszorították. E nagy népességnek Anglia erős keze teljes békét biztosított, az angol jog igazságos elveit a törvénykönyvek pontos rendszere és bírák terjesztették el, kiknek hivatása az volt, hogy ennek az elnyomott népeknek ugyanoly jogokat biztosítson, mint egy szabad angolszásznak, az egész félszigetet vasutak szelik át és nagy öntözőművek készültek. Mégis, növekvő gyakorisággal, éhinség éhinséget követett, mely még nagyobb erővel még nagyobb területeken dühöngött.

Nem a malthusi elmélet bizonyítéka ez? Nem mutatja-e, hogy bármennyire is növekedjenek az élelmiszerek lehetőségei, a népesség mégis csak nyomást gyakorol reá? Nem mutatja-e, hogy, mint Malthus állította, ha elzárjuk a zsilipeket, melyeken a fölösleges népesség elsodortatik, a természet újakat kénytelen megnyitni és míg az emberi szaporodás forrásait előzetes szabályozással el nem zárjuk, háború helyett csak éhség a választék? Ez volt az ortodox magyarázat. Azonban az igazság, mint az indiai ügyek tárgyalásaiból az angol folyóiratokban kitűnik, az, hogy a régen és most milliókat elseprő éhinségek nem tulajdoníthatók inkább a lakosság által az élelmiszerekre gyakorolt nyomásnak, mint akár a Karnatik tartomány pusztulása, mikor Hájder Ali lovasai mint pusztító forgószél száguldtak rajta keresztül.

India milliói sok hódító igája alá vetették már magukat, de valamennyi közül legrosszabb az angol uralom szüntelen, elmorzsoló súlya, mely a szó szoros értelmében milliók életét morzsolta szét és mint angol írók bizonyítják, akadályozhatatlanul a legszörnyűbb óriási katasztrófa felé vezet. Más hódítók is éltek e földön és bár uralmok rossz és zsarnoki volt, kölcsönösen megértették egymást a néppel, azonban most

India olyan, mint egy külföldön élő, idegen földesúr birtoka. Költséges katonai és polgári igazgatást tartanak fönn, melynek élén angolok állnak, kik Indiát csak ideiglenes számkivetési helynek tekintik és évente óriási összeget, melyet legalább évi húsz millió font sterlingre becsülnek (oly népességtől, hol a munkások örülnek, ha jó időben naponta 1½—4 pennyt kereshetnek), vonnak el Angliába fizetések, nyugdíjak, a kormány otthoni költségei stb. címen, — oly adó, melyért nincs ellenérték. A vasutakra pazarolt óriási összegek, mint a bevételek mutatják, gazdaságilag terméketlenek, a nagy öntözőművek többnyire költséges kudarcok. India nagy részében az angolok ama vágyukban, hogy földesúri osztályt teremtsenek, a földet abszolut tulajdonul örökhagyójogú adószedőknek adták, akik a föld mívelőit irgalmatlanul kiszipolyozzák. Más részekben, ahol a földjáradékot még mindig az állam szedi be földadó alakjában, az adó oly nagy és a beszedés oly kérlelhetetlen, hogy a parasztok, kik jó terméskor is alighogy megélnek, uzsorások körmei közé kerülnek, akik, ha lehet, még az adószedőknél is kapzsibbak. A sóra, e mindenütt elsőrendű szükségleti cikkre, mely különösen szükséges ott, hol a táplálék csaknem kizárólag növényi, majdnem kétszáz százalékos adó van vetve, úgy hogy különféle ipari használata lehetetlen és a nép nagy részének nem jut elég, hogy magát és barmait egészségben tartsa. Az angol hivatalnokok alatt a benszülött alkalmazottak elnyomó és zsaroló hordája van. Az angol törvény következménye a maga nyelvszabályaival és a bennszülöttre nézve rejtélyes eljárásával az volt, hogy a fosztogatásnak hatalmas eszközét adta a bennszülött uzsorások kezébe, akiktől a paraszt a legszigorúbb föltételek mellett kényszerült kölcsönt venni, hogy adóját fizethesse és kiknek könnyen ad oly kötelezvényeket, melyeknek értelmét

nem ismeri. »Nem törődünk India népével«, írja Florence Nightingale, szinte siránkozva. »A legszomorúbb látvány Keleten, sőt talán a világon, a mi keleti birodalmunk parasztja«. És folytatja a szörnyű éhinségek okainak kimutatását, az adókat, melyek elveszik a földmívestől a munkaeszközöket és a tényleges rabszolgaságot, melybe a parasztok »saját törvényeink következtében« jutottak, és melyek »a világ legtermékenyebb országában kínzó, krónikus éhenhaldoklást okoznak sok oly helyen, ahol tulajdonképeni éhinség nincs«.* Az Indiát pusztító éhinségek«, mondja H. M. Hyndmann,** elsősorban pénzügyi éhinségek. Férfiak és nők nem juthatnak élelemhez, mert nem tudják a vásárláshoz szükséges pénzt megtakarítani. És mégis, mint mondjuk, kénytelenek vagyunk a népet még jobban megadóztatni«. És kimutatja, hogy még az éhinségtől sujtott vidékeken is mint viszik ki az élelmiszereket adó fejében és hogy mint sínylődik egész India ily állandó és ki-

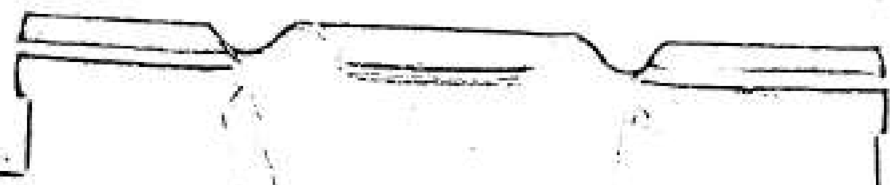
* Miss Nightingale (The People of India, a *Nineteenth Century* 1878 augusztusi számában) példákat hoz föl, melyek szerinte milliónyi eseteket képviselnek, arról a szolgaságról, melybe Délindia parasztjai ama könnyebbség folytán jutottak, melyet bíróságaink az uzsorások és kisebb bennszülött hivatalnokok csalásainak és hatalmaskodásának nyujtott. »Bíróságainkat »oly intézményeknek tekintik, melyek a gazdagot arra képesítik, hogy a szegényt leigázza és sokan boldogok, ha ezek hatásköre alól bennszülött területre menekülhetnek«, írja Sir David Wedderburn ugyane szemle előző (júliusi) számában *Protected Princes in India* c. cikkében, ahol egy bennszülött államot is mutat be példaként, ahol az adó aránylag csekély és a nép India leggazdagabbjai közé tartozik.

** L. a *Nineteenth Century* 1878 okt. és 1879 márc. havában megjelent cikkeit.

merítő erőelvonás folytán, mely a kormányzat óriási kiadásaival egyesülve, a népet évről évre szegényíti. India kivitele csaknem kizárólag mezőgazdasági termékekből áll. Mint Hyndman kimutatja, ennek egy harmada után cserébe semmi sem jön, ez tisztára adó, indiai angolok pénzküldeményei vagy az indiai kormány angol ágának költségei.* Egyébként pedig a cserébe jövő cikkek nagyrészt a kormánynak való készletek avagy kényelmi és fényűzési cikkek India korangol urainak használatára. Kimutatja, hogy a kormányzat költségei rendkívül növekedtek a császári uralom alatt, hogy a kíméletlen adózás e népet, mely oly földhözragadt szegény, hogy csak félig sem lakhatik jól, megfosztja a földmíveléshez szükséges szegényes eszközöktől, hogy az ökrök, India munkaállatai, fogyóban vannak és a kezdetleges munkaeszközök uzsorások kezére jutnak, kiktől a paraszt kénytelen 12, 24, 60%-ra kölcsönt venni,** hogy nagy közműveket létesítsenek és a költségükért járó kamatot fizessék, mely soha még öt százalékot sem fizetett«. Mr. Hyndman így szól: »Az igazság az, hogy az indiai társadalom uralmunk alatt borzalmasan szegény lett, mely folyamat most rendkívül gyors méretben folytatódik« — oly állítás, melyben nem lehet kételkedni, tekintettel nemcsak az idéztem írókra, de magukra az indiai hivatalnokokra is. A kor-

* Prof. Fawcett egy indiai kölcsöntervről szóló cikkében ily tételekre hívja föl a figyelmet: 1200 font reprezentációs költség és utiszámla a főkormányzósági tanács egyik tagjának; 2450 font Calcutta és Bombay püspökének reprezentációs költsége és utiszámlája.

** Florence Nightingale mondja, hogy 100% közönséges és még akkor is az általa már említett módon fosztják ki a parasztot. Talán mondani sem kell, hogy ez a kamatláb, mint pl. a zálogházasé is, nem közgazdasági értelemben vett kamat.

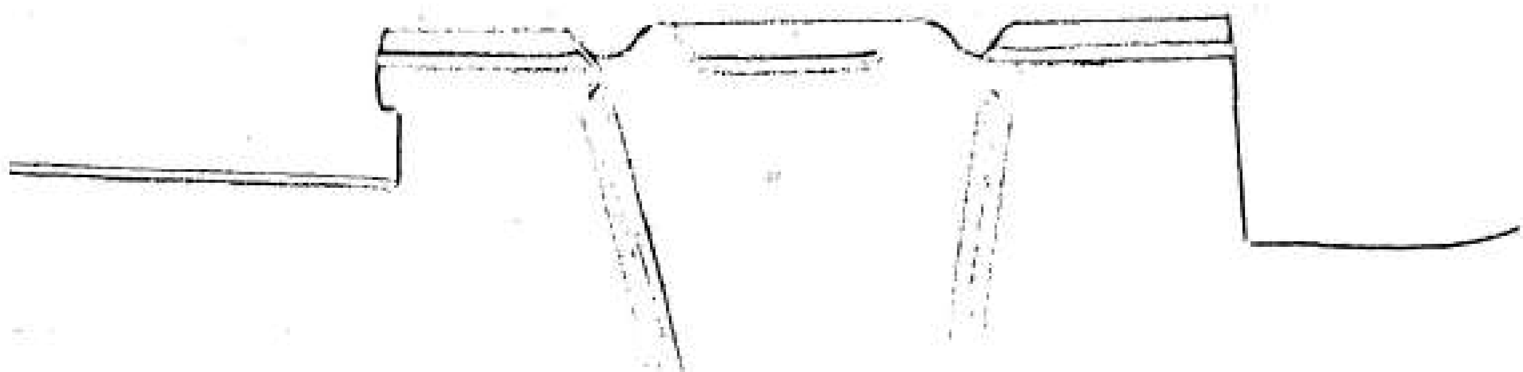
mány erőfeszítései, hogy az éhinséget fokozott adózás segítségével enyhítse, csak fokozza és kiterjeszti az inség igazi okát. Noha a legutóbbi délindiai éhinségben, mint becsülik, öt millió ember veszett éhen, a fönmaradtak pedig mindennek híján vannak, az adót nem szállították le, sőt a sóadót, mely máris prohibitív e földhöz ragadt nép nagy tömegére nézve, negyven százalékkal emelték, valamint 1770-ben, a szörnyű bengáliai éhinség után, az adóbevétel növekedett, minthogy az életbenmaradtak adóit emelték és behajtásukat szigorúan vitték keresztül. A mai, valamint a régi Indiában csak a legfölületesebb nézet tulajdoníthatja a nép nyomorát és inségét a föld élelemtermelő képességének. Ha a termelők megtarthatnák csekélyke tőkéjüket, ha megakadályozhatnák azt az erőelvonást, mely még inségmentes években is a tömeget nemcsak oly életmódnál alacsonyabb fokra szorítja a népet, mely szerint a sepoy (indiai gyalogos), sőt az angol börtönök lakója él, kétségtelen, hogy a termelés újjáélesztése, ha ez gazdaságosabb alakot öltene, elegendő volna egy sokkalta nagyobb népesség eltartására. Még mindig nagy területek vannak Indiában megmíveletlenül, óriási ásványi kincsek érintetlenül és bizonyos, hogy India népessége nem érte el, aminthogy történelmi időkben soha sem is érte el azt a határt, ahol a föld már képtelen élelmet szolgáltatni, sőt azt a pontot sem, ahol e képesség a növekvő befektetéssel együtt hanyatlani kezd. India nyomorának igazi oka az emberi kapzsiság volt és ma is az, nem pedig a természet mostohasága.

Ami igaz Indiáról, igaz Kínáról is. Noha sűrün lakott sok helyen, de hogy az alsóbb osztályok végső szegénysége hasonló okokra vezethető vissza, mint Indiában, nem pedig a túlnagy népességre, azt a tények mutatják. A közbiztonság hiányzik, a termelés a

legnagyobb nehézségekkel küzd és a csere meg van bénítva. Ahol a kormányzat zsarolások láncolata és a tőke némi biztonságát mandarinoktól kell megvásárolni, ahol a szárazföldi szállítás emberek vállain nyugszik, ahol a hajó szerkezetének olyannak kell lennie, hogy tengerihajóul ne szolgálhasson, ahol a kalózság rendes foglalkozás és a rablók gyakran seregesen járnak, ott szegénységnek kell uralkodnia és a rossz termésből éhinségnek kell következnie, bármily ritka is legyen a népesség.* Hogy Kína sokkal nagyobb népességet is képes eltartani, azt nemcsak a nagy megmíveletlen földterület mutatja, melyről az összes utasok tanuskodnak, hanem az ismert óriási ki nem aknázott érctelepek is. Igy pl. azt állítják, hogy Kínában vannak a legnagyobb és legjobb széntelepek, melyeket eddig ismerünk. Hogy e széntelepek megmunkálása mennyivel növelné egy nagyobb népesség eltarthatását, könnyen elképzelhető. Igaz, hogy a szén nem táplálék, de termelése egyenértékű a táplálék termelésével. Mert nemcsak hogy a szén elcserélhető táplálékért, mint sok helyütt teszik, hanem a fölhasználásával szerzett erő táplálóktermelésre használható, vagy a fölszabadult munkaerő használható e célra.

Ennélfogva sem Indiában, sem Kínában nem tulajdonítható a szegénység a lakosság által az élelmiszerekre gyakorolt nyomásnak. Nem a sűrü népesség, hanem azok az okok, melyek a társadalmi szervezetet természetes fejlődésében, a munkát pedig teljes hozadéka megkapásában akadályozzák, tartanak milliókat az éhhalál határán és kényszerítenek olykor milliókat e határon túl. Hogy a hindu munkás boldog, ha egy marék rizst kaphat, hogy a kínai patkányt és kutyát

* A legutóbbi éhinség színtere Kínában nem a legsűrübben lakott vidéken volt.

eszik, ezt ép oly kevéssé okozza a népesség nyomása, mint azt, hogy a Digger-indián szöcskét vagy az ausztráliai bennszülött rohadt fában talált férget eszik.

Hogy jól megértessem. Nem azt akarom mondani, hogy India vagy Kína fejlettebb civilizációval nagyobb népességet tarthat el, mert hisz ezzel minden malthusiánus egyetértene. A malthusi tan nem tagadja, hogy a termelésben beálló haladás nagyobb népesség számára biztosítaná a megélhetést. Azonban azt állítja — és ez a lényeges — hogy, bárminő is legyen a termelőképesség, a népesség természetes törekvése, hogy ezt elérje és abban az igyekezetben, hogy ezen túlterjedjen, Malthus szavai szerint, törekszik előidézni a bűn és nyomor oly fokát, mely a további szaporodás megakadályozásához szükséges, úgy hogy a termelőképesség növekvésével a népesség megfelelően nő és csakhamar ugyanazt az eredményt szüli, mint amilyen előbb volt. Én ezt mondom: sehol sincs oly példa, mely ezt az elméletet támogatná, hogy sehol sem tulajdonítható az inség a népesség nyomásának ama képességre, hogy az akkor létező emberi tudás fokán élelem legyen termelhető, hogy a bűn és nyomor, melyet túlnépesedésnek rónak föl, háborúra, zsarnokságra és elnyomásra vezethető vissza, melyek megakadályozzák a tudás értékesítését és megfosztják a termelést az oly lényeges biztonságtól. Azt az okot, hogy a népesség természetes növekvése miért nem okoz inséget, később fogjuk megismerni. Most csak azzal törődünk, hogy még seholsem okozott inséget. Ez világos Indiát és Kínát illetőleg. Ez mindenütt ki fog világlani, ahol egészen az okokig hatolunk el, melyek csak felületes megfigyelés után látszanak gyakran a túlnépesedésre utalni.

Az összes európai országok közül Irország nyujtja a túlnépesedés nagy példáját. A parasztság végső szegénysége, az ott uralkodó alacsony munkabér,

az ír éhinség és ír kivándorlás folyton úgy szerepelnek, mint a malthusi tan bizonyítéka, mely a művelt világ szeme előtt játszódott le. Kételkedem, vajjon lehetne-e meglepőbb bizonyítékát nyujtani, hogy egy előre elfogadott elmélet mily vakokká teszi az embereket a tények igazi okai iránt. Az igazság az és ez nyilvánvaló, hogy Irországnak még sohasem volt akkora népessége, melyet az ország természeti erői a termelőképesség létező állapotában bőségesen el ne tarthattak volna. A legnagyobb népesség idején (1840—45) Irországnak nyolc milliónál valamivel több lakosa volt. Nagy részük azonban ép csak létezett, nyomorult kunyhókban lakott, rongyokba öltözött, főtáplálékuk pediga burgonya volt. Ha ezt ragya verte el, az emberek ezrével pusztultak. De vajjon a talaj hibájából nem tudott-e ily nagy népességet eltartani, úgy hogy sokan ily nyomorultan kényszerültek élni, ki lévén téve az éhhalálnak egyetlen kapásnövény rossz termése esetén? Ellenkezőleg, az ok ugyanaz az irgalmatlan kapzsiság volt, mely az indiai parasztot munkája gyümölcsétől fosztotta meg és éhhalálnak tette ki, holott a természet bőséget nyujtott. A kegyetlen, rabló adószedők ugyan nem vonultak rabolva és fosztogatva az országon keresztül, azonban a munkást tényleg ép úgy kifosztotta a földesurak egy rablóbandája, kik közt a föld abszolut tulajdonul volt szétosztva, tekintet nélkül azok jogaira, akik rajta éltek.

Képzeljük annak a termelésnek helyzetét, mely alatt e nyolc millió meg tudott élni, míg a burgonyavész el nem következett. Oly helyzet volt ez, melyre Tennant Indiára vonatkozó szavai csak oly helyesen voltak alkalmazhatók: »a munka nagy sarkalója, a biztonság megszűnt«. A termelést többnyire szerződés nélküli bérlők folytatták, kik még ha az általuk fizetett nagy haszonbérek meg is engedték volna, sem

mertek volna javításokat eszközölni, mert ezek csak a haszonbér növelésére szolgáltak volna okul. A munkát így a leghatálytalanabb és legpazarlóbb módon végezték és céltalan tétlenségben fecsérelték el azt a munkaerőt, melyet hasznosan fejtettek volna ki, ha a munka gyümölcseire nézve biztonságuk lett volna. De még ily viszonyok közt is Irország nyolc milliónál többet tartott el. Mert mikor a népesség a legnagyobb volt, Irország élelemexportáló ország volt. Az éhinség idején is gabonát, húst, vajat és sajtot szállítottak azokon az utakon, melyek mentén éhenhalók voltak és melyek mellett az árkok holttestekkel voltak tele. Mert a kivitt élelmiszerekért vagy legalább is nagy részükért semmi sem jött cserébe. Ami az ir népet illeti, az így kivitt élelmiszereket akár megégethették vagy a tengerbe dobhatták, sőt soha sem is termelhették volna. Nem cserébe ment, hanem adóul, járadékul a távollevő földesúrnak, sarcul a termelőktől azoknak, akik semmi módon sem járultak a termeléshez.

Ha ezek az élelmiszerek termelőiknek maradtak volna, ha a föld mívelője megtarthatta és használhatta volna a munkája által termelt tőkét, ha a biztonság ösztönözte volna a termelést és lehetővé tette volna a gazdaságos módszerek elfogadását, akkor lett volna elegendő arra, hogy a legnagyobb bőségben tartsák el a legnagyobb népességet, mellyel Irország valaha bírt és a burgonyavész jöhetett és mehetett volna, anélkül, hogy egyetlen emberi lényt is megfosztott volna egyetlen teljes ebédjétől. Mert nem az »ir parasztok« ostobasága, mint az angol közgazdasági írók hidegen mondják, bírta őket arra, hogy a burgonyát tegyék meg egyetlen élelmiszerükké. Az ir kivándorlók, amikor egyébhez jutnak, nem élnek burgonyán és az Egyesült Államokban bizonyára nagyon szembeötlő az ir jellem előrelátása, mely takarékoskodik a

szűk napokra. Azért éltek burgonyán, mert a földbérek minden egyebükből kifosztották őket. Tény az, hogy Irország szegénysége és nyomora sohasem volt bebizonyíthatólag a túlnépességnek tulajdonítható.

Mc. Culloch 1838-ban a *Wealth of Nations*-hoz írt 4. jegyzetében így szól:

»Irország népességének csodás sűrűsége oka e nép nagy tömegében található nagy szegénységnek és elnyomott helyzetnek. Nem túlzás azt mondani, hogy jelenleg kétszer annyinál több ember van Irországban, mint amennyit a létező termelési eszközök segítségével teljesen foglalkoztatni vagy szerény kényelemben eltartani lehet.«

Minthogy Irország népességét 1841-ben 8,175.124-re tették, 1838-ban mintegy nyolc millióra volt becsülhető. Hogy tehát Mc Culloch tagadó alakját állítóvá változtassuk, Irország a túlnépesedési tan szerint négy millió egyénnél valamivel kevesebbet lett volna képes teljesen foglalkoztatni vagy szerény kényelemben eltartani. Nos, az előző század elején, amikor Swift *Modest Proposal*-ját írta, Irország népessége mintegy két millió volt. Minthogy sem a termelés eszközei, sem annak módszere nem haladt észrevehetően ez időközben, tehát — ha az ir nép nagy szegénysége és elnyomott helyzete tényleg a túlnépességnek volt tulajdonítandó — Mc. Culloch saját állítása szerint Irországban 1727-ben több, mint teljes foglalkoztatás és sokkal több, mint szerény kényelem volt az egész két millió számára. Azonban ehelyett 1727-ben az ir nép nagy szegénysége és elnyomott helyzete oly szörnyű volt 1727-ben, hogy Swift a túlnépesség könnyítésére maró, égető iróniával azt javasolta, hogy fejlesszenek ki ízlést gyermeksültek iránt és szállítsanak évente a gazdagok

számára csemegéül a húscsarnokokba 100.000 ir csecsemőt.

Ha valaki az ir nyomor irodalmát átnézi, amint én tettem e fejezet írásakor, nehezére esik illendő kifejezésekkel szólnia arról, hogy mily kényelemmel tulajdonították az ir inséget és szenvedést a túlnépesedésnek, amint ez még oly fenkölt emberek műveiben is található, mint Mill és Buckle. Nem tudok jobban kiszámított dologról, mely a vért fölforralja, mint ama kapzsi, eltipró zsarnokságról való hideg beszámolást, melynek az ir nép alá volt vetve, és melynek az ir éhinség és pauperizmus tulajdonítandó, nem pedig a föld bármiféle alkalmatlanságának a lakosság eltartására. És ha a világtörtenelem nem bizonyítaná, hogy a végső szegénység mindenütt elaljasító hatású, nehéz volna ellenállni valami megvetésféle érzelemnek egy oly faj iránt, mely ily jogtalanságok után csak alkalmilag ütött agyon egy-egy földesurat!

Hogy vajjon a túlnépesedés okozott-e valaha pauperizmust és éhinséget, az nyílt kérdés lehet; Irország pauperizmusa és éhinsége azonban nem tulajdonítható inkább ennek az oknak, mint a rabszolgakereskedelem Afrika túlnépesedésének vagy Jeruzsálem pusztulása annak, hogy az élelmiszerek nem tarthattak lépést a szaporodással. Ha Irország természettől fogva banána- és kenyérfaliget lett volna, ha partjait a Chincha-szigetekhez hasonlóan guánó-telepek szegélyezték volna és egy délibb vidék napja nedves talaját dúsabb életre keltette volna, az ott uralkodó társadalmi viszonyok mégis szegénységet és éhinséget eredményeztek volna. Hogy is ne lett volna pauperizmus és éhség egy oly országban, ahol a nagy földbérek elvették a föld mívelőjétől munkája minden termékét, kivéve azt, ami épen elegendő volt jó termések élete föntartására, ahol a szerződésnélküli

bérlet lehetetlenné tette a javításokat és megakadályozott minden egyéb, mint pazarló és földhözragadtan szegényes megmunkálást, ahol a bérlő nem mert tőkét gyüjteni, még ha lehetett volna is, mert a földesúr földbérben elvette volna, ahol valóság szerint utolsó rabszolga volt, akit egy magához hasonló emberi lény egy intésére bármikor kiűzhettek nyomoruságos sárkunyhójából, mint hajléktalan, hontalan, éhező csavargót, kinek tilos még a föld vad gyümölcseit is szednie vagy egy nyulat tőrrel megfognia, hogy éhségét elverje? Bármily ritka is legyen a népesség, bárminők is legyenek a természeti viszonyok, nem természetes következmények-e a pauperizmus és éhinség egy oly országban, ahol a vagyon termelői oly viszonyok közt kénytelenek dolgozni, melyek megfosztják őket a reménytől, önbecsüléstől, erélytől, szorgalomtól, ahol a távollevő földesurak minden ellenszolgáltatás nélkül legalább egy negyedét vonják el a föld tiszta hozadékának és mikor egy éhező munkásság saját magán kívül kénytelen eltartani még az ottlakó földesurakat, lovaikkal és kutyáikkal, ügynökeikkel, közvetítőikkel, alkuszaikkal és tiszttartóikkal, egy idegen államegyházat, mely sérti vallásos érzésüket és a rendőrök és katonák seregét, mely elriaszt és letipor minden ellenállást e gaz rendszer ellen? Az ateizmusnál nem gonoszabb vallástalanság-e az így okozott nyomort természeti törvényekre hárítani?

Ami igaz ebben a három esetben, vizsgálat után az összes esetekről igaznak fog találtatni. Amennyire tényismeretünk terjed, nyugodtan tagadhatjuk, hogy a népesség növekvése valaha is gyakorolt volna oly nyomást az élelmiszerekre, hogy az bűnt és nyomort idézett volna elő vagy hogy a szaporodás valaha is előidézte volna a tápláléktermelés viszonylagos csökkenését. India, Kína és Irország éhinsége ép oly ke-

vessé tulajdonítható túlnépesedésnek, mint a ritka népességű Brazilia éhinségei. Az inségből származó bűn és nyomor nem tulajdonítható inkább a természet mostohaságának, mint a Dsingisz kán kardjától levágott hat millió ember, Tamerlán koponyapiramisa vagy a régi briteknek avagy Nyugatindia őslakóinak kiirtása.

III. FEJEZET.

Következtetések analógiákból.

Ha a malthusi tan megvilágítására fölhozott tények vizsgálatától az e tan támaszául szolgáló analógiákra térünk át, a meggyőzés ugyanoly hiányát fogjuk találni.

Az állat- és növényvilágban előforduló szaporodóképességet, oly tényeket mint: hogy egyetlen pár lazac, ha néhány évre meg van védve ellenségeitől, megtöltheti az oceánt, hogy egy pár nyúl ugyanily körülmények közt elárasztaná a szárazföldet, hogy számos növény magvát százszorosan szórja el, hogy némely rovar ezer tojást rak, hogy a természetben minden faj állandóan nyomást igyekszik gyakorolni és ha ellenségeinek száma nem korlátozza, nyomást is gyakorol az élelmiszerekre — egyre idéznek, Malthustól le a mai tankönyvekig, mint melyek bizonyítják, hogy a népesség hasonló nyomást gyakorol az élelmiszerekre és ha más eszközök nem korlátozzák, e természetes szaporodás szükségszerű eredménye alacsony munkabér és inség vagy (ha ez nem elegendő és a szaporodás folytatódik) tényleg éhhalál, ami aztán a szaporodást az élelmiszerek határain belül tartja.

De helyes-e ez az analógia? Az ember tápláléka a növény- és állatvilágból származik és így a növény-

és állatvilág nagyobb szaporodóképessége egyszerűer azt bizonyítja, hogy az élelmiszerek gyorsabban ké pesek szaporodni az embernél. Az a tény, hogy min den, ami az ember élelméül szolgál, sokszorosan képe: szaporodni, némelyik sok ezerszeresen és mások millió- sőt billiószorosan, míg ő maga csak megkettőzhet számát, nem bizonyítja-e, hogy bár az ember telje: képességéig is fokozza szaporodóképességét, a népes ség növekvése sohasem múlhatja felül az élelmiszere két? Ez világos, ha meggondoljuk, hogy noha a növény- és állatvilág minden faja szaporodása folytán természetesen és szükségszerűleg beleütközik azokba a föltételekbe, melyek további szaporodását akadá lyozzák, azonban e föltételek seholsem meghatáro zottak és véglegesek. Egy faj sem jut el a föld, víz levegő és napfény végső határáig, hanem mindegyik faj tényleges határa más fajok, vetélytársak, ellen ségek létezése avagy a táplálék. Azokat a viszonyokat tehát, melyek korlátozzák azoknak a fajoknak létét, melyek az embernek táplálékul szolgálnak, az ember kedvezőbbekké teheti (néha puszta megjelenése tesz kedvezőbbekké) és így a faj szaporodóképessége az ő szükségleteit fogja kielégíteni és ahelyett, hogy előbbi korlátaiba ütközve, tönkre menne, az ő szol gálatában halad előre, oly gyorsasággal, melyet az ember szaporodóképessége fölül nem mulhat. Ha héjákat lődöz, az ehető madarak fognak szaporodni, ha rókáknak vet tőrt, a nyulak szaporodnak, a méh az emberrel megy és abból a szerves anyagból, mely- lyel az ember léte megtölti a folyókat, halak táp- lálkoznak.

De még ha a végokok figyelembevételét el is hagy- juk, ha nem is szabad megengednünk, hogy a növé- nyek és állatok nagy és állandó szaporodóképességének célja, hogy az ember szükségleteit szolgálja és hogy ennélfogva az élet alacsonyabbrendű formái nyomá-

sának az élelmiszerekre nem is az az irányzatuk, hogy azt bizonyítsák, mintha ugyanígy állna a dolog az emberrel, a »teremtés koronájá«-val, azonban mégis csak marad valamelyes különbség az ember és az élet összes többi formái közt, mely lerontja az analógiát. Az összes élőlények közt az ember az egyetlen, ki a magáénál hatalmasabb szaporodóképességeket hozhat mozgásba, melyek élelemmel látják el. Az emlős, a rovar, a madár és a hal csak azt esznek, amit találnak. Szaporodásuk táplálékuk rovására megy és ha a táplálék létező határához eljutottak, a tápláléknak kell szaporodnia, mielőtt ők szaporodnának. De minden más lénytől eltérőleg, az ember szaporodása tápláléka szaporodását is jelenti. Ha emberek helyett medvék hajóztak volna Északamerika szárazföldjére, ma nem volna több medve, mint Kolumbusz idejében, sőt talán kevesebb, mert a medvetáplálék nem növekedett volna, sem a medvék életföltételei nem javultak volna bevándorlás által, sőt talán ellenkezőleg. Ellenben csupán az Egyesült Államok határain belül ma negyvenöt millió ember van, holott csupán néhány százezer volt és mégis e területen belül több élelem van fejenként a negyvenöt millió számára, mint a néhány százezer számára volt. Nem az élelem szaporodása okozta az emberek szaporodását, hanem az emberek szaporodása az élelmiszerekét. Több élelem van, egyszerűen mert több ember van.

Ez a különbség állat és ember közt. A kánya is, az ember is csirkét eszik, de minél több kánya, annál kevesebb csirke, holott minél több ember, annál több csirke. Az ember is, a fóka is lazacot eszik, de mikor a fóka egy lazacot eszik, egy lazaccal kevesebb van és ha egy bizonyos ponton túl szaporodnának a fókák, a lazacok fogynának, holott a lazac ikráját kedvező viszonyok közé tévén, az ember jobban szaporít-

hatja a lazacokat, mint amennyit fogyaszt belőlük és így bármint is szaporodjék az ember, e szaporodásnak sohasem kell túlhaladnia a lazackészletet.

Egyszóval, míg az egész növény- és állatvilágon át a lét határa független a létező dologtól, az ember létének határa egybeesik a föld, lég, víz és napfény határával és egyedül az embertől függ. És minthogy a dolog így áll, az az analógia, melyet az élet alacsonyabb formái és az ember közt keresnek, nyilván hiányzik. Míg a növények és állatok nyomást gyakorolnak a létföntartás határaira, az ember ezt addig nem teheti, míg a földgömb határait el nem érte. Kiemelendő, hogy ez nemcsak az egészre, de a részekre nézve is igaz. Valamint nem szállíthatjuk le a legkisebb öböl vagy kikötő színvonalát sem, anélkül, hogy nemcsak a vele szomszédos oceán színvonalát le ne szállítanók, hanem a világ összes tengereiét is, oceánjaiét is, úgy a lét határai is egy bizonyos helyen nem csupán e bizonyos hely fizikai határai, hanem az egész földgömbéi. Ötvenezer négyzetmérföld a mai termelés mellett csupán néhány ezer ember megélhetését biztosítja, de azon az ötven négyzetmérföldön, ahol London van, negyedfél millió ember él és az élelem a népességgel együtt nő. Ami a létföntartás határait illeti, London lakossága száz, ötszáz vagy ezer millióra nőhet, minthogy élelmét az egész földgömbről kapja és az a határ, melyet a létföntartás jelöl ki népességének, a föld élelemszolgáltatásának határa lakosai számára.

Itt azonban egy másik eszme merül föl, mely a malthusi tannak nagy erőssége, t. i. a föld csökkenő termelékenysége. A csökkenő termelékenység törvényének döntő bizonyítékául azt hozzák föl a közkeletű tankönyvekben, hogy, ha nem volna igaz, hogy egy bizonyos ponton túl a föld folytonos munka- és tőkebefektetések után egyre kevesebb hozadékot ad,

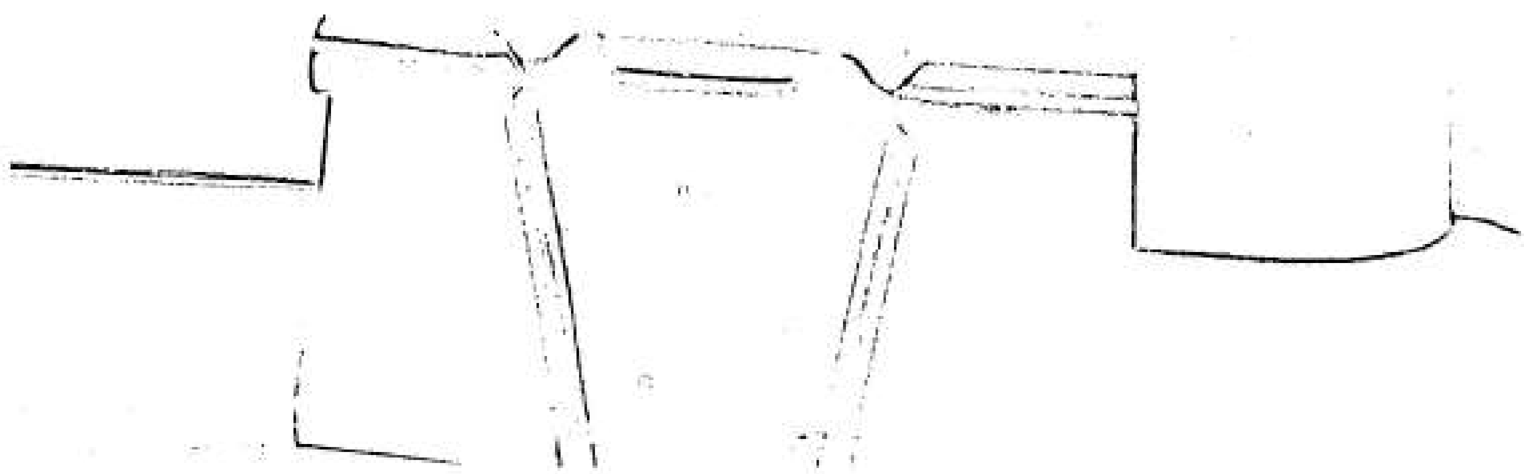
akkor a népesség növekvése nem okozná a földmívelés kiterjesztését, hanem a kívánt élelmiszertöbbletet új föld mívelésbevétele nélkül lehetne előállítani. Aki ezt elfogadja, látszólag azt is elfogadja, hogy az élelemszerzés nehézségének a népesség növekedésével együtt kell növekednie.

Azonban, azt hiszem, e kényszerüség csak látszólagos. Ha e tételt analizáljuk, ki fog tűnni, hogy azok csoportjába tartozik, melyek igazsága egy beleértetődő vagy belegondolandó minősítéstől függ, hogy viszonylag igazság, azonban abszolute véve igazságellenessé válik. Mert hogy az ember nem merítheti ki vagy nem csökkentheti a természet erőit, az az anyag elpusztíthatatlanságából és az erő megmaradásából következik. Termelés és fogyasztás csak viszonylagos kifejezések. Abszolute szólva, az ember nem termel és nem fogyaszt. Ha az egész emberi nem a végtelenségig dolgoznék, nem tudná e keringő gömböt egyetlen paránnyal sem nehezebbé vagy könnyebbé tenni, nem adhatna vagy vehetne egy jottányit sem azokból az erőkből, melyeknek örökös forgása okoz minden mozgást és tart fönn minden életet. Minden víznek, melyet az oceánból veszünk, újból oda kell térnie, valamint az az élelem is, melyet a természet rezervoárjából veszünk el, az elvétel pillanatától kezdve újból a rezervoár felé van úton. Amit egy korlátolt kiterjedésű földből elveszünk, ideiglenesen leszállíthatja a föld termelékenységét, mert amit elvettünk, más földbe tér vissza vagy megoszolhat e föld és más föld közt, azonban e lehetőség a terület nagyságával kisebbedik és megszűnik, ha az egész földgömböt tekintjük. Hogy a föld ezer billió embert ép oly könnyen tarthatna el, mint ezer milliót, szükségszerű következménye annak az igazságnak, hogy, legalább ami a mi közreműködésünket illeti, az anyag örök és az erő örökké fog hatni. Az élet nem használja

föl az őt föntartó erőket. Az anyagi mindenségbe jöve, semmit sem hozunk, belőle távozva, semmit sem viszünk. Fizikailag tekintve, az emberi lény csak egy átmeneti formája az anyagnak, egy változó módja a mozgásnak. Az anyag megmarad és az erő tovább hat. Semmi sem csökkent, semmi sem gyöngült. És ebből következik, hogy a földgömb népességének határa csakis a tér határa lehet.

E tér határolása, az a veszedelem, hogy az emberi nem a mozgási lehetőségen túl szaporodik, oly távol áll tőlünk, hogy több gyakorlati érdeke ránk nincs, mint a jégkorszak visszatérésének vagy a nap kialvásának. De bármily távoli és homályos is legyen, ez a lehetőség adja meg a malthusi elméletnek látszólag magától értetődő jellegét. Ha azonban követjük, még ez az árnyék is el fog oszlani. Hamis analógiából is ered, mert hogy a növényi és állati élet a tér határaira nyomást gyakorol, ez épen nem bizonyítja ezt a tendenciát az emberi életre nézve is.

Fogadjuk el, hogy az ember csupán egy fejlettebb állat, hogy a gyűrüsfarú majom egy távoli rokona, mely csak fokozatosan fejlesztett ki erőművészi hajlamokat és hogy a púposhátú bálna csak még távolabbi rokonság, mely korán került a tengerbe, fogadjuk el, hogy ezenkívül még a növényekkel is rokon és még mindig elé van vetve ugyanoly törvényeknek, mint a növények, halak, madarak és emlősök, még akkor is megvan az a különbség az ember és minden egyéb állat közt: ő az egyetlen állat, melynek szükségletei a kielégítéssel nőnek, az egyetlen állat, mely soha sincs kielégítve. Minden más élőlény szükségletei egyformák és meghatározottak. A mai ökör nem kíván többet, mint az az első ökör, melyet az ember igába vetett. A La Manche-csatorna sirálya, mely ma a gyorsgőzhajó fölött lebeg, nem kíván jobb eleséget vagy fekhelyet, mint azok, melyek Caesar gályái

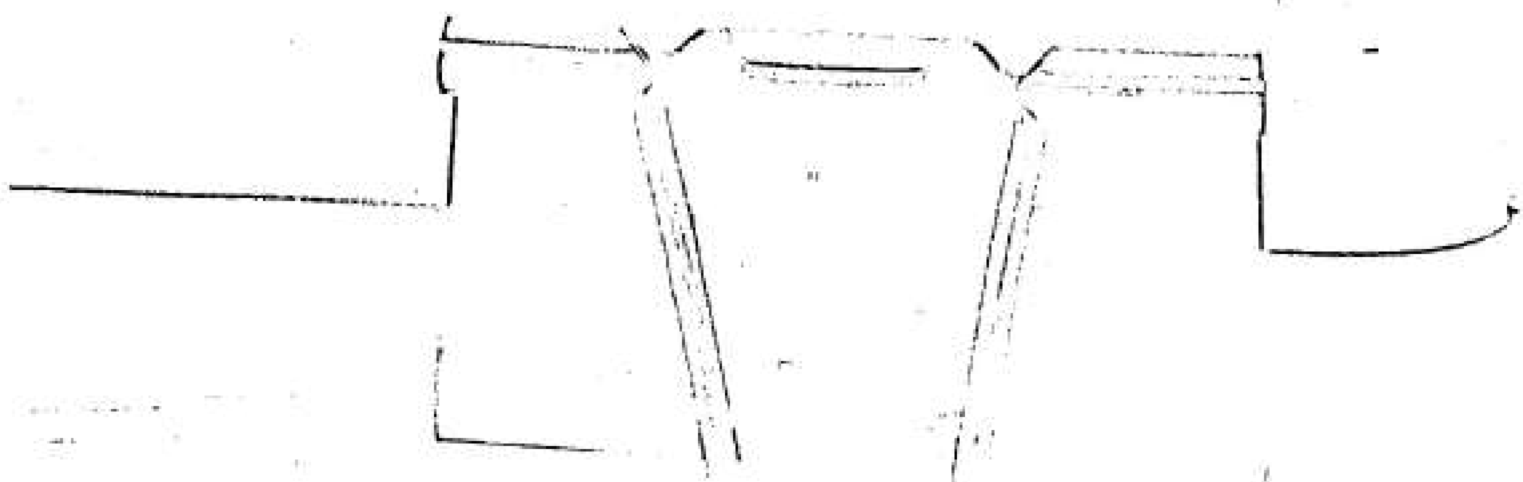
körül keringtek, mikor először érte el a brit partot. Mindabból, amit a természet még oly bőven is nyujt, az ember kivételével az összes lények csak annyit vehetnek és akarnak venni, amennyi elég meghatározott és pontos szükségleteik kielégítésére. Az újabb készleteknek és újabb lehetőségeknek csakis akként vehetik hasznát, hogy szaporodnak.

Nem így az ember. Alig hogy kielégítette állati szükségleteit, új szükségletei keletkeznek. Eleinte ételt, aztán fekhelyet kiván, mint az állat és utána fajfőntartási ösztönei keresnek utat, mint az állatnál. Itt azonban az ember és állat útjai elválnak. Az állat sohasem megy tovább, holott az ember csak az első lépést tette meg egy oly végtelen haladás felé, mely felé az állat sohasem indul, mely az állattól távol és magasan fölötte van.

Ha a mennyiség utáni vágyát kielégítette, a minőségre törekszik. Még azok a vágyak is, melyek közösek az állatéival, tágabbak, finomultabbak, magasabbrendűek lesznek. Nem csupán az éhséget, de az ízlést is igyekszik kielégíteni az étel által. A ruhában nemcsak kényelmet, hanem ékességet is keres, a kezdetleges fekhely házzá válik, a különbséget nem tevő nemi vonzódás finom érzelmekké változik és az állati élet durva, alacsony törzse a szépség gyöngéd alakjában fejlődik bimbóvá és virággá. Amint a szükséglet kielégítésének képessége nő, úgy növekszik a vágy. A vágy alacsonyabb fokán Lucullus Lucullusnál óhajt étkezni; tizenkét vaddisznó forog nyárson, hogy Antonius számára egy falat sült álljon készen; a természet minden birodalmát kifosztják, hogy Cleopatra bájait növeljék és márványoszlopok, függő kertek és oly piramisok emelkednek, melyek hegyekkel vetélkednek. A vágy magasabb formáira térve át, ami a növényben szunnyadt és az állatban csak néha mozdult meg, fölébred az emberben. Az

értelem szemei fölnyílnak, a tudás után vágyik. Dacol a sivatag perzselő hőjével és a sarki tenger dermesztő szélviharával, de nem táplálék miatt; éjeken át virraszt, hogy kikémlelje az örök csillagok keringését. Munkát munkára halmoz, hogy soha állat nem érezte éhséget elégítsen ki, hogy soha állat nem ismerte szomjat csillapítson.

Ki a természet felé, be önmaga felé, vissza a multat fedő ködök és előre a jövőt leplező sötétség felé fordul szüntelen vágya, mely állati vágyai kielégítése után keletkezik. A dolgok mögött törvényeket keres, tudni akarná, hogy mint kovácsolták a földgömböt és mint szögezték föl a csillagokat; ki akarja fürkészni az élet forrásait. És azután, ahogy az ember nemesebb természete kifejlődik, a még magasabb vágy kel életre, a szenvedélyek szenvedélye, a remények reménye, az a vágy, hogy ő is hozzájáruljon valamennyire az élet jobbá- és szebbétételéhez, az inség és bűn, a szomorúság és szégyen megsemmisítéséhez. Legyőzi és leigázza az állatot, hátat fordít az élvezetnek és lemond a hatalom polcáról, másokra hagyja a vagyongyüjtést, a kellemes érzetek kielégítését, a rövid nap meleg sugaraiban való sütkérezést. Azokért dolgozik, akiket sohasem látot és sohasem láthat, hírnévért avagy talán csak azért a szűkös igazságszolgáltatásért, mely csak akkor érkezhetik el, amikor a rögök már régen ráhullottak koporsója fedelére. Elől dolgozik, ahol hüvösség fogadja és ritka az emberek elismerő tapsa, ahol a kövek élesek és a tövisbokrok sűrük. A jelen csúfolódása és gúnykacaja közt, melyek tőrként szúrnak, a jövő számára épít, ösvényt vág, melyet a haladó emberiség utána országúttá szélesít. Magasabb, tágabb szférák felé emelkedik és int a vágy és keleten csillag támad, mely tovább vezeti. Ime! Az ember vére isten utáni vágytól lüktet, segíteni kész a napok pályáját!

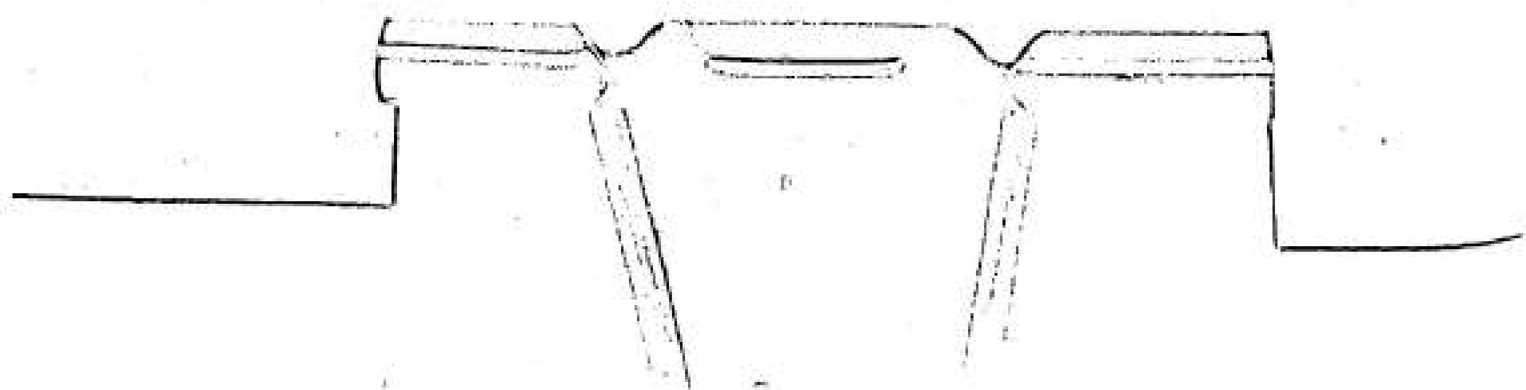
Nem túlságosan széles-e a szakadék arra, hogysem analógiával lehetne áthidalni? Adj több ételt, nyisd meg az élet kedvezőbb föltételeit és a növény és állat csak sokasodni képes. Az ember fejlődni fog. Az egyikben az expanzív erő a létet csupán új számokra nézve fogja kiterjeszteni, a másikban a létet elkerülhetetlenül magasabb formákra és szélesebbkörű képességekre. Az ember állat, de állaton kívül más valami is. A regék fája, melynek gyökerei a földben vannak, de felső ágai az egekben hajtanak!

Bármerre is forduljunk, az az okoskodás, mellyel védik azt az elméletet, hogy a népesség a létföntartási eszközökre állandó nyomást gyakorolni törekszik, bizonyíttatlan föltevésen alapul, elosztatlan közegen, mint a logikusok mondanák. Tények nem bizonyítják, analógia nem erősíti. A képzelet puszta chimérája, amilyen sokáig megakadályozta az embereket, hogy fölismerjék a föld gömbölyűségét és mozgását. Ép oly elmélet, mint: hogy mindennek, ami alattunk nincs a földhöz erősítve, le kell esnie, hogy egy mozgásban levő hajó árbocáról ledobott labdának az árboc mögé kell esnie, hogy egy vízzel megtelt edénybe tett hal nem szorít ki vizet helyéből. Ép oly alaptalan, ha ugyan nem groteszk, mint az a föltevés, melyet képzeletünk szerint Ádám gondolhatott el, ha számtani észjárású lett volna és első gyermekének növésére annak első hónapjaiból következtetett volna. Abból a tényből, hogy születésekor tíz és nyolc hónap mulva húsz font súlyu volt, a némely bölcsek által föltételezett számtani tudásával Malthuséhoz hasonlóan meglepő eredményt számított volna ki, t. i. hogy tíz éves korában oly súlyu lett volna, mint egy ökör, tizenkét éves korában mint egy elefánt és harminc éves korában nem kevesebb mint 175.716,339.548 tonna.

Tény az, hogy nincs több okunk a népességnek

az élelmiszerekre gyakorolt nyomásával törődnünk, mint Ádámnak gyermeke gyors növésével. Amenynyire igazán igazolt a tényekből és az analógiából vont következtetés, a népesedés törvénye ép oly szép alkalmazkodást foglal magában, mint ezt kutatások már egyéb természeti törvényekről is kimutatták és nem vagyunk inkább annak föltevésére jogosítva, hogy a fajfóntartás ösztöne a társadalom természetes fejlődésében nyomor és bűn előidézésére irányul, mint arra, hogy a nehézkedési erőnek a holdat a földre, a földet a napba kell röpítenie vagy föltételezni, hogy mert a o foknál a víz megfagy, a folyók és tavak minden fagykor fenékig fagynak és hogy a föld így még mérsékelt telek által is lakhatatlanná válik. Hogy Malthus pozitív és preventív akadályain kívül egy harmadik akadály is játszik szerepet, t. i. a kényelem emelkedése és az értelem fejlődése, arra már sok ismert tény utal. A születések arányszáma közismerten nagyobb az új gyarmatokon, ahol a természettel való harc csak kevés helyet hagy az értelmi életnek, és a régibb országok szegény osztályaiban, melyek a gazdaság közepette annak minden előnyétől megfosztvák és szinte a pusztán állati lét fokára sülyedtek, mint azokban az osztályokban, melyekre nézve a vagyon növekvése függetlenséget, szabadidőt, kényelmet és teljesebb, változatosabb életet hozott. E tényt, melyet már rég fölismert ez a használatos angol közmondás: »A gazdagnak szerencse jut, a szegénynek gyermekek«, Adam Smith is észrevette, aki azt mondja, hogy nem ritka oly szegény, félig éhenholt highlandi asszonyt találni, aki huszonhárom vagy huszonnégy gyermek anyja volt és ez oly szembeötlő mindenütt, hogy csak megemlíteni is elég.

Ha így rámutattunk a népesedés igazi törvényére, ami nézetem szerint szükséges, akkor az állandóság helyett a szaporodás tendenciája ott nagyobb, ahol

a nagyobb népesség fokozott jólétet jelentene és ahol a faj megmaradása van fenyegetve, a kedvezőtlen körülmények okozta halandóság által, ellenben gyöngül, mihelyt az egyén magasabb fejlődése lehetővé válik és a faj megmaradása biztosítva van. Más szavakkal, a népesedés törvénye megegyezik a szellemi fejlődés törvényével és annak alá van rendelve és minden oly veszély, hogy emberi lények oly világba születnek, hol róluk gondoskodni nem lehet, nem a természet rendelkezéséből következik, hanem a társadalom rossz elrendezéséből, mely az embereket a gazdagság közepette nyomorogni kényszeríti. Ennek igazsága, azt hiszem, meggyőzőleg fog kitűnni, ha kellő előmunkálatok után a társadalmi fejlődés igazi törvényeit kutatjuk. Azonban ennek az érvnek anticipálása csak megbolygatná az előadás természetes rendjét. Ha sikerült negatíve bizonyítanom, kimutatva, hogy a malthusi elméletet nem igazolják a mellette fölhozott érvek, egyelőre ez is elég. A következő fejezetben affirmatíve szándékozom az elméletet tárgyalni és kimutatni, hogy a tények megcáfolják.

IV. FEJEZET.

A malthusi elmélet cáfolata.

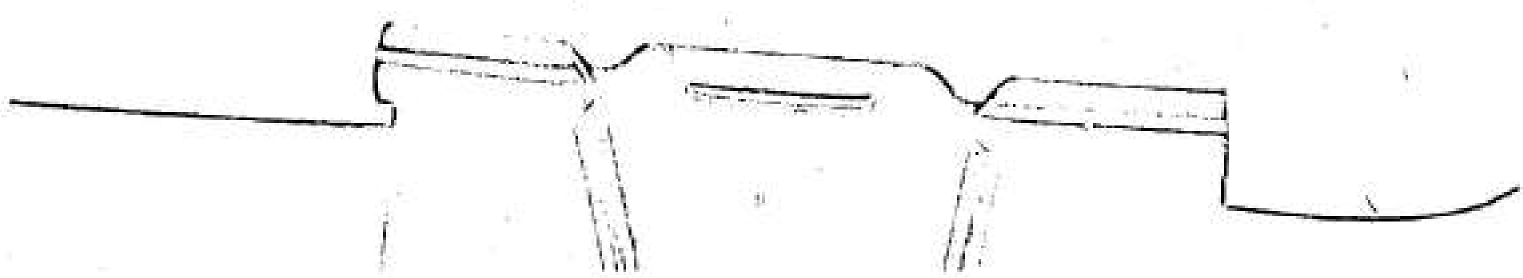
Oly mélyen gyökerező és a közkeletű közgazdaságtani fölfogással úgy összenőtt ez az elmélet, hogy a népesség szaporodásának tendenciája a munkabér leszállítása és szegénység előidézése, oly tökéletesen egybehangzik számos népszerű képzettel és annyiszor találkozhatunk vele különféle formában, hogy szükségesnek tartottam szembeszállni az elméletet támogató érvekkel, kimutatva néhány részletben azok elégtelenségét, mielőtt a tények próbájának

vetettem volna alá. Mert e tan általános elfogadása egy szembeötlő példával szaporítja azokat az eseteket, melyeket a tudománytörténet fölmutathat arra, hogy mily könnyen ignorálják az emberek a tényeket, ha egy előre elfogadott elmélet vakokká teszi őket.

A tények legfőbb és döntő próbájának könnyen vethetjük alá e tant. Nyilván az a kérdés, hogy vajjon a népesség szaporodása szükségképen bérleszállításra és nyomor okozására irányul-e, egyszerűen úgy kérdezhető, vajjon ama vagyonmennyiség leszállítására törekszik-e, mely egy adott munkamennyiség segítségével termelhető.

Ezt állítja a közkeletű elmélet. Az elfogadott elmélet az, hogy minél többet kívánunk a természettől, annál kevésbé bőkezű, úgy hogy a munka megkétszerezése nem kétszerezi meg a termelvényt és ennélfogva a népesség szaporodásának szükségszerű irányzata a bérleszállítás és a szegénység növelése vagy Malthus szavaival szólva, a bűn és nyomor. John Stuart Mill szavait idézve:

»Nagyobb számú népet nem lehet a műveltség semmiféle adott állapotában együttesen oly jól ellátni, mint kis számút. A természet mostohasága, nem pedig a társadalom igazságtalansága oka a túlnépesedés büntetésének. A vagyon igazságtalan elosztása nem súlyosbítja a bajt, hanem legföljebb csak azt okozza, hogy hamarább lesz érezhető. Hiú beszéd, hogy a szaporodással világra jövő összes szájak kezeket is hoznak magukkal. Az új szájaknak csak annyi táplálék kell, mint a régieknek és a kezek nem termelnek annyit. Ha a termelés összes eszközei a nép köztulajdona volna és a hozadék teljes egyenlőség alapján osztatnék el és ha egy ily szervezetű társadalomban a termelés ép oly erőteljes volna és a hozadék ép oly bő, mint ma, elegendő lenne arra, hogy a meglevő népesség igen nagy jólétben éljen. Ha azonban a népesség megkétszereződnék, amint ez a nép szokásai és ily kedvező föltételek mellett húsz éven túl

csakhamar bekövetkeznék, milyen lenne a helyzet? Hacsak a termelésmód egyidejüleg idáig szinte példátlan módon nem javulna, a rosszabb, több munkát kiváno és kevésbé jövedelmező föld, melyet mívelés alá kellene venni, hogy egy sokkalta nagyobb népességet élelmiszerekkel ellásson, elkerülhetetlen szükségszerűséggel tenne szegényebbé a társadalomban minden egyes személyt, mint azelőtt. Ha a népesség egyre hasonló arányban szaporodnék, elérkeznék az az idő, amikor a legszükségesebbnél senkinek sem volna többje és utána csakhamar oly idő, mikor ez is fogytán lenne és a népesség további szaporodását a halál akadályozná meg.«*

Mindezeket tagadom. Azt állítom, hogy mindezeknek épen ellenkezője igaz. Azt állítom, hogy a műveltség bármely adott fokán nagyobb számú népesség könnyebben tartható el, mint kisebb. Azt állítom, hogy a társadalom igazságtalansága, nem pedig a természet mostohasága oka annak az inségnek és nyomornak, melyet a közkeletű elmélet a túlnépesedésnek tulajdonít. Azt állítom, hogy azok az új szájak, melyeket a növekvő népesség hoz létre, nem kivánnak több táplálékot a régieknél, ellenben a magukkal hozott kezek a dolgok természetes rendjében többet képesek termelni. Azt állítom, hogy *ceteris paribus*, minél nagyobb a népesség, annál nagyobb az a jólét, melyben egyenlő vagyonmegoszlás esetén minden egyes személy részesülhetne. Azt állítom, hogy egyenlőség esetén a népesség természetes növekedésének állandó irányzata az volna, hogy mindenkit gazdagabbá tegyen, nem szegényebbé.

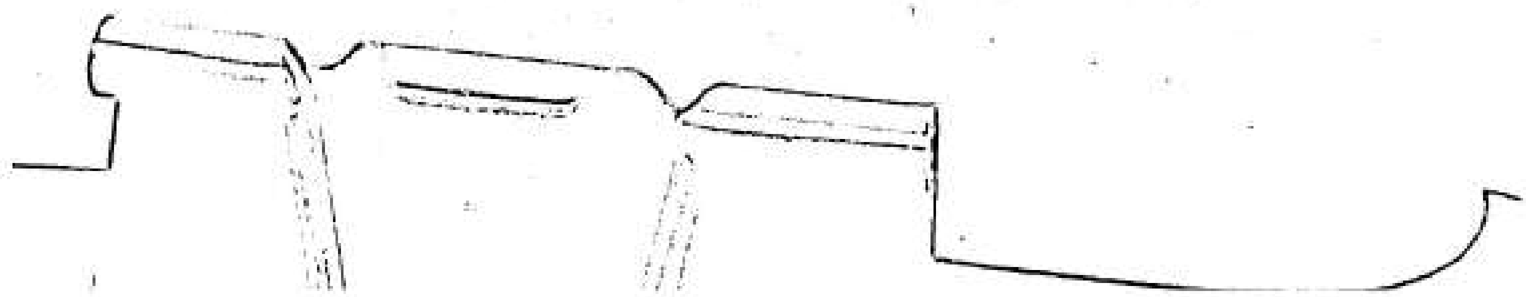
Ily alapon megkezdem a vitát és alávetem a kérdést a tények próbájának.

Azonban figyelembe veendő (mert az ismétlés vádja

* *Principles of Political Economy*, book I. chap, XIII. Sect. II.

dacára is inteni akarom az olvasót ama gondolatzavar-tól, mely még neves íróknál is megfigyelhető), hogy az a ténykérdés, mely körül a vita folyik, nem az, hogy a népesedés mely fokán termelhető a legtöbb élelmiszer, hanem az, hogy a népesedés mely fokán mutatkozik a legnagyobb vagyontermelő képesség. Mert a bármely formájú vagyon termelésének képessége élelmiszertermelés képessége és bármely formájú vagyonnak vagy vagyontermelő képességnek fogyasztása ugyanannyi, mint az élelmiszer fogyasztása. Pl. pénz van a zsebemben. Vehetek érte táplálékot, szivart, ékszert, szinházijegyet és aszerint, hogy mint adom ki pénzemet, döntöm el a munka fordítását étel, szivar, ékszer vagy szinielőadások termelésére. Egy gyémántékszernek az értéke bizonyos számú hordó lisztével egyenlő, vagyis átlag ugyanannyi munkába kerül a gyémántok termelése, mint a liszté. Ha feleségemet gyémántokkal rakom meg, ez ép oly fölhasználása az élelmiszertermelő képességnek, mintha megannyi ételt fényűzésre fordítottam volna. Ha inast tartok, egy esetleges szántóvetőt vonok el az ekétől. Egy versenyló nevelése és eltartása több gondozást és munkát kiván, mint sok munkaló nevelése és eltartása. Egy ünnepi kivilágítással vagy üdvlövéssel egybekötött vagyonpusztulás megannyi élelmiszer pusztulásával egyenlő; egy ezred katona vagy egy hadihajó és legénységének eltartása helytelen használatra fordítása annak a munkának, mely sok ezer ember számára biztosíthatna megélhetést. Igy egy népnek az élethez szükséges dolgokat termelő ereje nem mérhető meg csak a tényleg termelt ilyféle dolgok alapján, hanem e termelőképesség mindennemű kifejtésén.

Nincs szükség elvont okoskodásra. A kérdés egyszerű, ténybeli kérdés. A viszonylagos vagyontermelő képesség csökkenik-e a népesség növekedésével?

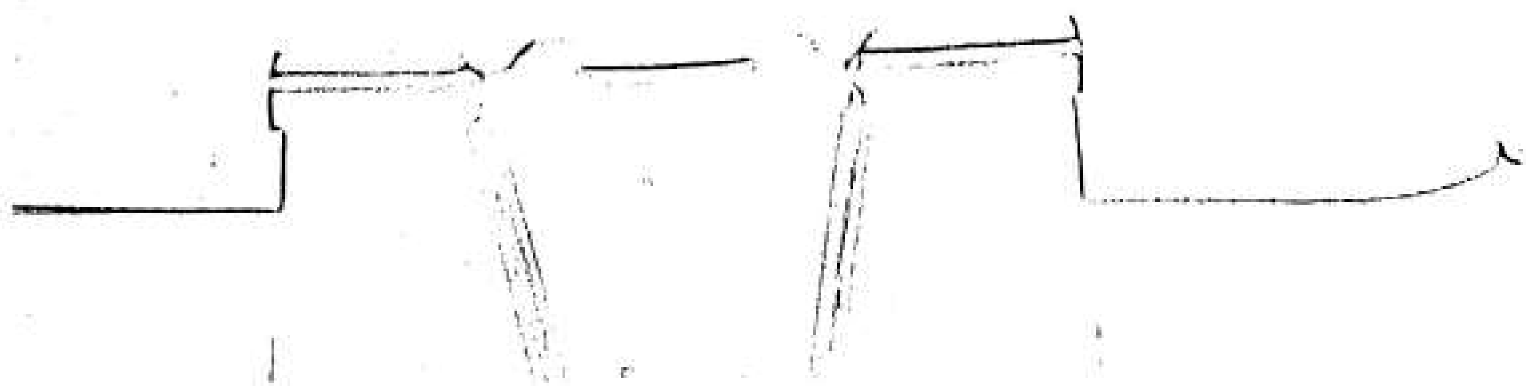
A tények oly világosak, hogy csak föl kell hívni rájuk a figyelmet. Ujabb időben több államot láttunk növekedni népességben. Vajjon nem szaporodtak-e még gyorsabban vagyonban? Látunk államokat, melyek még mindig szaporodnak népességben. Nem szaporítják-e még gyorsabban vagyonukat? Kétséges-e, hogy míg Anglia népessége két százalékkal szaporodott évente, vagyona még nagyobb arányban szaporodott? Nem igaz-e, hogy míg az Egyesült Államok népessége minden huszonkilenc* évben, vagyona sokkal rövidebb idő alatt kétszereződik? Nem igaz-e, hogy hasonló viszonyok folytán, azaz hasonló nép államaiban a műveltség hasonló fokán, a legsűrübben lakott államok a leggazdagabbak is? Az Egyesült Államok sűrübben lakott keleti államai a népességhez viszonyítva nem gazdagabbak-e a ritkábban lakott nyugati vagy déli államoknál? Anglia, melynek lakossága sűrübb az Unió keleti államainál, nem gazdagabb-e aránylag? Hol találhatni a legpazarabbul improduktív célra fordított vagyont: drága épületeket, finom bútorokat, fényes fogatokat, szobrokat, képeket, díszkerteket és yachtokat? Nem inkább ott, ahol a népesség sűrübb, mint ahol ritkább? Hol találhatni legnagyobb arányban azokat, akiket a termelés eltart a saját termelő munkájuk nélkül, mint jövedelmükből élőket, elegáns semmittevőket, tolvajokat, rendőröket, szolgákat, ügyvédeket, írókat és hasonlókat? Nem inkább ott, hol a népesség sűrü, mint ahol ritka? Honnan özönlik ki a tőke jövedelmező befektetést keresve? Nem sűrü népességű országokból ritka népességübe? Ezek döntőleg bizonyítják, hogy a vagyon ott a legnagyobb, ahol a népesség a legsűrübb, hogy a munkamennyiség utáni vagyontermelés a népességgel együtt nő. E dol-

* 1860-ig az arány 35% volt évtizedenként.

gok szembetűnnek, bármerre is fordítsuk szemeinket. A műveltség azonos színvonalán, a termelés, kormányzat stb. azonos fokán a legnépesebb országok mindig a leggazdagabbak.

Vegyünk egy különleges esetet és pedig olyant, mely az összes idézhető esetek közül első pillantásra is legjobbnak látszik a szóbanforgó elmélet támogatására, egy oly állam esetét, hol a népesség nagyfokú szaporodása mellett a munkabér erősen esett és ahol nem bizonytalan következtetésből, hanem mint kétségtelen tényt tudjuk, hogy a természet bőkezüsége csökkent. Ez az állam Kalifornia. Mikor az arany fölfedezése után a bevándorlás első hulláma érte Kaliforniát, oly országot talált, ahol a természet a legbőkezűbb volt. A folyók partjain és zátonyain évezredek csillogó üledékei a legkezdetlegesebb eszközök segítségével voltak megszerezhetők, oly tömegekben, melyek napi egy unciában (16 dollár) állapították meg a munkabért. A buja fűvel borított síkságokon számtalan ménes és gulya volt, annyi, hogy bármely vándor szabadon tehette nyergét egy új paripára vagy szabadon szúrhatott le egy ökröt, ha egy sültre volt szüksége, amennyiben a bőrt, az egyetlen értékes részt, a tulajdonosnak hagyta. A gazdag, mívelés alá először kerülő talajban pusztán szántás és vetés által oly termés termett, aminőt régibb országokban, ha ugyan egyáltalában lehetett, csak a legalaposabb trágyázás és mívelés hozott létre. Kalifornia első idejében a természet e nagy gazdagsága közepette a munkabér és kamat nagyobb volt, mint bárhol másutt a világon.

A természet e szűzi gazdagsága a növekvő népesség követelményeivel együtt egyre inkább fogyott. Egyre szegényebb aranybányákat vettek munkába, míg végre most semmiféle említésreméltó bánya sem található és az aranybányászat nagy tőkét, ügyességet és

finom gépeket kiván és nagy kockázattal jár. A 16 pénzbe kerül és a Nevada zsályamezőin nevelt szarvasmarhákat vasutak viszik a hegységeken át és San-Franciscóban levágják őket; a farmerek elteszik a szalmát, trágya után néznek és oly földet is mívelés alá vesznek, mely négy év közül három évig alig ad termést öntözés nélkül. Ugyanakkor a munkabér és kamat állandóan csökkent. Sokan szívesen dolgoznak egy hétig kevesebbért, mint amennyit valaha egy napért kivántak és pénzt egy évre oly kamatra adnak, mely valaha alig látszott volna túlzottnak. Vajjon a természet csökkenő termelékenysége és a csökkenő munkabér közti kapcsolat ok és okozati viszony-e? Igaz-e, hogy a munkabér azért kisebb, mert a munka kevesebb vagyont termel?

Ellenkezőleg! Nem hogy Kalifornia vagyontermelő képessége kisebb lenne 1879-ben, mint volt 1849-ben, de meg vagyok győződve róla, hogy nagyobb. És azt hiszem, hogy aki csak figyelembe veszi, hogy a munka hatályossága mennyire növekedett Kaliforniában utak, rakpartok, csatornák, vasutak, gőzhajók, távírók és mindenféle gépek, a világ többi részével való jobb összeköttetés és ama számtalan megtakarítás által, mely a nagyobb népesség következménye, nem kételkedhetik, hogy amit a munka a természettől Kaliforniában kap, egészben véve sokkal nagyobb most, mint volt a kiaknázatlan aranytelepek és szűzi talaj napjaiban, hogy az emberi munkaerő tényezőjének növekvése bőven kárpótolta a természeti erő tényezőjének csökkenését. Hogy e következtetés helyes, azt számos tény bizonyítja, mely azt mutatja, hogy a javak fogyasztása a munkások számához viszonyítva, ma sokkal nagyobb, mint akkor volt. A csaknem kizárólag élete virágjában levő férfilakosság helyett ma nagyszámú nő és gyerek is él és egyéb nemtermelők is jóval nagyobb arányban szaporodtak a

népességnél, a fényűzés növekvése nagyobb a munkabér csökkenésénél; ahol hajdan vászon- és papirládákból voltak a legjobb házak, ott ma oly kastélyok vannak, melyek pompában európai palotákkal vetekednek, libériás fogatok vannak San-Francisco utcáin és kiránduló-yachtok öblében, a jövedelméből fényesen megélni képes osztály egyre nő, vannak gazdag emberek, kik mellett a régi idők leggazdagabbjai is koldusoknak látszanának, egyszóval minden irányban a legszembeötlőbb és legmeggyőzőbb bizonyítékaink vannak, hogy a vagyon termelése és fogyasztása nagyobb gyorsasággal nőtt a népességnél is és ha valamely osztálynak kevesebb jut, ez csakis a megoszlás nagyobb egyenlőtlensége folytán történik.

Ami ebből a különleges esetből kiviláglik, kitűnik mindenütt, ahová csak vizsgálatukat kiterjesztjük. A leggazdagabb országok nem azok, ahol a természet a legtermékenyebb, hanem ahol a munka a leghatályosabb — nem Mexikó, hanem Massachusetts, nem Brazilia, hanem Anglia. Azok az országok, hol a népesség a legsűrübb és legnagyobb nyomást gyakorolja a természeti képességekre, ott fordíthatják — ceteris paribus — a hozadék legnagyobb részét fényűzésre és nem-termelők eltartására, ott árad túl a tőke és ha a szükség kivánja, pl. háború esetén, a legnagyobb pénzáldozatokra képesek. Hogy a dolgozó munkásokhoz viszonylag a vagyontermelésnek nagyobbnak kell lennie, egy sűrü népességű országban, pl. Angliában, mint az új országokban, ahol a munkabér és kamat nagyobb, az kitűnik abból a tényből, hogy noha a népesség sokkal kisebb része van elfoglalva termelő munkával, nagyobb fölösleg van a fizikai szükségletek kielégítésén kívüli célokra. Egy új országban a társadalom összes rendelkezésre álló ereje termelésre fordíttatik és nincs oly egészséges férfi, aki ne végezne valamilyen fajta termelő munkát és oly egészséges

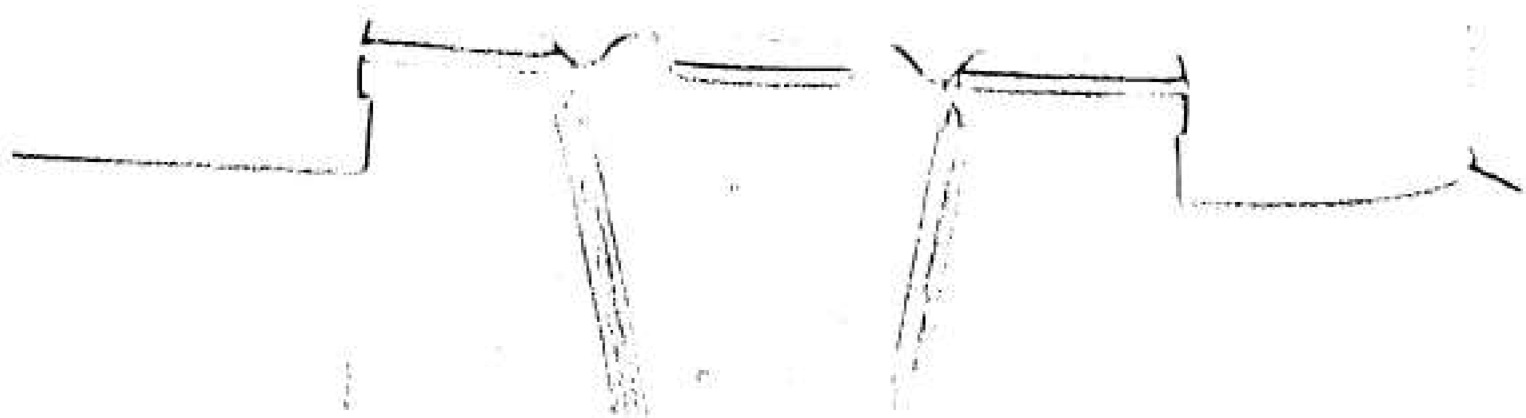

asszony, aki a háztartási dolgok alól mentesítve volna. Nincsenek szegények, koldusok vagy munkátlan gazdagok, sem oly osztály, melynek munkája a gazdagok kényelmének vagy szeszélyének szolgálására volna fordítva, nincs tisztán irodalmi vagy tudományos, sem gonosztevő osztály, mely a társadalom rablásából él, sem egy nagy osztály, melyet az ellenük való védekezésre tartanak. És noha a társadalom egész ereje termelésre van szentelve, a lakosság számához képest nincs és nem is telik oly vagyonfogyasztásra, mint a régi országban. Mert noha a legalsó osztály helyzete jobb és senki sincs, aki meg ne élhetne, ennél sokkal többre azonban egy sem viszi és kevesen vagy senkisem élhet a régi országéhoz hasonló fényűzésben, vagy akár csak kényelemben is. Vagyis a régibb országban a vagyon fogyasztása a népességhez képest nagyobb, noha a vagyon termelésére fordított munka aránya kisebb, azaz kevesebb munkás több vagyont termel, mert hisz a vagyont termelni kell, mielőtt fogyasztható volna.

Azonban azt lehetne mondani, hogy a régibb országok nagyobb vagyona nem a nagyobb termelőképességnek, hanem a nagyobb vagyonfölhalmozásnak tulajdonítható, amire az új országnak még nem volt ideje.

Jó lesz egy pillanatig gondolkozni a vagyonfölhalmozásnak ezen az eszméjén. Tény az, hogy a vagyont csak igen kis mértékben lehet fölhalmozni és hogy közösségek, mint az egyének többsége is, máról holnapra él. A vagyon nem tűr el sok fölhalmozást és néhány jelentéktelen alakjának kivételével nem áll el. A mindenség anyaga, mely a munka által kivánatos formába dolgozva, teszi a vagyont, állandóan eredeti állapotába törekszik vissza. A vagyon némely formái csak kevés óráig, mások kevés napig, hónapig vagy évig tartanak és

csak igen kevés oly formája van a vagyonnak, mely egyik nemzedékről a másikra szállhat. Vegyük a vagyont néhány leghasznosabb és legtartósabb formájában: hajókat, házakat, vasutakat, gépeket. Hacsak állandóan nem fordítunk munkát karbantartásukra és javításukra, csaknem közvetlenül használhatatlanokká válnak. Szüntessük meg a munkát egy társadalomban és a vagyon úgy eltűnik, mint egy szökőkút sugara, ha a vízfolyást elzárjuk. Indítsuk meg újból a munkát és a vagyon szinte azonnal újra megjelenik. Ezt rég észrevették, ahol háború vagy más csapás pusztította el a vagyont és a lakosság épen maradt. Az 1666-iki nagy tűz okából ma nincs kevesebb vagyon Londonban, sem Chicagóban nincs kevesebb az 1870-iki tűz miatt. E tűz pusztította telkeken a munkások keze alatt még nagyszerűbb épületek keletkeztek, még nagyobb árúkészlettel és az idegen, aki a város történetét nem ismeri, úgy megy el a pompás sugárutakon, hogy nem is álmodja, hogy néhány év előtt valamenynyien üresen feketéltek. Ugyanez az elv, hogy a vagyont állandóan újjáteremtik, minden új városban szembetűnik. Ugyanazt a népességet és a munka ugyanoly hatályosságát adva, egy tegnap épült város annyival bír és annyit élvezhet, mint amelyet a rómaiak alapítottak. Senki, aki Melbournet vagy San-Franciscót látta, nem kételkedhetik, hogy ha Anglia lakosságát New-Zealandba szállítanák át, minden összegyüjtött vagyon hátrahagyásával, New-Zealand csakhamar oly gazdag lenne, mint Anglia ma; vagy viszont, ha Anglia népessége oly ritka volna, mint New-Zealand mai lakossága, minden összegyüjtött vagyon dacára is csakhamar ugyanoly szegény lenne. Az összegyüjtött vagyon a társadalmi szervezetben ugyanazt a szerepet látszik játszani, mint a fölhalmozott táplálék a fizikai szervezetben.

Bizonyos mennyiségű vagyon szükséges és bizonyos mértékben szükség esetén lehet is reá támaszkodni; de a múlt nemzedékek által termelt vagyon nem tesz nagyobb számot a jelen fogyasztás szempontjából, mint ahogy azok az ebédek, melyeket valaki a múlt évben evett, nem láthatják el jelenleg erővel.

De még e megfontolások nélkül is, melyeket inkább általános, mint különleges idetartozásuk miatt említek, világos, hogy nagyobb vagyonfölhalmozás csak oly esetekben jöhet számításba a nagyobb vagyonfogyasztásnál, amikor a fölhalmozott vagyon fogyóban van és hogy aholcsak a fölhalmozott vagyon ugyanannyi marad avagy még gyarapszik is, a vagyon nagyobb fogyasztásának nagyobb termelést is kell magábanfoglalnia. Ha már most különböző közösségeket hasonlítunk össze egymással vagy ugyanazt a közösséget különböző időben, világos, hogy a haladó állapotot, melyet a népesség növekvése jellemez, nem kevésbé jellemzi a vagyon növekedett fölhalmozása, nemcsak összességben véve, hanem fejenként is. És így a népesség növekvése, amenynyire idáig bárhol is eljutott, nemcsak nem jelent az átlagos vagyontermelésre nézve csökkenést, hanem ellenkezőleg, emelkedést.

És ennek oka világos. Mert ha a népesség növekvése le is szállítja a vagyon természeti tényezőjének erejét, a soványabb föld stb. használatára kényszerítve, annyira növeli az emberi tényező erejét, hogy érte dús kárpótlást nyujt. Húsz ember együtt dolgozva, ahol a természet mostoha, húszszornál több vagyont termel, mint amennyit egy termelhet ott, ahol a természet a legbőkezűbb. Minél sűrűbb a népesség, annál nagyobb lesz a munkamegosztás, annál gazdaságosabb a vagyontermelés és megoszlás és ennélfogva a malthusi tannak épen ellenkezője igaz és annak határain belül, ahol okunk van

hinni, hogy a szaporodás még tovább mehet, a műveltség egy adott állapotában nagyobb számú ember aránylag nagyobb mennyiségű vagyont termelhet és jobban kielégítheti szükségleteit, mint kevesebb.

Nézzük egyszerűen a tényeket. Lehet-e valami világosabb annál, mint hogy a műveltség központjain senyvedő szegénység oka nem a termelés eszközeinek gyöngesége? Oly országokban, ahol a szegénység a legmélyebb, a termelés ereje nyilván elegendő ahhoz, ha teljesen kihasználjuk, hogy a legutolsó embert is nemcsak kényelmesen, de fényűzően is ellássa. A termelés bénultsága, a kereskedelem pangása, mely átokként sujtja a mai művelt világot, nyilván nem a termelőképesség hiányából ered. Bármi is legyen a hiba, ez nyilván nem a vagyontermelőképesség hiányában van.

Épen ez a tény, hogy az inség ott mutatkozik, ahol a termelőképesség és a vagyontermelés a legnagyobb, ez az a rejtély, mely a művelt világot aggasztja és melynek megoldását most kiséreljük meg. Világos, hogy a malthusi tan, mely az inséget a termelőképesség csökkenésének tulajdonítja, nem oldja meg a kérdést. Ez az elmélet teljesen ellenkezik a tényekkel. Igazán alaptalanul tulajdonít Isten törvényeinek oly eredményeket, melyekről már e vizsgálat alapján is következtethetjük, hogy az emberek helytelen intézkedéseiből erednek, mely következtetés a későbbiekben igazolást fog nyerni. Mert még csak ezután kell megtalálnunk, hogy mi okozza a szegénységet a növekvő vagyonosság közepette.

III. KÖNYV.

A megoszlás törvényei.

Azok a gépek, melyeket először találnak föl valamely különleges mozgás végzésére, mindig a legbonyolultabbak és a későbbi szakértők rendszerint rájönnek, hogy kevesebb kerékkel, kevesebb mozgási elvvel, mint amennyit eredetileg használtak, ugyanazt a hatást könnyebben érhetni el. Hasonlóan, az első filozófiai rendszerek mindig a legbonyolultabbak és rendszerint egy különleges összekötő láncot vagy elvet tartanak szükségesnek, hogy két, látszólag elkülönített jelenséget egyesítsen; de gyakran történik, hogy később egy nagy összekötő elv elégnek bizonyul oly széthangzó jelenségek összekapcsolására, melyek a dolgok egy egész fajában előfordulnak. — Adam Smith, *Essay on the Principles which Lead and Direct Philosophical Inquiries, as Illustrated by the History of Astronomy.*

I. FEJEZET.

A kutatás a megoszlás törvényeire vonatkoztatva. E törvények szükségszerű viszonyai.

Az előbbi vizsgálat, úgy hiszem, véglegesen bebizonyította, hogy a kérdésnek, melyet megoldani törekszünk, az a közkeletű magyarázata, melyet a közgazdaságtan nevében adnak, egyáltalában nem magyarázat.

Hogy az anyagi haladással a munkabérek nem emelkednek, sőt eső irányzatot mutatnak, ez nem magyarázható meg oly elmélettel, hogy a munkások növekedése folyton kisebb részekre törekszik fölosztani azt a tőkemennyiséget, melyből a béreket fizetik. Mert mint láttuk, a munkabér nem ered a tőkéből, hanem a munka közvetlen terméke. Minden termelő munkás munkája által teremti bérét és minden új munkás után új munkabéralapnövekedés van, oly növekedése a közvagyonnak, mely általában véve jóval nagyobb a fizetett bér összegénél.

De még oly elmélettel sem magyarázható ez meg, hogy a természet kevésbé felelhet meg a növekvő népesség növekvő igényeinek. Mert a munka növekvő hatályossága e haladó állapotot a fejenként állandóan növekvő termelés állapotává teszi és a legsűrűbb népességű országok, ceteris paribus, mindig a leggazdagabb országok.

Egyelőre azonban csak növeltük a kérdés bonyolultságát. Megdöntöttünk egy oly elméletet, mely valamelyes módon megmagyarázta a létező tényeket, de e megdöntéssel a létező tények még megmagyarázhatatlanabbaknak látszanak. Olyan ez, mintha még a ptolemeuszi elmélet érvényben létekor egyszerűen az bizonyult volna be, hogy a nap és csillagok nem forognak a föld körül. A nap és éj és az égitestek látszólagos mozgásának tüneménye mégis megmagyarázatlan maradna és elkerülhetetlenül visszaállítaná a régi elméletet, míg jobb nem foglalná el helyét. Elmélkedésünk arra a következtetésre juttatott bennünket, hogy minden termelő munkás maga termeli bérét és hogy a munkások számbeli növekvésének minden egyes bérét is növelnie kellene, holott világos tény, hogy sok munkás nem kap jövedelmező foglalkozást és hogy a munkások számbeli növekvése bérleszállítással jár. Egyszóval be-

igazoltuk, hogy a munkabérnek ott kellene legnagyobbnak lennie, ahol tényleg a legcsekélyebb.

Mindamellett még így is haladtunk valamelyest. Mielőtt rájönnénk arra, amit keresünk, föl kell fedeznünk, hogy hol haszontalan a keresés. Legalább is szűkítettük a kutatás területét. Mert annyi legalább is világos, hogy az az ok, mely a termelőképesség rendkívüli növekvése dacára is a termelők nagy részét a hozadék ama legkisebb részére szorítja, melyen megélni hajlandók, nem a tőke határa, sőt a munkának engedelmeskedő természeti erőké sem. Minthogy tehát nem található meg azokban a törvényekben, melyek a vagyontermelést korlátozzák, oly törvényekben keresendők, melyek a megoldást irányítják. Forduljunk tehát hozzájuk.

Szükséges lesz áttekinteni a vagyonmegoszlás egész területét. Hogy fölfedezzük azt az okot, mely a népesség növekedésével és a termelés haladásával mélyíti az alsóbb osztályok szegénységét, meg kell találnunk azt a törvényt, mely meghatározza, hogy a hozadék mely része jut a munkás béréül. Hogy a munkabér törvényét megtaláljuk, vagy legalább is, hogy meggyőződjünk ennek megtalálásáról, meg kell határoznunk azokat a törvényeket, melyek a hozadék ama részét állapítják meg, mely a tőkének és a földtulajdonosnak jut, mert valamint a föld, munka és tőke egyesülnek a vagyon termelésére, úgy e három közt kell a hozadéknak megoszolnia.

Egy közösség termelésének hozadéka alatt azt a vagyonmennyiséget értjük, melyet e közösség termelt, azt a közalapot, melyből (amíg az előzetesen létező készletet nem csökkentik) minden fogyasztást fedeznek és melyből minden jövedelem ered. Mint már kifejtettem, a termelés nemcsak a dolgok csinálását jelenti, hanem magában foglalja a dolgok szál-

lítása vagy cseréje általi értéknövekedést is. Vagyontermelés van egy tisztán kereskedelmi közösségben is, valamint egy tisztán földmívelő vagy ipari közösségben és úgy az egyik, mint a másik esetben a termék egy része a tőkének jut, más része a munkának és ismét más, ha a földnek értéke van, a földtulajdonosoknak. Tény az, hogy a termelt vagyon egy része mindig a tőke pótlására fordíttatik, mely állandóan fogy és állandóan pótoltatik. De ezt nem szükséges számításba venni, mert ez kiküszöbölhető, ha a tőkét állandónak tekintjük, amint beszéd vagy gondolkozás közben szoktuk is. Amikor tehát termékről beszélünk, a vagyonnak azt a részét értjük, mely a termelés közben fogyasztott tőke helyettesítése után fönmarad és amikor kamatról, vagyis a tőke jutalmáról beszélünk, azt értjük, ami a tőkének jut annak pótlása vagy karbantartása után.

Tény továbbá az is, hogy minden társadalomban, mely a legkezdetlegesebb fokon túl van, a hozadék egy részét adó formájában a kormány veszi el és használja föl. De a megoszlás törvényének keresésénél ezt nem kell figyelembe vennünk. Vagy nem létezőnek vehetjük az adót, vagy úgy, mintha a hozadékot ennyivel csökkentené. Ugyanilyen az is, amit a hozadékból a monopólium bizonyos formái vesznek el, melyekről a következő fejezetben lesz szó és melyeknek hatalma az adóéhoz hasonló. Ha majd a megoszlás törvényeit fölfedeztük, akkor nézhetjük, hogy van-e rájuk az adózásnak hatása és milyen ez.

Magunknak kell a megoszlás e törvényeit fölfedeznünk, vagy legalább is kettőt a három közül. Mert, hogy (legalább egészükben) nem helyesen értelmeztetnek a közkeletű közgazdaságtanban, az megláthatÓ a mi előzetes részletes vizsgálatunk nélkül is bármely átlagos tankönyvben.

Ez elsősorban a használt terminológiából is kitűnik.

Az összes közgazdaságtani munkákból megtudjuk, hogy a termelés három főtényezője a föld, munka és tőke és hogy az összhozadék három megfelelő részre oszlik. Ennélfogva három kifejezésre van szükség, melyek mindegyikének e részek egyikét kell megjelölnie, a többi kettő kizárásával. A földjáradék, mint meghatározzák, eléggé világosan fejezi ki e részek elsejét, azt, mely a föld tulajdonosainak jut. A munkabér, mint meghatározzák, eléggé világosan fejezi ki a másodikat, azt a részt, mely a munka hozadéka. Azonban a harmadik kifejezést illetőleg, melynek a tőke hozadékát kellene kifejeznie, a kézikönyvekben a legnagyobb kétértelműség és zavar van.

A közhasználatban levő szavak közül a csakis tőkehasználat utáni hozadék eszméjét a kamat fejezi ki leginkább, mely szokott értelmében a tőke használatáért való díjat jelenti, kizárva belőle a használatára vagy karbantartására fordított munkát és kizárva minden kockázatot is, azonkívül, melyet a tőke biztonsága kíván. A haszon, profit szó, mint használni szokták, csaknem egyértelmű a jövedelemmel; nyereséget jelent, oly összeget, melyet a kiadott összegen fölül kapunk és gyakran foglal magában oly bevételt, mely tulajdonképen földjáradék, másfelől csaknem mindig van benne oly bevétel, mely tényleg munkabér avagy a tőke sajátságos használatától függő kockázatért való kárpótlás. Hacsak tehát nem akarjuk a haszon szó jelentését különös erőszakkal megváltoztatni, a közgazdaságtanban nem használhatjuk a hozadék ama részének jelölésére, mely a tőkének jut, ellentétben azokkal a részekkel, melyek a munkásnak és földtulajdonosnak jutnak.

Nos, mindezt elismerik a főbb közgazdaságtani művekben. Adam Smith jól világítja meg, hogy a munkabér és kockázati díj mily nagyban szerepelnek

a haszonban, kimutatva, hogy a gyógyszerészek és kiskereskedők nagy haszna tényleg munkabér, nem pedig tőkéjük utáni kamat és hogy a kockázatos ügyletekben, mint csempészetben vagy fakereskedésben, az elért nagy haszon a valóságban mennyire csak díj a kockázatért, mely, hosszú időt véve alapul, a tőke hozadékát a rendes vagy annál alacsonyabb fokra szállítja. Hasonló példák vannak ujabb művekben, ahol a hasznot rendes értelmében határozzák meg, talán a földjáradék kizárásával. Minde művekből az olvasó megtudja, hogy a haszon három elemből áll: fölügyeletért való díjból, kockázati díjból és kamatból, vagyis a tőke használatáért való fizetésből.

Tehát sem szokásos értelmében, sem a közkeletű közgazdaságtan által tulajdonított értelemben nincs helye a haszonnak a termelés három tényezője közt a vagyon megoszlásáról folyó vitában. Akár szokásos, akár a határozottan neki tulajdonított értelemben úgy beszélni, hogy a vagyon földjáradékra, munkabérre és haszonra oszlik, olyan lenne, mint az emberekről azt mondani, hogy férfiakra, nőkre és emberi lényekre oszlanak. Pedig, a kutató teljes megzavarására, ez az, amit az összes főművekben tesznek. Előzetesen a hasznot fölügyeletért járó díjra, kockázati díjra és kamatra, a tőke használatáért járó tiszta jövedelemre osztva föl, továbbra is úgy tárgyalják a vagyon megoszlását, hogy az a föld járadéka, a munka bére és a tőke *haszna* közt megy végbe.

Nem kételkedem, hogy az emberek ezrei törték hiába fejüket a műkifejezések e zavarán és kétségbeesve hagyták abba az erőlködést, azt hive, hogy miután a hiba nem lehet ily nagy gondolkozókban, csakis a saját ostobaságukban lehet. Ha vigasztalás ezekre nézve, Buckle *History of civilization*-jéhoz for-

dulhatnak, hol láthatják, hogy valaki, aki csodálatosan tiszta fogalommal bírt arról, amit olvasott és ki figyelmesen olvasta a főbb közgazdasági írókat Smith-től lefelé, menthetetlenül belebonyolódott a haszon és kamat útvesztőjébe. Mert Buckle (vol. I. chap. II. és jegyzetek) állhatatosan arról beszél, hogy a vagyon földjáradékra, munkabérre, kamatra és haszonra oszlik.

És nem is lehet ezen csodálkozni. Mert előzetesen a hasznot fölügyeletért járó díjra, biztosításra és kamatra osztva, e gazdasági írók azoknak az okoknak meghatározásában, melyek a haszon rendes nagyságát megállapítják, oly dolgokról beszélnek, melyek a haszonnak csak azt a részét érintik, melyet ők kamatnak neveztek ; majd a kamatlábról szólva, vagy a kínálat és kereslet értelmetlen formuláját adják vagy oly okokról szólnak, melyek a kockázati díjat érintik, e szót nyilván szokásos és nem az általuk megállapított közgazdaságtani értelemben használva, melyből a kockázati díj ki van küszöbölve. Ha az olvasó John Stuart Mill *Principles of Political Economy*-ját veszi kezébe és a haszonról szóló fejezetet (book II. chap. XV.) hasonlítja össze a kamatról szóló fejezettel (book III. chap. XXIII.), a leglogikusabb angol közgazdasági író esetében láthatja példáját az így eredő zavarnak és pedig meglepőbb módon, mint ahogy jellemezni szeretném.

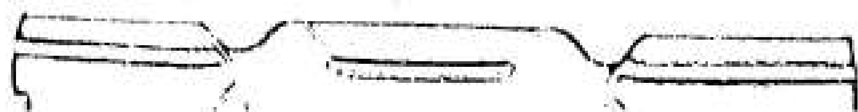
Ilyen emberek pedig nem ok nélkül kerültek gondolatzavarba. Ha egyik a másik után követte Ádam Smith-et, amint a gyermekek játékból szokták »követni a vezért« és ugrottak, ahol ő ugrott és elestek, ahol ő elesett, úgy kellett lennie, hogy kerítés volt ott, ahol ő ugrott és gödör ott, ahol elesett.

Az a nehézség, melyből e zavar keletkezett, az előre elfogadott munkabérelmélet volt. Az előbb

jelzett okokból magától értetődő igazságnak tünt föl, hogy bizonyos fajtájú munkások bére a tőke és a munkások száma közti aránytól függ. Vannak azonban bizonyos munkabérfajok, melyekre ez az elmélet nyilván nem illik, így tehát a munkabér szót csupán szűk, szokásos értelmében használták. Igy állván a dolog, ha a kamat szót úgy használnók, — mint ahogy meghatározásuk szerint kellene is — hogy a hozadék fölosztásának harmadik részét jelölje, minden emberi erőkifejtés díja, azok kivételével, akiket bérmunkásoknak szoktunk nevezni, nyilván kimaradna. A vagyon megoszlását azonban földjáradék, munkabér és haszon szerint tárgyalván, ahelyett, hogy földjáradék, munkabér és kamat szerint tennék, e nehézségen átsiklanak úgy, hogy minden oly munkabért, mely nem esik az előre elfogadott munkabértörvény alá, bizonytalanul a haszon csoportba osztják, mint a fölügyeletért járó munkabért.

Ha gondosan olvassuk a közgazdaságtani írókat, hogy mit mondanak a vagyon megoszlásáról, látjuk, hogy noha helyesen határozzák meg a munkabért, amikor ily összefüggésben használják, ez az, amit a logikusok osztatlan megjelölésnek neveznek és vele nem mindenféle, hanem csak némely munkabért jelölnek, t. i. a kézimunkás bérét, melyet a munkaadó fizet. A többi munkabér össze van csapva a tőke hozadékával és a haszon kifejezésbe van értve és ilyképen mindenféle világos megkülönböztetést a tőke és az emberi munka hozadéka közt elkerülnek. Az eredmény az, hogy a közkeletű közgazdaságtan nem ad semmiféle világos és következetes magyarázatot a vagyon megoszlásáról. A földjáradék törvénye világos, de elszigetelten áll. A többi zavaros és összefüggéstelen zagyvalék.

Már e művek fölosztása is mutatja a gondolatok

zavarát és összefüggéstelenségét. Semmiféle előttem ismert közgazdaságtani könyvben nincsenek együtt e megoszlási törvények, hogy az olvasó egy pillantással áttekinthesse és fölismerhesse egymáshoz való viszonyukat, hanem amit mindegyikről mondanak, politikai és erkölcsi elmélkedések és értekezések tömegébe van burkolva. És az ok nem is messze keresendő. Ha a megoszlás három törvényét, úgy amint most tanítják, egymás mellé állítanák, első pillantásra kitűnnék, hogy köztük a szükséges összefüggés hiányzik.

A vagyon megoszlásának törvényei nyilván viszony törvényei és egymással oly viszonyban kell lenniök, hogy bármelyik adott kettőből a harmadikra lehessen következtetni. Mert ha azt mondjuk, hogy egy három részből álló egésznek egy része növekedett vagy fogyott, ez azt jelenti, hogy a többiből egy vagy két rész, megfordítva, fogyott vagy növekedett. Ha Péter, Pál és János egy üzlet részesei, az az egyezség, mely a haszonból egyik részét szabja meg, egyúttal a másik kettő részét is akár külön, akár együtt meghatározza. Ha Péter része 40%-ra van szabva, Pál és János számára csak 60% marad. Ha Péter részét 40, Pálét pedig 35%-ra szabjuk, ezzel János részét 25%-ban határoztuk meg.

Azonban a vagyonmegoszlás törvényeiben, amint ezeket a főművekben megállapítják, ilyen viszony nincs. Ha kihalásszuk és egybehozzuk azokat, ilyeneknek mutatkoznak:

A munkabér függ a munkások fizetésére és eltartására szánt tőke nagysága és a foglalkozást kereső munkások száma közti aránytól.

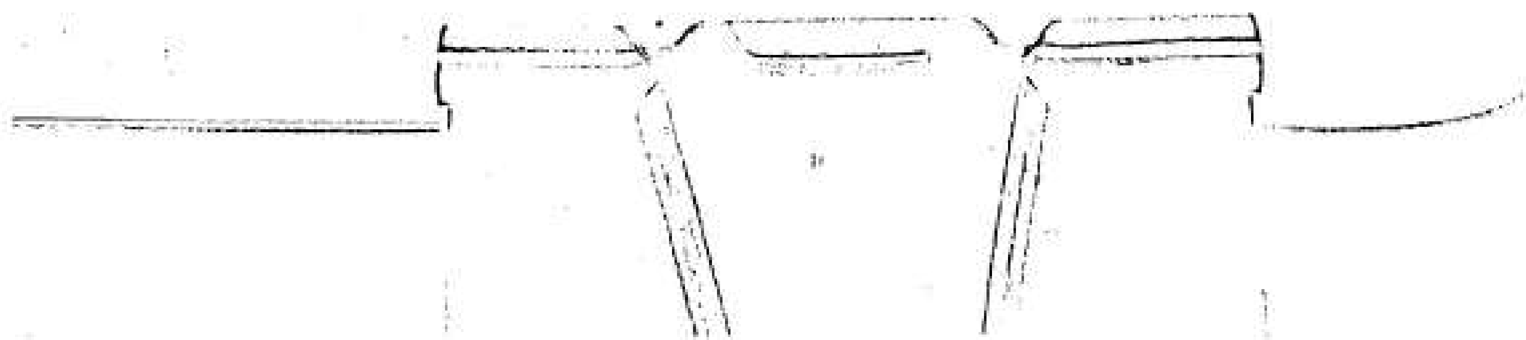
A földjáradék függ a termelés határától; minden föld földjáradékul hozadékának azt a részét szolgáltatja, mely fölötte van annak a mennyiségnek, amelyet egyenlő munka- és tőkebefektetéssel a

használatban levő legrosszabb földön lehetne termelni.

A kamat függ a kölcsönkérők kereslete és a kölcsönadók kínálta tőke arányától. Vagy, ha elfogadjuk azt, amit a haszon törvényének neveznek, függ a munkabértől, esik, amint a munkabér esik és emelkedik, amint a munkabér emelkedik — vagy Mill szavaival élve, függ attól a költségtől, melybe a munkás a tőkének kerül.

A vagyonmegoszlás törvényeinek e közkeletű megállapításainak fölsorolása egy pillantásra mutatja, hogy itt hiányzik az az összefüggés, melynek a megoszlás igazi törvényei közt lennie kell. Sem összefüggés, sem egymásmellettiség nincs bennük. Ennélfogva e három törvény közül legalább kettő vagy helytelen megfigyelésen alapul, vagy helytelenül van kifejezve. Ez egyezik azzal, amit már láttunk, hogy t. i. a munkabér és következőleg a kamat törvényének fölfogása nem állja meg a próbát. Kutassuk tehát a munkaterméknek munkabérre, földjáradékra és kamatra való megoszlásának törvényeit. Annak próbája, hogy megtaláltuk ezeket, a köztük való viszonosság lesz, hogy egyeznek, összefüggnek és kölcsönösen meghatározzák egymást.

A haszonhoz e vizsgálódásnak nyilván semmi köze sincs. Azt keressük, hogy mi állapítja meg a föld, munka és tőke együttes termékének megoszlását és a haszon oly kifejezés, mely e három részre oszlás egyikének sem felel meg kizárólagosan. Ama három rész közül, melyre a közgazdasági írók a hasznot osztják, t. i. kockázati díj, fölügyeletért való díj és tőkehasználati díj, az utóbbi a kamat kifejezés alá esik, mely magában foglalja az összes tőkehasználatért járó díjat és kizár belőle minden mást; a fölügyeletért járó díj a munkabér kifejezés alá esik, mely minden emberi erőkifejtésért járó díjat magában

foglal és kizár belőle minden mást; a kockázati díjnak viszont semmi helye sincs, mert a kockázat ki van küszöbölve, mihelyt a társadalom összes ügyleteit együtt tekintjük. Ennélfogva a közgazdasági írók meghatározásaival egyezően a kamat kifejezést úgy fogom használni, mint a hozadék ama részét, mely a tőkének jut.

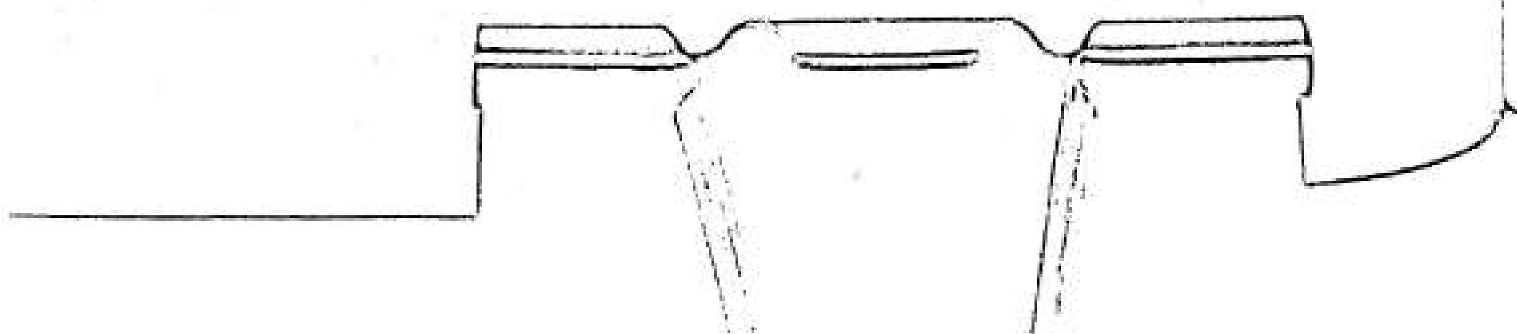
Összefoglalva tehát:

Föld, munka és tőke a termelés tényezői. A föld kifejezés magában foglalja az összes természeti előnyöket vagy erőket, a munka kifejezés minden emberi erőkifejtést és a tőke kifejezés minden további vagyontermelésre használt vagyont. E három tényező díjazásául oszlik meg az egész hozadék. Az a rész, mely a földtulajdonosnak a természeti előnyök használatáért jár fizetésül, a földjáradék; az a rész, mely az emberi erőkifejtés fizetése, a munkabér és az a rész, mely a tőke használatáért való jutalom, a kamat. E kifejezések kizárják egymást. Egy ember jövedelme származhatik e források egyikéből, kettejéből vagy mindhármából; hogy azonban fölfedezzük a megoszlás törvényeit, külön kell tartanunk őket.

Hadd vezessem be ezt a vizsgálódást, melybe most kezdek, annak kijelentésével, hogy a közgazdaságtan e kudarca, melyet nézetem szerint itt eléggé kimutattam, egy téves álláspont elfogadására vezethető vissza. Miután a tudomány művelői oly társadalomban éltek és tették megfigyeléseiket, ahol a tőkés rendszerint földet ad bérbe és munkát vesz bérbe és így a termelésben vállalkozónak vagy kezdeményezőnek látszik, hajlandók voltak a tőkét a termelés első tényezőjének, a földet eszközének és a munkát közvetítőjének vagy szerszámának nézni. Ez minden lapon meglátszik fejtegetéseik alakjában és gondolatmenetében, példáik jellegében, sőt kifejezéseik megválogatásában is. Mindenütt a tőke a kiindulási pont,

a tőkés pedig a főszemély. Ez annyira megy, hogy úgy Smith, mint Ricardo a »természetes munkabér« kifejezést használják a minimum kifejezésére, melyből a munkás megélhet, holott hacsak az igazságtalanság nem természetes, inkább mindaz volna természetes munkabérnek tekinthető, amit a munkás termel. Az a szokás, hogy a tőkét úgy nézték mindketten, mint a munka foglalkoztatóját, arra az elméletre vitte őket, hogy a munkabér a tőke viszonylagos bőségétől függ és hogy a kamat a munkabérrel fordított arányban van és elvezette őket oly igazságoktól, melyek e szokás nélkül világosak lettek volna előttük. Röviden szólva, a megoszlás nagy törvényeit illető ballépés, mely a közgazdaságtant hegytető helyett a vadonba vitte, akkor történt, amikor Ádam Smith I. könyvében elhagyta eme mondatban foglalt álláspontját: »A munka természetes jutalma vagy bére a munka terméke« és helyette arra helyezkedett, mely szerint a tőke foglalkoztatja a munkásokat és fizeti a bért.

Ha azonban a dolgok eredetét és természetes rendjét vizsgáljuk, a sorrend fordított és a tőke nem első, hanem utolsó, nem a munka foglalkoztatója, hanem általa foglalkoztatik. Földnek kell lennie, mielőtt munkát lehetne kifejteni és munkát kell kifejteni, mielőtt tőkét lehetne előállítani. A tőke munka eredménye és a munka segítésére használtatik a termelésben. A munka cselekvő és kezdeményező erő és ennélfogva a munka a tőke foglalkoztatója. Munkát csakis földön lehet kifejteni és földből kell előkerülnie annak az anyagnak, melyet a munka vagyonná alakít. Ennélfogva a föld a munka előföltétele, színhelye és anyaga. A természetes rend: föld, munka, tőke és ahelyett, hogy a tőkét vennők kiindulási pontnak, a földdel kellene kezdenünk.

Más dologra is kell figyelnünk. A tőke nem szükséges tényezője a termelésnek. A földön kifejtett munka a tőke segítsége nélkül is termelhet vagyont és a dolgok természetes keletkezése során így is kell termelnie a vagyont, mielőtt tőke létezhetik. Tehát a földjáradék és a munkabér törvényeinek össze kell függniök és a tőke törvényére való tekintet nélkül teljes egészet kell alkotniok, különben e törvények nem birnak érvénnyel azokra az esetekre, melyek könnyen képzelhetők és melyek bizonyos fokig tényleg léteznek, t. i. amikor a tőke nem vesz részt a termelésben. És minthogy a tőke, mint gyakran mondják, csak fölhalmozott munka, így csak egy alakulata a munkának, az általános »munka« kifejezés egy alosztálya és törvényének a munkabér törvénye alá kell rendelve lennie és azzal egyeznie kell, hogy érvényes legyen azokra az esetekre, amelyekben az egész termék a munka és tőke közt oszlik meg, földjáradékért való levonás nélkül. Hogy az iménti példára térjünk vissza: a terméknek föld, munka és tőke közti megoszlásnak olyannak kell lennie, mint lenne Péter, Pál és János között, ha Péter és Pál lennének az eredeti társak és János csak mint Pál segéde és társa lépne be a társaságba.

II. FEJEZET.

Földjáradék és a földjáradék törvénye.

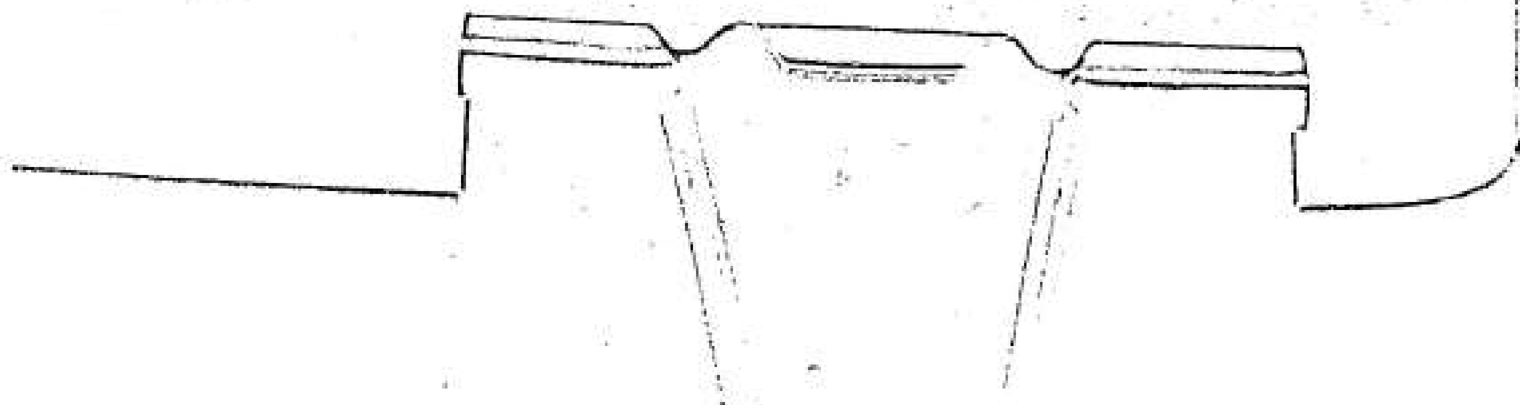
A földjáradék kifejezés közgazdaságtani értelemben, azaz úgy használva, ahogy itt használom, hogy megkülönböztessem a termék ama részét, mely a föld vagy más természeti erők tulajdonosait tulajdonjoguk erejénél fogva megilleti, különbözik a járadék szótól rendes használatában. Bizonyos tekintetben

e közgazdaságtani értelem szűkebb a rendes értelemnél, más tekintetben tágabb.*

Szűkebb ebben: A rendes beszédben a földjáradék, haszonbér szót az épületek, gépek, ingatlanok stb., valamint a föld vagy más természeti erők használatáért való fizetés megjelölésére alkalmazzuk és ha egy ház vagy egy gazdaság járadékáról beszélünk, nem választjuk el a befektetések használatának árát a puszta föld használatának árától. Azonban e szó közgazdaságtani értelméből az emberi munka bármiféle termelvényeiért járó fizetések ki vannak zárva és a házak, gazdaságok stb. használatáért együttes fizetésből csak az a rész a földjáradék, mely a föld használatáért való ellenérték, az épület vagy más befektetés használata után fizetett rész tulajdonképen kamat, minthogy a tőke használatáért való ellenérték.

Viszont tágabb ebben: A rendes beszédben a földjáradékról csak akkor beszélünk, ha a tulajdonos és a bérlő külön személyek. Ellenben gazdasági értelemben akkor is van földjáradék, amikor a tulajdonos és bérlő egy személy. Ha a tulajdonos és bérlő így egy személy, amely részét jövedelmének a föld bérbeadása által kaphatná, az a földjáradék, holott munkája és tőkéje jutalma jövedelmének az a része, melyet akkor kapna, ha földjének bérlője, nem pedig tulajdonosa volna. A földjáradékot a piaci ár is kifejezi. A föld vásárlásánál a tulajdonjogért vagy örök használatért való ár a tőkésített földjáradék. Ha olcsón veszek földet és várok, míg drágán adhatom el, nem munkám béréből, sem tőkém kamatából gazdagodtam meg, hanem a földjáradék növekedéséből. Egyszóval, a földjáradék a termelt vagyon ama

* Az angol *rent* szó nemcsak a földjáradék műkifejezésnek felel meg, hanem haszonbért is jelent. *F.*

része, melyet a tulajdonosnak a természeti erők használatának kizárólagos joga juttat. Ahol a tulajdonos vagy bérlő értékkel bíró földet használ, ott tényleges földjáradék van; ahol e földet nem használják, de értéke van, ott a földjáradék lehető. E földjáradék hozásának képessége ad a földnek értéket. Míg a föld tulajdonjoga nem nyujt valamily előnyt, addig a földnek értéke nincs.*

Igy tehát földjáradék vagy földérték nem származik a föld termelékenységéből vagy hasznosságából. Nem képvisel semmiféle a termelésnek nyujtott segítséget vagy előnyt, hanem egyszerűen a termelés eredményéből egy rész elvételére való hatalmat jelent. Bármilyenek is legyenek képességei, a föld addig járadékot nem hoz és értékkel nem bír, míg valaki nem hajlandó a használat kiváltságáért munkát vagy munkaterméket adni; és hogy valaki mit ad, az nem függ a föld termékenységétől, hanem az ingyen kapható földéhez viszonyított termékenységétől. Lehet igen termékeny földem, de addig nem hoz járadékot és értéke nem lesz, amíg ép oly jó más föld ingyen kapható. Ha azonban ezt a más földet lefoglalják és a legjobb ingyen kapható föld soványabb, földemnek kezd értéke és járadéka lenni. És noha földem termékenysége apad, hogyha az ingyen kapható föld mennyisége még nagyobb arányban apad az elérhető földjáradék és következőleg földem értéke is állandóan növekedni fog. Egyszóval, a földjáradék monopóliumért fizetett díj, mely oly természeti elemek magántulajdonba hajtásából ered, melyeket emberi munka nem termelhet és nem növelhet.

Ha egyetlen ember bírna egy társadalomra nézve

* A föld értékéről szólva, a puszta földet értem. Amikor a föld és a befektetések értékéről akarok szólni, e szavakat fogom használni.

hozzáférhető minden földet, természetesen bármilyen neki tetsző árt vagy föltételt szabhatna használatáért és míg tulajdonjogát elismernék, a társadalom többi tagjai föltételei elfogadása helyett csak a halált vagy a kivándorlást választhatnák. Ez sok társadalomban volt így; azonban a társadalom modern formájában a föld, noha általában magántulajdon, túlsok különféle ember kezében van, hogysem a használatáért elérhető díj puszta szeszélytől vagy óhajtól függne. Noha minden egyes tulajdonos minél többet igyekszik kapni, ennek megvan a maga határa, mely a földnek piaci értékét vagy járadékát adja meg és mely földek és korok szerint változik. Az a törvény vagy viszonylat, mely az összes felek közti szabad verseny e körülményei mellett, melyek a közgazdasági elvek kutatásakor mindig föltételezendők, meghatározza a tulajdonos által elérhető földjáradékot vagy árt, földjáradéki törvénynek neveztetik. Ennek biztos megállapítása után erős kiindulási pontunk van, melyből a munkabért és kamatot szabályozó törvények levezethetők. Minthogy ugyanis a vagyonmegoszlás osztás, amikor megállapítjuk a hozadéknak földjáradékot tevő részét, egyúttal a munkabérre eső részt is megállapítottuk, ha nincs tőke közreműködése, továbbá a munkabér és kamat együttes részét, ha a tőke résztvesz a termelésben.

Szerencsére a földjáradékot illetőleg fölösleges a vita. Itt a tekintély és a józan ész egy véleményen van * és a közkeletű közgazdaságtan elfogadott ítéletének oly önként értetődő jellege van, mint egy

* Nem úgy gondolom, mintha a földjáradék elfogadott törvényét sohasem vitatták volna. Abban a sok képtelenségben, amit a tudomány jelenlegi összefüggéstelenségében közgazdaságtanként nyomtak, nehéz olyasmit találni, amit nem vitattak. Hanem úgy gondolom, hogy szentesítést nyert az összes közgazdasági írók által,

mértani sarkigazságnak. A földjáradéknak ez az elfogadott törvénye, melyet John Stuart Mill a közgazdaságtan *pons asinorum*-ának nevez, néha »Ricardo földjáradéki törvényé«-nek neveztetik, mert ha nem is ő hirdette először, ő juttatta először érvényre.* Igy szól:

A föld járadékát az a terméstöbblet határozza meg, melyet ugyanaz a munka a használatban levő legterméketlenebb föld hozadékához viszonyítva előállíthat.

E törvényt, mely természetesen a nem mezőgazdasági célokra használt földre és minden természeti tényezőre, mint bányákra, halászati helyekre stb. is érvényes, Ricardo óta az összes vezető közgazdasági írók kimerítően magyarázták és megvilágították. Azonban puszta kimondása az önként értetődő állítás erejével bír, mert hisz világos, hogy a verseny hatása az, hogy azt a legalacsonyabb jutalmat, melyért a munka és tőke a termelésben résztvenni hajlandó, az elérhető legmagasabbá tegyék és hogy ennélfogva a termékenyebb föld tulajdonosa képes földjáradék formájában kisajátítani magának az összes hozadékot, ami fönmarad a munkának és tőkének a rendes mértékben való jutalmazása után, vagyis amit a használatban levő legkevésbé termékeny

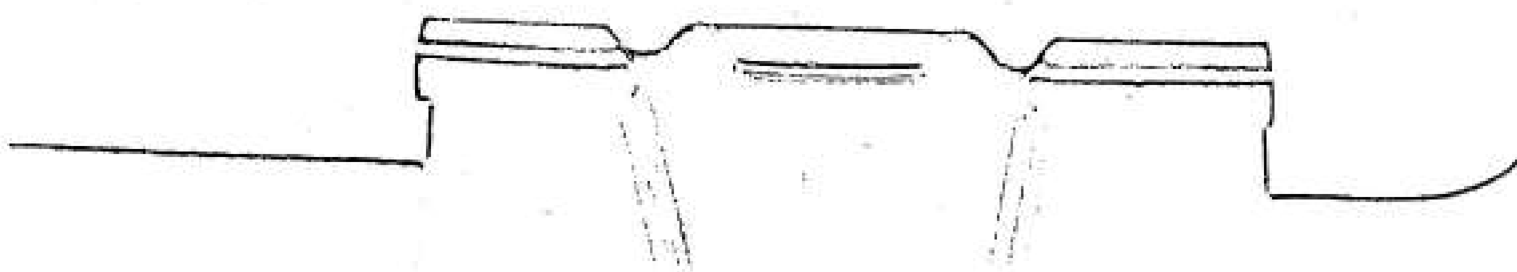
akik igazán tekintélyeseknek tarthatók. Mint John Stuart Mill mondja (book II. chap. XVI.), »kevesen vannak, akik hozzájárulásukat megtagadták tőle, kivéve, ha nem értették meg teljesen. Föltűnő az a bizonytalan és pontatlan mód, ahogy azok értelmezik, akik állítólag cáfolják.« Ez oly megfigyelés, mely sok későbbi megerősítésben részesült.

* Mc Culloch szerint a földjáradék törvényét először az edinburghi James Anderson állapította meg egy röpiratban 1777-ben és e század elején egyszerre jöttek rá Sir Edward West, Malthus és Ricardo.

földön (vagy a legkevésbé termékeny ponton) lehet kapni, ahol természetesen nincs földjáradék.

Talán a földjáradék törvényének teljesebb megértéséhez visz, ha ily formában mondjuk: A termelés természeti tényezőjének (a földnek) tulajdonban tartása hatalmat ad a munka és tőke által rajta termelt vagyon akkora részének kisajátítására, amenynyivel fölülmúlja azt a hozadékot, melyet a munka és tőke hasonló befektetése a legkevésbé termékeny szabadon választható foglalkozásban termelhet.

Azonban ez teljesen egy és ugyanaz, mert hisz oly foglalkozás nincs, melyben a munka és tőke részt vehetne, amelyhez föld ne volna szükséges. Egyébként a föld mívelése vagy egyéb használata mindig oly csekélyre szállítja le a hasznot, mindent figyelembe véve, mint amennyivel szabadon minden más foglalkozás beéri. Tegyünk föl pl. egy oly társadalmat, melyben a munka és tőke egy részét földmívelésre, más részét iparra fordítják. A megmívelt legsoványabb föld átlag, mondjuk 20 egységet ad és ennélfogva 20 lesz a munka és tőke átlagos hozadéka úgy az iparban, mint a földmívelésben. Tegyük föl, hogy valami állandó okból az ipari hozadék most 15-re száll le. Világos, hogy az iparba fektetett munka és tőke a földmívelésre fog áttérni és e folyamat nem áll meg, míg akár a földmívelésnek silányabb földekre vagy ugyane föld silányabb részeire való kiterjesztése által akár az iparcikkek viszonylagos árnövekvése, mely a termelés csökkenéséből következik, akár mindkettő által, a munka és tőke hozadéka mindkét foglalkozási ágban ugyanarra a színvonalra nem jutott, úgy hogy bárhol is legyen az a termelékenységi határpont, melyen még ipart űznek, 18, 17 avagy 16, a termelés e pontig fog terjedni. És így azt mondani, hogy a földjáradék egyenlő a termelés határának vagy legalacsonyabb pontjának hozadékán fölüli

termékenységi többlettel, ugyanaz, mint azt mondani, hogy ama mennyiség fölötti hozadéktöbblettel egyenlő, amelyet ugyanaz a munka és tőkebefektetés a legkevésbé jövedelmező foglalkozásban biztosít.

A földjáradék törvénye tényleg csak a verseny törvényének következménye és csupán azt jelenti, hogy mivel a munkabér és kamat közös színvonalra törekszenek, a vagyontermelés mindazon része, mely fölülmúlja azt, amit a fölhasznált munka és tőke a legsoványabb használatban levő földön magának biztosíthatott volna, földjáradék alakjában a földtulajdonosoknak jut. Végeredményében azon az általános elven nyugszik, mely a közgazdaságtanra nézve az, ami a nehézségi erő a fizikára nézve, hogy az emberek szükségleteiket a legcsekélyebb fáradsággal igyekeznek kielégíteni.

Ez tehát a földjáradék törvénye. Noha sok kiváló munka túlságosan követi Ricardo példáját, aki csak a földmívelésre látszik ezt vonatkoztatni és több helyütt úgy beszél, hogy az ipar nem hoz földjáradékot (holott tényleg az ipar és kereskedelem adja a legnagyobb földjáradékot, amint ezt az ipari és kereskedelmi városokban a föld nagyobb értéke bizonyítja) és így a törvény teljes jelentőségét rejtve tartja, azonban a törvényt magát Ricardo ideje óta világosan tudták és teljesen elismerték. Nem így azonban következményeit. Noha világosak, elfogadásukat akadályozta az elismert bérelmélet, melyet nemcsak az eddig említettek támogattak és erősítettek, hanem oly tekintetek is, melyeknek rendkívüli súlyát akkor fogjuk látni, mikor eljutottunk ahhoz a logikai konklúzióhoz, mely felé haladunk.* Pedig

* Buckle (chap. II. *History of Civilization)* fölismeri a földjáradék, kamat és munkabér közti szükségszerű viszonyt, azonban nyilván sohasem dolgozta ki.

nem oly világos-e mint a legegyszerűbb mértani levezetés, hogy a földjáradék törvényének következménye a munkabér törvénye, amikor a termék egyszerűen a földjáradék és munkabér közt oszlik meg, vagy a munkabér és kamat együttes törvénye, amikor a termék földjáradék, munkabér és kamat közt oszlik meg? Viszont fordítva, a földjáradék törvénye szükségképen a munkabér és tőke együttes törvénye, mert bármilyen is legyen a munka és tőke befektetéséből eredő termelés, e két tényező a hozadékból csak annyit fog kapni, amennyit szabad földön, földjáradék fizetése nélkül, vagyis a használatban levő legterméketlenebb földön termelhettek volna. Mert ha a termékből mindaz, ami fölötte van annak a mennyiségnek, melyet a munka és tőke a földjáradékot nem hozó földön termelhet, a földesúrnak jut földjáradékul, akkor a munka és tőke által igényelhető mennyiség annyi, mint amennyit a földjáradékot nem hajtó földön termelhettek volna.

Vagyis algebrai formában kifejezve:

Minthogy Hozadék = Földjáradék + Munkabér + Kamat, tehát Hozadék — Földjáradék = Munkabér + Kamat.

Igy tehát a munkabér és kamat nem függnek a munka és tőke hozadékától, hanem attól, ami a földjáradék levonása után marad, vagyis a használatban levő legrosszabb földtől. És következőleg, bármekkora is legyen a termelőképesség növekvése, ha a földjáradék növekvése lépést tart vele, sem a munkabér, sem a kamat nem növekedhetik.

Amely pillanatban ezt az egyszerű viszonyt fölismertük, a világosság özöne áramlik az eddig megmagyarázhatatlanra és az eddig látszólag széthangzó tények világos törvény alá sorakoznak. A földjáradék növekvéséről, mely egyre folyik a haladó országok-

ban, egyszerre kitűnik, hogy kulcsa annak a magyarázatnak, hogy miért nem növekszik a munkabér és tőkekamat együtt a termelőképesség növekvésével. Mert minden társadalomban a termelt vagyont két részre osztja az, amit földjáradéki vonalnak nevezhetünk, melyet a termelési határ szab meg, vagyis az a jövedelem, melyet munka és tőke oly természeti erőkből állíthat elő, melyek földjáradék fizetése nélkül szabadon használhatók. A hozadéknak a vonalon aluli részéből fizetendő a munkabér és kamat. Mindaz, ami fölötte van, a földtulajdonosoknak jut. Ahol tehát a földérték kicsiny, ott, habár a vagyontermelés csekély, a munkabér és kamat mégis nagy lehet, mint új országokban látható. És ahol a földérték nagy, nagy vagyontermelés és mégis kis munkabér és kamat lehet, mint a régi országokban látható. És ahol a termelőképesség nő, mint az összes haladó országokban, a munkabér és kamat nem e növekvés szerint változik, hanem aszerint, ahogy a földjáradék változik. Ha a földjáradék arányosan növekszik, az összes növekedett termelést a földjáradék nyeli el, a munkabér és kamat pedig változatlan marad. Ha a földérték a termelőképességnél nagyobb arányban növekszik, a földjáradék még e növedéknél is többet fog elnyelni és noha a munka és tőke terméke nagyobb lesz, a munkabér és kamat esik. Csak ha a földérték nem növekszik oly gyorsan mint a termelőképesség, nőhet a munkabér és kamat a termelőképesség növekedésével együtt. Mindezt a tényleges helyzet példázza.

III. FEJEZET.

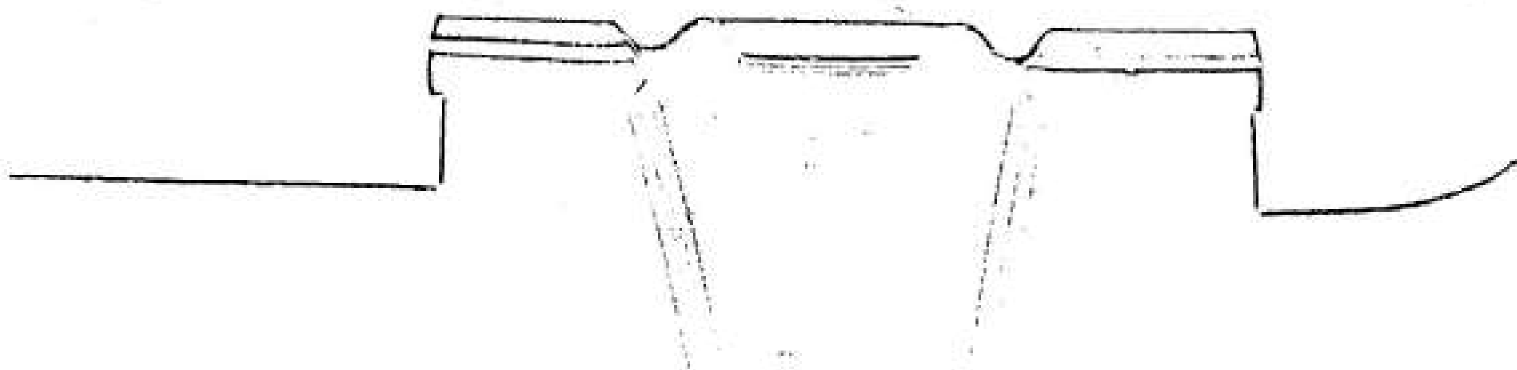
A kamat és a kamat oka.

Miután megbizonyosodtunk a földjáradék törvényéről, szükségszerű következményéül a munkabér törvényét kaptuk meg, ahol is a földjáradék és munkabér közt van vagyonmegoszlás és a munkabér és kamat együttes törvényét, ahol a megoszlás három tényező közt megy végbe. Hogy a hozadéknak mily aránya megy földjáradékra, az fogja meghatározni, hogy mily arány marad munkabérre, ha csak a földet és munkát vesszük tekintetbe, vagy hogy mi osztassék el munkabér és kamat céljára, ha a tőke is résztvesz a termelésben.

De hadd keressük e levezetés nélkül külön és függetlenül e törvények mindenikét. Ha ily módon is egymásból következőknek találjuk őket, következtetéseink teljesen biztosak lesznek.

És minthogy a munkabér törvényének megtalálása vizsgálódásunk végcélja, kezdjük el a kamat tárgyalásával.

Már jeleztem a haszon és kamat kifejezések értelme közti különbséget. Említésreméltó továbbá, hogy a kamat mint elvont fogalom a vagyonmegoszlásban a közönséges használatú szótól abban tér el, hogy magában foglalja a tőke használatából való összes jövedelmet és nemcsak azt, amit a kölcsönvevő a kölcsönadónak fizet és hogy kizárja a kockázati díjat, mely oly nagy része annak, amit rendesen kamatnak neveznek. A kockázati díj nyilván csak kiegyenlítése a tőke különféle használatából eredő jövedelemnek. Mi azt akarjuk megtudni, hogy mi határozza meg az általános kamatlábat. Ha ehhez hozzáadjuk a külön-

féle kockázati díjegységeket, megkapjuk a rendes kereskedelmi kamatlábat.

Már most világos, hogy abban, amit rendesen kamatnak neveznek, a legnagyobb különbséget a kockázati különbség teszi, de az is világos, hogy különféle országok és idők közt magában a kamatlábban is nagy eltérések vannak. Kaliforniában valaha két százalékot egy hónapra nem tekintettek volna túlzott kamatnak oly biztosítékra, melyre ma évi hét vagy nyolc százalékra lehetne kölcsönt kapni és noha e különbség bizonyos, részben a közállapotok nagyobb szilárdságának tulajdonítható, nagyobb részben nyilván valami más egyetemes okból ered. Az Egyesült Államokban a kamatláb általában nagyobb volt, mint Angliában, az Unió újabb államaiban nagyobb, mint a régiekben és a kamatnak a társadalmi haladással együttes csökkenő irányzata oly kifejezett, hogy már régóta észrevették. Miféle törvény kapcsolja össze e változásokat és tünteti ki okukat?

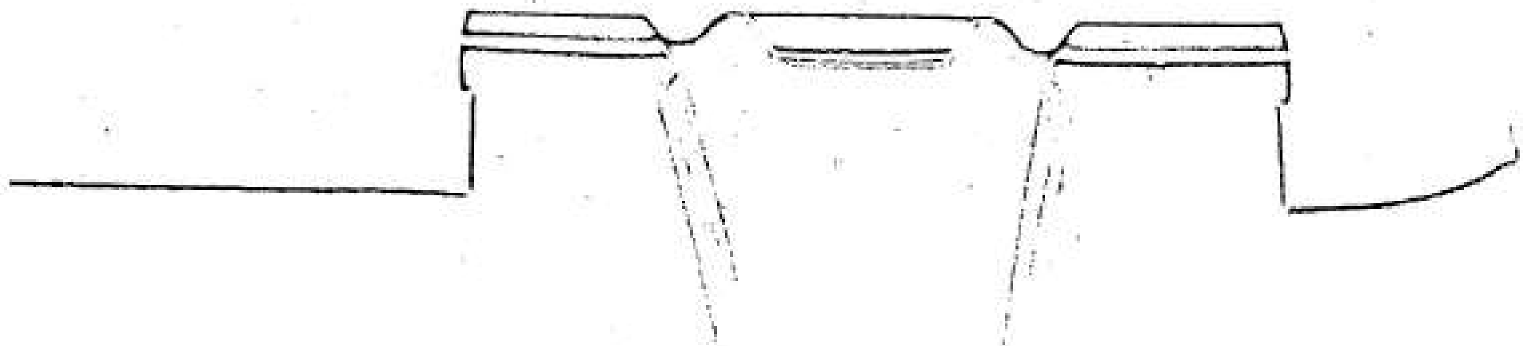
Nem érdemes többet foglalkozni, mint eddig alkalmilag tettem, a közkeletű közgazdaságtan sikertelen kísérletével, hogy a kamat valódi törvényét meghatározza. Az e tárgyról való fejtegetéseknek nincs meg az a határozottságuk és összefüggésük, melyek segítségével a munkabér elfogadott elmélete képes volt ellenállni a tények bizonyítékának és nem is igényelnek oly beható vizsgálatot. Hogy a tényekkel ellenkeznek, az világos. Hogy a kamat nem függ a munka és tőke termelékenységétől, azt bizonyítja az az általános tény, hogy ahol a tőke és munka a legtermelékenyebbek, ott a kamat a legcsekélyebb. Hogy nem áll a munkabérrel (vagyis a munka árával) fordított arányban és nem esik, amint a munkabér emelkedik és nem emelkedik, amint a munkabér esik, azt az az általános tény igazolja, hogy a kamat nagy,

ahol és amikor a munkabér nagy és csekély, ahol és amikor a munkabér csekély.

De kezdjük elől. A tőke természetét és tevékenységét eléggé kimutattuk, de még egy kitérés árán is meg kell állapítanunk a kamat okát, mielőtt törvényét vizsgálnók. Mert azonkívül, hogy vizsgálódásunkban a szóbanforgó tárgyról határozottabb és világosabb fogalmat nyujt, oly következtetésekhez vezethet, melyeknek gyakorlati értéke ezután fog kitűnni.

Mi a kamat oka és igazolása? Miért fizessen a kölcsönvevő a kölcsönadónak többet, mint amennyit kapott? E kérdésre nemcsak elméleti, hanem gyakorlati fontossága miatt is érdemes válaszolni. Az az érzés, hogy a kamat a termelés kirablása, elterjedt és egyre nő és az oceán mindkét partján mindinkább mutatkozik a népies irodalomban és mozgalmakban. A közkeletű közgazdaságtan fejtegetői azt mondják, hogy nincs összeütközés munka és tőke közt és mint a munkára és tőkére nézve egyaránt károst utasítják vissza annak a jutalomnak megszorítását, melyben a tőke részesül. És mégis ugyanabban a munkában az a tan van megállapítva, hogy a munkabér és kamat egymással fordított arányban állnak és hogy a kamat alacsony vagy magas lesz, aszerint, hogy a munkabér magas vagy alacsony.* Világos tehát, ha e tan helyes, a munkás szempontjából tehető egyetlen logikus ellenvetés a kamat leszállítása ellen az, hogy nem valósítható meg, ami nyilván nagyon gyönge alap, amikor a törvényhozások mindenhatóságának eszméje még oly elterjedt. És noha ily ellenvetés minden egyes külön javaslat elejtésére vezethet, nem fogja egy más utáni kutatást megakadályozni.

* Ezt tényleg a haszonról mondják, azonban nyilván a tőkejövedelemre gondolva.

Miért legyen kamat? Az összes főművekben azt halljuk, hogy a kamat az önmegtartóztatás jutalma. Ez azonban nyilván nem elég ok. Az önmegtartóztatás nem aktív, hanem passzív tulajdonság; nem tevés, hanem nemtevés, mely magában mit sem termel. Akkor tehát a termelésből mire lehetne jogcíme? Ha egy pénzösszeget egy évre elzárok, ép oly önmegtartóztatást gyakoroltam, mintha kölcsön adtam volna. És mégis, noha az utóbbi esetben azt várom, hogy kamat útján való szaporulattal kapjam vissza, az előbbiben csak ugyanaz az összegem lesz, növedék nélkül. Pedig az önmegtartóztatás ugyanaz. Ha azt mondja valaki, hogy kölcsönadással szolgálatot tettem a kölcsönvevőnek, azt felelhetni, hogy ő is szolgálatot tett nekem a megőrzéssel, amely szolgálat bizonyos viszonyok közt nagyon értékes lehet és melyért szívesen fizetnék és amely szolgálat a tőke más alakjában még szembeötlőbb, mint a pénznél. Mert sok oly tőkealakulat van, mely nem tartós, hanem folyton megújítandó és sok olyan, melynek karbantartása terhes, ha nincs rá közvetlen szükség. Igy tehát, ha a tőke gyüjtője segíti kölcsön által a kölcsönvevőt, nem fizeti az vissza adósságát teljesen, amikor visszaadja a kölcsönt? A biztos megőrzés, karbantartás, a tőke újratermelése nem teljes ellenérték a használatért? Az önmegtartóztatás végcélja és törekvése a gyüjtés. Az önmegtartóztatás tovább nem mehet és többet nem tehet, sőt egyedül még ezt sem. Ha csupán tartózkodnánk a használattól, mennyi vagyon tűnnék el? És mily kevés maradna két év mulva! Ha tehát a munkástól többet várnak az önmegtartóztatásért, mint a tőke sértetlen visszatérítését, nem jogtalanság ez? Ilyféle eszméken alapul az az elterjedt nézet, hogy a kamat csakis a munkások rovására keletkezik és tényleg a munka kirablása, mely igazságon alapuló társadalmi állapotban eltöröltetnék.

E nézetek cáfolatának kisérletei nem mindig látszanak előttem sikereseknek. Minthogy megvilágítja a szokásos gondolkozást, vegyük Bastiat gyakran idézett gyalu példáját. Egy asztalos, János, tíz napi munkával gyalut csinál, mely az év 300 munkanapja közül 290 napi használatra lesz jó. Vilmos, egy másik asztalos, egy évre kéri kölcsön a gyalut, ajánlva, hogy ez idő után, amikor a gyalu elhasznált lesz, egy ép oly jó gyalut ad vissza. János vonakodik ily föltétellel kölcsön adni a gyalut, úgy érvelve, hogy ha csupán visszakapja a gyalut, semmi sem fogja kárpótolni azért az elveszett előnyért, melyet a gyalu használata egy éven keresztül reá nézve jelentett volna. Vilmos ezt elismerve, beleegyezik, hogy nemcsak a gyalut adja vissza, hanem ráadásul egy új deszkát is. E megegyezést kölcsönös megegyezéssel viszik keresztül. A gyalu az év végéig el van használva, de akkor János egy ép oly jót kap és még egy deszkát is hozzá. Az új gyalut újra és újra kölcsön adja, míg végre fia kezébe megy át, »aki még egyre kölcsönadja«, mindenkor egy-egy deszkát kapva. E deszkáról, mely a kamatot képviseli, azt mondják, hogy természetes és méltányos jutalom, mert a gyalu használatáért adva cserébe, Vilmos »megszerzi azt a munkaeszközben levő hatalmat, mely növeli a munka termelékenységét« és nem jár rosszabbul, mintha nem kölcsönözte volna a gyalut, holott János nem kap többet, mint amennyije volna, ha megtartotta és használta volna gyaluját, elkölcsönzés helyett.

Igazán így van ez? Mint észrevehető, nem szerepel az az állítás, mintha János képes lenne gyalut csinálni, Vilmos pedig nem, mert ez annyit jelentene, hogy a deszka a nagyobb ügyesség jutalma. Mindössze János megtartóztatta magát munkája eredményének elfogyasztásától, míg azt deszka

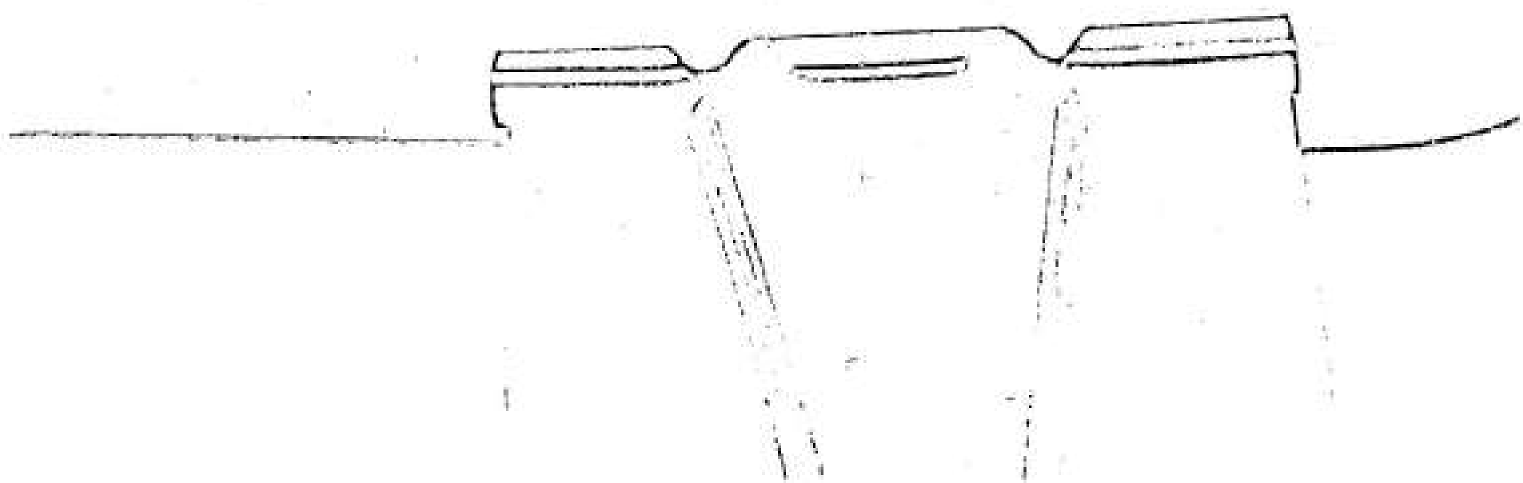
alakjában föl nem halmozta, már pedig ez a tőke lényeges eszméje.

Már most ha János nem adná kölcsön gyaluját, 290 napig használhatná, amikorra azt elhasználva, a munkaév hátralevő tíz napjába kerülne egy új gyalu készítése. Ha Vilmos nem venné kölcsön a gyalut, tíz napjába kerülne a gyalut magának elkészíteni, melyet a többi 290 napig használhatna. Ha tehát a deszkát úgy tekintjük, mint a gyalu segítségével egy napi munka eredményét, az év végén, ha kölcsönzés nem történnék, mindenki a deszkát illetőleg ott állna, ahol kezdetben, János deszkával, Vilmos pedig anélkül és mindegyiknek, az év munkájának eredményeként, 290 deszkája lenne. Ha a kölcsön föltételei azok lennének, melyeket Vilmos először javasolt, egy új gyalu visszatérítése, ugyanaz a viszonylagos helyzet biztosíttatnék. Vilmos 290 napig dolgoznék és a többi tíz napot egy Jánosnak visszaadandó új gyalu készítésére fordítaná. János az év első tíz napját fordítaná egy másik gyalu készítésére, mely 290 napig tartana, amikor is új gyalut kapna Vilmostól. Igy a gyalu egyszerű visszaadása mindenkit ugyanabba a helyzetbe juttatna az év végén, mintha kölcsönzés nem történt volna. János nem vesztene semmit Vilmos javára és Vilmos nem nyerne semmit János kárára. Mindenkinek megvolna munkája utáni rendes haszna, t. i. 290 deszkája és Jánosnak meglenne az az előnye, mellyel indult az új gyaluja.

De amikor az egy gyalu visszatérítésén kívül egy deszkát is kap, János az év végén jobb helyzetben van, mintha nem lett volna kölcsönzés, Vilmos pedig rosszabban. Jánosnak 291 deszkája és egy új gyaluja lesz, Vilmosnak pedig 289 deszkája és egy gyaluja sem. Ha most Vilmos az előbbi föltételekkel kéri kölcsön a deszkát és a gyalut, az év végén egy gyalut, két desz-

kát és egy deszkatöredéket kell visszaadnia és ha e különbözetet kéri újból kölcsön és így tovább, nem világos-e, hogy az egyik jövedelme fokozatosan fog esni, a másiké pedig így fog nőni, amíg el nem jön az az idő, amikor az eredeti gyalukölcsönzés eredményeként János meg fogja kapni Vilmos munkájának egész eredményét, vagyis Vilmos tényleg rabszolgája lesz?

A kamat tehát természetes és méltányos-e? E példa szerint semmi sem mutatja ilyennek. Nyilván amit Bastiat (és többen mások) a kamat alapjának tekintenek, »a munkaeszközben levő hatalmat, mely növeli a munka termelékenységét«, az sem igazság, sem tény szerint nem alapja a kamatnak. Az a szofizma, mely Bastiat példáját meggyőzővé teszi azok előtt, akik nem állnak meg, hogy analizálják, mint mi tettük, abban áll, hogy a gyalu kölcsönzésével a növekedett termelőképesség átadását is társítják, melyet a gyalu ad a munkának. Ez azonban tényleg nem következik. A lényeges dolog, melyet János Vilmosnak kölcsönzött, nem a munkaképességnek a gyalu használatából eredő növekedése. Ennek föltételezése azt jelentené, hogy a gyalukészítés és használás üzleti titok vagy szabadalmi jog, amikor is e példa a monopóliumra, nem pedig a tőkére illenék. A lényeges dolog, melyet János Vilmosnak kölcsönzött, nem az a kiváltság, hogy munkáját hatályosabban fejtse ki, hanem tíz napi munka konkrét eredménye. Ha »a munkaeszközben levő hatalom, mely növeli a munka termelékenységét« lenne a kamat oka, akkor a kamat a találmányok haladásával növekednék. Ez nincs így és nem is várja tőlem senki, hogy több kamatot fizessek, ha egy ötven dolláros varrógépet kölcsönzök, mintha ötven dollár értékű varrótűt kölcsönöznék, ha egy gőzgépet, mintha ugyanoly értékű téglát kölcsönözném. A tőke a vagyonhoz hasonlóan cserélhető. Nem

egy dolog, hanem a csere körén belül bármi, hasonló értékben. Sőt még az eszközök javítása sem növeli a tőke hozamképességét; a munka termelőképességét növeli.

És hajlandó vagyok azt hinni, ha minden vagyon oly dolgokból állana, mint a gyalu és minden termelés olyan lenne, mint az asztalosság, vagyis ha a vagyon csupán a mindenség élettelen anyagából állna és a termelés csupán ennek az élettelen anyagnak különféle formábaalakításából állna, akkor a kamat csak a termelés kirablása volna és nem állhatna fönn sokáig. Ez nem azt jelenti, hogy nem volna gyüjtés, mert noha a növekvés reménye ok a vagyonnak tőkévé alakítására, nem oka, vagy legalább is nem fő oka a gyüjtésnek. A gyermekek elteszik krajcárjaikat karácsonyra, a kalózok növelik ellopott kincsüket, keleti fejedelmek halomra gyüjtik a pénzt és a Stewarthoz és Vanderbilthez hasonló emberek, ha egyszer megszállta őket a gyüjtés szenvedélye, a lehetőségig folytatnák millióik növelését, még ha a gyüjtés nem is jelentene növekvést. Sőt még azt sem lehetne mondani, hogy nem volna kölcsönzés, mert ezt a kölcsönös kényelem nagyban segitené elő. Ha Vilmosnak egy azonnal megkezdendő munkája lenne, Jánosnak pedig csak tíz nap mulva megkezdendője, kölcsönösen előnyös lehet a gyalu kölcsönzése, noha deszkát egyik sem adna.

Azonban nem minden vagyon oly természetű, mint a gyaluk vagy deszkák és nem minden termelés pusztán a mindenség élettelen anyagának más formába való átváltoztatása. Igaz, ha pénzt teszek el, nem fog növekedni. De tegyük föl, hogy helyette bort teszek el. Az év végén növekedett értékem lesz, mert a bor javulni fog minőségben. Vagy tegyük föl, hogy alkalmas helyre méheket telepítek. Az év végén több rajom lesz és mézem is. Vagy tegyük föl, meg-

felelő helyre juhokat, sertéseket vagy szarvasmarhákat hajtok, az év végén, átlag véve, szintén növekedés lesz.

Ami ezekben az esetekben a növekvést okozza, olyasmi, ami, noha fölhasználása általában munkát kiván, mégis a munkától különböző és elválasztható valami: a természet működő ereje, a növés, a szaporodás elve, mely mindenütt jellemzi ama misztikus dolog vagy állapot formáit, melyet életnek nevezünk. És úgy tűnik előttem, hogy ez a kamat oka, vagyis oka, hogy a tőke azon fölül és kívül is növekszik, ami a munkának tulajdonítható. Vannak, hogy úgy mondjam, azokban a mozgásokban, melyek a természet örökkévaló folyama, bizonyos eleven áramlatok, melyeket ha fölhasználunk, segíteni fognak egy a mienktől független erővel, hogy az anyagot a kivántunk formába, azaz vagyonba öntsük.

Bár sok oly dologról emlékezhetnénk itt meg, melyeknek nincs bennrejlő növekvőképességük, mint a pénz, gyaluk, deszkák, gépek vagy ruhák, azonban vannak más a vagyon és tőke körébe tartozó dolgok, melyek a borhoz hasonlóan bizonyos fokig maguktól növekszenek minőségben, vagy mint a méhek vagy szarvasmarhák, maguktól növekszenek mennyiségben és bizonyos más dolgok, melyek, mint a magvak, noha a növekvésüket lehetővé tevő viszonyok nem tarthatók fönn munka nélkül, mégis ha e viszonyok föntartattak, oly növekvést vagy hozadékot fognak föltüntetni, mely túlmegy azon, amit munkának tulajdoníthatunk.

A vagyon kicserélhetősége pedig szükségképen a vagyon összes formái közti átlagosítását foglalja magában minden külön előnynek, mely valamely különleges fajú vagyon birtokából ered, mert hisz senki sem tartana egyfajtájú vagyont, ha előnyösebb formájuért cserélhetné el. Pl. senki sem őrölne búzát

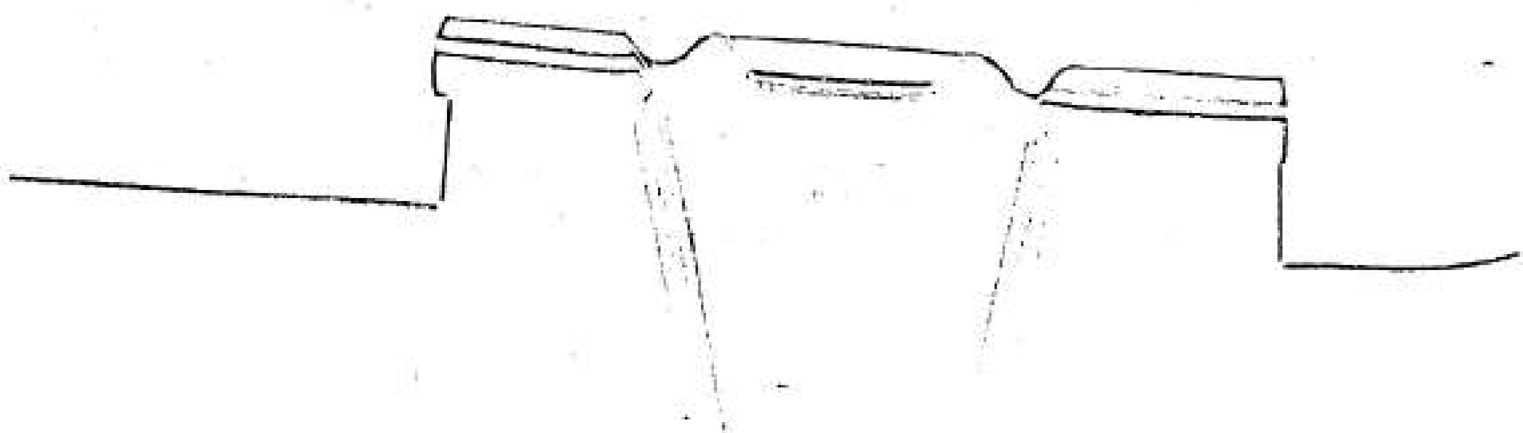

lisztté és tartaná készen mások rendelkezésére, ha ily csere által nem biztosítana akkora jövedelmet, mely mindent figyelembe véve, egyenlő lenne a búza elvetése által elérhetővel. Senki sem cserélne el egy juhnyájat, ha azt megtarthatná, a jövő évben fizetendő tiszta húsértékért, mert ha tartaná a juhokat, a következő évben nemcsak ugyanannyi húsa volna, hanem bárányai és gyapja is. Senki sem ásna öntözőcsatornát, ha azok, akik így képesek fölhasználni a természet termelőerejét, a nyert növedékből akkora részt nem adnának neki, mely által tőkéje annyit hozna, mint azoknak az övék. És így a csere minden körében a növekvőképességet, melyet a természet termelő- vagy életereje a tőke bizonyos fajának juttat, minden fajú tőkével kénytelen megosztani és így aki pénzt, deszkát, téglát vagy ruhát kölcsönöz vagy cserél, ép oly kevéssé van megfosztva attól a képességtől, hogy többletet kapjon, mintha ugyanannyi tőkét növekedésre képes formájú használatra fordított volna.

A természeti és az emberi erő változásainak a csere általi fölhasználásában is van egy oly növedék, mely némileg hasonlít a természet életerejétől előidézett növedékhez. Pl. valahol egy adott munkamennyiség 200-at termel növényi és 100-at állati táplálékban. Másutt a viszonyok fordítottak és ugyanannyi munka 100-at termel növényi és 200-at állati táplálékban. Az egyik helyen a növényi és állati táplálék értékének viszonya kettő lesz az egyhez és a másikon egy a kettőhöz és föltéve, hogy mindegyikből egyenlő mennyiség szükséges, ugyanannyi munka mindkét helyütt 150-et fog termelni mindkettőből. Ha azonban egyik helyen a munkát növényi, a másik helyen állati táplálék termelésére fordítják és a szükséges mennyiséget csere által szerzik meg, mindkét hely lakói egy adott munkamennyiséggel mindkét

táplálékból 200-at lesznek képesek termelni, leszámítva a csere okozta veszteséget és kiadást. Így tehát a használattól elvont és cserére fordított termék növekedést eredményez.

Természetesen a cseréhez, valamint a természeti erők fölhasználásához is munka szükséges, és úgy a csere, mint a földmívelés eredménye nyilván a munka eredménye, azonban úgy az egyik, mint a másik esetben egy megkülönböztethető erő működik a munka erejével közre, ami lehetetlenné teszi, hogy az eredményt csupán a reáfordított munka mennyiségével mérjük, hanem a tőkét mennyisége és használati ideje szerint az erők összegének szerves részévé teszi. A tőke segíti a munkát a termelés különféle módjaiban, de különbség van a kettő viszonya közt az oly termelési módoknál, amikor egyrészt csupán az anyag alakja vagy helye változik, mint a deszka gyalulása vagy a kőszén bányászása és másrészt az oly termelési módok közt, melyek csupán a természet reproduktív erejét használják föl vagy az oly értéknövelő képesség közt, mely a természeti és emberi erők közti különbségből erednek, mint a búzatermelés vagy a jégnek cukorért való elcserélése. Az első fajta termelésben a munka az egyetlen ható ok; amikor a munka fönnakad, a termelés is fönnakad. Amikor az asztalos napnyugtakor leteszi gyaluját, az az értéknövekvés, melyet gyalujával előidéz, szünetel a következő reggelig, amikor újból kezdi munkáját. Amikor a gyári harang zárást jelez, amikor a bányában szünet van, a termelés véget ér, míg a munka újra nem kezdődik. A közbeeső idő, ami a termelést illeti, bátran törölhető lenne. A napok mulása, az évszakok változása nem szerepel az oly termelésben, mely csupán a reáfordított munka mennyiségétől függ. Azonban a termelés egyéb említett módjaiban, melyekben a munka szerepe a favágókéhoz hasonlít-

ható, kik fatörzseiket a folyamba hengerítik és az árra bízzák, hogy a több mérföldnyire levő fűrészmalom gátjához vigye, *itt* az idő szereple. A mag a földben csírázik és nő, mialatt a gazda alszik vagy új földet szánt föl.

De térjünk vissza Bastiat példájához. Világos, ha van ok, amiért Vilmos az év végén Jánosnak egy a régihez hasonlóan jó gyalunál többet adjon vissza ez nem az az erőtöbblet, melyet a munkának a munkaeszköz ad, mint ezt Bastiat mondja, mert ez, mint kimutattam, nem szerepel, hanem ez az ok az idő, a gyalu kölcsönzése és visszaadása közti egy évi különbség. Ha már most ez a nézet e példára szorítkozik, semmi sem jelzi, hogy ez az elem hatni fog, mert egy gyalunak az év végén nincs nagyobb értéke, mint az év elején. Ha azonban a gyalu helyébe borjút teszünk, világosan látható, hogy ahhoz, hogy János az év végén ép oly jó helyzetben legyen, mintha nem adott volna kölcsön, Vilmosnak az év végén nem borjút, hanem tehenet kell visszaadnia. Vagy ha föltesszük, hogy a tíz napi munka gabona elvetésére fordíttatott, világos, hogy János nem részesülne teljes kárpótlásban, ha az év végén egyszerűen ugyanannyi elvetett gabonát kapna, mert az éven át a gabona virágzott, nőtt és szaporodott volna és így, ha a gyalut cserére használta volna, egy éven át többször lett volna elcserélhető, minden csere pedig értékgyarapodást jelentett volna Jánosra nézve. Minthogy pedig János munkáját ezek közül bármiféle módon alkalmazhatta volna, vagy ami egyre megy, a gyalukészítésre szánt idő egy részét erre fordíthatta volna, nem fog Vilmos egyévi használatára gyalut készíteni, hacsak nem kap egy gyalunál többet vissza. És Vilmos is többet adhat vissza egy gyalunál, mert a munkaelőnyöknek ugyanaz az általános átlaga, különféle módon alkalmazva, őt is képessé teszi, hogy

munkájából az idő elemének segítségével előnyt kapjon. Ez az általános átlag, mely szükségszerüleg mutatkozik ott, ahol a társadalom szükségletei különféle fajú termelés egyidejű űzését kivánják, ad a magábanvéve növekvésre képtelen ama vagyonhoz hasonló előnyt, mely oly módon használható, hogy nyer az idő tényezője által. Végelemzésben pedig az idő mulása által kölcsönözte előny a természet regeneratív erejéből s a természet és ember különféle képességeiből ered.

Ha az anyag minősége és képessége mindenütt egyforma volna, és az ember összes termelőereje is, akkor kamat nem lenne. A jobb munkaeszközöket alkalmilag a kamat fizetéséhez hasonló föltétellel engednék ugyan át, de az ily ügyletek esetlegesek és szabálytalanok lennének, kivételek, nem pedig szabályok. Mert az ily jövedelem nem lenne, mint most, a tőke birtokában bennrejlő és az idő előnye csak különleges viszonyok közt hatna. Hogy én ezer dolláromat biztosan kiadhatom kamatra, nem onnan származik, hogy vannak mások, akiknek nincs ezer dollárjuk és kik szívesen fizetnek annak használatáért, ha ahhoz más módon nem juthatnak, hanem onnan, hogy az én tőkét képviselő ezer dolláromnak megvan az a hatalma, hogy mindenkinek, még egy milliomosnak is, vagyonnövekvés szolgáltat. Mert valaminek ára nem annyira attól függ, hogy a vevő mennyit hajlandó érte legföljebb adni, mint inkább attól, hogy az eladó mennyit kaphat érte egyebütt. Pl. egy üzletétől visszavonulni készülő gyárosnak 100.000 dollár értékű gépei vannak. Ha eladás esetén nem veheti ezt a 100.000 dollárt, hogy kamatozóan befektesse, lényegtelen lesz reá nézve, a kockázat ki lévén küszöbölve, hogy az egész árt egyszerre vagy részletekben kapja meg és ha a vevőnek megvan a szükséges tőkéje, amit az ügylet egyszerűsége érde-

kében föl kell tennünk, lényegtelen lesz, hogy egyszerre fizet-e vagy csak később. Ha a vevőnek nincs meg a szükséges tőkéje, a fizetés halogatása érdekében állhat, azonban csak kivételes esetben fogja az eladó kérni vagy a vevő beleegyezni, hogy ezért külön díjat fizessen, mely ily esetben nem lenne tulajdonképeni kamat. Mert a kamat tulajdonképen nem a tőkehasználatáért való fizetés, hanem a tőke növedékéből eredő jövedelem. Ha a tőke nem mutatna növedéket, az oly esetek, amikor a tulajdonos külön díjat kapna, ritkák és kivételesek lennének. Vilmos csakhamar rájönne, hogy érdemes-e egy deszkát adnia azért, hogy a János gyalujáért járó fizetést elhalaszthassa.

Egyszóval, ha a termelést elemezzük, három fajtára oszthatónak találjuk, t. i.:

Adaptálás vagyis a természet termékeinek alakban avagy térben való olyféle változtatása, mely alkalmassá teszi őket az emberi szükséglet kielégítésére.

Növés vagyis a természet életerejének fölhasználása, mint növények termelése vagy állatok tenyésztése.

Csere vagyis olyként való fölhasználása a természeti erőknek, melyek hely vagy emberi erőknek, melyek helyzet, foglalkozás vagy jellem szerint váltakoznak, hogy ezáltal a közvagyon szaporodjék.

A termelés e mindhárom fajában a tőke segítheti a munkát, azaz pontosabban szólva, az első fajta segítheti, de nem föltétlenül szükséges hozzá, a többiekben a tőkének a munkát segítenie kell, azaz szükséges.

Noha a tőkének kellő formába való alakítása által növelhetjük a munkának azt az erejét, hogy az anyagot vagyonná változtassa, mint amikor fát és vasat gyaluvá alakítunk, vagy a vasat, kőszenet és olajat gőzgéppé vagy a követ, agyagot, fát és vasat épületté, azonban a tőke hasznosságának fő jellemvonása mégis annak használatában rejlik. Ha azonban

a tőkét a második fajtájú módon használjuk, mint mikor a földbe magot ültetünk vagy az állatokat legelőre hajtjuk vagy a bort érni hagyjuk, a haszon nem a használatból, hanem a növekedésből ered. Ugyanígy, ha a tőkét a harmadik módon alkalmazzuk és használat helyett elcserélünk egy dolgot, a haszon a cserébe kapott dolgok növedéke vagyis nagyobb értéke.

Elsőben is a használatból eredő előnyöket a munka élvezi, a növedékből eredőket pedig a tőke. Minthogy azonban a munkamegosztás és a vagyon kicserélhetősége az előnyök átlagosítását teszik szükségessé és foglalják magukban, amennyiben a termelés e különféle módjai egymással összefüggnek, az egyikből eredő előnyök a többiekből eredőkkel kiegyenlítődnek, mert sem munkát, sem tőkét nem fognak bizonyos fajta termelésre fordítani, míg oly másfajta termelés szabad, mely nagyobb előnnyel bír. Vagyis, a termelés első fajába fektetett munka nem kapja az egész hozadékot, hanem előbb a hozadékból levonandó az a rész, mely a tőkének akkora növedéket ad, aminőt a termelés többi fajaiban kaphatna. Viszont a második és harmadik fajtában alkalmazott tőke nem a teljes növedéket fogja kapni, hanem e hozadékból előbb levonandó annyi, amennyi a munkát kárpótolja azért a díjért, melyet kaphatott volna az első fajtában.

A kamat tehát a növekedőképességből ered, melyet a természet reproduktív ereje és hatásában hasonló elcserélhetőség kölcsönöz a tőkének. Nem önkényes, hanem természetes dolog, nem egy különleges társadalmi intézmény eredménye, hanem egyetemes törvény, mely a társadalom alapja. Ennélfogva tehát egységes.

Akik a kamat eltörléséről beszélnek, oly tévedésbe esnek, mely az előbb kimutatotthoz hasonló és mely plauzibilisnek tünteti föl azt a tant, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. Amikor így gondolkoznak

a kamatról, csak arra gondolnak, amit a tőke használója fizet a tulajdonosnak. Azonban ez nyilván nem mindenféle kamat, hanem ennek csak egyik faja. Aki csak tőkét használ és azt a növedéket kapja, melyet a tőke hozni képes, kamatot kap. Ha egy fát ültetek és kifejlődéséig gondozom, gyümölcseiben kamatot kapok az így gyüjtött tőke után, vagyis kifejtett munkám után. Ha tehenet nevelek, az a tej, melyet reggel és este ad, nem csupán kifejtett munkám jutalma, hanem tőke utáni kamat is, melyet a tehén nevelésébe munkám gyüjtött össze. És így, ha saját tőkémet a termelés közvetlen segítésére fordítom, külön és megkülönböztethető előnyt élvezek tőkém reproduktív jellegéből, mely ép oly reális, ha nem is oly világos, mintha tőkémet másnak kölcsönöztem volna, aki kamatot fizet nekem.

IV. FEJEZET.

Az áltőkéről és a gyakran kamatnak tekintett haszonról.

Az a hiedelem, hogy a kamat a termelés kirablása, meggyőződésem szerint nagyrészt annak elmulasztásából ered, hogy különválasszák az igazi tőkét attól, ami nem az és a hasznot, mely kamat, attól a haszontól, mely a tőke használatától különböző forrásból ered. A mindennapi beszédben és írásban tőkésnek mondanak mindenkit, akinek olyasmije van, ami a munkától függetlenül jövedelmet biztosít, amit pedig így kap, azt a tőke hozadékának nevezik és mindenütt a munka és tőke közti összeütközésről hallunk. Hogy vajjon van-e a valóságban munka és tőke közt összeütközés, annak megítélésére még

nem kérem az olvasót, azonban jó lesz néhány tévedést eloszlatni, melyek zavarják az ítélőképességet.

Már arra a tényre fölhívtam a figyelmet, hogy a földérték, mely oly óriási része annak, amit közönségesen tőkének neveznek, egyáltalában nem tőke és hogy a földjáradék, mely rendszerint a tőke bevételei közt szerepel és mely egy haladó társadalom termékének egyre növekvő részét foglalja magában, nem a tőke eredménye és gondosan kirekesztendő a kamatból. Egyelőre nem szükséges e pontnál tovább időzni. Hasonlóképen fölhívtam a figyelmet arra a tényre, hogy a részvények, kötvények stb., melyek egy másik nagy részét teszik annak, amit közönségesen tőkének neveznek, egyáltalában nem tőke. Azonban ezek a tartozási okmányok némely formájukban annyira hasonlók a tőkéhez és néha annyira a tőke funkcióit teljesítik vagy látszanak teljesíteni, tulajdonosaiknak pedig oly jövedelmet hajtanak, melyről nemcsak mint kamatról beszélnek, de melynek minden hasonlósága megvan a kamathoz, hogy a kamat fogalmának néhány más zavarosságának tisztázása előtt érdemes lesz ezekről bővebben szólni.

Semmi sem lehet tőke, ezt egyre tartsuk szem előtt, ami nem vagyon, vagyis semmi sem lehet tőke, ami nem áll tényleges, kézzelfogható dolgokból és a természet önkéntes adományaiból, melyek magukban, helyettes nélkül, azzal a képességgel bírnak, hogy közvetlenül vagy közvetve emberi szükségletet elégítenek ki.

Igy egy államkötvény nem tőke, sőt még tőke helyettesítője sem. Az a tőke, melyet érte egykor a kormány kapott, terméketlenül fogyasztatott el — elágyúzták, hadihajókra használták, elköltötték arra, hogy emberek meneteljenek és gyakorlatozzanak, gyilkoljanak és pusztítsanak. A kötvény nem képviselhet oly tőkét, mely elpusztult. Semmiféle

tőkét sem képviselhet. Csupán ünnepélyes nyilatkozat, hogy a kormány valamikor a nép akkor létező vagyonából adózás útján a kötvényen megjelölt vagyont el fogja venni és azt a kötvény tulajdonosának ki fogja fizetni és hogy addig is időről időre ugyanúgy fog annyit elvenni, amennyit az igért tőke hozna, ha tényleg tulajdonában volna. Az óriási összegek, melyeket így minden modern ország termeléséből elvesznek államadósságok kamatainak törlesztésére, nem tőkehozadékok, nem a szó szoros értelmében vett kamatok, hanem a munka és tőke termelvénye utáni adók, melyek folytán ugyanannyival kevesebb marad munkabérre és igazi kamatra.

Ellenben föltéve, hogy e kötvényeket egy folyó medrének mélyítésére, világítótornyok vagy vásárcsarnokok építésére használták volna, vagy tegyük föl, — hogy ugyanazt a gondolatot más példával fejezzük ki — hogy vasúttársaság bocsájtotta volna ki. Itt tényleg tőkét képviselnek, létező és termelékeny célra fordított tőkét és valamint egy osztalékot fizető kereskedelmi társaság részvényei, a tőketulajdonosság jeleinek tekinthetők. Azonban csakis annyiban, amennyiben tőkét képviselnek, nem pedig amily értékben kibocsájtattak, a befektetett tőkeértéken fölül. Csaknem összes vasúttársaságainkat és egyéb vállalatainkat ily teher nyomja. Ahol tényleg egy dollár értékű tőkét fektettek be, két, három, négy, öt, sőt tíz dollárról szóló papirokat bocsájtanak ki és e fiktív összeg után több-kevesebb szabályossággal kamatot vagy osztalékot fizetnek. Amit így a tényleg befektetett tőke után esedékes kamaton fölül a társaságok nyernek és kifizetnek osztalékul, valamint az uralkodó ring-ek által elnyelt és soha el nem számolt nagy összegeket a társadalom az össztermékből nyilván nem a tőke által teljesített szolgálatokért adja és így ez nem is kamat. Ha azoknak a közgazda-

sági íróknak terminológiájához tartjuk magunkat, akik a hasznot kamatra, biztosítási és fölügyeletért járó díjra osztják, ez az összeg a fölügyeletért járó díj csoportjába esik.

De míg e díj eléggé világosan magában foglalja az oly egyéni tulajdonságokból eredő jövedelmet, mint az ügyesség, tapintat, vállalkozás, szervezőképesség, leleményesség, jellem stb., az a haszon, melyről beszélünk, más elemnek tulajdonítandó, mely csak önkényesen sorozható ide a monopólium elemének.

Amikor I. Jakab kegyencének ajándékozta az arany- és ezüstfonal készítésének kizárólagos jogát és szigorú büntetés terhe alatt tiltotta meg, hogy más valaki ily fonalat csináljon, az a jövedelem, melyet Buckingham ezáltal élvezett, nem ebbe az iparágba fektetett tőke kamatából eredt, sem azok ügyességéből stb.-ből, akik a gyártást vezették, hanem abból, amit a királytól kapott, t. i. a kizárólagossági jogból, mely tényleg adószedési jog volt saját számára, az ily fonalak használóitól. Hasonló forrásból származik nagy része annak a haszonnak, melyet rendesen összetévesztenek a tőke kamatával. Bevételek több évre szóló szabadalmak után, melyek célja a találmányok előmozdítása, szintén nyilván e forrásra vezethetők vissza, valamint az a haszon is, mely a honi ipar védelmének ürügye alatt létesített védővámok által teremtett monopóliumokból ered. Van azonban az egyedáruságnak egy sokkal általánosabb formája. A nagy tőketömegeknek egységes vezetés alatti fölhalmozása alatt a tőkét általában jellemző növekvőképességtől, mely a kamat oka, új és lényegesen eltérő képesség fejlődött ki. Míg az utóbbi természetét illetőleg úgyszólván konstruktív, a fölhalmozással növekvő képesség destruktív. Ugyanolyféle képesség ez, mint az, melyet I. Jakab Buckinghamnak adott és gyakran ép oly kíméletlenséggel gyakorolják,

tekintet nélkül mások gazdasági, sőt egyéni jogaira. Egy vasúttársaság úgy közelít egy kis városhoz, mint egy utonálló áldozatához. E fenyegetés: »Ha nem fogadjátok el föltételeinket, a várost két-három mérföldnyire hagyjuk vonalunktól!« ép oly hatásos, mint a »pénzt vagy életet« fölszólítás töltött pisztoly védelme alatt. Mert a vasúttársaság fenyegetése nem csupán az, hogy megfosztja a várost a vasút lehető jótéteményeitől, hanem hogy sokkal rosszabb helyzetbe juttatja, mintha nem épülne vasút. Vagy ha, ahol viziközlekedés van, egy versenyhajó indul meg és a díjtételeket leszállítják, míg az elsőt el nem kergetik, utána pedig a közönség kénytelen e művelet költségét megfizetni, amint a rohillák kénytelenek voltak megfizetni a negyven rupiát, mellyel Sujah Dowlah Waren Hastingstól angol haderőt bérelt, hogy elpusztítsa országukat és megtizedelje népüket. És valamint a rablók egyesülnek a közös rablásra és megosztják a zsákmányt, így tesznek a fő vasútvonalak is, amikor egyesülten emelik díjtételeiket vagy mikor a Pacific-vonalak szövetkeznek a Pacific-hajójáratokkal, miáltal valóságos vámszedőhelyek keletkeznek szárazon és vizen. És valamint Buckingham kreaturái az aranyfonal-szabadalom védelme alatt magánházakat kutattak át és irományokat és embereket fogtak el kedvtelésük és zsarolásuk céljára, úgy tesz a nagy távírótársaság, mely összegyüjtött tőkéje hatalmánál fogva megfosztja az Egyesült Államok népét egy jótékony találmány teljes élvezetétől, belekotnyeleskedik a levelezésbe és az ellenszegülő ujságokat eltiporja.*

* Az Egyesült Államokban kivétel nélkül az összes vasút- és távíróvonalak magántulajdonok. George lapját is úgy tette tehetetlenné a távírótársaság Kaliforniában, hogy számára nem szállított híreket. *F.*

Csak utalni kell ezekre a dolgokra, nem tárgyalni őket. Mindenki ismeri azt a zsarnokságot és kapzsiságot, mellyel gyakran a nagy összegekbe koncentrált tőkét megvesztegetésre, rablásra és pusztításra fordítják. Én csupán arra akarom az olvasó figyelmét fölhívni, hogy az így szerzett haszon nem tévesztendő össze a tőke ama jogos jövedelmével, mely mint a termelés tényezőjét megilleti. Többnyire az erők helytelen elrendezésének tulajdonítható a törvényhozásban, továbbá a régi barbársághoz való vak ragaszkodásnak és az igazságszolgáltatásban apró-lékos formák iránti babonás tiszteletnek; az az egyetemes ok pedig, mely a haladó közületekben a vagyon koncentrálásával együtt a hatalom koncentrálása felé irányul, egy nagy probléma megoldása, melyet keresünk, de eddig még nem találtunk meg.

Minden vizsgálat azt mutatja, hogy ama haszon nagy része, melyet a közfelfogás a kamattal téveszt össze, tényleg nem a tőke, hanem a koncentrált tőke hatalmának tulajdonítandó avagy annak, hogy a koncentrált tőke rossz társadalmi intézmények közt érvényesül. És mutatni fogja azt is, hogy azt, ami világosan és tényleg az igazgatásért való munkabér, gyakran tévesztik össze a tőke utáni jövedelemmel.

És hasonlóan, gyakran a tényleg kockázatnak tulajdonítható hasznot a kamattal tévesztik össze. Némelyek azzal szereznek vagyont, hogy oly kockázatot vállalnak, mely a legtöbb emberre nézve veszteséget hozna. Ilyenek a spekuláció számos formái és különösen az értékpapirügyletek néven ismert szerencsejáték. Hidegvér, ítélőképesség, tőke, ügyesség abban, mit a szerencsejáték alacsonyabb fajtáiban sipistaságnak nevezünk, előnyt jelentenek az egyesre nézve. De csakúgy, mint a játékasztalnál, amit egyik nyer, más valakinek kell veszítenie.

Ha már most a nagy vagyonokat vesszük, melyekre

oly gyakran hivatkoznak, mint a tőke összesített hatalmának példáira, a Westminster hercegekre, a Bute márkikra, a Rotschildokra, Astorokra, Stewartokra, Vanderbiltekre, Gouldokra, Stanfordokra és Floodokra, közelebbi vizsgálatra kitűnik, hogy gazdagságuk többé vagy kevésbé nem kamatból, hanem az ismertetett elemekből keletkezett.

Hogy mily szükséges a jelzett különbségekre figyelni, kitűnik a megszokott vitákban, ahol a pajzs fölváltva, fehérnek és feketének látszik, aszerint, amint a nézőpont egyik vagy másik oldalon van. Egyrészt fölhivatunk, hogy a mély nyomor melletti nagy vagyontömeget a tőke támadásának tekintsük a munka ellen, a válaszban viszont arra figyelmeztetnek, hogy a gazdag és szegény közti széles szakadék nem igazságtalan, sem nem természetellenes, hogy a vagyon csak a munka, értelem és igyekezet jutalma, míg a szegénység csupán a gondatlanság, tudatlanság és esztelenség büntetése.

V. FEJEZET.

A kamat törvénye.

Forduljunk most a kamat törvényéhez, két dolgot tartva észben, melyre már ezelőtt is fölhívtam a figyelmet, t. i.:

Először. Hogy nem a tőke foglalkoztatja a munkát, hanem a munka a tőkét.

Másodszor. Hogy a tőke nem fix mennyiségű, hanem mindig növelhető és csökkenthető: 1. a munkának a tőke előállítására való kisebb vagy nagyobb alkalmazása által és 2. a vagyonnak tőkévé és a tőkének vagyonná változtatásával, mert a tőke csupán

bizonyos módon használt vagyon lévén, a vagyon a szélesebb kört magábazáró kifejezés.

Világos, hogy szabad viszonyok közt a maximum, mely a tőkehasználatért adható, az általa előidézett hozadéktöbblet lesz és a minimum vagyis semmi a tőke visszatérítése, minthogy az első ponton túl a tőke kölcsönvétele veszteséget jelentene és a másikon alul a tőke nem volna karbantartható.

Figyeljük meg továbbá, hogy nem a tőkének valamely különös formára vagy használatra fordítása által a munkának kölcsönzött nagyobb hatályosság az, mely e maximumot megszabja, amint ezt néhány író meggondolatlanul állítja, hanem az az átlagos növekvő képesség, mellyel a tőke általában bír. Az előnyös formában való alkalmazás képessége a munka képessége, melyet a tőke mint tőke nem igényelhet és melyben nem is osztozhat. Egy íj és nyilak egy indiánt arra képesítenek, hogy, mondjuk, naponta egy bölényt ejtsen el, holott bottal és kővel alig ejthetne el hetenként egyet. Azonban a törzs fegyverkészítője nem követelhetne minden hét elejtett bölényből hatot az íj és nyilak használatáért, valamint egy gyapjúfonóba fektetett tőke sem fogja a tőkésnek azt a különbözetet szolgáltatni, mely a gyár terméke és ama termék közt van, melyet ugyanannyi munka rokkával és szövőszékkel állított volna elő. Amikor Vilmos Jánostól egy gyalut vesz kölcsön, ezzel nem részesül oly előnyben, aminőt a munka termelékenységének növekvése jelent, amikor gyalut használ deszkasimításra kagyló vagy kovakő helyett. A tudás haladása a gyalu használatával járó előnyt a munkás köztulajdonává és erejévé tette. Amit Jánostól kapott, az csak annyi előny, amennyit egy évnyi idő tényezője annyi tőke bírásához, amennyit a gyalu képvisel.

Ha már most a természet vitalitása, mely az idő

tényezőjének előnyt ad, oka a kamatnak, ebből látszólag az következnék, hogy a kamatláb e maximumát ennek az erőnek az a nagysága és terjedelme határozza meg, amennyire részt vesz a termelésben. Azonban, noha a természet reprodukáló ereje rendkívül változónak látszik, mint pl. a lazacnál, mely ezernyi petét rak és a bálnánál, mely több évnyi időközben csak egyszer szül, a nyúlnál és elefántnál, a bogáncsnál és mamutfenyőnél, a természetes egyensúlyból, mely a dolgok közt fönnáll, az tűnik ki, hogy a természet szaporító és pusztító erői közt kiegyenlítődés van, mely a növekvés fokát egyenlő pontra hozza. Az embernek hatalmában van ezt a természetes egyensúlyt szűk határok közt megbolygatni és a természeti viszonyok módosítása által tetszése szerint veheti hasznát a természet reproduktív ereje változó nagyságának. De mikor így tesz, vágyai széles köréből egy más elv támad, mely a vagyon növekvése közben hasonló kiegyenlítést és egyensúlyt hoz létre, melyhez hasonlót a természetben az élet különböző formái idéznek elő. E kiegyenlítés értékben nyilvánul. Ha egy oly országban tenyésztek házinyulat, más valaki pedig lovat, mely mindkét célra alkalmas, meglehet, hogy a természetes határ eléréséig az én nyulaim gyorsabban szaporodnak, mint a lovak. Tőkém azonban nem nő gyorsabban, mert a növekedés különböző fokának eredménye az lesz, hogy a lóhoz képest a nyúl értékét csökkenti és a ló értékét a nyúléhoz képest növeli.

Noha így a természet vitális erejének változó nagysága kiegyenlítődött, különbség lehet a társadalmi fejlődés különböző fokán az arányt illetőleg, mely szerint az össztermeléshez viszonyítva e vitális erőket használjuk. Elsősorban, noha oly országban, mint Anglia, a gyáripar szerepe az össztermelésben a földmíveléshez képest nagyon növekedett, mégis

észrevehető, hogy ez nagyrészt csak a politika vagy földrajzi fölosztást illetőleg igaz, nem pedig az egész termelési közösségre nézve. Mert a termelési közösségeket nem politikai fölosztások választják el, sem tengerek vagy hegyek. Csupán cseréjük terjedelme határolja őket és amely arányban Anglia földmívelése és állattenyésztése az iparral áll, kiegyenlítődik Iowaval és Illinois-vel, Texasszal és Kaliforniával, Kanadával és Indiával, Queenslanddel és Oroszországgal, szóval minden országgal, melyre Anglia világkereskedelme kiterjed. De azután észrevehető, hogy noha a művelődés haladásával a tendencia az ipar nagyobb növekedése a földmíveléshez képest és következőleg viszonylag kevesebb függés a természet reproduktív erejétől, ezt azonban a csere megfelelő kiterjedése követi és a termelőképesség nagyobb igénybevétele, mely ebből keletkezik. Igy e törekvések nagy mértékben, sőt amennyire idáig láttuk, teljesen ellensúlyozzák egymást és megtartják az egyensúlyt, mely a tőke átlagos növekvését, vagyis a rendes kamatlábat meghatározza.

Már most a normális kamatnak, mely a tőke hozadékához szükséges maximum és minimum közt van, olyannak kell lennie, hogy mindent tekintetbe véve, (mint: a biztonság érzését, a gyüjtés vágyát stb.) a tőke és munka jutalma egyenlő legyen, azaz egyformán csábító eredményt nyujtson a velejáró munkáért vagy áldozatért. Talán lehetetlen a kamat e helyét formulázni, minthogy a munkabért rendszerint mennyiségben, a kamatot pedig arányban fejezzük ki, ha azonban föltételezzük, hogy a vagyon egy adott mennyisége terméke a munka egy adott mennyiségének, mely a tőke egy bizonyos mennyiségével megállapitott ideig együttműködött, az az arány, mely szerint a termék a munka és tőke közt fölosztatnék, lehetővé tenné az összehasonlítást

kell lennie oly pontnak, melynél vagy mely körül a kamatlábnak meg kell állapodnia, mert az egyensúly helyreállása nélkül a munka nem fogadná el a tőke használatát vagy a tőkét nem bocsájtanák a munka rendelkezésére. Mert a munka és tőke ugyanegy dolognak, az emberi tevékenységnek, különböző formája. A tőke a munka terméke, sőt tényleg nem más, mint az anyagra nyomott, az anyagban fölhalmozott munka, mely szükség esetén fölszabadítható, valamint a kőszénben fölhalmozott napsugár fölszabadul a kohóban. A tőkének a termelésben való fölhasználása tehát nem más, mint a munka egyik módja. Valamint a tőke csupán elfogyasztás által használható, használata munkakiadás és hogy karbantartassék, a tőkének a munka által ugyanoly méretben kell termeltetnie, mint amilyenben a munka támogatása közben fogyasztatik. Ennélfogva az az elv, mely a szabad versenyt megengedő viszonyok közt úgy hat, hogy a munkabért közös színvonalra hozza és a hasznot lényegben egyenlővé teszi — az az elv, hogy az emberek igyekeznek szükségleteiket a legkisebb fáradsággal kielégíteni — létrehozza és fönntartja a munkabérek és kamat közti egyensúlyt.

A kamat és munkabér közti természetes viszony — az egyensúly állapota, melyben mindkettő egyenlő jutalmat kap egyenlő tevékenységért — oly formában fejezhető ki, mely az ellentét viszonyára emlékeztet; azonban ez az ellentét csak látszólagos. Péter és Pál közti társas üzletben annak megállapítása, hogy a haszonból Péter egy bizonyos részt kap, magában foglalja, hogy Pál része kisebb vagy nagyobb aszerint, hogy Péter része nagyobb vagy kisebb. Ha azonban, mint a jelen esetben, mindenki csupán azt kapja, amit a közös alaphoz ad, az egyik részének növekvése nem csökkenti azt, amit a másik kap.

És ha ezt a viszonyt megállapítottuk, világos, hogy

a kamatnak és munkabérnek együtt kell emelkedniök és esniök és hogy a kamat nem növelhető a munkabér növelése nélkül, sem a munkabér nem csökkenthető a kamat csökkentése nélkül. Mert ha a munkabér esik, a kamatnak is megfelelően kell esnie, mert különben jövedelmezőbb a munkát tőkébe fektetni, mint közvetlenül alkalmazni, holott mikor a kamat esik, a munkabérnek hasonlóan kell esnie, mert különben a tőke növekvése megakadna.

Természetesen nem beszélünk meghatározott munkabérről és meghatározott kamatról, hanem a munkabér és kamat általános nagyságáról (kamat alatt mindig a tőke jövedelmét értve, biztosítási díj és fölügyeletért való díj nélkül). Meghatározott esetben vagy meghatározott foglalkozásban a munkabér és kamat egyensúlyra való törekvése megakadályoztathatik, azonban a munkabér és kamat általános nagyságára e törekvésnek pontosan kell hatnia. Mert noha a termelés egy különleges ágában élesen vonható meg a határ a munkát és tőkét szolgáltatók közt, azonban még oly társadalomban is, ahol a munkások és tőkések egyetemes osztálya közt a legélesebb a megkülönböztetés, e két osztály észrevehetetlen fokozatok által olvad össze és a széleken, ahol a két osztály egy személyben találkozik, az egyensúlyt helyreállító vagy helyesebben, zavarait gátló kölcsönhatás fönnakadás nélkül folyhatik, bármily akadályok is legyenek, ahol az elkülönülés teljes. Továbbá az is jusson eszünkbe, amit már megállapítottunk, hogy a tőke csupán egy része a vagyonnak, mely a vagyontól általában csak abban különbözik, hogy mily célra fordíttatik és így a vagyon egész tömegének csak az a kiegyenlítő hatása van a tőke és munka viszonyára, mint a lendítőkeréknek a gép mozgására: tőkét vesz föl, amikor bőven van és újból kiadja, amikor szűken van, amint pl. egy ékszerész oda-

adhatja gyémántjait viselés céljából feleségének, amikor túlnagy készlete van és kiteszi a kirakatba azokat, mikor készlete csökken. Tehát minden a kamat részéről való oly törekvésnek, hogy a munkabérrel való egyensúly fölé emelkedjék, nem csupán oly törekvést kell előidéznie, hogy a munka tőketermelés felé irányuljon, de hogy a vagyon is tőkehasználatra fordíttassék. Viszont a munkabér olyféle törekvésének, hogy a tőkével való egyensúly fölé emelkedjék, hasonlóan nemcsak oly törekvést kell előidéznie, hogy a munkát a tőketermeléstől elterelje, hanem hogy csökkentse a tőke arányát azáltal, hogy a tőkét kitevő vagyon több cikkét termelékeny használattól terméketlen használat felé irányítsa.

Mindezt összefoglalva: Van egy oly bizonyos viszony vagy arány a munkabér és kamat közt, ha nem is föltétlenül állandó, de csak lassan változó okok által meghatározva, mely mellett a munkát tőkévé fogják átalakítani, hogy oly tőkét szolgáltasson, amilyet a tudás foka, az ipar helyzete, a népesség sűrüsége, a foglalkozások jellege, a csere különféleség ge, kiterjedtsége és gyorsasága szerint keresnek a termelésben és ily viszony vagy arány mindig fönnáll a munka és tőke közt, ennélfogva a kamat mindig a munkabér emelkedésével és esésével együtt emelkedik és esik.

Példák: A liszt ára függ a búza árától és az őrlési költségtől. Az őrlés költsége lassan és csak kevéssé változik, a különbség pedig még hosszú időközökben is alig észrevehető, holott a búza ára gyakran és nagyon változik. Tehát helyesen mondjuk, hogy a liszt árát a búza ára határozza meg. Vagy, hogy e tételt az előbbihez hasonló formába foglaljuk: Bizonyos viszony vagy arány van a liszt és a búza értéke közt, melyet az őrlés költsége határoz meg, mely viszonyt vagy arányt a liszt utáni kereslet

és a búza kínálata közti kölcsönhatás tart fönn állandóan; minélfogva a liszt árának a búza árával együtt kell emelkednie és esnie.

Vagy, amint az összekötő kapocsnak, a búzaárnak kihagyásával mondjuk, a liszt ára függ az időjárástól, háborúktól stb., ép úgy a kamat törvényét is kifejezhetjük oly formában, mely közvetlenül a földjáradék törvényével kapcsolja össze, azt mondván, hogy az uralkodó kamatlábat a tőkének oly legszegényebb földön való hozadéka határozza meg, melyen a tőke szabadon fektethető be, azaz a legjobb oly földön, mely földjáradék fizetése nélkül használható. Igy tehát a kamat törvényét oly formában fejeztük ki, melyből kitűnik, hogy az a földjáradék törvényének függvénye.

E következtetést más úton is igazolhatjuk. Mert hogy a kamatnak a földjáradék növekvésével együtt kell csökkennie, azt világosan láthatjuk, ha a munkabért kiküszöböljük. Hogy ezt tehessük, annyi bizonyos, hogy egy teljesen más elveken alapuló világot kell elképzelnünk. Azonban képzelhetünk olyasmit, amit Carlyle a bolondok paradicsomának nevezett, ahol a termelés munka segítsége nélkül menne, csupán a természet reproduktív erői által, ahol a juhok hátán kész ruha teremne, a tehenek vajat és sajtot adnának és az ökrök, amikor már elérték a kellő kövérséget, önmagukat beefsteak-ekké és rostélyosokká vágnák, ahol a házak magokból nőnének és ahol egy a földre dobott kés gyökeret verne és megfelelő idő múlva egy csomag válogatott késárút teremne. Képzeljük, hogy ily helyre bizonyos tőkések kerülnek, megfelelő formájú tőkéjükkel. Világos, hogy tőkéjük hozadékául a termelt vagyon egész összegét kapnák, amíg a termelvényből semmi sem követeltetnék földjáradékul. Ha földjáradék keletkeznék, a tőke hozadékából keletkeznék és amint növekednék, a tőke tulajdono-

sainak hozadéka szükségképen csökkenne. Ha úgy képzeljük, hogy az a hely, hol a tőke e munkanélküli termelés képességével bírna, korlátolt kiterjedésű, pl. egy sziget, látni fogjuk, hogy mihelyt a tőke a szigetnek befogadóképes határáig nőtt, a tőke hozadékának oly pontig kell esnie, mely csak valamivel van fölötte a tőke helyettesítésének minimumán és csaknem az egész hozadék földjáradék címén a földtulajdonosoknak jutna, mert a tőkéseknek csak egy más választékuk maradna: hogy tőkéjüket a tengerbe dobják. Vagy ha egy ily szigetet a világ többi részével közlekedőnek képzelünk, a tőke hozadéka a másutt érvényben levő hozadék fokán állapodnék meg. A kamat nem volna ott sem nagyobb, sem kisebb, mint bárhol másutt. A földjáradéknak jutna minden nagyobb előny és az ily sziget földjének nagy lenne az értéke.

Összefoglalva, a kamat törvénye ez:

A munkabér és kamat közti viszonyt az az átlagos növekvőképesség állapítja meg, mely a reproduktív (munka nélkül termő) eljárásokban a tőkével együtt jár. Amint földjáradék keletkezik, a kamat csökkenni fog, valamint a munkabér csökken: vagyis függni fog a termelés határától.

Ily bőven a kamat törvényét inkább a használatos terminológiára és gondolkozásmódra való tekintettel törekedtem kimutatni és megvilágítani, mint ahogy vizsgálódásunk igazán kivánná, ha mentes volna a homályt okozó vitáktól. Valóságban a vagyon megoszlása az első fölosztásnál kettős, nem hármas. A tőke csak egyik alakja a munkának és tőle való különbözése csupán osztályozás, amilyen a munka fölosztása volna tanult és tanulatlan munkára. Vizsgálódásunkban ugyanazt a pontot értük el, mintha a tőkét egyszerűen a munka egyik alakulatának tekintettük volna és azt a törvényt kutattuk

volna, mely a termelvényt a földjáradék és munkabér közt osztja föl, vagyis e két tényező birtokosa közt, amely két tényező: a természeti anyagok és erők és az emberi munka, egyesülten termelik az összes vagyont.

VI. FEJEZET.

A munkabér és a munkabér törvénye.

Következtetés útján már rájöttünk a munkabér törvényére. Hogy azonban igazoljuk e levezetést és hogy tárgyunkat minden kétértelműségtől megfosszuk, keressük e törvényt független kiindulási pontból.

Természetesen olyanféle dolog, mint rendes magasságú munkabér nincs oly értelemben, mint ahogy adott időben és helyen van rendes magasságú kamatláb. A munkabér, mely az összes munkából származó jövedelmet magában foglalja, nemcsak az egyedek eltérőképességeivel együtt, hanem a társadalmi szervezet bonyolódásával foglalkozások szerint is nagyon változik. Mindamellett van bizonyos általános viszony az összes bérek közt, úgy hogy világos és közérthető eszmét fejezünk ki, amikor azt mondjuk, hogy a munkabér nagyobb vagy kisebb egy időben vagy helyen mint másutt. Fokuk szerint a munkabérek közös törvénynek engedelmeskedve, emelkednek és esnek. Mi ez a törvény?

Az emberi tevékenység főelve, mely a közgazdaságtanban az, ami a nehézkedés törvénye a fizikában, hogy az emberek szükségleteiket a legkisebb fáradsággal igyekeznek kielégíteni. Ez az elv a bennerejlő verseny által szükségképen egyenlővé teszi az egyenlő munkával egyenlő körülmények közt elnyert jutal-

mat. Ha az emberek maguknak dolgoznak, e kiegyenlítődést az árak aránya nagyban fogja előidézni; a maguknak és a másoknak dolgozók között pedig ugyanez a törekvés fog hatni. Ily elv mellett, a szabadság állapotában, mily föltétellel fogadhat föl valaki másokat, hogy neki dolgozzanak? Ez nyilván attól függ, hogy mennyit kereshetnének ezek az emberek, ha maguknak dolgoznának. Az az elv, mely őt akadályozza abban, hogy bármivel is többet adjon nekik, kivéve annyival, amennyi szükséges, hogy őket e cserére rábírja, őket is meg fogja akadályozni abban, hogy kevesebbel érjék be. Ha többet követelnének, mások versenye megakadályozná őket abban, hogy munkát kapjanak. Ha ő kínálna kevesebbet, senkisem fogadná el e föltételeket, mert maguknak dolgozva, többet kapnának. Igy, noha a munkáltató a lehető legkevesebbet óhajtja fizetni és a munkás a lehető legtöbbet óhajtja kapni, a bért az az érték vagy termék fogja megszabni, melyet a munkások maguknak dolgozva termelnének. Ha a munkabér ideiglenesen akár fölötte, akár alatta van e vonalnak, azonnal törekvés keletkezik a visszatérésre.

Azonban a munka eredménye vagy keresménye, amint világosan kitűnik a munka első és alapvető foglalkozásaiból, melyek még a legfejlettebb társadalmi viszonyok közt is alapjai a termelésnek, nem csupán a munka intenzitásától vagy minőségétől függ. A vagyon két tényező eredménye, a földé és munkáé és hogy a munka egy adott mennyisége mennyit termel, az azoktól a természeti tényezőktől függ, melyekkel együttműködik. Igy állván a dolog, az az elv, hogy az emberek szükségleteiket a legcsekélyebb erőmegfeszítéssel igyekeznek kielégíteni, a munka béréül azt a hozadékot fogja megszabni, melyet az általa szabadon használható legterméke-

nyebb földön termelhet. Ugyanily elv alapján, a munka számára szabad földnek termékenységben legmagasabb pontja lesz egyúttal az a legalacsonyabb pont, melynél még a termelés folyik, mert az emberek, a természetükre nézve legfőbb törvény szerint szükségleteiket a legcsekélyebb fáradsággal igyekezvén kielégíteni, nem fognak alacsonyabb termékenységű pontnál munkát kifejteni, amíg egy magasabb van nyitva előttük. Igy az a bér, melyet a munkáltatónak fizetnie kell, ama legalacsonyabb tevékenységi ponttól függ, melyre a termelés még kiterjed, a munkabér pedig emelkedik vagy esik, aszerint, hogy e pont emelkedik vagy esik.

Megvilágításul: Kezdetleges társadalomban mindenki kezdetleges módon magának dolgozik; némelyek pl. vadásznak, mások halásznak vagy pedig a földet mívelik. Tegyük föl, hogy a földmívelés csak épen elkezdődött és a megmívelt föld teljesen egyminőségű és hasonló munka hasonló hozadékot ad. A munkabér tehát — mert noha nincs sem munkáltató, sem munkás, munkabér mégis van — a munka teljes hozadéka lesz és leszámítva e három foglalkozásban különböző kellemességet, kockázatot stb.-t, egészben véve egyenlő lesz, vagyis hasonló fáradság hasonló hozadékot hoz. Ha most e munkások valamelyike társait a maga számára akarja dolgoztatni, oly bért kell fizetnie, melyet e teljes, átlagos hozadék szab meg.

Hadd múljon el egy bizonyos idő. A mívelés kiterjedt és többé nem hasonló, hanem különböző minőségű földet foglal magában. A munkabér nem lesz, mint azelőtt, a munka átlagos hozadéka, hanem a termelés határán, a legcsekélyebb hozadékú pontnál kifejtett munka átlagos hozadéka. Minthogy az emberek szükségleteiket a lehető legcsekélyebb fáradsággal igyekeznek kielégíteni, a legkisebb hozadékú

termelési fokon a munka jutalmának egyenlőnek kell lennie a vadászatban és halászatban átlagos jutalommal.* A munka többé nem fog hasonló hozadékot szolgáltatni hasonló fáradságért, hanem akik munkájukat jobb földön fejtik ki, ugyanazon munka után nagyobb hozadékot kapnak, mint akik rosszabb földet mívelnek. Azonban a munkabér mégis ugyanaz lesz, mert az a többlet, melyet a jobb föld mívelői elérnek, a valóságban földjáradék és ha a föld magántulajdonnak van alávetve, ez értéket ad neki. Ha e változott körülmények közt e társadalom egy tagja másokat föl akar bérelni, hogy neki dolgozzanak, csupán annyit kell fizetnie, amennyit a munka a termelés legalacsonyabb fokán szolgáltat. Ha ezután a termelési határ egyre kisebb termékenység fokára esik, a munkabérnek is esnie kell; ha ellenben emelkedik, a munkabérnek is emelkednie kell. Mert valamint egy szabad test a föld központja felé igyekszik a legrövidebb úton, úgy igyekszik az ember a legkönnyebb módon kielégíteni szükségleteit.

Ime, itt van a munkabér törvénye, a legvilágosabb és legegyetemesebb elvből levezetve. Hogy a munkabér a termelési határtól függ, hogy nagyobb vagy kisebb, aszerint, hogy a termék, melyet a munka a legkedvezőbb szabad természeti viszonyok közt nyerhet, nagyobb vagy kisebb, abból az elvből következik, hogy az ember szükségleteit a legcsekélyebb fáradsággal igyekszik kielégíteni.

Ha már most az egyszerű társadalmi viszonyoktól a legmíveltebb társadalmak bonyolult jelenségei felé fordulunk, a vizsgálat ugyanide tartozóknak fogja kimutatni ezeket is.

Az ily társadalmakban a bérek igen különbözők, azonban többé-kevésbé határozott és világos viszonyt

* E kiegyenlítést az árak viszonya fogja létrehozni.

mutatnak egymással. E viszony nem változatlan, minthogy egy neves filozófus előadásai által egyszer a legjobb kézműves bérének többszörösét keresheti meg, máskor viszont alig remélheti egy gyalogos katona zsoldját, amint egy városban bizonyos foglalkozások aránylag nagy bérrel járnak, míg egy új telepen aránylag kicsinnyel; azonban a béreknek ez az ingadozása mindenképen és pedig a szokás, törvény stb. okozta önkényes eltérések dacára is, bizonyos okokra vezethetők vissza. Adam Smith egyik legérdekesebb fejezetében fölsorolja a főokokat, melyek bizonyos foglalkozási ágakban kis pénzbeli hasznot pótolnak és másokban nagy hasznot ellensúlyoznak: Először, a foglalkozások kellemessége vagy kellemetlensége. Másodszor, megtanulásuk könnyűsége vagy olcsósága. Harmadszor a foglalkozások állandósága vagy időhöz kötöttsége. Negyedszer, a kisebb vagy nagyobb bizalom, melyet beléjük kell helyezni. Ötödször, a siker valószínűsége vagy valószínűtlensége. * Nem szükséges, hogy a különböző foglalkozások munkabérei közti ingadozások okaival részletesebben foglalkozzunk. Adam Smith és a rákövetkező közgazdaságtani írók, akik a részleteket is kidolgozták, kitünően megmagyarázták és megvilágították azokat, noha a főtörvényt nem vették észre.

Mindama körülmények, melyek a különböző foglalkozások munkabérkülönbségét okozták, a kínálatban és keresletben foglalhatók össze és tökéletesen helyes azt mondani, hogy különféle foglalkozások bérei a munka utáni kínálat és kereslet szerinti

* Ez az utóbbi, mely hasonló a nyereségben előforduló kockázat eleméhez, magyarázza a híres ügyvédek, orvosok, vállalkozók, színészek stb.-nek nagy munkabérét.

különbséghez képest váltakoznak, kereslet alatt értvén a társadalomnak, mint egésznek, valamely különleges fajú szolgálatra irányuló szükségletét és kínálat alatt azt a viszonylagos munkamennyiséget, mely a létező viszonyok közt e különleges szolgálatok teljesítésére fordítható. De noha ez igaz a munkabérek közti viszonylagos különbséget illetőleg, amikor, mint rendesen szokták, azt mondják, hogy a munkabért általában a kínálat és kereslet szabja meg, e szavak értelmetlenek. Mert a kínálat és kereslet csak viszonylagos kifejezések. A munka kínálata csak a munkáért cserébe ajánlott munkát vagy munkaterméket jelentheti és a munka utáni kereslet csak a munkáért cserébe ajánlott munkát vagy munkaterméket jelentheti. A kínálat tehát kereslet és a kereslet kínálat és az egész társadalomban az egyiknek a másikkal egyenlő kiterjedésünek kell lennie. Ezt a közkeletű közgazdaságtan világosan ismeri föl a vételek viszonyában és Ricardo, Mill és mások elmélkedései, melyek azt bizonyítják, hogy a kínálat és kereslet váltakozásai nem okozhatják az értékek általános emelkedését vagy esését, noha okozhatják egy bizonyos dolog értékének emelkedését, vagy esését, a munkára is alkalmazhatók. A munkára vonatkozó kínálat és kereslet emlegetésének képtelenségét az a szokás leplezi, hogy a keresletet a tőkéből, mint a munkától különböző valamiből eredőt tekintik; de az eddigi fejtegetés eléggé igazolta a föltevés alaptalanságát. Valóban, a puszta állításból is eléggé kiviláglik, hogy a munkabér sohasem múlhatja fölül a munka termékét és hogy ennélfogva nincs oly alap, melyből a munkabér huzamosan meríthető volna, kivéve, amelyet a munka állandóan teremt.

De mégha föl is tételeznők, hogy a különféle foglalkozásbeli munkabérek közti különbséget előidéző körülmények a kínálaton és keresleten át jutnának

kifejezésre, ezek (vagyis inkább hatásaik, mert néha ugyanaz az ok két úton hathat) két osztályba sorozhatók, aszerint, hogy a csupán látszólagos vagy pedig a tényleges béreket, azaz a hasonló munkáért való átlagos jutalmat törekszenek emelni. Némely foglalkozásban való nagy munkabér nagyon hasonlít a sorsjáték nyereményeihez, melyekhez Adam Smith is hasonlítja őket, ahol a nagy nyeremény a sokaság veszteségeiből ered. Ez nem csupán azokra a foglalkozásokra nézve igaz, melyekkel Smith ezt az elvet megvilágítja, hanem egészben véve igaz, a kereskedelemben való fölügyeletért fizetett munkabérre nézve, amit az igazol, hogy a kereskedelmi cégeknek kilencven százaléka a végén tönkremegy. Az oly foglalkozások nagyobb bérei, melyek csupán bizonyos időjárás mellett folytathatók vagy más módon ideiglenesek és bizonytalanok, szintén ide tartoznak, míg viszont a fáradságból, rossz hírből, egészségtelenségből stb.-ből eredő különbségek áldozatbeli különbséget jelentenek, amelyekért járó nagyobb jutalom csupán az egyenlő munkáért való egyenlő jutalom színvonalát őrzi meg. Mindezek a különbségek tényleg kiegyenlítések, oly viszonyokból eredők, melyek Adam Smith szavaival élve, »bizonyos foglalkozási ágakban kis pénzbeli hasznot pótolnak és másokban nagy hasznot ellensúlyoznak«. Azonban e csupán látszólagos különbségek mellett vannak valódi különbségek foglalkozások munkabérei közt, melyeket a kivánt tulajdonságok kisebb vagy nagyobb ritkasága okoz és a nagyobb képesség vagy ügyesség, úgy a veleszületett, mint a szerzett, átlag nagyobb munkabért biztosít. E tulajdonságok pedig, úgy a veleszületettek, mint a szerzettek, lényegileg analógok a kézimunkában való erő- vagy ügyességbeli különbséggel és valamint a kézimunkában a többet dolgozó ember nagyobb bére az átlagos munkás

bérén alapul, úgy a nagyobb képességet vagy ügyességet kívánó foglalkozásokban a munkabérnek a rendes képesség vagy ügyesség utáni rendes munkabértől kell függnie.

Úgy a tapasztalat, mint az elmélet azt mutatja, hogy bármi is okozza a különböző foglalkozások munkabérei közti különbséget és noha gyakran változnak egymáshoz való arányukban, ami időben és helyben kisebb-nagyobb különbségeket idéz elő, mégis egyik foglalkozás munkabére mindig egy másik foglalkozásától függ és így tovább, le addig, míg a legalacsonyabb és legtágabb munkabér rétegéhez jutunk, az oly foglalkozásokhoz, hol a kereslet egységesebb és amely foglalkozásba legkönnyebb belefogni.

Mert noha lehetnek kisebb-nagyobb nehézséget okozó korlátok, az egyes foglalkozásokra fordítható munkamennyiség sehol sincs abszolute meghatározva. Minden ipari munkás működhetik tanulatlan munkás helyett és sok tanulatlan munkásból könnyen válhatik ipari munkás; minden boltos végezheti a boltiszolga dolgát és sok boltiszolgából könnyen válnék boltos; sok farmer, ha van rá ok, vadász vagy bányász, halász vagy tengerész lenne és sok vadász, bányász, halász vagy tengerész eleget ért a gazdasághoz, hogy szükség esetén ide forduljanak. Minden foglalkozásban vannak olyanok, akik más foglalkozással együtt vagy ezzel váltakozva űzik, viszont a fiatalemberek, kik állandóan hullámzanak, hogy a munkában helyet foglaljanak, a legtöbbet kínáló és legcsekélyebb nehézséget mutató irányba terelődnek. Sőt mi több, mindenféle munkabércsoport árnyalatai észrevétlenül olvadnak egymásba és nincsenek világosan észrevehető szakadékokkal egymástól elválasztva. Még a rosszabbul fizetett iparimunkások bére is rendesen nagyobb a tanulatlan munkásokénál, azonban min-

dig akadnak oly iparimunkások, kik egészben véve nem keresnek annyit, mint némely tanulatlan munkás; a legjobban fizetett ügyvédek többet keresnek, mint a legjobban fizetett hivatalnokok, de a legjobban fizetett hivatalnokok többet keresnek, mint némely ügyvéd és bizonyos, hogy a legrosszabbul fizetett hivatalnokok többet kapnak, mint a legrosszabbul kereső ügyvédek. Igy minden foglalkozás szélén állnak olyanok, akikre nézve egyik foglalkozás csábítása és egy másiké annyira csaknem egyenlő, hogy a legcsekélyebb változás is elég, hogy munkájukat egyik vagy másik irányba terelje. Igy tehát egy bizonyos munka utáni kereslet növekvése vagy csökkenése csupán ideiglenesen emelheti vagy sülyesztheti abban a foglalkozásban a többihez képest a munkabér színvonalát, mely a föntebb említett okoktól függ, amilyenek a foglalkozás viszonylagos kellemessége, állandósága, stb. stb. Sőt, mint a tapasztalat mutatja, még ahol mesterséges korlátok akadályozzák is a kölcsönhatást, mint korlátozó törvények, céhek szabályai, kasztok fölállítása stb., ezek csak megnehezítik, de meg nem akadályozhatják az egyensúly föntartását. Csak mint gátak szerepelnek, melyek egy folyam vizét természetes színvonala fölé emelik, de annak túláradását meg nem akadályozhatják.

Igy a munkabérek, bár egymáshoz való viszonyukban változhatnak időről időre, mint azok a körülmények változnak, melyektől színvonaluk függ, mégis világos, hogy minden rétegükben a legalsó és legszélesebb rétegtől függnek és a munkabér általános nagysága e réteggel emelkedik és esik.

Azok az elsőrendű foglalkozások, melyeken úgyszólván az összes többiek alapulnak, nyilván azok, melyek a vagyont egyenesen a természetből szerzik meg és ennélfogva az őket illető munkabértörvény-

nek kell az általános munkabértörvénynek lennie. És minthogy az ily foglalkozásokban a munkabérnek nyilván attól kell függnie, hogy a munka mennyit termelhet a természetes termékenység legalacsonyabb fokán, ahol még alkalmaztatik, ennélfogva a munkabér általában a termelési határtól függ, vagyis pontosabban szólva, a természetes termékenység ama legmagasabb fokától, ahol a munka földjáradék fizetése nélkül szabadon befektethető.

Oly világos e törvény, hogy gyakran megértik, anélkül, hogy fölismernék. Gyakran mondják oly államokról, mint Kalifornia és Nevada, hogy az olcsó munka rendkívül növelné fejlődésüket, mint-hogy lehetővé tenné a szegényebb, de nagyobb aranytelepek kihasználását. Az alacsony munkabér és alacsony termelési határ közti összefüggést érzik azok, kik így beszélnek, de fölcserélik az okot és okozatot.

Nem az alacsony munkabér okozná a szegényebb aranytelep megmunkálását, hanem a termelésnek egy alacsonyabb pontig való terjeszkedése csökkentené a munkabért. Ha a munkabért önkényesen leszállítani, amint néha törvénnyel is próbálták, addig nem munkálnák meg a szegényebb bányákat, míg gazdagabbak művelhetők. De ha a termelési határt önkényesen leszállítanák, ami lehetséges, hogyha az értékesebb természeti kincsek azok hatalmában vannak, akik inkább várnak a jövő értéknövedékre, semhogy a mostani kihasználást megengednék, a munkabér szükségképen esnék.

A bizonyítás teljes. Az a munkabértörvény, melyre a földjáradék törvényéből következtetve jöttünk, teljesen egybehangzó a kamat törvényével. Igy szól:

A munkabér a termelési határtól függ, vagyis attól a terméktől, melyet a munka a természetes termékeny-

ség legmagasabb fokán földjáradék fizetése nélkül előállíthat.

E munkabértörvény egyezik az általános tényekkel és megmagyarázza azokat, melyek nélküle összefüggésteleneknek és ellentmondóknak látszanának.

Mutatja, hogy:

Ahol a föld szabad és a munkát tőke nem támogatja, az egész termék a munka bére lesz.

Ahol a föld szabad és a munkát tőke támogatja, a munkabér az egész termékből fog állni, ama részt kivéve, mely szükséges ahhoz, hogy a munkát tőkegyüjtésre csábítsa.

Ahol a természeti kincsek monopolizálva vannak, a munkabér verseny által oly minimumra szoríttozhatik, mely mellett a munkások még szaporodni hajlandók.

A munkabér szükséges minimuma (melyet Smith és Ricardo »természetes munkabér«-nek neveznek és mely Mill véleménye szerint szabályozza a munkabért és kisebb vagy nagyobb, aszerint, hogy a munkások kisebb vagy nagyobb fokú jólét mellett haljandók szaporodni) azonban bele van foglalva a munkabértörvénybe, amint ezt már előbb igazoltuk, minthogy világos, hogy a termelési határ nem sülyedhet ama pont alá, melyen még elég marad munkabérre, hogy a munkás megélhetését biztosíthassa.

Mint Ricardo földjáradéktörvénye, melyből következik, e munkabértörvény is magában foglalja saját bizonyítását és puszta kimondás által önként értetődővé válik. Mert csupán alkalmazása annak az általános igazságnak, mely a közgazdaságtan alapja, hogy az ember szükségleteit a legkisebb fáradsággal igyekszik kielégíteni. Az átlagos ember egészben véve nem fog munkáltatójának kevesebbért dolgozni, mint amennyit magának dolgozva keresne, valamint magának sem dolgozik kevesebbért, mint amennyit

másnak dolgozva keresne és ennélfogva az a jövedelem, melyet a munkás szabad földön kereshet, szabja meg, hogy mennyi bért kapjon a munkás mindenütt. Vagyis a földjáradék vonala szükségszerű mértéke a munkabér vonalának. Sőt a földjáradék törvényének elfogadása megelőzi a munkabértörvénynek gyakran öntudatlannak látszó elfogadását. Ami világossá teszi azt, hogy egy bizonyos minőségű föld járadékul azt a többletet hozza, mely a használatban levő legterméketlenebb föld termékén fölül van, az annak a ténynek megállapítása, hogy a jobb minőségű föld tulajdonosa annyiért kaphat földje mívelésére munkást, amennyit ez a munkás a rosszabb minőségű földön termelhetne.

E munkabértörvényt egyszerűbb megnyilvánulásaiban olyanok is fölismerik, akik nem bajlódnak közgazdaságtannal, valamint egy nehéz tárgynak a földreesését régen fölismerték azok, akik sohasem gondoltak a nehézkedés törvényére. Nem kell ahhoz filozófusnak lenni, hogy valaki belássa, hogy ha valamely országban a föld szabaddá tétetnék, aminek következtében a munkások e földön többet termelhetnének, mint amennyi a most fizetett legkisebb munkabér, akkor a munkabér aránya általában emelkednék, valamint a régi Kalifornia legtudatlanabb és legostobább aranyásói is tudták, hogy mihelyt a telepek kifogytak vagy egyedárúkká lettek, a béreknek esniök kell. Nincs szükség finoman kieszelt elméletre annak magyarázatául, hogy a munkabér aránylag miért oly nagy az új országokban, ahol a föld még nincs monopolizálva. Az ok világos. Egyik ember nem dolgozik a másiknak kevesebbért, mint amennyit munkája tényleg előállít, ha a legközelebbi földre megy és önállóan kezd gazdálkodni. Mikor a föld monopóliummá válik és a munka előtt el van zárva, csak akkor kénytelenek a munkások

a munkáért versenyezni egymással és ekkor bérelhet a farmer munkásokat, akik helyette dolgoznak, míg ő megél abból a különbözetből, mely a munka terméke és ama bér közt van, melyet ő fizet munkásainak.

Adam Smith maga látta a nagy munkabér okát ott, hol a föld még szabad volt a letelepülők számára, noha nem becsülte föl eléggé e tény fontosságát és következményét. Az új gyarmatok virágzásának okairól szólva (chap. VII. book IV., *Wealth of Nations)* mondja:

»Minden gyarmatos több földet kap, mint amennyit megmunkálni képes. Nem kell földjáradékot és alig kell adót fizetnie ... Ennélfogva szívesen kész mindenünnen munkásokat gyüjteni és a legméltányosabb bért fizetni. Azonban e méltányos bér, a bő és olcsó földdel kapcsolatban csakhamar arra bírja e munkásokat, hogy elhagyják és maguk is földesurakká váljanak és hasonló méltányossággal fizessenek más munkásokat, kik ugyanabból az okból hagyják el őket, amiért ők elhagyták első gazdáikat.

E fejezet számos oly kijelentést tartalmaz, melyek, mint a munkabérről szóló fejezet bevezető mondata, mutatják, hogy Adam Smith csupán nem becsülte eléggé a vagyonmegoszlás igazi törvényeit, mivel a társadalom kezdetlegesebb alakulataitól elfordult, amikor alapelveit kereste a bonyolult társadalmi jelenségeknek, ahol elvakította egy a tőke funkcióiról való előre elfogadott elmélet, és mint vélem, egy oly elmélet homályos elfogadása, melyet halála után két év mulva Malthus formulázott. És lehetetlen azoknak a közgazdaságtani íróknak műveit olvasni, akik Smith óta a közgazdaságtan tudományát kiépíteni és megvilágítani igyekeztek, anélkül, hogy észre ne vennők, mint botlanak belé újból és újból a munkabértörvénybe, anélkül, hogy egyszer is fölismernék. Pedig, »ha kutya volna, már beléjük hara-

pott volna!« Csakugyan nehéz elnyomni azt a gyanut, hogy néhányan látták is ezt a törvényt, de félve a gyakorlati következményektől, melyekhez vezetne, inkább nem vették tudomásul, semhogy kulcsul használják oly problémákhoz, melyek nélküle oly zavarosak. Egy nagy igazság pedig egy oly kora nézve, mely azt elvetette és eltiporta, nem a béke szava, hanem a kardé!

Talán jó lesz e fejezet vége előtt arra figyelmeztetni az olvasót, amit föntebb mondtam, hogy a munkabér szót nem mennyiség értelmében használom, hanem arány értelmében. Az arány változhatik, holott a mennyiség megmaradhat, sőt még növekedhetik is. Ha a termelési határ a termelési pontról, mely, mondjuk 25, a 20-ra száll le, mindama földek járadéka, hol idáig járadékot fizettek, e különbözettel fog növekedni és az az arány, mely idáig az egész termelvényből a munkásoknak bérül jutott, ugyanennyivel csökkenik; ha azonban közben az ipar haladása vagy a nagyobb nehézséggel együtt járó munkamegtakarítás annyira növelte a munka termelőképességét, hogy 20-nál ugyanaz a munka annyi vagyont fog termelni, mint azelőtt 25-nél, a munkások bérül ugyanakkora mennyiséget fognak kapni, mint azelőtt és a munkabér viszonylagos esése nem lesz észrevehető a munkás életszükségleteinek vagy jólétének csökkenésében, hanem csupán a földértékek növekvésében és a földjáradékot kapó osztály nagyobb jövedelmében és pazarabb költekezésében.

VII. FEJEZET.

E törvények kölcsönös viszonya és egybefüggése.

Azok a konkluziók, melyeket a vagyonmegoszlást illető törvényekre vonatkozólag levontunk, ujjáalakítják a közgazdaságtan legnagyobb és legfontosabb részét, amint ma tanítják, fölforgatnak néhány legrészletesebben kidolgozott elméletet és új világot vetnek néhány igen fontosabb problémára. Pedig közben semmiféle vitás területre nem léptünk és egyetlen oly alapelvet sem használtunk, mely ne lenne már elfogadott.

A kamat- és munkabértörvény, melyeket a most tanítottak helyébe állítottunk, szükségszerű levezetések ama nagy törvényből, mely egyedül tesz bármiféle közgazdaságtant is lehetővé, mely kényszerű és mely ép oly elválaszthatatlan az emberi elmétől, mint a vonzódás az anyagtól és mely nélkül lehetetlen volna bármiféle emberi cselekedetet előrelátni vagy reá számítani, úgy a legkisebb, mint a legnagyobb fontosságúra. Ha ezt az alaptörvényt, hogy t. i. az emberek szükségleteiket a legcsekélyebb fáradsággal igyekeznek kielégíteni, a termelés egyik tényezőjére vonatkoztatjuk, a földjáradék törvényét kapjuk meg, egy másikra vonatkoztatva a kamatét és egy harmadikra a munkabérét. És a földjáradék törvényét elfogadva, melyet Ricardo ideje óta minden neves közgazdaságtani író elfogadott és mely, mint egy geometriai igazság, csak megértésre szorul, hogy elfogadását kikényszerítse, ezzel a kamat és munkabér törvényét, mint bizonyításom szerint szükségszerű folyományokat, egyidejüleg fogadtuk el.

Sőt csupán viszonylag nevezhetők folyományoknak, minthogy a földjáradék törvényének elismerésével együtt ezek is elismertetnek. Mert min fordul meg a földjáradék törvényének elismerése? Nyilván ama tény fölismerésén, hogy a verseny hatása az, hogy mindenütt megakadályozza a munkának és tőkének nagyobb jutalomban való részesedését, mint amennyi nekik a legsilányabb megmívelt földön jutna. Csak így látjuk meg, hogy a földtulajdonosok mint földjáradékot a termékből mindazt maguknak követelik, ami azon fölül van, amennyit hasonló munka- és tőkebefektetés a használatban levő legsilányabb földön hozott volna.

A megoszlás e most kimutatott törvényeinek harmóniája és egybefüggése kiáltó ellentétben van a közkeletü közgazdaságtan hirdette törvényeket jellemző diszharmóniával. Állítsuk őket egymás mellé:

A közkeletű megállapítás.	*A helyes megállapítás.*
A FÖLDJÁRADÉK függ a termelési határtól, emelkedik, amint az esik, és esik, amint az emelkedik.	A FÖLDJÁRADÉK függ a termelési határtól, emelkedik, amint az esik és esik, amint az emelkedik.
A MUNKABÉR függ a munkások száma és a foglalkoztatásukra szánt tőke közti aránytól.	A MUNKABÉR függ a termelési határtól, esik, amint az esik és emelkedik, amint az emelkedik.
A KAMAT függ a tőke utáni kínálat és kereslet viszonyától, vagy, mint a haszonról való megállapítás szól, a munkabértől (vagy a munka árától), emelkedik, amint a munkabér esik és esik, a mint a munkabér emelkedik.	A KAMAT (a munkabérhez való viszonya függvén a tőkéből folyó tiszta növekvési képességről) függ a termelési határtól, esik, amint az esik és emelkedik, amint az emelkedik.

A közkeletű megállapítás szerint a megoszlás törvényének nincs központjuk, sem kölcsönös viszonyuk; nem egy egész egybefüggő részei, hanem különféle sajátosságok mértékei. Az általunk adott megállapításban egy pontból indulnak ki, támogatják és kiegészítik egymást és egy egész egybefüggő részei.

VIII. FEJEZET.

A kérdés egyensúlytana ezzel meg van magyarázva.

Most a vagyonmegoszlást illetőleg világos, egyszerű és következetes elméletet nyertünk, mely megegyezik az alapelvekkel és a létező tényekkel és mely jól megértve, önkéntértetődőnek fog mutatkozni.

Az elmélet kifejtése előtt szükségesnek vélem meggyőzőleg kimutatni a közkeletű elméletek elégtelenségét; mert úgy a gondolkozásban, mint a ténykedésben az emberek többsége csak vezetőit követi és egy oly munkabérelmélet, melyet nem csupán a legfényesebb nevek támogatnak, hanem belegyökerezett a közvéleménybe és előítéletekbe is, amíg tarthatatlansága be nem bizonyult, minden más elméletnek még figyelembevételét is megakadályozza, valamint az a tan, hogy a föld a világegyetem közepe, megakadályozta ama tan figyelembevételét, hogy tengelye körül forog és a nap körül kering, míg világosan ki nem mutatták, hogy az égitestek látszólagos mozgásai nem magyarázhatók meg a föld mozdulatlanságával egyezőleg.

Tényleg van bizonyos hasonlóság a most tanított közgazdaságtan és a kopernikuszi elmélet elfogadása előtt tanított csillagászattan közt. Azok a fogások, melyekkel a közkeletű közgazdaságtan a társadalmi

jelenségeket magyarázni igyekszik, melyek most a művelt világ figyelmét magukra kényszerítik, méltán hasonlítható a ciklusok és epiciklusok bonyolult rendszeréhez, melyet a tudósok azért szerkesztettek, hogy a tekintélyek dogmáival és a tudatlanok nyers impresszióival és előítéleteivel egybehangzóan magyarázzák az égi jelenségeket. És valamint oly észrevételek, melyek kimutatták, hogy a ciklusok és epiciklusok elmélete nem magyarázhatta meg az ég összes jelenségeit, tettek lehetővé egy egyszerűbb elméletet, mely diadalmaskodott, úgy fogja a közkeletű elméletek elégtelenségének fölismerése egy oly elmélet útját előkészíteni, mely a közgazdaságtannak is megadja mindazt az egyszerűséget és harmóniát, melyet a kopernikuszi tan a csillagászatnak adott.

Azonban e pontnál vége a hasonlatosságnak. Hogy »a szilárd és mozdulatlan föld« képzelhetetlen gyorsasággal forogjon e téren keresztül, visszatetsző minden állapotú és helyzetű embernek első hallásra. Ellenben azt az igazságot, melyet én kivánok megvilágítanil, természetszerüleg észrevette és elismerte gyermekkorában minden nép. Csupán a civilizáció bonyolultsága, önző érdekek ferdítései és az a téves irány homályosították el, melyet a tudósok elmélkedései vettek. Hogy fölismerjék, csupán az alapelvekhez kell visszatérni és az egyszerű fogalmakra kell figyelni. Mi sem lehet világosabb, mint az a tétel, hogy a munkabérek emelkedésének elmaradása a növekvő termelőképesség dacára, a földjáradék növekvésének tulajdonítható.

Három dolog egyesül a termelésben: munka, tőke és föld.

Három részes osztozik a hozadékban: a munkás, a tőkés és a földtulajdonos.

Ha a termelés növekedésével a munkás és a tőkés

nem kapnak többet, szükségszerű következtetés, hogy az egész többlet a földtulajdonoshoz kerül.

És a tények egyeznek e következtetéssel. Noha sem a munkabér, sem a kamat nem növekszenek az anyagi haladással, e haladás változatlan kísérete és jele a földjáradék növekedése, a földérték emelkedése.

A földjáradék emelkedése magyarázza, hogy a munkabér és kamat miért nem növekszenek. Az az ok, mely a földtulajdonosnak ajándékot ad, ugyanaz az ok a munkástól és tőkéstől megtagadja azt. Hogy a munkabér és kamat nagyobbak az új, mint a régi országokban, ennek oka nem az, amit kiváló közgazdaságtani írók mondanak, t. i. hogy a természet jobban fizeti a munka- és tőkebefektetést, hanem mert a föld olcsóbb és minthogy a jövedelem kisebb része megy földjáradéknak, a munka és tőke nagyobb részt tarthat meg abból, amit a természet ad. Nem a teljes hozadék, hanem a földjáradék levonása utáni tiszta hozadék dönti el, hogy mi osztható szét munkabérül és kamatul. Ennélfogva a munkabér és kamat nagyságát mindenütt nem annyira a munka termelékenysége, mint inkább a föld értéke állapítja meg. Ahol a föld értéke csekély, ott a munkabér és kamat aránylag nagy; ahol viszont a földérték aránylag nagy, ott a munkabér és kamat csekély.

Ha a termelés még nem haladta túl azt a kezdetleges fokot, hol a munka közvetlenül járul a földhöz és a munkabér termékben fizettetik, sohasem téveszthető szem elől az a tény, hogy mikor a földtulajdonos nagyobb részt vesz el, a munkásnak kisebb résszel kell beérnie.

Azonban a civilizáció termelésének bonyolultsága, amikor a cserének akkora rész jut és mikor a nyersanyagra annak a földtől való elválasztása után annyi munka fordíttatik, nem változtat ama tényen, hogy

minden termelés két tényezőnek, a föld és munka egyesülésének eredménye és hogy a földjáradék (a földtulajdonos része) nem növelhető másként, mint a munkabér (a munkás része) és a kamat (a tőkés része) rovására. Valamint a termésnek az a része, melyet a termelés egyszerűbb szervezetében a mezőgazdaság földtulajdonosa aratás végén földjáradékul kap, csökkenti azt a részt, mely a termelőnek munkabérül és kamatul jut, úgy csökkenti ama föld bére, melyen egy iparos- vagy kereskedőváros épült, azt az összeget, mely ott munkabér és földjáradék gyanánt elosztható a vagyon termelésére és cseréjére fordított munka és tőke közt.

Egyszóval, a föld értéke teljesen attól a hatalomtól függ, hogy annak tulajdonosa a munkatermelte vagyonból mennyit tud magáévá tenni és a földérték növekvése mindig a munkaérték rovására történik. És ennélfogva az, hogy a termelőképesség növekvése nem növeli a munkabért, azért van, mert a földértéket növeli. A földjáradék az egész többletet elnyeli és a haladást szegénység kíséri.

Fölösleges tényekre hivatkozni. Maguktól fognak fölmerülni az olvasó előtt. Általános, mindenütt megfigyelhető tény, hogy amint a föld értéke nő, úgy tűnik föl a gazdagság és inség közti ellentét. Általános tény, hogy ahol a föld értéke a legnagyobb, a civilizáció egymás mellett tünteti föl a legnagyobb fényűzést és a legmélyebb züllést. Hogy az embereket a legvigasztalanabb és legreménytelenebb helyzetben lássuk, nem a bekeríttetlen prairiekre vagy a rengeteg irtványainak fakunyhóiba kell mennünk, ahol az ember egyedül kezdi meg a természettel való küzdelmét, hanem a nagy városokba, ahol egy kis földcsík tulajdona nagy vagyon.

IV. KÖNYV.

Az anyagi haladás hatása a vagyon megoszlására.

Ezideig kétséges, hogy vajjon az összes eddigi ipari találmányok megkönnyíttették-e egyetlen emberi lény napi munkáját.

John Stuart Mill.

Halljátok-e a gyermekek sírását, ó testvéreim,
Még mielőtt az évekkel a gond megérkezik?
Fiatal fejüket anyjukhoz szorítják,
És *ez* sem szüntetheti könnyeiket.
Fiatal báránykák bégetnek a réten,
Fiatal madárkák csipognak a fészekben,
Fiatal őzecskék játszanak az árnyakkal,
Fiatal virágok virítanak nyugat felé
De a fiatal gyermekek, ó testvéreim,
Keservesen sírnak!
Sírnak, amikor a többiek játszadoznak,
A szabadság országában.

Mrs. Browning.

I. FEJEZET.

A kérdés dinamikája még keresendő.

Amikor a földjáradékra mutatunk, mint amelynek az anyagi haladással együtt járó növekedett termelés jut, melyben azonban a munkás nem részesül, amikor látjuk, hogy az érdekellentét nem a munka és tőke közt áll fönn, mint általában vélik, hanem egyfelől a tőke és munka, másfelől a földtulajdon közt, igen fontos gyakorlati következményű konklúzióhoz jutottunk. De most nem érdemes ezzel foglalkozni, mert még nem oldottuk meg a kezdetben kitűzött problémát. Azt mondani, hogy a munkabér azért marad csekély, mert a földjáradék nő, csak annyi, mint azt mondani, hogy egy gőzhajó azért halad, mert kerekei forognak. Az utána következő kérdés az, hogy mi okozza a földjáradék növekvését? Melyik az az erő vagy szükségesség, mely a termelőképesség növekedésével egyre nagyobb hányadot juttat a hozadékból a földtulajdonosnak?

Az egyetlen, Ricardo által kimutatott oka a földjáradék növekedésének a lakosság szaporodása, mely egyre több élelmet kivánva, szükségessé teszi a földmivelésnek rosszabb földekre, vagy ugyanazon föld kevésbbé termékeny részeire való kiterjesztését és más szerzők közkézen forgó műveiben a figyelem oly kizárólag a termelésnek jobb földről rosszabbra való kiterjesztésére irányul, mint a földjáradék növekvésének okára, hogy Carey (és utána Professor Perry és mások) azt képzelték, hogy megdöntötték Ricardo földjáradékelméletét, amikor tagadták,

hogy a földmívelés jobb földről haladt a rosszabb felé.*)

Noha kétségkívül igaz, hogy a növekvő népesség nyomása, mely a rosszabb területek használatbavételét teszi szükségessé, emelni fogja a földjáradékot és emeli is, nem hiszem, hogy az ebből rendszerint levont következtetések mind helyesek, sem hogy ez adja meg teljes magyarázatát a földjáradék emelkedésének, mely az anyagi haladással együtt jár. Nyilván vannak egyéb okok, melyek hozzájárulnak a földjáradék emelkedéséhez, melyek azonban teljesen vagy részben rejtve maradtak, a tőke szerepére és a munkabér eredetére vonatkozó közkeletű téves nézetek folytán. Hogy ezekkel és működésük-

* Ami ezt illeti, talán érdemes megjegyezni: 1. Általános tény, hogy az Unió újabb államai földmívelésének, haladásának és a régibb államok meg nem mívelt földjeinek bizonyítéka szerint a földmivelés iránya *csakugyan* a jobb minőségű földről a rosszabb felé halad. 2. Akár az abszolute jobb földről terjed a földmívelés a rosszabb felé, akár megfordítva (és sok jel mutat arra, hogy a jobb és rosszabb ily összefüggésben csupán a mi tudásunkra vonatkozik és hogy a jövő haladás a földnek ma terméketlennek tartott részeiben a rosszakat ellensúlyozó tulajdonságokat fedezhet föl), az irányzat mindig a létező viszonyok közt jobbnak vélt földről halad a rosszabbnak vélt föld felé és az emberi elme természete szerint erre is *kell* haladnia. 3. Ricardo földjáradékelmélete nem is a földmívelés terjedési irányán alapul, hanem annak föltevésén, hogyha bizonyos minőségű föld terem valamit, jobbminőségű föld többet fog teremni. *H. G.*

A 2. alatti jóslat teljes beigazolást nyert azóta Kaliforniában, ahol öntözés által abszolute értéktelen földek óriási értéket nyertek, sőt hazánknak homokterületei is a szőlő- és gyümölcsfabeültetés óta nem ritkán néhány év alatt megtizszereződtek értékükben. *F.*

kel megismerkedjünk, vizsgáljuk meg az anyagi haladás hatását a vagyon megoszlására.

Azok a változások, melyek az anyagi haladást képezik vagy elősegítik, ezek: 1. a népesség növekvése; 2. a termelésben és cserében beállott javítások; 3. a tudásban, nevelésben, kormányzásban, közigazgatásban, szokásokban és erkölcsökben való javulások, amennyiben a vagyontermelőképességet növelik. A közönségesen értelmezett anyagi haladás e három elemből vagy haladási irányból áll, melyben a progresszív nemzetek a multban bizonyos ideig, bár különféle mértékben, fejlődtek. Minthogy az anyagi erők, vagyis a közgazdaságtan világában tekintve, a tudás növekvése, a kormányzat jobbulása stb. ugyanoly hatásuak, mint az ipar fejlődése, e tekintetben nem szükséges őket külön megfontolás alá venni. Hogy a szellemi vagy erkölcsi haladásnak, csak mint ilyennek, minő hatása van problémánkra, azt ezután vizsgáljuk meg. Egyelőre az anyagi haladással foglalkozunk, melyhez e dolgok csupán anynyiban járulnak, amennyiben a vagyontermelőképességet növelik és hatásukat akkor fogjuk látni, amikor az ipari fejlődés hatásait látjuk.

Hogy tehát meggyőződjünk az anyagi haladás hatásairól a vagyon megoszlására, vizsgáljuk meg a termelés fejlődésétől függetlenül a népesség növekedésének hatását és azután a termelés fejlődésének hatását a népesség növekedésétől függetlenül.

II. FEJEZET.

A népesség növekedésének hatása a vagyonmegoszlásra.

Az a mód, ahogy a növekvő népesség a földjáradékot emeli, amint ezt a közkeletű kézikönyvekben magyarázzák és megvilágítják, abban áll, hogy az élelmiszerek utáni növekedett kereslet a termelést rosszabb földre vagy alacsonyabb termékenységű fokra szorítja le. Igy, ha egy adott népesség mellett a termelési határ 30, minden 30-on fölüli termékenységű föld járadékot hoz. Ha a népesség megkétszereződik, nagyobb készletre van szükség, mely csakis a földmívelés kiterjesztése által érhető el, ami ezután oly földön is járadékot idéz elő, ahol azelőtt nem volt. Ha e kiterjesztés 20-ig megy, akkor a 30 és 20 közti összes föld járadékot fog hozni és értékkel fog bírni és az összes 30-on fölüli föld nagyobb járadékot fog hozni és nagyobb értékkel fog bírni.

Ez az, ahol a malthusi tan a földjáradékelmélet közkeletű magyarázatai által támogatásban részesül, amiről már akkor volt szó, mikor fölsoroltam azokat az okokat, melyek együttesen csaknem korlátlan uralmat biztosítottak a közvéleményben e tannak. A malthusi tan szerint a népességnek az élelmiszerekre gyakorolt nyomása a népesség szaporodásával fokozatosan növekszik és noha minden egyes új szájjal két kéz is jön a világra, John Stuart Mill szerint egyre nehezebb lesz az új kezeknek az új szájakat ellátni. Ricardo földjáradékelmélete szerint a földjáradék a megmívelt földek termékenysége közti különbségből ered és mint Ricardo és az utána következő közgazdaságtani írók magyarázták, a földjáradék emelkedését, mely a tapasz-

talat szerint együttjár a népesség növekedésével, az okozza, hogy több táplálékot nagyobb költség nélkül lehetetlenség előállítani, ami így a népességet egyre alacsonyabb termelési határra szorítja és ezzel együtt növeli a földjáradékot. Igy a két tan, mint az imént magyaráztam, összhangba hozatik és összeolvad, a földjáradék törvénye csak a Malthus hirdette általánosabb tan egyik különleges alkalmazása lesz és a növekvő népességgel járó növekvő földjáradék pedig e törvény ellenállhatatlan hatásának kimutatása. Csak futólag érintem ezt, mert épen utunkba esik meglátni azt a tévedést, mely a földjáradék tanát egy oly elmélet támasztékává tette, melyet tényleg nem támogat. A malthusi tannal már végeztünk és a teljes cáfolat, mely a kétség utolsó szikráját is kioltja, az lesz, amikor később kimutatjuk, hogy az a jelenség, melyet a népességnek az élelmiszerekre gyakorolt nyomásának tulajdonítanak, a mostani viszonyok közt akkor is nyilvánulna, ha a népesség változatlan maradna.

Az a tévedés, melyre most célzok, és melyet szükséges megvilágítani, hogy a népesség növekvésének a vagyon megoszlására gyakorolt hatását helyesen értelmezzük, az a föltevés, mely nyiltan vagy hallgatólag benne van minden a földjáradékra vonatkozó közkeletű elmélkedésben a népességgel kapcsolatban, hogy t. i. a csekélyebb termékenységű földre szorulás a kifejtett munkához képest kisebb összhozadékot foglal magában. Pedig, hogy ez nem mindig áll, az a földmívelés haladásával kapcsolatban nyilván kitűnik, mely haladás Mill szavaival »ama korlátok részleges tágítása, melyek a népesség növekvését akadályozzák«. De ez még ott sem következik, ahol a termelés módjában nincs haladás és a kisebb termékenységű földekre szorulás nyilván egy

növekedett népesség növekedett keresletének következménye. Mert a nagyobb népesség magában véve, ahol a termelésben nincs is haladás, a munka termelőképességének növekvését foglalja magában. Száz ember munkája, *ceteris paribus*, több mint százszorosát fogja termelni egy ember munkájának és ezer emberé több mint tízszeresét száz ember munkájának. És így minden új kéz a munka termelőképességét a saját számánál nagyobb arányban növeli. A népesség növekedése tehát a terméketlenebb földre szoríthatja a munkát, anélkül, hogy a munkához képest az átlagos vagyontermelés csökkennék, sőt anélkül, hogy a termelési határon csökkennék. Ha a népesség megkétszereződnék, a csak 20 termékenységű föld annyit teremhet ugyanannyi munkabefektetés után, mint azelőtt a 30 termékenységű. Mert nem szabad elfeledni (amit pedig gyakran elfelednek), hogy sem a munkának, sem a földnek termelékenységét nem csupán egy, hanem az összes kivánt dolgokra nézve kell mérlegelni. Egy telepes családjával a legközelebbi lakott helytől száz mértföldnyire fekvő földön ép annyi gabonát termeszthet, mintha földje a legnépesebb vidék központján volna. De a népes területen ugyanannyi munkával ép oly jól megélhetnének sokkal rosszabb vagy ép oly jó földön ép oly jól megélhetnének, nagy földjáradék fizetésével, mintha munkájuk nagy népesség közepette sokkal hatályosabb lenne, talán nem a gabonatermesztésben, hanem a vagyontermelésben általában, vagyis mindama javak és szolgálatok elnyerésében, melyek a munka igazi célja.

Mert még ahol a termelési határon csökkenés is áll be a munka termelékenységét illetőleg, vagyis ahol a vagyon utáni növekedett kereslet a termelést sokkal kisebb termékenységű földre szorította, semhogy azt a növekvő népességből származó nagyobb

munkaképesség ellensúlyozhatná, nem következik, hogy az összhozadék az összes munkások számához viszonyítva csökkent volna.

Képzeljünk el fokozatosan rosszabbuló minőségű földet. Természetesen a legjobb népesednék be először és a népesség növekedésével a legközelebbi minőségű földre kerülne a sor és így tovább. Mint-hogy azonban a népesség növekedése nagyobb gazdaságosságot tesz lehetővé, ez a munka hatályosságát növeli, az az ok, mely egy-egy új minőségű földet vonna be a megmunkálásba, egyúttal azt a vagyon-mennyiséget is növelné, melyet a földön ugyanaz a munkamennyiség termelhetne. Sőt többet is tenne: növelné a vagyontermelőképességet a már mívelés alatt álló jobb földre nézve. Ha a minőség és mennyiség viszonya olyan volna, hogy a növekedett népesség gyorsabban szaporítaná a munka hatályosságát, mint amily gyorsan tenné szükségessé a kevésbé termékeny föld használatbavételét, noha a termelési határ esnék és a földjáradék emelkednék, a munkának jutott minimális hozadék növekednék. Vagyis, ha a munkabérek arányban esnének is, mennyiségben emelkednének. A vagyontermelés átlaga növekednék. Ha a viszony olyan lenne, hogy a munka növekvő hatályossága épen csak pótolná a föld csökkenő termelékenységét, mikor mívelés alá kerül, a növekvő népesség hatása az volna, hogy növelné a földjáradékot, csökkentvén a termelési határt, anélkül, hogy a munkabért mint mennyiséget csökkentené és növelné az átlagos termelést. Ha már most a népességet még egyre növekvőnek képzeljük, de úgy, hogy a használatban levő legrosszabb és a minőségben utána következő közt a különbség akkora, hogy a növekedett munkaerő, mely a növekedett népességgel jár és mely e földet mívelés alá fogja, nem ér föl e különbséggel, akkor a munka

hozadékának minimuma csökkenni fog és a földjáradék emelkedésével a munkabér nemcsak aránylag, de mennyiségileg is esni fog. De hacsak a föld minőségében való esés nem meredekebb, mint képzelhetnők, vagy mint véleményem szerint valaha is léteznék, az átlagos hozadék mégis növekednék, mert a növekedett hatályosság, mely a növekedett népességből ered és a rosszabb minőségű föld használatát szükségessé teszi, minden munkára vonatkozik és a jobb minőségű földön való többlet bőven kárpótol az új földön való csökkent termelésért. Az összes vagyontermelés az összes munkakiadáshoz képest nagyobb lesz, noha megoszlása egyenetlenebb lenne. A népesség növekvése tehát úgy hat, hogy amikor a termelést rosszabb minőségű földre szorítja, a földjáradékot növeli és a munkabért arányban leszállítja és mennyiségben esetleg leszállítja, ellenben ritkán, sőt talán sohasem szállítja le az összes vagyontermelést az összes reáfordított munkához viszonyítva, hanem ellenkezőleg, növeli és pedig gyakran nagyban növeli azt.

De míg a népesség növekvése gyakran a termelési határ sülyesztésével emeli a földjáradékot, tévedés lenne úgy tekinteni, mint az egyetlen módot, mely által a földjáradék halad, amint a népesség növekszik. A népesség növekvése növeli a földjáradékot, anélkül, hogy leszállítaná a termelési határt és noha egyes írók, mint Mc. Culloch, azt mondják, hogy földjáradék nem keletkeznék, ha végtelen kiterjedésű egyformán jó föld volna, a növekvő népesség a föld természeti viszonyaira való tekintet nélkül is növelné a földjáradékot, mert a népesség növekvésével járó nagyobb együttműködési és cserélőképesség egyértelmüek a föld nagyobb termelőképességével, sőt nézetem szerint metafora nélkül kimondható, hogy meghatározzák azt.

Nem csupán azt akarom mondani, hogy a termelés módjában vagy eszközeiben beálló javuláshoz hasonlóan, a növekvő népességgel járó növekvő termelőképesség ugyanannak a munkának nagyobb eredményt biztosít, mely egyenlő a föld termelőképességének növekedésével, hanem hogy nagyobb munkaképességet eredményez, mely a földhöz van kötve és mely nem általában a munkához van kötve, hanem csupán egy különleges földön kifejlett munkához és mely ép úgy hozzátartozik a földhöz, mint a talaj, éghajlat, ásványi kincsek vagy természeti fekvés tulajdonságai és mint ezek, a föld birtokával együttjárnak.

Oly javítás a mívelés módjában, mely ugyanoly költséggel két termést ad évente egy helyett, vagy oly javítás az eszközökben és gépekben, mely megkétszerezi a munka eredményét egy darab földön, nyilván oly hatású a hozadékra nézve, mintha e föld termékenysége kétszereződött volna meg. Azonban a különbség e részben az, hogy a termelési módban vagy eszközökben való javulás bármely földön hasznosítható, míg a termékenységben való javulás hasznosítása az illető folddarabhoz van kötve. A munka növekedett termelékenysége pedig, mely a népesség szaporodásából ered, többnyire csak bizonyos földön hasznosítható és ezen is nagyon változó mértékben.

Képzeljünk el egy végtelen füves pusztát, mely változatlan egyformasága volna fűnek és virágnak, fának és csermelynek, úgy hogy az utas elúnná az egyhanguságot. Most jön az első bevándorló szekere. Nem tudja, hol telepedjen le, egyik föld ép oly jónak látszik, mint a másik. A fát, vizet, termékenységet, fekvést illetőleg lehetetlen választani és a gazdagság zavara fogja el. Elfáradva a hely keresésében, mert egyik ép oly jó, mint a másik, megáll valahol, akárhol

és kezd tűzhelyet alapítani magának. A talaj szűz és gazdag, vad bőven van, a folyókban a leggyönyörűbb pisztrángok csillognak. A természet a legkedvezőbb. Megvan mindene, ami népes vidéken gazdaggá tenné ; de itt szegény. Nem is szólva a szellemi kínról, melynél fogva örömmel üdvözölné a legkomorabb idegent, a magány összes gazdasági hátrányainak súlya alatt nyög. Oly munkához semmiféle segítséget sem kaphat, mely családja erejénél nagyobb erő egyesülését kivánja. Bár van vágómarhája, nem sokszor ehet friss húst, mert egy bifsztekért egy ökröt kellene levágnia. Magának kell saját lakatosának, bognárának, asztalosának és cipészének lennie, egyszóval mindenben kontár, egyben sem mester. Gyermekeit nem iskoláztathatja, mert ehhez tanítót kellene tartania és fizetnie. Amit maga nem tud termelni, nagy mennyiségben kell vásárolnia és készen kell tartania vagy le kell róluk mondania, mert nem hagyhatja mindig abba munkáját, hogy hosszú utat tegyen a civilizáció határáig és ha mégis meg kell tennie, egy üvegcse orvosság vásárlása vagy egy törött fúró megigazíttatása több napi munkájába kerülhet magának és lovainak. Ily körülmények közt, noha a természet bőkezű, az ember szegény. Könnyű elég táplálékot szereznie, azonban ezen túl munkája csupán legegyszerűbb szükségleteit elégítheti ki a legkezdetlegesebb módon.

Csakhamar egy másik bevándorló jön. Noha a végtelen síkság egyik része csak oly jó, mint a másik, egyáltalában nem sokat fog habozni, hogy hol települjön le. Noha a föld egyforma, van egy hely, mely reá nézve jobb minden más helynél és pedig az, ahol már van telepes és ahol szomszédja lehet. Megszáll az első jövevény mellé, kinek helyzete egyszerre nagyot javul és kire nézve sok eddig lehetetlen dolog válik lehetővé, mert két ember sok oly dolog

megtevésében segítheti egymást, amit egy ember sohasem tehetne meg.

Egy másik bevándorló ugyanoly vonzalomtól indíttatva, oda települ, ahol már ketten vannak. Újra meg újra jön egy, míg első jövevényünk köré vagy húsz szomszéd települ. A munkának most oly hatályossága van, aminőt a magányosságban meg sem közelíthetett. Ha nehéz munkát kell végezni, a telepesek összeállnak és egyetlen napon együtt elvégzik azt, amire egyenként évek kellenének. Ha egyik egy ökröt vág le, a többiek átveszik egy részét és megadják, amikor ők vágnak és így mindig van friss húsuk. Együtt fogadnak tanítót és mindegyikük gyermeke egy oly összeg csekély részéért taníttatik, amennyibe hasonló tanítás az első telepes számára kerülne. Aránylag könnyű dolog a legközelebbi városba küldeni, mert valakinek mindig van oda útja. De kevesebb szükség is van ily utakra. Csakhamar fölüti műhelyét egy lakatos és egy kerékgyártó és telepesünk szerszámait eddigi fáradságának egy csekély részével javíttathatja ki. Üzlet nyílik és megveheti, amit akar és amikor akarja, a csakhamar létesülő postahivatal pedig rendes összeköttetésbe hozza a világgal. Majd jő a cipész, az asztalos, a nyerges, az orvos és csakhamar egy kis templom is emelkedik. Oly szükségletkielégítések válnak lehetőkké, melyek a magányosságban lehetetlenek voltak. Élvezetek vannak, társadalmi és szellemi természetűek, az ember ama része számára, mely az embert az állat fölé emeli. A rokonszenv hatalma, a társaság érzete, az összehasonlítás és ellentét ösztönzése szélesebb, teljesebb és változatosabb életet nyitnak meg. Ha örül, mások is örülnek, ha szomorú, mások is szomorkodnak. Van kukoricafosztás, szüret és a fonóban való találkozás. Noha a táncterem padozatlan és a zenekar csak egy hegedű, varázsló hangjai szólalnak

meg a húrokon és Ámor táncol a táncolókkal. Esküvőkor bámuló és örvendő vendégek, temetéskor virrasztók vannak jelen, a nyitott sírnál pedig részvét vigasztalja a gyászolókat. Nagynéha egy kóbor fölolvasó vetődik oda, ki bepillantást nyujt a tudomány, irodalom vagy művészet világába; választás idején népszónokok jönnek és a polgárban a méltóság és hatalom érzete támad, amikor Nagy János és Kis István küzdelmében az ő szavazatáért birodalmak sorsát vitatják előtte. Csakhamar eljő a cirkusz is, melyről hónapok óta beszélnek, mely a gyermekek előtt, kiknek láthatára a prairie volt, a képzelet összes birodalmait megnyitja: tündérhercegeket és hercegnőket, páncélos kereszteseket és turbános törököket, Hamupipőke tündérkocsiját és a dajkamesék óriásait, oly oroszlánokat, mint amelyek Dániel előtt megjuhászodtak, vagy a római cirkuszban keresztény vértanukat téptek szét, a homoksivatagra emlékeztető struccokat, tevéket, aminők ott voltak, mikor Józsefet gonosz testvérei kihúzták a kútból és eladták, elefántokat, amilyenek Hannibállal átkeltek az Alpokon vagy a makabeusok kardját érezték és felséges zenét, mely lelkesít és úgy épít az emberi agy szobáiban, mint ahogy Kubla kán napsugaras dómja emelkedett.

Most menjen valaki telepesünkhöz és mondja neki: »Ennyi magadültette gyümölcsfád van, ennyi kerítésed, kutad, pajtád, házad van, szóval ennyivel növelted e farm értékét. Földed maga nem valami jó. Termést vettél ki belőle és csakhamar trágyára lesz szükséged. Megfizetem összes befektetéseid teljes értékét, ha a földet nekem adod és családoddal a telep határán túlra költözöl.« Csak nevetné az ilyen ajánlatot. Földje nem ad több búzát vagy burgonyát, mint azelőtt, de többet ad az élethez szükségesekből és a kényelemből. A belé fektetett munka nem fog

nagyobb termést adni és föltehetjük, értékesebbet sem, de sokkal többet fog adni minden egyébből, amiért az ember fárad. Uj telepesek jelenléte, a népesség növekvése növelte a befektetett munkának e dolgokban való termékenységét és e növekedett termelékenység előnyt ad neki oly hasonló minőségű földdel szemben, ahol még telepesek nincsenek. Ha más megszállásra való föld nincs, csupán a lakósságtól oly távoli, mint telepesünk földje volt, amikor először jött oda, e föld értékének vagy járadékának mértéke az egész hozzáadott termelőképesség. Ha azonban, mint föltételeztük, van egy nagy egyforma minőségű földterület, melyen a népesség terjeszkedik, semmi oka sem lesz az új telepesnek a vadonba menni, mint az első tette. Egyszerűen a többi telepes mellé fog letelepülni és élvezni fogja szomszédságukat. Telepesünk földjének értéke vagy járadéka attól az előnytől fog függni, mellyel mint a népesség központja bir, a határszéli földdel szemben. Első esetben a termelési határ változatlan marad, a másodikban emelkedni fog.

A népesség továbbra is növekszik és ezzel együtt nő az a gazdaságosság is, melyet e növekvés lehetővé tesz és mely végeredményben növeli a föld termékenységét is. Első telepesünk földje a népesség központja lévén, a bolt, a kovács és bognárműhely vagy e földön vagy közelében keletkezik, ahol csakhamar falu támad, mely gyorsan nő várossá, az egész környék népessége kereskedelmének központjává. Noha mezőgazdasági termékenysége nem változott, e föld most magasabbrendű termelékenységet kezd kifejteni. A tengerire, búzára vagy burgonyára irányuló munka után nem fog többet adni, mint eleinte, azonban a termelés tagozódottabb ágaiban kifejtett munka után, kivált amelyekben más termelők közellétére van szükség és pedig leginkább a termelés végső

műveletére, a megoszlásra fordított munka után a hozadék sokkal nagyobb lesz. A búzatermelő tovább mehet és találhat oly földet, hol munkája ugyanannyi búzát és csaknem ugyanannyi vagyont fog termelni, azonban a kézműves, a gyáros, a kereskedő, a szellemi munkás azt fogják tapasztalni, hogy itt, a csere központjában kifejtett munkájuk sokkal többet hoz, mintha csak egy kissé távolabb fejtenék ki és az ily irányú termelékenység többletére a földtulajdonos ép oly jogot formálhat, mint a búzatermelőképesség többletére. És így telepesünk földjéből néhány épülettelket oly áron képes eladni, melyet ha búzatermelésre fordítanának, akkor sem kaphatna meg, ha a föld termékenysége többszörösen megsokszorozódott volna. A kapott pénzből szép házat épít és azt csinosan bebútorozza. Vagyis, e műveletet a legegyszerűbb szókkal fejezve ki, azok, kik a földet használni óhajtják, házat építenek és bebútorozzák azt számára, oly föltétellel, hogy megengedi nekik ama nagyobb termelékenység használatát, melyet a földnek a népesség növekvése kölcsönzött.

A népesség egyre nő, a föld hasznossága egyre nő és vele együtt a tulajdonos vagyona is. A város metropolissá lett, St. Louis, Chicago vagy San-Francisco és tovább nő. A termelés nagy méretekben folyik, a legjobb gépekkel és a legkedvezőbb föltételekkel, a munkamegosztás rendkívüli lesz, a hatályosság megsokszorozódik, a csere oly terjedelmű és gyorsaságú, hogy minimális súrlódással és veszteséggel folyik. Itt a szíve, az agya annak a nagy társadalmi szervezetnek, mely az első telep sejtjéből fejlődött, itt fejlődött ki az emberi világ agydúcainak egyike. A környék összes útjai ide futnak, vizei ide folynak. Ha valami eladni valód van, itt a piac, ha valami venni valód van, itt a legnagyobb és legkitűnőbb választék. A szellemi tevékenységnek itt

a gyujtópontja és itt pattan ki az a szikra, mely az észnek ésszel való súrlódásából ered. Itt vannak a nagy könyvtárak, a tudomány árúházai és raktárai, a tudós tanárok, a híres specialisták. Itt vannak a múzeumok és képtárak, a tudományos műszerek gyüjteményei és mindenféle ritka, drága dolog, mindegyikből a legjobb. Ide jönnek a nagy szinészek, szónokok és énekesek a világ minden részéből. Egyszóval, itt van az emberi élet központja, sokféle megnyilvánulásával.

Oly óriásiak azok az előnyök, melyeket a föld most a munkabefektetés után nyujt, hogy egy ember helyzete, aki egy pár lóval karcolja föl a szántóföldet, holdanként ezernyi munkást találhatunk sorjában, egymás fölötti emeleteken, a földszinttől öt, hat, hét és nyolc emeleten, míg a föld színe alatt gépek dübörögnek, melyek több ezernyi lóerőt fejtenek ki.

Ezek az előnyök mind a földhöz vannak kötve, csakis e földön értékesíthetők, sehol másutt, mert itt van a népesség központja, a csere gócpontja, az ipar legfejlettebb formáinak piaca és műhelye. A termelőerők, melyeket a népesség sürüsége kötött e földhöz, az eredeti termékenység százszoros és ezerszeres sokszorozódásával egyenlők. És a földjáradék, mely mértéke e növekedett termékenység és a használatban levő legterméketlenebb föld termékenysége közti különbségnek, ennek megfelelőleg növekedett. Telepesünk, vagy aki a földhöz való jogának örököse, most milliomos. Mint egy új Rip van Winkle, lefekhetett és alhatott, mégis gazdag, nem azért, amit tett, hanem azért, hogy a népesség nőtt. Vannak oly házhelyek, melyekből minden lábnyi homlokterület többet hajt, mint amennyit egy kézműves kereshet, vannak oly házhelyek, melyek többet érnek, mint azok az aranyak, melyekkel területöket beboríthatni.

A főutcában épületek tornyosulnak, gránitból, márványból, vasból és tükörüvegből, a legdrágább stílusban, minden kényelemmel ellátva. És mégsem érnek annyit, mint az a föld, melyen épültek, ugyanaz a föld, mely miben sem változott és mely akkor, mikor az első telepes jött, semmit sem ért.

Hogy a népesség növekvése ily hatalmasan növeli a népesség szaporodásával a földjáradékot, azt fejlődő országban mindenki láthatja, aki körülnéz. Szeme láttára megy végbe a dolog. A használatban levő föld termelékenységében beálló növekvő különbség, a növekvő földjáradék oka; nem annyira abból ered, hogy a szaporodó népesség a rosszabb föld használatát teszi szükségessé, mint inkább a növekedett termelékenységből, melyet a növekedett népesség kölcsönöz a használatban levő földnek. A világ legértékesebb földjei, melyek a legnagyobb járadékot szolgáltatják, nem rendkívül termékeny földek, hanem rendkívül hasznos földek, mely hasznosságot a népesség növekvése idézett elő.

A termelékenység vagy hasznosság növekvése, melyet a népesség növekvése okoz e földeken, úgy, amint erre rámutattam, csupán a kiterjedés tulajdonságához fűződik. Ama föld értékessége, mely a népesség központja, annak kiterjedésétől függ, tekintet nélkül, hogy termékeny, alluviális talaj-e, mint Philadelphia, buja üledékes föld-e, mint New Orleans, föltöltött mocsár-e, mint Szt. Pétervár vagy homokpuszta-e, mint San-Francisco nagyobb része.

És ahol az érték jobb természeti viszonyokból látszik keletkezni, mint mély víz és jó horgonyzóhely, gazdag kőszén- és vasérctelepek vagy sűrű erdők, a megfigyelés azt is mutatja, hogy e jobb viszonyokat a népesség juttatja érvényre és teszi kézzelfoghatókká. Pennsylvania kőszén- és vasérctelepei, melyek óriási értéküek, ötven év előtt értéktelenek

voltak. Mi e különbség tényleges oka? Tisztán a népességben beállt különbség. Wyoming és Montana kőszén- és vasérctelepei, melyek ma értéktelenek, ötven év mulva sok milliót fognak érni, egyszerűen azért, mert időközben a népesség erősen fog növekedni.

Mintha egy élelemmel jól ellátott hajón utaznánk. Ha a fedélközön a kenyér és hús fogytán van, csak egy ajtót kell félre húznunk és új készlet áll előttünk, melyről nem is álmodtunk. És a másokkal való rendelkezés nagy joga az, amikor az ajtónyitás után némelyeknek azt szabad mondaniok: »Ez az enyém!«

Mindezeket összefoglalva: A népesség növekedésének hatása a vagyonmegoszlásra az, hogy a földjáradék növekszik (és ennélfogva a hozadékból a tőkére és munkára eső rész csökkenik), még pedig két módon: 1. A termelési határ esése által. 2. Azáltal, hogy a földben egyébként lappangó tulajdonságokat hoz fölszínre és egyes földeket különleges termelőképességgel ruház föl.

Hajlandó vagyok azt hinni, hogy az utóbbi mód, melyre a közgazdaságtani írók kevés ügyet vetettek, igazában a fontosabbik. Ez azonban vizsgálódásunkban nem lényeges jelentőségű.

III. FEJEZET.

Az ipari haladás hatása a vagyonmegoszlásra.

Az ipari haladást kikapcsolva, láttuk a népesség növekvésének hatását a vagyonmegoszlásra. Lássuk most a népesség szaporodásának kikapcsolásával a termelésmód haladásának hatását a megoszlásra.

Láttuk, hogy a népesség növekvése növeli a földjáradékot, azáltal, hogy inkább növeli, mint csökkenti a munka termelékenységét. Ha most kimutathatjuk, hogy a népesség szaporodásától függetlenül a termelésmód és csere haladásának hatása a földjáradék növekvése, a malthusi elmélet és az összes belőle levezetett vagy vele összefüggő tanok cáfolata végleges és teljes lesz, mert számot tudunk adni az anyagi haladás ama törekvéséről, hogy a munkabért leszorítsa és az alsóbb osztályok helyzetét nyomasz- tóvá tegye, anélkül, hogy az élelmiszereknek növekvő hiányát hirdető elméletre szorulnánk.

Hogy a dolog így áll, azt hiszem, a legcsekélyebb gondolkozás után is kitűnik.

A termelést illető találmányok és javítások hatása a munkamegtakarítás, vagyis ugyanoly eredmény biztosítása kevesebb munkával, vagy nagyobb eredménye ugyanannyi munkával.

Oly társadalomban, ahol a meglevő munkaerő elegendő az összes anyagi szükségletek kielégítésére és új szükségletek nem teremthetők azok kielégítésének lehetősége által, a munkamegtakarító javítások hatása egyszerűen az volna, hogy a kifejtett munka mennyisége csökkennék. Azonban ily társadalmi helyzet, ha ugyan, amit nem hiszek, található, csupán ott lehetséges, ahol az ember leginkább megközelíti az állatot. A civilizáltnak nevezett társadalomban, és ez a vizsgálódás csupán vele törődik, épen fordítva van a dolog. A szükséglet nem meghatározott mennyiség, mely csupán a népesség növekedésével együtt nő. Minden egyedben azzal a képességgel nő, amint *ő* képes a kivánt dolgokat megszerezni. Az ember nem barom, mely, ha jóllakott, lefekszik kérődzni, hanem inkább olyan, mint a pióca, mely folyton többet akar. »Ha pénzre teszek

szert«, mondta Erasmus, »veszek magamnak néhány görög könyvet és aztán ruhát«. A termelt vagyon mennyisége seholsem egyenlő a vagyon utáni vággyal, a vágy pedig minden újabb kielégítési alkalommal együtt nő.

Igy állván a dolog, a munkamegtakarító javítások hatása a vagyontermelés növekvése lesz. A vagyontermeléshez pedig két dolog szükséges: munka és föld. A munkamegtakarító találmányok hatása tehát a föld utáni kereslet növekvése lesz és ahol a használatban levő földminőség határa eléretett, kisebb termékenységű föld kerül megmívelés alá vagy ugyanazon a földön a termelést egy a természettől kisebb termelékenységgel biró fokra terjesztik ki. És így, noha a munkamegtakarító találmányok elsőrendű hatása a munkaképesség növelése, másodrendű hatása a termelés kiterjesztése és ott, ahol ez a termelési határt csökkenti, a földjáradék növelése. Igy, ahol teljesen tulajdonba vétetett, mint Angliában, vagy ahol akár tulajdonban van, akár tulajdonba vehető, azonnal, amint szükség van használatára, mint az Egyesült Államokban, a munkamegtakarító gépek vagy találmányok véghatása a földjáradék növelése, a munkabér vagy kamat növelése nélkül.

Ennek teljes megértése fontos, mert mutatja, hogy a közkeletű elmélet által a népesség növekvésének tulajdonított következmények tulajdonképen a találmányok haladásának tulajdoníthatók és megmagyarázzák azt az egyébként meglepő tényt; hogy a munkamegtakarító gépek sehol sem válnak a munkások javára.

Azonban ennek az igazságnak teljes megértéséhez szükséges észben tartani azt, amire már többször mutattam, t. i. a vagyon kicserélhetőségét. Ujból utalok rá, csak azért, mert oly állhatatosan feled-

keznek meg róla vagy nem veszik tudomásul oly írók, akik a mezőgazdasági termelésről mint az általános termeléstől különböző dologról, az élelmiszerekről pedig az általános vagyon kifejezésbe nem tartozóról beszélnek.

Kérem az olvasót, gondoljon arra, ami már eléggé megvilágíttatott, hogy a vagyon bármely formájának birtoka vagy termelése ugyanannyi, mint bármely más formájú vagyon birtoka vagy termelése, melyért kicserélhető, hogy világosan láthassa, hogy nem csupán a földbe közvetlenül fektetett munkát megtakarító találmányok mozdítják elő a földjáradék növekvését, hanem bármiféle munkát megtakarítók.

Hogy valakinek munkája kizárólag egyféle formájú vagyon termelésére irányul, ez csupán a munkamegosztás következménye. Minden egyesre nézve a munka célja nem egy bizonyos formájú vagyon megszerzése, hanem mindenféle formájué, ami csak szükségleteivel megegyezik. És ennélfogva minden oly javítás, mely valamely kivánt dolog termelésére szükséges munka megtakarítását jelenti, végeredményben az összes többi dolgok termelési képességének szaporodását jelenti. Ha egy ember munkájának fele elég élelmezéséhez és a másik fele ruhával és hajlékkal való ellátásához, egy oly javítás, mely élelemtermelő képességét növelné, ruhával és hajlékkal ellátó képességét is növelné. Ha több vagy jobb élelem és több vagy jobb ruha és hajlék utáni vágya egyenlő volna, az egyik fajú munkában való javítás teljesen egyenértékű volna a másikban való hasonló javítással. Ha a javítás az élelemtermelő képesség megkétszerezését jelentené, egy harmaddal kevesebb munkát fordítana élelemtermelésre és egy harmaddal többet a ruha és hajlék előállítására. Ha a javítás ruha- és hajlékelőállító képességét kétsze-

rezné meg, egy harmaddal kevesebb munkát fordítana ezekre és egy harmaddal többet az élelemtermelésre. Az eredmény mindkét esetben azonos volna: ugyanannyi munkával egy harmaddal több mennyiséget vagy minőséget kapna a kivánt dolgokból.

És így, ahol a termelés a munkamegoszlás alapján folyik, egy oly dolog termelésére vonatkozó munkamegtakarítás, melyet az összesség kiván, a többi dolog megszerezhetőségét is növeli, valamint ezek termelését is, még pedig oly mértékben, mely függ a megtakarított munka és az összes kifejtett munka arányától és a szükségletek viszonylagos erejétől. Képtelen vagyok oly formájú vagyont elgondolni, amely utáni kereslet ne növekednék a többi termelésére fordított munka megtakarítása által. Halottas kocsikat és koporsókat választottak ki példákul, mint amelyek után valószínütlen a kereslet növekvése; ez azonban csak a mennyiségre nézve igaz. Aki csak észrevette, hogy mily erős a vágy tiszteletet mutatni a halott iránt drága temetés által, nem kételkedhetik, hogy a kínálat növekedett ereje költségesebb halottas kocsik és koporsók utáni keresletet idézne elő.

Az élelmiszer utáni kereslet sem korlátolt, amint ezt közgazdaságtani fejtegetések tévesen föltételezik. Az életfönntartáshoz szükséges szerekről úgy beszélnek, mintha az szorosan meghatározott mennyiség volna; meghatározott azonban csak annyiban, amenynyiben meghatározott minimum. Egy bizonyos mennyiségnél kevesebb nem tart életben egy embert és egy valamivel nagyobb mennyiségnél kevesebb nem tartja jó egészségben. Azonban e minimum fölött az az élelmiszermennyiség, amennyit egy ember fölhasználhat, csaknem végtelen. Adam Smith mondja és Ricardo megerősíti, hogy az élelem utáni szükségletet minden embernél a gyomor befogadóképessége

határolja. Ez azonban nyilván csak oly értelemben igaz, hogyha az ember gyomra tele, éhsége kielégült. Azonban étel utáni keresletének ily határa nincs. XIV., XV. vagy XVI. Lajos gyomra nem vehetett be vagy emészthetett meg többet, mint egy hasonló termetű francia paraszt gyomra, és mégis, míg néhány barázda föld elég volt, hogy azt a fekete kenyeret és főzelék szolgáltassa, ami a paraszt megélhetéséhez kellett, a holdak százezrei kellettek, hogy a király szükségleteit kielégítsék, akinek a maga legfinomabb élelmiszerpazarlásán kívül óriási készletek kellettek szolgái, lovai és kutyái számára. És a napi élet közönséges tényei szerint azokból a kielégíttetlen, bár lappangó szükségletekből, melyek mindenkiben találhatók, láthatjuk, hogy bármily vagyonra vonatkozó termelőképesség eredménye: növekedett kereslet a föld és annak közvetlen termékei után. Aki ma durva ételt eszik és kis házban lakik, ha jövedelme növekszik, rendszerint drágább ételt fog használni és nagyobb házba költözik. Ha egyre gazdagabb lesz, lovakat, szolgákat, kerteket és parkokat szerez, a föld használata utáni kereslete vagyonával együtt fog állandóan növekedni. Abban a városban, hol írok, van egy ember — és ilyfajtájú ember mindenütt található — aki régen babját maga főzte és szalonnáját maga sütötte, amióta azonban meggazdagodott, városi lakást tart, mely egy teljes épülettömböt foglal el és elsőrangú szállodának illenék be, két-három mezei lakot, tágas birtokkal, versenyistállót, tehenészetet, magánvasutat stb. stb. Bizonyára ezerszerte, talán többszörösen ezerszerte nagyobb földre van most szükségletei kielégítésére szüksége, mint volt szegény korában.

És hasonlóan, minden javítás vagy találmány, bármi is legyen az, ami a munkának vagyontermelő képességét növeli, a föld és annak közvetlen termékei

utáni növekedett keresletet idéz elő és azáltal úgy leszorítja a termelési határt, amint a nagyobb népesség általi kereslet szorítaná. Igy állván a dolog, minden munkamegtakarító találmány, akár gőzeke, távíró, jobb vasolvasztási mód, tökéletesebb sajtógép vagy varrógép is legyen az, előmozdítja a földjáradék növekvését.

Vagy hogy ezt az igazságot tömörebben fejezzük ki:

A vagyon minden formájában a földbe vagy annak termékeibe fektetett munka terméke lévén, minthogy a vagyon utáni kereslet kielégítetlen, ez több vagyon termelésére fog fordíttatni és így növelni fogja a föld utáni keresletet.

A munkamegtakarító gépek és javítások hatásának megvilágítására képzeljünk el egy oly országot, hol, mint a civilizált világ összes országaiban, a föld a népesség csak egy részének birtokában van. Képzeljünk el egy oly állandó korlátot, mely megakadályozza a népesség továbbnövekvését, akár a heródesi törvény szigorú keresztülvitele, akár oly szokás- és erkölcsbeli változás által, aminő Annie Besant röpirataiból származhatik. Tegyük föl, hogy a termelési határt 20 képviseli. Tehát a föld vagy más természeti előny, mely a munka és tőke befektetése után 20 egységnyi jövedelmet nyujt, épen a rendes munkabért és kamatot adja, anélkül, hogy földjáradékot hozna, viszont minden oly föld, mely hasonló munka- és tőkebefektetés után 20-nál többet hoz, e többlet erejéig földjáradékot szolgáltat. A népesség változatlan maradván, képzeljünk el oly találmányokat és javításokat, melyek egy tizeddel fogják leszállítani azt a munka- és tőkeköltséget, mely ugyanannyi vagyon előállításához szükséges volt. Már most vagy fölszabadul az egy tizednyi

munka és tőke és a termelés változatlan maradna vagy fölhasználtatik az eddigi munka és tőke és a termelés ennek megfelelőleg növekszik. Azonban a gazdasági szervezet, mint az összes civilizált államokban, olyan, hogy a munka és tőke, de különösen a munka, kénytelen bármily áron foglalkozást keresni, a gazdasági szervezet olyan, hogy akik csak munkások, nem kérhetik az őket megillető részt az új helyzetben és hogy a munkának a termelésben bármennyire is csökkenő alkalmazása, legalább eleinte, nem abban a formában mutatkozik, hogy minden munkásnak kevesebb munkáért ugyanannyi hozadékot ad, hanem hogy bizonyos számú munkást munkanélkülivé tesz és semmi hozadékot sem ad nekik. A munka növekedett hatályossága folytán, mely az új javítások következménye, a 18 által jelzett természetes termékenységi ponton most ugyanannyi termelhető, mint azelőtt a 20-nál. Igy tehát a vagyon utáni kielégíttetlen kereslet, a munka és tőke foglalkoztatásért való versenye a termelési határt 18-ig terjesztené ki és így a földjáradék a 18 és 20 közti különbséggel növekednék, míg a mennyiségben kifejezett munkabér és kamat nem volna több, mint azelőtt és az egész hozadékhoz viszonyítva kevesebb lenne. A vagyon termelése nagyobb volna, azonban az egész hasznot a földtulajdonosok kapnák, ideiglenes levonások leszámításával, melyekről ezután lesz szó.

Ha a találmányok és javítások folytatódnak, a munka hatályossága tovább fog növekedni és egy adott mennyiség előállításához szükséges munka és tőke még inkább csökkennének. Ugyanezek az okok arra vezetnek, hogy a termelőerőben való új nyereség több vagyon termelésére használtatik, a termelési határ tovább terjeszkedik és a földjáradék úgy viszonylag, mint tényleg növekszik, anélkül, hogy

a munkabér és kamat növekednék. Igy tehát amint a találmányok és javítások haladnak, növelve a munka hatályosságát, a termelési határ egyre lejebb száll és a földjáradék egyre növekszik, ha a népesség nem is változik.

Nem akarom azt mondani, hogy a termelési határ leszállása pontosan megfelel a termelőerő növekvéséнек, valamint azt sem, mintha e folyamatnak világosan meghatározott fokai volnának. Hogy egy különleges esetben a termelési határ leszállása mögötte marad-e a termelőerőnek, vagy túlszárnyalja azt, úgy gondolom, attól függ, amit termelékenységi területnek lehetne nevezni, mely használható, mielőtt a termelés a legközelebbi legalacsonyabb pontig szorul. Ha pl. a termelési határ 20-nál van, az oly javítások, melyek ugyanazt a hozadékot egy tizeddel kevesebb tőkével és munkával teszik lehetővé, a termelési határt nem terjesztik ki 18-ra, ha a 19-es termékenységű terület elegendő ama munka és tőkfoglalkoztatására, mely a jobb földről kiszorult. Ez esetben a termelési határ 19-en maradna és a földjáradék a 19 és 20 közti különbözettel növekednék, a munkabér és kamat pedig a 18 és 19 közti különbséggel. Ha azonban a termelőképességnek ugyanazzal a növekedésével a 20 és 18 közti termékenységgel bíró terület nem volna elég az összes kiszorult munka és tőke foglalkoztatására, a termelési határnak, ha ez a munka- és tőkemennyiség foglalkoztatását követeli, 18-nál alábbra kell szállnia. Ebben az esetben a földjáradék többet nyerne a hozadékbeli növekedésnél és a munkabér és földjáradék kevesebb lenne, mint a termelőképességet növelő javítások előtt volt.

Szorosan véve az sem igaz, hogy a minden egyes javítás által fölszabadult munka majd több vagyon termelésében keres foglalkozást. A nagyobb szük-

szükségletkielégítési képesség, melyet minden új javítás növel a társadalom egy részénél, a vagyon utáni keresleten kívül dologtalanságban és szolgálatok utáni keresletben is fog nyilvánulni. Némely munkás munkanélkülivé lesz, mások pedig a termelő munkások sorából a nem-termelőkébe lépnek, kiknek száma a tapasztalat tanusága szerint a társadalom haladásával növekvő irányzatot mutat.

Minthogy azonban oly okra fogok utalni, melyet idáig figyelmen kívül hagytak és mely állandóan a termelési határ sülyedését, a földjáradék emelkedését, sőt annak a tényleges termelési határ által meghatározott arányon túl való emelését mozdítja elő, nem érdemes figyelembe venni e zavarokat a termelési határ leszállásában és a földjáradék emelkedésében. Amit világossá akarok tenni, az, hogy a népesség növekvése nélkül a találmányok állandó irányzata az, hogy a hozadékból a föld tulajdonosainak egyre nagyobb, a munkának és tőkének pedig egyre kisebb rész jusson.

Minthogy pedig a találmányok haladásának határt nem szabhatunk, a földjáradék növekedésének sem szabhatunk határt, hacsak az egész hozadék nagyságát nem. Mert ha a munkamegtakarító találmányok egyre folytatódnának, míg csak a tökéletesség el nem éretett és a munka szükségessége teljesen megszűnnék, akkor a földön mindent munka nélkül lehetne kapni és a termelési határ nullára terjedne. A munkabér és kamat semmi volna és minden a földjáradéknak jutna. A földtulajdonosoknak, minthogy munka nélkül kaphatnának a természettől mindent, nem volna sem munkásokra, sem tőkére szükségük és nem is volna mód arra, mely a munkával és tőkével való osztozásra bírná őket. És bármily csekély is legyen a népesség, ha a földtulajdonosokon kívül bárki is léteznék, ezek csakis a földtulajdonosok

mulattatására, vagy mint koldusok, jótékonyságuk folytán létezhetnének.

Egyelőre a munkamegtakarító találmányoknak ez az abszolut tökéletessége távolinak, ha nem lehetetlennek látszik, azonban ez oly pont, mely felé a föltalálás irányzata naponta erősödik. És Nagy-Británnia mezőgazdasági népességének ritkulása, hol a kis farmok nagyokká változnak és Kalifornia és Dakota gépmívelte búzaföldjei, ahol mérföldeken át utazhatni a búzatengeren, anélkül, hogy emberi lakást láthatnánk, eléggé beszédes jelei annak a végcélnak, mely felé az egész civilizált világ siet. A gőzeke és az aratógép a modern világban ugyanoly latifundiumokat teremtenek, mint aminőket a háborúk utáni rabszolgaáradat a régi Itáliában teremtett. És nem egy szerencsétlen, akit kilöknek megszokott helyéről és továbbvándorlásra kényszerítenek, mint ahogy a római farmerek voltak kénytelenek a nagyvárosi proletariátushoz csatlakozni vagy életüket a légiók soraiban kenyérért koczkára tenni, úgy látja, hogy e munkamegtakarító találmányok önmagukban átok és halljuk, hogy az emberek úgy beszélnek a munkáról, mintha az izmok fárasztó megfeszítése önmagában kivánatos dolog volna.

A föntiekben természetesen az általánosan elterjedt találmányokról és javításokról beszéltem. Alig kell kiemelni, hogy amíg egy találmányt vagy javítást oly kevesen használnak, hogy általa külön előnyt élveznek, e külön előny erejéig ez nem érinti a vagyon általános megoszlását. Áll ez a szabadalmi törvény által teremtett egyedárúságokra, vagy a hasonló jellegű magánvasúti és táviróvonalakra nézve. Noha általában — tévesen — tőkéből eredő haszonnak tekintik, az így származó külön haszon tényleg, mint ezt az előbbi fejezetben láttuk, egyedárúságból

ered és amennyiben egy javításból való haszonból igényelnek részt, nem érintik eredetileg az általános megoszlást. Pl. egy vasútból a szállítást olcsító vagy hasonló javításból eredő előny vagy megoszlik vagy monopolizáltatik, aszerint, hogy a díjtételek leszállnak annyira, amennyi a bekektetett tőke utáni rendes kamatot biztosítja vagy oly magas fokon maradnak, mely rendkívüli hasznot jelent avagy fedezi a vállalkozók vagy igazgatók lopásait. És, mint ismeretes, a földjáradékban vagy földértékben való emelkedés együttjár a díjtételek leszállításával.

Mint előzőleg mondottuk, a földjáradékot előmozdító javításokba nem csupán azok sorozandók, melyek közvetlenül növelik a termelőképességet, hanem azok is, melyek mint a kormányzatban, szokásokban és erkölcsökben való javítások, közvetve emelik a földjáradékot. Anyagi erőkül tekintve, mindezek következménye a termelőképesség növelése és valamint a termelési módban való javítások előnyeit, úgy ezekét is végeredményben a földtulajdonosok monopolizálják. Ennek szembetűnő példája a vámvédelem eltörlése Angliában. A szabadkereskedelem rendkívül növelte Nagy-Britannia vagyonát, anélkül, hogy csökkentette volna a szegénységet. Egyszerűen a földjáradékot növelte. És ha nagy amerikai városaink korrupt kormányzata a tisztesség és takarékosság mintáivá válnának, ennek eredménye egyszerűen az ingatlan értéknövekedése, nem pedig a munkabér vagy kamat növekedése lenne.

IV. FEJEZET.

Az anyagi haladás keltette remény következménye.

Láttuk, hogy amint a népesség növekvése előmozdítja a földjáradék emelkedését, úgy mindazok az okok, melyek egy haladó társadalomban a munka termelőképességét növelik, szintén a földjáradék, nem pedig a munkabér vagy kamat növekvését mozdítják elő. A növekedett vagyontermelés végül növededett földjáradék formájában a földtulajdonosnak jut és noha amint a javítás terjed, a nem-földtulajdonosokra is származhatnak oly előnyök, melyek a növekedett hozadékból jelentékeny részeket juttatnak kezeikbe, azonban nincs semmi olyan e javításban, ami akár a munka, akár a tőke általános jövedelmét növelné.

Azonban van egy ok, melyet idáig figyelmen kívül hagytunk és melyet számba kell vennünk, hogy teljes magyarázatát nyerjük annak a hatásnak, melyet az anyagi haladás a vagyonmegoszlásra gyakorolt.

Ez az ok a földérték jövő emelkedésének biztos reménye, mely minden haladó országban a földjáradék állandó emelkedésének hatása és mely üzérkedésre, vagyis arra vezet, hogy a földért nagyobb árt követelnek, mint különben lehetne.

Mint általában a földjáradékelméletről szóló fejtegetésekben szokás, mi is abból indultunk ki, hogy a tényleges termelési határ egybeesik azzal, amit a szükségszerű termelési határnak nevezhetni, vagyis föltételeztük, hogy a termelés csupán akkor terjed át a terméketlenebb földre, amikor ezt az a tény teszi szükségessé, hogy a termékenyebb föld teljesen ki van használva.

Ez talán előfordul stagnáló vagy igen lassan haladó társadalmakban, de a gyorsan haladókban,

ahol a földjáradék gyors és állandó növekvése a további növekvésre való számítást jogosulttá teszi, sohasem. Itt a növekvő árakba vetett bizalom többé-kevésbé arra vezet, hogy a földtulajdonosok szövetkeznek, a földet nagyobb árak reményében a használattól elvonják és így a földjáradékot a termelés kivánta szükségességen túl tovább nyomják le.

Ez az ok minden haladó országban működik bizonyos fokban, noha oly országokban, mint Anglia, ahol a földmívelésben a bérlőrendszer uralkodik, inkább a föld piaci árában, mint a földmívelés termelési határában, vagyis a tényleges földjáradékban. Azonban oly országokban, mint az Egyesült Államok, ahol a föld mívelője, ha csak teheti, inkább bírni óhajtja a földet és ahol nagykiterjedésű benépesíthető terület van, óriási erővel működik.

Az a roppant terület, melyen az Egyesült Államok népessége el van szórva, mutatja ezt. Aki a keleti tengerpartról nekiindul a termelési határ keresésének, ahol földjáradék fizetése nélkül kaphat földet, úgy jár, mint az az ember, aki átúszott a folyón egy ital vízért, t. i. nagy távolságokat kell bejárnia, félig mívelt farmokon keresztül, és szűzi földeken kell óriási területen áthatolnia, míg földjáradék nélküli, ingyen földet kap, otthonalapítás vagy elővételi jog címen. Ő (és vele együtt a termelési határ) kénytelen jóval tovább menni, mint különben kellene, az üzérkedés folytán, mely elvonja e használatlan földeket a használattól, a jövendő növekvő földjáradék reményében. És ha ő letelepül, ő maga is, hacsak lehet, több földet fog lefoglalni, mint amennyit használhat, abban a reményben, hogy nemsokára használhatóvá válik; ezáltal az utána következők újból távolabbra kényszeríttetnek, mint ahogy ezt a termelés kivánná, ami a termelési határt, minthogy messzebb fekvő, még kevésbbé termékeny földre terjeszti ki.

Hasonló dolog látható minden gyorsan növő városban. Ha minden helyzeténél fogva jobb földet mindig teljesen kihasználnának, mielőtt rosszabb földre kerülne a sor, a város terjedésével nem maradnának üres telkek, sem nem találnánk nyomorúságos viskókat drága épületektől környezve. E telkeket, melyek közt némelyik rendkívül értékes, kivonják a használatból, vagy legalább a teljes kihasználásból, mert tulajdonosaik, kik nem kívánják vagy nem képesek e telkeket kihasználni, a jövő földjáradékemelkedés reményében inkább várnak az eladással, mikor az ár nagyobb lesz annál, amit azoktól kapnának, akik most építkeznének. Minthogy pedig így e föld ki van vonva a használatból, vagy a teljes használatból, melyre képes volna, a város határa ugyanennyivel távolabbra van szorítva a központtól.

Ha azonban elérjük a növekvő város határát, az építkezés tényleges határát, ami a földmívelésben megfelel a termelési határnak, nem fogunk mezőgazdasági értékének megfelelő árban vásárolható földet találni, ami elvárható volna, ha a földjáradékot csupán a jelen követelmények határoznák meg. Ellenben azt fogjuk tapasztalni, hogy a városon messzire túl a földnek spekulatív értéke van, mely azon a hiten alapul, hogy a földre a jövőben építkezési célokra lesz szükség és hogyha azt a pontot akarjuk elérni, ahol a föld nem városi járadéki alapon vásárolható, a ténylegesen használt városi határon túl messzire kell mennünk.

Vagy vegyünk egy másféle esetet, melyhez hasonló példa bizonyára mindenütt akad. Van Marin countyban, San-Francisco közelében, egy szép vörösfenyőerdő. Természetszerüleg ezt kellene használni, mielőtt a san-franciscói piac számára sokkal távolabbi erdőkhöz fordulnának. Azonban mégis érintetlen marad, és a sok mértföldről vasúton szállított fa naponta

keresztülmegy rajta, mert tulajdonosa inkább vár a jövőben elérhető nagyobb árra. Igy ennek az erdőnek a használatból való kivonása által a vörösfenyő termelési határa ugyanennyivel távolabbra terjed a partvidéken. Ismeretes, hogy a bányaterületet magántulajdonban gyakran vonják ki a használatból, holott a szegényebb telepeket megmunkálják és új államokban gyakran találhatni olyanokat, akiket »földszegények«-nek neveznek, vagyis, akik szegények maradnak, sőt néha nyomorognak, mert a földért, melyet maguk képtelenek használni, makacsul oly árt kérnek, amely mellett senki sem használhatja azt jövedelmezőleg.

Hogy az előző fejezetben már használt példához térjünk vissza: a termelési határ 20-on áll, a termelőképesség növekszik, minélfogva ugyanaz az eredmény egy tizeddel kevesebb munkával érhető el. Már említett okok folytán a termelési határnak le kell szállnia és ha 18-nál állapodik meg, a munka- és tőkehozadék annyi lesz, mint volt, amikor a határ 20-nál állt. Hogy vajjon 18-ra vagy még mélyebbre esik-e, attól függ, amit a termelékenység területének neveztem és mely 20 és 18 közé esik. Ha azonban a földjáradéknak várható további növekvése arra bírja a földtulajdonost, hogy a 20-as földért 3, a 19-esért 2 és a 18-asért 1 földjáradékot követeljen és a földet kivonja a használatból, ha e föltételeit el nem fogadják, a termelékenységi terület annyira csökkenhet, hogy a termelési határ 17-re vagy még mélyebbre eshetik és így a munka hatályossága növekvésének eredményeként a munkások még kevesebbet kaphatnak, mint azelőtt, holott a kamat megfelelően csökkenne, a földjáradék pedig nagyobb mértékben növekednék, mint a termelőerő.

Akár a termelési határ kiterjesztésének nevezzük, akár a földjáradék vonalának a termelési határon

túl való terjesztésnek, a földdel való üzérkedés befolyása a földjáradék emelkedésére oly tényező, melyet haladó országban semmiféle a vagyonmegoszlásról szóló teljes elméletben nem lehet ignorálni. Ez az az erő, mely a földjáradékot állandóan nagyobb arányban növeli, mint ahogy a haladás növeli a termelést és így az anyagi haladással és a termelőerő növekvésével a munkabért nemcsak relatíve, de abszolute is leszállítja. Ez az az erő, mely az új országokban működve, látszólag jóval idő előtt hozza meg a régibb országok társadalmi bajait, csavargókat teremt a szűzi holdakon és koldusokat a félig mívelt talajon.

Egyszóval, a földérték általános és állandó emelkedése haladó országokban szükségképen azt a járulékos emelkedést okozza, mely a javaknál is tapasztalható, amikor általános és állandó ok működik közre az áremelkedésnél. Mint a pénz gyors értékcsökkenésekor, mely a déli konföderáció végső napjait jellemezte, az a tény, hogy amit valaki ma vásárolt, holnap nagyobb áron adhatta el, azt eredményezte, hogy a javak áremelkedése a pénz értékcsökkenésénél is gyorsabb lett, úgy hat a földérték állandó növekvése is, melyet az anyagi haladás szül, olyként, hogy még inkább gyorsítja e növekvést. E másodrendű ok teljes erejű működését abban a földüzérkedési őrületben látjuk, mely jellemzi az új városok fejlődését; azonban, noha ezek rendkívüli és alkalmi megnyilvánulások, tagadhatatlan, hogy az ok állandóan hat, kisebb-nagyobb erővel, az összes haladó társadalmakban.

Az az ok, mely korlátozza a javakkal való üzérkedést, a növekvő árak ama tendenciája, hogy újabb készleteket szólít piacra, nem korlátozhatja a földértékek üzérkedésből eredő emelkedését, minthogy a föld megszabott mennyiség, melyet emberi

erő nem növelhet és nem csökkenthet. Azonban egy határa mégis van a föld árának: az a minimum, mely a munka és tőke számára szükséges föltétele annak, hogy részt vegyenek a termelésben. Ha lehetséges volna a munkabért állandóan addig redukálni, míg nullára száll, akkor lehetséges volna a földjáradékot is állandóan addig növelni, míg az egész hozadékot el nem nyelné. Minthogy azonban a munkabért nem lehet állandóan ama ponton alul szorítani, melyen a munkások még dolgozni és szaporodni hajlandók, valamint a kamatot sem azon alul, ahol a tőke még termelésre fordíttatik, a földjáradék spekulatív emelkedésének van gátat vető határa. Ennélfogva az üzérkedésnek nem lehet ugyanannyira célja a földjáradék emelése az oly országokban, ahol a munkabér és kamat már közel vannak a minimumhoz, mint oly országokban, ahol jóval fölötte vannak. Hogy azonban minden haladó országban, az üzérkedő földjáradékemelésnek állandó törekvése van e határ túllépésére, ahol a termelés megszűnnék, azt, nézetem szerint, megújuló termelési válságok, melyeket a következő könyvben bővebben vizsgálok, eléggé bizonyítják.

V. KÖNYV.

A probléma megoldása.

Bárkié is legyen valaha a föld, azé gyümölcse is. Fehér napernyők és gőgtől ittas elefántok egyaránt a földadomány virágai. — *Sir Wm. Jones' Translation of an Indian grant of land, found at Tanna.*

Az özvegy csalánt szed gyermekeinek ebédre; egy parfümös úr, ki előkelően lebzsel az Oeil de Boeuf-ben, oly varázsszerrel bír, mellyel elvesz tőle minden harmadik csalánt és ezt földjáradéknak nevezi. — *Carlyle.*

I. FEJEZET.

A megújuló gazdasági válságok főoka.

Hosszú kutatásunk véget ért. Most az eredményeket kell rendbeszednünk.

Kezdjük a gazdasági pangásokkal, melyek magyarázataként annyi ellentétes és önmagával ellenkező elmélettel hozakodtak elő.

Ha meggondoljuk, hogy a földérték spekulatív emelkedése mint szállítja le a munka és tőke keresetét és mint akasztja meg a termelést, ez, nézetem szerint, arra a szükségképi következtetésre vezet, hogy ez főoka azoknak a periódikus ipari pangásoknak,

melyeknek minden civilizált ország külön és együttesen kitéve látszik lenni.

Nem azt akarom mondani, hogy nincsenek más, közelebbi okok. A termelés gépezetének növekvő bonyolultsága és összefüggősége, melynek folytán minden lökés vagy torpadás szélesbülő körben érezteti magát, a pénzrendszerek lényeges hibája, melyek a legnagyobb szükségben mondják föl a szolgálatot és az óriási terjedelembeli változások, melyek a kereskedelmi hitel egyszerűbb formáiban fordulnak elő és melyek bármiféle pénznél nagyobb mértékben eszközei a cserének, a védővámok, melyek mesterséges határai a termelőerők kölcsönhatásának és más hasonló okok kétségkívül fontos szerepet visznek az úgynevezett »nehéz idők« előidézésében és föntartásában. Azonban úgy az elveket tekintve, mint a jelenségeket figyelve, világos, hogy a nagy, kezdeményező ok a földérték spekulatív emelkedése.

Az előző fejezetben kimutattam, hogy a földérték spekulatív emelkedése a rendes határon túl gyakorol nyomást a termelési határra, vagy a termelésre, kényszerítve így a munkát és tőkét kisebb jövedelem elfogadására vagy (és ez az egyetlen módja, hogy ennek az irányzatnak ellenálljanak) a termelés abbanhagyására. Az pedig nem csupán természetes, hogy a munka és tőke ellenálljanak a munkabér és kamat leszorításának a földjáradék spekulatív emelkedése által, hanem erre az önvédelem is kényszeríti őket, minthogy van egy oly jövedelmi minimum, melyen alul a munkások nem élhetnek, a tőke pedig karban nem tartható. Tehát a földspekuláció tényéből levezethetjük mindazokat a jelenségeket, melyek az ipari pangás e visszatérő idényeit jellemzik.

Legyen adva egy haladó társadalom, ahol a népesség növekszik és egyik javítás nyomon kíséri a másikat, ott a földnek egyre növekednie kell értékben.

Ez az állandó növekvés természetesen üzérkedésre vezet, melyben a jövő növekvés előre feltételeztetik, a földérték pedig túlhaladja azt a pontot, melyen a létező termelési viszonyok közt a munka és tőke megkaphatja szokott jövedelmét. A termelés tehát kezd megakadni. Nem mintha szükségképen vagy akár csak valószínüleg is abszolut csökkenés mutatkoznék a termelésben, hanem előáll az, ami haladó társadalomban egyenlő egy nem haladó társadalomnak abszolut termelési csökkenésével: a termelés nem növekszik arányosan, ami annak tulajdonítható, hogy a munka és tőke új növedékei nem találnak rendes díj mellett befektetést.

A termelésnek bizonyos pontokon való fönnakadásának más pontokon is kell jelentkeznie az ipari szervezetben, a kereslet megszüntének formájában, mely ott újból megakasztja a termelést és így a válság tovább terjedne az ipar és kereskedelem összes szövedékeiben, mindenütt részleges szétkapcsolódást okozva a termelés és csere közt, aminek eredményei azok a jelenségek, melyek túltermelést vagy túlfogyasztást látszanak mutatni, ama nézőpont szerint, ahonnan szemléljük a jelenségeket.

Az így következő pangási időszak addig folytatódnék, míg 1. a földjáradék spekulatív emelkedése el nem tűnnék, vagy 2. a népesség növekvése és a találmányok haladása folytán beálló növekedés a munka hatályosságában arra nem képesítenék a normális földjáradéki színvonalat, hogy utólérje a spekulatív színvonalat, vagy 3. a munka és tőke ki nem békülne azzal a gondolattal, hogy olcsóbban vegyenek részt a termelésben. Vagy ami a legvalószínübb, mindhárom ok együttműködése új egyensúlyt létesítene, melyben a termelés mindhárom tényezője részt venne és a tevékenység új időszaka keletkeznék, mire a földjáradék újból kezdene emel-

kedni, újból spekulatív emelkedés következnék, a termelés újból fönnakadna és e körforgás folytatódnék.

A termelés e finom és bonyolult rendszerében, mely a modern civilizációt jellemzi, hol azonfölül nem is létezik különállóan, függetlenül termelő társadalom, hanem a földrajzilag vagy politikailag elkülönített társadalmak különböző módon és változó értékben olvasztják össze termelési szervezeteiket, nem várható, hogy az okozat az okot oly világosan és határozottan kövesse nyomon, mint ahogy egyetlen gazdasági egységet képező termelésben és társadalomban lehető volna. Azonban mindamellett azok a jelenségek, melyeket a tevékenység és pangás váltakozó időszakai mutatnak, világosan egyeznek azokkal, melyeket a földjáradék spekulatív haladásából következtettünk.

A levezetés tehát mutatja, hogy a tényleges jelenségek az alapelv folyományai. Ha megfordítjuk az eljárást, indukció által könnyű az elvhez eljutni, ha a jelenségeket követjük.

A pangás időszakait mindig a tevékenység és üzérkedés időszakai előzik meg és a kettő közti összefüggést mindenfelől megengedhetőnek tartják, a pangást úgy tekintik, mint az üzérkedés visszahatását, valamint a reggeli főfájás az éjszakai dáridó visszahatása. Hogy azonban mily módon ered e pangás az üzérkedésből, erre nézve kétféle véleményű iskola van, amint ezt mutatják az oceán mindkét partján tett ama kisérletek, hogy a jelen gazdasági pangást magyarázzák.

Egyik iskola azt mondja, hogy az üzérkedés a pangást túltermelés által idézte elő és rámutat azokra az árúházakra, melyek tele vannak jövedelmező áron el nem adható javakkal, gyárakra, melyek félidővel dolgoznak, a bezárt bányákra, a veszteglő gőzhajókra, a bankok üregeiben parlagon heverő pénzre és a tét-

lenségre és inségre kárhoztatott munkásokra. E tényekre bizonyítékokként mutatnak, hogy a termelés túlhaladta a keresletet, sőt arra is, hogy amikor a kormány háború idején óriási fogyasztóként lép a piacra, jó idők következnek, mint az Egyesült Államokban a polgárháború és Angliában a napoleoni háború idején.

A másik iskola azt mondja, hogy az üzérkedés a pangást a túlfogyasztás által okozta és a telt áruházakra, rozsdásodó gőzhajókra, szünetelő gyárakra és munkanélküli munkásokra mint az effektív kereslet megszünésének jeleire mutat, mely szerinte nyilván onnan ered, hogy az emberek képzelt vagyonosságtól tékozlókká váltan, helyzetükön fölül fogyasztottak és most kénytelenek takarékoskodni, vagyis kevesebb vagyont költeni. Rámutatnak továbbá az óriási vagyonfogyasztásra, melyet a háborúk, a jövedelmet nem hajtó vasutak, fizetésképtelen kormányok stb. okoznak, mint oly pazarlásokra, melyek ugyan azonnal nem érezhetők, akárcsak a tékozló sem érzi azonnal vagyona pusztulását, mely azonban most a leszállított fogyasztás időszaka által pótlandó.

Ezeknek az elméleteknek mindegyike nyilván az egyetemes igazság egyik oldalát vagy fázisát fejezi ki, azonban egyik sem öleli föl az egész igazságot. A jelenségek magyarázására mindegyik egyformán és teljesen képtelen.

Mert hogyha a nagy tömeg több vagyont óhajt, mint amennyit szerezhet és hogyha hajlandó érte megadni azt, ami a vagyon alapja és nyersanyaga, a munkát, hogyan lehetne túltermelés? És míg a termelés gépezete senyved, a termelők pedig kényszerű tétlenségre vannak ítélve, hogy lehetne túlfogyasztás?

Ha a többetfogyasztás vágyával együtt megvan a többettermelés képessége és akarata, az ipari és kereskedelmi pangás nem tulajdonítható sem a túl-

termelésnek, sem a túlfogyasztásnak. A baj nyilván az, hogy a termelés és fogyasztás nem találkozhatik és nem elégítheti ki egymást.

Hogyan keletkezik ez a tehetetlenség? Nyilván és közfelfogás szerint az üzérkedésből. De miféle üzérkedésből? Nyilván nem oly dolgokkal való üzérkedésből, melyek munkatermékek, melyek mezőgazdasági, bányászati vagy ipari javak, mert az ilyenekkel való üzérkedés, mint ezt a közkeletű kézikönyvek oly jól kimutatják, ami föl is ment attól, hogy példákat soroljak föl, egyszerűen kiegyenlíti a kínálatot és keresletet és állandósítja a termelés és fogyasztás kölcsönhatását oly tevékenység által, mely hasonló a gépnél a lendítőkerékhez.

Ha tehát üzérkedés okozza ezeket a gazdasági válságokat, ez nyilván nem munkatermékekkel, hanem a termeléshez mégis szükséges, meghatározott mennyiségű dologgal való üzérkedés, vagyis földspekuláció.

Hogy a gazdasági pangásnak igazi oka a földspekuláció, ez az Egyesült Államokban világos. A gazdasági tevékenység minden időszakában a földérték állandóan emelkedett, tetőpontját pedig a spekulációval érte el. Ezt mindenkor a termelés részleges abbanhagyása követte és vele együtt az effektív kereslet csökkenése (lanyha kereslet), melyet rendszerint üzleti válság követett; azután viszonylagos stagnálás időszaka jött, közben az egyensúly lassanként újból helyreállt és az egész körforgás újból indult meg. E viszony világszerte tapasztalható. A gazdasági tevékenység mindig a földjáradék spekulatív emelkedésével éri el tetőpontját, melyet a megakadt termelés tünetei követnek, ezek pedig először az új országok részéről való kereslet megszüntében nyilvánulnak, hol a földérték emelkedése a legnagyobb volt.

Hogy e pangási periódusok főmagyarázata ez, a tények vizsgálatából is kitűnik.

Ne feledjük, hogy minden kereskedelem árúk cseréje árúkért és hogy ennélfogva bizonyos javak utáni kereslet megszünése a valóságban más javak kínálatának megszünése. Hogy a kereskedők a forgalom hanyatlását, gyárosok pedig a megrendelések csökkenését tapasztalják, holott az eladásra vagy gyártásra szánt cikkek utáni szükséglet általános, ez csupán azt mutatja, hogy az oly más dolgokban való kínálat, melyeket a csere folyamán adnának, hanyatlott. Közbeszédben azt mondjuk, hogy »a vevőknek nincs pénzük«, vagy hogy »pénzszükség van«, de közben megfeledkezünk arról, hogy a pénz csak csereeszköz. A venni szándékozóknak nem a pénz hiányzik, hanem azok a javak, melyeket pénzzé tehetnek, valami termelvény, ez van szűben. A fogyasztók effektív keresletének csökkenése ennélfogva csupán a termelés csökkenésének eredménye.

Ezt nagyon világosan látják a kereskedők a gyárvárosokban, mikor a gyárak szünetelnek és a munkások munkájukat vesztik. A termelés megszünte fosztja meg a munkásokat eszközeiktől, hogy kivánt bevásárlásaikat megtegyék és ez juttatja bajba a kereskedőt, a csökkent keresletre való tekintettel, túlságos készlete folytán, ami arra kényszeríti, hogy több segédjét elbocsássa és egyébként is leszállítsa szükségleteit. És a kereslet megszüntének (természetesen egyetemes esetekről szólok, nem pedig a kereslet viszonylagos változásáról, mint pl. a divat okozta változásról), mely a gyárost fölös készlettel hagyta és arra kényszerítette, hogy munkásait elbocsássa, ugyanígy kellett keletkeznie. Valahol, talán a világ túlsó végén, a termelésben való fönnakadás a kereslet fönnakadását okozta. A kereslet csök-

kenése, anélkül, hogy a szükséglet kellő kielégítést nyert volna, mutatja, hogy a termelés valahol megakadt.

Az emberek ép úgy kivánják a gyáros készítette cikkeket, mint azelőtt, valamint a munkások is kivánják azt, amit a kereskedő eladásra tart. Azonban nincs annyijuk, hogy megvegyék. A termelés valahol megakadt és némely dolgokban való kínálat csökkenése más dolgok iránti kereslet megszünésében mutatkozik, minthogy e fönnakadás tovább terjed az ipar és kereskedelem egész gépezetén. Már pedig az egész termelési piramis nyilván a földön nyugszik. Az elsőrendű és főfoglalkozások, melyek a többi utáni keresletet teremtik, nyilván azok, melyek a természetből termelik a vagyont és ha egyik cserehelytől a másikig kísérjük e csökkenő vásárlóképességben mutatkozó termelési fönnakadást, és egyik foglalkozástól a másikig, végül valami oly akadályban fogjuk megtalálni, mely megakadályozza a munkát abban, hogy a földhöz férhessen. És világos, hogy ez az akadály a földjáradék vagy földérték spekulatív emelkedése, melynek hatása ugyanaz, (sőt az is) mint a munkának és tőkének kizárása a földesúr által. A termelésnek ez az akadálya, mely a bonyolult termelés legalapján kezdődik, az egyik cserehelytől a másikig terjed, a kínálat megszünte a kereslet hiányává válik, mígnem az egész gépezet megakad és mindenütt a munka pusztulásának és a munkások szenvedésének képe tárul elénk.

A nagyszámú és dolgozni akaró emberek szokatlan és természetellenes látványa, kik foglalkozást nem találnak, elég ahhoz, hogy igazi okát nyujtsa ennek mindazok előtt, kik következetesen tudnak gondolkozni. Mert bár a megszokás ránk kényszerítette, szokatlan és természetellenes, hogy olyanok, akik szeretnének dolgozni, hogy kielégíthessék szükség-

leteiket, erre alkalmat nem találnak, minthogy a munka termeli a vagyont és az, aki munkát akar adni ételért, ruháért vagy más formájú vagyonért, olyan, mint aki pénzért nemesfémet vagy lisztért búzát kínál. Munkakínálatról és keresletről beszélünk, azonban ezek nyilván csak viszonylagos kifejezések. A munka kínálata mindenütt azonos, mindig egy száj felel meg a születő két kéznek és huszonegy fiu húsz leánynak és munka utáni kereslet mindig lesz, amíg az emberek csupán munka által termelhető dolgokat kivánnak. Munkahiányról beszélünk, de nyilván nem a munka hiányzik ott, ahol hiány van; nyilván a munkakínálat nem lehet túl nagy, sem a munkakereslet túl kicsiny, ha az emberek oly dolgokban szenvednek hiányt, melyek munka által termelhetők. Az igazi baj az, hogy a kínálat valahogy gátoltatik a kereslet kielégítésében, hogy valahol akadály van, mely gátolja a munkát a munkások kivánta dolgok előállításában.

Vegyük a munkanélküliek e nagy tömegéből bárki esetét, aki bár sohasem hallott Malthusról, ma azt hiszi, hogy túl sok ember van a világon. Az ő maga, aggódó nejének, félig gondozott, sőt talán éhező és fázó gyermekeinek szükségletei, Isten a tanuja, elég munka utáni keresletet mutatnak. Saját két szorgos kezében van ennek kielégíthetése. Ha egy magányos szigetre tesszük, elvágva azoktól az óriási előnyöktől, melyeket a szövetkezés, összeállás és a civilizált társadalom szervezete nyujtanak az ember termelőképességének, két keze mégis tud ételt és ruhát adni azoknak, akik rá vannak utalva. És mégis, ahol a termelőképesség a legfejlettebb, képtelen erre. Miért? Nem azért-e, mert az egyik esetben hozzáférhet a természet anyagához és erejéhez, a másikban pedig nem?

Nem az a tény, hogy a munka így el van zárva a

természettől, képes egyedül magyarázatát adni annak az állapotnak, mely tétlenségre kényszeríti azokat, kik szívesen elégítenék ki szükségleteiket munkájuk által? Egy csoport ember kényszerű tétlenségének közvetlen oka visszavezethető egy másik csoport keresletének megszüntére oly dolgok után, melyeket az első csoport termel. De ha fokról fokra, foglalkozásról foglalkozásra megyünk az ok után, azt látjuk, hogy az egyik ágban való munkátlanság oka a másikban levő munkátlanságnak és hogy a bénulás, mely minden ágban pangást okoz, nem eredhet a munka túlságos kínálatából vagy a munka utáni túlkicsiny keresletből, hanem abból, hogy a kínálat nem elégítheti ki a keresletet oly dolgok termelése által, melyek a szükségletet fedezik és melyek a munka céljai.

Ami pedig szükséges, hogy a munkát e dolgok termelésére képesítse, az a föld. Amikor a munka vagyontermeléséről beszélünk, metaforával élünk. Az ember mit sem teremt. Ha az egész emberi nem örökké dolgoznék, sem teremthetne egy picinyke porszemet sem, mely a napfényben úszik, nem tehetné a keringő szférát egy atomnyival sem nehezebbé vagy könnyebbé. A munka a vagyon termelésekor a természeti erők segítségével csak már létezett anyagot dolgoz föl óhajtott formába és hogy ennélfogva vagyont termelhessen, hozzá kell férhetnie ezekhez az erőkhöz, vagyis a földhöz. A föld forrása minden vagyonnak. Ez az a bánya, melyből a munka által földolgozandó ércnek származnia kell. Ez az a szubstancia, melynek a munka adja meg formáját. Ha tehát a munka nem elégítheti ki szükségleteit, nem következtethetjük-e biztosan, hogy ennek más oka nem lehet, mint hogy a munka el van tiltva a földhöz jutástól?

Amikor minden foglalkozásban úgynevezett munka-

hiány van, amikor a munka mindenütt senyved, holott a szükség kielégíttetlen, nem kell-e szükségképen annak az akadálynak, mely a munkát a vagyontermelésben gátolja, a gazdasági szervezet alapjában rejlenie? Az alap a föld. Divatárusok, műszerészek, aranyozók, fényezők nem előfutárjai az új telepeknek. A bányászok nem azért mentek Kaliforniába és Ausztráliába, mert cipészek, szabók, gépészek és nyomdászok már voltak ott. Ellenkezőleg, ezek a foglalkozások követték a bányászokat, valamint most is követik az aranyásókat a Fekete Halmokhoz (South Dakota-ban) és a gyémántásókat Délafrikába. Nem a kereskedő hozza a farmert, hanem a farmer hozza a kereskedőt. Nem a város fejlődése növeli a vidéket, hanem a vidék fejlődése növeli a várost. Ha tehát az összes foglalkozásokban dolgozni akarók erre alkalmat nem találnak, a nehézségnek oly foglalkozásból kell erednie, melyből az összes többi foglalkozás utáni kereslet támad, az ok az, hogy a munka el van zárva a földtől.

Leedsben vagy Lowellben, Philadelphiában vagy Manchesterben, Londonban vagy New-Yorkban az alapelvek megértése szükséges, hogy ezt valaki meglássa; ahol azonban a gazdasági fejlődés még nem oly bonyolult és a lánc szélső szemei nincsenek oly messze egymástól, csak a szembeszökő tényekre kell nézni. Noha San-Francisco városa alig harminc éves, úgy népességben, mint kereskedelmi jelentőségben a világ nagy városai közé tartozik és New-York után a legfővárosiasabb az amerikai városok közt. Noha nincs harminc éves, néhány év óta növekvő számban vannak munkanélküliei. Itt világos, hogy mivel az emberek nem találnak munkát a vidéken, azért van annyi munkanélküli a városban. Mert, mihelyt az aratás megkezdődik, seregestül mennek ki és mikor vége van, seregestül jönnek vissza a városba. Ha

ezek a most munkanélküliek a földből vagyont termelnének, nemcsak magukat foglalkoztatnák, hanem a város összes iparosait is, a kiskereskedőknek vevőket, a nagykereskedőknek forgalmat, a szinházaknak közönséget és a lapoknak előfizetőket és hirdetéseket juttatnának, egyúttal pedig oly effektív keresletet teremtenének, mely Uj- és Ó-Angliában egyaránt érezhető volna és mindenütt a világon, ahonnan csak azok a cikkek jönnek, melyeket az ily lakosság fogyaszt, ha van pénze fizetni értük.

Miért nem képes e foglalkozásnélküli munka foglalkoztatni magát a földön? Nem azért, mintha minden föld ki volna használva. Noha mindazok a jelenségek, melyeket régibb országokban a túlnépesség jeleinek tartanak, kezdenek mutatkozni San-Franciscóban, hiú beszéd túlnépességről beszélni oly országban, melynek Franciaországnál nagyobb segélyforrások mellett még egy millió népessége sincs. San-Francisco közelében elég meg nem mívelt terület van, hol mindenki, aki kiván, talál foglalkozást. Nem akarom azt mondani, hogy minden munkanélküli farmerré lehetne és házat építhetne magának, ha földje volna, hanem hogy elegen tehetnék és tennék ezt, miáltal a többieknek munkát adnának. Hát akkor mi az, ami a munkásokat akadályozza, hogy magukat e földön foglalkoztassák? Egyszerűen az, hogy a föld monopolizálva van és spekulatív árt kérnek érte, melynek alapja nem a jelenlegi érték, hanem az a hozzájárulandó érték is, mely a népesség jövendő növekedésével együtt fog eljönni.

Amit San-Franciscóban így bárki is megláthat, aki látni akar, nem kétlem, ép oly világosan láthatja meg másutt.

A mostani kereskedelmi és ipari pangást, mely először 1872-ben mutatkozott világosan az Egyesült Államokban és kisebb-nagyobb erővel terjedt el az

egész művelt világon, általában a vasutak túlságos terjeszkedésének tulajdonították, mellyel nagyon sok dolog mutat összefüggést. Jól tudom, hogy a vasutépítés, mielőtt tényleg szükséges lenne, a terméketlenebb befektetéstől kevésbé termékeny felé fordíthatja a tőkét és munkát és egy társadalmat szegényebbé tehet, ahelyett hogy gazdagabbá tenné és mikor a vasútmánia tetőpontján volt, rámutattam erre egy politikai röpiratban, melyet Kalifornia népéhez intéztem (*The Subsidy Question and the Democratic Party*, 1871); azonban ennek a tőkepazarlásnak tulajdonítani egy oly messze terjedő gazdasági zavart, azt hiszem, olyan, mintha egy szokatlanul alacsony apályt néhány veder víz kimerítésének tulajdonítanának. A polgárháború alatti munka- és tőkepazarlás hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint a fölösleges vasutak építésénél lehetett, anélkül, hogy ilyenféle eredményt idézett volna elő. És bizonyára kevés értelme is van arról beszélni, hogy a tőke- és munkapazarlás okozta ezt a pangást, amikor ennek legföltűnőbb vonása a befektetést kereső tőke és munka túlbősége volt.

Hogy azonban mégis van összefüggés a gyors vasútépítés és a gazdasági pangás közt, azt mindenki könnyen veheti észre, aki tudja, hogy a növekedett földjáradék mit jelent és aki észrevette, hogy milyen hatása van a vasútépítésnek a földspekulációra. Ahol csak vasútat építettek vagy terveztek, a föld értékben felszökött az üzérkedés hatása alatt és az értékhez sok ezer millió dollárt tettek hozzá, melynek azonnali nagy részletekben való fizetését kérték a tőkétől és munkától azért a jogért, hogy dolgozhassanak és vagyont termeljenek. Ennek elkerülhetetlen eredménye a termelés megakadása volt, mely tovább terjedt a kereslet megszűnése által, ami megakasztotta a termelést a cserék széles kö-

rének végső határáig és növekvő erővel hatott a nagy gazdasági köztársaság központjaiban, melyekhez a kereskedelem kapcsolja a művelt világot.

Ennek az oknak legelső megnyilvánulásait talán sehol sem lehet világosabban követni, mint Kaliforniában, mely viszonylagos elszigeteltségénél fogva egy különösen jól elhatárolt közösséget képezett. A mult évtizedet csaknem végéig ugyanaz a gazdasági termékenység jellemezte, mely az északi államokban, sőt világszerte mutatkozott, ha tekintetbe viesszük a csere megszakadását és az ipar megzavarását, melyet a háború és a déli kikötők ostroma okozott. E tevékenység nem volt a papirpénz fölszaporodásának vagy a szövetségi kormány bőkezű költekezésének tulajdonítható, aminek a keleti államok ez időbeli hasonló tevékenységét tulajdonították; mert a törvényes fizetőeszközről szóló törvény dacára a csöndesoceáni partvidék az ércpénzvalutához ragaszkodott és a szövetségi kormány adója sokkalta többet vont el, mint amennyit kiadásai visszaadtak. Csupán normális okoknak volt tulajdonítható, mert, noha az aranyásás hanyatlóban volt, a nevadai ezüstbányákban dolgoztak, a kivitelben pedig a búza és gyapjú kezdték az arany helyét elfoglalni és a népesség növekvése és a termelés és csere módszereiben beálló javulások kezdték növelni a munka hatályosságát.

Ezzel az anyagi haladással együtt járt a földérték folytonos emelkedése, ez volt következménye. Ez az állandó emelkedés spekulatív emelkedést szült, mely a vasutak korszakában minden irányban fölszöktette a földértéket. Ha Kalifornia népessége állandóan nőtt, holott a hosszú, drága, láz-zaklatta Panamaföldszoros volt az atlanti államokkal való fő összekötő út, úgy gondolták, hogy óriásilag növekednék egy oly út megnyitásával, mely a newyorki kikötőt

a sanfranciscóival hét napi könnyű utazás közelségébe hozná és ha az államban magában a mozdony foglalná el a posta- és teherkocsi helyét. Az így keletkező földérték várt növekvését előre leszámították. A San-Francisco környéki telkek száz és ezer százalékkal nőttek, a mezőgazdasági földet megvették és nagy árban kínálták, bármerre is várható volt a bevándorló jötte.

Azonban a bevándorlók remélt beözönlése elmaradt. A munka és tőke nem fizethetett a földért annyit, hogy még azonfölül tisztességes jövedelmet is hajtson. A termelés, ha nem is abszolute, de relatíve megakadt. Mikor a transzkontinentális vasút befejezéséhez közeledett, nagyobb tevékenység helyett a pangás jelei kezdtek mutatkozni és mire elkészült, a tevékenység korszakára a pangás egy kora következett, melyből azóta sem lábadtunk föl és melynek ideje alatt a munkabér és kamat állandóan esett. Amit a tényleges földjáradéki határvonalnak vagy termelési határnak neveztem, így (részint a javítások haladása és a népesség növekvése által, mely noha lassabban, de egyre halad), közeledik a spekulatív földjáradéki határvonal felé, azonban ismeretes az a makacsság, mellyel a földárak spekulatív emelkedése tartja magát fejlődő országban.*

Ami így Kaliforniában történt, az Unió minden haladó részében végbement. Ahol csak vasutat épí-

* Csodálatos, hogy egy nagyreményű országban, mint tartja magát a spekulatív földár. Gyakran hallani e kifejezést: »Nincs kereslet az ingatlan után; semmi áron sem adható el«. És mégis, ha az ember meg akarja venni, hacsak nem akad valaki, aki föltétlenül kénytelen eladni, oly árt kell fizetni, mely akkor uralkodott, amikor a spekuláció tetőpontján volt. Mert a tulajdonosok azt hivén, hogy a földérték végre mégis emelkedni fog, amíg lehet, kitartanak.

tettek vagy terveztek, a földet előre monopolizálták és a javítás előnyét nagyobb földérték formájában számították le. Minthogy a földjáradék spekulatív emelkedése túlhaladta a normális emelkedést, a termelés megakadt, a kereslet csökkent, a munka- és tőke pedig elfordult a földdel közvetlenebbül kapcsolatban álló foglalkozásoktól, hogy azokat árassza el, melyekben a földérték kevésbé szembetűnő elem. Igy függ össze a földjáradék a bekövetkezett pangással.

Ami pedig az Egyesült Államokban történt, megtörtént többé-kevésbé világosan a világ minden haladó részében. A földérték mindenütt nőtt az anyagi haladással és e növekedés mindenütt spekulatív áremelkedést szült. Az alapvető ok ösztönzése nemcsak az Egyesült Államok újabb részéről hatott át a régebbiekre és az Egyesült Államokból Európára, hanem ahol csak ez az alapvető ok hatott. És így származott egy világszerte mutatkozó ipari és kereskedelmi pangás a világszerte mutatkozó anyagi haladásból.

Van egy dolog, melyet látszólag elhanyagoltam, amikor e termelési pangásokat a földjáradék vagy földérték spekulatív áremelkedésének tulajdonítottam mint fő és egyetlen oknak. Ily ok hatásának, bárha gyors, haladónak kell lennie, a nyomáshoz, nem a csapáshoz hasonlónak. Pedig ezek az ipari pangások hirtelen látszanak jönni, kezdetben lázroham természetüek, utána pedig bódultságféle következik, mintha kimerültség okozná. Látszólag minden rendjén folyik, a kereskedelem és ipar élénk és fejlődő, amikor hirtelen egy rázkódás következik, mint egy derült égből jövő mennydörgés, egy bank megbukik, egy nagy gyáros vagy kereskedő csődbe kerül és mintha villám sujtana az egész gazdasági szervezeten végig, bukás bukást ér és a munkásokat

mindenfelé elbocsájtják, a tőke pedig nyereségnélküli biztonságba húzódik vissza.

Hadd fejtsem ki, hogy mit tartok ennek okául. Tekintetbe kell ezért vennünk, hogy mint történnek a cserék, mert hisz a termelés különféle formái csere által kapcsolódnak egy egymással kölcsönösen összefüggő szervezetté. Hogy időben és térben egymástól távoli termelők közt cserék létesülhessenek, nagy készletet kell raktáron és tranzitóban tartani és ez, mint már egyszer kifejtettem, nézetem szerint a tőke nagy föladata, a munkaeszköz és mag szolgáltatáson kívül. E cserék, talán szükségszerüleg is, hitel által folynak, vagyis egyik fél előlegez, mielőtt a másik hasznot kapott volna.

Anélkül, hogy az okokat kutatnók, világos, hogy rendszerint a szervezettebb és később fejlett termelés előlegez a kezdetlegesebbnek. Pl. a nyugatafrikai, ki pálmaolajat és kókuszdiót cserél cifra kalikóért és birminghami bálványszobrokért, azonnal kapja meg a magáét, ellenben az angol kereskedőnek sokáig kell árúit kinnhagyni, mielőtt megkapná pénzét. A farmer azonnal és készpénzért adhatja el termését, a gyárosnak nagy készletet kell tartania, messzire kell küldeni utazóit és többnyire időre kénytelen eladni. Minthogy tehát többnyire a másodrendű termelő kap előleget és hitelt az elsőrendűnek nevezhető termelőtől, következik, hogy ha az utóbbi termelésében áll be zavar, ez nem fog azonnal mutatkozni az előbbinél. Az előleg- és hitelrendszer olyan, mint egy rugalmas kapcsolat, mely a szakadás előtt nyúlik, szakadáskor azonban hirtelen húzódik össze.

Vagy másként világítva meg az esetet: A nagy gizehi gúla több réteg kőművesmunkából áll; természetesen az alsó viseli a többit. Ha valahogy az alsó réteget fokozatosan kisebbítenők, a gúla fölső része bizonyos ideig megtartaná alakját és akkor,

amikor a nehézségi erő végre fölülmúlná az anyag összetartó erejét, nem fokozatosan és szabályosan kisebbednék, hanem egyszerre törnék szét nagy darabokká. A gazdasági szervezet ily gúlához hasonlítható. Nehéz, sőt talán lehetetlen megmondani, hogy a társadalmi fejlődés egy adott állapotában mily arányban állnak a különböző termelési ágak egymással, de hogy ilyen arány van, az világos, amint egy nyomdász betüöntvényeiben is van bizonyos arány a különböző betük formái közt. Minden termelési ág, amint a munkamegosztásból keletkezett, a többitől ered és belőlük származik, valamennyi pedig a földből, mert föld nélkül a munka ép oly tehetetlen, mint az ember üres térben. Hogy a példát még hasonlóbbá tegyem egy haladó ország helyzetéhez, képzeljünk egy egymásra rakott rétegekből álló gúlát, az egész pedig állandóan nő és fejlődik. Képzeljük el, hogy a földhöz legközelebbi réteg növése megakad. A többi tovább terjeszkedik, sőt egyelőre nagyobb gyorsasággal, mert az az életerő, mely az alsó rétegben visszautasíttatott, fönn talált tért, míg végül határozottan elvész az egyensúly és a gúla összeomlik.

Hogy az ipari pangás megújuló betegségének, mely oly jellemző vonása a modern szociális életnek, fő oka és általános lefolyása így meg van magyarázva, azt hiszem, világos. És ne feledje az olvasó, hogy az ily jelenségeknek csupán fő okát és általános lefolyását igyekszünk kikutatni, sőt ennél többet csak némi pontossággal is kikutatni lehetetlen. A közgazdaságtan csak általános tendenciákkal foglalkozhatik és csupán ezekkel kell foglalkoznia. Az eredő erők oly sokfélék, a hatások és ellenhatások oly változók, hogy a jelenségek pontos formája előre nem mondható. Tudjuk, hogy egy átvágott fa el fog dőlni ; hogy azonban pontosan mily irányban, az a törzs hajlásától, az

ágak terjedelmétől, a csapások erejétől, a szél irányától és erejétől függ, sőt egy az ágról elröppenő madár vagy egy ágról-ágra ugráló megijedt mókus sem lesz befolyás nélkül. Tudjuk, hogy a sértés haragot kelt az emberi kebelben, hogy azonban mennyiben és hogyan fog ez megnyilvánulni, ennek megmondásához oly kutatás kellene, mely az egész embert és összes környezetét a multban és jelenben fölölelné.

Az a mód, ahogy a jeleztem ok kielégítően magyarázza e gazdasági pangások fővonásait, kiáltó ellentétben van azokkal az egymással és önmagukkal ellenkező kisérletekkel, melyek a közkeletű vagyonmegoszlási elmélet alapján tétettek. Mindenütt világos, hogy a gazdasági pangás eme időszakait a földjáradék vagy földérték spekulatív emelkedése előzte meg. Hogy egymással okozati viszonyban vannak, az mindenki előtt világos, aki a föld és munka közti szükségszerű viszonyt szemléli.

És hogy a mostani pangás rendes lefolyású és hogy a már jelzett módon új egyensúly van megállapodóban, melynek eredménye egy új, viszonylag tevékeny időszak lesz, máris látható az Egyesült Államokban. A rendes és a spekulatív földjáradéki vonal kezdenek egybeesni: 1. A spekulatív földérték esése által, mely nagyon világos a földbérek leszállásában és az ingatlanok értékének csökkenésében a főbb városokban. 2. A munka növekvő termelékenysége által, mely a népesség emelkedéséből és az új fölfedezésekből és találmányokból ered, melyek közül némelyik fontosságban a gőz használatával vetekszik és melyet valószínüleg most fogunk elérni. 3. A kamat és munkabér magasságának csökkentése által, ami a kamatnál a kormány négyszázalékos kölcsönének kibocsájtásában mutatkozik, a munkabért illetőleg pedig sokkal ismertebb, semhogy külön bizonyításra szorulna. Amikor az egyensúly így helyre-

áll, új tevékenység kora köszönt be, mely a földérték spekulatív emelkedésében csúcsosodik ki.*

Azonban a munkabér és kamat nem fogják visszanyerni veszteségüket. E zavarok és hullámszerű mozgások tiszta eredménye a munkabérnek és földjáradéknak minimum felé való törekvése. Ezek az ideiglenes és megújuló pangások csupán, mint az első fejezetben mondtuk, megerősítői annak az általános mozgalomnak, mely az anyagi haladást kíséri.

II. FEJEZET.

A szegénység megmaradása a növekvő gazdagság közepette.

Azt hiszem, hogy a nagy probléma, melynek az ipari pangás e megújuló időszakai csak külön megnyilatkozásai, most már teljesen meg van oldva és hogy azok a társadalmi jelenségek, melyek világszerte meghökkentik az emberbarátot és nyugtalanítják az államférfit, melyek ködbe borítják a leghaladottabb fajok jövőjét és kétséget keltenek annak valósága és végcélja iránt, amit haladásnak szerettünk nevezni, most meg vannak magyarázva.

Annak oka, hogy a termelőképesség növekvése dacára a munkabérek miért irányulnak csak puszta megélhetést nyujtó minimum felé, az, hogy a termelőképesség növekvésével a földjáradék még jobban nő, miáltal a munkabérek leszorítására irányuló állandó tendencia keletkezik.

* Ezt egy év előtt írtam. Most (1879 júl.) világos, hogy a tevékenység egy új kora kezdődött, mint fönt jósoltam és New-Yorkban és Chicagóban a földérték már kezd emelkedni.

A haladó civilizációnak minden irányban az a közvetlen törekvése, hogy az emberi munkának az emberi szükségleteket kielégítő képességét növelje, hogy kiirtsa a szegénységet és száműzze az inséget és az inségtől való félelmet. Mindannak, amiből a haladás áll, mindazoknak az állapotoknak, melyek után haladó társadalmak törekszenek, közvetlen és természetes eredményük a befolyásuk alá eső anyagi (és következőleg szellemi és erkölcsi) viszonyok javítása. A népesség szaporodása, a csere növekvése és kiterjedése, a tudomány fölfedezései, a találmányok haladása, a közoktatás terjedése, a kormányzás javulása és az erkölcsök jobbulása, anyagi erőkként tekintve, valamennyien közvetlenül növelni igyekeznek a munka termelőképességét, nem némely munkáét, hanem valamennyiét, nem a termelés némely ágában, hanem az összes ágakban, mert a vagyontermelés törvénye a társadalomban az a törvény, hogy »egy valamennyiért és valamennyi egyért«.

Azonban a munka nem élvezheti a haladó művelődés e jótéteményeit, mert ezeket elkobozzák. Mintthogy a munkához föld szükséges, ez pedig magántulajdonban van, a munka termelőképességének minden növekvése csak a földjáradékot növeli, — annak árát, amit a munkának fizetnie kell, hogy erejét hasznosíthassa és így a haladás menete által nyert összes előnyök a földtulajdonosoknak jutnak, a munkabér pedig nem növekszik. A munkabér nem nőhet, mert minél nagyobb a munka keresete, annál nagyobb árt kell fizetnie keresetéből azért a lehetőségért, hogy egyáltalában kereshessen. A csupán munkásnak tehát nincs több érdeke a termelőképesség általános haladásában, mint a kubai rabszolgának a cukorár emelkedésében. És valamint a cukor árának emelkedése ronthatja a rabszolga sorsát, arra bírván gazdáját, hogy még inkább munkára szorítsa, ugyanígy

válhatik a munkás sorsa is, úgy tényleg, mint viszonylag, rosszabbá munkája termelőképességének növekvése által. Mert a földjáradék állandó emelkedéséből oly spekulatív irányzat keletkezik, mely a jövő növekvés hatását a földjáradék további emelése által számítolja le és ennélfogva ott, hol ez a földjáradék normális haladásából be nem következett, a munkabért a rabszolgapont felé igyekszik szorítani, ama pont felé, hol a munkás épen csak megélhet.

És így megfosztva a termelőképesség haladásának minden jótéteményétől, a munka a haladó civilizáció bizonyos oly következményeinek van kitéve, melyek az őket természetszerüleg kísérő előnyök nélkül pozitív bajok és a szabad munkást egymagukban a rabszolga tehetetlen, nyomorult helyzetébe szorítják.

Mert mindazok a javulások, melyek a civilizáció haladásával növelik a termelőképességet, a munka még további fölosztásából állnak vagy ezt szükségessé teszik és a munkások egész tömegének munkaképessége tagjai függetlenségének rovására növekszik. Az egyes munkás csupán egy végtelenül kis részét tanulja el azoknak a különféle eljárásoknak, melyek még a legközönségesebb szükségletek kielégítéséhez is szükségesek. Egy vad törzs összes munkatermékei jelentéktelenek, de minden tag képes független életre. Maga képes építeni házát, kivágni vagy kivájni csónakját, készíteni ruháját, előállítani fegyvereit, tőreit, szerszámait és dísztárgyait. Birtokában van a törzse által ismert összes természettudománynak, tudja, hogy milyen növényi termékek jók ételnek és hogy hol találhatók, ismeri a vadak, madarak, halak és rovarok szokásait és helyeit, tud tájékozódni a nap és csillagok, a virágok hajlása és a fák mohai segítségével, szóval képes összes szükségleteit kielégíteni. Ha el is van szigetelve társaitól,

megél és így független ereje van, mely ama társadalommal szemben, melyben él, szabadon szerződő féllé teszi.

Hasonlítsuk össze e vademberrel a művelt társadalom legalsóbbrendű munkását, ki életét egyetlen tárgy, sőt ennek is csak egy végtelenül kis részének termelésével tölti, melyek sokasága képezi a társadalom vagyonát, mely még a legegyszerűbb szükséglet kielégítéséhez is szükséges, ki nemcsak a munkájához szükséges eszközöket képtelen maga csinálni, de gyakran az az eszköz sem övé, mellyel dolgozik és sohasem remélheti, hogy az övé legyen. Szorgosabb és folytonosabb munkára kénytelenítve, mint a vadember, nem nyer nálánál többet — puszta életszükségletét — és elveszti azonfölül a vadember függetlenségét. Nemcsak képtelen saját erejét szükségletei közvetlen kielégítésére fordítani, hanem mások segítsége nélkül képtelen erre közvetve is. Puszta láncszem a termelők és fogyasztók óriási láncában, képtelen magát elkülöníteni és mozogni is csak a többiekkel együtt képes. Minél rosszabb lesz helyzete a társadalomban, annál függőbb a társadalomtól, annál képtelenebb bármit is egyedül tenni. Még az a képessége is, hogy szükségletei kielégítésére munkát fejtsen ki, kisiklik hatalma alól és e képesség elvehető és visszaadható, mások cselekedetei által vagy oly egyetemes okok által, melyek fölött nincs nagyobb hatalma, mint a naprendszer mozgása fölött. Az ősi átkot jótéteménynek tekinti és az emberek azt hiszik, beszélik és kiabálják és úgy hoznak törvényt, mintha az egyhangú kézimunka önmagában jó és nem baj, cél és nem eszköz volna. Ily körülmények közt az ember elveszti embersége lényeges sajátosságát, a viszonyok módosításának és a fölöttük való uralom isteni hatalmát. Rabszolga, gép, árú, dolog lesz, sok tekintetben az állatnál is alacsonyabb.

Nem vagyok érzelgős bámulója a természeti állapotnak. A természet tanulatlan gyermekeiről való eszméimet nem veszem Rousseautól, Chateaubriand-tól vagy Coopertől. Tudatában vagyok anyagi és szellemi szegénységének, alacsony és korlátolt látkörének. Hiszek abban, hogy a civilizáció nemcsak természetes sorsa az embernek, hanem összes képességeinek fölszabadítása, emelése és finomítása is és azt hiszem, hogy egy oly ember, aki előtt szabadon áll a civilizáció, csakis oly szeszélyes pillanatokban, amikor még a kérődző barom sorsát is irigyli, érezheti magát arra indíttatva, hogy bánkódva nézzen a természeti állapotra. És mindamellett azt hiszem, hogy aki a tények előtt be nem húnyja szemét, kénytelen elfogadni azt az állítást, hogy civilizációnk szívében nagy osztályok vannak, melyekkel még a legegyszerűbb vadember sem cserélhetne. Határozott véleményem, hogyha valakinek szabad választása volna egy tűzföldi, egy ausztráliai néger, egy sarkvidéki eszkimó vagy egy Nagy-Británniához hasonló művelt ország legalsóbb osztályához tartozó ember sorsa közt, hasonlíthatatlanul jobban járna, ha a vadember sorsát választaná. Mert akik a gazdagság közepette vannak inségre kárhoztatva, a vadember összes nélkülözéseitől szenvednek, az ő személyes szabadságérzete nélkül; korlátoltságra és kicsinységre vannak ítélve, anélkül, hogy az ő nyers erényeit fejleszthetnék ki; ha látkörük tágabb, ez csupán oly előnyöket láttat meg velük, melyeket nem élvezhetnek.

Lehetnek olyanok, akik előtt ez túlzásnak tűnhetik, de csak azért, mert ők maguk sohasem szenvedtek úgy, hogy megértsék azoknak helyzetét, kikre a modern civilizáció vas sarka teljes erővel nehezedik. Mint Tocqueville mondja Mme Swetchine-hez írt egyik levelében: »oly hamar szokjuk meg az inség gondolatát, hogy nem érezzük, hogy egy oly

baj, mely annál nagyobb lesz a szenvedőre nézve, minél tovább tart, a szemlélőre nézve épen hosszú tartamánál fogva egyre kisebb lesz«. E megjegyzés igazságának legjobb bizonyítéka, hogy azokban a városokban, ahol koldus és bűnöző osztályok vannak, hol fiatal leányok dideregve varrnak kenyerükért és rongyos és mezítlábas gyermekek az utcán laknak, rendszeresen gyüjtenek pénzt, hogy hittérítőket küldjenek a pogányokhoz! Nevetni való lenne, ha nem volna oly szomorú. Bál nem terjeszti ki többé szörnyű karjait; azonban keresztény országokban anyák megölik gyermekeiket, hogy a temetési díjhoz jussanak! Ugyan mutasson föl bárki is a vadak életéből hiteles följegyzést a züllöttség oly fokáról, aminők nagyon civilizált országok hivatalos okmányaiban találhatók, egészségügyi bizottságok jelentéseiben és a szegénysorsú munkások helyzetének leírásaiban.

A fönt vázolt egyszerű elmélet (ha ugyan elméletnek nevezhető az, ami csupán a legvilágosabb kapcsolatok fölismerése) megmagyarázza a szegénység és gazdagság, a csekély munkabér és nagy termelőképesség közti összefüggést, a züllést a fölvilágosodottság, a tényleges rabszolgaságot a politikai szabadság közepette. Mint egyetemes és kérlelhetetlen törvényből folyó következményeket, összhangba hozza az egyébként legkuszáltabb tényeket, rendet és kapcsolatot létesít a jelenségek közt, melyek nélküle eltérők és ellentétesek. Megmagyarázza, hogy a kamat és munkabér miért nagyobbak új, mint régi országokban, noha úgy az átlagos, mint az összes vagyontermelés kisebb. Megmagyarázza, hogy a munka és tőke termelőképességét növelő javítások miért nem növelik ezek jutalmát. Megmagyarázza azt, amit rendesen a munka és tőke közti összeütközésnek neveznek, kimutatva, hogy érdekeik tényleg azonosak. Elveszi végleg a talajt a vámvédelem

álokai alól és kimutatja, hogy a szabadkereskedelem miért nem állandó jótétemény a munkásosztályra nézve. Megmagyarázza, hogy a szükség miért növekszik a bőséggel együtt és hogy a gazdagság miért törekszik egyre nagyobb növekvésre. Megmagyarázza az időszakonként visszatérő gazdasági pangásokat, anélkül, hogy akár a »túltermelés«, akár a »túlfogyasztás« képtelen érvét venné igénybe. Megmagyarázza a termelni óhajtók nagy tömegének kényszerű tétlenségét, mely a haladó társadalom termelőképességét tékozolja el, ama képtelen föltevés nélkül, hogy túlkevés az elvégzendő munka vagy túlsokan vannak, akik végeznék. Megmagyarázza azt a kedvezőtlen hatást, melyet a gépek használata a munkásságra gyakorol, anélkül, hogy a gépek használatából eredő természetes előnyöket tagadná. Megmagyarázza a bűnt és nyomort, mely a sűrü népesség közt mutatkozik, anélkül, hogy a Mindentudó és Mindentszerető törvényeinek tulajdonítaná azokat a hibákat, melyek csak az emberek rövidlátó és önző intézkedéseiből erednek.

E magyarázat összhangban van az összes tényekkel. Nézzünk végig a világon. A legeltérőbb országokban, hol a kormányzatra, termelésre, pénzrendszerre nézve legkülönbözőbbek a viszonyok, a munkásságot inségben fogjuk találni. Azonban ahol csak inséget és szegénységet találunk a gazdagság közepette, a földet monopolizáltnak fogjuk látni; ahelyett, hogy az egész nép közös tulajdonaként kezelnék, egyesek magántulajdona és használatáért nagy jövedelmet zsarolnak ki a munkásságtól. Nézzünk végig a világon, hasonlítsuk össze a különböző országokat és látni fogjuk, hogy nem a tőke bősége vagy a munka termelékenysége teszi a munkabért naggyá vagy kicsinnyé, hanem az a mérték, melyben a föld monopolizálói megadóztatják a munka hozadékát.

Nem közismert tény-e, hogy új országok, hol az összvagyon csekély, de a föld olcsó, mindig jobbak a munkásokra nézve, mint a gazdag országok, hol a föld drága? Ahol a földárt viszonylag alacsonynak találjuk, nem találjuk-e ott a munkabért viszonylag magasnak? És ahol a földár magas, nem találunk-e alacsony béreket? Amint a föld nő értékben, mélyebb lesz a szegénység és megjelenik az inség. Az új telepeken, hol a föld olcsó, nem találunk koldusokat és a viszonyokban való egyenlőtlenség csekély. A nagy városokban, hol a föld oly értékes, hogy láb szerint mérik, ott találjuk a szegénység és fényűzés szélsőségeit. És e különbség a társadalmi skála e két szélsőségének viszonyai közt mindenkor megmérhető a föld ára által. A föld New-Yorkban sokkal értékesebb, mint San-Franciscóban és New-Yorkban a sanfranciscói ember oly szennyt és nyomort láthat, mely elrémíti. A föld Londonban értékesebb, mint New-Yorkban és Londonban a szenny és szegénység a newyorkinál is nagyobb.

Vessük össze ugyanazt az országot más-más időben és a viszony hasonlósága világos. Mint hosszas vizsgálódás eredményét mondja ki Hallam, hogy meggyőződése szerint Angliában a kézimunkás bére a középkorban nagyobb volt, mint ma. Akár így van ez, akár nem, világos, hogy sokkal kisebb egyáltalában nem lehetett. A munka termelékenységének rendkívüli növekedése, melyet még a földmívelésben is 7—800%-ra becsülnek és az ipar sok ágában fölbecsülhetetlen, csak a földjáradékot növelte. Anglia mezőgazdasági földjének járadéka Professor Rogers szerint pénzben számítva, most százhúszszorta nagyobb, mint ötszáz év előtt volt és búzában számítva, tizennégyszer akkora; az épületek és bányaterület értékemelkedése pedig hasonlíthatatlanul nagyobb. Professor Fawcett becslése szerint Anglia földjének

tőkésített járadéki értéke most 4,500,000,000 font sterling, vagyis néhány ezer ember Angliában zálogjoggal bír a többiek munkájára, melynek tőkésített értéke több mint kétszerese annak, mint amennyit az egész lakosság rabszolgaárban érne, alapul véve a déli négerek átlagos árát 1860-ban.

Belgiumban és Flandriában, Francia- és Németországban a szántóföld piaci ára az utóbbi harminc évben megkétszereződött.* Egyszóval a növekedett termelőképesség mindenütt növelte a föld értékét, seholsem csökkentette a munka értékét, mert noha a valóságos munkabérek néhol növekedtek, e növekvés nyilván más okoknak tulajdonítható. Sok helyütt esett a munkabér, ahol ez még lehetséges volt, mert van egy oly minimum, melyen alul a munkások számukat fönn nem tarthatják. A munkabér pedig, mint az összhozadék egy része, mindenütt csökkent.

Hogy a fekete halál mint okozta Angliában a munkabér növekvését a tizennegyedik században, világosan kitűnik a földesurak törekvéséből, hogy a munkabért törvénnyel szabályozzák. Hogy a népesség szörnyű megcsappanása nem növelte, hanem tényleg leszállította a munka termelőképességét, az nem lehet kétséges; azonban a földért való verseny csökkenése még jobban leszállította a földjáradékot és a munkabér annyira emelkedett, hogy erőszakkal és büntetőtörvénnyel kellett leszorítani. Ellenkező hatása volt a földmonopólium terjedésének Angliában VIII. Henrik uralkodása alatt, amikor a közlegelőket bekerítették és az egyházi földeket szétosztották a kerítők és élősdiek közt, kik így nemesi családokat alapíthattak. Az eredmény ugyanaz volt, mint amelyet a földérték spekulatív emelkedése előmozdít. Malthus szerint (ki a *Principles Political*

* *Systems of Land Tenure*, kiadta a Cobden-Club.

Economy-ben említi e tényt, anélkül, hogy a földbirtoklással hozná összefüggésbe) VII. Henrik idejében egy fél bushel búzáért alig lehetett egy félnapi munkánál többet vásárolni, ellenben Erzsébet királyné uralkodásának második felében ugyanennyiért három napi munka volt vehető. Alig hihetem, hogy a bércsökkenés oly nagy lehetett volna, mint ahogy e példa jelzi, hogy azonban bércsökkenés és nagy inség volt a munkásság közt, az kitűnik a »munkaképes csavargók« elleni panaszból és az ellenük hozott törvényekből. A föld gyors monopolizálása, a spekulatív földjáradéknak rendes járadékon fölüli emelkedése csavargókat és koldusokat hozott létre, aminthogy hasonló okokból hasonló okozatok mutatkoznak újabban az Egyesült Államokban is.

»Az a föld, melyet idáig évente húsz vagy negyven fontért adtak bérbe«, mondta Hugh Latimer, »most ötvenet vagy százat hoz. Apám szabadember volt és saját földdel nem bírt, azonban legföljebb évi három—négy fontért bérbe vett egy farmot és ezen hat ember eltartására valót termelt. Száz juhnak való legelője volt és anyám harminc tehenet fejt és ha apámat háborúba szólította a király, képes volt magát és lovát fölszerelni. Emlékszem, hogy én adtam rá fegyverzetét, mikor a Blackheath Field-re indult. Engem iskoláztatott, nővéreimet öt fontjával házasította ki és jámborságban és istenfélelemben nevelte föl őket. Vendégszerető volt szomszédai iránt és mindig adott alamizsnát a szegényeknek. És mindezt oly farmon tette, hol a mostani bérlő tizenhat fontot vagy még többet fizet évente és semmit sem képes tenni sem uralkodójáért, sem önmagáért, sem gyermekeiért és egy bögre italt sem adhat a szegénynek«.

»Igy esik meg«, mondta Sir Thomas More, a kisgazdáknak a földjáradék emelkedésével együttjáró

kiűzetésére célozva, »hogy e szegény nyomorultak, férfiak, nők, férjek, árvák, özvegyek, kisgyermekes szülők, oly lakók, kik számban gazdagabbak, mint vagyonban, kivándorolnak szülőföldjükről és maguk sem tudják, hová«.

És a Latimerek és More-ok anyagából, ama nyakas szellemből, mely az oxfordi máglya lángjából azt kiáltotta: »Légy férfi, Ridley mester!« és az az erővel párosult jóság, melyet sem a gazdagság meg nem ronthatott, sem a hóhér bárdja meg nem félemlíthetett, tolvajok és csavargók támadtak, a bűnözésnek és pauperizmusnak az a tömege, mely egyre pusztítja Anglia rózsafájának virágait és gyökereit.

De csak annyi ez, mint a nehézkedési erő vonzásáról idézni történeti példákat. Az elv ép oly egyetemes és világos. Hogy a földjáradéknak le kell szállítania a munkabért, az ép oly világos, mint hogy minél nagyobb a kivonandó összeg, annál kevesebb marad. Hogy a földjáradék leszállítja a munkabért, azt mindenki mindenütt láthatja, ha csak körülnéz.

Semmiféle rejtély sincs azt az okot illetőleg, mely oly hirtelen és nagyon emelte a munkabért 1849-ben Kaliforniában és 1852-ben Ausztráliában. Az aranybányáknak gazdátlan földön való fölfedezése volt az, ami a munka számára lehetővé tette azt, hogy a san-franciscói vendéglőkben a szakácsok bére havi 500 dollárra emelkedett, a kikötőkben pedig ott rohadtak a hajók, hacsak a tulajdonos nem volt hajlandó a tiszteknek és legénységnek oly béreket fizetni, melyek a föld bármely más részében meséseknek tűntek volna. Ha e bányák nem szabad földön lettek volna vagy ha azonnal monopolizálták volna azokat, úgy hogy földjáradék keletkezett volna, a földjáradék emelkedett volna, nem pedig a munkabér. A Comstock-ér gazdagabb volt a többi lelőhelynél, de már monopolizálva volt és csupán a bányamunká-

sok szövetségének erős szervezete és attól a kártól való félelem, melyet tehetnek, teszi lehetővé, hogy az emberek négy dollár napibért kapjanak azért, hogy kétezer lábnyira a föld alatt süttessék magukat oly helyen, ahová a beszívandó levegőt le kell szivattyúzni. A Comstock-ér gazdagsága a földjáradékot növelte. E bányák piaci ára sok százmillió dollárra rúg és oly magánvagyonokat produkált, melyek havi jövedelme csak a dollárok százezreivel, ha ugyan nem millióival becsülhető. Az az ok sem titok, mely a kaliforniai munkabéreket az első idők maximumáról a keleti államok színvonalához közelre sülyesztette és még egyre sülyeszti. A munka termelékenysége nem csökkent, ellenkezőleg, mint kimutattam, növekedett; azonban abból, amit termel, a munkának most földjáradékot kell fizetnie. Az aranytelepek kimerülése után a munkának mélyebb bányákat és mezőgazdasági földeket kellett megmunkálni, mintthogy azonban ezek monopolizálása meg van engedve, San-Francisco utcáin most bármily áron is dolgozni kész emberek sétálnak, mert a természeti erők többé nem állnak szabadon a munka számára.

Az igazság magától érthető. Kérdezzük meg bárkitől, aki összefüggő gondolkozásra képes: »Ha a La Manche csatornából vagy az Északi tengerből egy senki szigete merülne föl, melyen a rendes munka naponta tíz shillinget kereshetne és mely gazdátlan és szabadon hozzáférhető maradna, mint a közlegelő, mely valaha az angol föld oly nagy részét foglalta magában. Mily hatása volna ennek a munkabérre Angliában?«

Megmondaná egyszerre, hogy a rendes napi munkabérnek Angliában csakhamar tíz shillingig kellene növekedni.

Arra a kérdésre pedig, hogy: »Mily hatása volna a földjáradékra?« habozás nélkül felelné, hogy az

szükségképen esnék és ha még tovább gondolkozik, azt is megmondhatja, hogy mindez anélkül menne végbe, hogy az angol munka bármiféle jelentékeny része új földre fordíttatnék vagy hogy a termelés formája és iránya sokat változnék; mindössze a termelés oly faját hagynák abba, mely most a munkásnak és földesúrnak együtt kevesebbet hoz, mint amennyit a munkás az új földön kereshetne. A nagy munkabérelmelkedés a földjáradék rovására menne.

Most vegyük ugyanezt az embert, vagy egy másikat, egy keményfejű üzletembert, kinek nincsenek teoriái, de ért a pénzszerzéshez. Mondjuk neki: »Itt van egy kis falu, tíz év mulva nagy város lesz, tíz év mulva vasút foglalja el a postakocsi helyét, villanyvilágítás a gyertyáét, tömve lesz gépekkel és mindenfélével, ami oly rendkívül megsokszorozza a tényleges munkaerőt. Nagy lesz-e tíz év mulva a kamat?«

Azt fogja felelni: »Nem!«

»Nagyobb lesz-e a rendes munkabér, könnyebb lesz-e annak, akinek munkáján kívül egyebe nincs, függetlenül megélnie?«

Azt fogja felelni: »Nem, a rendes munkabér nem lesz nagyobb, sőt ellenkezőleg, minden valószínüség szerint kisebb lesz, a vagyontalan munkás megélhetése nem lesz könnyebb, sőt minden valószínüség szerint nehezebb lesz.«

»Hát akkor mi lesz nagyobb?«

»A földjáradék, a föld értéke. Legjobb lesz egy darab földet venni és megtartani«.

És ha oly viszonyok közt tanácsát követjük, semmit sem kell tennünk többé. Leülhetünk és pipázhatunk, heverhetünk, mint a nápolyi lazzaronek vagy a mexikói lepero-k, fölszállhatunk léggömbön vagy leereszkedhetünk egy földalatti üregbe és egy ujjmozdítás nélkül, a közvagyonhoz egy iotának hozzáadása nélkül tíz év mulva gazdagok leszünk. Az új

városban fényes palotánk lehet, de a középületek közt ott lesz a szegények háza.

Egész hosszú vizsgálódásunkon át eme egyszerű igazság felé haladtunk: Minthogy a vagyon termelésénél földre van szükség a munka kifejtéséhez, a munkához szükséges föld fölött rendelkezni annyit jelent, mint a munka összes gyümölcsei fölött rendelkezni, leszámítva annyit, amennyi a munkásság életbentartásához szükséges. Úgy haladtunk, mintha ellenség földjén mennénk keresztül, hol minden lépést biztosítani kell, minden állást meg kell erősíteni és minden ösvényt át kell kutatni; mert az egyszerű igazság társadalmi és politikai problémákra alkalmazva, a tömeg emberei előtt rejtve marad, részben épen egyszerüsége és még inkább elterjedt szofizmák és téves gondolkozásmód folytán, melyek következtében a helyes irány kivételével mindenfelé néz ama bajok magyarázata után, melyek szorongatják és fenyegetik a civilizált világot. És e finom szofizmák és félrevezető elméletek mögött tevékeny, energikus erő van, oly erő, mely minden országban törvényeket szab és az elmét irányítja: a nagy és hatalmas pénzérdek ereje.

Azonban ez az igazság oly egyszerű és világos, hogy egyszer egészen meglátni annyi, mint örökre elismerni. Vannak oly képek, melyeket ha újból és újból is szemlélünk, csak a vonalak zavaros labirintját vagy összevisszaságot tüntetnek föl — tájképet, fákat, vagy ilyesmit, míg föl nem hívják figyelmünket, hogy e dolgok egy arcot vagy alakot alkotnak. Ha egyszer e viszonyt fölismertük, később mindig világosan áll előttünk. Igy van ez ebben az esetben is. Ennek az igazságnak világában az összes társadalmi tények rendes viszonylatban sorakoznak és a legkülönbözőbb jelenségek egy nagy elvből látszanak eredőknek. Sem a tőke és munka viszonyából, sem

a népességnek az élelmiszerekre gyakorolt nyomásából nem magyarázható társadalmunk egyenlőtlen fejlődése. A vagyonmegoszlás egyenlőtlenségének nagy oka a földtulajdon egyenlőtlensége. A földtulajdon az az alapvető tény, mely döntőleg határozza meg egy nép társadalmi, politikai és következőleg értelmi és erkölcsi helyzetét. És ennek így kell lennie. Mert a föld az ember lakhelye, tárháza, melyből szükségleteit kielégíti, az az anyag, melyhez munkáját hozzáadja, hogy kivánságainak eleget tegyen, mert még a tenger terméke sem szerezhető meg, a napvilág sem élvezhető és a természet semminemű ereje sem használható a föld vagy annak termékeinek használata nélkül. A földön születünk, belőle élünk, hozzá térünk vissza, ép oly igazán vagyunk a föld gyermekei, mint a fűszál vagy a mezei virág. Vegyük el az embertől azt, ami a földé és csak testtelen szellem marad belőle. Az anyagi haladás nem szabadíthat meg bennünket a földtől való függéstől, csupán növelheti a földből való vagyontermelés erejét, ha tehát a föld monopolizálva van, ez folytatódhatik, anélkül, hogy növelné azok munkabérét vagy javítaná azok helyzetét, kiknek csak munkaerejük van. Csak a föld értékét növelheti és azt a hatalmat, melyet birtoka nyujt. Mindenütt, mindenha, az összes népeknél, a földbirtok alapja az arisztokráciának, a nagy vagyonoknak és forrása a hatalomnak. Mint a braminok századok előtt mondták:

»*Bárkié is legyen valaha a föld, azé gyümölcse is. Fehér napernyők és gőgtől ittas elefántok egyaránt a földadomány virágai.*«

VI. KÖNYV.

A gyógyszer.

E világ javainak és jogainak új és igazságos fölosztása kellene, hogy főcélja legyen azoknak, kik vezetik az emberi ügyeket. — *Tocqueville.*

Amikor a cél egy nép helyzetének állandó emelése, kis eszközök nemcsak hogy kis hatást érnek el, de egyáltalában semmifélét sem. — *John Stuart Mill.*

I. FEJEZET.

A közönségesen javasolt gyógyszerek elégtelensége.

A növekvő gazdagság közepette növő szegénység forrását kutatva; megtaláltuk a gyógyszert; mielőtt azonban tárgyunk e részére térnénk át, jó lesz átvizsgálni azokat a törekvéseket vagy gyógyszereket, melyekben közönségesen bízni vagy melyeket javasolni szoktak. Az a gyógyszer, melyre a mi eredményeink utalnak, gyökeres és egyúttal egyszerű — egyfelől oly gyökeres, hogy addig nem is vehető figyelembe, míg bármily hit is marad egy kevésbé erős eljárás eredményességében és másfelől oly egyszerű, hogy igazi eredményessége és gyökeressége

könnyen marad észrevétlen, amíg bonyolultabb eljárások hatását nem mérlegeljük.

Azok a törekvések és eljárások, melyekben a népszerű irodalom és a közbeszéd többé-kevésbé bízni látszik, mint melyek a tömegek szegénységének és inségének enyhítésére hivatvák, hat csoportba oszthatók. Nem úgy értem, mintha megannyi külön párt vagy iskolairány volnának, hanem csupán hogy kutatásunk céljából az uralkodó vélemények és javasolt eljárások így csoportosíthatók áttekinthetően. Sok oly gyógyszer, melyet nagyobb könnyűség és világosság kedvéért külön fogunk megvizsgálni, gyakran gondolatban egyesítve vannak.

Sokan vannak, kik abban a kényelmes hitben élnek, hogy az anyagi haladás a végén ki fogja irtani a szegénységet és sokan vannak, akik a népesség növekvésének preventív megakadályozását a leghatásosabb eszköznek tekintik; azonban e nézetek álokoskodása már eléggé kitűnt. Nézzük meg, hogy mi várható:

I. A kormányzatban való nagyobb takarékosságból.

II. A munkásság jobb neveléséből, nagyobb szorgalmából és takarékosságából.

III. A munkások szervezkedéséből nagyobb bérek céljára.

IV. A munka és tőke együttműködéséből.

V. Állami vezetésből és beavtakozásból.

VI. A föld általánosabb fölosztásából.

Nézetem szerint e hat fejezet alá foglalhatjuk áttekintés céljából az összes reményeket és javaslatokat a társadalmi nyomor megszüntetésére, annak az egyszerű, de messzeható intézkedésnek kivételével, melyet javasolni fogok.

I. A kormányzatban való nagyobb takarékosság.

Még néhány év előtt az amerikaiak egyik hitcikkelye volt, mely hitet az európai liberálisok is vallották, hogy az óvilág eltiport tömegeinek szegénysége az arisztokratikus és monarchikus intézmények következménye. E hit gyorsan tűnt el, amint az Egyesült Államokban köztársasági kormányforma mellett ugyanolyféle, ha nem is oly erejű, társadalmi nyomor mutatkozott, mint Európában uralkodik. Azonban a társadalmi nyomort még mindig nagyban tulajdonítják az uralkodó kormányok által kivetett óriási tehernek — a nagy adósságoknak, katonai és haditengerészeti fölszereléseknek, a pazarlásnak, mely egyaránt jellemzi úgy a köztársasági, mint a monarchikus uralkodókat és különösen jellemzi a nagyvárosok közigazgatását. Ehhez járul az Egyesült Államokban a védővámokba burkolt rablás, mely minden a kincstárnak juttatott huszonöt centért egy, sőt lehet, hogy négy vagy öt dollárt vesz ki a fogyasztó zsebéből. Már pedig világosnak látszó összefüggés van a néptől így elvett óriási összegek és az alsó osztály insége közt és fölületes megtekintésre természetes azt vélni, hogy az óriási és haszontalan teher leszállítása könnyebbé tenné a legszegényebb számára is a megélhetést. Azonban, ha a dolgot az eddig kifejtett közgazdasági elvek világában figyeljük meg, ez azt fogja mutatni, hogy a várt eredmény nem következnék be. Annak az összegnek leszállítása, melyet egy társadalom összhozadékából adó által elveszünk, egyszerűen a tiszta termelőképesség növekedésével volna egyenlő. Tényleg növelné a munka termelőképességét, mint akár a nagyobb népsűrűség vagy az ipar fejlődése. És valamint az előny az egyik esetben szükségképen a földtulajdonosnak jut

nagyobb földjáradék formájában, úgy jutna a másik esetben is.

A munka és tőke termékéből tart fönn most Anglia egy óriási adósságot, az államegyházat, a költséges királyi családot, egy csomó szinekurát, egy nagy hadsereg és hajóhad terhét. Képzeljük az adósságot eltöröltnek, az egyházat kiváltságától megfosztottnak, a királyi családot szélnek eresztve, hogy maga tartsa el magát, a szinekurákat megszünteknek, a hadsereget föloszlottnak, a hajóhad tisztjeit és legénységét elbocsátottnak és a hajókat eladottaknak. Az adózásban óriási könnyítés válnék így lehetővé. Nagy többlettel szaporodnék az a tiszta hozadék, mely fölosztható volna a termelésben résztvevő tényezők közt. Ez azonban csak oly szaporulat volna, mint az iparban való javítás, amilyen hosszú ideje egyre folyik, mely nem jelentene akkora szaporulatot, mint a gőz és a gépek hódítása az utóbbi húsz-harminc évben. És amint ezek a szaporulatok nem enyhítették a szegénységet, hanem csak a földjáradékot növelték, úgy nem enyhítené ez sem. Az angol földtulajdonosok dugnák zsebre a hasznot. Nem akarom azt vitatni, hogy, ha mindez egyszerre és egy forradalommal járó pusztítás és költség nélkül volna megvalósítható, akkor az alsóbb osztály helyzetében ideiglenes javulás állna be ; azonban ily hirtelen és békés reform nyilván lehetetlen. És ha lehetséges is volna, minden javítást végre is a földjáradék nyelne el oly módon, amint ezt most az Egyesült Államokban látjuk.

És ha így az Egyesült Államokban is a közkiadásokat a lehető legkisebbre szállítanók le és ezeket jövedelmi adóval fedeznők, a haszon bizonyára nem volna akkora, mint aminőt a vasutak hoztak. Az egész nép kezében több vagyon maradna, valamint a vasutak is több vagyont juttattak az egész nép

kezébe, azonban a megoszlásban ugyanazok a kérlelhetetlen törvények működnének. Azoknak helyzete, kik munkájukból élnek, végeredményben nem javulna.

Ennek homályos tudata áthatja, vagyis kezdi áthatni a tömeget és ez egyike azoknak a komoly politikai nehézségeknek, melyek körülfogják az amerikai köztársaságot. Azok, kiknek munkájukon kívül egyebük nincs, különösen a városok proletárai — növekvő osztály — keveset törődnek a kormány pazarlásával, sőt gyakran hajlandók jó dolognak tekinteni, mint mely »munkát ad« és »pénzt hoz forgalomba«. Tweed, aki úgy megsarcolta New-Yorkot, mint egy rablóvezér egy meghódított várost (ő csak egyik tipusa volt azoknak az új banditáknak, akik városaink kormányzatát megkaparítják), kétségkívül népszerű volt a szavazók többsége előtt, noha tolvajsága közismert volt és zsákmánylását nagy gyémántjai és pazar költekezése által kürtölte világgá. Perbefogása után diadallal választották a szenátusba, sőt mikor szökése után elfogták, a bíróságtól a börtönig való útjában ismételten megéljenezték. A közkincstárból milliókat lopott, de a proletárok úgy érezték, hogy tőlük nem lopott semmit sem. És a közgazdaságtan ítélete egyezik az övékkel.

Világosan kivánok megérttetni. Nem azt mondom, hogy a kormányzati takarékosság nem kivánatos, hanem egyszerűen azt, hogy a kormányzat költségeinek leszállítása semmi közvetlen hatással nem bír a szegénység kiirtására és a munkabér emelésére, míg a föld monopolizálva van.

Noha ez igaz, mégsem kímélendő semmi fáradság sem, még pusztán az alsó osztály érdekei szempontjából sem, a haszontalan kiadások leszállítására. Minél bonyolultabb és pazarlóbb a kormányzat, annál különváltabb és függetlenebb hatalommá válik a

néptől és annál nehezebbé válik igazán közérdekű kérdéseket a nép döntése elé hozni. Tekintsünk a mi választásainkra az Egyesült Államokban; min fordulnak meg ezek? A legsúlyosabb problémák nehezednek ránk, azonban akkora pénz van a politikában, akkorák a szóbanforgó személyi érdekek, hogy a legfontosabb kormányzati kérdések is alig keltenek figyelmet. Az átlagos amerikai választónak előítéletei, pártérzései, bizonyos fajta általános ismeretei vannak, de a kormányzat alapvető kérdéseivel nem gondol többet, mint egy lóvasúti ló a társaság hasznával. Ha ez nem így volna, annyi szörnyű visszaélés nem maradhatott volna fönn és annyi új nem születhetett volna. Ami csak a kormányzást egyszerüvé és olcsóvá teszi, egyre inkább a nép ellenőrzése alá hozza és az igazán fontos kérdéseket tolja előtérbe. Azonban oly bajokat, melyek az egyenlőtlen vagyonmegoszlás állandó tendenciájából erednek, semmiféle leszállítása a kormányzati kiadásoknak egymagában meg nem gyógyíthatja vagy nem enyhítheti.

II. A jobb nevelésnek, nagyobb szorgalomnak és takarékosságnak elterjedése.

A vagyonosabb osztály körében mindig elterjedt vélemény volt és ma is az, hogy a tömeg szegénysége és szenvedései a szorgalom, takarékosság és értelem hiányából erednek. E hit, mely egyidejüleg enyhíti a felelősség érzetét és hizeleg a felsőbbség tudatának, talán még gyakoribb az oly országokban, mint az Egyesült Államok, hol politikailag mindenki egyenlő és hol a társadalom fiatalságánál fogva az osztálytagozódás inkább egyének, mint családok szerint folyik, nem mint a régibb országokban, hol a választóvonalak régebbiek és élesebbek. Csak természetes,

hogy akik saját kedvezőbb helyzetüket nagyobb szorgalmukra és takarékosságukra vezethetik vissza, melynek az alapot köszönhetik és nagyobb értelmüknek, mely minden alkalom kihasználására képesítette őket,* azt hiszik, hogy akik szegények maradnak, e tulajdonságok hiánya miatt maradnak azok.

Aki azonban megértette a vagyonmegoszlás törvényeit, mint azokat az előbbi fejezetekben kifejtettem, észreveszi e fölfogás hibáját. Az álokoskodás hasonló ahhoz, melyet az az állítás foglalna magában, hogy egy versenyben a versenyzők mindegyike győzhet. Hogy *bárki* győzhet, az igaz, de hogy *mindenki*, az lehetetlen.

Mert mihelyt a föld értékkel kezd bírni, a munkabér, mint láttuk, nem függ többé a munka igazi keresetétől vagy termelvényétől, hanem attól, ami a földjáradék levonása után a munkának marad; és ha az összes föld monopolizálva van, mint ahogy mindenütt így van, a legújabb országok kivételével, a földjáradék addig a pontig szorítja le a munkabért, amelynél a legrosszabbul fizetett osztály még épen megélni és szaporodni képes és ennélfogva a munkabér attól függ; amit a megélhetés mértékének nevezhetni, vagyis a megélhetéshez szükséges dolgok öszszegétől, melyet megszokás alapján a munkások minimumként követelnek és mely mellett hajlandók számukat fönntartani. Igy állván a dolog, szorgalom, ügyesség, takarékosság és értelem csak annyiban használhat az egyénnek, amennyiben föléje emelkedik az egyetemes színvonalnak, valamint a versenyfutásban is a gyorsaság csak annyiban használ a futónak, amennyiben túlhaladja versenytársait. Ha

* Nem is szólva a lelkiismeret hiányának előnyéről, mely gyakran az a döntő tulajdonság, mely milliomossá tesz valakit, aki különben szegény ember maradna.

egyik ember keményebben dolgozik, vagy az átlagosnál ügyesebben vagy értelmesebben, boldogulni fog; ha azonban az átlagos szorgalom, ügyesség, vagy értelem a magasabb pontig jut el, a munka nagyobb intenzitása csak a régi munkabért fogja kivívni és aki boldogulni akar, annak még keményebben kell dolgoznia.

Az egyes ember pénzt takaríthat meg béréből, ha úgy él, mint Franklin, aki mint inas és napszámos a vegetáriusságra adta magát és nem egy szegény családnak jobban menne dolga, ha megtanulta volna az olcsó ételek készítését, melyekhez Franklin Keimer nevű munkáltatója étvágyát szoktatni igyekezett, amit föltételül tűzött ki azért, hogy megcáfolójaként szerepeljen ama új vallás ellenfeleinek, mely új vallásnak Keimer óhajtott prófétája lenni.* Ha azonban a munkásság általában így élne, a bérek a végén aránylagosan esnének és aki takarékosság gyakorlása által akarna boldogulni vagy ennek tanítása által akarná a szegénységet enyhíteni, annak csakhamar valami még olcsóbb módot kellene kieszelnie a lélek és test egybetartására. Ha a mai viszonyok közt az amerikai iparosok a kínai életmód mértékére sülyednének, a végén a kínai munkabér mértékére is sülyednének, vagy ha az angol munkások megelégednének a bengáliai rizsdiétával és silány ruházkodással, a munka csakhamar ép oly rosszul fizettetnék Angliában, mint Bengáliában. A burgonyának Irországban való meghonosításától azt várták,

* Franklin a maga utánozhatatlan módján beszéli el, hogy Keimer hogy szegte meg fogadalmát, amikor egy sült malacot rendelt és ebédre két barátnőjét hívta meg, mikor azonban a malacot a társaság megérkezése előtt hozták be, Keimer nem tudott a kísértésnek ellenállni és maga ette meg az egészet.

hogy javítani fogja a szegény néposztály helyzetét, azáltal, hogy növeli a munkabér és a megélhetésük költsége közti különbséget. Következmény a földjáradék emelkedése és a munkabér esése volt, továbbá a burgonyavésszel együtt éhínség pusztította azt a népet, mely a megélhetés mértékét úgy leszállította, hogy a legközelebbi lépés már az éhhalál volt.

Ugyanígy, ha egy ember az átlagnál több órát dolgozik, növelni fogja munkabérét, azonban mindenkinek munkabére ily módon nem növelhető. Közismert dolog, hogy az oly foglalkozásokban, melyekben a munkaórák száma nagy, a bérek nem nagyobbak, mint amelyekben a munkaórák száma kicsiny; rendszerint fordítva van, minél hosszabb a munkanap, annál védtelenebb a munkás, annál kevesebb ideje van körülnézni és más erőre szert tenni, mint mely munkájához szükséges, annál kisebb lesz képessége arra, hogy foglalkozását megváltoztassa vagy kihasználja a viszonyokat. Hasonlóképen, az a munkás, aki segítségül veszi feleségét és gyermekeit, ezzel növelheti jövedelmét; azonban az oly foglalkozásokban, hol szokássá vált, hogy a munkást munkájában felesége és gyermekei támogassák, ismeretes, hogy az egész család bére átlag nem múlja fölül a családfő keresetét oly foglalkozásokban, hol csak ő maga szokott dolgozni. A svájci családmunka olcsósága vetekszik az amerikai géppel. A newyorki cseh szivarkészítők, kik együtt dolgoznak a bérkaszárnyák szobáiban, férfiak, nők és gyermekek, kevesebbre szállították le a szivarkészítés árát, mint amennyit a kínaiak San-Franciscóban kaptak.

Ezek az általános tények jól ismertek. Teljesen elismertetnek a közgazdaságtani főművekben, hol a malthusi elmélet alapján kapnak magyarázatot, mely szerint a népesség törekvése, hogy az élelmiszerek határán túlszaporodjanak. Az igazi magyarázat,

mint eléggé kimutattam, a földjáradék bérleszállító törekvése.

Ami a nevelés hatását illeti, érdemes róla külön szólni, mert állandó a hajlandóság, hogy ennek valami varázslatos befolyást tulajdonítsanak. Nos, a nevelés csupán annyiban nevelés, amennyiben az embert arra képesíti, hogy természeti képességeit jobban használja és az, amit nevelésnek nevezünk, ezt igen nagy részben elmulasztja. Emlékszem egy kis leányra, aki elég jártas volt az iskolai földrajzban és csillagászatban, aki azonban nagyon elcsodálkozott, amikor hallotta, hogy anyja kertjének talaja a föld felülete és ha egyetemet végzett ifjakkal beszélünk, soknak tudományát fogjuk a kis leányéhoz hasonlónak találni. Ritkán gondolkoznak jobban, sőt néha rosszabbul, mint akik sohasem voltak egyetemen.

Egy uriember, aki sok évet töltött Ausztráliában és jól ismerte a bennszülöttek szokásait (Rev. Dr. Bleesdale), miután fegyverhasználatuk csodás ügyességéről, a szél- és időváltozás előremondásáról és a legfélénkebb madarak tőrbeejtéséről mondott néhány példát, egyszer így szólt hozzám: »Azt hiszem, nagy tévedés e fekete fickókat tudatlanoknak tekinteni. Tudásuk különbözik a mienktől, de ebben általában jobban neveltek. Mihelyt járni kezdenek, mindjárt kis boomerang-okkal és más fegyverekkel tanulnak játszani, megfigyelni és ítélni és amikor elég öregek ahhoz, hogy a maguk lábán megálljanak, erre teljesen képesek, sőt tudásuk természetéhez képest azt mondanám, hogy jól nevelt uriemberek, ami több, mint amennyit sok fiatalemberünkről mondhatnék, akiknek pedig legjobb nevelési alkalmuk volt és mégis úgy érték el a férfikort, hogy képtelenek akár magukért, akár másokért valamit is tenni«.

Bármint is álljon ez, világos, hogy az értelem,

ami célja, nagy célja kellene hogy legyen a nevelésnek, amíg erre nem indítja és képesíti a tömeget, hogy fölfedezze és eltávolítsa az egyenlőtlen vagyonmegoszlás okát, csakis azáltal hathat a munkabérre, hogy növeli a munkaképességet. Ez ugyanaz a hatás, mint a nagyobb ügyesség vagy szorgalom. És csupán annyiban emelheti az egyes ember bérét, amennyiben a többiek fölé emeli. Amikor az írás és olvasás ritka műveletek voltak, az írástudónak nagy tisztelet és fizetés járt, most azonban az írni- és olvasnitudás oly általános képesség, hogy semmi előnyt sem nyujt. A kínaiak közt az írni- és olvasnitudás teljesen általánosnak látszik, a munkabér pedig Kínában a lehető legalacsonyabb. Az értelem terjedése, kivéve, amennyiben elégedetlenekké teszi az embereket oly helyzettel, mely a termelőket vesződséges életre kárhoztatja, míg a nem-termelők fényűzésben henyélnek, nem emelheti a munkabért általában és nem javíthatja semennyire sem a legalsó osztály helyzetét, a »sáralap«-ét, mint egy déli szenátor nevezte, melynek a földön kell maradnia, bármily magas is legyen a fölépítmény. A tényleges munkaerő semmiféle növekedése sem emelheti az általános munkabért, amíg a földjáradék nyeli el az összes elért nyereséget. Ez nem csupán elvekből való levezetés, hanem tény, melyet a tapasztalat bizonyít. A tudás növekvése és a találmányok haladása a munka tényleges erejét többszörösen megsokszorozta, anélkül, hogy a munkabért növelte volna. Angliában egy milliónál több közjótékonyságra szoruló van. Az Egyesült Államokban a szegényházak nőnek, a munkabérek pedig csökkennek.

Igaz, hogy nagyobb szorgalom és ügyesség, nagyobb előrelátás és fejlettebb értelem rendszerint együtt találhatók a munkásságnál a jobb anyagi helyzettel; hogy azonban ez okozat, nem pedig ok, azt eléggé

mutatja a tények viszonya. Ahol csak a munkások anyagi helyzete javult, személyes tulajdonságaikban is javulás állt be és ahol anyagi helyzetük romlott, e tulajdonságokban is romlás volt az eredmény; ellenben seholsem mutatható ki az anyagi helyzetben való javulásról, hogy ez egy puszta megélhetésért dolgozni kénytelen osztálynál a szorgalom, ügyesség, előrelátás vagy értelem növekedésének következménye, noha a tulajdonságok (avagy helyesebben szólva a velükjáró nagyobb kényelmi fok), ha egyszer elérettek az anyagi helyzet leszállításával szemben erős és nem egyszer elegendő ellenállóképességet nyujtanak.

Tény az, hogy azok a tulajdonságok, melyek az embert az állat fölé emelik, olyanokon alapulnak, melyek közösek az állattal és csupán ha állati szükségleteit kielégítette, fejlődhetik értelmi és erkölcsi természete. Ha egy embert állati léte szükségleteiért robotmunkára kényszerítünk, el fog veszíteni minden ösztönzést a szorgalomra, amely pedig az ügyesség szülője és csak azt teszi, amire kényszerítik. Ha helyzetét oly rosszá tesszük, hogy rosszabb alig lehet és kevés reménye lehet, hogy bármily munkával is javíthasson helyzetén, akkor nem fog többé a holnappal törődni. Ne hagyjunk neki szabad időt — a szabad idő nem munkahiány, hanem ama kényszerüség hiánya, hogy nem tetsző munkát végezzünk — és ha valakivel gyermekkorában népiskolát végeztetünk és ujsággal láttuk is el, sem tehetünk egy embert értelmessé.

Igaz, hogy egy nép vagy osztály anyagi helyzetének javulása nem nyilvánul meg azonnal szellemi és erkölcsi javulásban. Lehet, hogy a nagyobb munkabért eleinte lustálkodásra és pazarlásra fordítják. De a végén mégis nagyobb szorgalmat, ügyességet, értelmet és takarékosságot jelent. Összehasonlítva

különféle országokat, ugyanabban az országban különféle osztályokat, ugyanazt a népet különféle időben és ugyanazt a népet, ha kivándorlás változtatta meg helyzetét, egy eredményt tapasztalunk, t. i. hogy a szóbanforgó tulajdonságok ott jelentkeznek, ahol az anyagi helyzet javul és ott tűnnek el, ahol az anyagi helyzet nyomasztó. A szegénységet Bunyan a kétségbeesés tavának látta álmában, melybe az ítéletnapjáig dobhatja eredménytelenül a jó könyveket. Hogy az embereket szorgalmasakká, előrelátókká, ügyesekké és értelmesekké tehessük, mentesítve kell lenniök az inségtől. Ha azt akarjuk, hogy a rabszolga a szabad ember erényeivel birjon, először szabaddá kell tennünk.

III. *A munkások szervezkedése.*

Mint a föntebb megállapított vagyonmegoszlási törvényekből kitűnik, a munkások szervezetei emelhetik a munkabért, még pedig nem a többi munkás rovására, mint néha mondják, sem a tőke rovására, mint általában hiszik, hanem végeredményként a földjáradék rovására. Hogy általános béremelés nem lehetséges szervezkedés által, hogy bizonyos ágakban ilyként kivívott emelésnek a többi munkabért avagy a tőkekamatot avagy mindkettőt le kell szállítania, oly eszmék, melyek abból a téves fölfogásból erednek, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja. Az ily eszmék hamisságát nemcsak az általunk kifejtett vagyonmegoszlási törvények mutatták ki, hanem az eddigi tapasztalat is. A munkások szervezkedései által egyes ágakban elért béremelések számos példa szerint seholsem okozták más ágakban bérek hagyatlását avagy a haszon leszállását. A bérek leszállítása, kivéve amennyiben fix tőkéjét vagy kötött szerző-

déseit illeti, a munkáltatónak csak annyiban használhat, emelésük pedig csak annyiban árthat, amennyiben a többi munkáltatóval szemben reá nézve ebből előnyös vagy hátrányos helyzetbe jut. Az a munkáltató, akinek először sikerül munkásai bérét leszállítani vagy először kénytelen bérüket emelni, oly előnyt nyer, vagy hátrányba kerül versenytársaival szemben, mely azonnal megszűnik, mihelyt ők is belekerülnek a bérmozgalomba. Amennyiben azonban e munkabérváltoztatás üzleti kötéseit vagy árúkészletét illeti, ez a termelési költség változása folytán reá nézve tényleges nyereség vagy veszteség lehet; noha ez a nyereség vagy veszteség tisztán viszonylagos lévén, az egész társadalom szempontjából elenyészik. És ha a munkabérváltozás változást idéz elő a megfelelő keresletben, a gépekbe, épületekbe vagy egyébbe fektetett tőkét értékesebbé vagy értéktelenebbé teszi. Azonban itt is uj egyensúly áll helyre, minthogy kivált progressziv országban a fix tőke kevésbé mozgékony, mint a forgótőke. Ha a tőke bizonyos formájából kevés van, a tőke ama törekvése, hogy ily formát öltsön, csakhamar létrehozza a kívánt mennyiséget, ha pedig túlsok ván, a szaporodás megszűnte csakhamar helyreállítja az egyensúlyt.

Míg azonban a munkabér változása egy bizonyos ágban okozhat változást az illető munka utáni keresletben, nem változtathatja meg az összes keresletet. Tegyük föl pl., hogy a munkások egy szövetkezése egy bizonyos termelési ágban egy országban emeli, viszont a munkáltatók egy szövetkezése egy másik országban ugyanabban az ágban leszállítja a bért. Ha a változás elég nagy, az első ország egész vagy részleges szükségletét most a másik ország ugyanily termelvényeinek behozatala fogja fedezni. Azonban világos, hogy egy bizonyos fajú behozatal növekvésének vagy másféle cikkek behozatalát kell

csökkentenie vagy a kivitelt kell megfelelően növelnie. Mert csupán tőke és munka termékéért kívánhat vagy szerezhet egyik ország a másiktól tőke- és munkaterméket. Az az eszme, hogy a munkabér leszállítása emelheti, emelése pedig leszállíthatja egy ország kereskedelmét, ép oly alaptalan, mint az a gondolat, hogy egy ország jóléte növelhető a behozatalra vetett adó vagy csökkenthető az ily adó megszüntetése által. Ha egy országban az összes munkabéreket megkétszereznék, ez az ország továbbra is ugyanazokat az árúkat vinné ki és hozná be és pedig ugyanabban az arányban, minthogy a csere nem az abszolút, hanem a relatív termelési költségtől függ. Ha azonban a termelés egyes ágaiban a munkabér kétszereződnék meg, másokban pedig vagy nem, vagy nem annyira növekednék, a behozott árúk arányában változás állna, azonban kivitel és behozatal aránya változatlan maradna.

Noha ilyképen a munkásságnak béremelő szövetkezései elleni ellenvetések alaptalanok, noha az ily szövetkezések nem szállíthatják le a többi munkabért vagy a tőkekamatot, sem nem sérthetik a nemzeti jólétet, azonban oly nehézségek állnak az ily munkásszövetkezések útjában, hogy az általuk elérhető jó hatása igen korlátolt, holott vannak bennrejlő hátrányai.

Egy vagy több foglalkozásban a munkabér emelése, ami mindaz, amit a munkásság bármiféle szövetkezései eddig megkiséreltek, oly nehéz föladat, melynek nehézsége fokozatosan növekszik. Mert minél magasabb az a színvonal, melyre a többi foglalkozás rendes színvonala fölé emeltetett egy foglalkozásban a munkabér, annál erősebb a tendencia a visszaesésre. Igy ha a nyomdászegylet sikeres sztrájk vagy ezzel való fenyegetés által tíz százalékkal emeli a szedés normális munkabérét a többi munkabérhez viszonyítva,

a megfelelő kereslet és kínálat azonnal érintve vannak. Egyfelől leszállítási törekvés mutatkozik a szükséges szedés mennyiségét illetőleg, másfelől a nagyobb munkabér növelni törekszik a szedők számát, amit a legerősebb szervezkedés sem akadályozhat meg teljesen. Ha az emelkedés húsz százalék, e törekvés még erősebb, ha ötven, fokozattan erősebb és így tovább. Úgy hogy még oly országokban is, mint Anglia, ahol a foglalkozások közti határvonalak sokkal élesebbek, áthágásuk pedig nehezebb, mint az Egyesült Államokhoz hasonló országokban, amit a munkásegyletek tehetnek, még egymással szövetkezve is, a munkabérek emelésében, aránylag csekély és még e kevés is szűk körre vonatkozik és nem érinti a szervezetlen munkások olcsóbb rétegét, melynek helyzete pedig leginkább szorul a segítségre és mely döntőleg határozza meg a fölötte levők helyzetét. Az egyetlen mód, mellyel a munkabérek bizonyos mértékben és állandóságban így emelhetők, mint ezt az Internationale-k tervezték, az összes munkásság bevonásával volna elérhető. Azonban az ily szervezkedés tényleg lehetetlennek mondható, mert a szervezkedés nehézségei, melyek a jól fizetett és kis körökben is nagyok, még nagyobbak lesznek, amint lefelé megyünk az igazi létrán.

E kitartási küzdelemnél, mely az egyetlen mód, melyet a szervezetek bizonyos sikerrel használhatnak a munkabérelmelésre, nem szabad megfeledkezni arról, hogy kik az igazi ellenfelek. Nem a munka és tőke, hanem egyfelől a munkások, másfelől a földtulajdonosok. Ha munka és tőke közt folyna a harcz, az esélyek egyenlőbbek volnának. Mert a tőke kitartóképessége csak kevéssel nagyobb a munkáénál. A tőke nemcsak nem keres, ha nincs használatban, hanem pusztulásnak indul, mert csaknem minden formájában csupán folytonos javítás által tartható

fönn. A föld ellenben nem vész éhen, mint a munkások, sem nem indul pusztulasnak, mint a tőke, tulajdonosai tehát várhatnak. Igaz, hogy zaklatást szenvedhetnek, azonban ami nekik zaklatás, az a tőkének pusztulás, a munkásnak pedig éhhalál.

Anglia egyes részeiben a mezőgazdasági munkások szervezkedni igyekezenek, hogy nyomorúságosan alacsony béreiket emeljék. Ha a tőke kapná azt az óriási különbséget, mely munkájuk valódi hozadéka és ama alamizsna közt van, melyet belőle kapnak, csupán erős szervezkedésre volna szükségük, hogy a sikert maguknak biztosítsák, mert a bérlők kik közvetlen munkáltatóik, alig vagy egyáltalában nem lehetnek meg inkább munkások nélkül, mint a munkások bér nélkül. Azonban a bérlők a földjáradék leszállítása nélkül nem sokat engedhetnek és így a földtulajdonosok és munkások közt kell a küzdelemnek elkövetkeznie. Tegyük föl, hogy a szervezkedés oly alapos, hogy az összes mezőgazdasági munkásokat magábanfoglalja és megakadályozhat mindenkit abban, aki helyüket el akarná foglalni, hogy ezt megtegye. A munkások jelentékeny béremelés nélkül vonakodnak dolgozni ; ezt a bérlők csupán a földjáradék jelentékeny leszállítása után adhatják meg és kívánalmaik támogatására más módjuk nincs, mint a munkásoknak, t. i. hogy vonakodnak tovább termelni. Ha a termelés így megakad, a földtulajdonosok csupán a földjáradékot veszítenék, viszont a föld a parlagonheverés által csak nyerne. A munkások azonban éhen vesznének. És ha mindenféle angol munkások egy nagy ligába állnának össze a munkabér emelése céljából, az igazi harc csak ez volna, hasonló viszonyok közt. Mert a munkabér másként, mint a földjáradék leszállításával nem növelhető és általános megakadás esetén a földtulajdonosok mégis csak megélhetnének, a mindenféle munkásoknak

azonban vagy éhen kell veszniök, vagy ki kell vándorolniok. Anglia földtulajdonosai tulajdonjoguknál fogva Anglia urai. Ennyire igaz az, hogy »bárkié is legyen valaha a föld, azé gyümölcse is«. A fehér napernyők és gőgtől ittas elefántok az angol föld adományával együtt jártak és az egész nép hatalmát addig vissza nem nyerheti, míg ez az adomány vissza nincs foglalva. Ami Angliára igaz, általában igaz.

Azt lehetne mondani, hogy a termelés ily fönnakadása sohasem fordulhat elő. Ez igaz; de csak azért, mert az ezt okozható alapos munkásszervezkedés nem lehetséges. Azonban a föld fix és meghatározott természete a földtulajdonosokat sokkal könnyebb és hatályosabb szervezkedésre képesíti, mint amilyenre akár a munkások, akár a tőkések képesek. Hogy szervezkedésük mily könnyű és hatályos, arra számos történelmi példa van. És a föld használatának föltétlen szükségessége és az a bizonyosság, hogy minden haladó országban értékében nőnie kell, a földtulajdonosokra formális szervezkedés nélkül is oly hatással van, mint aminőt munkások és tőkések közt csak a legszigorúbb szervezkedés hozhatna létre. Ha egy munkást munkaalkalmától megfosztunk, csakhamar igyekezni fog bármily föltétellel is munkát keresni, ha azonban az üzérkedés visszamenő hulláma a névleges földértéket világosan valódi értéke fölött hagyja, aki csak fejlődő országban élt, tudja, hogy mily makacsul ragaszkodnak a földtulajdonosok az árakhoz.

E gyakorlati nehézségeken kívül a munkabéremelésnek kitartás általi kierőszakolásában oly hátrányok vannak, melyeket a munkásoknak észre kellene venniök. Előítélet nélkül beszélek, mert még mindig tiszteletbeli tagja vagyok annak az egyletnek, melyet mikor szakmámban dolgoztam, mindig lojálisan támogattam. De mint látni való, az a módszer,

mely nélkül egy munkásegylet sem működhetik, szükségkép romboló; szervezete szükségkép zsarnoki. A sztrájk, az egyetlen mód, mellyel a munkásegylet követeléseit kivívhatja, romboló harc, ép olyan, mint az a harc, melyre San Francisco első napjaiban egy különc, kit »Pénzkirály«-nak neveztek, hívott ki egy embert, ki neki fösvénységet vetett szemére. Azt ajánlotta, hogy menjenek le a rakparthoz, fölváltva dobjanak húszdollárosokat a tengerbe, míg egyikük meg nem adja magát. A sztrájkkal járó kitartási küzdelem tényleg az, amihez hasonlították — harc és mint minden harc, kevesbíti a vagyont. És szervezetének, mint harciszervezetnek, zsarnoknak kell lennie. Valamint az oly embernek, aki szabadságharcért lép egy hadseregbe, föl kell adnia személyes szabadságát és egy nagy gép puszta részévé kell lennie, így áll a dolog a munkásokkal is, kik sztrájkra szervezkednek. E szervezetek tehát szükségképen rombolói épen annak, amit a munkások általuk elnyerni óhajtanak, a vagyonnak és szabadságnak.

Van egy ősi hindu módja egy jogos követelés behajtásának, melyhez hasonló valamit Sir Henry Maine az írek ősjogában is talált. Ezt úgy nevezik, hogy *dharna*-t ülni, amikor a hitelező követelését úgy igyekszik behajtani, hogy leül adósa ajtajához és vonakodik enni és inni, mig pénzét meg nem kapja.

Ilyenféle a munkásszervezetek módszere is. A szakszervezetek sztrájkjaiban *dharna*-t ülnek. Azonban abban különböznek a hinduktól, hogy őket babona hatalma nem támogatja.

IV. *A szövetkezés.*

Most és bizonyos idő óta divatos a szövetkezésről prédikálni, mint a munkásosztály bajainak leghatásosabb gyógyszeréről. Azonban a szövetkezésnek, mint a társadalmi bajok gyógyszerének e hatályosságára nézve sajnosan láttuk, hogy e bajok nem a munka és tőke közti harcból erednek és ha a szövetkezés általános volna, nem emelhetné a munkabért és nem enyhíthetné a szegénységet. Ez könnyen kimutatható.

A szövetkezés kétféle: szövetkezés a szükségletek fedezésére és a termelésre nézve. A szükségletek fedezésére irányuló szövetkezés pedig, bármennyire is menjen a közvetítők kizárásában, csupán a csere költségét szállítja le. Csupán munkamegtakarításra és a kockázat kiküszöbölésére vonatkozó fogás és hatása a vagyonmegoszlásra nézve csak ugy lehet, mint azoknak a javításoknak és találmányoknak, melyek ujabb időben oly csodálatosan olcsították és könnyítették a cserét, t. i. a földjáradék emelése. A termelésre való szövetkezés pedig egyszerűen visszatérés arra a munkabérfizetésre, mely a bálnavadászatnál még szokásos és melyet »rész«-nek neveznek. Fix munkabér helyettesítése aránylagos munkabérrel, amire csaknem minden foglalkozásban van példa; vagy ha a vezetés a munkásokra van bízva és a tőkés csak a tiszta hozadékból kap részt, egyszerűen az a rendszer, mely a római birodalom ideje óta az európai földművelésben nagy mértékben uralkodik, a felesrendszer. Mindez, amit a termelés céljából való szövetkezés mellett fölhoznak, az, hogy a munkást tevékenyebbé, szorgalmasabbá teszi, vagyis, hogy növeli a munka hatályosságát. Hatása tehát ugyanoly irányú, mint a gőz-, pamuthántoló-

vagy az aratógépé, szóval mint mindazé, amiből az anyagi haladás áll és hatása csak ugyanaz lehet, t. i. a földjáradék növekedése.

Hogy társadalmi problémák tárgyalásánál elemi fogalmak miként ignorálhatók, annak meglepő bizonyítéka az, hogy a közkeletű közgazdasági és félig közgazdasági irodalom oly nagy jelentőséget tulajdonít a szövetkezésnek, mint béremelő és szegénységet irtó eszköznek. Világos, hogy ily általános tendenciája nincs.

Mellőzve azokat a nehézségeket, melyek a jelen körülmények közt akár a fogyasztási, akár a termelési szövetkezéssel járnak és föltéve, hogy annyira elterjednének, hogy elfoglalnák a jelenlegi módszerek helyét, ha a szövetkezeti üzletek összeköttetést létesítenének a legkisebb költséggel termelő és fogyasztó közt és ha a szövetkezeti műhelyek, gyárak, farmok és bányák helyettesítenék a vállalkozó tőkést, aki fix béreket fizet és növelnék a munka hatályosságát, mi lenne akkor? Egyszerűen az, hogy ugyanazt a vagyont kevesebb munkával lehetne termelni és így a földnek, minden vagyonforrásának, tulajdonosai a vagyonból nagyobb részt követelhetnének földjük használatáért. Ez nem csupán elmélet, ezt a tapasztalat és a tények igazolják. Javított eljárásoknak és jobb gépeknek ugyanaz a hatásuk, mint amire a szövetkezés törekszik, t. i. leszállítja a javaknak ama költségét, melybe a fogyasztóhoz juttatásuk kerül és növeli a munka hatályosságát és ez az, amiben a régi országok előnnyel birnak az újakkal szemben. De mint a tapasztalat bőven kimutatta, a módszerek és gépek javítása a termelésben és cserében nem bír javító tendenciával az alsó osztály helyzetére vonatkozólag és a munkabér ott alacsonyabb és a szegénység ott nagyobb, ahol a csere költsége minimális és a termelést a legjobb gépek

segítik elő. Ez az előny csupán a földjáradékot növeli.

De képzelhető-e szövetkezés a termelők és földtulajdonosok közt? Ez egyszerűen a földjáradéknak természetbeni fizetését jelentené, amint most Kaliforniában és a déli államokban van, hol a földtulajdonos részt kap a termésből. A számítási módszertől eltekintve semmiben sem különbözik az angliai készpénzfizető rendszertől. Ha akarjuk, szövetkezésnek nevezhetjük, azonban a szövetkezés föltételeit mégis csak ugyanazok a törvények szabnák meg, amelyek a földjáradékot és ahol a föld monopolizálva van, a termelőképesség növekvése csupán arra adna hatalmat a földtulajdonosoknak, hogy nagyobb részt követeljenek.

Hogy a szövetkezést sokan a munkáskérdés megoldásának vélik, az abból származik, hogy ahol megkisérelték, számos esetben érezhetően javította a közvetlen részesek helyzetét. Ennek magyarázata azonban egyszerűen az, hogy ezek az esetek elszigeteltek. Valamint a szorgalom, takarékosság vagy ügyesség javíthatja az oly munkások helyzetét, kik ezzel nagyobb mértékben birnak, azonban hatása elmúlik, mikor az ilyféle előny általánossá válik, úgy a fogyasztási cikkek beszerzését illető előny, avagy bizonyos munka különleges hatályossága oly előnyöket biztosíthat, melyek azonnal eltűnnének, mihelyt annyira elterjedtekké válnának, hogy a vagyonmegoszlás általános viszonyait érintenék. És igaz az, hogy ha a lehetséges nevelő hatástól eltekintünk, a szövetkezés semmiféle oly általános eredményeket el nem érhet, melyeket a verseny ne idézhetne elő. Valamint a készpénzért olcsón eladó üzletek hatása az árakra hasonló a fogyasztási szövetkezetekéhez, úgy a termelésben való verseny az erők hasonló elrendezéséhez és oly munkamegosztáshoz vezetne,

mint a termelő szövetkezetek. Hogy a termelőképesség növelése nem növeli a munkabért, annak oka nem a verseny, hanem a verseny egyoldalúsága. A föld, mely nélkül nincs termelés, monopolizálva van és a termelőknek használatáért való versenye a munkabért minimumra szállítja le és a növekvő termelőképesség minden előnyét a földtulajdonosoknak juttatja nagyobb földjáradék és növekedett földérték formájában. Ha e monopóliumot eltöröljük, akkor a verseny csak azért létezhetnék, hogy azt a célt valósítsa meg, melyre a szövetkezés törekszik: hogy mindenkinek megadja azt, amit becsülettel megkeresett. Ha e monopóliumot megszüntetjük, a termelés egyenlők szövetkezésévé válik.

V. *Állami vezetés és beavatkozás.*

Azok a határok, melyek közt könyvemet tartani kívánom nem engedik meg ama módszerek részletes vizsgálatát, melyeknek célja a szegénységet a termelésre és vagyongyűjtésre vonatkozó kormányrendeletek által kiirtani, amely rendelkezések leggyökeresebb formájukban szocialisztikusaknak neveztetnek. Nem is szükséges, mert valamennyinek ugyanazok a hibái vannak. Ezek az egyéni tevékenységnek állami vezetéssel való helyettesítésében állnak és abban, hogy megszorítással igyekeznek biztosítani azt, amire a szabadság alkalmasabb. Ami a szocialisztikus eszmékkel járó igazságot illeti, erről később lesz mondanivalóm; azonban világos, hogy aminek szabályozó és megszorító íze van, már magában véve rossz és kerülendő, ha bármiféle más mód mutatkozik ugyane cél elérésére. Hogy pl. e szóbanforgó eljárások egyik legegyszerűbbjét és legenyhébbjét vizsgáljuk, vegyük a fokozatos jövedelmi

adót. Az a cél, melyet kitűz, t. i. a vagyon óriási koncentrációjának csökkentése vagy megakadályozása, jó; azonban ez az eszköz nagy számú, inkvizitori hatalommal fölruházott hivatalnoksággal jár, megvesztegetésre és hamisesküre való kisértéssel és egyéb kibúvási módokkal, melyek a közvéleményt demoralizálják és jutalmat tűznek ki a lelkiismeretlenségre és adót a lelkiismeretességre, végül pedig az adó hatásának arányában csökkentik a vagyongyűjtésre való kedvet, ami a termelés haladásának egyik legnagyobb ereje. Viszont, ha az a részletes terv megvalósítható volna, hogy mindent rendezzünk és mindenki számára helyet találjunk, a régi Peruéhoz hasonló társadalmi helyzetünk volna, vagy olyan, aminőt örök dicsőségükre Paraguájban a jezsuiták alapítottak és oly sokáig fönntartottak.

Nem mondom, hogy az ily helyzet nem jobb annál, mint amely felé most látszunk haladni, mert a régi Peruban, noha a termelés csak vas és háziállatok hiányában a legnagyobb nehézségekkel küzdött, szükség sohasem volt és a nép énekelve ment munkába. Ezt azonban fölösleges megvitatni. Az ilyenhez hasonló szocializmust a modern társadalommal sikeresen meg nem kisérelheti. Az egyetlen erő, mely erre valaha képes volt, az erős és határozott vallási hit, alig van és egyre fogy. Kinőttünk a törzsi szocializmus állapotából és nem helyezkedhetünk belé vissza, kivéve visszaesés által, ami anarchiát és talán barbarizmust jelentene. Máris világos, hogy kormányaink e kisértetbe belebuknának. Munka és jutalom értelmes elosztása helyett olyanféle berendezésünk lenne, mint a sziciliai gabona elosztása volt a római időkben és a demagógból csakhamar császár lenne.

A szocializmus eszméje nagy és nemes és azt hiszem, hogy megvalósítható, azonban ily társadalmi

helyzet nem gyártható, ennek nőnie kell. A társadalom szervezet, nem gép. Csupán részeinek egyéni élete által élhet. És az összes részek szabad és termé-szetes fejlődése által biztosítható csak az egész harmóniája. Ami a társadalmi ujjászületéshez szükséges, benne van azoknak az orosz hazafiaknak jelszavában, kiket néha nihilistáknak neveznek: »Földet és szabadságot!«

VI. *A föld általánosabb fölosztása.*

Egyre terjedő érzés van, hogy a földtulajdon valamelyes összeköttetésben van a társadalmi nyomorral, mely a legtöbb haladó országban megnyilatkozik; azonban ez az érzés egyelőre többnyire még csak abban mutatkozik, hogy a földnek általánosabb fölosztását kívánja. Angliában a földdel való szabadkereskedelmet, bérlőjogot vagy az örökösök közti egyenlő földfölosztást, az Egyesült Államokban pedig az egyéni birtokok kiterjedésének korlátozását hangoztatják. Angliában azt is javasolták, hogy az állam sajátítsa ki a földtulajdonosokat és az Egyesült Államokban, hogy pénzsegélylyel tegyék lehetővé a letepülést közföldeken. Az előbbi javaslatot mellőzzük egyelőre, az utóbbi, megkülönböztető jellegét illetőleg az oly intézkedések kategóriájába tartozik, melyekről az előbbi részben volt szó. Fölösleges bizonyítani, hogy a közpénzek adása vagy kölcsönzése mily visszaélésére és demoralizációra vezetne.

Hogy amit az angol irók földdel való szabadkereskedelemnek neveznek — a földátirással járó illetékek és megszorítások eltörlése — mennyiben mozdítaná elő a mezőgazdasági föld megoszlását, be nem láthatom, noha a városi tulajdont illetőleg lehet ily hatása. A vétel és eladás korlátozásának eltörlése

csupán azt tenné lehetővé, hogy a földtulajdon gyorsabban öltené azt az alakot, mely felé törekszik. Hogy pedig ez az irányzat Nagy-Britanniában a koncentráció, azt bizonyítja az a tény, hogy az átirási költség által fölállitott nehézségek dacára ott a földtulajdon koncentrálódott és állandóan koncentrálódik, hogy pedig ez az irányzat általános, azt bizonyítja, hogy e koncentrációs folyamat az Egyesült Államokban is megfigyelhető.

Ezt habozás nélkül mondom ki az Egyesült Államokra nézve, noha néha statisztikai táblázatokat idéznek az ellenkező irányzat bizonyítására. Hogy azonban oly országban, mint az Egyesült Államok, mint koncentrálódik a földtulajdonosság, noha a népszámlálási táblázatok a birtokok átlagos térfogatának csökkentését mutatják, az azonnal kitűnik. Amint a föld megmívelés alá kerül és a népesség szaporodásával alacsonyabb rendűről magasabbrendű vagyis intenzív megmunkálás alá kerül, a birtokok terjedelme csökkenni kezd. Egy kis állattenyésztésre való terület nagy szántóföld volna, egy kis szántóföld nagy gyümölcsös, szőllő, faiskola vagy zöldséges kert lenne és egy még ily célokra is kis földsáv nagy városi telket jelentene. Igy tehát a népesség növekvése, mely a földnek magasabbrendű azaz intenzívebb megmunkálását okozza, természetszerűleg leszállítja a birtokok terjedelmét, az új országokban nagyon szembeötlő folyamat által; azonban ezzel együttjárhat a földtulajdon oly koncentrációja, melyet ha a birtokok átlagos kiterjedését mutató táblázatok nem is tüntetnek ki, mégis világosan látható. A városokban átlag egy holdas birtokok a földtulajdon nagyobb koncentrációját mutathatják, mint egy ujonnan telepített község átlagos 640 holdas birtokai. Azért utalok erre, hogy bebizonyítsam azoknak a kimutatásokból levont következtetéseknek csalárd-

ságát; melyekkel oly gyakran hozakodnak elő az Egyesült Államokban annak bizonyítására, hogy a földmonopólium oly baj, mely önmagát gyógyítja meg. Ellenkezőleg, tény az, hogy a földtulajdonosoknak az egész népességhez való aránya állandóan csökken. És hogy az Egyesült Államokban, mint Nagy-Británniában a mezőgazdaságban erős koncentrációs irányzat van, az világosan látható. Mint Angliában és Irországban, a kis farmok nagyokba olvadnak, így Uj Angliában a Massachusetts állami munkásstatisztikai hivatal jelentése szerint a farmok kiterjedése növekszik. Ez a tendencia az ujabb államokban és territóriumokon még észrevehetőbb. Néhány év előtt egy 320 holdas farm az Unió északi részében szokásos földmívelő rendszer alapján nagy lett volna, talán akkora, amekkorát egy ember haszonnal megmunkálhatott volna. Ma Kaliforniában földmívelő (nem állattenyésztő) farmok vannak, melyek tíz, húsz, negyven és hatvanezer holdasok, holott a dakotai átlagos farm százezer holdra terjed. Az ok világos: a gépek használata a mezőgazdaságban és a nagybani termelés általános irányzata. Ugyanez az irányzat, mely a sok kézi szövőgépes független takácsot a munkáshadsereges gyárral helyettesíti, a földmívelésben is mutatkozik.

E tendencia léte két dolgot bizonyít: először, hogy az oly intézkedések, melyek csupán a föld nagyobb megoszlását könnyítik, hatástalanok maradnak; és másodszor, hogy az ezt erőszakoló intézkedések megakasztanák a termelést. Ha a föld nagy tömegben olcsóbban mívelhető, mint kicsinyben, a kis területű birtokokra való korlátozás leszállítaná az összvagyon termelését és amennyiben az ily korlátozás elő van irva és keresztűl van víve, oly mértékben csökkenti a munka és tőke általános termelékenységét.

Ha az, ami ulsteri bérlőjog néven ismeretes, egész Nagy-Británniára terjesztetnék ki, ez csak annyit jelentene, mintha a földesúr birtokából a bérlőnek hasítanánk ki egy birtokot. A munkás helyzete egy szikrát sem javulna. Ha a földesuraknak tilos volna bérlőiktől a haszonbér emelését követelni vagy bérlőiket kitenni, míg a megállapított bért fizetik, a termelők tömege mitsem nyerne. A földjáradék mégis növekednék és egyre csökkentené a termelőkből a munkának és tőkének jutó részt. Az egyetlen különbség az lenne, hogy az első földesúrak bérlői, akik most maguk is földesúrak lennének, nyernék a többletet.

Ha az egy személy birtokában levő föld mennyisége korlátoztatnék a végrendeletek és öröklések szabályozása vagy fokozatos adó által és Nagy-Británnia néhány ezer földbirtokosa két vagy három millióra szaporodnék, e két vagy három millió ember nyerne. Azonban a többiek semmit sem nyernének. Nekik csak annyi részük volna a földtulajdonnak jutó előnyökben, mint ezelőtt. És ha, ami nyilván lehetetlen, a földet becsületesen szétosztanák az egész nép közt, egyenlő részekben és törvények hozása vetne gátat a koncentráló törekvéseknek azáltal, hogy egy bizonyos mennyiségnél többet bírni tilos volna, mi lenne a népesség szaporodása után?

Hogy a föld nagyobb eloszlása mire vezetne, azt eléggé mutatják Franciaország és Belgium ama vidékei, ahol a kisbirtok uralkodik. Hogy a föld ily megoszlása egészben véve sokkal jobb és hogy az államnak sokkal szilárdabb alapot nyujt, mint amilyen Angliában van, az kétségtelen. Hogy azonban a munkabért nem emeli és hogy a tisztán munkások helyzetét nem javítja, az is világos. E francia és belga parasztok oly szigorú takarékosságot gyakorolnak, mely minden angol nyelvű nép előtt ismeret-

len. És ha az alsóbb osztály nyomorának és inségének szembeötlő jelenségei nem oly nyilvánvalók, mint a csatorna másik partján, ez nézetem szerint nemcsak ennek tulajdonítható, hanem egy másik ténynek is, mely magyarázza a kisbirtok megmaradását, t. i. hogy az anyagi haladás nem volt oly gyors.

A népesség sem szaporodott oly gyorsasággal (sőt ellenkezőleg, csaknem változatlan maradt), valamint a termelés módjában való változások sem voltak nagyok. Mindamellett Laveleye, akinek minden elfogultsága a kisbirtok mellett szól és kinek tanubizonysága tehát nagyobb súlylyal bír, mint az angol megfigyelőké, kikről föltehető, hogy saját hazájuk rendszere javára elfogultak, azt állapítja meg a Belgium és Hollandia földbirtokrendszereiről szóló iratában, melyet a Cobden-Club adott ki, hogy a munkás helyzete is rosszabb kisbirtok-rendszer mellett, mint Angliában; viszont a bérlőket — mert bérletek még ott is vannak, ahol a föld fölaprózása a legnagyobb — oly irgalmatlanul zsarolják ki, hogy ez Angliában, sőt Irországban is ismeretlen, a választójog pedig »nem hogy emelné őket társadalmi tekintetben, hanem inkább megszégyenítés és megalázás forrása rájuk nézve, mert a földesúr parancsa szerint kötelesek szavazni, nem pedig saját hajlamaik és meggyőződésük parancsa szerint«.

Míg így a föld megoszlása nem gyógyíthatja meg a földmonopólium bajait, míg hatása nem lehet sem a béremelésre, sem az alsóbb osztály helyzetének javítására, addig másrészt tendenciája az, hogy megakadályozza a gyökeresebb intézkedések elfogadását, sőt javaslatbahozását és hogy megerősítse a fönnálló igazságtalan rendszert azáltal, hogy föntartásában nagyobb számot tegyen érdekeltté. Laveleye az idézett dolgozat végén a föld nagyobb megosztását legbiztosabb módszerűl ajánlja, hogy az angol nagy-

birtokosokat valami sokkal radikálisabb elől biztosítsa. Noha a törpe birtok vidékein a munkás helyzete, mondja, a legrosszabb Európában és a bérlőt földesura jobban elnyomja, mint az ir bérlőt, mégis »a társadalmi rend elleni érzés«, folytatja Laveleye, nem nyilatkozik meg«, mert:

»A bérlő, noha a földbér állandó emelkedése nehezedik rá, magához hasonló parasztok közt él, kiknek bérlőik vannak és kiket ép úgy kihasználnak, mint a nagybirtokosok a magukéit. Apja, testvére, talán ő maga valami egy hold föld tulajdonosa, melyet a lehető legnagyobb haszonbérért ad ki. A korcsmában a parasztbirtokosok úgy dicsekszenek nagy haszonbéreikkel, mint ahogy dicsekednének, hogy jó áron adták el disznaikat vagy krumplijukat. Igy tehát a nagy haszonbér szedése egészen természetes dolognak tűnik előtte és álmában sem jut eszébe, hogy a földtulajdonosokat, mint osztályt vagy magát a földtulajdont hibáztassa. Alig is gondol az uralkodó földesurak kasztjának eszméjére, mint »vérszomjas zsarnokok«-ra, kik a szegény bérlők verejtékén híznak és maguk nem dolgoznak, mert a legszigorúbb föltételeket nem a nagybirtokosok szabják, hanem saját társaik. A parasztság közti elosztása egy bizonyos számú kisbirtoknak tehát a nagybirtokosokra nézve bizonyos tekintetben bástyák és a parasztbirtok túlzás nélkül nevezhető villámhárítónak, mely a társadalomtól oly veszélyeket tart távol, melyek egyébként heves katasztrófákat okoznának.

A földnek nagybirtokokban való koncentrálása kisszámú család kezében bizonyos provokálása az egyenlősítő törvényhozásnak. Anglia helyzete, bármily irígylésreméltó is sok tekintetben, e részben a jövőt illetőleg vészteljes.«

Előttem épen a Laveleye által jelzett ok folytán Anglia helyzete reménnyel telinek látszik.

Hagyjunk föl minden kisérlettel, hogy a földmonopólium bajaitól a földtulajdon korlátozása által

szabaduljunk. A föld egyenlő fölosztása lehetetlen és ezt kivéve minden más enyhítés, nem pedig gyógyulás volna, és pedig oly enyhülés, mely akadályozná a gyógyulást. Oly gyógyszer figyelembe sem vehető, mely nem esik össze a társadalmi fejlődés természetes irányával és mely nem úszik úgyszólván az idők árjával. Hogy a feljődés rendje a koncentrálás, az kétségtelen, emberek koncentrálása nagy városokban, kézművességeké nagy gyárakban, szállítási, vasúti és gőzhajózási vonalakban és földmívelésé nagy területeken. A legkisebb üzletágak hasonlóan koncentrálódnak — izeneteket és kézitáskákat társaságok szállítanak tovább. Az idő összes árjai a koncentrálás felé folynak. Hogy ellenállhassunk neki, meg kellene semmisítenünk a gőzt és a villanyt el kellene bocsájtani emberi szolgálatból.

II. FEJEZET.

Az igazi gyógyszer.

Kinyomoztuk, hogy az egyenlőtlen vagyonmegoszlás, mely a modern civilizáció átka és veszedelme, a magán földtulajdon intézményére vezethető vissza. Láttuk, hogy amíg ez az intézmény létezik, a termelőképesség növekvéséből állandóan nem származhatik haszon a tömegekre, sőt ellenkezőleg, még inkább rontja helyzetüket. Az összes gyógyszereket megvizsgáltuk, a magán földtulajdon eltörlésén kívül, melyekben rendszerint bíznak vagy melyeket javasolnak a szegénység enyhítésére és a vagyon jobb megoszlására és valamennyit hatástalannak vagy keresztülvihetetlennek találtuk.

Csak egy mód van minden baj megszüntetésére és ez: az ok megszüntetése. A szegénység egyre mé-

lyebb lesz, amint a vagyon növekszik és a munkabér leszáll, holott a termelőképesség nő, mert a föld, minden vagyon forrása és minden munka színtere, monopolizálva van. Hogy a szegénységet kiirtsuk, hogy a munkabért azzá tegyük, aminek az igazság kívánja, t. i. a munkás teljes keresetével egyenlővé, az egyéni földtulajdon helyébe a közös földtulajdont kell tennünk. Semmi más el nem hat a baj gyökeréig, semmi másban nem lehet a legkisebb remény sem.

A mai civilizációt jellemző igazságtalan és egyenlőtlen vagyonmegoszlásnak és a belőle eredő bajoknak tehát ez az orvossága:

A földet közös tulajdonná kell tennünk.

Erre az eredményre oly vizsgálódás után jöttünk, melynél minden lépést megvizsgáltunk és biztosítottunk. Az okfejtés láncából egy szem sem hiányzik és egy szem sem gyönge. Dedukció és indukció egyazon igazsághoz vezettek bennünket, hogy az egyenlőtlen földtulajdon egyenlőtlen vagyonmegoszlásra vezet. És minthogy a dolgok természeténél fogva az egyenlőtlen földtulajdon elválaszthatatlan az egyéni földtulajdon elismerésétől, szükségképen következik, hogy a vagyon igazságtalan megoszlásának egyetlen gyógyszere a földnek közös tulajdonná tétele.

Ez azonban oly igazság, mely a társadalom jelen helyzetében elkeseredett ellenállást fog kelteni és melynek minden lépésnyi haladást ki kell küzdenie. Ennélfogva meg kell cáfolnunk azok ellenvetéseit, kik ha kénytelenek is ezt az igazságot elismerni, azt állítják, hogy a gyakorlatban nem valósítható meg.

Amikor ezt tesszük, eddigi okfejtésünket uj és döntő próba alá vetjük. Valamint az összeadást kivonás és a szorzást osztás által próbálhatjuk ki, úgy próbálhatjuk ki a baj okát illető következteté-

seink helyességét, ha megvizsgáljuk, hogy a gyógyszer elegendő-e.

A világegyetem törvényei egybehangzók. És ha az a gyógyszer, melyhez eljutottunk, a helyes, egyeznie kell az igazsággal, alkalmazhatónak kell lennie, egyeznie kell a társadalmi fejlődés irányzatával és összhangban kell lennie egyéb reformokkal.

Mindezek bizonyítására vállalkozom. Vállalkozom arra, hogy minden megtehető gyakorlati ellenvetést megcáfoljak és kimutassam, hogy ez az egyszerű eljárás nemcsak könnyen alkalmazható, hanem hogy kielégítő gyógyszer mindama bajok ellen, melyek a modern haladással együtt a vagyonmegoszlás egyre növekvő egyenlőtlenségéből erednek, hogy az egyenlőtlenség helyébe egyenlőséget, az igazságtalanságába igazságot, a társadalmi gyöngeség helyébe erőt fog állítani és a civilizációnak nagyobb és nemesebb haladás felé nyit utat.

Ki akarom így mutatni, hogy a világegyetem törvényei nem állnak ellentétben az emberi szív természetes törekvéseivel, hogy a társadalom haladása az egyenlőség és nem az egyenlőtlenség felé vezet és ha tovább is fönn akar állni, erre is kell vezetnie és hogy a gazdasági harmónia bizonyítja azt az igazságot, melyet a sztoikus császár látott:

»Együttműködésre vagyunk teremtve, mint a lábak, kezek, szemhéjak, mint a felső és alsó fogsor.«

VII. KÖNYV.

A gyógyszer igazságossága.

Az igazság két dolog közt tényleges fönnálló megegyezés viszonya. E viszony mindig ugyanaz, akárki is tekinti azt, isten, angyal avagy végül ember. — *Montesquieu.*

I. FEJEZET.

A magán földtulajdon igazságtalansága.

Amikor a magán földtulajdon eltörlése javasoltatik, az első kérdés, mely fölmerül, az igazság kérdése. Bár szokás, babona és önzés gyakran a legnagyobb mértékben eltér irányából, az igazság érzete mégis belegyökerezett az emberi elmébe és bármiféle vita is kelti föl az emberi szenvedélyeket, a harc nem annyira ama kérdés körül fordul meg: bölcs dolog-e ez?, hanem a kérdés ez: igazságos-e?

E tendenciának, hogy a tömeg vitái erkölcsi formát öltenek, oka van. Az emberi elme egy törvényéből ered; annak halvány és bizonytalan fölismerésén nyugszik, ami talán a legmélyebb igazság, melyet fölfoghatunk. Csak az bölcs, ami igazságos; csak az maradandó, ami igazságos. Egyéni tettek és egyéni élet szűk körében ez az igazság gyakran elhomályo-

sulhat, de nemzetek életének tágabb mezején mindenütt előtérbe lép.

Ez előtt az itélet előtt meghajlok és próbáját elfogadom. Ha annak oka utáni kutatásunk, hogy mi teszi az alacsony béreket és a szegénységet az anyagi haladás kisérőivé, helyes konklúzióra vezetett, ki fogja állni a közgazdaságtan nyelvéből az erkölcstan nyelvére való fordítás próbáját és a társadalmi bajok forrásaként egy igazságtalanság fog megjelenni. Ha nem így lesz, meg van cáfolva. Ha így lesz, a végső döntés által igazolva van. Ha a magán földtulajdon igazságos, az általam javasolt gyógyszer hamis; ha ellenben a magán földtulajdon igazságtalan, ez az igazi gyógyszer.

Mi a tulajdon igazságos alapja? Mi képesít valakit arra, hogy valamiről jogosan mondja: »Ez az enyém«? Honnan ered az az érzés, mely e kizárólagos jogot az egész világgal szemben elismeri? Első sorban nem az embernek jogából-e önmagához, saját képességének használatához, saját munkája gyümölcseinek élvezetéhez? Nem ez az egyéni jog-e, mely az emberi szervezet természetes tényeiből ered és ezek által bizonyíttatik, ama tény által, hogy minden kéz egy külön agynak engedelmeskedik és egy külön gyomorral van összekötve, hogy minden egyes ember határozott, összefüggő, önálló egész, ami egyedül igazolja az egyéni tulajdonjogot? Valamint az ember önmaga tulajdona, úgy munkája is, ha konkrét formába van téve, az ő tulajdona.

És ez oknál fogva az, amit valaki csinál vagy termel, az övé, az egész világ ellenében, hogy azt élvezze vagy elpusztítsa, használja, cserélje avagy elajándékozza. Senki másnak jogos igénye erre nincsen és az ő kizárólagos joga senki más ellen igazságtalanságot nem foglal magában. Amit tehát emberi munka termelt, annak kizárólagos birtokához és élvezeté-

hez világos és kétségtelen jogcím van, mely teljesen egyezik az igazsággal, amint e jog az eredeti termelőtől ered, aki vele természeti törvénynél fogva föl van ruházva. A toll, mellyel irok, joggal az enyém. Senkinek reá jogos igénye nem lehet, mert az eredeti termelő joga reám szállt. Az enyém lett, mert a kereskedő reám ruházta, akihez az importőrtől jutott, aki a hozzá való kizárólagos joghoz a gyárostól jutott, akihez a vétel ugyanily menete által jutottak azok jogai, kik a nyersanyagot a földből bányászták és tollá formálták. Ennélfogva az én kizárólagos tulajdonjogom a tollhoz az ember ama jogából ered, hogy saját képességeit használja.

Ez pedig nem csupán az eredeti forrás, melyből a kizárólagos tulajdonjog összes eszméi erednek, ami kiviláglik abból a természetes tendenciából, hogy az emberi elme reá tér vissza, amikor a kizárólagos tulajdonjog kétségbe vonatik és abból, hogy a társadalmi viszonyok miként fejlődnek, hanem az egyetlen forrás is. Semminek tulajdonához jogos igény nem támasztható, mely nem a termelő jogából ered és mely nem az embernek önmagához való természetes jogán alapul. Más jogos igény nem lehet, mert 1. más természetes jog nincs, melyből egyéb jogcím le volna vezethető és 2. mert minden más jogcím ezzel összeegyeztethetetlen volna és ezt lerontaná.

Mert 1. létezik-e más jog, melyből a valamihez való kizárólagos tulajdonjog levezethető volna, mint az embernek önmagához való joga? Ruházta-e föl más joggal az embert a természet, mint saját képességei kifejtésének jogával? Hogyan lenne képes más úton anyagi dolgokra avagy más emberekre hatni? Ha a mozgató idegeket megbénítjuk, az embernek nincs több külső ereje vagy hatalma, mint egy tuskónak vagy kőnek. Mi másból volna akkor levezethető a dolgok birásának joga? Ha nem az emberből szár-

mazik, hát honnan? A természet egyéb tulajdont vagy uralmat embernél el nem ismer, mint amely munka eredménye. Más módon kincsei el nem vihetők, erői nem irányíthatók vagy hasznosíthatók. A természet emberek közt nem tesz különbséget, hanem mindenkihez részrehajlatlan. Nem ismer úr és rabszolga, király és alattvaló, szent és bűnös közt különbséget. Vele szemben mindenki egyenlő alapon áll és mindenkinek egyenlő jogai vannak. Egyéb jogcímet, mint a munkáét el nem ismer, ezt pedig személyre való tekintet nélkül elismeri. Ha egy kalóz tárja ki vitorláját, a szél ép úgy kifeszíti, mint egy békés kereskedő vagy hittérítő bárkájáét; ha egy király és egy közember leesik a hajóról, úszás nélkül egyik sem képes fejét a víz fölött tartani; a madarak nem jönnek gyorsabban a föld tulajdonosához, hogy belelövessék magukat, mint a vadorzóhoz; a hal beleharap vagy nem harap bele a horogba, minden tekintet nélkül arra, hogy a horog egy jó kis fiúé, aki vasárnapi iskolába jár vagy egy rossz kis fiúé, aki iskolakerülő; a gabona csak aszerint nő, ahogy a talaj elő van készítve és a mag belé van vetve; az érc csupán a munka szavára kerül elő a bányából, a nap egyformán süt és az eső egyformán esik igazakra és gonoszokra A természet törvényei a teremtő rendeletei. Nincs beléjük más jog elismerése foglalva, mint a munkáé és bőven és világosan szólnak az emberek egyenlő jogáról a természet használatát és élvezetét illetőleg, hogy hozzá forduljanak munkájukkal és tőle kapjanak és birjanak jutalmat. Mintjukkal és tőle kapjanak és birjanak jutalmat. Mint hogy tehát a természet csupán a munkának ad, a munka kifejtése egyetlen jogcíme a kizárólagos birásnak.

2. A munkából eredő tulajdonjog kizárja minden egyéb tulajdonjog lehetőségét. Ha valaki jogosan van munkája gyümölcsének tulajdonával fölruházva, senki

sem lehet más dolog tulajdonával fölruházva, ami nem munkája terméke vagy más valaki munkájának terméke, kiről e jog reá szállt. Ha a termelés a termelőnek kizárólagos tulajdon- és élvezeti jogot nyujt, akkor nem lehet jogosan semmi olyanra nézve kizárólagos tulajdon- és élvezeti jog, ami nem munka terméke és akkor a magán földtulajdon elismerése jogtalanság. Mert a munkatermékhez való jog nem élvezhető a természet nyujtotta előnyök szabad használata nélkül és ezeknek az előnyöknek jogos tulajdonban tarthatását elismerni annyi, mint a munkaterméknek tulajdonban tartását tagadni. Ha a nem-termelők a termelők által előállított vagyon egy részét földjáradékul igényelhetik, a termelőknek munkájuk termékéhez való joga ily terjedelemben meg van tagadva.

Ebből a helyzetből nincs menekülés. Aki azt állitja, hogy az embernek jogos igénye van munkája birásához, ha az anyagi dolgokban testesül meg, tagadja, hogy bárkinek is volna jogos igénye kizárólagos földtulajdonhoz. Aki a földtulajdon jogosságát védi, oly jogot véd, mely mellett a természetben semmi sem szól, oly jog ellen, mely az ember szervezetén és az anyagi világegyetem törvényein alapul.

Legjobban az a szokás akadályozza meg a magán földtulajdon igazságtalan voltának belátását, hogy minden tulajdont képező dolgot egy kategóriába sorozunk vagy ha már különbséget teszünk, a határt a jogászok filozófiátlan megkülönböztetése szerint ingó és ingatlan dolgok közt vonjuk meg. A helyes és természetes megkülönböztetés oly dolgok közt van, melyek munka terméke és olyanok közt, mely a természet önkénytes ajándékai, vagyis a közgazdaságtan kifejezéseivel élve, vagyon, azaz javak és föld közt.

A dolgok e két osztálya lényegében és viszony-

latiaiban nagyon különböző és aki mint tulajdont együvé hozza őket, egybezavar minden gondolatot, ha a tulajdon igazságát vagy igazságtalanságát, jogosságát vagy jogtalanságát vesszük fontolóra.

Egy ház és a telek, melyen áll, egyaránt tulajdonok és a jogászok által egyaránt az ingatlanok közé soroztatnak. Azonban természetükben és viszonylataikban nagyon különbözők. Az egyiket emberi munka állította elő és abba az osztályba tartozik, melyet a közgazdaságtan vagyonnak nevez. A másik a természet része és abba az osztályba tartozik, melyet a közgazdaságtan földnek nevez.

Az egyik osztályú dolgok lényeges jellege az, hogy munkát képviselnek, hogy emberi fáradság által létesültek, hogy létük vagy nemlétük, növekvésük vagy fogyásuk az embertől függ. A másik osztályúak lényeges jellege az, hogy nem képviselnek munkát és az emberi munkától és az embertől függetlenül léteznek; ők az a terület vagy környezet, melyen az ember van, az a tárház, melyből szükségleteit fedezni kell, az a nyersanyag, amelyen és azok az erők, amelyekkel kizárólag fejtheti ki munkáját.

Amely pillanatban e különbséget észrevesszük, ugyanekkor látjuk meg azt is, hogy az a szentesítés, melyet a természet igazságossága megad a tulajdon egyik fajának, azt megtagadja másik fajától, hogy a munkatermékben való egyéni tulajdonhoz járuló jogosság magában foglalja a földben való magántulajdon jogosulatlanságát, hogy míg egyiknek elismerése minden embert egyenlő alapra állít, minthogy mindenkinek megadja munkája után járó jutalmát, a másik elismerése tagadása az emberek egyenjoguságának, minthogy megengedi, hogy akik nem dolgoznak, elvegyék azok természetes jutalmát, akik dolgoznak.

Bármit is mondhatni tehát a magán földtulajdon-

ról, annyi világos, hogy az igazságosság alapján nem védhető.

Minden ember egyenlő joga a föld használatához ép oly világos, mint minden ember egyenlő joga a levegő szívásához, oly jog, mely a létezés ténye által van proklamálva. Mert azt nem tételezhetjük föl, hogy némely embernek van joga e világon lennie, másnak pedig nincs.

Ha a teremtő egyenlő engedelmével vagyunk itt, egyenlő joggal vagyunk itt mindannak élvezetére, melyet a természet oly részrehajlatlanul kínál.* Oly

* Amikor azt mondom, hogy a magán földtulajdon végelemzésében csak oly elmélettel igazolható, hogy némelyeknek több joguk van a léthez, mint másoknak, csupán azt állítom, amit a fönnálló rendszer védői maguk is fölismertek. Ami Malthusnak az uralkodó osztály körében népszerűséget szerzett, ami azt okozta, hogy logikátlan könyvét mint valami uj megnyilatkozást fogadták, hogy uralkodók kitüntetéseket küldtek neki és hogy Angliában a legzsugoribb gazdag ember fölajánlotta, hogy megélhetéséről gondoskodik, az az a tény, hogy plauzibilis okot szolgáltatott annak föltevésére, hogy némelyeknek több joguk van a léthez, mint másoknak, amely föltevés szükséges a magán földtulajdon igazolásához és amit Malthus világosan fejez ki abban a kijelentésben, hogy a népesedés tendenciája állandóan oly emberi lények világrahozása, kikről a természet nem akar gondoskodni és kiknek következőleg »legcsekélyebb joguk sincs bármily részhez az életkellékek létező tárházából«; kiket a természet tolakodókként utasít el, »és kiket nem habozik erőszakkal parancsa teljesítésére kényszeríteni«; e célra fölhasználva »az éhséget és ragályt, háborút és bűnt, halandóságot és a gyermekek elhanyagolását, prostituciót és szifiliszt«. És manapság a malthusi elmélet az utolsó védelem, melyre azok, kik a magánföldtulajdont igazolják, támaszkodhatnak. Semmi más módon logikusan nem védhető.

jog ez, mely természetes és elidegeníthetetlen, melylyel minden emberi lény föl van ruházva, mihelyt világra jön és melyet e világon való létéig csupán mások egyenlő jogai korlátozhatnak. A természet abszolút földtulajdont nem ismer. Nincs a földön oly hatalom, mely kizárólagos tulajdonjogot adhatna földre. Ha az összes emberek egyesülten adnák át egyenlő jogaikat, nem adhatnák oda azokét, akik utánuk következnek. Mert nem csupán egynapos zsellérek vagyunk? Mi csináltuk-e a földet, hogy meghatározhassuk azok jogait, akik utánunk leszneк zsellérek? A mindenható, ki a földet az ember és az embert a föld számára teremtette, az emberek gyermekeinek összes nemzedékeire hagyta örökül, oly rendelettel, mely minden dolog alkotmányára föl van írva, melynek emberi cselekedet gátat nem vethet és melyet előírás nem szabályozhat. Bármennyi is legyen a pergamentek száma, bármily hosszú is legyen a birtoklás, a természeti igazságosság nem ismerheti el egy emberben a föld birásának és élvezetének jogát, mely nem egyenlően joga embertársainak is. Habár igényei jogosságát nemzedékről nemzedékre elismerték, a Westminster herceg földjéhez a Londonban ma született legszegényebb gyermeknek ugyanannyi joga van, mint az ő legidősebb fiának.* Noha New York állam szuverén népe elis-

* A föld egyenlő használatának és élvezetének e természetes és elidegeníthetetlen joga oly nyilvánvaló, hogy az emberek mindenütt elismerték, ahol erőszak vagy megszokás el nem tompították eredeti fogalmaikat. Erre egyik példa, hogy a new-zealandi fehér telepesek lehetetlennek találták, hogy a maóriktól abszolut jogot nyerjenek a földhöz, mert bárha az egész törzs bele is egyezett az eladásba, minden újszülött gyermek után új fizetést követeltek azon az alapon, hogy csupán a saját joguktól váltak meg, de a meg nem születettekét

meri az Astorok földbirtokait, a legkisebb gyermek, mely a legnyomorultabb bérháznak legpiszkosabb szobájában sírva jön világra, e pillanatban egyenlő jogot szerez a milliomossal. És megrabolják, ha e jogát megtagadják tőle.

Előbbi következtetéseinket, melyek önmagukban is ellenállhatatlanok, a legnagyobb és végső próba is igazolja. Közgazdaságtani nyelvből erkölcstanira fordítva, az anyagi haladással együtt növő bajok forrásául egy igazságtalanságot mutatnak ki.

A nagy tömeg, mely a bőség közepette szükséget szenved, mely politikai szabadsággal fölruházva rabszolgabérekre van kárhoztatva, melynek vesződségét a munkamegtakarító találmányok nem enyhítik, sőt inkább egy privilégiumtól érzi általuk megfosztva magát, ösztönszerűleg sejti, hogy itt valami hiba van. És igaza van.

A messzeható társadalmi bajok, melyek mindenütt nyomják az embereket a haladó civilizáció közepette, egy eredeti igazságtalanságból származnak, a földnek néhány ember által való elsajátításából, melyen és melyből mindenkinek élnie kell. Ebből az alapigazságtalanságból következik minden igazságtalanság, mely a modern fejlődést megnyomorítja és veszélybe dönti, mely a vagyon termelőjét szegénységre kárhoztatja, a nem-termelőt pedig fényűzésre képesíti, mely a palotával együtt bérkaszárnyát emel, a templom mögé bordélyházat épít és arra kényszerít bennünket, hogy börtönöket emeljünk, mikor uj iskolákat nyitunk meg.

Semmi furcsaság vagy érthetetlenség sincs azok-

el nem adhatták. A kormány kénytelen volt közbelépni és az ügyet úgy intézte el, hogy a földet a törzstől évi járadékért vette meg, melyből minden született gyermek résszel bír.

ban a jelenségekben, melyek a világot most nyugtalanítják. Nem azért hoz az anyagi haladás oly keserű gyümölcsöket, mert az anyagi haladás magábanvéve nem jó, sem mert a természet oly gyermekeket hozott létre, kikről elmulasztott gondoskodni, vagy mert a teremtő a természeti törvényeken az igazságtalanság oly bélyegét hagyja, melyen még az emberi elme is fölháborodik. Hogy az emberek legfejlettebb műveltségünk közepette szenvednek és meghalnak az éhség miatt, az nem a természet mostohaságának, hanem az emberi igazságtalanságnak tulajdonítandó. A bűn és nyomor, a szegénység és inség nem a népesség növekvésének és az ipari fejlődésnek törvényszerű eredményei; ezek csupán azért követik a népesség növekvését és az ipari fejlődést, mert a földet magántulajdonként kezelik — közvetlen és szükségszerű következményei az igazság legfőbb törvénye megsértésének, melyet az foglal magában, hogy néhány embernek jut az, amit a természet minden embernek szánt.

A magán földtulajdon tagadása mások természetes jogainak, oly jogtalanság, melynek a vagyon egyenlőtlen megoszlásában kell megnyilvánulnia. Mert valamint a munka nem termelhet a föld használata nélkül, úgy a földhasználat egyenlő jogának tagadása szükségszerű tagadása a munka jogának saját termelvényéhez. Ha egy ember rendelkezhetik a föld fölött, melyen a többieknek dolgozniok kell, akkor munkájuk termékét is kisajátíthatja, mint a munkára való engedély díját. A természet alaptörvénye, melynélfogva a természetnek az ember által való élvezete munka következménye, így meg van sértve. Az egyik nem termel és kap, a többiek termelnek és nem kapnak. Az egyik igaztalanul gazdagszik, a többiek pedig megraboltatnak. Erre az alapigaztalanságra vezettük vissza a vagyon igaztalan megoszlását, mely a modern

társadalmat a nagyon gazdagok és nagyon szegények táborára osztja. Folytonos emelkedése a földjáradéknak, vagyis annak az árnak, melyet a munka a föld használatáért kénytelen fizetni, fosztja meg a többséget attól a vagyontól, melyet becsülettel keres meg, hogy a vagyon ama keveseknél halmozódjék föl, kik mit sem dolgoznak megszerzéséért.

Miért habozzanak egy percig is azok, hogy elsöpörjék, kik ettől az igazságtalanságtól szenvednek? Kik a földesurak, hogy nekik szabad legyen ott is aratniok, ahol nem vetettek?

Fontoljuk csak meg egy pillanatra ama jogcímek teljes képtelenségét, melyeknél fogva komoly képpel megengedjük, hogy a föld kizárólagos birtoka Péterről Pálra szálljon át, föltétlen birtokjogot adva neki az összes többiek ellenében. Kaliforniában földjogcímeink a mexikói kormánytól erednek, mely ezeket a spanyol királytól kapta, ki viszont a pápától kapta, amikor ez egy tollvonással elosztotta a spanyolok és portugálok közt a még ezután fölfedezendő földeket — avagy, ha ez jobban tetszik, e jogcímek hódításon alapulnak. A keleti államokban az indiánokkal való szerződésekre és az angol királyok adományleveleire mennek vissza, Louisianában a francia, Floridában a spanyol kormányra, Angliában pedig a norman hódításra nyúlnak vissza. Sehol sem kötelező jogra, hanem kényszerítő erőszakra. Ha pedig egy jogcím csupán erőszakon nyugszik, nem tehető panasz, ha erőszak semmisíti meg. Ha a népnek hatalmában áll és e jogcímeket megsemmisíti, az igazság nevében ez ellen kifogás nem tehető. Voltak olyanok, akiknek hatalmuk volt a földfelület egyes részeit birtokolni vagy ezek kizárólagos birtokát elajándékozni, de hol és mikor volt oly emberi lény, akinek ehhez joga volt?

Valamely emberi termelvényhez való kizárólagos

tulajdonjog világos. Akárhány kézen is ment keresztül, a sorozat kezdetén emberi munka volt, valaki, aki munkával szerezte vagy termelte, az emberiség összes többi részével szemben világos jogcímmel bírt, mely jogosan szállhatott egyik emberről a másikra eladás vagy ajándékozás által. Azonban mely átruházási vagy adományozási sorozat végén mutatható vagy tételezhető föl hasonló jogcím a világegyetem bármely részére vonatkozólag is? A befektetésekhez kimutatható ily eredeti jogcím, ez azonban a befektetéshez jogcím, nem pedig a földhöz magához. Ha egy erdőt irtok, egy mocsarat csapolok le vagy egy lápot töltök föl, csupán az e munka által létesült értékhez lehet jogcímem. A földhöz magához nem kaptam jogcímet, csupán annyit, amennyi a társadalom minden tagját megilleti abból az értékből, melyet a társadalom növekvése növelt.

De azt fogják mondani: Vannak oly befektetések, melyek idővel elválaszthatatlanokká válnak a földtől! Helyes; akkor a befektetésekhez való jogcím egybeolvad a földhöz valóval, az egyéni jog belevész az összességébe. A nagyobb nyeli el a kisebbet, nem a kisebb a nagyobbat. Nem a természet ered az embertől, hanem az ember a természettől és ujból csak a természet kebelébe kell neki és összes műveinek visszatérnie.

Azonban azt fogják mondani: Minthogy minden embernek joga van a természet használatához és élvezetéhez, aki a földet használja, annak a használathoz kizárólagos jog kell, hogy munkája teljes jutalmát kapja. Csakhogy egyáltalában nem nehéz eldönteni, hogy hol végződik az egyéni jog és hol kezdődik a közös jog. Finom és pontos próbája ennek az érték és ennek segítségével nem nehéz, bármily sűrű is legyen a népesség, mindenkinek pontos jogait és az összességnek egyenlő jogát meghatározni

és biztosítani. A föld értéke, mint láttuk, egyedárúi érték. Nem a föld abszolut, hanem relativ termelőképessége határozza meg az értéket. Bármiféle belső értéke is legyen, az oly föld, mely nem jobb, mint más ingyen kapható föld, nem birhat értékkel. És a föld értéke mindenkor azt a különbséget jelöli, mely e föld és a legjobb ingyen kapható föld közt van. Igy tehát a föld pontos és kézzelfogható formában fejezi ki a közösségnek az oly földhöz való jogát, mely egyes emberé, a földjáradék pedig azt a pontos összeget fejezi ki, melyet az egyénnek fizetnie kellene a köz javára, hogy kielégítse a köz összes tagjainak egyenlő jogait. Ha tehát a birtoklás elsőbbségének engedjük át a föld zavartalan használatát, a földjáradékot pedig a köz javára foglaljuk le, kiegyeztetjük a birtoklás állandóságát, ami szükséges a befektetések megtételéhez, mindenkinek a föld használatát illető jogainak teljes és tökéletes elismerésével.

Ami a földhöz való teljes és kizárólagos egyéni jognak a foglalás elsőbbségéből való levezetését illeti, ez, ha ugyan lehetséges, a legképtelenebb alap, melyen a földtulajdon védhető. A foglalás elsőbbsége kizárólagos és örökös jogcímet ad a föld fölületéhez, melyen a természet rendje szerint számtalan nemzedék követte egymást. A mult nemzedéknek talán több joga volt e világ használatához, mint nekünk? Vagy a száz vagy ezer év előttinek? A tavon lakóknak vagy a barlanglakóknak, a masztodon és háromcsülkű ló kortársainak vagy még régebben élt nemzedékeknek, melyek csak geológiai korokul elképzelhető ködös századokban követték egymást a földön, melynek csak a mi rövidke napjainkon át vagyunk zsellérei?

Ha valaki elsőnek érkezik egy lakomára, joga van-e hátratámasztani az összes székeket és úgy

rendelkezni, hogy a többi vendégek közül egy sem részesülhet az ételekből, kivéve ha vele megegyezik? Ha valaki először adja le jegyét egy szinház bejáratánál, elsőbbsége által jogot nyer-e ahhoz, hogy az ajtókat becsukja és az előadást maga nézze végig? Ha egy utas először száll egy vasuti kocsiba, joga van-e podgyászát az összes ülőhelyekre letenni és így arra kényszeríteni az utána jövőket, hogy álljanak?

Ezek az esetek tökéletesen hasonlók. Úgy érkezünk és távozunk, mint egy állandóan megterített lakoma vendégei, mint szemlélői és résztvevői egy mulatságnak, hol minden jövő számára van hely; egyik állomásról a másikra menő utasok vagyunk, egy gömbön, mely a téren át kering — foglalási és birtoklási jogunk tehát nem lehet másokat kizáró, ennek mindenütt mások egyenlő jogai által kell korlátozva lennie. Valamint egy utas a vonaton tetszés szerinti helyre ülhet és teheti podgyászát, míg más utasok nem jönnek, úgy egy telepes is tetszése szerinti mennyiségű földet vehet, míg másoknak nincs rá szükségük, amit az a tény mutat, hogy a föld kezd értékkel birni, mikor is jogának korlátoztatnia kell mások egyenlő jogai által és semmiféle elsőbb foglalás sem adhat oly jogot, mely mások ilyféle egyenlő jogait kizárja. Ha nem így volna a dolog, egy ember megszerezhetné és továbbadhatná nemcsak a 160 avagy 640 holdhoz való jogát, hanem az egész faluhoz, államhoz, földrészhez való jogot is.

És ehhez a nylilvánvaló képtelenséghez vezet el végső következményében az egyéni földtulajdon elismerése, hogy bármely egyes ember, ha maga szerezhetné meg valamely ország földjéhez való jogát, elűzhetné onnan az összes többi lakosokat és ha a föld fölületére vonatkozó összes egyéni jogokat megszerezné, a földön élő összes emberek közül egyedül neki volna joga élni.

És ami e föltevés szerint bekövetkeznék, kisebb méretben tényleg bekövetkezik. Nagy-Británnia nagybirtokosai, akiknek a földadományok a »fehér napernyőket és a gőgtől ittas elefántokat« juttatták, ujból meg ujból kiűzték nagy területek ott született népességét, melynek ősei ismeretlen idők óta lakták azt a földet, elűzték számkivetésbe, inségbe, éhhalálba. És az uj Kalifornia államban műveletlen földterületeken láthatók oly házak fekete kéményei, ahonnan a telepeseket oly törvények erejénél fogva űzték el, melyek természetes jogot nem ismernek el és nagy földterületek üresek, melyek lakottak lehetnének, mert a kizárólagos tulajdonjog elismerése egy embernek arra adott hatalmat, hogy használatától eltiltsa felebarátait. A brit szigeteknek aránylag maroknyi tulajdonosai csak azt tennék, amire az angol jog fölhatalmazza őket és amit kisebb méretben már sokuk megtett, ha kizárnák a brit nép millióit szülőföldjéről. És az ily kizárás, melynél fogva néhány százezer tetszése szerint száműzhetne harminc millió embert szülőföldjéről, noha föltünőbb volna, egy csöppet sem lenne ellenkezőbb a természetes joggal, mint a most nyujtott látvány, amikor a brit nép nagy tömege kénytelen oly óriási összegeket fizetni néhányuknak azért az engedélyért, hogy éljenek azon a földön és megműveljék azt a földet, melyet oly szeretettel neveznek a magukénak, melyet annyi gyöngéd és dicső emlék tesz kedvessé előttünk és melyért szükség esetén vérüket ontani és életüket áldozni kénytelenek.

Csak azért utalok a brit szigetekre, mert ott a földtulajdon jobban lévén koncentrálva, föltűnőbb példáját nyujtják annak, hogy a magán földtulajdon szükségképen mit foglal magában. »Akié bármikor is a föld, azé gyümölcse is«, oly igazság, mely egyre nyilvánvalóbb lesz, minél sűrűbb a népesség és minél

inkább növeli a találmány és befektetés a termelőképességet; ez pedig mindenütt igazság, úgy a mi uj államainkban, mint a brit szigeteken vagy az Indus partjain.

II. FEJEZET.

A munkások rabszolgaságba döntése mint a magán földtulajdon végső következménye.

Ha a rabszolgaság igazságtalan, a magán földtulajdon is az.

Mert bárminők is lesznek a viszonyok, a földtulajdonosság mindig emberekben való tulajdont is jelent, a föld használata iránti (valódi vagy mesterségesen keltett) szükséglet mérve szerint. Ez csupán a földjáradék törvényének más formában való megállapítása.

Ha pedig a szükséglet abszolut, amikor a föld használatának alternativája az éhhalál, akkor az embertulajdont magában foglaló földtulajdon abszoluttá válik.

Tégy száz embert egy szigetre, ahonnan nincs menekvés és ha egyet akár a többi kilencvenkilenc föltétlen urává, akár a sziget földjének urává teszel, ez nem különbség sem ő reá, sem a többiekre nézve.

Egyik esetben, mint a másikban egy lesz kilencvenkilenc abszolut ura, kinek hatalma életre és halálra terjed ki, mert ha megtagadja tőlük a szigeten élhetést, ezzel a tengerbe kényszeríti őket.

Nagyobb méretben és bonyolultabb viszonyok közt ugyanannak az oknak ugyanoly módon és irányban kell érvényesülnie. A végeredmény pedig, a

munkások rabszolgává tétele, a nyomás növekvésének arányában válik fölismerhetővé, mely arra kényszeríti őket, hogy oly földön és földből éljenek, mely mások kizárólagos tulajdonaként szerepel. Képzeljünk egy oly országot, melyben a föld számos tulajdonos, nem pedig egy kezében van és hol, mint a modern termelésben, a tőkés el van különítve a munkástól és az ipar és csere mindenféle faja el van különítve a földmíveléstől. Bár nem oly közvetlenül és szembetűnően, a föld és munkások közti viszony a népesség és termelés fejlődésével egyfelől ép oly abszolut hatalom, másfelől pedig ép oly gyámoltalan tehetetlenség felé halad, mint a képzelt sziget esetében. A földjáradék növekedni, a munkabér pedig esni fog. Az összhozadékból a földtulajdonos állandóan növekvő, a munkás pedig állandóan csökkenő részt fog kapni. Aszerint, hogy az olcsóbb földre való költözés nehéz vagy lehetetlen lesz, a munkások, bármit is termeljenek, puszta megélhetésre szorulnak és a köztük levő szabad verseny oly helyzetbe kényszeríti őket, mely — bármennyire is pompázzanak a szabadság címeivel és jeleivel — tényleges rabszolgaság lesz.

Semmi idegenszerű sincs abban, hogy a jelen század termelőképességben való rendkívüli növekvése dacára is a munkabér a termelés legalsóbb és legszélesebb rétegeiben mindenütt rabszolgabérek felé törekszik, ami épen ahhoz elég, hogy a munkást dolgozni tudó állapotban tartsa. Mert akinek az a föld tulajdona, melyen és melyből egy embernek élnie kell, annak tényleg az ember maga is tulajdona és ha egyeseknek a föld kizárólagos használatához és élvezetéhez való jogát elismerjük, ép oly teljesen és tökéletesen rabszolgaságra ítéljük a többieket, mintha formaszerű adásvételi tárgyakká tettük volna őket.

A társadalom egyszerűbb formájában, ahol a ter-

melés főként a munkának közvetlenül a földbe fektetésében áll, az a rabszolgaság, mely szükségszerű következménye egyeseknek a földhöz való kizárólagos jogai elismerésének, világosan kitünik a helótaságban, jobbágyságban, hűbériségben.

A rabszolgaság a hadifoglyok szerzéséből eredt és noha bizonyos mértékig a föld minden részében megvolt, elterjedtsége csekély, hatása alig volt a rabszolgaság ama formájához képest, mely a föld kisajátításával vette kezdetét. Egy nép sem volt soha saját faja alatti rabszolgaságra kárhoztatva, sem nép nem volt nagy méretben ilyféle rabszolgaságba döntve hódítás által. A sokaknak a kevesek alá vetése, melyet mindenütt megtalálunk, ahol a társadalom a fejlettség bizonyos fokát elérte, a földnek egyéni tulajdonná válásából eredt. A földtulajdon adta meg mindenütt az embertulajdon jogát is. Az ily rabszolgaság tanubizonyságai Egyiptom örök piramisai és óriási műemlékei és az az intézmény is, melynek talán ködös hagyománya az a bibliai mese, az az éhség, mely alatt a Fáraó megvette a nép földjét. A történelem félhomályában ilyféle rabszolgaság volt az is, melybe Görögország hódítói a félsziget eredeti lakóit vetették, amikor földjáradék fizetése által helótákká tették őket. A *latifundium*-ok azaz nagybirtokok növekvése változtatta át a régi Itália népességét edzett földmívesekből, kiknek szilaj bátorsága meghódította a világot, alázatos szolgafajjá, amikor a törzsfők a földet abszolut tulajdonukká tették, akkor váltak a szabad és egyenlő gall, germán és hun harcosok utódai jobbágyokká és ez változtatta a szláv faluközségek független polgárait orosz és lengyel parasztokká, az létesítette Kína és Japán feudalizmusát, valamint Európáét is és ez tette Polinézia törzsfőit társai abszolut uraivá. Hogy az árja pásztorok és harcosok, kik az összehasonlító

nyelvészet tanusága szerint az indógermán faj közös szülőhelyéről szálltak le az indiai síkságra, mint váltak koldus és alázatos hindukká, azt az a szanszkrit vers,melyet az elébb idéztem, eléggé jelzi. A fehér napernyők és az indiai rájátvivő, gőgtől ittas elefántok földadomány virágai. És ha megtalálhatnók kulcsát a Yucatan és Quatemala óriási romjaiban rég eltemetett civilizációnak, mely együtt beszél az uralkodó osztály gőgjéről és arról a szüntelen munkáról, melyre a tömeg ítélve volt, minden emberi valószinűség szerint arról a rabszolgaságról olvasnánk, melynek a nép nagy tömege a földnek kevesebb általi kisajátítása által volt alávetve, egy másik példájaként annak az általános igazságnak, hogy akiké a föld, azok urai azoknak az embereknek is, kik rajta laknak.

A munka és föld közti szükségszerű viszony, az a föltétlen hatalom, melyet a földtulajdon ad azok fölött, kik csakis e föld használata által élhetnek, megmagyarázza az egyébként megmagyarázhatatlant, az oly intézmények, szokások és eszmék kifejlődését és megmaradását, melyek oly teljesen ellenkeznek a szabadság és egyenlőség természetes érzékével.

Ha az egyéni tulajdon eszméjét, mely oly jogosan és természetesen járul az emberi termelés dolgaihoz, a földre is kiterjesztik, minden egyéb csupán fejlődés dolga. Az erősebb és ravaszabb könnyen szerez nagyobb részt az ily fajta tulajdonból és a föld urává válván, szükségkép felebarátainak is urává lesz. A földtulajdon alapja az arisztokráciának. Nem a nemesség szerezte a földet, hanem a földtulajdon a nemességet. A középkori Európa összes óriási kiváltságai földtulajdonosi helyzetükből következtek. Az egyszerű földesúri elv szülte egyrészt az urat, másrészt a jobbágyot, az egyiket minden, a másikat

semmi joggal. Az úrnak a földhöz való joga el lévén ismerve és meg lévén védve, akik rajta éltek, csak az ő engedélyével tehették. Ama kor szokásai és viszonyai szerint ez az engedély szolgálatokat, továbbá természet- és pénzbeli földjáradékot jelentett, azonban a lényeg, ami erre kényszerítette őket, a földtulajdon volt. E hatalom mindenütt megvan, ahol földtulajdon van és mindenütt érvényesíthető, ahol a föld használatáért való verseny elég nagy arra, hogy a földesúr saját föltételeit fogadtassa el. A mai angol földesúr, kinek a földhöz való kizárólagos jogát a törvény elismeri, lényegileg mindazzal a hatalommal bír, mellyel elődе, a hűbérúr birt. Ő is követelhet szolgálatokat földbér fejében. Kényszerítheti zselléreit, hogy bizonyos módon öltözzenek, bizonyos vallást valljanak, gyermekeiket bizonyos iskolába küldjék, vitás eseteiket az ő döntése alá vessenek, hogy térdre essenek, ha szól hozzájuk, hogy az ő livréjébe öltözve kövessék útjában vagy hogy neki áldozzák föl a női tisztességet, ha inkább akarják ezt, mint elűzetni földjéről. Szóval, bármilyen föltételt is köthet ki, amely mellett az emberek még hajlandók földjén élni. És a törvény addig nem akadályozhatná meg ebben, mig nem korlátozná tulajdonjogát, mert e föltételek elfogadása szabad egyezség vagy szabad cselekedet formáját öltené. Az angol földesurak gyakorolják is e hatalmukból azt, amit a kor szokásai szerint gyakorolni akarnak. Lerázván magukról az ország védelmének ellátását, nincs többé szükségük zselléreik katonai szolgálatára, valamint a gazdagság és hatalom ma nem a nagyszámú kiséretben mutatkozik, tehát személyes szolgálatra sincs szükség. Azonban rendszerint rendelkeznek bérlőik szavazatával és sok úton-módon diktálnak nekik. A »főtisztelendő atya az úrban«, Lord Plunkett püspök, ir bérlői közül nem egyet

lakoltatott ki, mert nem akarták gyermekeiket a protestáns vasárnapi iskolába küldeni és Leitrim grófjáról, akire a nemezis oly soká várt, míg végre megküldte egy gyilkos golyóját, még sötétebb bűnöket is tudnak, a hidegvérű kapzsiság ösztönzésére pedig kunyhót kunyhó után romboltak le és család család után jutott az országutra. Az ezt megengedő elv ugyanaz, mely nyersebb időkben és egyszerűbb társadalmi helyzetben leigázta a köznép tömegeit és oly mély ösvényt állított a nemes és paraszt közé. Ahol a paraszt szolgává lett, ez ama birtokról való elköltözés tilalma által történt, melyen született, miáltal mesterségesen állt elő oly helyzet, mint a képzelt szigeten. Ritka népességű országokban erre szükség van, hogy rabszolgaság támadjon, ahol azonban a föld teljesen le van foglalva, a verseny lényegében ugyanazt hozhatja létre. A kizsarolt ír paraszt és az orosz jobbágy helyzete közt a jobbágyé sok tekintetben előnyben volt. A jobbágy nem halt éhen.

Ezzel véleményem szerint meggyőzően igazoltam, hogy az az ok, mely minden korban lealázta és rabszolgaságba hajtotta a tömeget, ma is működik a civilizált világban. A személyes szabadság, vagyis a mozgási szabadság, mindenütt megvan, a politikai és törvényes egyenlőtlenségnek pedig az Egyesült-Államokban nyoma sincs és a legelmaradottabb országokban is alig van. Azonban az egyenlőtlenség nagy oka megmarad és a vagyon egyenlőtlen megoszlásában mutatkozik. A rabszolgaság lényege az, hogy elveszi a munkástól mindazt, amit termel, annyit kivéve, hogy állati létet élhessen ; már pedig a létező viszonyok közt a szabad munka bére e minimum felé halad kérlelhetetlenül. Bármekkora is legyen a termelőképesség növekvése, a földjáradék e többlet elnyelésére, sőt ennél is többnek elnyelésére törekszik.

Igy tehát minden művelt országban a tömeg helyzete az, vagy afelé irányul, hogy a szabadság formájába burkolt tényleges rabszolgaságba jusson. És valószinű, hogy mindenféle fajtájú rabszolgaság közül ez a legkegyetlenebb és legirgalmatlanabb. Mert a munkás meg van fosztva munkája termékétől és kénytelen puszta létért dolgozni, azonban dolgoztatói emberi lények helyett parancsoló szükségletek formáit öltik. Akiknek dolgozik és akik munkabérét fizetik, gyakran maguk is kihasználtatnak és munkájuk végső élvezői gyakran el vannak különítve és egyéniségük elvész. Az úrnak a rabszolga iránti közvetlen felelősségérzete, mely az emberek nagy többségére enyhitő hatást gyakorolt, nem támad föl, mert nem egyetlen emberi lény kényszerít mást szüntelen, pihenés nélküli munkára, hanem a »kereslet és kínálat kényszerítő törvényei«, melyekért külön senki sem felelős. Cato elvei, melyeket még a kegyetlenség és általános rabszolgaság korában is borzalommal tekintettek, melyek szerint ha a rabszolgából a lehető legtöbb munkát préseltük ki, ki kell dobni, hogy elpusztuljon, rendes szokássá vált és még az az önző érdek is, mely a gazdát arra bírja, hogy rabszolgája kényelme és jóléte után nézzen, elveszett. A munka jószággá, a munkás géppé vált. Nincsenek urak és rabszolgák, sem tulajdonosok és tulajdonul tartottak, csupán vevők és eladók. A piac kufárkodása foglalja el minden más érzelem helyét.

Ha a Dél rabszolgatartói a haladottabb civilizált országok szabad, munkás szegényeire tekintettek, nem csoda, hogy könnyen győződtek meg a rabszolgaság isteni intézményéről. Hogy a Dél mezei munkásai egészben véve jobb táplálékot, lakást és ruhát kaptak, hogy kevesebb gondjuk és az életből több szórakozásuk és örömük volt, mint Anglia munkásainak,

arra nézve nem lehet kétség ; de még az északi városokban is láthattak és hallhattak oly dolgokat, melyek lehetetlenek voltak az ő munkaszervezeteikben. Ha a déli államokban a rabszolgaság idején egy tulajdonos négereit oly munkára és életre kényszerítette volna, aminőt ma fehér férfiak és nők nagy tömegei kénytelenek szabad országban folytatni, az ilyet gyalázatosnak tartották volna és ha ebben a közvélemény meg nem akadályozta volna, megtette volna ezt saját önző érdeke rabszolgái egészségének és erejének föntartásában. Pedig Londonban, New-Yorkban és Bostonban, oly emberek közt, akik pénzt és vért adtak és készek ujból adni a rabszolgák fölszabadítására, hol senkisem kínozhat egy állatot sem nyilvánosan börtön és birság veszélye nélkül, mezítlábas és rongyos gyerekeket láthatni az utcán még télvíz idején is és piszkos padlásszobákban és zajos pincékben asszonyok dolgozzák agyon magukat oly bérekért, melyek még kellő meleget és táplálékot sem nyujtanak. Csoda-e, ha a déli rabszolgatartók előtt a rabszolgaság eltörlésének követelése képmutató beszédnek tetszett?

És most, hogy a rabszolgaság el van törölve, a déli ültetvényesek úgy találják, hogy nem szenvedtek veszteséget. A föld tulajdonjoga, melyen a fölszabadultaknak élniök kell, ép úgy az övékké teszi azok munkáját, mint azelőtt, holott most fölszabadultak gyakran nagyon is költséges felelősségük alól. A négereknek még megvan a választásuk, hogy kivándoroljanak és ilyféle nagy mozgalom van is keletkezőben, amint azonban a népesség nő és a föld drágul, az ültetvényesek aránylagosan nagyobb részt fognak kapni munkásaik termeléséből, mint a rabszolgaság idején, a munkások pedig kisebbet, mert a rabszolgák mindig legalább annyit kaptak, hogy jó testi épségben legyenek, de oly országokban,

mint Anglia, nagy munkásosztály van, mely nem kap ennyit.*

Az a befolyás, mely, aholcsak személyi viszony van úr és rabszolga közt, belopódzik, hogy módosítsa a rabszolgaságot és megakadályozza, hogy az úr teljes mértékben kihasználja rabszolgája fölötti hatalmát a szolgaságnak az európai fejlődés koraiabb korszakait jellemző durvább formáiban is mutatkozott és a vallástól, sőt mint talán a rabszolgaságnál, a gazdának fölvilágosultabb, de még mindig önző érdekeitől támogatva és szokássá szilárdulva, egyetemes határt szabott annak, hogy a földtulajdonos meddig zsarolhatta a szolgát vagy jobbágyot, úgy hogy a létfönntartási eszközök nélküli emberek versenye a létfönntartás eszközeiért seholsem mehetett a végső határig és nem fejthette ki nélkülözéshez és züllésbez vezető teljes erejét. Görögország helótái, Itália felesei, Orosz- és Lengyelország jobbágyai, a hűbéri Európa parasztjai földesuraiknak termésükből vagy munkájukból egy határozott hányadot adtak és rendszerint nem szenvedtek ezen fölüli zsarolást. De az így közbenjátszó befolyások, melyek módosították a földesúr zsarolási hatalmát, amint ez még látható az angol birtokokon, ahol a földesúr és családja kötelességének tartja, hogy a beteget és rokkantot gyógyszerben és vigasztalásban részesítse és hogy a birtokán lakók jólétével törődjön és

* A rabszolgaellenes agitátorok egyike (Q. A. Collins ezredes) egy angliai látogatásakor egy skót gyárvárosban nagy hallgatóság előtt beszélt és úgy végezte, mint ahogy szokta az Egyesült Államokban, hogy ismertette azt az élelmiszeradagot, melyet némely államok rabszolgatörvényeikben minimumként írtak elő egy rabszolga ellátására. Csakhamar észrevette, hogy sok hallgatójánál ellenkező hatást ért el.

amint a déli ültetvényes is megszokta, hogy négereinek gondját viselje, elvesztek abban a finomabb és leplezettebb formában, melyet a szolgaság a modern termelés bonyolultabb folyamataiban ölt, mely oly messze és annyi közbeeső fokozat által választja el azt, akinek munkája kisajátíttatik, attól, aki kisajátítja és mely a két osztály tagjai közti viszonyt nem közvetlenné és egyénivé, hanem közvetetté és általánossá teszi. A modern társadalomban a versenynek szabadjában áll a munkástól kikényszeríteni mindazt, amit adhat és hogy ezt mily erővel teszi, a vagyon és ipar központjain a legalsóbb osztály helyzetén látszik meg. Hogy a legalsóbb osztály ily helyzete még nem általánosabb, ez annak a nagy terjedelmű termékeny földnek tulajdonítható, mely mostanig nyitva állt a kontinensen és mely nemcsak az Unió régebbi részei növekvő népességének nyujtott menedéket, hanem az európai nyomást is enyhítette, sőt egy országban, Irországban, a kivándorlás oly nagy volt, hogy tényleg leszállította a lakosságot. A menekvés ez útja örökké nem tarthat. Máris bezárul és e zárulással a nyomás egyre súlyosabb lesz.

Nem hiába mondja a Ramajanában a bölcs Busanda holló, »mely a világegyetem minden részében élt és ismeri az összes eseményeket az idő kezdetétől fogva«, hogy noha a világi javak megvetése szükséges a legnagyobb boldogsághoz, azonban a lehető legnagyobb fájdalmat a végső szegénység okozza. Az a szegénység, melyre a haladó civilizációban az emberek nagy tömegei kárhoztatva vannak, nem a figyelemelvonástól és kisértéstől való szabadság, melyet a bölcsek kerestek és a filozófusok dicsértek, hanem lealjasító és elállatiasító rabszolgaság, mely a nemesebb természetet elsorvasztja, a finomabb érzést eltompítja és mely az embereket kínzása által

oly tettekre kényszeríti, melyektől az állatok visszariadnának. E menthetetlen, reménytelen szegénység, mely eltiporja a férfiasságot és elpusztítja a nőiességet, mely még a gyermeket is megrabolja ártatlanságától és örömétől, ez hajtja a munkásságot oly erővel, mint valami ellenállhatatlan és irgalmatlan gép. A bostoni gallérgyáros, aki a leányoknak óránként két centet fizet, sajnálhatja helyzetüket, de úgy neki, mint azoknak a verseny parancsol és ha többet fizetne, nem folytathatná üzletét, mert az üzletet nem az érzelem irányítja. És így az összes közbeeső fokokon, föl azokig, akik munka nélkül jutnak jövedelemhez, a földjáradék formájában, a kínálat és kereslet kérlelhetetlen törvénye, az a hatalom, melylyel az egyén ép oly kevéssé vitatkozhatik, mint a széllel vagy a tenger árjával, látszik lenyomni az alsó osztályt az inség rabságába.

Tényleg azonban az ok, mely mindenütt rabszolgaságot szűlt és kellett hogy szűljön, monopolizálása néhány által annak, amit a természet mindenkinek szánt.

Sokat dicsért szabadságunk rabszolgaságot jelent, míg a magán földtulajdont elismerjük. Amig ez eltörölve nincs, függetlenségi nyilatkozatunk és rabszolgafölszabadító törvényeink hiábavalók. Amíg egyetlen ember követelheti kizárólagos tulajdonjogát a földnek, melyből másoknak élniök kell, lesz rabszolgaság és amint az anyagi haladás nő, így kell nőnie és mélyülnie ennek is!

Ez — és e könyv előbbi fejezeteiben e folyamatot lépésről lépésre kísértük — folyik ma a civilizált világban. Magán földtulajdon az alsó malomkő. Anyagi haladás a fölső malomkő. Növekvő nyomással őrlődik meg köztük a munkásság.

III. FEJEZET.

A földesurak jogcíme kártérítésre.

Az igazság az és ebből menekvés nincs, hogy nincs és nem is volt jogos cím a föld kizárólagos bírásához és hogy a magán földtulajdon ép oly merész, mezítelen szörnyű jogtalanság, mint a rabszolgaság.

Az emberek többsége civilizált országokban azért nem ismeri ezt föl, mert az emberek többsége egyszerűen nem gondolkozik. Szerintük minden, ami van, jogos, míg jogtalanságára gyakran rá nem mutattak és rendszerint készek keresztrefeszíteni azt, aki először kísérti meg ezt bizonyítani.

De lehetetlen bárkinek is közgazdaságtant tanulmányoznia, még úgy is, ahogy ma tanítják, vagy a javak termelésére és megoszlására gondolni és nem látni, hogy a föltulajdon lényegileg különbözik az ember termelte javak tulajdonától és hogy az absztrakt igazságban jogosultsága nincs.

Ezt vagy kifejezetten vagy hallgatólag minden közgazdaságtani kézikönyv elismeri, azonban rendszerint csak határozatlan elismerés vagy elhallgatás által. A figyelmet rendszerint elterelik az igazságtól, amint egy erkölcsfilozófiai előadó is elterelné egy rabszolgatartó államban az ember természetes jogainak túlságos vizsgálatától a figyelmet, és a magán földtulajdont megjegyzés nélkül fogadják el, mint létező tényt avagy föltételezik, hogy szükséges a föld kellő megmíveléséhez és a civilizált állam föntartásához.

Az a vizsgálat, melyet megejtettünk, döntőleg bizonyítja, hogy a magán földtulajdon nem igazolható hasznossági alapon, hogy ellenkezőleg, ez az a nagy ok, melyre szegénység, nyomor és züllés, a tár-

sadalom betegsége és a politikai gyöngeség visszavezethetők, melyek oly fenyegetőleg jelentkeznek a haladó civilizáció közepette. A hasznosság tehát egyesül az igazsággal, hogy eltörlését követelje.

Ha a hasznosság így egyesül az igazsággal, egy intézmény eltörlését követelve, melynek nincs szélesebb bázisa vagy erősebb alapja, mint egy városi szabályrendeletnek, mi ok lehet a habozásra?

Az a megfontolás, mely a habozás okának látszik, még azok részén is, akik világosan látják, hogy a föld jog szerint köztulajdon, az az eszme, hogy miután a föld oly sokáig volt magántulajdon, igazságtalanságot követnénk el eltörlése által azok ellen, akiknek megengedtük, hogy ennek állandóságát tegyék meg számításaik alapjának; hogy megengedvén, hogy a föld jogos tulajdon legyen, e jogosultság megszüntetése által igaztalanok lennénk azok ellen, akik azt azon vásárolták, ami kétségkívül jogos tulajdonunk volt. Így tehát azt vélik, ha eltöröljük a magán földtulajdont, az igazság azt kívánja, hogy teljesen kártalanítsuk azokat, akiké most, amint a brit kormány is amikor eltörölte a katonai rangok vételét és eladását, kötelezve érezte magát, hogy kártalanítsa azokat, akik ily rangokat abban a hiszemben vásároltak, hogy újból eladhatják vagy mint ahogy a rabszolgaság eltörlésekor Brit-Indiában 100 millió dollárt fizettek a rabszolgatulajdonosoknak.

Még Herbert Spencer is, aki *Social Statics*-ében oly világosan mutatta ki minden oly igény jogtalanságát, melynél fogva a föld kizárólagos tulajdonát követelik, támogatja ezt az eszmét (noha úgy hiszem, következetlenül), kijelentvén, hogy igazságosan megbecsülni és kielégíteni a mostani földtulajdonosok igényeit, »kik akár maguk, akár őseik ténykedései által birtokaikért tisztességesen keresett ellenértéket

adtak«, az »a legbonyolúltabb problémák egyike lesz, melyet a társadalomnak meg kell oldania«.

Ez a gondolat sugalmazza azt a javaslatot, mely Nagy-Británniában akad védőkre, hogy a kormány piaci árban vásárolja meg az ország egyéni földtulajdonát és ez vezette John Stuart Millt arra, hogy noha világosan belátta a magán földtulajdon teljes igazságtalanságát, ne a föld teljes visszavételét védje, hanem csupán a jövőben keletkező előnyök elvételét. Terve az volt, hogy méltányos, sőt bőkezű becslés történjék az egész ország földjének piaci értékéről és hogy oly jövendő értéknövekvést, mely nem a tulajdonos befektetésének tulajdonítható, az állam vegyen el.

Nem is szólva azokról a gyakorlati nehézségekről, melyeket egy ily sulyos terv magában foglal az állam tevékenységének kiterjesztése és a vele járó korrupció által, a benrejlő és lényeges hiba annak lehetetlenségében rejlik, hogy bármiféle kompromisszum által is áthidaljuk a jogos és jogtalan közti űrt. Amily arányban megóvjuk a földtulajdonos érdekeit, oly arányban kell figyelmen kívül hagyni a közérdeket és az általános jogokat és ha a földtulajdonosok mit sem veszítenek külön kiváltságaikból, az egész nép mit sem nyer. Az egyéni tulajdonjogokat megvásárolni csupán annyi volna, mint a földtulajdonosoknak más formában ugyanolyféle és oly mennyiségű jogigényt adni, mint földtulajdonuk most ad nekik, mint adószedés által a munka és tőke keresetéből ugyanoly hányadot elvenni, mint amennyit most földjáradékban képesek szedni. Igaztalan előnyüket megtartanák és a nem-földtulajdonosok igaztalan hátránya is folytatódnék. Bizonyos, hogy az egész nép nyerne, ha a földjáradék emelkedése nagyobbá tenné azt az összeget, melyet a földtulajdonosok a mostani rendszer alatt szednek, mint amekkora a föld mos-

tani vételára után fizetendő kamat. Ez azonban csak jövő nyereség volna és időközben nemcsak nem volna könnyebbség, hanem a mostani földesurak javára a munkára és tőkére nehezedő teher még sokkal növekednék. Mert a mostani földértékpiac egyik eleme a jövő értéknövekvés vására és a vételösszeg után kamatot fizetni nemcsak azt jelentené, hogy a termelők a jelenlegi földjáradék terhét viseljék, hanem a spekulativ földjáradékét is. Vagy más szóval: A földet oly árban vennék, melynek alapja a rendesnél alacsonyabb kamatláb volna (mert a földjáradék várható növekvése a föld piaci árát sokkal nagyobbra teszi, mint bármié volna, mely ugyanennyi jövedelmet hajtana), a vételösszeg utáni kamat azonban a rendes kamatláb szerint volna fizetendő. Igy tehát a földtulajdonosok nem csupán azt az összeget kapnák, amit most hoz nekik a föld, hanem jelentékenyen nagyobb összeget. Valóságban az állam örökös bérbe venné a mostani tulajdonosok földjét, jelentékenyen nagyobb járadékért, mint amennyit most kapnak. Egyelőre az állam csupán ágense lenne a földtulajdonosoknak, beszedné földjáradékukat és nemcsak azt kellene részükre kifizetni, amit kapott, hanem sokkal többet.

Mill terve, hogy államosítsa a jövendő »meg nem érdemelt földértéknövedéket« olyként, hogy minden föld mostani piaci értékét meghatározza és az állam számára sajátítson ki minden leendő értéknövekvést, nem növelné a mostani vagyonmegoszlás igazságtalanságát, de nem is orvosolná azt. A földjáradék további spekulativ emelkedése megszünnék és a jövőben a nép nyerné azt a különbséget, mely a földjáradék növekvése és azon összeg közt van, amennyire a növekvést becsülték a mostani földérték meghatározásakor, melyben természetesen úgy a jövő, mint a jelen érték szerepel. Azonban az egész jövőre

nézve egy osztályt hagyna annak az óriási előnynek birtokában, mellyel most bír a többiek fölött. Mindaz, amit e tervről mondhatni, az, hogy jobb lehet semminél.

Ily hatástalan és kivihetetlen tervek vitára adnak alkalmat ott, hol hatásosabb javaslat ma semmi meghallgatásra sem találna és e viták reményt keltő jelek, mert az igazság ékének benyomulását mutatják. Az igazság az emberek szájában alázatosan kicsiny, amikor egy az időtől szentesített jogtalanság ellen először tiltakozik és mi, angolul beszélő nemzetek, még mindig a szász szolgaság nyakravalóját hordjuk és azt tanultuk, hogy a földtulajdonos »szent jogai«-ra olyféle tisztelettel nézzünk, mint a régi egyiptomiak a krokodilusra néztek. De ha az idők kedveznek, az eszmék nőnek, bármily jelentéktelenek is első megjelenésükben. Egy napon a harmadik rend föltette kalapját, mikor a király föltette a magáét. Nem sokkal később Szt. Lajos egyik fiának feje lehullt a vérpadon. Az Egyesült Államok rabszolgaellenes mozgalma a gazdák kárpótlása körüli beszéddel kezdődött, amikor azonban négy millió rabszolga fölszabadult, a tulajdonosok nem kaptak és nem is nagyon követeltek kárpótlást. És amikor egy oly ország népe, mint Anglia vagy az Egyesült Államoké, eléggé tudatára jut az egyéni földtulajdon igaztalanságának és kárának, hogy a föld államositására törekedjék, már eléggé tudatában lesz, hogy az államosítást a megvásárlásnál sokkal egyszerűbb és könnyebb úton végezze. Nem sokat fogja törni fejét a föld tulajdonosainak kárpótlásán.

Nem is lenne jogos, hogy annyit törődjünk a föld tulajdonosaival. Hogy oly ember, mint John Stuart Mill, oly nagy jelentőséget tulajdonított a földtulajdonosok kártalanításának, hogy csupán a jövendő földjáradék elkobzását sürgette, ezt csak a közkeletű elméletbe való belenyugvása magyarázza, mely szerint

a munkabért a tőke szolgáltatja és a népesség állandóan nyomást gyakorol az élelmiszerekre. Ez a föld magántulajdonbavételének hatására nézve elvakította. Látta, hogy »a földtulajdonos igénye egészben véve eltörpül az állami nagy politika mellett« és hogy »ha a magán földtulajdon nem hasznos; akkor igazságtalan«,* de bebonyolódva a malthusi elmélet hálójába, mint az előbb idézett fejezetben világosan kifejezi, minden inséget és szenvedést, melyet maga körül látott, »a természet szűkmarkúságának, nem pedig az emberi igaztalanságnak« tulajdonított és így a föld államosítása előtte aránylag csekély dolognak tünt föl, mely semmit sem tehetett a szegénység megszüntetésére és az inség eltörlésére: oly célok, melyek csupán úgy lennének elérhetők, ha az emberek megtanulnák egy természetes ösztön elnyomását. Bár nagy és tiszta volt, meleg szívű és nemes lelkű, sohasem látta a gazdasági törvények igazi harmóniáját, sem azt, hogy mint következik ebből az egyetlen alapvető igaztalanságból az inség és nyomor, a bűn és gyalázat. Különben sohasem írhatta volna le ezt a mondatot: »Irország földje, mint minden más országé, az ország népéé. A földtulajdonosoknak nevezett egyéneknek az erkölcs és igazság nevében máshoz joguk nincs, mint a földjáradékhoz vagy annak piaci árban számított ellenértékéhez.«

Már hogyis ne! Ha valamely ország földje a népé, mi joguk lehetne az erkölcs és igazság nevében a földtulajdonosoknak nevezett egyéneknek a földjáradékhoz? Ha a föld a népé, miért fizetne a nép piaci árt az erkölcs és igazság nevében azért, ami az övé?

Herbert Spencer így szól: »Ha azokról a személyek-

* *Principles of Political Economy*, book I. chap. II. sect. VI.

ről lenne szó, akik az emberiséget eredetileg örökségétől megrabolták, röviden intézhetnők el az ügyet.* Miért ne intéznők el röviden így is? Mert hisz ez a rablás nem olyan, mint egy ló vagy egy pénzösszeg elrablása, melynek a tettel együtt vége van. Ez friss és folytonos rablás, mely minden nap és minden órában folyik. Nem a mult gyümölcséből veszik a földjáradékot, hanem a jelenéből. Harács, melyet folyton és állandóan szednek. Minden kalapácsverésnek, minden csákánycsapásnak, minden szövőszékmozdulatnak, minden gőzgéplendületnek adót kell fizetnie. Fizetni kell olyanok keresete után, kik mélyen a föld alatt kockáztatják életüket és kik a fehér hullámok fölött kapaszkodnak az árbócvitorlákra, jogos részt követel a tőkéstől és a föltaláló türelmes fáradozásának gyümölcséből, kis gyermekeket szólít el játéktól és iskolától és munkára kényszeríti őket, mielőtt csontjuk kemény vagy izmuk szilárd volna, megrabolja a didergőt a melegtől, az éhest az ételtől, a beteget az orvosságtól, a gonddal küzdőt a békétől. Lealjasít, elállatiasít és elkeserít. Nyolc és tíz tagú családokat egyetlen szennyes szobába kényszerít, disznókként zsúfol egybe fiú és leány mezei munkáscsapatokat, megtölti a pálinkaméréseket azokkal, kik otthon kényelmet nem találnak, olyan fiatalemberekből, kik hasznos férfiak lehetnének, fegyházlakókat nevel, oly leányokkal tölti meg a bordélyházakat, kik az anyaság tiszta örömét ismerhették volna, kapzsiságot és minden gonosz indulatot úgy szabadít rá a társadalomra, mint ahogy a kemény tél a farkasokat űzi az emberi lakóhelyek felé; elsötétíti a hitet az emberi lélekben és az igazságos és könyörületes Teremtő képére a zordon vak és kegyetlen végzet fátylát vonja!

* *Social Statics*, p. 142.

Nem csupán a multban való rablás, hanem a jelenben is, oly rablás, mely megfosztja a világra most születő gyermekeket örökségüktől! Miért haboznánk rövidesen elintézni az ily rendszer sorsát? Mert tegnap, tegnapelőtt és azelőtt kiraboltak, ok ez arra, hogy tűrjem, hogy ma és holnap kiraboljanak? Ok arra, hogy a rablónak öröklött jogául ismerjem el, hogy engem kiraboljon? Ha a föld a népé, miért engedjük továbbra is, hogy a földtulajdonosok földjáradékot szedjenek vagy bármi más úton kárpótlást kapjanak ennek elvesztéséért? Gondoljuk meg, hogy mi a földjáradék. Nem önként támad a földből, semmi olyannak sem tulajdonítható, amit a földtulajdonosok tettek. Az egész társadalom által teremtett értéket képvisel. Hadd legyen a földesuraké, ha úgy tetszik, mindaz, amit a föld birtoka a társadalom többi részének távollétében jövedelmezne nekik. Azonban a földjáradék, az egész társadalom alkotása, szükségkép a társadalomé.

Vizsgáljuk meg a földesurak ügyét az angol szokásjog (Common Law) elvei szerint, mely az emberek közti jogot határozza meg. Azt mondják, hogy e szokásjog az ész tökéletessége és a földesurak bizonyára nem panaszkodhatnak döntése ellen, mert földesurak csinálták saját maguknak. Már pedig mit juttat a jóhiszemű birtokosnak a szokásjog, ha kitűnik, hogy az a föld, melyért a birtokos pénzt adott, jog szerint másé? Semmit. Hogy jóhiszeműleg vásárolt, az még semmiféle jogot vagy igényt nem ad. A szokásjog nem törődik »a kárpótlás bonyolult kérdésével«. A szokásjog nem mondja, mint John Stuart Mill: »A föld A-é, ennélfogva B-t, aki tulajdonosnak vélte magát, csakis a földjáradék, vagyis ennek ellenértéke illeti meg.« Mert csakugyan olyan volna, mint a híres szökött rabszolga eset, amikor a bíróság Északnak adta az igazságot és Délnek a

négert. A szokásjog egyszerűen így szól: »A föld A-é, helyezze őt a sheriff birtokába!« A rossz jogcím ártatlan vásárlójának nem ismeri el jogát, sem kártérítési igényét. Sőt mi több, elveszi tőle mindazt a befektetést, melyet jóhiszeműleg tett a földbe. Nagy árt fizethetett a földért, mindent elkövethetett arra nézve, hogy jogcímének helyességéről meggyőződjék, ellenmondás nélkül bírhatta éveken keresztül, munkájával termékennyé tehette vagy értékesebb épületet építhetett rá, mint a föld maga avagy szerény házat csinálhatott, melyben azt remélhette, hogy a magaültette fügefáktól és szőllővenyigéktől környezve fogja hátralevő napjait leélni; ha azonban Csaló, Csűrő és Csavaró urak csak egyetlen technikai hibácskát fedeznek föl okmányában vagy valami elfeledett örököst hajszolnak föl, aki jogáról nem is álmodott, akkor nemcsak a földet, hanem minden befektetést is elvehetnek a birtokostól. De még ez nem minden. A szokásjog szerint, ha már a földet és befektetést átadta, arra a haszonra nézve is elszámolással tartozik, melyet a birtoklás ideje alatt élvezett.

Ha az igazságszolgáltatás e földesurak formulázta elveit a Nép kontra Földesurak esetre alkalmazzuk, melyet pedig naponta alkalmaznak angol és amerikai bíróságok egyesek közti vitás esetekben, nemcsak arra nem gondolhatunk, hogy a földesuraknak kárpótlást adjunk, hanem elvesszük tőlük az összes befektetéseket mindazzal együtt, amijük van.

Azonban nem javaslom és azt hiszem, más sem fogja javasolni, hogy ennyire menjünk. Elég, ha a nép visszaveszi a föld tulajdonjogát. Hadd tartsák meg a földesurak befektetéseiket és ingóságaikat.

És ebben az igazságszolgáltatási eljárásban nem volna sem elnyomás, sem igazságtalanság valamely osztállyal szemben. A jelenlegi egyenlőtlen vagyonmegoszlás nagy oka, a nyomában járó szenvedés,

sülyedés, pusztulás, egyszerre eltünnének. Még a földesurak is osztoznának az általános nyereségben. Még a nagybirtokosok nyeresége is valódi volna. A birtokosok nyeresége pedig rendkívüli lenne. Mert amikor az emberek az Igazságot üdvözlik, a Szeretet szolgálóját üdvözlik. Béke és bőség járnak nyomán, ajándékot hozva nem néhánynak, hanem mindenkinek.

Hogy ez mily igaz, azt később látjuk meg.

Ha ebben a fejezetben az igazságról és célszerűségről mint két külön dologról beszéltem, ezt csak azért tettem, hogy megcáfoljam azok ellenvetéseit, akik így beszélnek. Mert az igazság a legnagyobb és legigazibb célszerűség.

IV. FEJEZET.

A magán földtulajdon történelmi szempontból.

Ami minden másnál inkább gátolja a magán földtulajdon gyökeres igazságtalanságának észrevevését és útját állja eltörlésére irányuló bármiféle őszinte javaslat megfontolásának, az az a gondolkozásbeli megszokottság, mely minden már régóta létezőt természetesnek és szükségszerűnek tüntet föl.

Úgy megszoktuk, hogy a földet egyéni tulajdonul tekintsük, törvényeinkben és szokásainkban annyira el van ez ismerve, hogy a nép nagy tömegének soha eszébe sem jut kétségbe vonni, hanem úgy tekinti, mint ami szükséges a föld használatához. Képtelenek elképzelni vagy eszükbe sem jut elképzelni, hogy a társadalom a földnek magántulajdonná tétele nélkül létezhetnék. A föld mívelésének vagy javításának első lépéseül előttük az látszik, hogy

számára egyéni tulajdonost keressenek és egy ember földjét oly tökéletesen és méltányosan az övének tartják, melyet eladhat, bérbe adhat vagy elajándékozhat, akárcsak házát, marháját, javait vagy bútorait. A »tulajdon szentségét« oly állandóan és eredményesen prédikálták kivált »a régi barbárság fönntartói«, amint Voltaire az ügyvédeket nevezte, hogy a legtöbb ember a földtulajdont a civilizáció igazi alapjának tekinti és amikor valaki a földnek közös tulajdonba való visszavételét javasolja, ezt első pillanatra vagy hóbortos agyrémnek tekintik, melyet soha meg nem valósítottak és meg sem valósítható vagy oly javaslatnak, melynek célja a társadalmat fölforgatni és a barbársághoz visszatérni.

Ha igaz volna, hogy a földet mindenkor magántulajdonnak tekintették, ez ép oly kevéssé bizonyítaná igazságosnak vagy szükségesnek, hogy továbbra is annak tekintsük, mint a rabszolgaság általánossága, melyet valaha bátran állíthattak, sem bizonyíthatná annak igazságát vagy szükségét, hogy az ember teste és vére tulajdonná tétessék.

Nem régen még a monarchia mindenütt általánosnak látszott és nem csupán a királyok, hanem alattvalóik többsége is igazán hitte, hogy egy ország sem boldogulhat király nélkül. Pedig, nem is szólva Amerikáról, Franciaország most király nélkül él, Anglia királynéjának és India császárnéjának pedig körülbelől annyi köze van országai kormányzásához, mint a hajó orrára faragott főnek a hajó irányához. Európa többi koronás fői pedig, jelképesen szólva, dinamithordókon ülnek.

Mintegy száz év előtt Butler püspök, a híres *Analogy* szerzője, kijelentette, hogy »állami kormányzat vallási szervezet nélkül agyrém, melyre példa nincs«. Ami a példa nemlétét illeti, igaza volt. Akkoriban nem volt és a multra végre is bajos lett volna meg-

nevezni oly kormányzatot, mely államvallás nélkül létezett volna. Azonban az Egyesült Államokban azóta egy évszázad gyakorlata által beigazoltuk, hogy államkormányzat lehetséges államvallás nélkül.

Ha igaz is volna, hogy a föld mindig és mindenütt magántulajdonként szerepelt, ez még nem igazolná, hogy mindig így is szerepeljen; tény azonban az, hogy ez *nem* igaz. Ellenkezőleg, a földhöz való közös jogot eredetileg mindenütt elismerték és a magán földtulajdon mindenütt csak visszaélés eredményeként nőhetett föl. Az emberiség eredeti és állandó fölfogása az, hogy a földhöz mindenkinek egyenlő joga van és az a vélemény, hogy a magán földtulajdon szükséges a társadalomra nézve, csak tudatlanságból ered, mely közvetlen környezeténél messzebbre nem láthat, oly eszme, mely aránylag modern eredetű, oly mesterkélt és alaptalan, mint a királyok isteni joga.

Utazók megfigyelései, kritikus történészek kutatásai, kik rövid idő óta annyit tettek a nép elfeledett emlékeinek fölelevenítésére, oly embereknek vizsgálatai a társadalmi intézmények fejlődését illetőleg, mint Sir Henry Maine, Emile de Laveleye, Professor Nasse (Bonnból), azt igazolják, hogy ahol csak emberi társadalom alakult, az embereknek a föld használatát illető közös joga elismertetett és hogy seholsem fogadták el önként a korlátlan egyéni tulajdont. Úgy történelmileg, mint erkölcsileg, a magán földtulajdon rablás. Seholsem ered szerződésből, seholsem vezethető igazság vagy célszerűség fölismerésére, mindenütt háború, hódítás és önzés az eredete, mellyel a ravaszság a babonát és törvényt hasznosította.

Aholcsak a társadalom korai történetét kinyomozhatjuk, Ázsiában, Európában, Afrikában, Amerikában vagy Polinéziában, a földet úgy tekintették, amint ezt az a szükségszerű viszony, mely a föld

és az emberi élet közt van, ennek megítélését irányíthatja, t. i. mint köztulajdont, melyhez mindenkinek, akinek joga el volt ismerve, egyenlő joga volt. Vagyis a társadalom minden tagja (az összes polgárok, mint mi mondanók) egyenlő joggal birt a társadalom földjének használatára és élvezetére nézve. A földhöz való közös jog elismerése nem állta útját az oly dolgokat illető különleges és kizárólagos jog teljes elismerésének, melyek munka eredményei, sőt ezt akkor sem hagyták el, amikor a földmívelés fejlődése szükségessé tette a föld kizárólagos birlalását oly célból, hogy kizárólagos élvezetét biztosítsa ama munka hozadékának, mely ezt a hozadékot termelte. A földnek megosztása termelési egységek: családok, családcsoportok vagy egyesek közt csak annyira haladt, amennyire e cél szempontjából szükséges volt, a legelő és erdő közös maradt, a mezőgazdasági földet illető egyenlőség pedig akár időszakos újraosztás által, mint a germán törzseknél, akár eladási tilalom által biztosíttatott, mint Mózes törvényében.

Az eredeti rendszer még mindig megvan, többé-kevésbé érintetlen formában, India, Oroszország, a török uralomnak még vagy már nem alávetett szláv országok faluközösségeiben, Svájc hegyes tartományaiban, a kabilok közt Észak-, a kafferek közt Délafrikában, Jáva és New-Zealand őslakóinál, vagyis mindenütt, ahol a külső hatás érintetlenül hagyta a primitív társadalmi szervezet formáját. Hogy mindenütt létezett, azt az utóbbi években bőven bizonyították független kutatók és megfigyelők, amint ez (tudomásom szerint) legjobban a Cobden Club égisze alatt kiadott *Systems of land tenures in various Countries* c. m.-ben és Emile de Laveleye *A tulajdon kezdetleges formái* c. műben van legjobban összefoglalva, ahová utasítanám az olvasót, aki ezt az igazságot részletesebben akarja vizsgálni.

»Az összes primitív társadalmakban«, mondja Laveleye, vizsgálódása eredményeként, mely a világ egyetlen részét sem hagyja figyelmen kívül, »a föld a törzsek közös tulajdona volt és a családok közti időszakonkénti fölosztásnak volt alávetve, úgy hogy valamennyien megélhettek munkájuk után, amint ezt a természet rendelte. Az egyes jólléte tehát munkájától és értelmétől függött, szóval, senkisem volt megfosztva a létföltételektől és a nemzedékről nemzedékre növekvő egyenlőtlenség ellen biztosítva voltak«.

Ha Laveleye-nek e következtetése helyes, és hogy helyes, afelől kétség nem lehet, hogyan lehetett oly általánossá, kérdezhetné valaki, a földnek magántulajdonná válása?

Azok az okok, melyek a föld használatához való egyenlő jog eredeti eszméjének a kizárólagos és egyenlőtlen jog általi kiszorítását előidézték, azt hiszem, mindenütt általánosságban, de határozottan kinyomozhatók. Mindenütt egyek azokkal, melyek az egyenlő személyi jogok tagadására és a kiváltságos osztályok keletkezésére vezettek.

Ezek az okok úgy összegezhetők, mint a hatalomnak a törzsfők és a katonai osztály kezében való összpontosítása a hadi állapot következtében, mely a közös föld monopolizálását tette lehetővé, mint a hódítás következménye, mely a meghódítottakat a jobbágyi szolgaság állapotába hajtotta, földjüket pedig a hódítók közt osztotta föl, a törzsfőknek aránytalanúl nagy részt juttatva, egy papi és hivatásos jogászosztály differenciálódása és befolyása,* mely-

* A jogászok befolyása nagyon szembeötlő Európában, úgy Nagy-Britanniában, mint a kontinensen, a régi földhasználat minden nyomának eltüntetésében és annak a római jogi eszme, a kizárólagos tulajdon általi helyettesítésében.

nek érdekét az szolgálta, hogy a kizárólagos földtulajdon jött a közös helyébe, az egyszer létrejött egyenlőtlenség pedig a vonzódás törvényénél fogva egyre nagyobb egyenlőtlenség létrehozására törekedett.
A földhöz való egyenlő jog és az azt monopolizáló törekvés közti harc okozta Görögország és Róma belső harcait; Görögországban a Likurgosz és Szolón, Rómában a Licinius törvényhozásához és az azt követő földosztáshoz hasonló intézkedések akasztották meg ezt az irányzatot és adták meg e két országnak az erő és dicsőség napjait és ennek az irányzatnak végső diadala ölte meg mind a kettőt. A nagy birtokok tették tönkre Görögországot, amint később »a latifundiumok tették tönkre Itáliát is«* és a föld a nagy törvényhozók és államférfiak intelmei dacára végre is a kevesek birtokába ment át, a népesség hanyatlott, a művészet sülyedt, az értelem meggyöngült és az a faj, melyben az emberiség legfényesebb fejlettségét érte el, gúny- és sértőszóvá vált az emberek közt.**

Az abszolut egyéni földtulajdon eszméje, melyet a modern civilizáció Rómából vett át, teljes fejlettségét ott érte el, történelmi időkben. Amikor a világ jövendő ura először tűnik föl, minden polgárnak megvolt a maga kis földje tűzhelye mellett, mely elidegeníthetetlen volt és a közös föld, »a szántóföld, mely a közjognak volt alávetve«, közhasználatban volt, kétségkívül oly szabályozások vagy szokások alatt, melyek, mint a germán mark vagy a svájci allmend, egyenlőséget biztosítottak. E közös birtokból, melyet a hódítás egyre növelt, sikerült a patricius családoknak a maguk nagy birtokait kihasítani. E nagybir-

* Latifundia perdidere Italiam. — Plinius.
** A »görög« név úgy az angolban, mint a franciában csalót, szélhámost jelent. *F.*

tokok, ama hatalomnál fogva, hogy a nagyobb vonzza a kisebbet, a törvényes korlátozások és megismételt fölosztások által időről időre előidézett akadályozás dacára végre is kiírtotta az összes kisbirtokosokat, csekélyke örökségük a nagyon gazdagok latifundiumjait növelte, ők maguk pedig a rabszolgák tömegébe kerültek, bérfizető »colonus«-ok lettek, vagy az újonnan hódított idegen provinciákba kényszerültek, ahol a földet a légiók veteránjainak adták, vagy a fővárosba, hol a proletárok sorait növelték, kiknek szavazatukon kívül semmi eladnivalójuk sem volt.

A cézárizmus, mely csakhamar a keleti típusu féktelen deszpotizmusba csapott át, volt ennek szükségszerű politikai következménye és a birodalom, noha a világot ölelte föl, valóságban váz maradt, melyet a széthullástól csupán a határszéli egészségesebb élet óvott meg, ahol a földet katonai telepesek közt osztották föl vagy az eredeti szokások továbbra is megmaradtak. De a latifundiumok, melyek Itália erejét fölemésztették, egyre kijebb terjedtek és Szicilia, Afrika, Hiszpánia és Gallia földjét rabszolgák vagy bérlők művelte nagybirtokokká darabolták. A személyes szabadságból eredő harcias erények kivesztek, a rablógarázdálkodás kimerítette a földet és az embereket vadállatok szorították ki, míg végül az egyenlőség táplálta erővel a barbárok törtek be, Róma elveszett és az egykor oly büszke civilizációból csupán romok maradtak fönn.

Igy történt meg ez a csodálatos dolog, mely Róma nagyságának idejében oly lehetetlenségnek látszott volna, mint ma az, hogy a Comanche vagy Flathead indiánok az Egyesült Államokat vagy a lappok Európát hódítsák meg. Az alapok a földbirtok rendszerben keresendő. Egyrészt a földhöz való közös jog megtagadása pusztulást eredményezett, másrészt az egyenlőség erőt adott.

»A szabadság«, mondja Laveleye, »és ennek következménye, a közös tulajdon osztatlan részének tulajdona, melyhez e telepben minden családfő egyenlő joggal bírt, a német faluban lényeges jogok voltak. Ennek az abszolut egyenlőségnek a rendszere az egyesre sajtáságos jelleg bélyegét nyomta, ami magyarázza, hogy a barbárok mily kis csapatai lettek Róma uraivá, az ügyes közigazgatás, a tökéletes központosítás és jog dacára, mely az írott ész nevét őrízte meg«.

Másrészt azonban, a nagy birodalom szívét kiette valami. »Róma elpusztúlt«, mondja Prof. Selley, »az embertermés hiánya miatt«.

Guizot *A civilizáció története Európában* és még részletesebben *A civilizáció története Franciaországban* c. műben élénken festi azt a kaoszt, mely Európában a római birodalom bukása után következett, oly kaosz, mely szerinte »keblében hordott mindent« és melyből a modern társadalom szervezete lassan fejlődött ki. Oly kép ez, mely néhány sorba nem szorítható, de elég annyit mondani, hogy e nyers, de egészséges élet beáramlása a romanizált társadalomba úgy a germán, mint a román szervezet bomlása volt, összeolvadása és keveredése a földhöz való közös jognak a kizárólagos tulajdon eszméjével, amint ez lényegileg a keleti birodalom tartományaiban is bekövetkezett, melyet később a törökök özönöltek el. A feudális rendszer, melyet oly könnyen fogadtak el és mely oly gyorsan terjedt, ily keveredés eredménye volt. Azonban alul, a feudális rendszer mellett, egy a föld mívelőinek közös jogaira alapozott ősibb szervezet vert gyökeret vagy éledt újjá és nyomot hagyott egész Európában. Ez az ősi szervezet, mely egyforma részeket juttat a megmívelt földből és közös használatra adja a megmíveletlent és mely úgy a régi Itáliában, mint a még szász Angliában létezett, az abszolutizmus és szolgaság alatt is föntartotta magát

Oroszországban, a mozlim elnyomás alatt Szerbiában és Indiában a hódítás egyik hulláma a másik után mosta, de teljesen el nem pusztította az évszázados elnyomás alatt sem.

A feudális rendszer, mely nem európai sajátosság, hanem természetes eredményéül látszik annak, ha egy letelepült országot egy oly faj hódít meg, melynél az egyenlőség és egyéniség még erősek, világosan fölismeri, ha csak elméletben is, hogy a föld az egész társadalomé, nem pedig az egyesé. A feudális rendszer egy oly kor nyers szüleménye, amikor az erőszak szinte teljesen elfoglalta a jog helyét (mert a jog eszméje kiirthatatlan az emberi elméből és valamelyes formában még a kalózok és rablók társaságában is megnyilvánul), seholsem ismerte el a földhöz való felelőtlen és kizárólagos jogot. A hűbér lényegében megőrzésre adott dolog volt, melynek élvezete kötelességekkel járt. A fejedelem, aki elméletben az egész nép együttes hatalmának és jogainak képviselője, feudális fölfogás szerint egyetlen abszolut tulajdonosa a földnek. És noha a föld egyéni birtoklása meg volt engedve, e birtoklással kötelességek voltak összekötve, melyek által a haszon élvezőjéről föltételeztetett, hogy visszafizeti a köznek azt az előnyt, mely reá a közös jog átruházásából származik.

A feudális rendszer alatt a királyi földek, oly közkiadásokat fedeztek, melyek ma a civillistában szerepelnek, az egyházi birtokok a vallásnak és közoktatásnak, a betegápolásnak és szegények támogatásának költségeit fedezték és oly osztályt tartottak fönn, melyről azt vélték, és nagyrészt helyesen, hogy életét a közjónak szenteli, míg a katonai birtokok a honvédelmet látták el. Abban a kötelezettségben, melynek alapján a katonai birtokosnak ennyi és ennyi haderőt kellett síkra állítania, szükség esetén, valamint abban a segélyben, melyet adnia kellett, mikor a

király legidősebb fiát lovaggá ütötték vagy leánya férjhez ment vagy a fejedelem maga hadi fogságba esett, durva és hatálytalan, de kétségtelen elismerése volt annak az emberi természetes fölfogás előtt világos ténynek, hogy a föld nem egyéni, hanem közös tulajdon.

Azonban a birtokos rendelkezési joga így sem terjedt életén túl. Noha az öröklés elve csakhamar kiszorította a választását, amint ez mindenütt következménye a hatalom összpontosításának, a feudális jog mégis megkövetelte, hogy a hűbérnek mindig legyen oly képviselője, aki úgy a kötelességeket teljesítse, mint a földbirtokkal járó javadalmakat élvezze és hogy ez ki legyen, az nem volt egyéni szeszélyre bízva, hanem szigorúan előre volt meghatározva. Innen erednek a gyámság és egyéb feudális intézmények. Az elsőszülöttség rendszere és annak kinövése, a hitbizomány, kezdetben nem voltak oly képtelenségek, mint amilyenekké később váltak.

A feudális rendszer alapja az abszolut földtulajdon volt, oly eszme, melyet a barbárok készségesen fogadtak el egy oly meghódított népesség közepette, melynél ez otthonos volt; azonban efölé a feudalizmus egy magasabbrendű jogot emelt és a feudalizálódás folyamata abban állt, hogy az egyéni uralmat függésbe hozta egy magasabbrendű uralomtól, mely a nagyobb közösséget, azaz a nemzetet képviselte. Egyedei a földtulajdonosok voltak, kik tulajdonjoguknál fogva abszolut urak voltak birtokaikon és kik ott a védelem hivatását teljesítették, melyet Taine oly grafikusan, noha talán túlságosan színesen, írt le az *Ancien Régime* első fejezetében. A feudalis rendszer műve abban állt, hogy ezeket az egyedeket nemzetekké kapcsolta össze és hogy a föld egyéni urainak hatalmát és jogát az egész társadalom

hatalmának és jogának rendelte alá, melyet a főhűbérúr, vagyis a király képviselt.

Igy a feudális rendszer, keletkezésében és fejlődésében, a földhöz való közös jog eszméjének diadala volt, mely a föltétlen birtoklást föltételhez kötött birtoklássá változtatta és mely a földjáradék szedésének kiváltsága ellenében bizonyos kötelességeket rótt. És egyidejűleg a földtulajdonjogot alulról is megszorították, amennyiben a föld mívelőjének fölbontható bérlete általában szokásjog szabályozta bérletté állandósult és az a földbér, melyet a földesúr a jobbágytól szedhetett, meghatározott és biztos összeggé lett.

És a feudális rendszer közepette maradtak vagy keletkeztek oly földmíves községek, többé vagy kevésbé hűbérkötelességeknek alávetve, melyek a földet közös tulajdonként mívelték és noha a földesurak, amikor és ahol hatalmukban állt, körülbelől annyit követeltek, amennyit jónak láttak, azonban az egyetemes jog eszméje eléggé erős volt, hogy szokás folytán a föld nagy részén érvényesüljön. A feudális korban a közlegelő a legtöbb európai országnak igen nagy részére terjedt ki. Mert Franciaországban (noha a királyi rendeletektől csak alkalmilag korlátozott főnemesi földfoglalások a forradalom előtt századokon át folytak és úgy a forradalom, mint az első császárság ideje alatt nagy földosztások és eladások voltak), a közös vagy községi földek Laveleye szerint még mindig négy millió hektárra rúgnak. A közös föld kiterjedésére Angliában a feudális koron át abból a tényből lehet következtetni, hogy noha a nagy földesurak foglalásai VII. Henrik idejében kezdődtek, meg van állapítva, hogy nem kevesebb, mint 7 millió 660,413 acre közös földet kerítettek be az 1710 és 1843 közti hivatalos följegyzések szerint; ezek közül 600,000 acre-t tényleg 1845 óta kerítettek be és becs-

lés szerint még mindig maradt két millió acre közös föld Angliában, noha természetesen ez a föld leg-értéktelenebb része.

E közös földeken kívül, Franciaországban a forradalomig, Spanyolországban pedig napjainkig érvényben levő törvény volt, melynélfogva minden megmívelt föld a termés betakarása után legelés vagy átútazás céljából közös lett, míg a föld használatának ideje újból be nem következett, másutt pedig oly szokás volt, hogy bárkinek joga volt oly földre menni, melyet tulajdonosa elmulasztott megmívelni, és ott teljes biztonságban vethetett és arathatott. És ha az első terméshez trágyát használt, jogot szerzett a második vetéshez és aratáshoz a tulajdonos megkérdezése nélkül.

Nem csupán a svájci allmend, a ditmarsh-i mark (Schleswig-Holsteinban), a szerb és orcsz faluközösségek, nem csupán a hosszú határbarázdák, melyek angol földön (ma megannyi magántulajdon) még képessé teszik a történészt, hogy a régi időben volt háromnyomású földet megkülönböztesse és melyben minden falusinak megv lt az évente neki juttatott egyenlő rész, nem csupán az okmányszerű bizonyítékok, melyeket gondos kutatók a közelmultban régi írásokból jegyeztek le, hanem maguk azok az intézmények, melyek alatt a modern civilizáció kifejlődött, bizonyítják a föld használatához való közös jog elismerésének egyetemességét és hosszú fönmaradását.

Még mindig vannak jogrendszerünkben maradványok, melyek értelmüket vesztették, melyek az angliai régi közlegelők maradványához hasonl an erre mutatnak. A legfőbb tulajdonjog elmélete (mely a mohamedán jogban is megvan), mely a fejedelmet elméletben az egyetlen abszolut földtulajdonossá teszi, csakis onnan származik, hogy a fejedelem a

nép összes jogainak elismert képviselőjeként szerepel. Az elsőszülöttség és hitbizomány, mely még mindig fönnáll Angliában és száz év előtt Amerikában is fönnállt, csupán elferdült formái annak, ami egykor következménye volt a föld köztulajdonul való elismerésének. Maga a jogi terminológiában tett megkülönböztetés ingatlan és ingó vagyon közt csupán maradványa az eredeti megkülönböztetésnek aközt, amit egykor közös tulajdonnak tekintettek, attól, amit természetszerűleg az egyén különleges tulajdona volt. És az a nagyobb gond és szertartásosság, mely a föld átruházásához szükséges, csupán egy ma értelmetlen és haszontalan maradványa egy egyetemesebb és szertartásosabb beleegyezésnek, melyet egykor a jogok átruházásához szükségesnek tekintettek, mely jogok nem voltak egy emberéi, hanem a család vagy törzs összes tagjaié.

A modern civilizáció fejlődésének általános menete a feudális kor óta a közös földtulajdon természetes és eredeti eszméinek fölforgatása volt. Bár paradoxonnak látszik, a hűbéri kötelékből a szabadságba jutást a földdel való bánásmódot illetőleg oly irányzat követte, mely a munkásosztály rabszolgaságba döntését foglalja magában és melynek vas igáját most kezdik az egész civilizált világban erősen érezni, mely nem enyhíthető a tiszta politikai hatalom vagy a személyes szabadság kiterjesztése által és melyet tévesen a közgazdászok a természeti törvények, a munkások pedig a tőke nyomásának vélnek.

Az világos, hogy Nagy-Britanniában ma a népnek, mint egésznek, szülőföldjéhez való joga sokkal kevésbé teljesen van elismerve, mint a feudális időkben volt. A népnek sokkal kisebb aránya bírja a földet és ezek tulajdonjoga sokkal abszolutabb. A közlegelő, mely egykor oly kiterjedt és az alsóbb osztály függetlenségét és megélhetését annyira elő-

mozdította, egy csekélyke, még megmaradt értéktelen föld kivételével magánosok kezébe került; az egyház nagy birtokait, melyek elsősorban közcélra szánt közvagyon voltak, e céljától elvonták, hogy egyeseket gazdagítsanak velük; a harcos bérlők terheiket lerázták, a katonai intézmények föntartását és a háborúk által fölszaporult óriási adóság kamatainak fizetését az egész népre hárították, az élet szükségleteire és kényelmi eszközeire kivetett adók alakjában. A korona javai többnyire magántulajdonba kerültek és a királyi család és a beléházasodó hercegecskék eltartását a brit munkásnak kell megfizetnie, korsó söre és pipa dohánya árában. Az angol yeoman (szabadparaszt) az a kemény faj, mely Crecy-nél, Poitiers-nél és Agincourt-nál győzött, úgy kiveszett, mint a masztodon. A skót clan-ek tagjai, kiknek honi halmaik földjéhez való joga akkor oly kétségtelen volt, mint a törzs fejéé, kiűzettek, hogy a juhnyájaknak vagy vadaskerteknek adják át helyüket; az ir törzsi jog pedig, a fölbontható bérlet viszonyává alakult. Harminchatezer embernek törvényes joga van az egész lakosságot kiűzni a brit szigetek négyötödéről és a brit nép nagy többségének semminemű más joga nincs szülőföldjéhez, mint hogy az utcákon járjon vagy az utakon csatangoljon. Nagyon rájuk illenek a római nép tribunusának szavai: »*Rómaiak*«, mondta Tiberius Gracchus, »*a világ urainak neveznek benneteket, pedig egy lábnyi földjéhez sincs jogotok! A vadállatoknak barlangjaik vannak, de Itália harcosainak csak levegőjük és vizük van!*«

A következmény talán szembeötlőbb Angliában, mint bárhol egyebütt, de a tendencia mindenütt megfigyelhető és hogy Angliában előbbrehaladt, annak oka a viszonyokban van, melyek azt nagyobb gyorsasággal fejlesztették ki.

Föltevésem szerint annak oka, hogy a személyes szabadság eszméjével a magán földtulajdon eszméje együtt haladt, az, hogy mivel a civilizáció haladásával a földtulajdonjoggal járó uralom durvább formái megbuktak, eltöröltettek vagy elhomályosultak, a figyelem elterelődött a ravaszabb és hatalmasabb formáktól és a földesurak könnyűszerrel fektethették vagyonukat földbe ugyanoly alapon, mint más tulajdonba.

A nemzeti hatalom növekvése, akár a királyság, akár a parlamentáris kormányzás formájában, megfosztotta a nagyurakat az egyéni hatalomtól és így eltörölte a szembeötlő visszaéléseket, mint ahogy a római császárság is eltörölte a rabszolgaság legkiáltóbb visszaéléseit. A nagy feudális birtokok szétdarabolása, mely addig, míg a nagyban való termelés összpontosító tendenciája nem mutatkozott, erősen volt érezhető, oly irányban hatott, hogy növelte a földtulajdonosok számát és a megszorítások eltörlése, melyeknél fogva a földtulajdonok, mikor a népesség ritkább volt, a munkásokat arra törekedtek kényszeríteni, hogy birtokaikon települjenek le, szintén hozzájárult, hogy a magán földtulajdonnal járó lényeges igaztalanságtól elvonja a figyelmet, másfelől pedig a római jog, mely bányája és tárháza volt a modern jogbölcseletnek, a föld és más tulajdon közti különbség eltörlésére törekedett. Igy az egyéni szabadság kiterjesztésével az egyéni földtulajdon kiterjesztése együtt haladt.

A főurak hatalmát továbbá nem azoknak az osztályoknak a lázadása törte meg, melyek legjobban érezték a földtulajdon igaztalanságát. Ily lázadások meg-megújultak, de ismételten szörnyű kegyetlenséggel nyomattak el. A főurak hatalmát az erősödő ipari és kereskedő osztály törte meg, melyeknél a munkabér és földjáradék közti viszony nem ép oly

világos. Ezek az osztályok is a zárt céhek rendszere alatt fejlődtek ki, melyek, mint az ipari szervezetek, és monopóliumok tárgyalásánál előzetesen magyaráztam, bizonyos mértékben arra képesítették őket, hogy a munkabér általános hatásával szemben körülbástyázzák magukat és melyek akkor sokkal könnyebben volta fönntarthatók, mint ma, amikor a szállítás fejlettebb módjának hatása, az elemi oktatás és a hírek elterjedtsége a népességet egyre mozgékonyabbá teszik. Ezek az osztályok nem látták és nem látják, hogy a földbirtoklás az az alapvető tény, melynek véglegesen kell döntenie a gazdasági, társadalmi és politikai életben. Igy tehát a törekvés az volt, hogy a földtulajdon eszméjét az emberi termelés tárgyainak tulajdonával egy csoportba sorozzák és még a hátrafelé tett lépéseket is a haladás lépéseiül tekintették és üdvözölték. A francia alkotmányozó gyűlés 1789-ben azt itte, hogy a zsarnokság maradványait söpri el, amikor a tizedet eltörölte és az egyház eltartását a közadózásra bízta. Sieyès abbé egyedül állt, amikor azt mondta, hogy egyszerűen elengednek a tulajdonosoknak egy adót, mely egyik föltétele volt annak, amely alapon a földet bírták, a terhet pedig a nemzet munkásaira rakták. De hasztalan beszélt. Sieyès abbé pap lévén, azt vélték, hogy rendje érdekeit védi, holott tényleg az emberi jogokat védte. E tizedek által a francia nép nagy közjövedelmet tarthatott volna meg, mely egyetlen centime-ot sem vett volna el a munka vagy tőke keresetéből.

A katonai birtokoknak a hosszú parlament általi eltörlését is, melyet II. Károly trónralépte szentesített, noha egyszerűen a közvagyonnak a feudális birtok sok által való eltulajdonítását jelentette, akik így fölszabadultak ama kötelezettség alól, amely alapon a nemzet köztulajdonát birtokolták és e ter-

het az egész népre ruházták a fogyasztókra vetett adók alakjában, sokáig úgy jellemezték, sőt jogi könyvekben ma is úgy jell mzik, mint a szabadság szellemének diadalát. Pedig ez a forrása Anglia óriási adósságának és terhes adóinak. Ha e feudális adók formáját egyszerűen a változott korviszonyokhoz képest megváltoztatták volna, az angol háborúk sohasem okoztak volna egyetlen fontnyi adósságot, az angol munkát és tőkét pedig egyetlen fillérnyire sem kellett volna megadóztatni a katonaság föntartása végett. Mindez futotta volna abból a földjáradékból, melyet a földesurak ez idő óta zsebredugtak, abból a sarcból, melyet a földtulajdon a munka és tőke keresete után szed. Anglia földesurai oly föltétellel kapták földjüket, mely még a norman idők gyér népessége idején is arra kötelezte őket, hogy fölhívásra hatvanezer teljesen fölszerelt lovast állítsanak síkra,* továbbá a különféle díjak és események alkalmakori fizetségek föltétele is megvolt, ami a földjár dék egy tetemes részét fölemésztette. Talán alacsony becslés volna e különféle szolgalmak és díjak pénzbeli értékét a föld bérösszegének felére tenni. Ha a földtulajdonosokat e szerződés megtartására kötelezték volna, és földet bekeríteni csakis hasonló föltételek alapján szabadott volna, az angol földből a nemzetnek jutó jövedelem ma sok millióval volna nagyobb az Egyesült Királyság összes közjövedelmeinél. Anglia ma teljes szabadkereskedelmet élvezhetne. Nem kellene

* Andrew Bisset *The strength of nations* című jeles művében (megj.: London 1859.) fölhívja az angol nép figyelmét arra, hogy a földtulajdonosok mint kerülték el a nemzetnek fizetendő földjáradékot és vitatja Blackstone állítását, hogy a lovagi szolgálat csupán negyven napra terjedt és azt mondja, hogy szükség idejére szólt.

vámjövedék, fogyasztási illeték vagy jövedelmi adó és mégis az összes jelenlegi kiadások fedezhetők volnának és nagy többlet maradna, melyet az egész nép bármiféle jólétére szolgáló célra lehetne fordítani.

Összegezve ezeket, ahol csak vezérlő világosságot találtunk, azt látjuk, hogy az összes népek eredetileg elismerték a közös földtulajdont és azt, hogy a magán földtulajdon bitorlás, erőszak és csalás teremtménye.

Mint Madame de Stael mondta, »a szabadság régi«. Az igazság, ha a legrégibb emlékekhez fordulunk, mindenkor a legrégibb jogcímet tudja fölmutatni.

V. FEJEZET.

A földtulajdon az Egyesült Államokban.

A civilizáció régebbi korában azt látjuk, hogy a földet mindenütt köztulajdonnak tekintették. És a homályos multból s ját korunkra tér e, azt látjuk, hogy természetes fölfogásunk változatlan és ha oly viszonyok közé kerülünk, hol a nevelés és szokás gyöngül, az emberek ösztönszerűleg elismerik a természet adományához való jog egyenlőségét.

Kaliforniában az arany fölfedezése egy új országban olyan embereket hozott össze, akik megszokták, hogy a földet a magántulajdon jogos tárgyául tekintsék és kiknek talán az ezredike sem gondolt valaha is arra, hogy föld és másféle tulajdon közt ülönbséget tegyen. De, az angolszász faj történetében először, ez k az emberek oly földdel jutottak érintkezésbe, ahonnan egyszerű mosási eljárás által lehetett aranyat szerezni.

Ha az a föld igen gazdag szántóföld, legelő vagy erdő lett volna, ha oly föld, mely fekvésénél

fogva kereskedelmi célokra alkalmas lett volna, vagy vízierejénél avagy dús kőszén-, vas- vagy ónbányáinál fogva, különös értékkel birt volna, azt a földbirtokrendszert alkalmazták volna, melyhez szokva voltak és nagy darabokban vették volna magántulajdonba, amint minden nagyobb tiltakozás nélkül a san francisco-i városi földeket vették (a legértékesebbeket az államban), melyeket spanyol törvény szerint a város jövő lakói számára tartottak fönn. De a helyzet ujdonsága áttörte a megszokott eszméket és közmegállapodással kijelentették, hogy az aranytermő föld köztulajdon maradjon, melyből senkisem vehessen többet annál, mint amennyit észszerűleg használhat és ne tarthassa tovább, mint ameddig használja. A természetes igazság e fölfogásába az államkormány és a bíróság is belenyugodott és noha az aranybányászat fontos maradt, semmiféle kisérlet sem történt, hogy az ősi fölfogáshoz való visszatérést megváltoztassák. A föld tulajdonjoga a kormányé maradt és senkisem szerezhetett birtoklási jognál többet. A bányászok minden kerületben megállapították azt a földmennyiséget, amennyit egy ember lefoglalhatott és azt a munkam nnyiséget, melynek kifejtése használatot jelentett. Ha ezt a munkát a bányász nem végezte el, bárki újból birtokba vehette a földet.

Igy senkinek sem volt szabad a természeti kincseket előre lefoglalni vagy elzárni. A munkát a vagyon teremtőjének ismerték el, szabad utat engedtek neki és jutalmát biztosították. Ez a fogás a legtöbb országban uralkodó viszonyok közt nem biztosította volna a teljes jogegyenlőséget, azonban az ottani és akkori viszonyok közt, egy ritkanépességű, átnemkutatott országban, hol a területfoglalás sorsjáték volt, lényegében igazságot biztosított. Lehet, hogy valaki rendkívül gazdag lelőhelyre bukkant, mások pedig hasztalan kutattak hónapokig és évekig, azonban

mindenkinek egyenlő eshetősége volt. Senkinek sem volt szabad a teremtő adományát lefoglalni és nem használni. A bányák szabályozá ának főeszméje a lefoglalás és monopólium megakadályozása volt. Ugyanily elven alapulnak Mexikó bányatörvényei, ezt az elvet fogadták el Ausztráliában, Brit-Kolumbiában és a délafrikai gyémántmezőkön, mert megegyezik az igazság természetes eszméjével.

Az aranymosás hanyatlásával Kaliforniában végre győzött a magántulajdon megszokott eszméje, amikor törvényt hoztak, mely megengedte a bányaterületek lefoglalását. Ennek egyetlen eredménye a kereseti lehetőség megszüntetése, az, hogy a bányaterület tulajdonosa hatalmat nyer annak kijelentésére, hogy a bányaterület tulajdonosa használhatja azt, amit neki magának nem tetszik használni. És számos eset van, amikor a bányaterületet így elvonják a használattól spekulatív célokra, amint értékes telkeket és szántóföldeket is elvonnak. Azonban a magántulajdon elvének a bányaterületre való kiterjesztése, mely a többi föld birtoklását jellemzi, míg egyfelől megakadályozta a használatba vételt, másfelől mit sem tett a befektetések biztonsága érdekében. A bányák nyitására és fejlesztésére fordított legnagyobb tőkék, melyek néha több millió dollárra mentek, puszta birtoklási és nem tulajdonjogi cím.n bírt terül teken voltak.

Ha az első angol telepesek Észak Amerikában oly viszonyokat találtak volna, melyek figyelmüket *újból* a földtulajdon kérdésére hívták volna föl, kétségtelen, hogy az első elvekh z tértek volna vissza, mint ahogy kormányzati tekintetben tették és akkor ép úgy elvetették volna az egyéni földtulajdont, mint az arisztokráciát és a monarchiát. De míg abban az országban, ahonnan jöttek, ez a rendszer nem fejlett ki teljesen és hatásai sem voltak teljesen érezhetők,

viszont az új országban egy óriási kontinens állt készen a megtelepülésre és megakadályozta, hogy a magán földtulajdonból bármiféle igazságossági vagy eljárásbeli kérdés merüljön föl. Mert egy új országban az igazság eléggé biztosítottnak látszik, ha senkisem foglalhat földet mások kizárásával. Eleinte semmi baj sem látszik eredni abból, hogy a földet abszolut tulajdonként kezelik. Elég föld marad azoknak, akik venni akarnak belőle és azt a rabszolgaságot, mely a fejlődés későbbi fokán szükségkép ered a magán földtulajdonból, nem érzik.

Virginiában és délen, hol a településnek arisztokratikus jellege volt, azoknak a nagybirtokoknak, melyekre a föld föl volt osztva, természetes kiegészítése a néger rabszolgák behozatala alakjában történt. Ellenben New-England * első telepesei úgy osztották föl a földet, mint tizenkét század előtt őseik Británnia földjét, minden családfőnek belső és külső telket adva, ezen túl pedig a közlegelő volt. Ami a nagybirtokosokat illeti, kiket az angol királyok adománylevelek által igyekeztek teremteni, a telepesek eléggé világosan látták a megkísérelt monopólium igaztalanságát és e tulajdonosok egyikének sem jutott valami sok ebből az adományból; azonban a föld bősége elvonta a figyelmet attól, hogy még ha a földdarabok kicsinyek is, az egyéni földtulajdon monopóliumot jelent, mihelyt a föld kevés lesz. És így esett meg, hogy a modern világ nagy köztársasága pályája kezdetén oly intézményt fogadott el, mely az ókor köztársaságait tönkretette, hogy az a nép, mely az összes embereknek az élethez, szabadsághoz és a boldogság utáni törekvéshez való elidegeníthetetlen jogát proklamálta, habozás nélkül fogadott el oly elvet, mely a földhöz való egyenlő és elidegeníthetetlen

F.

* Az első hat északkeleti állam.

jogot tagadván, végeredményében az élethez és szabadsághoz való egyenlő jogot is tagadja, hogy az a nép, mely véres háború árán eltörölte a rabszolgaságot, mégis megengedi, hogy a rabszolgaság elterjedtebb és veszedelmesebb formában verjen gyökeret.

A kontinens oly nagynak látszott, a terület, melyre a lakosság özönölhetett, oly szélesnek, hogy hozzá lévén szokva a magán földtulajdon eszméjéhez, nem vettük észre gyökeres igazságtalanságát. Mer nem csupán a szabad föld e háttere gátolta a magánfoglalás észrevevését, még a régibb részeken is, de nem látszott oly igazságtalannak megengedni, hogy valaki több földet foglaljon, mint amennyit használhatott, hogy aztán a későbbi rászorulót a használat privilégiumáért fizetésre kényszerítse, amíg mások ugyanezt épúgy megtehették. Sőt mi több, a föld e lefoglalásából eredő vagyonok, melyek így a munkabérből szedett sarcból keletkeztek, a munkának fönntartott jutalmaknak látszottak és ilyenekül hirdettettek. Akik a földérték emelkedéséből hasznot húztak, többnyire olyanok voltak, akik életüket egy cent nélkül kezdték el. Nagy vagyonuk, mely néha milliókra rugott, úgy előttünk, mint sok más előtt a fönnálló társadalmi rend igazságának bizonyítékául látszik, mint az okosság, előrelátás, szorgalom és igyekezet jutalma, holott valójában e vagyonok csak monopóliumokból eredő nyereségek és szükségkép a munka rovására szereztetnek. De az, hogy az így meggazdagodottak mint munkások kezdték el, leplezi ezt és az az érzés, mely minden sorsjegytulajdonost eltölt, amikor gyönyörrel képzeli el a nyeremények nagyságát, még a szegényt is megakadályozta abban, hogy egy oly rendszerrel szálljon vitába, mely annyi szegény embert tett így gazdaggá.

Egyszóval, az amerikai nép azért nem látta meg a magán földtulajdon igazságtalanságát, mert még

nem érezte meg teljes hatását. Az országos közterület, a nagykiterjedésű magántulajdonba kerülő föld, a rengeteg közlegelő, mely felé az energikusak szemei fordultak, voltak az a nagy tény, mely amióta az első telepek az atlanti partot szegélyezni kezdték, megadták nemzeti jellemünket és színezték nemzeti elménket. Nem azért, mert megmenekültünk az arisztokráciától és eltöröltük az elsőszülöttségi jogot, mert az iskolaigazgatótól föl az elnökig összes hivatalnokainkat magunk választjuk, mert törvényeink a nép nevében hozatnak a fejedelemé helyett, mert az állam nem ismer vallást és bíráink nem hordanak parókát, kerültük el mindazokat a bajokat, melyekre a július negyediki * szónokok úgy szoktak rámutatni, mint amelyek az óvilág elpuhult deszpotizmusát jellemzik. A közműveltség, közjólét, a gyors föltalálás, az áthasonítás és beolvasztás képessége, a szabad, független szellem, az energia és bizodalom, melyek népünket jellemezték, nem okok, hanem okozatok, melyek a bekeríttetlen földből származtak. Ez a közföld volt az az átalakító erő, mely a lusta, becsvágynélküli európai parasztból magabízó nyugati farmert csinált, még a zsúfolt városokban lakónak is a szabadság tudatát adta és a remény forrása volt még azokra is, akik sohasem remélték, hogy hozzá meneküljenek. A nép gyermeke, ha Európában emberré nő, az élet lakomáján minden helyet »lefoglalva« talál és kénytelen társaival a lehulló morzsalékért viaskodni, ezer eset közül egyben sem remélhetve, hogy erőszakkal vagy fondorlattal helyhez jusson. Amerikában, bármilyen állású is legyen, mindig megvolt az a tudat, hogy a közföld van a háta mögött és ennek a ténynek ismerete, hatva és visszahatva, átjárta egész nemzeti életünket, generozitást és függetlenséget, rugalmas-

* A függetlenségi nyilatkozat évfordulója. **F.**

ságot és becsvágyat adva neki. Mindaz, amire az amerikai jellemben büszkék vagyunk, ami viszonyainkat az óvilágéinál jobbakká teszi, arra a tényre vezethető vissza, hogy a föld az Egyesült Államokban olcsó volt, mert az új föld nyitva állt a bevándorló előtt.

Azonban előnyomulásunkban elértük a Csöndes Oceánt. Nyugatabbra nem mehetünk és növekvő népesség csak észak és dél felé terjeszkedhetik és azt népesítheti be, amit eddig érintetlenül hagyott. Északon már a Red River völgyét tölti be, Saskatchewan felé nyomulva és Washington territóriumot* foglalva le; délen Texas nyugati részét lepi el és Uj Mexikó és Arizona művelésre alkalmas völgyeit szállja meg.

A köztársaság új korba lépett, amikor a földmonopólium gyorsuló hatással fog jelentkezni. Az eddig annyira ható tény kezd megszűnni. A közterület csaknem eltűnt, néhány rövid év végét fogja vetni máris tűnő befolyásának. Nem azt akarom mondani, hogy nem lesz közterület. Még hosszú idő mulva is itt sok millió acre-nyi közterület lesz nyilvántartva a földügyosztály könyveiben. De arra kell gondolni, hogy a kontinens földmívelésre alkalmas területének java már le van foglalva és csak a legsilányabb föld szabad. Arra kell gondolni, hogy a megmaradó rész a nagy hegyláncokat, a terméketlen sivatagokat és a csupán legelőre alkalmas magas fensíkokat foglalja magában. Az is figyelembe veendő, hogy sok abból, ami a kimutatásban mint településre való föld szerepel, fölméretlen föld, mely birtoklási igény vagy előjegyzés folytán már tulajdonba van véve, ami csak akkor tűnik ki, amikor a föld föl van mérve. Kalifornia a földhivatal könyveiben mint

* Most már állam. *F.*

a legnagyobb földű állam szerepel, közel száz millió acre közfölddel, ami körülbelől egytizenkettede az egész közterületnek. Azonban ebből annyi jár a vasutengedélyeseknek vagy az említettem módon annyi van lefoglalva, annyi áll hasznavehetetlen hegyekből vagy öntözésre szorúló síkságokból és annyi használhatósága függ már legfoglalt vizet szolgáltató területtől, hogy tényleg nehéz a bevándorlót az állam bármely oly része felé irányítani, ahol tanyát verhet, ahol megszállhat és családot tarthat fönn és így az emberek, belefáradva a keresésbe, végre is vesznek vagy bérelnek földet. Nem mintha valóságos földhiány volna Kaliforniában, — mert hisz egész birodalom Kalifornia, melynek valaha akkora lakossága lesz, mint Franciaországnak, — hanem mert a foglalás megelőzte a farmert és most is mindig épen megelőzi.

Mintegy tizenkét vagy tizenöt éve, hogy az ohio-i Ben Wade egy beszédében az Egyesült Államok szenátusában azt mondta, hogy e század vége felé az Egyesült Államok szántóföldjének minden acre-je ötven arany dollárt fog érni. Már világos, hogy ha egyáltalában tévedett, csak az időt becsülte túl. A jelen századból még meglevő huszonegy évben ha lakosságunk, a polgárháború évtizedének kivételével, önállóságunk óta való méretben szaporodik, mostani népességünk mintegy negyvenöt millióval fog szaporodni, ami hét millióval több, mint az Egyesült Államok lakossága az 1870-es cenzus szerint volt és csaknem másfélannyi, mint Nagy-Británnia mostani népessége. Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok képesek ennyi és sok száz millióval több embert is eltartani, még pedig helyes társadalmi berendezkedéssel, nagyobb jólétben, azonban ily népességszaporúlattal szemben mi lesz a le nem foglalt közterülettel? Nemsokára tényleg nem marad belőle

semmi. Sok idő fog eltelni, míg mind használatban lesz, de rövid idő mulva elérkezik az, hogy mindannak, amit az emberek használhatnak, gazdája lesz.

Azonban arra, hogy észrevegyük azt a rossz hatást, melyet az egész nép földjének kevesek általi tulajdonbavétele jelent, nem kell addig várnunk, míg a közterület végleg le van foglalva. Nem kell ezt a jövőben sem látni, láthatjuk a jelenben is. E hatás velünk együtt nőtt és még egyre nő.

Új földeket szántunk, új bányákat tárunk, új városokat alapítunk, visszaszorítjuk az indiánt és kiirtjuk a bölényt, vassínekkel övezzük a földet és sürgönydrótokkal hálózzuk be a levegőt, tudást tudásra halmozunk, találmányt találmányra értékesítünk, iskolákat építünk, egyetemeket alapítunk; és mégsem válik népünk nagy tömegére könnyebbé a megélhetés. Ellenkezőleg, egyre nehezebb lesz. A gazdagok gazdagabbak lesznek, de a szegények még függőbbekké válnak. A munkások és munkáltatók közti szakadék egyre szélesedik, a társadalmi különbségek egyre élesednek, a livrés fogatokkal együtt jelennek meg a mezítlábas gyerekek is. Kezdjük megszokni, hogy munkásosztályról és vagyonososztályról beszéljünk, a koldusok úgy elszaporodnak, hogy ahol valaha a rablásnál alig tekintették kisebb bűnnek, ha valaki az ételt kérőt elutasította, ma a kapu zárva van és az eb el van szabadítva, a csavargás elleni törvények szigora pedig VIII. Henrikéire emlékeztetnek.

A világ legprogresszívebb népének tartjuk magunkat. De mi haladásunk célja, ha ezek az útszéli gyümölcsök?

Ezek a magán földtulajdon eredményei, annak az elvnek következményei, melyek növekvő erővel hatnak. Nem mert a munkások a tőkénél gyorsabban szaporodtak, nem mert a népesség nyomást gyakorol

az élelmiszerekre, nem mert a gépek folytán »kevés a munka«, nem mert igazi ellentét van a munka és tőke közt, hanem csupán azért, mert a föld drágul, azért lesznek egyre rosszabbakká azok a föltételek, melyek mellett a munka hozzáférhet a természethez, mely nélkül termelni képtelen. A közföld egyre hátrál és szűkül. A földtulajdon összpontosul. Népünknek az a része, melynek a földhöz, melyen él, törvényes joga nincs, egyre nő.

A new-yorki *World* így szól: »A távollakó tulajdonos kezd ép oly jellegzetes lenni New England mezőgazdasági vidékein, mint Irországban; a bérbeadott farmok névleges értéke egyre nő, a követelt földbér egyre nagyobb lesz, a bérlők jelleme pedig fokozatosan lealjasodik«. A *Nation* pedig, ugyanerre a vidékre célozva, írja: »A föld névleges értékének növekvése, nagyobb földbérek, kevesebb a tulajdonostól lakott farm, kisebb termés, alacsonyabb munkabér, tudatlanabb népesség, egyre növekvő száma a szabadban nehéz munkát végző nőknek (legbiztosabb jele a hanyatló civilizációnak) és egyre rosszabbuló földmívelési mód: ily képet nyujtanak a viszonyokról teljesen cáfolhatatlan, tömeges bizonyítékok«.

Hasonló irányzat figyelhető meg az új államokban, ahol a nagyméretű földmívelés azokat a latifundiumokat idézi föl, melyek Itáliát tönkretették. Kaliforniában a szántóföldnek nagy részét adják ki évről évre, a termés negyedétől feléig váltakozó részért.

Az Egyesült Államokban érezhető rosszabb idők, alacsonyabb munkabér és növekvő szegénység, csupán következményei az itt vázolt természeti törvényeknek, melyek ép oly általánosak és ellenállhatatlanok, mint a nehézkedés törvénye. Nem alapítottuk meg a köztársaságot, amikor a fejedelmek és hatalmak arcába vágtuk az ember elidegeníthetetlen jogainak nyilatkozatát; sohasem alapítjuk meg a köz-

társaságot, míg tényleg keresztül nem visszük e nyilatkozatot, a köztünk született legegyszerűbb gyermeknek is egyenlő jogot biztosítva szülőföldjéhez! Nem töröltük el a rabszolgaságot, amikor az alkotmány tizennegyedik javítását jóváhagytuk; hogy a rabszolgaságot eltöröljük, el kell törölnünk a magán földtulajdont! Míg vissza nem térünk az alapelvekhez, míg el nem ismerjük a méltányosság természetes fogalmait, míg el nem ismerjük mindenkinek a földhöz való egyetlen jogát, szabad intézményeink hiába lesznek, népiskoláink mit sem érnek, fölfedezéseink és találmányaink csak azt az erőt fogják növelni, mely a tömeget elnyomja.

VIII. KÖNYV.

A gyógyszer alkalmazása.

Minek habozni? Férfiak vagytok,
Akarást, bátorságot adott nektek isten,
Ha mutatni meritek. Sohasem volt akarat,
Mely utat vagy eszközt ne talált volna a kivitelre,
A szerencse sem nézi soha rossz szemmel a bátort.
E súlyos jogtalansággal szemben,
Minden idők e legfölségesebb percében
Reszketve, kuporodva álljunk-e, holott egy merész
[csapással
Örökre fölszabadulhatnak e sóhajtó milliók?
És ez az egy csapás oly igazságos, oly jóságos,
Oly az emberi boldogsághoz mért,
Hogy az összes angyalok megtapsolják.

E. R. Taylor.

I. FEJEZET.

A magán földtulajdon összeférhetetlen a föld legjobb használatával.

Van egy oly csalódás, mely az esetlegesnek a lényegessel való összezavarásából ered, melyet a jogi írók tőlük telhetőleg előmozdítottak, a közgazdászok pedig általában inkább belényugodtak, mintsem hogy rámutatni igyekeztek volna: hogy t. i. a földnek

magántulajdonban tartása szükséges a föld helyes használatához és hogyha a földet újból köztulajdonná tennők, ez lerontaná a civilizációt és a barbárságot állítaná vissza.

E csalódás ahhoz az eszméhez hasonlítható, mely Charles Lamb szerint sokáig uralkodott a kínaiak közt, t. i. hogy miután a disznósült ízére véletlenül Hoti házának égésekor jöttek rá, azt hitték, hogy egy disznó sütéséhez egy házat kell fölgyújtani. Míg azonban Lamb kedves története szerint egy bölcsnek kellett támadnia, aki megtanítsa az embereket arra, hogy disznót lehet sütni házak fölgyújtása nélkül is, addig bölcs nélkül is beláthatni, hogy a föld megmíveléséhez nem abszolut tulajdon kell, hanem a befektetések biztonsága. Ez világos lesz mindenki előtt, aki körülnéz. Míg arra, hogy az ember a földbe befektetést eszközöljön, nem szükségesebb abszolut és kizárólagos földtulajdonosnak lennie, mint amily szükséges a disznósütéshez egy házat fölgyújtani; noha a föld magántulajdonná tétele ép oly kezdetleges, pazarló és bizonytalan mód a befektetések elérésére, mint amily kezdetleges, pazarló és bizonytalan mód egy ház fölgyújtása a disznósütéshez, még annyi okunk sincs az első módhoz való ragaszkodáshoz, mint Lamb kínaijainak volt a másikhoz. Míg egy bölcs nem támadt, aki a sütőrostélyt föl nem találta (mely Lamb szerint megelőzte a nyársat és a kemencét), senkisem hallott egyéb disznósütésről, mint házégetéssel valóról. Ellenben nálunk mi sem közönségesebb, mint hogy a földet azok javítsák, akik nem tulajdonosai. Nagy-Británnia nagyobb részét bérlők mívelik, London épületeinek nagyobb része bérelt földön épült és még az Egyesült-Államokban is többé-kevésbé megvan ez a rendszer. Igy tehát közönséges dolog, hogy a használat és tulajdon el van különítve.

Vajjon ezt a földet nem ép úgy mívelnék-e, ha a földjáradék az államnak vagy községnek jutna, mint most, amikor magánembereknek jut? Ha a magán földtulajdon nem volna elismerve, hanem minden földet így használnának, hogy t. i. a használó a földjáradékot az államnak fizetné, nem használnák és javítanák a földet ép oly jól és biztosan, mint most? Csak egy lehet a felelet: Természetesen! Tehát a földnek köztulajdonbavétele semmiként sem ártana a föld helyes használatának és javításának.

A föld használatához nem magántulajdon, hanem a befektetések biztonsága kell. Nem szükséges egy embernek azt mondani: »ez a föld a tied«, hogy annak megmívelésére és javítására bírjuk. Csak ezt kell mondani: »amit munkád és tőkéd e földön termel, a tied lesz«. Adj valakinek biztosítékot, hogy arathat és vetni fog; biztosítsd számára a házat, melyet építeni szeretne és föl fogja építeni. Ezek a munka természetes jutalmai. Az aratás kedvéért vet az ember és a ház bírása kedvéért épít. A föld tulajdonjogának ehhez semmi köze.

E biztonság elnyerése kedvéért adták át a feudális kor kezdetén annyian a kisbirtokosok közül földjüket egy katonai főnöknek, melyért cserébe annak hűbérélvezetét kapták és födetlen fővel térdeltek le uruk előtt és kezüket kezébe téve esküdtek neki szolgálatot, testükkel, vérükkel és becsületükkel. A tulajdonjognak az élvezet biztonságáért való föladásának hasonló példáit látjuk Törökországban, ahol az adó és zsarolás alóli külön mentesség jár a *vakuf*-fal azaz egyházi földdel és ahol közönséges dolog, hogy a tulajdonos a földjét egy mecsetnek adja el névleges áron, azzal a kikötéssel, hogy meghatározott összegért mint bérlő maradhat a földön.

Nem a tulajdon varázsa volt, mint Arthur Young mondta, ami a flamand homokot virágzó földdé tette, hanem a munka biztonságának varázsa. Ez pedig egyéb módon is biztosítható, mint a földnek magántulajdonná tétele által, valamint a pecsenyesütéshez való hő egyéb úton is biztosítható, mint házak fölgyújtása által. Egy ír földesúrnak puszta igérete, hogy húsz évig nem fog semmiféle földjáradékot sem szedni, arra birta az ír parasztokat, hogy egy kopár hegyet kertekké változtassanak; a földjáradéknak bizonyos számú évekre való előre megszabásának biztonsága folytán a legdrágább épületek épülnek bérelt földön oly városokban mint London és New-York. Ha ily biztonságot nyújtunk befektetőknek, nyugodtan eltörölhetjük a magánföldtulajdont.

A földhöz való közös jog teljes elismerésének semmikép sem kell ártania az egyéni befektetések vagy termelés jogának. Ketten is bírhatnak egy hajót, anélkül hogy kettéfűrészelnék. Egy vasút tulajdona százezer részre (részvényre) oszolhat és a vasutak ép oly rendszeresen és pontosan járhatnak mintha egyetlen emberéi volnának. Londonban részvénytársaságok keletkeztek ingatlan bírására és kezelésére. Minden ép úgy folyhatna, mint ma és a földhöz való közös jogot teljesen elismerhetnék, ha a földjáradékot közös célokra fordítanák. San Francisco közepén van egy telek melyhez a város népének közös joga még el van ismerve törvényesen. E telek nincs végtelen darabokra hasítva és még sincs használatlanúl. Szép épületek vannak rajta, magánemberek tulajdonai, melyek ott teljes biztonságban állnak. Az egyetlen különbség e telek és a körülöttelevők között az, hogy ennek földjáradéka a népiskolai alap javára megy, a többieké pedig magánosok zsebébe. Mi akadálya van annak, hogy az egész ország földjét a nép ne bírja ily módon?

Nehéz lenne az Egyesült Államok területéből bármily oly részt kiválasztani, ahol a földnek magántulajdonba vételére, mely a közfelfogás szerint oly szükséges, nagyobb mértékben léteznének okok, mint Szt. Péter és Szt. Pál szigeteken az Aleuti szigetcsoportban melyek az alaszkai vásárlással kerültek át Oroszországtól. E szigetek a fókák tanyái, mely állat oly félénk és óvatos, hogy a legcsekélyebb ijesztésre is elhagyja megszokott helyét és oda soha vissza nem tér. Hogy e vadászterület teljesen tönkre ne menjen, ami nélkül pedig e szigetek teljesen értéktelenek az emberre nézve, nem csupán a nőstények és kölykök megölésétől kell tartózkodni, hanem oly zajtól is, mint egy pisztoly elsütése vagy egy kutya ugatása. Akik az ölést végzik, azoknak nem kell sietniök, hanem nyugodtan sétálhatnak a fókák között, melyek a sziklás parton hevernek, míg e félénk állatok, melyek oly ügyetlenek a szárazon, de oly ügyesek a vízben, nem mutatják a félelem egyéb jelét, minthogy lomhán félremennek az útból. Akkor azokat, melyek a jövő szaporulat csökkentése nélkül megölhetők, gondosan elkülönítik és a szárazföld felé hajtják, távol a csorda látásától és hallásától, ahol dorongokkal ütik őket agyon. Ha a vadászterületet mindenki számára megnyitnák, hogy jöhessen és ölhessen, ami mindenki érdekévé azt tenné, hogy egyszerre annyit öljön, amennyit csak képes, a jövőre való tekintet nélkül, ez annyit jelentene, hogy e vadászterület néhány évad alatt teljesen tönkremenne, mint ahogy ez hasonló vadászterületekkel más óceánokon meg is történt. Azonban ezért még nem szükséges, hogy e szigetek magántulajdonná váljanak. Noha az amerikai nép nagy közterületei sokkal gyorsabban lettek ennél sokkal kevésbé kényszerítő okok miatt magántulajdonná, mint amily gyorsan valaki is tulajdonba vehette volna azokat,

e szigeteket évi 317.500 dollárért adták bérbe,* ami talán nem sokkal kevesebb annál, amennyi Alaszka vásárlásakor a szigetek vételára lett volna. Már is harmadfél millió dollárt jövedelmeztek a nemzeti kincstárnak és értékükben változatlanúl (mert az alaszkai prémtársaság gondos kezelése alatt a fókák inkább szaporodnak, mint fogynak) az Egyesült Államok népének tulajdona.

Sőt nemcsak hogy a magántulajdon nem szükséges a föld helyes használatához, hanem épen ellenkezőleg áll a dolog. A földnek magántulajdonban tartása útját állja a föld helyes használatának. Ha a földet köztulajdonként kezelnék, akkor használnák és javítanák, amikor használata vagy javítása szükséges; ellenben magántulajdonban lévén, az egyéni tulajdonosnak szabadságában áll másokat eltiltani használatától vagy javításától annak, amit maga nem bír vagy nem akar használni vagy befektetésekkel ellátni. Ha valamely föld tulajdonjoga vitás, a legtermékenyebb föld is évekig heverhet használatlanúl; Anglia sok részében a befektetéstől azért tartózkodnak, mert a birtok hitbizomány lévén, a befektetőnek semmiféle biztosítékot nem nyújt és így nagy területek, melyek ha köztulajdon volnának, épületekkel és terméssel volnának borítva, így ellenben használatlanúl hevernek, hogy a tulajdonos szeszélyét kielégítsék. Az Egyesült Államok sűrűn lakott részeiben elegendő föld van ahhoz, hogy a jelenlegi népességnek három- vagy négyszeresét tartsa el, mely azonban használatlanúl hever, mert tulajdonosai nagyobb

* Az alaszkai prémtársaság szerződése szerint 55.000 dollár a kikötött bér, azonkívül 2·625 dollár minden prém után, ami 100.000 prém után, amennyire a vadászat korlátozva van, 262.500 dollárra rúg, vagyis összesen 317.500 dollárra.

árakra várnak és a bevándorlók kénytelenek e használatlan földön túl keresni otthont, hol munkájuk sokkal kevésbé lesz produktív. Minden városban hasonló okból értékes telkek láthatók használatlanul. Ha a föld legjobb használata a próba, akkor a magán földtulajdon ép úgy el van ítélve, mint ahogy minden más szempontból el van ítélve. Ép oly pazarló és bizonytalan módja a föld helyes használata biztosításának, mint a házak fölgyújtása a disznósütésnek.

II. FEJEZET.

Hogyan igényelhető és biztosítható a földhöz való egyenlő jog.

A munkásosztály inségét és szenvedését, az ipari pangás megújuló válságait, a munkanélküliséget, a munkabérnek az éhezésig való eső irányzatát, mely az anyagi haladással együtt egyre erősebben jelentkezik, arra a tényre vezettük vissza, hogy a föld, amelyen és amelyből minden él, kizárólagos tulajdona lett keveseknek.

Láttuk, hogy e bajoknak más lehető gyógyszere nincs, mint okainak eltörlése; láttuk, hogy a magán földtulajdont nem védi az igazság, sőt elitéli, mint a természetes jogok tagadását, mint fölforgatóját a természet törvényének, melynek a társadalmi fejlődés haladásával az emberek többségét a legkeményebb és leglealázóbb rabszolgaságra kell itélnie.

Minden ellenvetést mérlegeltünk és azt láttuk, hogy sem a méltányosság, sem a célszerűség alapján nincs semmi, ami elijeszthetne bennünket attól, hogy a földjáradék elkobzása által a földet köztulajdonná tegyük.

De a módszer kérdése hátra van. Hogyan tegyük ezt?

Elégítsük ki az igazság törvényét, elégítsünk ki minden gazdasági követelményt, töröljünk el egy csapással minden magántulajdonjogot a földre, nyilvánítsunk köztulajdonnak minden földet és adjuk bérbe megfelelő darabokban a legtöbbet igérőknek, oly föltételekkel, melyek a befektetésekhez való magántulajdonjog szentségét védjék.

Igy a társadalomnak bonyolúltabb alakulatában biztosítanók ugyanazt a jogegyenlőséget, melyet kezdetlegesebb társadalomban a földben való egyenlő részesedés biztosított, azáltal pedig, hogy a földet annak adnók, aki a legtöbbet tudja belőle előállítani, a legnagyobb termelést biztosítanók.

Ily terv nem valami vad, kivihetetlen hóbort, sőt (annak kivételével, hogy a jelenlegi földtulajdonosok javára kártérítést javasol, — bizonyára meggondolatlan engedmény, mely nagyon megfontolandó) nem kevésbé jeles gondolkozó helyeslésével találkozott, mint Herbert Spencer, ki (*Social Statics*, chap. IX. sect. VIII.) így szól róla:

»Ily tan megegyezik a civilizáció legmagasabb fokával, keresztülvihető vagyonközösség nélkül és a mostani berendezésben nem okozna komoly forradalmat. A kívánt változtatás csupán a földesúrak változtatása volna. A külön tulajdonjog a köz együttes tulajdonjogában merülne el. Az ország nem lenne egyesek birtokában, hanem ehelyett egy nagy társulatében, a társadalomében. A farmer szántóföldjét nem az egyes tulajdonostól venné bérbe, hanem a nemzettől. Nem a méltóságos gróf vagy püspök ő eminenciája ügynökének fizetné a földjáradékot, hanem helyette a köz ügynökének vagy képviselőjének. A gazdatisztek nem magán, hanem közhivatalnokok lennének és bérlet volna az egyetlen földbirtoklási mód. A dolgok ily rendje teljes összhangban volna az erkölcsi törvénnyel. Minden ember

egyenlően volna földtulajdonos és rajta állna, hogy bérlő legyen . . . Világos tehát, hogy ily rendszer mellett lehetséges volna a földet bekeríteni, lefoglalni és megmívelni, az egyenlő szabadság törvényével teljes egyetértésben.«

Azonban e terv, noha teljesen kivihető, nem látszik előttem a legjobbnak. Vagyis helyesebben, ugyanennek keresztülvitelét javaslom, egyszerűbb, könnyebb és békésebb úton, mint az összes földnek formális elkobzását és annak a legtöbbet igérő számára való formális bérbeadását.

Ez a mostani szokással és fölfogással fölösleges összeütközést jelentene, ami kerülendő.

A politika alapelve, melyet a zsarnokság sikeres megalapítói megértettek és követtek, hogy a nagy változásokat legjobban régi formák betartásával lehet megvalósítani. Mi, akik fölszabadítani akarjuk az embereket, tartsuk szemmel ezt az igazságot. Ez a természetes módszer. Amikor a természet magasabb típust akar előállítani, az alacsonyabbat veszi elő és azt fejleszti. Ez a társadalmi fejlődés törvénye is. Szerinte dolgozzunk. Az árral gyorsan és messze úszhatunk. Ellene nehéz dolgozni és a haladás lassú.

Nem javaslom sem a magán földtulajdon megvásárlását, sem elkobzását. Az első igazságtalan, a második fölösleges volna. Hadd tartsák meg a mostani tulajdonosok, ha úgy akarják, azt, amit a *saját* földjüknek szeretnek nevezni. Csak nevezzék továbbra is a *saját* földjüknek. Nyugodtan nekik hagyhatjuk a héjat, ha a magot kivesszük. *Nem szükséges a földet elkobozni, elég a földjáradék elkobzása.*

Hogy a földjáradék közhasználatra szedessék be, ehhez még az sem szükséges, hogy az állam a föld bérbeadásával vesződjék és a velejáró protekció, összejátszás és korrupció kockázatát viselje. Nem szükséges új szervezetet teremteni, mert e szerv már

megvan. Nem is kell kiterjesztenünk, csak egyszerűsíteni és redukálni kell. Ha a földjáradéknak akkora százalékát hagyjuk meg a földesuraknak, mely talán kevesebb volna, mint az a költség és veszteség, melyet a földnek állami közvetítés általi bérbeadása okozna és ha igénybe vesszük a meglevő szervezetet, minden rázkódás nélkül érvényesíthetjük a földhöz való közös jogot, a földjáradékot közcélokra fordítva.

Máris veszünk el földjáradékot adóban. Csupán az adózás módjában kell némi változtatást tennünk, hogy az összest elvegyük.

Én tehát mint egyszerű, de föltétlen orvosságot azt ajánlom, ami a munkabért emelni fogja, a kamatot növeli, eltörli a szegénységet, jövedelmező munkát ad mindenkinek, aki dolgozni akar, szabad tért nyit az emberi képességnek, kevesbíti a bűnözést, emeli az erkölcsösséget, ízlést és értelmet, megtisztítja a közéletet és a civilizációt még nemesebb fokra emeli, t. i. hogy *kobozzuk el a földjáradékot adó által.*

Ily módon az állam egyetemes földesúrrá válhatik, anélkül, hogy annak nevezné magát és anélkül, hogy egyetlen új funkciót vállalna. Formailag a földtulajdonosság ép úgy maradna, mint ma. Senkisem foszható meg földtulajdonától és semmi korláta sem volna annak, hogy valaki mennyi földet bírhat. Mert az állam adóul véve el a földjáradékot, a föld, bárkinek nevén is legyen és bármekkora darabokra is oszoljon, tényleg köztulajdon lenne és a társadalom minden tagja részesülne a tulajdon előnyeiben.

Már most, minthogy a földjáradék, vagyis földérték adójának szükségkép növekednie kell a többi adó eltörlésével, a javaslatot gyakorlati formában így fejezhetjük ki:

Minden adó eltörlendő a földértékadó kivételével.

Mint láttuk, a földérték a társadalmi élet kezdetén semmi, de amint a társadalom a népesség szaporodásával és az ipar haladásával fejlődik, egyre nagyobb lesz. Minden civilizált országban, még a legfiatalabban is, a föld értéke egészben véve elegendő az egész közkiadás fedezésére. A fejlettebb országokban több az elégnél. Ennélfogva nem elég, csupán az összes adókat a földértékre kivetni. Ahol a földjáradék fölülmulja az összes eddigi közkiadásokat, ott az adóul követelt összeget emelni kell és ezt az emelést a társadalom haladásával és a földjáradék növekvésével együtt folytatni kell. Ez azonban oly természetes és könnyű, hogy ez hozzátartozik ahhoz vagy legalább is következik abból a javaslatból, mellyel a gyakorlati küzdelem megindul. Ha a nyúl meg van fogva és meg van ölve, a főzés könnyen megy. Ha a földhöz való közös jog annyira el van ismerve, hogy a földjáradéki adón kívül más adó nincs, akkor alig fenyeget az a veszedelem, hogy az egyéni földtulajdonosnak sokkal többje maradjon, mint amennyi kell ahhoz, hogy érdemesnek tartsák a közjövedelmet beszedni.

A tapasztalat arra tanított (mert több évig igyekeztem népszerűsíteni ezt a javaslatot), hogy ahol az összes adóknak a földértékre való koncentrálásának eszméje annyi befogadást talált, hogy megfontolásra bírta az embereket, ott mindig utat tör magának, hogy azonban az e változásban legérdekeltebb osztályban kevesen vannak, akik egyszerre vagy sokára is belátnák teljes jelentőségét és erejét. A munkásnak nehéz megérteni, hogy ne volna valóságos ellentét a tőke és munka közt. Nehéz a kisgazdának és kisbirtokosnak megérteni, hogy minden adóterhet a földértékre tenni, nem jelentené az ő túlságos megadóztatását. Mindkettőnek pedig nehéz megértenie azt, hogy a tőkét adózatlanul hagyni, nem jelentené

azt, hogy a gazdag gazdagabb, a szegény pedig szegényebb lesz. Ez a fölfogás zavaros gondolkozásból támad. Azonban a tudatlanság és előítélet mögött hatalmas érdek van, mely idáig uralkodott az irodalomban, nevelésben és közvéleményben. Nagy igazságtalanságok mindig nehezen halnak meg és az a nagy igazságtalanság, mely minden civiliizált országban az emberek nagy tömegét szegénységre és inségre kárhoztatja, nem fog elkeseredett harc nélkül meghalni.

Nem hiszem, hogy az olvasó, ki eddig követett, higyje azokat, amikről épen beszélek; minthogy azonban minden általános vitának inkább kell a konkréttal, mint az absztrakttal foglalkoznia, kérem, kövessen engem kissé tovább is, hogy a javasoltam gyógyszert az adózás elfogadott elvein is kipróbáljuk. Közben sok oly körülményt fog meglátni, mely egyébként elkerülte volna figyelmét.

III. FEJEZET.

A javaslat kipróbálása az adózási szabályok által.

A legjobb adó, mely által közjövedelem szedhető, bizonyára az, mely leginkább megközelíti a következő föltételeket:

1. A lehető legkevésbé terhelje a termelést, hogy legkevésbé akadályozza annak a közalapnak növekvését, melyből az összes adók fizettetnek és mely az egész társadalmat eltartja.

2. Könnyen és olcsón lehessen beszedni és a lehető legközvetlenebbül essék arra, aki fizeti, hogy a néptől lehetőleg minél kevesebbet vegyen el azon fölül, amit az államnak szolgáltat.

3. Határozott legyen, hogy legkevesebb alkalmat szolgáltasson zsarnokságra vagy korrupcióra a hivatalnokok részéről és a legkisebb csábításnak tegye ki az adófizetőt a törvény megszegése és kijátszása tekintetében.

4. Egyformán nehezedjék mindenkire, hogy a többiekhez viszonyítva senkire nézve se legyen előnyös vagy hátrányos.

Fontoljuk meg, hogy az adózás mely módja egyezik leginkább ezekkel az elvekkel. Bármelyik is legyen, nyilván ez lesz legjobb módja annak, hogy közjövedelem mint szedhető.

I. *Az adók hatása a termelésre.*

Minden adónak nyilván a föld és munka termékéből kell származnia, minthogy más vagyonforrás nincs, mint az emberi erő egyesülése a természet anyagával és erejével. De a vagyon termelését nagyon különbözően érintheti az a mód, mely szerint ugyanazt az adóösszeget kivetik. Az az adó, mely csökkenti a termelő bérét, szükségképen csökkenti a termelőkedvet; az az adó, mely a termelés tényére vagy a három termelési tényező használatára van kivetve, szükségképen elkedvetleníti a termelést. Igy az oly adózás, mely csökkenti a munkás keresetét vagy a tőkés jövedelmét, az egyiket kevésbé szorgalmassá és értelmessé, a másikat pedig a takarékosságra és befektetésre kevésbé hajlandóvá teszi. Az az adó, mely a termelés processzusaira esik, mesterséges akadálya a vagyontermelésnek. Az oly adó, mely a munkást akkor sújtja, *ha* dolgozik, a vagyont, *ha* tőkéül szolgál, a földet, *ha* megmunkálják, nyilván jobban árt a termelésnek, mint egy ugyanakkora adó, melyet a munkásnak fizetnie kell, akár dolgozik, akár

játszik, a vagyonnak, akár termékeny, akár terméketlen használatra fordítják és a földnek, akár megmívelik, akár parlagon hagyják.

Sőt az adókivetés módja ép oly fontos, mint az adó összege. Valamint egy rosszul elhelyezett kis teher kimeríthet egy oly lovat, mely jól elhelyezett sokkal nagyobb terhet könnyen vinne, úgy egy nép is elszegényedhetik és termelőképességét elveszítheti oly adózás folytán, mely más módon kivetve, könnyen volna viselhető. A datolyafákra Mohamed Ali által kivetett adó arra indította az egyptomi fellah-kat, hogy kivágják fáikat, ellenben egy a földre kivetett kétszerte nagyobb adónak nem volt ily hatása. Az összes eladásokra Alva herceg által Hollandiában kivett tíz százalékos adó, ha föntartották volna, minden cserét megakasztott volna, holott csak kevés jövedelmet szolgáltatott volna.

De nem kell külföldre mennünk példákért. A vagyontermelést az Egyesült Államokban nagyban csökkenti az oly adókivetés, mely a termelés menetére irányul. A hajóépítés, melyben valaha úgy kitűntünk, csaknem teljesen tönkrement, legalább a külkereskedelmet illetőleg ; a termelés és csere sok ága komoly kárt szenvedett oly adók által, melyek a munkát a termelőbb formákból a kevésbé termelők felé irányítják.

Az összes ily adók tendenciája, hogy a vagyontermelést leszállítsák és ennélfogva kerülendők, ha oly adók által is szedhető pénz, melyek nem akasztják meg a termelést. Ez a társadalom fejlődésével és a vagyon szaporodásával lehetővé válik. A fényűzésre vetett adók egyszerűen a közkincstárba irányítják azt, ami egyébként tisztán fitogtatás céljából pazaroltatnék el, a gazdagok végrendeleteire és örökségeire kivetett adók pedig valószínűleg kis hatással volnának a vagyongyűjtési vágyra, mely ha egyszer

elhatalmasodott valakiben, vak szenvedéllyé válik. Azonban az adóknak az a nagy osztálya, melyekből a termelésbe való avatkozás nélkül szerezhető jövedelem, az egyedárúságokra vetett adók, mert az egyedárúságból eredő jövedelem magában véve már a termelés után szedett adó, és ennek megadóztatása csak azt jelenti, hogy a közkincstárba irányítjuk azt, amit a termelésnek amúgy is kell fizetnie.

Különféle fajtájú egyedárúságok vannak. Ilyenek pl. a szabadalmi és kiadói jog által teremtett ideiglenes egyedárúságok. Ezeket végtelenül igazságtalan és oktalan volna megadóztatni, mert ezek csupán a munkának a nem érzékelhető termékekre való jogának elismerései és a föltalálás és szerzőség jutalmai. Vannak terhes monopóliumok, melyekre a III. könyv IV. fejezetében utaltam, melyek az üzleti életben a tőke fölhalmozásából erednek, melyek egyedárúsági természetűek. Míg azonban fölötte nehéz, ha ugyan nem lehetetlen, törvény által oly adót kivetni, mely kizárólag ily egyedárúság jövedelmére essék, egyben pedig ne legyen a termelésre vagy cserére eső adó, jobb, ha ezek a monopóliumok eltöröltetnek. Többnyire a törvényhozás bűnéből vagy mulasztásából erednek, amint pl. annak végoka, hogy a san-franciscói kereskedők kénytelenek többet fizetni a New-Yorkból San-Franciscóba a Panama földszoroson át küldött javak szállításáért, mint amennyibe kerül, ha New-Yorkból Liverpoolba és onnan San-Franciscóba küldik, ennek magyarázata az a »védő« törvény, mely oly drágává teszi az amerikai hajók építését és mely megtiltja az idegen hajóknak, hogy amerikai kikötők közt árúkat szállítsanak. Annak oka, hogy Nevada lakosai kénytelenek annyi szállítási díjat fizetni keletről, mintha árúik San-Franciscóba és onnan vissza küldetnének, az, hogy az a hatalom, mely a bérkocsis zsarolását megakadályozza,

a vasúttársasággal szemben nem érvényesül. És általában elmondható az, hogy az oly üzletág, mely természetszerűleg egyedárúság, helyesen része az állami tevékenységnek és állam által kezelendő. Ugyanoly ok, melynél fogva az állam a leveleket szállítja, szól amellett, hogy a táviratokat is szállítsa és hogy a vasút ép úgy az övé legyen, amint a közönséges útak az övéi.*

Azonban a földmonopóliumhoz képest minden más monopólium jelentőségben elenyésző. A földérték pedig, mely tisztán és egyszerűen monopóliumot fejez ki, minden tekintetben alkalmas a megadóztatásra. Vagyis, míg egy vasút vagy távíróvonal, a gáz vagy valamely patentorvosság a monopólium ára mellett munka és tőke közreműködését is fejezi ki, addig a földérték, vagy a földjáradék, mint láttuk, egyáltalában nem ily tényezőkből alakul és nem fejez ki egyebet, mint a megszerzés előnyét. A földérték után szedett adó a termelést a legkisebb mértékben sem hátráltatja, ha a földjáradékot, azaz a föld évi értékét, fölül nem múlja, mert eltérőleg a javakra, cserére, tőkére avagy a termelésnek bármiféle eszközére vagy menetére kivetett adótól, nem a termelést sújtja. A földérték nem a termelés jutalmát fejezi ki, mint a termés, szarvasmarha, épület vagy bármi más értéke, amit ingó vagyonnak vagy befektetésnek szoktunk nevezni. Csupán monopólium csereértékét fejezi ki. Egyetlen esetben sem annak az egyénnek teremtménye, aki a föld tulajdonosa, hanem az egész társadalom fejlődése idézi elő. Ennélfogva a társadalom egészen el is veheti, anélkül, hogy csökkentené a megmunkálásra való ösztönzést vagy hogy a legkevésbé is hátráltatná a vagyonter-

* Úgy a távíró, mint a vasút Amerikában magánkézben van. *F.*

melést. A földértékadó addig vethető ki, míg az egész földjáradékot az állam el nem veszi, anélkül, hogy ezzel egy szemernyit is leszállítaná a munkabért vagy a tőkejövedelmet, anélkül, hogy egyetlen árú árát is emelné vagy hogy a termelést csak valamivel is nehezítené.

Sőt mi több, a földértékre kivetett adó nemcsak nem hátráltatja a termelést, mint a legtöbb egyéb adó, hanem a termelés növekvését mozdítja elő a spekulatív földjáradék eltörlése által. Hogy a spekulatív földjáradék mint hátráltatja a termelést, azt nem csupán a használatból kivont értékes föld mutatja, hanem az ipari válságok is, melyek a földérték spekulatív emelkedéséből keletkezve, az egész civilizált világra átterjednek, mindenütt megbénítva az ipart és több pusztulást és talán több szenvedést okozva, mint egy világháború. Oly adózás, mely a földjáradékot közcélra venné el, mindezt megakadályozná, holott ha a föld csak megközelítőleg is annyira volna megadóztatva, mint amennyi járadékértéke, senkisem bírhatna földet, aki nem használná, minélfogva a használatban nem levő föld nyitva volna azok számára, akik használni akarnák. A népesség sűrűbb volna, minélfogva a munka és tőke ugyanannyi fáradsággal többet termelhetne. A jászolban fekvő kutya, mely az ökröt nem hagyja enni és mely kivált ebben az országban annyi termelőerőt pusztít el, futni kényszerülne.

Van egy ennél még fontosabb mód is, mely által — a megoszlásra való hatása folytán — a földjáradéknak közcélokra fordítása előmozdítaná a vagyon termelését. De az erre való hivatkozás későbbre maradhat. Eléggé világos, hogy a termelést illetőleg, a földértékre kivetett adó a legjobb. Vess ki adót a gyárakra és a hatás a gyáripar hátráltatása, a befektetésekre és a hatás a befektetések csökkenése, a

kereskedelemre és a hatás a csere megakadályozása a tőkére és a tőke elmenekül. Ellenben a föld teljes értéke elvehető adóul és egyetlen hatása, hogy termelésre ösztönöz, hogy új lehetőségeket nyít meg a tőke számára és hogy fokozza a vagyontermelést.

II. *A beszedés könnyűsége és olcsósága.*

Talán némely ipar- és bélyegilleték kivételével, melyek szinte önmagukat szedik be, melyekből azonban csak csekély jövedelem remélhető, az összes adók közül a földértékadó szedhető be a legkönnyebben és legolcsóbban. Mert a föld nem rejthető el és nem vihető el, értéke könnyen állapítható meg és ha becslése megvan, csak beszedő kell hozzá.

És minthogy minden adórendszer alatt az összes jövedelem bizonyos része földadókból folyik be és az erreváló szervezet már megvan és ép oly alkalmas az összes, mint egy rész beszedésére, a most egyéb adók beszedése által okozott költség teljesen megtakarítható, ha az összes egyéb adók helyébe földértékadót teszünk. Hogy mily óriási megtakarítás eszközölhető így, azt a most adószedéssel foglalkozó hivatalnokok nagy tömegéből következtethetni.

E megtakarítás nagyon leszállítaná azt a különbözetet, mely most az adózás költsége és annak hozadéka közt van, azonban az összes egyéb adók helyettesítése a földértékadó által egy még fontosabb tekintetben hatna e különbözet leszállítására.

A földértékadó nem növeli az árakat és így közvetlenül azok által fizettetik, akikre ki van vetve, ellenben minden más adó, mely meghatározatlan mennyiségű dologra van kivetve, az árt növeli, mely még inkább menetében áthéríttatván az eladótól a vevőre, egyre növekszik. Ha a kölcsönzött pénzre ve-

tünk ki adót, mint már gyakran próbálták, a kölcsönadó az adót a kölcsönvevőre fogja áthárítani és ennek vagy meg kell fizetnie vagy nem kapja meg a kölcsönt. Ha a kölcsönvevő üzletében használja föl, ennek viszont vevőitől kell beszednie az adót vagy üzlete nem hoz hasznot. Ha az épületekre vetünk ki adót, ezt végül az épületek használóinak kell megfizetniök, mert az építkezés szünetel addig, míg a házbér nem lesz akkora, hogy megfizesse a rendes hasznot és azonkívül az adót is. Ha gyártmányokra vagy importált cikkekre vetünk ki adót, a gyáros vagy importáló nagyobb ár formájában veti ki a nagykereskedőre, ez a kiskereskedőre és ez a fogyasztóra. A fogyasztónak viszont, akire végeredményében nehezedik az adó, nemcsak az adót, hanem még az adóösszeg utáni hasznot is kell fizetnie mindenkinek, aki ezt előlegezte, — mert hisz az adófizetésül előlegezett tőke után a kereskedő ép úgy megköveteli a maga hasznát, mint az oly tőke után, melyet árúk fizetésére adott ki előre. Manilla-szivarokat a sanfranciscói importőr 70 dollárért ad el ezrével, amiből 14 a szivarért a kikötőben fizetett ár és 56 a vám. Azonban a kereskedőnek, aki viszontelárúsításra veszi e szivarokat, nem 14 dollár, azaz a valódi ár után kell hasznát számítania, hanem 70 után, azaz a szivar és a vám költsége után. Ily módon az összes adók, melyek az árakat emelik, kézről kézre haríttatnak át, miközben egyre nőnek, míg végül a fogyasztónál állapodnak meg, aki így sokkal többet fizet, mint amennyit a kincstár kap. Az adók tehát az árakat úgy emelik, hogy növelik a termelési költséget és megakasztják a kínálatot. A föld azonban nem emberi termék és a földjáradékra kivetett adók nem akaszthatják meg a kínálatot. Ennélfogva, noha a földjáradéki adó arra kényszeríti a földtulajdonosokat, hogy többet fizessenek, nem ad nekik hatalmat arra,

hogy többet kapjanak földjük használatáért, mint, hogy semmiképen sem mozdítja elő a földkészlet leszállítását. Ellenkezőleg, azokat, akiknek üzérkedésre szánt földjük van, arra kényszerítvén, hogy eladják vagy bérbeadják, úgy, ahogy épen bírják, a földértékre kivetett adó mindig a tulajdonosok közti verseny növelésére és a földár leszállítására törekszik.

A földértékre kivetett adó tehát mindig a legolcsóbb adó, mely által nagy bevétel szerezhető és a kincstárnak a legnagyobb tiszta jövedelmet adja, a néptől elvett összeghez viszonyítva.

III. A határozottság.

A határozottság fontos elem az adózásban, mert amint az adó beszedése függ a beszedők szorgalmától és hűségétől, továbbá az adófizetők közszellemétől és becsületességétől, úgy nyílik alkalom a zsarnokságra és korrupcióra egyfelől, a kijátszásra és csalásra másfelől.

Az a mód, ahogy kincstári jövedelmünk nagy tömege beszedetik, ha más alapon nem, hát ezen elítélhető. Az Egyesült Államokban a whisky- és dohányadó által okozott nagymérvű vesztegetések és csalások ismeretesek; a vámoknál az állandó kisebb értékbevallások, a jövedelmi adónál a nevetséges valótlanságok és az ingó vagyonnál a helyes becslés abszolút lehetetlensége közismert dolgok. Az ily adókkal járó anyagi veszteség — annak a költségnek összege, mellyel a bizonytalanság növeli a nép által fizetett, de a kincstár által be nem vett összeget — igen nagy. Amikor a vámvédelmi rendszer idejében Angolország partjai hosszában egy sereg ember állott, a csempészetet megakadályozni és egy másik sereg ember, ezt kijátszani törekedve, világos,

hogy mindkét sereg föntartási költségének a munka és tőke hozadékából kellett előkerülnie, hogy úgy a csempészek költsége és haszna, mint a vámhivatalnokok fizetése és vesztegetése a dolgozó nemzetre kivetett adó volt, azon kívül, melyet a kincstárnak kellett fizetni. És így az adóbecslőknek adott összes borravalók, az összes pénzek, melyeket hajlítható tisztviselők választására vagy oly határozatok vagy ítéletek szerzésére költenek, melyek által az adózás elkerülhető, az összes költséges eljárások, melyek segítségével vámmentesen lehet árúkat behozni és illeték fizetése nélkül lehet gyártani, a titkos rendőrök és kémek jutalma és fizetése, az összes törvényes eljárások és büntetések költségei, úgy a kormánynak, mint a törvény által üldözötteknek oly kiadásai, melyeket ezek az adók elvesznek az összvagyonból, anélkül, hogy növelnék a kincstár jövedelmét.

Ez azonban csak legkisebb része a költségnek. A meghatározatlan adók nagyon rombolón hatnak az erkölcsökre. Adótörvényeinket együttesen így lehetne nevezni: »A köztisztviselők korrumpálására, a tisztesség elnyomására és a csalás előmozdítására, a hamis eskü jutalmazására és fölbujtására, valamint a törvény fogalmának az igazság fogalmától való szétválasztására irányuló törvények.« Igazi jellegük ez és céljukat csodálatraméltóan érik el. A vámhivatali eskü külön fogalommá lett; adóbecslőink rendszeres esküt tesznek, hogy minden vagyont teljes, igaz és készpénz értéke szerint becsülnek meg, holott semmi ilyest nem tesznek; olyanok, kik büszkék egyéni és üzleti becsületükre, hivatalnokokat vesztegetnek meg és hamis adóbevallást követnek el és ennek demoralizáló hatása állandóan látható, amikor ugyanaz a bíróság ma egy gyilkos és holnap egy lebélyegezetlen gyufát eladó fölött ítél!

Az ilyféle adózás oly határozatlan és demoralizáló,

hogy az a newyorki bizottság, melynek tagjai David A. Wells, Edwin Dodge és George W. Cuyler voltak, kik ebben az államban az adózás ügyét tanulmányozták, a most szedett adók legtöbbje helyett az ingatlan utániak kivételével oly önkényes adót ajánlottak minden egyénre nézve, melynek alapja az általa elfoglalt lakás bérértéke legyen.

Azonban semmi szükség sincs önkényes adóbecslésre. A földértékadó, a legkevésbé önkényes adó, bír legnagyobb mértékben a határozottság jellegével. Pontosan vethető ki és szedhető be, mint ahogy ez a föld elmozdíthatatlan és elrejthetetlen jellegéből következik. A földre kivetett adó az utolsó centig behajtható és noha a földadó most gyakran egyenlőtlen, a vagyonadó még egyenlőtlenebb és ezek az egyenlőtlenségek többnyire onnan erednek, hogy a földdel együtt a befektetésekre is vetnek adót, továbbá abból a demoralizáltságból, mely — a föntebb említettem okokból származva — az egész adórendszert áthatja. Ha az összes adók a befektetések nélkül, a földre volnának kivetve, az adórendszer oly egyszerű és világos volna és a közfigyelem annyira felé irányulna, hogy az adóbecslést ugyanoly határozottsággal hajthatnák és hajtanák végre, mint amilyennel egy földügynök állapíthatja meg, hogy egy eladó mily árt kaphat egy telekért.

IV. *Az egyenlőség.*

Adam Smith ily törvényt állított föl: »Minden állam polgárainak a kormányzat föntartásához oly arányban kell járulniok, mely a lehető legközelebb áll teljesítőképességükhöz, azaz ama jövedelem arányában, melyet az állam védelme alatt kiki élvez«. Minden adó, folytatja, mely csak a földjáradékra, csak a munkabérre vagy csak a kamatra esnék, szükség-

képen nem egyenlő. Ezzel egyezik az az elterjedt eszme, melyet a mi mindent megadóztató rendszerünk hiába törekszik keresztülvinni, — hogy mindenki vagyona vagy jövedelme arányában fizessen adót.

De, nem is szólva mindama leküzdhetetlen gyakorlati nehézségekről, melyek útját állják annak, hogy mindenki vagyona szerint fizessen adót, nyilvánvaló, hogy az igazság így nem érhető el.

Itt van pl. két egyenlő vagyonú vagy jövedelmű ember, az egyiknek nagy családot kell eltartania, a másiknak csak önmagát. E két emberre a közvetett adók nagyon egyenlőtlenül esnek, minthogy az egyik nem kerülheti el a családja által fogyasztott élelem, ruházat stb. után fizetett adót, míg a másiknak csupán a maga által fogyasztott szükségleti cikkek után kell adót fizetnie. De tegyük föl, hogy az adót közvetlenül szedik, úgy hogy mindenki ugyanazt az összeget fizeti. Mégis igazságtalan volna. Az egyik jövedelmét hat, nyolc vagy tíz egyén eltartása terhelné, a másikét pedig csak egyé. És, hacsak a malthusi elméletet annyira nem visszük, hogy minden új polgár nevelését sérelmesnek tartjuk az államra nézve, itt nagy igazságtalanság történik.

De azt lehetne mondani, hogy ez legyőzhetetlen nehézség, hogy a természet maga hozza az embereket gyámoltalanul a világra, eltartásuk terhét a szülőkre hárítja át, amiért cserébe édes, nagy jutalmat ad. Helyes, forduljunk tehát a természethez és olvassuk az ő törvényeiben az igazság parancsolatait.

A természet a munkának fizet és csakis neki. Valóságos édenkertben is az ember munka nélkül éhen pusztulna. Vegyünk két egyforma jövedelmű embert, az egyik jövedelme munkájából, a másiké földjáradékból származik. Igazságos-e, hogy egyenlően járuljanak az állam költségeihez? Nyilván nem.

Az egyik jövedelme az általa termelt, az állam általános vagyonát növelő vagyont képvisel, a másiké ellenben csupán oly vagyont, melyet a közvagyonból minden szolgáltatás nélkül elvesz. Az egyiknek joga, hogy jövedelmét élvezze, a természet intézkedése, mely munkáért vagyont ad, míg a másik ilyen joga csupán fiktív jog, egy közigazgatási szabályrendelet eredménye, melyről a természet nem tud és melyet el nem ismer. Annak a családapának, akinek azt mondják, hogy gyermekeit munkájával kell eltartania, bele kell nyugodnia sorsába, mert ez a természet parancsa, azonban joggal követelheti, hogy munkája által szerzett jövedelméből egyetlen fillért se vegyenek el, amíg oly jövedelmek vannak, melyeket oly természeti körülmények monopolizálása által nyernek, melyeket a természet pártatlanul ajánl föl mindenkinek és melyben az ő gyermekeinek is egyenlő részük van.

Adam Smith »az állam védelme alatt élvezett jövedelmek«-ről beszél és ez az az alap, melyen mindenféle tulajdon egyenlő adóztatását szokás hangoztatni, hogy t. i. az állam mindet egyenlően védi. Ennek az eszmének alapja nyilván az, hogy az állam teszi lehetővé a tulajdon védelmét, hogy van egy a köz által teremtett és fönntartott érték, melyhez joggal fordulnak, hogy a köz költségeit fedezze. Miféle értékre nézve lehet ez igaz? Csakis a földértékre. Ez az az érték, mely közület megalakulása nélkül nem keletkezik és más értéktől eltérőleg, a közület növekvésével együtt nő. Csakis a közüzlettel együtt létezik. Ha akár a legnagyobb község is szétszóródik, a most oly értékes föld értéke egyszerre megszűnnék. A népesség minden szaporodásával a föld értéke nő, minden csökkenésével leszáll. Ez semmi másról nem igaz, mint az oly dolgokról, melyek a földhöz hasonlóan természetszerűleg monopóliumok.

A földértékadó tehát a legigazságosabb és legegyenlőbb adó. Csupán azokat sujtja, akik a társadalomtól különleges és értékes adományt kapnak, és pedig az adomány értékének arányában. Általa az történik, hogy a köz elveszi a köz használatára azt az értéket, melyet a köz teremtett. Ez a közvagyonnak közcélokra való fordítása. Ha majd az összes földjáradékot adózás útján a köz szükségleteire fordítják, akkor lesz a természet által rendelt egyenlőség is elérve. Egy polgárnak sem lesz más polgár fölött más előnye, mint amelyet a szorgalom, ügyesség és értelem nyujt és mindenki megkapja azt, amit munkája után megérdemel. Akkor, de csupán akkor kapja meg a munka teljes jutalmát és a tőke természetes díját.

IV. FEJEZET.

Érvek mellette és ellene.

Azokat az érveket, melyekből azt a következtetést vontuk, hogy a földérték- vagy földjáradékadó a közköltségek fedezésére a legjobb mód, az összes neves közgazdasági írók kifejezetten vagy hallgatólagosan elismerték a földjáradék természetének és törvényének megállapítá a óta.

Ricardo így szól (chap. X.): »A földjáradékra kivetett adó teljesen a földesurakra esnék és nem volna semmiféle fogyasztó osztályra áthárítható«, mert ez »változatlanul hagyná a megmívelés alatt álló legterméketlenebb föld és a bármely más minőségü föld terméke közti különbséget . . . A földjáradékra kivetett adó nem hátráltatná az új föld megmunkálását, mert az ilyen földnek járadéka nincs és így adózatlan maradna«.

Mc. Culloch (XXIV. jegyzet a *Wealth of Nations*-hoz) kijelenti, hogy »gyakorlati szempontból a földjáradékra vetett adó a képzelhető legigazságtalanabb és leginpolitikusabb adó«, ezt azonban oly föltevés alapján állítja, hogy tényleg lehetetlen különbséget tenni az adózásban a föld és a beléfektetett tőke használatáért fizetett összeg közt. De ha ezt a megkülönböztetést meg lehetne tenni, elismeri, hogy a földesuraknak a föld természeti erőinek használatáért fizetett összeget teljesen el lehetne venni adó által, anélkül, hogy hatalmukban volna a tehernek bármely részét is másra hárítani és anélkül, hogy a termék ára változnék.

John Stuart Mill nemcsak elismeri mindezt, hanem határozottan kinyilatkoztatja egy külön földjáradékadó kivánatosságát és igazságosságát, azt kérdezve, hogy mi joguk van a földesuraknak oly vagyon szerzéséhez, mely a társadalom általános haladásából jut nekik, munka, kockázat vagy takarékosság nélkül és noha határozottan helyteleníti a föld mostani értékéhez való joguk bolygatását, az összes jövő növedék elvételét javasolja, mint amely természeti jognál fogva a társadalomé.

Mrs. Fawcett férjének irataiból készült kis kompendiumában, melynek címe *Political Economy for Beginners*, így szól: »A földadó, akár kicsiny, akár nagy, a földtulajdonos által az államnak fizetett földjáradék jellegével bír. India nagy részében a föld a kormányé s ennélfogva a földadó egyenesen az államnak fizetett földjáradék jellegével bír. E földbirtokrendszer gazdasági tökéletessége könnyen átlátható.«

Hogy a földjáradék úgy kivánatosság, mint igazság okából külön adózás alá vettessék, az tényleg a földjáradék elfogadott elméletében bennefoglaltatik és embrionális állapotban megtalálható az összes közgazdasági írók műveiben, akik Ricardo törvényét

elfogadták. Hogy ezeket az elveket nem vitték szükségszerű végkövetkeztetésig, mint én tettem, nyilván onnan ered, hogy nem voltak hajlandók veszélyeztetni vagy megsérteni a magán földtulajdonnal járó óriási érdekeket, továbbá a munkabérre és a szegénységre vonatkozó hamis teóriákból, melyek oly sokáig uralkodtak a közgazdaságtanban.

Azonban volt egy közgazdasági iskola, mely világosan látta azt, ami a megszokástól nem érintett emberek természetes esze előtt világos, hogy a közös tulajdon, a föld jövedelmét közszolgálatra kellene lefoglalni. A mult század francia économiste-jei, Quesnay-vel és Turgot-val élükön ugyanazt javasolták, amit én, hogy t. i. minden adózás töröltessék el, a földértékre kivetetten kívül. Minthogy Quesnay és tanítványai tanaikat csak másodkézből, angol írók közvetítése által ismerem, képtelen vagyok megmondani, hogy különleges eszméik, hogy a földmívelés az egyetlen termelékeny foglalkozás stb., mennyiben helytelen fogalmak avagy csupán műkifejezésbeli sajátosságok. De abból, amiben elméleteik kicsúcsosodtak, biztos vagyok, hogy látták a föld és munka közti viszonyt, melyet azóta mások szem elől veszítettek és hogy gyakorlati igazsághoz jutottak el, noha talán hibásan kifejezett okoskodás útján. Az okokat, melyek folytán a »tiszta hozadék« a földesúr kezében marad, a fiziokraták nem magyarázták helyesebben, mint ahogy a szivattyú szívását magyarázták valaha azzal, hogy a természet irtózik az ürességtől, azonban a tényállást a közgazdaság gyakorlati viszonylataiban fölismerték és azt a jótéteményt, mely az iparra és kereskedelemre a teljes szabadságból azáltal származnék, hogyha földjáradéki adó lépne az összes adók helyébe, melyek megakasztják és eltérítik útjából e munkát, ép oly világosan látták, mint én. A francia forradalmat illetőleg a legsajnálatosabb

dolgok egyike, hogy eltemette az économiste-ek eszméit, épen amikor erősödni kezdtek a gondolkozó osztályok közt és amikor nyilván azon a ponton voltak, hogy a pénzügyi törvényhozást irányítsák.

Anélkül, hogy bármit is tudnék Quesnayről vagy tanairól, az övéhez hasonló gyakorlati konkluzióhoz jutottam, oly módon és oly alapon, mely az elfogadott közgazdaságtan által kétségbe nem vonható.

Az egyetlen ellenvetés, mely a közgazdaságtani alapvető művekben található a földjáradéki vagy földértékadóval szemben, olyan, hogy az is elismeri előnyeit, t. i. az, hogy a különválasztás nehézségénél fogva a földjáradék megadózatásakor valami egyebet is megadóztathatunk. Pl. Mc. Culloch kijelenti, hogy a földjáradéki adó célszerűtlen és igazságtalan, mert a föld természetes és benrejlő erejéből származó jövedelem nem választható el világosan a befektetésekből eredő jövedelemtől, melyek megtételétől így a tulajdonost elriaszthatjuk. Macaulay mondja valahol, hogy ha a nehézségi erő elismerése valami jelentős pénzérdeket sértene, nem volnánk híján az ellenesszóló érveknek, ami oly igazság, hogy ennek ez az ellenvetés egyik példája. Mert föltéve, hogy lehetetlen mindig elkülöníteni a föld értékét a befektetésektől, vajjon az a kénytelenség, hogy bizonyos befektetéseket továbbra is meg kell adóztatnunk, ok-e arra, hogy az *összes* befektetéseket továbbra is megadóztassuk? Ha a termeléstől elriaszt az oly értékek megadóztatása, melyeknél a munka és tőke elválaszthatatlanul egyesült a földdel, mennyivel inkább elriasztó megadóztatni nemcsak ezeket, hanem az összes világosan megkülönböztethető értékeket, melyeket munka és tőke termelnek?

Tény azonban az, hogy a földérték mindenkor könnyen megkülönböztethető a befektetések értékétől. Az Egyesült Államokhoz hasonló országokban

sok értékes föld van, melyet sohasem javítottak és sok államban a föld és a befektetések értékét rendszerint külön becsülik meg az adókivetők, noha utóbb újból egyesítik ingatlan neve alatt. De még ahol a föld emberemlékezet óta is tulajdonban van, sem nehéz a tiszta földértéket megtudni, mert gyakran a föld és az épületek más-más emberéi és ha tűz üt ki és az épületek elhamvadnak, a megmaradó tiszta és világos érték a föld. A világ legrégibb országában sem járhat nehézséggel ez az elkülönítés, ha mindössze arra törekszenek, hogy a világosan megkülönböztethető, bizonyos időn belül tett befektetéseket különítsék el a föld értékétől, mely megmaradna, ha az előbbiek elpusztulnának. Pedig nyilván ennyi az, amennyit az igazság vagy célszerűség megkövetel. Abszolut pontosság lehetetlen bármely rendszerben és megpróbálni különválasztani mindazt, amit az emberség tett, attól, amit a természet eredetileg nyujtott, ép oly képtelen, mint lehetetlen volna. Egy mocsár kiszárítása vagy egy domb elegyengetése, mely a rómaiak műve, most ép annyira része a brit szigetek természeti kincsének, mintha e munkát földrengés vagy jégár végezte volna. Az a tény, hogy bizonyos idő multával az ily állandó befektetések értéke a föld értékéhez számíttatnék és ekként adóztatnék, nem riaszthatná el az ily javítást, mert az ily munkát gyakran végzik bizonyos évekig tartó bérleteken. Az igazság az, hogy minden nemzedék önmaga kedvéért épít és javít, nem pedig a távol jövő kedvéért. Igazság továbbá az is, hogy minden nemzedék nemcsak a föld erőinek, hanem az elmúlt nemzedékek munkái minden maradványának is örököse.

Azonban másféle ellenvetés tehető. Mondhatni, hogy ahol a politikai hatalom megoszlik, nagyon kívánatos, hogy az adó ne egy osztályra, mint a földtulaj-

donosokra háruljon, hanem mindre, hogy mindazok, akik politikai hatalmat gyakorolnak, megfelelőleg érdekelve legyenek a gazdaságos kormányzásban.

De bármily kivánatos is legyen a politikai hatalomnak a közterhek tudatával való kapcsolata, a mai rendszer ezt nem biztosítja. Közvetett adókat nagy mértékben fizetnek azok, akik tudva keveset vagy semmit sem fizetnek. Az Egyesült Államokban rohamosan nő az az osztály, mely nemcsak hogy nincs érdekelve az adózás által, de melynek a jó kormányzathoz sincs semmi köze. Nagy városainkban a választásokat nagy mértékben nem a közérdekre való tekintetek döntik el, hanem oly befolyások, melyek Rómában döntötték el a választásokat, amikor a tömeg a kenyér és cirkusz kivételével semmivel sem törődött.

A most kivetett sokféle adónak a földértékre kivetett egyetlen adóval való helyettesítése aligha csökkentené a tudatos adófizetők számát, mert a most üzérkedésre fönntartott föld fölosztása nagyban növelné a földbirtokosok számát. Azonban annyira kiegyenlítené a vagyonmegoszlást, hogy még a legszegényebbet is kiemelné a teljes szegénységből, melyben a közre való tekintetek súllyal nem bírnak, egyidejűleg pedig csökkentené azokat a túlnövekedett vagyonokat, melyek tulajdonosaikat a kormányzattal való törődés gondja fölé emelik. A politikailag veszélyes osztályok a nagyon gazdagok és a nagyon szegények. Nem az adófizetés tudata ad érdeket valakinek az országra és a kormányzatra nézve, hanem annak az érzetnek tudata, hogy ő kiegészítő része a köznek, hogy annak boldogulása az ő boldogulása és annak szégyene az ő gyalázata. Hadd érezze ezt a polgár, hadd vegyék körül mindazok a tényezők, melyek a kényelmes otthonból erednek és köréje fűződnek, akkor majd számíthat reá a köz, még életére és vérére is. Az emberek nem szavaznak hazafia-

san, amint nem is harcolnak hazafiasan, az általuk fizetett adó szerint. Ami a tömeg kényelmes és független anyagi helyzetéhez vezet, az ápolja legjobban a közszellemet, az teszi a legmélyebb politikai hatalmat is értelmesebbé és erényesebbé.

De azt kérdezhetné valaki: Ha a földértékadó oly előnyös bevételi forrás, hogy van az, hogy az összes kormányok annyi más adót szívesebben vesznek igénybe?

A válasz nyilvánvaló: a földértékadó az egyetlen fontos adó, mely nem oszlik meg. A föld tulajdonosaira esik és nincs mód, hogy ezt a terhet másra hárítsák át. Igy tehát egy nagy és hatalmas osztály van közvetlenül érdekelve abban, hogy ezt az adót elnyomják és jövedelemszerzés céljából egyéb dolgokra vessenek adót, mint ahogy Anglia földtulajdonosainak is sikerült kétszáz év előtt oly adókat kivetniök, melyek az összes fogyasztókra esnek, a hűbéri idők adója helyett, mely csak rájuk esett.

Van tehát egy határozott és hatalmas érdek, mely ellentétes a földérték megadóztatásával, ellenben azoknak az adóknak, melyekre a modern kormányok oly nagyban támaszkodnak, nincs különleges ellenzékük. Az államférfiak leleményességüket arra fordították, hogy oly adózási terveket gondoljanak ki, melyek a munkabért és tőkekeresetet úgy szipolyozzák, mint ahogy a vampírról mondják, hogy áldozata vérét szívja. Ezeket az adókat csaknem kivétel nélkül végeredményükben a fogyasztónak nevezett meghatározhatatlan lény fizeti, és pedig olyképen, hogy figyelmét elkerüli az a tény, hogy adót fizet és ezt oly kis összegekben és oly csalafinta módon fizeti, hogy észre sem veszi és nem valószínű, hogy érdemesnek találná ellene eredményesen tiltakozni. Akik az adót direkte az adószedőnek fizetik, azoknak nemcsak nem érdekük ellenezni egy oly adót, melyet

könnyen hárítanak át másokra, hanem gyakran érdekük annak kivetése és fönntartása, mint ahogy egyéb hatalmasabb érdekek is vannak, melyek hasznot húznak vagy hasznot remélnek abból az áremelkedésből, mely az ily adók következménye.

Ama bonyolult adók, melyek az Egyesült Államok népét most nyomják, inkább magánérdekből, mint jövedelemszerzés okából keletkeztek és az adózás egyszerűsítésének nagy akadálya e magánérdek, melynek képviselői összeverődnek a képviselőház folyosóin, hogy azok az adók, melyekből ők hasznot húznak, le ne szállíttassanak. A védővámrendszernek az Egyesült Államokra való tukmálása e befolyásoknak tulajdonítható, nem pedig a képtelen vámvédelmi elméletek önértékük miatti elfogadásának. Az a nagy bevétel, melyet a polgárháború tett szükségessé, aranykora volt e magánérdekeknek és minden lehető dologra adót vetettek, nem annyira jövedelemszerzés céljából, mint inkább azért, hogy egy külön osztályt arra képesítsenek, hogy az adószedés és adózsebelés előnyeiből részesedjék. És a háború óta ezek az érdekeltek voltak akadályai az adóleszállításnak; ezért volt könnyebb eltörölni azokat az adókat, melyek a népnek legkevesebbjébe kerültek, mint azokat, melyek legtöbbjébe kerülnek. És így még a népszerű kormányok is, melyeknek bevallott célja a legnagyobb boldogság biztosítása a legtöbb ember számára, csak arra szolgálnak, hogy kétes előnyt biztosítsanak kevés embernek, a soknak okozott nagy hátrány árán.

Az iparengedélyi illetéket azok pártolják, akikre kivetik, mert ezek törekvése, hogy távoltartsanak másokat az illető üzletágtól; gyártmányokra kivetett adók hasonló okokból kedvezők a nagygyárosokra, amint ezt a szeszfinomítóknak a whiskey- adóleszállítása elleni harcából láttuk; a behozatali vámok

nemcsak bizonyos termelőkre előnyösek, hanem az oly importőrökre vagy nagykereskedőkre is hasznosak, kiknek nagy készletük van raktáron ; és így az összes ily adók esetében külön érdekeltek vannak, melyek azonnali szervezkedésre és egyöntetű cselekvésre képesek, melyek az adó kivetését előmozdítják, holott a földértékre kivetett adónál szilárd és érzékeny érdek van az állandó és elkeseredett ellenállásra.

Ha azonban ezt az igazságot, melyet világossá igyekszem tenni, a tömeg megérti, könnyű belátni, hogy a politikai erők oly egyesítése, mely ezt megvalósítsa, mint válik lehetővé.

IX. KÖNYV.

A gyógyszer következményei.

Nem tudok semmiféle húros hangszeren játszani; de meg tudom mondani nektek, hogy mint kell egy kis faluból nagy és dicső várost csinálni. — *Themistokles.*

A kis vesszőszál helyébe nevekedik jegenyefa, a bogácskóró helyébe nevekedik mirtus.

És házakat építvén azokban laknak és szőlőket plántálnak, s azoknak gyümölcsében esznek. Nem építenek, hogy más lakjék abban: nem plántálnak, hogy más egye annak gyümölcsét. — *Esaiás.*

I. FEJEZET.

Hatása a termelésre.

Az idősebb Mirabeau, mint tudjuk, Quesnay ama javaslatát, hogy a földjáradékra kivetett egyetlen adó (az *impôt unique*) lépjen az összes többi adó helyébe, mint találmányt egysorba helyezte hasznosság tekintetében az írás föltalálásával vagy a cserének pénzhasználattal való helyettesítésével.

Aki a dolgot megfontolja, e mondást inkább éles-

elméjűsége, mint a túlzás bizonyítékának fogja találni. A közjövedelem céljából most szedett számos adónak a földérték után szedett adóval való helyettesitéséből eredő előnyök annál nagyobbaknak fognak tűnni, minél inkább figyelembe vétetnek. Ez az a titok, mely a kis falut nagy várossá fogja alakítani. Ha mindazok a terhek, melyek a termelésre nehezednek és a cserét akadályozzák, megszűnnének, a termelés most nem is álmodott gyorsasággal haladna. Ez viszont a földérték növekvéséhez vezetne, amely új többletet a társadalom közcélokra fordíthatná. És megszabadulva azoktól a nehézségektől, melyek az adószedésnél korrupciót szülnek és a törvényhozást a magánérdekek eszközévé teszik, a társadalom elvállalhatná azt a tevékenységet, melynek elvállalását az élet növekvő bonyolultsága kívánatossá teszi, melytől azonban a mostani rendszer alatt a megfontoltakat a politikai demoralizálástól való félelem elriasztja.

Gondoljuk meg a termelésre való hatást.

Az adó eltörlése, mely hatva és visszahatva, most a csere minden kerekét akadályozza és a termelés minden formájára nyomást gyakorol, oly hatású volna, mintha egy hatalmas rugóról egy óriási súlyt vennénk el. Új energiával telten, a termelés új életre ébredne, a kereskedelem pedig oly ösztönzést nyerne, mely a legtávolabbi életerekben is érezhető volna. A mostani adórendszer úgy hat a cserére, mint mesterséges sivatagok és hegyek; többe kerül egy vámházon átszállítani az árúkat, mint a világon átszállítani. Úgy hat az energiára és szorgalomra, ügyességre és takarékosságra, mint egy ezekre a tulajdonságokra kirótt büntetés. Ha többet dolgoztam és jó házat építettem magamnak, holott más megelégedett egy kalibával, jön az adószedő, hogy évente bírságot fizettessen velem energiámért és szorgalmamért, jobban megadóztatva engem, mint mást. Ha én takarékos

voltam, más pedig tékozló, engem bírságolnak, mást pedig nem. Ha valaki hajót épít, megfizettetjük vele e vakmerőséget, mintha megkárosította volna az államot; ha vasút nyílik meg, úgy megy neki az adószedő, mintha közveszedelem volna; ha gyárat épít valaki, akkora összeget szedünk utána, amennyi jókora haszonnak felelne meg. Azt mondjuk, hogy szükségünk van tőkére, de ha valaki összegyüjti vagy idehozza, úgy megfizettetjük érte, mintha valami kiváltságot adnánk neki. Adóval büntetjük azt, aki parlagon heverő földet érő kalásszal borít; megbüntetjük azt, aki gépeket állít föl és azt, aki mocsarat szárít ki. Hogy ezek az adók mily súlyosan terhelik a termelést, azt csak azok veszik észre, akik adórendszerünket részleteiben is nyomon követik, mert, mint említettem, az adózás legsúlyosabb terhe az, mely árnövekedésben jelentkezik. Azonban nyilvánvaló, hogy ezek az adók természetüket illetőleg hasonlók az egyiptomi pasa datolyafa-adójához. Ha nem is okozzák a fák kivágását, legalább is akadályozzák ültetésüket.

Ezeknek az adóknak eltörlése az adózás óriási terhének leemelését jelentené a termelésről. A varrónő tűje és a nagy gyár, a ló és a mozdony, a halászcsolnak és a gőzhajó, a gazda ekéje és a kereskedő tőkéje egyaránt adózatlan maradna. Mindenki szabad lenne, hogy tegyen vagy vegyen, vásároljon vagy eladjon, adóktól bántatlanul, adószedőktől zavartalanul. Nem mondaná senki a termelőnek, mint ma, hogy »minél többet adsz a közvagyonhoz, annál nagyobb adót fizetsz!«, hanem így szólna az állam: »Légy oly szorgalmas, takarékos, vállalkozószellemű, amilyen csak akarsz, teljes jutalmat kapsz. Nem fogsz büntetést fizetni, mert két fűszálat növesztettél ott, hol idáig csak egy nőtt, nem fogsz többet adózni, mert növelted a közvagyont«.

És nem fog-e nyerni a társadalom, ha nem akarja megölni a ludat, mely aranytojásokat tojik, ha nem köti be a nyomtató ökör száját, ha megkapja a szorgalomnak, takarékosságnak és ügyességnek teljes, csonkíttatlan jutalmát? Mert van a társadalomnak is természetes jutalma. A társadalom törvénye az, hogy egy mindenkiért és mindenki egyért. Senkisem tehet jót úgy, hogy annak hatását csak ő érezze, valamint rosszat sem. Minden termelő vállalkozás ama hasznon kívül, melyet a vállalkozónak juttat, mellékesen hasznot juttat másoknak is. Ha valaki gyümölcsfát ültet, haszna az, hogy a maga idején ő szedi gyümölcsét. De e hasznán kívül haszna van az egész társadalomnak is. A tulajdonoson kívül másokra is jó a gyümölcskészlet növekvése; a madarak, melyeknek védelmet nyujt, messze szállnak; az eső, melyet segít odavonzani, nem csupán az ő földjére hull; sőt még a látó szem is, mely távolról nyugszik rajta, élvezi szépségét. És így van ez mindennel. Egy ház, gyár, hajó vagy vasút építése másokra is jótétemény azokon kívül, akikre közvetlenül hasznos. A természet kacagja a fukart. Olyan a fukar, mint az a mókus, mely elrejti dióit és nem ássa ki újra. Kikelnek és fákká nőnek. A múmiát finom, drága fűszerekbe áztatott vászonba göngyölik. Sok ezer év után a beduin a múmia tokjával főzi meg ételét, a múmia pedig finom porrá lesz, mely az utast körülveszi útján, avagy távoli országokba megy, hogy egy más faj kiváncsiságát elégítse ki. A méh mézzel tölti meg a fa odvát és előjön a medve vagy az ember.

Helyesen bízhatja a társadalom az egyéni termelőre mindazt, ami munkára ösztönzi, helyes, ha meghagyja a munkának teljes keresetét és a tőkének teljes tőkejövedelmét. Mert minél többet termel a munka és tőke, annál nagyobbra nő a közvagyon, melyben

mindnyájan részesedhetünk. És e köznyereség határozott és konkrét formában a földértékben vagy -járadékban jut kifejezésre. Ez az az alap, melyet az állam elvehet, meghagyva a munkának és tőkének teljes keresetét. A termelés növekvő tevékenységével ez megfelelően növekednék.

És az adótehernek a termelésről és cseréről a földértékre vagy -járadékra való áthárítása nemcsak új ösztönzést adna a termelésnek, hanem új lehetőségeket nyitna meg. Mert e rendszer mellett senkisem akarna használás nélkül földet bírni és a használattól most elvont föld mindenütt megnyílnék a befektetés számára.

A föld piaci ára esnék, a földspekuláció halálos csapást szenvedne, a földmonopólium többé nem fizetődnék ki. Sok millió hold földet, melyből most a telepeseket magas árak zárják ki, jelenlegi tulajdonosai elhagynák vagy kis áron adnák el a telepeseknek. Még pedig nem a határon, hanem most jól betelepítettnek vélt vidéken. A San-Franciscótól száz angol mérföldnyire így felszabaduló föld elegendő volna, hogy még a mai földmívelés mellett is egy akkora földmívelő népességet tartson el, mint amely ma az oregoni határtól a mexikói határig terjed, ami 800 mérföldnyi távolság. Ép ily igaz volna ez a legtöbb nyugati államról és nagy mértékben a régibb keleti államokról is, mert még New-Yorkban és Pennsylvániában is ritka a népesség a földhöz képest. Sőt még a sűrün lakott Angliában is az ily eljárás sok százezernyi holdat nyitna meg, melyek most magánparkok és vadászterületek.

Mert ez az egyszerű eljárás, mely szerint minden adó a földértéken nyugodnék, hatás tekintetében annyi volna, mint a földet árveréssel annak adni, aki az államnak a legtöbb földbért fizeti. A föld utáni kereslet szabja meg annak értékét, ha tehát

az adót úgy vetnék ki, hogy ez csaknem fölemésztené ezt az értéket, annak, aki használás nélkül akarná megtartani földjét, körülbelől annyit kellene fizetnie, mint amennyit megérne annak, aki használni akarná.

És meg kell jegyezni, hogy ez nem csupán mezőgazdasági földre illenék, hanem bármilyen földre. A bányaterület ép úgy megnyílnék a használat számára, mint a mezőgazdasági föld, a város szívében pedig senkinek sem állna módjában a földet legjövedelmezőbb használatától visszatartani, valamint a város szélén sem követelhetne többet érte, mint amenynyit az akkori használat biztosítana. Ahol csak a föld értékkel kezd bírni, az adó nem hatna a befektetésre büntetésként, mint most, hanem rákényszerítene a befektetésre. Aki gyümölcsöst ültetne, földet vetne be, házat építene vagy gyárat emelne, bármily költséges is legyen, nem volna köteles többet fizetni adóul, mintha a földet használatlanul hevertetné. A mezőgazdasági föld annyi adót fizetne, mintha földje házakkal, csűrökkel, gabonával és jószággal volna tele. Egy üres városi telek tulajdonosának annyit kellene fizetnie azért a kiváltságért, hogy másokat kirekeszt telkéből, mint szomszédjának, akinek szép háza van telkén. Ugyanannyiba kerülne egy sor roskadozó kalibával bírni értékes földön, mintha egy nagy szálloda vagy egy sereg nagy árúraktár volna rajta, drága árúkkal telve.

Igy az a prémium, melyet most ott, ahol a munka a legtermelékenyebb, fizetni kell a munka megkezdése előtt, eltűnnék. A gazdának nem kellene fele vagyonát elfizetnie vagy munkáját évekre előre eladnia, hogy megmívelendő földet találjon, aki pedig városban akar tűzhelyet alapítani, annak nem kellene telekre ugyanannyit kiadnia, mint házépítésre és a gyárépítő társulatnak sem kellene tőkéje nagy részét

telekre költeni. Amit pedig évente az államnak fizetnének, az az összes most épületek, gépek és árúk utáni adók helyett volna.

Fontoljuk meg az ily változás hatását a munkapiacra. A verseny nem lenne többé oly egyoldalú, mint most. Ahelyett, hogy a munkások versenyeznének egymással foglalkozásért és ezáltal a munkabért a puszta megélhetésig szorítanák le, a munkáltatók versenyeznének mindenütt munkásokért és a munkabér a teljes hozadékáig emelkednék. Mert a munkapiacra a munkáért versenyzők legnagyobbja lépne, oly versenyző, akinek kereslete a szükség kielégítése nélkül ki nem elégíthető — a munkának önmagára irányuló kereslete. A munkáltatóknak nem csupán más munkáltatók ellen kellene árverelniök, hanem a munkások ama képessége ellen is, hogy a maguk gazdái lehessenek azon a földön, melyet számukra az az adó nyitott meg, mely a monopolizálást megakadályozta.

Ha a természet kincsei így megnyílnának a munka előtt, ha a tőke és befektetések megszabadulnának az adóktól, a kereskedelem pedig korlátaitól, akkor lehetetlenség volna olyan embereket látni, kik, bár akarnák, képtelenek munkájukat oly dolgokért kicserélni, melyekben hiányt szenvednek, a megújuló válságok, melyek ma megbénítják a termelést, megszűnnének, a termelés minden kereke mozgásba jönne, a kereslet lépést tartana a kínálattal, ez pedig a kereslettel, a kereskedelem minden irányban növekednék, a vagyon pedig mindenkinél szaporodnék.

II. FEJEZET.

A megoszlásra és azután a termelésre való hatás.

De bármily nagyoknak is tűnjenek a közterheknek a földértékadóra való áthárításából eredő előnyök, teljes mértékben csak úgy méltányolhatók, ha a vagyonmegoszlásra való hatásukat vesszük figyelembe. Ha az egyenlőtlen vagyonmegoszlás okát vizsgáljuk, mint ezt minden civilizált országban látjuk, mely az anyagi haladással együtt növekvő irányzatot mutat, ezt az okot abban találjuk, hogy a civilizáció haladásával a most magántulajdonban levő föld egyre nagyobb hatalmat nyujt a munka és tőke által termelt vagyon kisajátítására.

Ha tehát a munkát és tőkét minden adózás alól mentesítjük és e terhet a földjáradékra hárítjuk, ez ugyanily mértékben ellensúlyozná az egyenlőtlenség felé irányuló tendenciát és ha adóul az egész földjáradékot vennők, az egyenlőtlenség oka teljesen megszűnnék. A földjáradék nem okozna egyenlőtlenséget, mint most, hanem az egyenlőséget mozdítaná elő. A munka és tőke a teljes hozadékot kapnák, ama rész levonásával, melyet az állam a földérték adójául venne el, mely, minthogy közcélokra fordíttatnék, ugyancsak a köz javára osztatnék szét.

Vagyis, minden társadalomban termelt vagyon két részre oszlanék. Egy rész munkabérként és kamatként osztatnék el az egyéni termelők közt, aszerint, hogy ki mennyire vett részt a termelésben; a másik rész a társadalomnak mint egésznek jutna, hogy azt közhasznul ossza el tagjai közt. Ebben mindnyájan egyenlően részesülnének, a gyönge és erős, fiatal gyermekek és törődött öregek, a bénák, sánták és vakok csakúgy, mint az egészségesek. És ez volna

az igazság, mert míg az egyik rész az egyéni munka eredményét képviseli a termelésben, a másik azt az erőtöbbletet képviseli, mellyel a társadalom mint egész segíti az egyént.

Minthogy az anyagi haladás irányzata a földjáradék növelése, ha a társadalom a földjáradékot közcélokra fordítaná, ugyanaz az ok, mely most az anyagi haladással az egyenlőtlenség létesítésére törekszik, akkor egyre nagyobb egyenlőség teremtésére törekednék. Hogy teljesen megértsük ezt a hatást, térjünk vissza a föntebb kidolgozott elvekhez.

Láttuk, hogy a munkabért és kamatot mindenütt a földjáradék színvonalának, vagyis a termelési határnak kell meghatároznia, azaz ama jutalomnak, melyet a munka és tőke az oly földön biztosíthat magának, melyért földjáradék nem fizetendő; hogy az az összes vagyon, mely az összes termelésben használt munkának és tőkének jut, a termelt vagyon összege (azaz az adókat is tekintetbe véve, a tiszta összeg) lesz, levonva a földjáradékul elvett részt.

Láttuk, hogy a mostani anyagi haladással a földjáradék emelkedésének kétféle irányzata mutatkozik. Mindkettő oda irányul, hogy a termelt vagyonból a földjáradéknak jutó rész nőjön és hogy a munkabérnek és kamatnak jutó rész csökkenjen. Azonban az első, azaz természetes irányzat, mely a társadalmi fejlődés törvényeiből ered, a földjáradéknak, mint mennyiségnek növekvése, anélkül, hogy ezzel együtt a munkabér és kamat mint mennyiségek csökkennének, sőt ezek még növekedhetnek is. A másik irányzat, mely a földnek magántulajdonul való természetellenes lefoglalásából ered, a földjáradéknak mennyiségi növekvése, a munkabér és kamat mennyiségi leszállítása által.

Már most világos, hogy ha a földjáradékot adó által közcélokra fordítjuk, ami valóságban eltörli a

magán földtulajdont, ez annyit jelent, mint megszüntetni a munkabér és kamat abszolut csökkenését, azáltal, hogy eltörölnők a föld spekulatív monopolizálását és a földjáradék spekulatív növekvését. A munkabér és kamat nagybani növekvését jelentené, ha a most monopolizált természeti kincseket megnyitnók és a föld árát leszállítanók. A munka és tőke így nem csupán azt nyerné, amit tőlük most adóban elvesznek, hanem a földjáradék esése által is nyernének, amit a spekulatív földérték esése okozna. Új egyensúly állna elő, melyben a munkabér- és kamatláb a mostaninál magasabb volna.

Ha azonban ez az új egyensúly jönne létre, a termelőképesség további haladása (és ez az irányzat egyre inkább gyorsulna), még inkább növelné a földjáradékot, nem a munkabér és kamat rovására, hanem a termelésben beálló új nyereségek által, melyek, minthogy a földjáradékot az állam középcélokra fordítaná, a társadalom minden tagjának hasznára válnának. Igy tehát az anyagi haladással a tömeg helyzete állandóan javulna. Nem csupán egy osztály, hanem mindenki gazdagabb lenne; nem csupán egy osztálynak jutna több az élet kellékeiből, kényelméből és előkelőségéből, hanem mindenkinek többje lenne. Mert a termelőképesség növekvése, mely együttjár a népesség növekvésével, minden új fölfedezéssel és munkamegtakarító találmánnyal, a csere minden kiterjesztésével és könnyítésével, senki által sem monopolizálható. A haszonnak az a része, mely nem növeli közvetlenül a munka és tőke jutalmát, az államnak, azaz az egész társadalomnak jutna. A sűrü népesség összes rendkívüli előnyeivel, úgy az anyagiakkal, mint a szellemiekkel egyesülne az a szabadság és egyenlőség, mely most csak az új és ritkán lakott vidékeken lelhető.

Gondoljuk meg továbbá, mint hatna vissza a vagyon-

megoszlásban való kiegyenlítődés a termelésre, mindenütt megakadályozva a pazarlást és mindenütt növelve az erőt.

Ha lehetséges volna számokban kifejezni azt a közvetlen pénzbeli veszteséget, melyet a társadalom a rossz szociális berendezés által szenved, mely nagy osztályokat szegénységre és bűnre kárhoztat, e kimutatás megdöbbentő volna. Anglia egy milliónál több szegényt tart el hivatalos jótékonyság által, New-York város pedig egyedül hét millió dollárnál többet költ el hasonló módon. Amit azonban köz-alapokból adnak, amit jótékonysági egyletek és magánjótékonyság költenek, ez együttesen csak az első és legkisebb tétel volna e számításban. A munka lehető bére így kárbaveszvén, a hanyag, gondatlan és rest szokások ily módon való keletkezése, az a pénzbeli veszteség (egyébről nem is szólva), melyre a halandóság, kivált a szegények közti gyermekhalandóság ijesztő statisztikája utal, az előkelő bodegák és aljas pálinkalebujok, melyek a szegénység növekvésével együtt terjednek, az a kár, melyet a szegénységből és elhagyottságból keletkező söpredék a társadalomnak okoz: tolvajok, prostitúták, koldusok és csavargók, az ellenük való védekezés költsége, mind tételei annak az összegnek, melyet a mostani igaztalan és egyenlőtlen vagyonmegoszlás elvon abból az összegből, melyet a társadalom a mai termelőeszközök segítségével élvezhetne. De még nem fejeztük be a számadást. A tudatlanság és bűn, a gondatlanság és erkölcstelenség, melyet a vagyonmegoszlás egyenlőtlensége okoz, a kormányzat gyöngeségében és korrupciójában mutatkozik; az állami bevételek tékozlása és a közhatalommal és közhivatalokkal járó tudatlan és korrupt visszaélésből következő még nagyobb tékozlás ezeknek törvényszerű következményei.

Azonban a munkabér emelkedése és új munkaalkalmak megnyílása, ami a földjáradék közcélra fordításának következménye lenne, nemcsak véget vetne e pazarlásnak és mentesítené a társadalmat e rendkívüli veszteségtől, hanem új erőt adna a munkának. Közkeletű igazság, hogy a munka ott a legtermékenyebb, ahol a munkabér a legnagyobb. A rosszul fizetett munka az egész világon silány munka.

Amit a munka hatályosságának különbségére nézve Anglia mezőgazdasági kerületeiben megfigyeltek, hol különféle a munkabér nagysága, amit Brassy észlelt a jobban fizetett angol és a rosszabbul fizetett kontinentális munka különbségét illetőleg, ami nyilvánvaló volt az Egyesült Államokban a rabszolga és szabad munka közt és amit Indiában vagy Kínában bármely munka elvégzéséhez szükséges munkások vagy szolgák csodás nagy száma mutat, általában igaz. A munka hatálya mindig a szokásos munkabérekkel együtt növekszik, mert a nagy munkabér önérzetet, értelmet, reményt és energiát jelent. Az ember nem gép, mely ennyit és nem többet végez, sem állat, melynek ereje ennyire képes és többre nem. Az ész a termelés nagy tényezője, nem pedig az izom. Az emberi test kifejtette fizikai erő egyike a leggyöngébb erőknek, azonban az emberi értelemnek a természet ellenállhatatlan áramai állnak rendelkezésére és az anyag alakíthatóvá válik az emberi akarat számára. A tömeg kényelmének, szabadságának és függetlenségének növekvése értelmessége növekvését jelenti; ez a kéz segítését jelenti az ész által; ez az élet közönséges munkája számára annak a képességnek bevonása, mely a sejtet fürkészi ki és a csillagok körútját méri meg!

Ki volna annak megmondhatója, hogy a munkások termelőképessége mily végtelen erőre volna emelhető

oly társadalmi berendezés által, mely a vagyon termelőinek méltányos részt juttatna a vagyon előnyeiből és örömeiből! E nyereség még a mai termelésmód mellett is egyszerűen kiszámíthatatlan volna, azonban amint emelkedik a munkabér, úgy fejlődnek egyre gyorsabban és könnyebben a találmányok, a jobb módszer és gépek fölhasználása. Hogy Déloroszországban a búzatermést még mindig sarlóval aratják és cséppel verik, ennek oka az, hogy a munkabér oly alacsony. Az amerikai találmányok, az amerikai hajlandóság munkamegtakarítás és gépek alkalmazására az Egyesült Államokban uralkodó viszonylag nagy munkabérek következménye. Ha a mi munkásaink is az egyiptomi fellah vagy a kínai kuli bérére lettek volna kárhoztatva, a vizet kézzel húznók és az árúkat embervállakon szállítanók. A munka és tőke jövedelmének növekvése további ösztönzésül szolgálna a föltalálásnak, gyorsítaná a helyesebb eljárások elfogadását és akkor ezek igazán annak látszanának, amik, t. i. mindenkire áldásthozónak. A munkamegtakarító gépek káros hatása a munkásokra, mely ma oly szembetűnő és ami minden érv dacára is arra bír sokakat, hogy a gépet áldás helyett bajnak tartsák, eltűnnék. Az emberi szolgálatba vett minden új erő mindenki helyzetét javítaná. És abból a közértelmességből és szellemi tevékenységből, mely a helyzetnek ez általános javulásából eredne, oly új erőfejlődések következnének be, melyekről most még nem is álmodhatunk.

Azonban nem fogom tagadni vagy szem elől veszteni azt a tényt, hogy noha az ajánlottam egyszerű adózási módból eredő kiegyenlítődés a vagyonmegoszlásban a pazarlást megakadályozná és ilyként a munka hatályosságát növelné, mégis csökkentené azt a buzgalmat, mellyel ma a vagyonra törekszenek. Azt hiszem, hogy oly társadalomban, ahol senkinek

sem kell félnie a szegénységtől, senkisem kívánna nagy vagyont, vagy legalább senkisem vállalná érte azt a küzdelmet és fáradságot, mint ma szokás. Mert az bizonyos, hogy az oly emberek látványa, kiknek csak néhány leélendő évük van és kik azért töltenek rabszolgaszerű életet, hogy gazdagon haljanak meg, már magában véve oly természetellenes és képtelen, hogy oly társadalomban, hol a szükségtől való félelem megszüntette azt az irígykedő csodálatot, mellyel ma az emberek többsége a nagy gazdagságot tekinti, azt, aki többnek szerzésére törekednék, mint amennyire szüksége van, úgy néznék, mint mi néznők azt az embert, aki fejére féltucat kalapot tenne, vagy aki forró napon télikabáttal sétálgatna. Ha mindenki biztos abban, hogy eleget képes szerezni magának, senkisem fog arra törekedni, hogy teherhordó lovat csináljon magából.

És habár a termelésnek ez az ösztönzője meg is szünnék, nem lehetnénk-e meg nélküle? Bármily szerepe is volt a fejlődés egy régebbi fokán, ma már fölösleges. A civilizációnkat fenyegető veszély nem a termelés forrásainak gyöngeségéből ered. Amitől szenved és amitől, ha gyógyszert nem alkalmazunk, meg kell halnia, az az egyenlőtlen megoszlás!

A termelés ez ösztönzőjének megszűnte, csupán a termelés szempontjából tekintve, sem volna kétségtelen veszteség. Mert hogy az összhozadékot a gazdagság utáni kapzsiság nagyban csökkenti, ez a modern társadalom legszembeötlőbb tényeinek egyike. Viszont, ha a mindenáron való meggazdagodás őrült vágya csökkenne, a ma vagyonmegkaparításra szánt tevékenység a hasznosság sokkal magasabb szférájába volna áttehető.

III. FEJEZET.

Hatása egyénekre és osztályokra.

Amikor először javasolják, hogy az összes adót a földértékre vessék ki és így kobozzák el a földjáradékot, valószínűleg minden földtulajdonos megriadna és nem maradna el a kisgazdáért és a családi otthonért való aggódásra hivatkozás, hogy ez javaslat arra, hogy a tulajdonosok megraboltassanak keservesen keresett tulajdonuktól. Azonban egy pillanatnyi gondolkozás kimutatja, hogy ez a javaslat kecsegtető mindazokra nézve, kiknek földtulajdonosi érdeke nem mulja nagyon fölül munkásoki, tőkési, avagy mindkét minőségükben való érdekeiket. A további megfontolás azt fogja kimutatni, hogy, noha a nagybirtokosok viszonylag vesztenének, azonban abszolute véve még ők is nyernének. Mert a termelésben való növekvés oly nagy lesz, hogy a munka és tőke sokkal többet fog nyerni, mint amennyit a magán földtulajdon vesztene, viszont azonban e nyereségben és az egészségesebb társadalmi viszonyokból következő még nagyobb nyereségekben az egész társadalom, tehát a földtulajdonosok is, osztoznának.

Egy előző fejezetben megvizsgáltam azt a kérdést, hogy mennyi jár a mostani földtulajdonosoknak és beigazoltam, hogy kártérítési igényük nincs. De van egy más alap is, melynél fogva minden kártérítési eszmét el kell ejtenünk. Ez az, hogy nem szenvednek kárt.

Világos, természetesen, hogy a javasoltam változás nagyon kedvező lesz mindazokra, kik akár kezük, akár fejük munkájának béréből élnek : a munkásokra, napszámosokra, segédekre és mindenféle értelmi pályán működőkre. Az is világos, hogy kedvező lesz

mindazokra, kik részint munkabérből, részint tőkekamatból élnek: kis- és nagykereskedőkre, gyárosokra, mindenféle munkáltató és vállalkozó termelőkre és csereközvetítőkre, kezdve a házalótól és kisfuvarostól a vasút- és gőzhajótulajdonosig. Hasonlóan valószínű az is, hogy azok jövedelmét is növelni fogja, akiknek bevétele tőkejövedelemből vagy a föld kivételével egyéb befektetésből ered, talán azoktól eltekintve, kik államkötvények vagy egyéb meghatározott kamatlábú értékpapirok tulajdonosai, mely papirok adásvételi ára talán esni fog a kamatláb általános emelkedése folytán, noha a belőlük eredő jövedelem ugyanaz marad.

Vegyük most azokat, akik saját tűzhellyel bírnak, az iparost, a kereskedőt vagy az értelmiséghez tartozót, ki magának házat és telket szerzett, melyen él és melyre megnyugvással néz, mint oly helyre, honnan halála után családját ki nem dobhatják. Ez nem fog veszteni, ellenkezőleg, nyerni fog. Telke adásvételi ára csökkenni fog, sőt elméletben teljesen meg fog szűnni. Azonban hasznossága megmarad. Céljának ép úgy meg fog felelni, mint idáig. Noha a többi telekhez hasonlóan értéke ugyanolyan arányban csökken vagy megsemmisül, ugyanoly biztonsága lesz egy telek bírására nézve, mint azelőtt. Vagyis, csak annyiban mondható vesztesnek, amint az az ember, aki egy pár cipőt vett, vesztesnek mondható egy rákövetkező cipőáresés folytán. Cipője ugyanoly hasznos marad és a következő párt olcsóbban kaphatja. Ugyanígy az otthonnal bírónál is, telke ugyanoly hasznos lesz és ha nagyobb telek szerzésére gondol vagy arra, hogy gyermekeinek is saját otthona legyen, még telek tekintetében is nyerni fog. A jelenhez képest pedig nagyon is nyer. Mert noha földje után több adót kell fizetnie, mentesíttetni fog ama adótól, melyet bútora és egyéb ingóságai, háza és befektetései, a maga

és családja étele, itala és ruhája után fizet, holott jövedelmét nagyban növeli a munkabér emelkedése, a foglalkozás állandósága és mesterségének nagyobb föllendülése. Csakis akkor veszít, ha telkét el akarja adni, anélkül, hogy mást vegyen, ez pedig kis veszteség lesz, a nagy nyereséghez képest.

Igy járna a farmer is. Most nem beszélek az oly farmerről, ki sohasem nyul az eke szarvához, hanem sok ezer holdat mível és oly jövedelme van, mint a gazdag déli ültetvényeseknek volt a háború előtt, hanem a dolgozó farmerekről, kik oly nagy osztályt képeznek az Egyesült Államokban, kiknek kis birtokuk van, melyet fiaik és talán némi idegen munka segítségével mívelnek meg és kiket Európában parasztbirtokosoknak neveznénk. Bár ily emberek előtt furcsának tűnnék fel, míg e javaslat teljes horderejét meg nem értenék, a pusztán munkások kivételével az összes osztályok közül ők nyerhetnek legtöbbet az összes adóknak a földértékre való áthelyezésével. Hogy ma nincs oly jó életük, mint ahogy nehéz munkájuk után lennie kellene, azt általában érzik, noha okát kimutatni nem képesek. Tény az, hogy a mai adó különösen rájuk nehezedik. Minden befektetésük után fizetniök kell: házuk, magtáruk, kerítésük, jószáguk után. Az az ingóság, mellyel ők rendelkeznek, nem rejthető vagy titkolható el, mint az értékesebb tárgyak, melyek a városokban vannak koncentrálva. Nemcsak ingóságaik és befektetésük után adóznak, amitől a használatlan föld tulajdonosai mentesek, hanem földjükre nagyobb adót vetnek ki, mint az üzérkedésre fordított földekre, csak azért, mert javítások vannak rajta. Sőt mi több, az árúkra kivetett összes adók, kivált azok, melyek célja az árúk árának emelése, mint a védővámoké, minden enyhítés nélkül a farmerre esnek. Mert oly országban, mint az Egyesült Államok, mely mezőgazdasági termékeket

visz ki, a farmer nem védhető. Bárki is nyer, ő csak veszít. Néhány év előtt a newyorki szabadkereskedelmi liga nyomtatványt adott ki, mely különféle fajú szükségleti cikkeket tartalmazott, mellettük a vámtarifa meghatározta adóval, mely körülbelül ilyféleként hangzott: »A farmer fölkel reggel és fölveszi 40%-kal megvámolt nadrágját és 30%-kal megvámolt cipőjét, világot gyujt egy szál 200%-kal megvámolt gyufával« stb., követve egész napon és életén keresztül, míg az adótól meggyilkolva, sírjába eresztik le egy 45%-kal megvámolt kötélen. Ez csupán grafikus ábrázolása annak, hogy hová vezetnek végre az ily adók. A farmer sokat nyerne, ha mindez adók helyébe a földértékre egyetlen adó vettetnék ki, mert a földértékadó legnagyobb súllyal nem a mezőgazdasági vidékre esnék, hol a földérték aránylag csekély, hanem a községekre és városokra, hol a földérték nagy; holott az ingóságra és befektetésekre kivetett adó ugyanoly súlyosan nehezedik a falura, mint a városra. A ritkán lakott vidéken pedig a farmernek egyáltalában alig volna fizetni való adója. Mert az adó, a puszta földérték után lévén kivetve, egyformán esnék a megművelt és meg nem művelt földre. A fölszerelt és megművelt farm épületeivel, kerítésével, gyümölcsösével, termésével és jószágával nem adózna többet, mint ugyanoly mennyiségű és minőségű használatlan föld. Az eredmény az volna, hogy az üzérkedési érték leszoríttatnék és hogy a megművelt és fölszerelt farmoknak semmi adót sem kellene fizetniök, míg a körülöttük fekvő vidék nincs jól benépesítve. Sőt, bár első hallásra furcsának tűnnék előttük, az összes adózásnak a földértékre való áttevésének hatása az volna, hogy a nehezebb munkát végző farmereket fölszabadítaná minden adófizetés alól.

Azonban a dolgozó farmer nyereségének nagyságát csak akkor láthatjuk, ha a népesség megoszlására

gyakorolt hatást vesszük figyelembe. A spekulatív föld-érték megsemmisítése a lakosság eloszlását mozdítaná elő ott, ahol ez túlsűrű és koncentrálását ott, ahol túlritka, bérkaszárnyák helyébe kertes házakat létesítene és oda hatna, hogy a mezőgazdasági terület teljesen benépesednék, mielőtt az emberek szomszédoktól messze űzetve, kényszerülnének föld után nézni. A városiak így többet kapnának a vidék tiszta levegőjéből és napfényéből, a vidékiek pedig a városi élet gazdaságosságából és társadalmi életéből. Ha, ami kétségtelen, a gépek használata nagy területeket kíván, a mezőgazdasági lakosság eredeti alakját veszi föl és falvakká sűrüsödik össze. Az átlagos farmer élete ma fölöslegesen vigasztalan. Nemcsak korán és későn kell dolgoznia, hanem a népesség ritkasága elvágja a kényelemtől, mulatságtól, neveléstől és azoktól a szellemi lehetőségektől, melyek a szorsabb emberi érintkezés következményei. Ily tekintetben helyzete sokkal jobb volna, munkája pedig termékenyebb, ha ő maga és a körötte lakók több földet nem tartanának tulajdonban, mint amennyit megmunkálni akarnak.*

Viszont, ha gyermekei fölnőnének, nem lennének kénytelenek sem a város izgalmait keresni, sem mesz-

* A termelő munkaerő óriási növekedésén kívül, mely a népesség jobb megoszlásából keletkezik, hasonló megtakarítás volna a föld termelőerejében is. A népességnek a városban való koncentrálása, mely nagy, ritka népességű területek pusztító megmívelése által kapja élelmét, azt eredményezi, hogy a termékenység elemei a szószoros értelemben a tengerbe vezettetnek el. Hogy ez a pusztítás mekkora, azt eléggé bizonyítják a városaink csatornázásával kapcsolatos számítások, a gyakorlati eredmény pedig nagy területeken látható a földművelés csökkenő termékenységében. Az Egyesült Államok nagy részében állandóan kimerítjük a földet.

szire elkényszerülni, hogy saját farmot keressenek. Megélhetésük otthon is kezükbe volna adva.

Egyszóval, a dolgozó farmer munkás és tőkés, valamint földtulajdonos is, megélhetést pedig munkája és tőkéje biztosít számára. Vesztesége csak névleges volna, nyeresége ellenben tényleges és nagy.

Ez különböző fokban minden földtulajdonosra nézve igaz. Sok földtulajdonos egy vagy másféle munkás. Olyan nem munkás földtulajdonost pedig nehéz volna találni, aki nem tőkés, sőt általános szabály, hogy minél nagyobb földtulajdonos valaki, annál nagyobb tőkés. Ez annyira igaz, hogy a közfölfogás a kettőt összezavarja. Ha tehát minden adót a földértékre hárítunk át, ez ugyan nagyon leszállítaná a nagy vagyonokat, de sohasem hagyná a gazdag embert fillér nélkül. A Westminster herceg, London területe nagy részének tulajdonosa, talán a világ leggazdagabb földtulajdonosa. Ha földjáradéka nagy részét elvennők adóban, ez nagyon leszállítaná óriási jövedelmét, azonban mégis meghagyná házait és a belőlük származó jövedelmet és bizonyára sok, különféle formájú ingatlant is. Még mindig elege volna, hogy minden lehetőt élvezzen és pedig az eddiginél jobb társadalomban.

A new-yorki Astorok is igen gazdagok maradnának. És így azt hiszem, minden azt mutatja, hogy ez az eljárás senkit sem tenne szegényebbé, kivéve azt, aki jóval szegényebbé tehető, anélkül, hogy igazi kár érné. A nagy vagyonokat leszállítaná, de senkit sem tenne szegénnyé.

A vagyon nemcsak rendkívül növekednék, hanem egyenletesen oszlanék meg. Nem úgy értem, mintha mindenki egyforma összegű vagyont kapna. Ez nem volna egyenlő megoszlás, amíg különféle egyéneknek különféle képességeik és vágyaik vannak. Hanem úgy értem, hogy a vagyon oly arányban oszlanék meg,

amilyenben minden ember szorgalma, ügyessége, tudása vagy takarékossága hozzájárult a közvagyonhoz. Az a nagy ok, mely a vagyont azok kezében koncentrálja, akik nem termelnek és elveszi azok kezéből, akik termelnek, megszűnnék. A tovább is megmaradó egyenlőtlenségek a természettől származnának, nem pedig a természeti törvény tagadása által keletkezett mesterkéltségből valók volnának. A nem termelő nem tobzódnék fényűzésben, holott a termelő csak az állati megélhetéshez legszükségesebbeket kapja.

Ha a földmonopólium megszűnnék, a nagy vagyonoktól nem kellene tartani. Mert akkor mindenki gazdagságának vagyonból kellene állani, melyet jogosan neveznének vagyonnak, mert munka terméke és mely állandóan szétszóródásra hajlik, mert államadósságok, úgy képzelem, nem élnék túl sokáig ezt a rendszert, melyből erednek. A nagy vagyonoktól való félelem megszűnhet, mert ha mindenki megkapja, amit becsületes munkával keres, senkisem kaphat többet, mint amennyit becsületes munkával keres. És hány ember van, aki becsületes munkával egy millió dollárt tudna keresni?

IV. FEJEZET.

Azok a változások, melyek a társadalmi szervezetben és társadalmi életben állanának elő.

Csak az általános elvekkel foglalkozunk. Van néhány részletkérdés, mint a bevételek fölosztása állami és helyi hatóságok közt, mely ezeknek az elveknek alkalmazása után keletkeznék, azonban ezeket megvitatni

nem szükséges. Ha az elvek el vannak döntve, a részletek könnyen elintéződnek.

Nagyon sok részletezés nélkül is észrevehetők az összes bekövetkező vagy lehető változások, egy oly változás következményei, mely helyreigazítaná a társadalom legmélyebb alapját, azonban hadd hívjam föl a figyelmet néhány fő vonásra.

Szembetűnő ezek közül az a nagy egyszerűség, mely a kormányzásban lehetővé válnék. Az adók szedése, azok eltitkolásának megakadályozása és büntetése, az annyi különféle forrásokból eredő jövedelmek könyvelése és ellenőrzése, ma talán háromnegyedét avagy hét nyolcadát teszik a kormányügyeknek, a rend fönntartásán, a katonaság tartásán és az igazságszolgáltatáson kívül. A kormányszervezetnek óriási és bonyolult hálózata válnék fölöslegessé.

Hasonló munkamegtakarítás volna az igazságszolgáltatásban. Bíróságaink polgári pöreinek legnagyobb része földtulajdon miatti vitákból ered. Ezek megszűnnének, mihelyt az állam a föld egyedüli tulajdonosául ismertetnék el és az összes birtokosok csupán bérlőkké válnának. Az inség megszűnése következtében beálló erkölcsi jobbulás ugyancsak leszállítaná a bíróság egyéb dolgát, ami még növelhető volna Bentham józan javaslatának elfogadása által, hogy t. i. az adósság fizetését és magánszerződések teljesítését kényszerítő törvények töröltessenek el. A munkabér emelkedése, új alkalom könnyű és kellemes megélhetésre azonnal csökkentené és csakhamar kiküszöbölné a társadalomból a tolvajokat, csalókat és a dűnözők többi osztályait, melyek az egyenlőtlen vagyonmegoszlásból erednek. Igy a büntetőjogi bíráskodás, rendőri, detektívi, börtöni és fegyházi járulékaival a magánjogi bíráskodáshoz hasonlóan megszűnnék annyi életerőt és figyelmet elvonni a társadalomtól. Megszabadulnánk nem csupán a sok bírótól,

végrehajtótól és börtöntől, hanem az ügyvédek nagy seregétől is, mely most a termelők költségén él és a most jogászi körmönfontságokra pazarolt tehetség magasabb célokra fordítódnék.

A kormányzat törvényhozó, bíráskodó és végrehajtó tevékenysége így rendkívül egyszerűsödnék. Azt sem gondolhatom, hogy az államadósságok és az állandó hadseregek, melyek történelmileg a hűbéri birtokrendszerről az egyénire való átmenet következményei, sokáig maradhatnának fönn ama régi eszméhez való visszatérés után, hogy egy ország földje az ország népének közös tulajdona. Az államadósság könnyen volna visszafizethető oly adó által, mely sem a munkabért, sem a termelést nem csökkentené, a hadseregnek pedig a tömeg intelligenciája és függetlensége folytán (támogatva talán a találmányok haladása által, mely forradalmat okoz a hadászatban) csakhamar meg kell szűnnie.

A társadalomnak tehát meg kell közelítenie a Jefferson-féle demokrácia eszményét, Herbert Spencer igéretföldjét, a kormányzás eltörlését. De csupán az irányító és elnyomó kormány eltörlését. Ugyanakkor és ugyanolyan mértékben lehetővé válnék a szocializmus álmának megvalósítása. A kormányzat mostani funkcióinak mindez az egyszerűsítése és kiküszöbölése lehetővé tenné egyéb, jelenleg sürgős elismerésre váró egyéb funkciók elvállalását. A kormány ugyanis elvállalhatná az üzeneteknek távíró, mint posta általi szállítását és ép úgy építhetne és járathatna vasutakat, mint ahogy országutakat nyit és tart karban.

Ha a jelenlegi funkciók így egyszerűsödnének és kevesbednének, egyéb tevékenység, veszély és megerőltetés nélkül volna vállalható és a most másfelé elvont közfigyelem fölügyelete alatt állana. Nagy és növekedő jövedelemtöbblet volna a földérték meg-

adóztatásából, mert az anyagi haladás, mely gyorsuló sebességgel haladna, folyton növelné a földjáradékot. Ez a köztulajdonból származó jövedelem közcélokra lenne fordítható, mint a spártai közjövedelmek voltak. Nem állítanánk föl nyilvános asztalokat, ilyenek fölöslegesek volnának, azonban bevezethetnénk nyilvános fürdőket, múzeumokat, könyvtárakat, kerteket, előadó termeket, zene- és tánctermeket, színházakat, egyetemeket, technikai iskolákat, lövöldéket, játszótereket, testgyakorlótelepeket stb. A fűtő, világító és mozgató erő, valamint a víz utcáinkon közköltségen volna vezethető, utainkat gyümölcsfák szegélyezhetnék, fölfedezők és föltalálók jutalmakat kaphatnának, tudományos kutatók támogatásban részesülhetnének és ezerféleképen mozdíthatná elő a közjövedelem a közjót. Elérnők a szocialista eszményt, de nem állami elnyomás által. A kormányzat megváltoztatná jellegét és egy nagy szövetkezet igazgatásává válnék. Oly tényező volna, mely által a köztulajdon közcélra kezeltetnék.

Lehetetlennek látszik ez? Fontoljuk meg egy pillanatra azokat a nagy változásokat, melyek a társadalmi életre nézve előállnának ama változás által, hogy a munka megkapná teljes jutalmát, ami számhűzné az inséget és az inségtől való félelmet és a legkisebbnek is szabadságot adna a természettel összhangban levő fejlődésre.

A társadalmi szervezetek lehetőségeit mérlegelve, hajlandók vagyunk föltételezni, hogy a kapzsiság a legerősebb emberi motívum és hogy a közigazgatás biztosan fektethető arra az eszmére, hogy a büntetéstől való félelem kell ahoz, hogy az emberek becsületesek maradjanak, hogy az önző érdekek mindig erősebbek az egyetemes érdekeknél. Mi sem lehet távolabb az igazságtól.

Honnan ered ez a nyereség utáni vágy, melynek

kielégítéséért az emberek minden tiszta és nemes érzést lábbal tipornak, melyért az élet minden magasabb lehetőségeit föláldozzák, mely az udvariasságot üres színeskedéssé, a hazafiasságot szemfényvesztéssé és a vallást képmutatássá változtatja, mely a civilizált életet annyira szörnyű harccá teszi, melynek fegyverei a ravaszság és csalás?

Nem az inségből ered-e? Carlyle mondja valahol, hogy a szegénység az a pokol, melytől a modern angol ember legjobban fél. És igaza van. A szegénység nyitottszájú, irgalmatlan pokol, mely a civilizált társadalom mögött tátong. És eléggé pokol. A Vedák nem mondanak nagyobb igazságot, mint mikor a bölcs holló, Busanda, kijelenti Visnu sashordozójának hogy a szegénység a legnagyobb fájdalom. Mert a szegénység igazában nem nélkülözés, hanem szégyen, megalázás, erkölcsi és szellemi természetünk legérzékenyebb részeinek tüzes vassal való égetése, legerősebb ösztöneinknek és leggyöngédebb érzelmeinknek tagadása, legérzékenyebb idegeink guzsbakötése. Szereted feleségedet, szereted gyermekeidet; de nem volna-e könnyebb meghalni látni őket, mint oly inségbe sülyedve, amilyenben minden igen civilizált társadalomban nagy osztályok élnek? A legerősebb állati ösztön az, mellyel az élethez ragaszkodunk és mégis mindennapi esemény civilizált társadalmunkban, hogy emberek mérget emelnek ajkaikhoz, vagy pisztolyt fejüknek, a szegénységtől való félelemből. És minden egyesre, aki megteszi, talán száz más esik, aki szeretné megtenni, azonban ösztönszerű irtózat tartja vissza őket, vallási szempontok vagy családi kötelékek.

Csak természetes, hogy az emberek menekülni igyekeznek a szegénység e poklából. Az önfentartás és a szükségletkielégítés ösztöne a nemesebb érzelmekkel párosul és úgy a szeretet, mint a félelem késztet a küzdelemre. Nem egy ember követ el aljas-

ságot, becstelenséget, pénzsóvár, kapzsi és igaztalan tettet, hogy az inségtől vagy az inségtől való félelemtől megmentse anyját, feleségét vagy gyermekeit.

És a dolgok ily állásában keletkezik a közvélemény, mely az erőszakos, kapzsi küzdelemben mint visszatartó erő egyike a legfőbb, talán sok embernél a legeslegfőbb rúgója az emberi cselekvésnek. A helyeslés utáni vágy, az az érzet, mely felebarátaink tiszteletének, csodálatának vagy rokonszenvének megnyerésére ösztönöz, mely ösztönszerű és egyetemes. Néha a legtermészetellenesebb módon eltorzítva, de mindenütt megfigyelhető. Erős a legvadabb emberben, valamint a legcsiszoltabb társadalom legműveltebb tagjában is; az értelem első fölcsillanásában jelentkezik és az utolsó leheletig tart. Diadalmaskodik a kényelemszeretet, a fájdalomérzés és a halálfélelem fölött. Egyaránt indítéka legjelentéktelenebb és legfontosabb cselekedeteknek.

Az épen tipegni vagy beszélni kezdő gyermek új erőfeszítéseket tesz, ha kedves csínyei figyelmet és kacajt keltenek; a világ haldokló ura ruháját úgy igazítja maga köré, hogy királyhoz illően húnyjon el; kínai anyák leányaik lábát elnyomorítják, európai nők pedig saját és családjuk kényelmét a divat hasonló parancsainak vetik alá; a polinéziai, hogy szép tetoválása által csodálatot keltsen, nyugodtan tűri, hogy húsát cápafoggal hasítsák föl; az északamerikai indián, karóhoz kötve, a legszörnyűbb kínokat egyetlen sóhaj nélkül tűri és kínzóit új gyötrésekre hívja ki, hogy hősként tiszteltessék és csodáltassék. Ez vezeti a vesztett reményt, ez lobogtatja a halvány tudós lámpáját, ez készteti az embereket küzdelemre, erőfeszítésre, munkára és halálra. Ez emelte a piramisokat és gyujtotta föl az efezusi templomot.

Az emberek megcsodálják azt, ami után vágynak. Mily édes a viharüldözöttnek a biztos kikötő, az éhes-

nek az étel, a szomjasnak az ital, a fázónak a meleg, a fáradtnak a nyugalom, a gyöngének a hatalom és a tudás annak, kiben a lélek szellemi vágya fölébredt. Igy okozza az inség és az inségtől való félelem fulánkja, hogy az emberek a gazdagságot mindenekfölött csodálják és hogy gazdagnak lenni annyi, mint tiszteltnek, csodáltnak és befolyásosnak lenni. Szerezz pénzt — tisztességesen, ha lehet, de mindenképen szerezz pénzt! Ez az a lecke, melyet a társadalom minden nap és órában tagjai fülébe zúg. Az emberek ösztönszerűleg csodálják az erényt és igazságot, azonban az inség és az inségtől való félelem ösztökélésére még inkább csodálják a gazdagot és szeretik a szerencsét. Jó becsületesnek és igaznak lenni és az emberek ajánlják is, azonban, aki csalással és igazságtalansággal egy milliót szerez, annak több tiszteletben, csodálatban és befolyásban lesz része, mint annak, aki nem szerez. Az egyik a jövőben megkaphatja jutalmát, tudhatja, hogy neve föl van jegyezve az élet könyvében és hogy reá a kísértéssel szemben győztes fehér ruhája és pálmaága vár, azonban a másik a jelenben kapja meg jutalmát. Neve föl van jegyezve »vagyonos polgáraink« listájába, az övé a férfiak udvarlása és a nők hízelgése, a legjobb hely a templomban, az ékesszóló pap személyes tisztelete, aki Krisztus nevében hirdeti a gazdag evangéliumát és a keleti beszéd értelmetlen virágává tompítja le a teve és a tűfok zord metaforáját. Művészek védnöke, írók mecénása lehet, nyerhet az okosokkal való társalgás és csiszolódhatik a kifinomultakkal való érintkezés által. Alamizsnái táplálhatják a szegényeket és ha meghalt, nevét és hírét dicső közintézmények tarthatják fönn. A sátán nem borzalmas szörnyeteg képében, szarvakkal és farkkal kiséri az embereket, hanem mint a világosság angyala. Nem csupán a világi királyságot ajánlja föl, hanem a szellemi és erkölcsi fejedelemséget és hatalmat is. Nem-

csak állati vágyakra hivatkozik, hanem azokra az óhajokra is, melyet azért támadnak föl az emberben,, mert több az állatnál.

Vegyük a nyomorult »trágyakaparó emberek«-et, kik minden társadalomban ép oly világosan láthatók, mint ahogy Bunyan* látta őket látomásában, kik mikor már rég elég vagyont gyűjtöttek össze, hogy minden vágyukat kielégíthessék, tovább dolgoznak, terveznek, növelni igyekezve gazdagságukat. A »valamit tenni« vágyás, sőt sok esetben a valami jót és nemeset tenni vágyás volt az, ami pénzszerző pályájukon elindította őket. És nemcsak a zsarnoki megszokás ereje készteti őket erre, amikor már minden lehető vágyuk betelt, kielégíttetlen, farkasi vággyal, hanem a finomabb élvezetek is, melyeket csak a gazdagság ad meg, a hatalom és befolyás érzete, az a tudat, hogy tisztelettel néznek föl reájuk, hogy nemcsak az inség lehetőségén vannak túl, hanem hogy kiváló emberei annak a társadalomnak, melyben élnek. Ez okozza, hogy a gazdag ember oly nem szívesen válik meg pénzétől, hogy oly szívesen szerez többet.

Ily megkísértések ellen, melyek természetünk legerősebb ösztöneihez szólnak, a törvény tekintélye és a vallás parancsa keveset tehet és nem az a csoda, hogy az emberek oly önzők, hanem, hogy nem önzőbbek. Hogy az emberek nem kapzsibbak, hűtlenebbek, önzőbbek, csak az emberi természet jóságát és termékenységét bizonyítja, azt a szüntelen folyását az örök forrásnak, melyből az erkölcsi tulajdonságok táplálkoznak. Mindnyájunknak van anyánk, legtöbbünknek vannak gyermekei és így a hit, tisztaság

* Reformáció korabeli angol író, kinek *Pilgrim's Progress* c. allegóriákkal telt műve igen elterjedt könyv. *F.*

és önzetlenség sohasem száműzhető teljesen a világból, bármily rosszak is a társadalmi intézmények.

Azonban mindaz, ami rosszban hatalmas, hatalmassá tehető a jóra nézve is. Az általam javasolt változtatás eltörölné azokat a viszonyokat, melyek a magukban véve jótékony ösztönöket eltorzítják és azokat az erőket, melyek ma a társadalom fölbontását mozdítják elő, oly erőkké változtatnák át, melyek azt egyesítenék és megtisztítanák.

Ha a munkának szabad teret és teljes hozadékot adunk, ha az egész társadalom számára vesszük el azt az alapot, melyet a társadalom növekedése létesít, az inség és az inségtől való félelem eltűnik. A termelés forrásai megnyílnának és a vagyon óriási növekvése a legszegényebbnek is elegendő kényelmet nyujtana. Az emberek nem törnék magukat inkább munkáért, mint a beszívni való levegőért és nem kellene többet gondolniok a fizikai szükségletekkel, mint a mezők liliomainak. A tudomány haladása, a találmányok előmenetele, az ismeretek terjedése mindenkinek javára válnék.

Az inségnek és az inségtől való félelemnek ily eltörlésével a gazdagság csodálata hanyatlanék és az emberek felebarátaik tiszteletét és helyeslését más módon keresnék, nem a vagyon szerzése és fitogtatása által. Ily módon a közügyek és közvagyon kezelésében oly ügyesség, figyelem, hűség és becsületesség volna meghonosítható, amilyen most csak magánérdek számára biztosítható és vasút vagy gázművek közcélra nemcsak gazdaságosabban és eredményesebben volnának kezelhetők, mint ma egy részvénytársaság által, hanem ép oly gazdaságosan és eredményesen, amint ez magántulajdonban volna lehetséges. Az olimpiai játékok díja, mely egész Görögország legnagyobb erőmegfeszítését idézte elő, csak egy olajfakoszorú volt és egy szalagdarabkáért az

emberek ismételten oly cselekedeteket vittek véghez, mint semmiféle pénzért.

Rövidlátó az a filozófia, mely az önzésre számít, mint az emberi cselekedetek főindítékára. Ez vakság oly tényekkel szemben, melyekkel tele a világ. Nem látása ez a jelennek és olvasni nem tudása a multnak. Ha az embereket tettre akarjuk bírni, mire hivatkozzunk? Nem zsebükre, hanem hazafiságukra, nem önzésre, hanem szimpátiára. Az önzés mechanikus erő, mely igaz, hogy hatalmas és képes nagy és messze hatásokra. Van azonban az emberi természetben olyasmi, ami kémiai erőhöz hasonló, mely olvad, egybefolyik és szétárad, melyre nézve semmi sem lehetetlen. Amije csak az embernek van, odaadja életéért, mondja az önérdek. Azonban nemesebb ösztönöknek engedelmeskedve, az emberek még életüket is odaadják.

Nem az önzés gazdagítja minden nép évkönyveit hősökkel és szentekkel. Nem az önzés tör ki a világtörténelem minden lapján nemes tettek hirtelen ragyogásában vagy szórja az áldásos élet szelíd fényét. Nem az önzés indította Gautamát arra, hogy hátat fordítson királyi otthonának, sem az orleans-i szűzet, hogy az oltárról kardot emeljen, nem önzés tartotta a háromszázat a termopilei szorosban, nem ezért szóratta szívébe a dárdakévét Winkelried, nem ezért köttette magát a gályapadhoz Vincent de Paul, nem ez vezette az éhező gyermekeket roskatag léptekkel az indiai éhinség idején mentőállomásokra, még gyöngébb kis éhezőkkel karjaikban! Akár vallásnak, akár hazafiságnak, szimpátiának, az emberiség iránti lelkesedésnek vagy Isten iránti szeretetnek avagy bárminek is nevezzük, van egy oly erő, mely legyőzi és elűzi az önzést, mely az erkölcsi egyetem villamossága, mely mellett minden egyéb gyönge. Mindenütt éreztette erejét, ahol csak emberek éltek és ma, mint mindig,

a világ vele van tele. Sajnálatraméltó az, ki sohasem látta és sohasem érezte. Nézzünk körül! Az egyszerű emberek közt, a mindennapi élet gondja és küzdelme közben, az utca hangos lármájában és az inséget rejtegető szenny közepette, minden lépten-nyomon megvilágosítja a sötétséget lobogó lángjai reszkető játékával. Aki nem látta, csukott szemekkel járt. Aki néz, azt látja, mint Plutarchos mondja, hogy »a lélekben a jóság elve lakozik és ép úgy születik szeretetre, mint észrevevésre, gondolásra, vagy emlékezésre«.

És az erőknek ezt az erejét, mely most elpusztul vagy elfajul, fölhasználhatjuk a társadalom erősítésére, fölépítésére és nemesítésére, csak akarnunk kell, amint most a természeti erőket használjuk föl, melyek valaha csak pusztításra teremtett erőknek látszottak. Csak szabadságot és célt kell adnunk nekik. Az az igazságtalanság, mely egyenlőtlenséget szül, mely a bőség közepette inséggel kínozza az embereket vagy az inségtől való félelemmel gyötri őket, mely fizikailag eltompítja, szellemileg lealjasítja és erkölcsileg perverzekké teszi őket, csakis ez akadályozza meg a harmonikus társadalmi fejlődést. Mert »ami csak az istenektől ered, tele van előrelátással. Együttműködésre vagyunk teremtve, mint a lábak, kezek, szemöldökök, mint alsó és felső fogsor.«

Vannak emberek, akiknek sohasem jut eszébe, hogy a társadalomnak egy a mainál létező jobb állapotát képzeljék el, kik azt képzelik, hogy az az eszme, mely szerint lehetséges volna oly társadalmi állapot, melyből a kapzsiság számkivetve volna, a börtönök üresek lennének, a magánérdek a köznek volna alárendelve és senkisem törekednék felebarátját kirabolni vagy elnyomni, csupán inpraktikus álmodozók álma, akik iránt e gyakorlati józaneszű emberek, kik azzal kérkednek, hogy a tényeket a maguk valóságában ismerik,

sajnálkozó megvetéssel vannak. Azonban az ilyenek, noha némelyek közülük könyveket írnak, mások egyetemi tanszékeket foglalnak el vagy egyházi szószékeket, nem gondolkoznak. Ha oly vendéglőbe szoktak volna étkezni, aminők London és Páris szegényebb negyedeiben találhatni, ahol a kések és villák az asztalhoz vannak láncolva, természetes és kiirthatatlan emberi hajlamnak gondolnák a használt kések és villák elvitelét.

Vegyünk egy jól nevelt férfi és női társaságot, mikor ebédelnek. Nincs verekedés az ételért, sem kisérlet egyik részről sem, hogy többet vegyenek a szomszédnál vagy hogy faljanak vagy hogy valamit elvigyenek. Ellenkezőleg, mindenki igyekszik szomszédjának segítségére lenni, mielőtt magának venne, igyekszik másoknak kínálni a legjobbat, ahelyett, hogy magának venné ki és ha bárki a legcsekélyebb hajlandóságot mutatná, hogy saját étvágyának kielégítését elébehelyezze másokénak, vagy bármiként malac vagy tolvaj módjára viselkedjék, a társadalmi megvetés és osztracizmus gyors és súlyos büntetése megmutatná, hogy az ily magaviseletet a közvélemény mennyire helyteleníti.

Mindez oly természetes, hogy semmiféle megjegyzést sem támaszt, hogy ez látszik a dolgok természetes rendjének. Pedig nem természetesebb, hogy az emberek ne legyenek mohók az ételt illetőleg, minthogy ne legyenek mohók a vagyont illetőleg. Pedig *tényleg* mohók az ételt illetőleg, ha nem biztosak, hogy tisztességes és méltányos elosztás lesz, mely mindenkinek eleget juttat. Ha azonban e föltételek biztosítva vannak, többé nem mohók az evésben. Ugyanígy a társadalom mai formájában, az emberek azért mohók a vagyonszerzésben, mert a megoszlási viszonyok oly igazságtalanok, hogy nincs mindenki számára elég biztosítva, ellenkezőleg, sokan biztos

inségre vannak kárhoztatva. A mai társadalom jel-szava : »Vigye el az ördög a leghátulmaradót«, okozza a vagyon utáni hajszát és marakodást, melyben az igazságot, könyörületet, vallást és érzelmet lábbal tapodják, melyben az emberek saját lelkükről elfeled-keznek és a sír széléig küzdenek azért, amit nem vihet-nek le magukkal. Azonban a vagyon méltányos meg-oszlása, mely mindenkit fölmentene az inségtől való félelemtől, ép úgy megszüntetné a vagyon utáni mohóságot, mint ahogy a művelt társaságban az étel utáni mohóság megszűnt.

A régi kaliforniai járatok zsúfolt gőzhajóin gyakran föltűnő különbség volt a fedélközi és a kabinutasok modora közt, mely az emberi természetnek ezt az elvét megvilágítja. Bőséges ételt biztosítottak úgy a fedél-köz, mint a kabin számára, azonban az előbbinél nem volt olyféle intézkedés, mely helyes kiszolgálásról gondoskodott volna és így az étkezések verekedésekké váltak. A kabinban ellenben, ahol mindenkinek meg-szabott helye volt és nem volt ok félelemre, hogy valaki nem kaphat eleget, nem volt oly tülekedés és ételpocsékolás, mint a fedélközön. A különbség ebben a tényben volt, nem pedig az emberek jellemében. A kabinutas a fedélközre áttéve, részt vett volna a mohó tülekedésben, a fedélközi utas pedig a kabinba áttéve, egyszerre tisztességtudó és illedelmes lett volna. Ugyanily különbség mutatkoznék a társada-lomban általában, ha a vagyon jelenlegi igaztalan megoszlása helyét igazságos foglalná el.

Gondoljuk csak meg ezt a tényt, mely a művelt és csiszolt társadalomban létezik, melyben a durvább szenvedélyeket nem az erőszak, sem a törvény, hanem a közvélemény és a kölcsönös tetszésvágy tartja féken. Ha ez lehetséges a társadalom egy része számára, lehetséges az egész társadalomra nézve is. Vannak oly társadalmi állapotok, melyekben mindenkinek

fegyveresen kell járnia és készenlétben kell tartania magát, hogy életét és vagyonát fegyveresen védje. Ha ezt túlhaladtuk, tovább is mehetünk.

De azt lehetne mondani, hogy az inséget és az inségtől való félelmet számkivetni annyi volna, mint megsemmisíteni a munkára való ösztönzést, hogy az emberek egyszerűen munkakerülőkké válnának és a közjólét és elégedettség ily boldog állapota a haladás halálát jelentené. Ez a régi rabszolgatartó érvelése, hogy az embereket csak ostorral lehet munkára hajszolni. Semmisem valótlanabb.

Az inség számüzhető, de a kívánság megmaradhat. Az ember a kielégíthetetlen állat. Csak most kezdett kutatni és még előtte áll a világ. Minden új lépés új kilátásokat nyit meg és új vágyakat ébreszt. Az ember építő állat, épít, javít, kitalál, összerak és minél nagyobbat visz véghez, annál nagyobbra vágyik. Több az állatnál. Bárminő is legyen a természetben élő értelmesség, az ember hozzá hasonlónak alkottatott. A gőzhajó, melyet gépének lüktetése hajt a tengeren át, ha nem is fajtában, de fokozatban ép oly teremtmény, mint a cet, mely a tengerben úszik. A távcső és a mikroszkóp nem egyebek, mint a szem járulékai, melyeket az ember csinált magának, a puha szövetek és a szép színek, melyekkel nőink ékesítik magukat, nem a tollazatnak felelnek meg, melyet a természet a madaraknak ad? Az embernek tennie kell valamit vagy képzelnie, hogy tesz valamit, mert alkotó ösztön lüktet benne; aki csak a napon sütkérezik, nem a természetes, hanem a természetellenes ember.

Mihelyt a gyermek izmait használni tudja, sárlepényt kezd csinálni vagy babát öltöztet; játéka csak utánzása az öregebbek munkájának, még rontása is abból a vágyból keletkezik, hogy valamit tegyen, abból a kívánságból, hogy valamit történni

lásson. Az élvezet keresése az élvezet kedvéért, ilyesmi nincs is. Még mulatságaink is csak annyiban mulattatnak, amennyiben általuk valamit teszünk, vagy tanulunk avagy ezt színleljük. Amely pillanatban nem szólnak kutató vagy alkotó képességünkhöz, többé nem mulattatnak. A regényolvasó érdeklődését megrontja, ha megmondják, hogy mint végződik a történet, csakis a játékkal járó esélyek és ügyesség képesíti a kártyajátékost arra, hogy azzal »ölje az időt«, hogy lemezpapírdarabokat keverjen össze. Versailles fényűző frivolsága csak azért volt lehetséges, emberi lények számára, mert a király azt hitte, hogy országot kormányoz és az udvaroncok új kitüntetéseket és évdíjakat reméltek. Azok, kik nagyviláginak nevezett gyönyörökkel teli életet élnek, valami egyebet kell, hogy szem előtt tartsanak, mert különben meghalnának az unalomtól; elviselni csak azért tudják, mert azt képzelik, hogy társadalmi állást nyernek, barátokra tesznek szert vagy javítják gyermekeik kilátását. Ha egy embert elcsukunk és megtagadjuk tőle a munkát, vagy meghal, vagy megőrül.

Nem a munka magában véve gyülöletes az ember előtt; nem a tevékenység utáni természetes szükséglet az átkos. Hanem csupán az oly munka, mely semmit sem termel, az oly erőkifejtés, melynek eredményét nem láthatja. Nap-nap után kínlódni és mégis épen csak megélni, ez valóban nehéz sors; olyan, mint az a pokoli büntetés, melynélfogva valaki kénytelen a vizet szivattyúzni, mert különben megfúl vagy egy taposó malomban járni, mert különben eltiporják. Ha azonban e kényszerüség alól az ember fölszabadulna, csak annál inkább és annál jobban dolgoznék, mert akkor hajlandósága szerint dolgozhatna, mert akkor dolgozhatna csak igazában magáért vagy másokért. Humboldt élete tétlen volt-e? Franklin

nem talált-e foglalkozást, amikor a nyomdászattól annyival vonult vissza, hogy belőle megélhetett? Lustálkodó-e Herbert Spencer? Michel Angelo teljes ellátásért és ruházatért festett?

Tény, hogy azt a munkát, mely az emberiség sorsát javítja, hatalmát növeli, irodalmát gazdagítja és gondolkozását emeli, nem puszta megélhetésből végzik. Nem rabszolgák munkája, kiket gazdájuk korbácsa hajt vagy állati szükségletek, hanem olyan emberekké, kik a munkát önmagáért végzik, nem pedig azért, hogy több ételük, italuk, ruhájuk vagy fitogtatnivalójuk legyen. Oly társadalomban, hol az inség megszünnék, az ily fajtájú munka óriásilag növekednék.

Hajlandó vagyok azt hinni, hogy a földjáradéknak oly módon való elkobzása, amint ezt javasoltam, azt eredményezné, hogy az oly munkaszervezetek, melyekben nagy tőke szükséges, a szövetkezeti formát öltenék, mert a vagyon egyenletesebb megoszlása egyesítené a tőkést és munkást egy személyben. De akár így volna ez, akár nem, kevéssé fontos. A nehéz, egyhangú munka megszűnnék. A munkabérek nagyon is magasak, az alkalmak pedig nagyon is sűrűk lennének, semhogy bárki is természetének felsőbbrendű tulajdonságait korlátozni és elcsenevészni hagyni kényszerüljön és minden hivatásban az ész segítené a kezet. Még a durvább természetű munka is könynyüvé válnék és a modern termelés munkamegosztó hajlandósága nem foglalna egyhangúságot vagy a munkás képességeinek elcsenevészését magában, hanem rövid órákkal, változatossággal, szellemi és testi munka váltogatásával könnyíttetnék. Nemcsak a most kárbamenő termelőerők fölhasználása volna az eredmény, nemcsak most oly tökéletlenül alkalmazott tudásunk nyerne teljes kihasználást, hanem a munka és a keletkezett szellemi tevékenység mozgékony-

ságából a termelésmódban oly haladás állna be, hogy azt ma el sem képzelhetjük.

Mert a mai társadalom szervezetével járó összes óriási pazarlások közül a szellemi erőé a legnagyobb. Mily végtelenül kicsinyek a civilizációt előmozdító erők azokhoz az erőkhöz képest, melyek még rejtve vannak! Mily kevesen vannak a fölfedezők, a föltalálók, a szerzők a nép nagy tömegéhez képest! Pedig ily emberek bőven születnek, csak a viszonyok engedik meg kevésnek kifejlődését. Az emberek közt a képességek és hajlamok különbsége végtelen, valamint a fizikai alkatban a különbség oly végtelen, hogy millió közt sincs kettő, ki ne volna megkülönböztethető. Azonban úgy megfigyelés, mint gondolkozás alapján hajlandó vagyok azt hinni, hogy a szellemi különbségek nem nagyobbak, mint a termet vagy fizikai erő közti különbség. Lapozzuk a nagy emberek életét és láthatjuk, hogy mily könnyen lehetett volna sohasem hallani felőlük. Ha Caesar proletár családból születik, ha Napoleon néhány évvel később jön világra, ha Kolumbusz a tenger helyett az egyházat választja, ha Shakespeare cipész- vagy kéményseprő-inas lesz, ha Newton osztályrésze a mezei munkás nevelése és munkája, ha Adam Smith kőszénbányában születik, vagy Herbert Spencer gyári munkás életre kényszerül, mi hasznuk lett volna tehetségükből? De azt mondhatná valaki, lettek volna más Caesarok vagy Napoleonok, Kolumbuszok vagy Shakespeare-ek, Newtonok, Smithek, vagy Spencerek. Ez igaz. És ez mutatja, hogy mily termékeny a mi emberi természetünk. Valamint a közönséges dolgozó méh szükség esetén királynővé változik, úgy emelkedhetik, ha a körülmények a fejlődésre kedvezők, az egyébként közönséges ember a hősök vagy vezérek, fölfedezők vagy tanítók, bölcsek vagy szentek közé. Úgy szétszórta a magvető a magvat, oly erős a sarjadzóképesség,

mely bimbót és virágot igér. De sajnos, van köves talaj, vannak madarak és van gyom! Egyre, mely teljesen kifejlődik, mennyi csenevész és silány jut!

A bennünk levő akarat az öntudat végső ténye. És mégis a legjobb is közöttünk mennyit köszönhet ismereteiben, társadalmi helyzetében, sőt jellemében is önmagának és mennyit a viszonyoknak, melyek formálták? Ki az a bölcs, tanult, megfontolt vagy erős, aki, ha élete belső történetét kutatná, ne fordulna a sztoikus császár példájára hálával az istenekhez, hogy ebben és abban, itt és ott, jó példák álltak előtte, nemes eszmék jutottak hozzá és szerencsés alkalmak nyíltak meg előtte? Ki az, aki, ha nyílt szeme volt és elérte élete delét, ne visszhangoztatta volna néha annak a jámbor angolnak gondolatát akkor, mikor egy bűnös az akasztófa alá haladt, »Isten kegyelme nélkül amott mennék én.« Mily keveset számít az átöröklés a viszonyokhoz képest. Azt mondjuk, hogy ez az eredménye az ezer éves európai haladásnak és amaz az ezeréves kínai mozdulatlanságnak: pedig ha egy újszülöttet Kína szívébe tennénk, a szemállás és hajszín kivételével a kaukázusi úgy nőne fel, mint a többiek körülötte, egyazon nyelvet beszélve, egyazon gondolatokat gondolva és ízlést mutatva a többiekkel. Cserélje ki valaki Lady Vere de Vere-t bölcsőjében egy külvárosi odúbeli csecsemővel és vajjon száz gróf véréből lesz-e csiszolt, művelt nő?

Eltüntetni az inséget és az inségtől való félelmet, az összes osztályoknak megadni a szabadidőt, kényelmet és függetlenséget, az élet tisztességét és finomságát, a szellemi és erkölcsi fejlődésre való alkalmat, olyan volna, mint vizet bocsájtani egy sivatagra. A terméketlen puszta zöldbe öltözködnék és a sivataghelyek, honnan az élet száműzve látszott, fák árnyékával lenne tarkítva és madarak dalától zengne.

Most rejtett tehetségek, nem sejtett erények előtűnnének, hogy az emberi életet gazdagabbá, teljesebbé, boldogabbá, nemesebbé tegyék. Mert ezekben az egyenes emberekben, kiket szögletes lyukakba dugnak és szögletes emberekben, kiket egyenes lyukakba szorítanak, ezekben az emberekben, kik energiájukat abban a tülekedésben pocsékolják el, hogy meggazdagodjanak, kik a gyárakban gépekké válnak, vagy kiket a szükség a munkapadhoz vagy ekéhez láncol, ezekben a gyerekekben, kik piszok, bűn és tudatlanság közepette nőnek föl, a legmagasabbrendű képességek, a legfényesebb tehetségek vannak. Csak alkalom kell a kifejlődésre.

Gondoljuk csak el egy oly társadalmi helyzet lehetőségét, mely ezt a lehetőséget mindenkinek megadná. Hadd egészítse ki a képzelet ezt a képet; színei túlságosan fényesekké válnak, semhogy szavakkal festhetők volnának. Gondoljuk el az erkölcsi emelkedést, a szellemi tevékenységet, a társas életet. Gondoljuk meg, hogy minden társadalom tagjai mint vannak ezernyi ténnyel és kapoccsal egymáshoz fűzve és hogy a dolgok jelen állásában még annak a kevés szerencsének is, ki a piramis csúcsán áll, mint kell szenvednie, noha nem tudják, az alattuk levő inségtől, tudatlanságtól és aljasságtól. Fontolja meg ezt bárki és mondja meg aztán, hogy vajjon az általam javasolt változás nem válnék-e mindenki javára, még a legnagyobb földtulajdonosnak is? Nem volna-e biztosabb gyermekei jövőjét illetőleg, még ha fillér nélkül is hagyná őket ily társadalomban, mintha a legnagyobb vagyont hagyja rájuk a maiban? Ha ily társadalom léteznék, nem olcsón fizetné-e meg a belépést, ha minden vagyonáról lemondana?

Eljutottam a társadalmi gyöngeség és betegség forrásáig. Megmutattam a gyógyszert. Minden pontot megvédtem és minden ellenvetéssel megküzdöttem.

Azonban a tárgyalt kérdések, bár nagyok, még nagyobb kérdésekbe visznek át, a legnagyobbakra, melyekkel emberi elme küzdhet. Arra akarom kérni az olvasót, aki idáig jött velem, hogy még tovább jöjjön, még magasabb tájra. De arra kérem, gondolja meg, hogy azon a kis helyen, melyre e könyv határai miatt szorítkoznom kell, nem tárgyalhatom teljességben a fölmerülő kérdéseket. Csak néhány gondolatot sugalhatok, melyek, talán, további gondolkozásra való ujjmutatásul szolgálhatnak.

X. KÖNYV.

Az emberi haladás törvénye.

Ami sötét bennem,
Világosítsd meg, ami alacsony, emeld és támogasd;
Hogy e nagy érvelés tetőpontján,
Örökkévaló Gondviselés, bebizonyítsam
És igazoljam Isten útjait az emberek előtt.

Milton.

I. FEJEZET.

Az emberi haladás közkeletű elmélete. — Ennek elégtelensége.

Ha azok a következtetések, melyekre jutottunk, helyesek, nagyobb általánosítás következik belőlük. Kezdjük tehát kutatásunkat magasabb szempontból, ahonnan szélesebb területet tekinthetünk át.

Mi az emberi haladás törvénye?

Oly kérdés ez, melyet, hacsak az előzőleg mondottak kedvéért nem, haboznék a rendelkezésemre álló helyen fölvetni, minthogy közvetve vagy közvetlenül néhány legeslegnagyobb problémáját foglalja magában az emberi elmének. Azonban ez természetszerű-

leg fölmerülő kérdés. Egyeznek-e vagy sem az általunk vont következtetések ezzel a törvénnyel, melyet az emberi haladás követ?

Melyik ez a törvény? E kérdésre a választ meg kell találnunk, mert a közkeletű filozófia, noha világosan elismeri egy ily törvény létezését, nem ad felőle kielégítőbben számot, mint a közkeletű közgazdaságtan a gazdagság közepette fönnálló szegénységről.

Amennyire lehet, maradjunk meg a tények szilárd alapján. Hogy vajjon az ember fokozatosan állatból fejlődött-e vagy sem, fölösleges kutatni. Bármily benső is az összeköttetés ama kérdések közt, melyek az emberre vonatkoznak, amint most ismerjük és azok közt, melyek eredetére vonatkoznak, csak az előbbi vethet világot az utóbbira. Ismeretlenről ismertre következtetni nem lehet. Csak a tudatban meglevő tényekből lehet következtetni azokra, melyek a tudatot megelőzték.

Bármint is keletkezett az ember, amit tudunk róla, mint emberről tudjuk, ahogy ma megvan. Nincs följegyzés vagy nyom alsóbbrendű állapotáról, mint amilyenben a vadak ma is találhatók. Bárminő hídon is haladt át ama mély szakadékon, mely ma az állatoktól elválasztja, ennek nyomai nincsenek. Az ismert legalsóbbrendű vademberek és a legmagasabbrendű állatok közt ki nem egyeztethető különbség van, nem fokozati, hanem minőségi különbség. Az ember jellemvonásait, tetteit és érzelmeit az alsóbbrendű állatok is föltüntetik; azonban az ember bármily alacsonyan is álljon az emberiességben, még sohasem volt egy oly dolog híjával található, melynek egy állat sem mutatja legkisebb nyomát sem, amely világosan fölismerhető, de csaknem meghatározhatatlan, az, ami a javítás képességét adja meg neki, ami progresszív állattá teszi.

A hód gátat épít, a madár fészket rak, a méh sejtet formál, míg azonban a hódok gátjai, a madarak fészkei és a méhek sejtjei egy minta szerint készülnek, az ember háza a levelekből és ágakból rakott kunyhóból nagyszerű palotává alakul át, telve modern kényelemmel. A kutya bizonyos mértékben össze tudja kötni az okot és okozatot és néhány ügyességre megtanítható, azonban ez irányú képessége egy csöppet sem növekedett ama századok alatt, melyeken át a haladó ember társaságában volt és a civilizáció kutyája egy csöppet sem fejlettebb vagy értelmesebb, mint a nomád vadember kutyája. Tudunk oly állatról, mely ruhát használ, főzi ételét, maga készít szerszámokat vagy fegyvereket, mely tenyészt oly más állatokat, melyeket meg akar enni és olyant, mely tagozott nyelvet beszél. Azonban oly embereket, kik ily dolgokat nem tesznek, senki sem talált még vagy hallott róluk, hacsak mesében nem. Vagyis az ember, ahol csak ismerjük, kifejti ezt a képességét, t. i. kiegészíti azt, amit a természet tett érte azzal, amit maga tesz magáért. És tényleg, az ember fizikai képessége oly gyönge, hogy talán a Csöndes oceán néhány kis szigetét kivéve, nincs a világnak oly része, ahol e tehetség nélkül fönn tudná tartani létét.

Az ember mindenütt és mindenkor érvényesíti e képességét; ahol és amikor csak tudunk róla, bizonyos mértékben érvényesítette. Azonban az érvényesítés mértéke nagyon változó. A kezdetleges vájt csónak és a gőzhajó, a bumerang és az ismétlőfegyver, a durván faragott fabálvány és a görög művészet élő márványa, a vadember tudása és a modern tudomány, a hottentotta nő és a csiszolt társaság szépe közt óriási a különbség.

Az a különböző mérték, melyben e képességet használják, nem tulajdonítható az eredeti tehetségbeli

különbségnek, mert hisz a ma legfejlettebb népek még történelmi időkben vadak voltak és ugyanazon népfajon belül a legszélesebb fokú különbségeket találjuk. Még a fizikai környezetbeli különbségeknek sem tulajdoníthatók, mert hisz a tudomány és művészet bölcsőit ma nem egy esetben barbárok lakják és néhány év alatt vad törzsek vadászterületein nagy városok keletkeznek. Minde különbségek nyilván a társadalmi fejlődéssel függnek össze. Talán a legelemibb dolgok kivételével, az ember csakis felebarátaival való együttélés által fejlődhetik. Minde javulásokat tehát, melyek az ember hatalmában és lehetőségében vannak, együttesen civilizációnak nevezzük. Az emberek civilizálódásuk mértékében javulnak, vagyis aszerint, hogy mennyire tanulnak meg társaságban együttműködni.

Mi e javulás törvénye? Milyen közös elv segítségével magyarázhatjuk a civilizáció különféle fokait, melyeket különféle társadalmak elértek? Miben áll lényegileg a civilizáció haladása, hogy meg tudjuk mondani a különböző társadalmi intézményekről, hogy ez előmozdítja, az pedig nem, vagy meg tudjuk magyarázni, hogy egy intézmény vagy körülmény miért mozdítja egyszer elő, holott máskor hátráltatja?

A most uralkodó nézet az, hogy a civilizáció haladása fejlődés, vagyis evolúció, mely folyamatban az ember képességei nőnek és tulajdonságai javulnak oly okok hatása által, melyek a faj keletkezésének magyarázatánál alapul szolgáltak, t. i. a legalkalmasabb fönmaradása és a szerzett tulajdonságok átöröklődő továbbadása által.

Nem kétséges, hogy a civilizáció evolúció, azaz Herbert Spencer nyelvén szólva, haladás a határozatlan, összefüggéstelen homogeneitásból a határozott, összefüggő heterogeneitás felé; azonban ez a kijelentés nem magyarázza vagy állapitja meg azokat az

okokat, melyek előmozdítják vagy hátráltatják. Hogy Spencer nagy általánosításai, melyek minden jelenség magyarázatát az anyag és erő neve alá foglalnak, helyesen értelmezve, mennyire foglalják magukban mindezeket az okokat, azt képtelen vagyok megmondani; azonban a fejlődési filozófia vagy nem oldotta meg teljesen ezt a kérdést vagy pedig oly véleményt eredményezett, azaz inkább ilyennel jött összefüggésbe, mely a tényekkel nem egyezik.

A haladás köznapias magyarázata, azt hiszem, hasonló ahoz a nézethez, melyet a meggazdagodott az egyenlőtlen vagyonmegoszlás okairól vall. Elmélete, ha ugyan van, rendszerint az, hogy van elég megszerezhető vagyon azok számára, akikben akarat és képesség van, és hogy a gazdag és szegény közti különbséget a tudatlanság, lustaság vagy pazarlás okozza. Ugyanúgy a civilizációbeli különbségek közönséges magyarázata a képességbeli különbség. A civilizált fajok a szuperióris fajok és a civilizációbeli haladás e szuperioritástól függ, mint ahogy az angol győzelmek az angol közfölfogás szerint az angolok természetes szuperioritásának voltak tulajdoníthatók a békaevő franciákkal szemben és az amerikai közvélemény szerint a népuralom, a gyakori találmányok és a nagyobb átlagos jólét a »yankee nemzet nagyobb furfangosságá«-nak tulajdonítható.

Valamint azok a gazdaságpolitikai elvek, melyekkel a könyv elején találkoztunk és megküzdöttünk, egyeznek azoknak az embereknek közfölfogásával, kik szerint a tőkések fizetik a munkabért, a verseny pedig leszállítja a bért és valamint a malthusi elmélet egyezik a gazdagok és szegények közt uralkodó előítéletekkel, úgy egyezik az a magyarázat, hogy a haladás fokozatos faji jobbulás, azzal a vulgáris fölfogással, mely a civilizációbeli különbséget faji különbségre vezeti vissza. Oly nézeteknek adott

összefüggőséget és tudományos formát, melyek már uralkodók voltak. Csodás terjedésük, amióta Darwin a világot először ejtette ámulatba *Origin of Species*-ével, nem annyira hódítás, mint inkább asszimilálás volt.

A gondolkozás mai világában most ez a nézet uralkodik: a létért való küzdelem intenzitása arányában az embereket új erőfeszítésekre és találmányokra kényszeríti. E fejlődést és fejlődni tudást az átöröklés szabja meg és a legalkalmasabb, vagyis legfejlettebb egyén terjeszti, úgy, hogy a többieket túléli és szaporodik, viszont a legalkalmasabb, vagyis legfejlettebb törzs, nemzet vagy faj a többi társadalmi csoportot éli túl az egymásközti harcban. Ez elmélet alapján magyarázzák most az ember és állatok és az emberek relatív haladása közti különbséget és pedig oly általánosan, amint kevéssel ezelőtt a külön teremtés és isteni közbelépés alapján magyarázták.

Ennek az elméletnek gyakorlati következménye egy bizonyos reményteljes fatalizmus, mellyel a folyó irodalom tele van.* E nézet szerint a haladás oly

* Féltudományos, populáris formában ezt talán legjobb, mert legőszintébb, kifejezésre Winwood Read, egy rendkívül eleven és nagyerejű iró juttatta *The Martyrdom of Man* c. művében. E könyv valójában a haladás története vagyis inkább a haladás okainak és módszereinek monografiája és eleven előadásáért érdemes elolvasni, bármit is gondoljunk az iró filozófiai általánosításra való képességéről. A tárgy és cím közti összefüggést e befejezés mutatja: »A világtörténelemnek ezt a furcsa, de igaz címet adom — »Az ember vértanusága.« Az emberi nem minden nemzedékében azért kínoztatott, hogy fájdalmából gyermekei húzzanak hasznot. Saját boldogulásunk a mult szenvedésén alapul. Igazságtalan-e ennélfogva, hogy mi is szenvedjünk az utánunk jövőkért?«

erők eredménye, melyek lassan, állandóan és szüntelenül az ember emeléséért dolgoznak. Háború, rabszolgaság, zsarnokság, babona, éhinség és dögvész, az inség és nyomor, melyek a modern civilizációban dühöngenek, azok a mozgató erők, melyek a gyöngébb típus kiküszöbölése és a magasabb terjesztése által hajtják előre az embert, az átöröklés viszont az az erő, mely által e haladás biztosíttatik, az elért haladás pedig új haladás talpkövévé válik. Az egyén az így gyakorolt és előző egyének hosszú sora által föntartott változások eredménye, a társadalmi szervezet pedig alakját az őt alkotó egyénektől kapja. Míg tehát ez az elmélet, amint Herbert Spencer mondja,* oly mértékben radikális, hogy fölülmúlja a szokásos radikalizmus minden fogalmát, amennyiben a változást az ember természetében várja, egyidejűleg pedig »oly mértékben konzervativ, hogy fölülmúlja a szokásos konzervativizmus minden fogalmát«, amennyiben azt mondja, hogy semmiféle más változás nem ér semmit, mint e lassú változások az emberi természetben. A filozófusok taníthatják, hogy ez nem csökkenti a visszaélések reformálására való törekvést, mint azok a teológusok, kik a predesztinációt tanították és mint mindenki kötelességét hangoztatták, hogy küzdjön az üdvösségért ; azonban az eredmény közfölfogás szerint, fatalizmus : »bármit is tegyünk, az istenek malmai tovább őrölnek, akár segítségünkkel, akár ellenállásunkkal«. Csupán azért utalok erre, hogy azt a véleményt illusztráljam, mely nézetem szerint most gyorsan terjed és a közfölfogást áthatja, nem pedig azért, hogy az igazság kutatásában a hatására való tekintet bármily mértékben is befolyásolhassa az elmét. Azonban ezt tekintem a civilizációról való közfölfogásnak : Hogy az imént jelzett

* *The Study of Sociology.* Conclusion.

módon ható oly erők eredménye, melyek az ember karakterét lassan változtatják és képességeit javítják és fokozzák; hogy a civilizált és vadember közti különbség hosszú faji nevelésen alapul, mely állandóan oda van erősítve az elméhez és hogy e javulás fokozatosan haladni törekszik, egyre emelkedettebb civilizáció felé. Oly fokot értünk el, hogy a haladás ránk nézve természetesnek látszik és bizakodva tekintünk a jövő faj nagyobb tettei felé — némelyek azt hiszik, hogy a tudomány haladása végül halhatatlanságot fog adni az embereknek és arra fogja őket képesíteni, hogy személyesen bejárják nemcsak a bolygókat, hanem még az álló csillagokat is és végtére maguk fognak gyártani napokat és naprendszereket.*

Azonban a csillagokra szállás nélkül, amely pillanatban ez a haladási elmélet, mely az előretörő civilizáció közepette oly természetesnek látszik előttünk, körülnéz a világban, egy óriási ténybe ütközik, a szilárd, megkövesült civilizációkba. Az emberi faj többségének ma fogalma sincs a haladásról, az emberi faj többsége ma (mint néhány nemzedék előtt mi is) a multat tekinti az emberi tökéletesség korának. A vad és civilizált ember közti különbséget magyarázhatjuk oly elmélettel, hogy az előbbi oly tökéletlenül fejlett, hogy haladása alig észrevehető; azonban ily elmélettel, mely szerint az emberi haladás általános és folytonos okok eredménye, hogy magyarázzuk azokat a civilizációkat, melyek oly messze haladtak és aztán megálltak? A hinduval és kínaival szemben rólunk nem mondható, mint a vademberről, hogy szuperioritásunk hosszabb nevelés eredménye, hogy mi úgyszólván a természet fölnőttei vagyunk, ők pedig gyermekei. A hinduk és

* Winwood Read: *The Martyrdom of Man.*

kínaiak civilizáltak voltak, mikor mi még vadak voltunk. Nekik nagy városaik, szervezett és hatalmas kormányaik, irodalmuk, bölcsészetük, csiszolt társadalmi formáik, meglehetős munkamegosztásuk és fejlett művészetük volt, amikor a mi őseink vándor barbárok voltak, kik kunyhókban és bőrsátrakban laktak, egy csöppet sem előhaladtabban, mint az amerikai indiának. Míg mi e vad állapotból a tizenkilencedik század civilizációjáig haladtunk, ők nem mozdultak. Ha a haladás megállapított, elkerülhetetlen és örök törvények eredménye, amelyek az embert előre viszik, hogy magyarázzuk ezt?

A fejlődési filozófia egyik legjobb népies fejtegetője, Walter Bagehot (*Physics and Politics*), elismeri ennek az ellenvetésnek erejét és így igyekszik magyarázni: Az első dolog, mely az ember civilizálásához szükséges, az, hogy megszelídüljön, hogy társaival együtt éljen, magát a törvénynek alávetve; így a törvényeknek és szokásoknak tömege, szövedéke támad, melyet a természetes kiválasztás tesz intenzívvé és elterjedtté, az így egybefűzött törzsnek vagy nemzetnek pedig előnye van az egybe nem fűzöttekkel szemben. Ez a szokás- és törvénytömeg végül oly vastag és merev lesz, hogy a további haladásnak útját állja, úgy hogy ez csak úgy folytatódhatik, ha oly körülmények állnak elő, melyek vitát keltenek és így a javuláshoz szükséges szabadságot és mozgékonyságot lehetővé teszik.

Ez a magyarázat, melyet Bagehot, mint ő mondja, bizonyos aggodalommal nyujt, azt hiszem, az általános elmélet rovására történik. Erről azonban nem érdemes beszélni, mert nyilván nem magyarázza meg a tényeket.

Ez a megmerevedési tendencia, melyről Bagehot beszél, állítólag a fejlődés igen korai időszakában mutatkozik és erre vonatkozó példái csaknem mind

a vadak vagy félvadak életéből vannak véve. Holott e megakadt civilizációk messze haladtak előre, mielőtt megálltak. Kellett egy oly időnek lennie, amikor a vad állapothoz képest nagyon haladottnak és mégis formálhatónak, szabadnak és haladónak kellett lennie. E megakadt civilizációk oly pontnál akadtak meg, mely aligha volt alsóbbrendű, sőt inkább felsőbbrendű volt a tizenhatodik vagy mindenesetre a tizenötödik századbeli európai civilizációnál. E pontig tehát kellett lennie vitának, az új dolog szívesenlátásának és mindenféle szellemi tevékenységnek. Voltak építészeik, kik az építés művészetét, bizonnyal újítások vagy javítások sorozata által, igen magas pontig emelték, hajóácsaik, kik ugyanígy, többszörös újítás által végül oly jó hajót állítottak elő, mint VIII. Henrik csatahajói, föltalálóik, kik a mi legfontosabb találmányainktól egy lépésre álltak és kiknek egynémelyikétől még egyre tanulhatunk, mérnökeik, kik nagy öntözőműveket és hajózható csatornákat terveztek, versengő bölcsészeti iskoláik és egymással harcoló vallási eszméik. Egy nagy, sok tekintetben a kereszténységhez hasonló vallás keletkezett Indiában, mely kiszorította a régi vallást és Kínába terjedt át, elárasztva az országot, azután újból kiszorult ősi helyéből, valamint a kereszténység is első helyéből. Itt élet és pedig tevékeny élet volt és újítások, melyek javulást szülnek, sokkal azután, hogy az emberek megtanultak együttélni. Sőt úgy India, mint Kína új életerőt nyertek hódító fajok által, különféle szokásokkal és gondolkozással.

Az összes előttünk ismeretes civilizációk közül a legmozdulatlanabb és legmegkövültebb az egyiptomi volt, hol végül a művészet is konvencionális és merev formát öltött. Azonban tudjuk, hogy emögött az élet és erő korának kellett lennie — oly frissen fejlődő

és terjedő civilizációnak, mint amilyen a mienk most —, másként a művészet és tudomány soha ily fokra nem juthatott volna. Újabb kutatások az ezelőtt előttünk ismert Egyiptom alól egy még régibb Egyiptomot hoztak napvilágra, melynek szobrai és faragványai a merev és formális típus helyett élettől és kifejezéstől duzzadnak, melyek küzdő, heves, természetes és szabad művészetet mutatnak, ami legbiztosabb jele egy tevékeny és fejlődő életnek. Valahá így kellett lennie ennek minden most megállapodott civilizációban.

Azonban nemcsak e most megakadt civilizációkról nem tud e fejlődési elmélet számot adni. Nemcsak, hogy az emberek ily messze mentek a haladás ösvényén és aztán megálltak, hanem előre is mentek ezen az ösvényen és aztán visszamentek. Nemcsak egy elszigetelt eset áll az elmélettel szemben, *hanem az általános szabály.* Minden civilizációnak, melyet a világ idáig látott, megvolt a maga erőteljes növési, megakadási és stagnálási kora, hanyatlása és bukása. Az összes keletkezett és virágzott civilizációk közül ma csak a megakadtak vannak és a mienk, mely még nincs oly régi, mint a piramisok voltak, amikor Ábrahám nézett rájuk, holott a piramisok mögött húsz század följegyzett története volt.

Hogy civilizációnknak szélesebb alapja van, hogy haladtabb típusú, gyorsabban mozog és magasabbra emelkedik minden előző civilizációnál, az kétségkívül igaz ; azonban ily tekintetben alig áll annyival a görög-római civilizáció előtt, mint ez állt az ázsiai előtt. És ha még így is volna, ez mit sem bizonyítana állandóságát és jövendő fönmaradását illetőleg, ha csak be nem igazolható, hogy előttünk van az oly dolgokban, melyek elődeinek végromlását okozták. A közkeletű elmélet ezt nem tételezi föl.

A valóságban mi sem áll távolabb a világtörténelem

tényeinek magyarázatától, mint az az elmélet, hogy a civilizáció természetes kiválasztási folyamat eredménye, mely az emberi tehetségek javítását és emelését idézi elő. Hogy a civilizáció különböző időben, különböző helyeken keletkezett és különböző mértékben haladt, nem ellenkezik ezzel az elmélettel, mert ez keletkezhetik a hajtó és akadályozó erők egyenlőtlenségéből; hogy azonban a mindenütt keletkező haladásnak (mert hisz még a legalsóbb törzsekről is föltételeztetett bizonyos haladás) seholsem volt folytatólagossága, hanem mindenütt vagy megakadt vagy visszaesett, ez teljességgel összeegyeztethetetlen. Mert ha a haladás úgy hatna, hogy javulást erősítene bele az emberi természetbe és így további haladást idézne elő, ha lehetne is esetleges megszakítás, azonban az általános szabály az lenne, hogy a haladás szakadatlan volna, hogy egyik előrelépés a másikhoz vezetne és a civilizáció még magasabb civilizációvá fejlődnék.

Nemcsak az általános, hanem az *egyetemes* szabály ennek ép ellenkezője. A föld ép oly temetője a holt birodalmaknak, mint a holt embereknek. A haladás az embereket nem képesíti nagyobb haladásra és minden civilizáció, mely a maga idején ép oly élet-erős és haladó volt, mint a mienk most, magától megállt. Egyre ismételten a művészet hanyatlott, a hatalom eltűnt, a népesség megritkult, mígnem az a nép, mely nagy templomokat és hatalmas városokat épített, folyókat vezetett el és hegyeket fúrt át, a földet kertté változtatta és az élet mindennapi dolgaiba a legnagyobb finomságot vitte, csak mint ocsmány barbár népmaradvány él, mely elvesztette még emlékét is annak, amit ősei tettek és ezek nagyságának megmaradt romjait szellemek vagy özönvíz előtti hatalmas faj művének tekintette. Oly igaz ez, hogy mikor a multra gondolunk, ez kérlel-

hetetlen törvénynek látszik, mely alól kivétetni nem lehet több reményünk, mint ahogy a fiatalember, ki minden tagjában életet érez, nem remélheti a pusztulás alóli kivételt, mely mindennek közös sorsa. »Valaha, ó Róma, ez lesz a te sorsod is!« sírta Scipio Karthagó romjai fölött és Macaulay képe a londoni híd törött ívén méláző new zealandiról még azok képzeletére is hat, kik a vadonból láttak városokat emelkedni és kik egy új birodalom alapjait segítették lerakni. Ugyanígy, amikor középületet emelünk, a legnagyobb alapkőbe lyukat fúrunk és gondosan pecsételjük belé napjaink néhány emlékjelét, arra az időre gondolva, amikor műveink romok, magunk pedig elfeledve leszünk.

Hogy vajjon a civilizációnak ez a váltakozó emelkedése és esése, ez a hanyatlás, mely a haladást követi, egy emelkedő vonal ritmikus mozgása-e vagy sem (és azt hiszem, noha nem megyek e kérdésbe, hogy sokkal nehezebb volna az előbbit bizonyítani, mint általában vélik), semmit sem határoz, mert a közkeletű elmélet mindkét esetben meg van cáfolva. Civilizációk nyomtalanul pusztultak el és nehezen kivívott haladás örökre elveszett a fajra nézve; de mégha el is ismerjük, hogy a haladás minden hulláma egy magasabb hullámot tett lehetővé és hogy minden civilizáció a fáklyát egy nagyobb civilizációnak adta át, az az elmélet, hogy a civilizáció az emberi természetre gyakorolt változások által halad, nem magyarázza meg a tényeket; mert minden egyes esetben nem az a faj, melyet a régi civilizáció nevelt és módosított átöröklés által, kezdi meg az új civilizációt, hanem egy alacsonyabb színvonalról jövő új faj. Egyik kor barbárai a következő kor műveltjei, hogy viszont őket új barbárok kövessék. Mert idáig mindig az történt, hogy az emberek a civilizáció hatása alatt, bár eleinte haladtak, azután

elkorcsosultak. A mai művelt ember magasan fölötte áll a műveletlennek, azonban ugyanily helyzetben volt minden holt civilizáció művelt embere annak életereje idején. De ily dolgok, mint a civilizáció bűnei, romlottsága, elgyöngülése, egy bizonyos ponton túl mindig mutatkoztak idáig. Minden civilizáció, melyet barbárok árasztottak el, valóságban belső romlás által veszett el.

Amely pillanatban ezt az egyetemes tényt fölismerjük, el van intézve annak az elméletnek a sorsa, hogy a haladás átöröklés által történik. Az átöröklés minden egyes pontján, a visszaesés mindig követni látszik a haladást.

Mondjuk-e ezért, hogy van nemzeti vagy faji élet, amint egyéni élet van, hogy minden társadalmi csoportnak van bizonyos mennyiségű energiája, melynek elfogyta pusztulást jelent? Régi és elterjedt eszme ez, melyet még sokan hisznek és mely különös módon még egyre fölüti fejét az evolúció bölcsészete magyarázóinak irataiban. Valóban, nem látom át, miért ne volna az anyag és erő kifejezéseivel megmondható ez, hogy az evolúció általánosításainak körébe vonassék. Mert ha egyéneit atomoknak vesszük, a társadalom fejlődése »az anyag integrációja és az azt kisérő mozgás szétszóródása; miközben az anyag a határozatlan, összefüggéstelen egyneműségből határozott, összefüggő különneműségbe megy át és miközben a visszatartott mozgás hasonló átalakuláson megy keresztül.«* És így párhuzam vonható a társadalom élete és a naprendszer élete közt a párahipotézis alapján. Valamint a nap hője és fénye a keringő atomtömeg mozgása által keletkezik, mely végre megszűnik, ha az atomok

* Herbert Spencer meghatározása az evolúcióról. *First Principles.* p. 396.

végül egyensúly vagy nyugalom állapotába jutnak és a mozdulatlanság állapota következik, mely csakis külső erők betörése által szüntethető meg, melyek megforditják az evolúció folyamatát, a mozgást integrálva, az anyagot pedig gáz formájában szórva szét, hogy azután újból mozgást támasszanak annak összesűrítése által. Azt mondhatni, hogy az egyének csoportja ugyanígy támaszt egy társadalomban oly erőt, mely a civilizáció fényét és hőjét állítja elő, amikor azonban ez a folyamat megszűnik, az egyéni alkatrészek egyensúly helyzetébe jutnak és fix helyeket foglalva el, a megkövülés következik be és hogy ennek megtörése és szétomlása, melyet a barbárok betörése okoz, szükséges e folyamat újrakezdődéséhez és a civilizáció új fejlődéséhez.

Azonban az analógiák a gondolkodás legveszedelmesebb módjai. Lehet, hogy hasonlóságokat hoznak kapcsolatba és mégis álruhába bujtatják vagy elleplezik az igazságot. És minden ily analógia fölületes. Minthogy egy társadalom tagjai a gyermekkor teljesen friss erejében születnek újra, e társadalom nem öregedhetik meg, mint egy ember, ereje hanyatlása folytán. Minthogy egy társadalom ereje szükségképen egyéni tagjai erejének összege, e társadalom nem veszítheti el életerejét, hacsak egyéni tagjainak életereje nem csökken.

Már pedig úgy ama közkeletű analógiában, mely egy nemzet életerejét egy egyénéhez hasonlítja, valamint az általam föltételezettben egy nyilvánvaló igazság fölismerése csillog — azé az igazságé, hogy azok az akadályok, melyek a haladást megállítják, a haladás menete által támadnak, hogy az, ami minden eddigi civilizációt elpusztított, maga a civilizáció fejlődése által létrehozott viszonyokban rejlett.

Ez az igazság az, melyet a közkeletű filozófia nem vesz tudomásul, pedig ez igen nyomós igazság. Erről az emberi haladás minden helyes elméletének számot kell adnia.

II. FEJEZET.

Különbségek a civilizációban. — Minek tulajdoníthatók.

Amikor az emberi haladás törvényét akarjuk fölfedezni, az első lépésnek annak kell lennie, hogy meghatározzuk ama különbségek lényeges természetét, melyeknek a civilizációbeli különbségeket tulajdonítjuk.

Hogy a közkeletű filozófia, mely a társadalmi haladást az emberi természetben végbement változásoknak tulajdonítja, nem egyezik a történelmi tényekkel, azt már láttuk. És azt is látnunk kell, hogy a műveltség különböző állapotában levő társadalmak közti különbség nem tulajdonítható az e társadalmat alkotó egyének közti velükszületett különbségeknek. Igaz, hogy vannak természeti különbségek és kétségkívül igaz az is, hogy a sajátosságok átöröklése is létezik, azonban az emberek közt a különböző társadalmi állapotban levő különbségek ily módon nem magyarázhatók meg. Az átöröklés befolyása, melyet most oly sokra szoktak becsülni, szinte semmisek ama befolyásokhoz képest, melyek az embert születése után formálják. Mi rögződik jobban a megszokásba a nyelvnél, mely nemcsak az izmok gépies ügyességévé válik, hanem a gondolat közegévé is? Mi tartósabb vagy mutatja inkább a nemzetiséget? Pedig nem születünk semmiféle nyelvre való hajlammal. Anyanyelvünk csak azért

anyanyelvünk, mert gyermekkorunkban tanultuk meg. Egy oly gyermek, akinek ősei számtalan nemzedéken keresztül egy nyelven beszéltek és gondolkoztak, egyforma könnyűséggel tanul meg bármily más nyelvet, ha elejétől nem hall mást. És így van ez más nemzeti, helyi vagy osztálysajátosságokkal is. Nevelés és szokás dolgai, nem pedig átöröklései. Gyermekkorunkban elfogott és az indiánok által a wigwam-ban fölnevelt gyermekek esetei ezt mutatják. Tökéletes indiánokká válnak. És így van ez, azt hiszem, a cigányok által nevelt gyermekekkel is.

Hogy ez nem ép oly igaz oly indián vagy más, világosan különböző fajú gyermekekre nézve, kiket fehérek nevelnek föl, nézetem szerint annak tulajdonítható, hogy teljesen úgy sohasem bánnak velük, mint fehér gyermekekkel. Egy úr, aki színes gyermekeket tanított, egyszer azt mondta nekem, hogy e gyermekek tíz, tizenkét éves korukig értelmesebbek voltak és jobban tanultak, mint a fehér gyermekek, hanem e kor után ostobák és közönyösek lesznek. Ő ezt velükszületett faji inferioritásnak tartotta, mint ez időben magam is. Azonban később egy igen értelmes néger úr (Hillery püspök) tett egy alkalmi megjegyzést, mely reám nézve kielégítő magyarázatnak tetszik. Ezt mondta: »A mi gyermekeink, amikor fiatalok, ép oly értelmesek, mint a fehérekéi és ép úgy tanulnak. Mihelyt azonban elég idősek lesznek, hogy helyzetük tudatára ébredjenek, hogy megtudják, hogy egy inferióris fajhoz tartoznak és sohasem remélhetik, hogy szakácsnál, pincérnél vagy efélénél többek legyenek, akkor becsvágyukat elveszítik és nem tartanak lépést a többiekkel.« És ehez még hozzátehette volna, hogy szegény, műveletlen és becsvágynélküli szülők gyermekei lévén, az otthoni viszonyok is ellenük szólnak. Mert azt hiszem, általánosan tapasztalt, hogy a tudatlan

szülők gyermekei nevelésük első idejében ép oly fogékonyak, mint az értelmes szülőkéi, hanem később lassankint az utóbbiak általában kiválnak és igen értelmes férfiakká és nőkké válnak. Az ok világos. Az első, egyszerű dolgokban, melyeket csak az iskolában tanulnak, egyenlő helyzetben vannak, mikor azonban tanulmányaik bonyolultabbak lesznek, az a gyermek, ki otthon jó angol beszédhez szokott, értelmes társalgást hall, hozzáférhet könyvekhez, kérdéseire választ kaphat stb., nyomós előnyben van. Ugyanez látható később az életben. Vegyünk egy olyan embert, aki a közönséges munkássorból kerül elő; minél inkább jut művelt és jelentős emberekkel érintkezésbe, annál értelmesebb és csiszoltabb lesz. Vegyünk két testvért, szegény szülők fiait, kik egy helyütt, egyformán nevelkednek. Egyik durva foglalkozásba kerül és a nehéz napi munka által biztosított megélhetésnél többre sohasem viszi; a másik mint kifutó fiú kezdvén, csakhamar más irányban halad és végül szerencsés ügyvéd, kereskedő vagy politikus lesz. Negyven vagy ötven éves korban az ellentét köztük szembeszökő lesz és a nem gondolkozó a nagyobb természeti képességnek fogja tulajdonítani, hogy az egyik oly haladást tehetett. Pedig ép oly szembeszökő különbség fog megnyilvánulni két nővér közt is modorban és értelmességben, kik közül az egyik szegényemberhez menvén férjhez, életét kicsinyes gondokkal és egyhangúságban tölti, a másik pedig olyanhoz, kinek későbbi helyzete művelt társaságba juttatja és alkalmat nyujt neki arra, hogy ízlését finomítsa és értelmét növelje. Ez látható az elromlásokból is. Hogy »a rossz társaság megrontja a jó erkölcsöket«, csupán kifejezője annak az egyetemes törvénynek, hogy az emberi jellemet a viszonyok és körülmények alapjában megváltoztatják.

Emlékszem, hogy egy braziliai kikötőben láttam egy négert, akinek ruházata nyilvánvaló törekvést fejezett ki a divat tetőpontja felé, azonban cipője és harisnyája nem volt. Egy matróznak, kivel együtt voltam és aki már szolgált rabszolgaszállító hajókon, olyan elmélete volt, hogy a néger nem ember, hanem majomféle és e példára utalt bizonyítékul, azt állítva, hogy a négerre nézve nem természetes cipőt hordani és hogy vad állapotában egyáltalában nem hord ruhát. Később értesültem, hogy ott nem »divat« a rabszolgát cipőben járatni, valamint Angliában sem tekintik divatnak, hogy egy kifogástalanul öltözött inas ékszert hordjon. (Ugyan, ami azt illeti, azóta már láttam fehéreket, kik tetszésük szerint öltözhettek és kik a braziliai rabszolgánál nem nyujtottak furcsább látványt.) Pedig az átöröklés mellett fölhozott tények közül sok nem erősebb bizonyítékú, mint ez, melyre e fedélzeti darwinista hivatkozott.

Amikor például a bűnözőkről és közsegélyben részesülőkről New Yorkban bebizonyították, hogy három, négy nemzedékre visszamenőleg elszegényedettektől származnak, ezt mint az átöröklést bizonyítót gyakran idézték. Azonban ez ilyesmit egyáltalában nem bizonyít, minthogy a dolgok teljesen elfogadható magyarázata közelebb fekvő. A szegények szegényeket fognak nevelni, mégha a gyermekek nem is az övéik, valaminthogy bűnözőkkel való gyakori érintkezés erényes szülők gyermekeiből is bűnözőket csinál. Megszokni a jótékonyságra való támaszkodást annyit tesz, mint szükségkép elveszteni az önbecsülést és az önbecsüléshez szükséges függetlenséget, amikor a küzdelem nehéz. Ez annyira igaz, hogy a jótékonyság hatása az, hogy növeli a jótékonyság utáni keresletet és nyilt kérdés, hogy vajjon a köz- és magánjótékonyság ilyképen nem okoznak-e több kárt, mint hasznot. És így áll a dolog

a gyermekek ama hajlamával, hogy szülőikéhez hasonló érzelmeket, ízlést, előítéletet vagy tehetséget mutassanak. E hajlamokat úgy szívják magukba, mint rendes társaiktól szívnák. És a kivételek, amikor ellenszenv vagy visszatetszés támad föl, csak erősítik a szabályt.

Azt hiszem, van egy finomabb befolyás is, mely gyakran ad számot arról, amit jellembeli atavizmusnak tekintenek, ugyanaz a befolyás, mely folytán az a fiú, aki ponyvaregényeket olvas, kalóz akar lenni. Ismertem egyszer egy embert, kinek ereiben indián főnökök vére folyt. El szokta volt mondani nekem a nagyatyjától hallott szóhagyományokat, mely megvilágította azt, amit a fehér ember oly nehezen érthet meg, az indián gondolkozásmódját, erős, de türelmes vérszomját nyomkereséskor és bátorságát kínzáskor. Előadásmódja után nem kételkedem, hogy bizonyos viszonyok közt, noha kitűnő nevelésű, művelt ember volt, oly jeleket mutatott volna, melyeket indián véréből eredőknek lehetett volna tekinteni, melyeket azonban eléggé megmagyarázott volna az, hogy képzelete ősei tetteivel volt tele.*

Minden nagy társadalomban, a különböző osztályok és csoportok közt ugyanoly különbségeket láthatunk, mint amilyenek az oly társadalmak közt állnak fönn, melyeket civilizáció tekintetében különbözőknek mondunk; e különbségek tudásra, hitre,

* Wordsworth *Song at the Feast of Brougham Castle* c. versében fölötte költői módon jelzi e hatást:

Rozsdádó fegyverzete
Clifford vérét buzdítja:
»Skótot döfj!« szól a lándzsa;
»Vigyél Frankhon szivébe«,
Ez a pajzs kívánsága.

szokásra, ízlésre és beszédre vonatkoznak és a népesség két szélsőségét nézve ugyanabból a fajból, ugyanabban az országban, csaknem akkora különbséget mutatnak, amilyenek civilizált és civilizálatlan társadalmak közt vannak. Valamint a társadalmi fejlődés összes fokozatai, a kőkorszaktól fölfelé, még megtalálhatók korunk létező társadalmaiban, úgy található ugyanabban az országban és ugyanabban a városban egymás mellett a hasonló különbséget mutató csoportok. Oly országokban, mint Angol- és Németország, egy faj gyermekei nőnek föl, kik egyazon helyen születtek és nevelkedtek, kik másféleként beszélik a nyelvet, különbözőképen hisznek, különböző szokásokat követnek és különböző ízlést mutatnak; sőt még oly országban is, mint az Egyesült Államok, hasonló fajtájú különbségek láthatók, noha nem oly fokban, a különböző körök vagy osztályok közt.

Azonban e különbségek bizonyára nem születéstől valók. Egy gyerek sem születik metodistának vagy katolikusnak, a »h« hang kiejtésével vagy anélkül. Mindezek a különbségek, melyek egyes csoportokra vagy körökre nézve jellemzők, az e körrel való társulásból erednek.

A janicsárok keresztény anyáktól fiatalon elragadott ifjakból nevelkedtek, pedig mindamellett fanatikus mozlimek voltak és török vonásokat mutattak; a jezsuiták és más szerzetek különleges jellemet mutatnak, pedig ez bizonyára nem átöröklés által maradt fönn, sőt még oly társaságok is, mint iskolák vagy ezredek, ahol a tagok csak rövid ideig maradnak együtt és folyton változnak, közös jellemvonásokat tüntetnek föl, melyek társulás útján föntartott szellemi hatások eredményei.

Már pedig a hagyományok, hiedelmek, erkölcsök, törvények, szokások és társulások összessége, mely

minden társadalomban keletkezik és minden egyest körülvesz, ez a »szuperorganikus környezet«, mint Herbert Spencer nevezi, véleményem szerint ez az, ami a nemzeti jellem meghatározásában a döntő elem. Inkább ez, mint az átöröklés teszi az angolt a franciától, a németet az olasztól, az amerikait a kínaitól és a civilizált embert a vedembertől különbözővé. Ily módon maradnak meg, terjednek vagy változnak a nemzeti vonások.

Bizonyos határok közt (vagy ha úgy tetszik, teljesen határok nélkül) az átöröklés fejleszthet vagy változtathat tulajdonságokat, ez azonban sokkal igazabb az ember testi, mint szellemi részéről. Galamb- vagy szarvasmarhatenyésztésből levont következtetések nem fognak az emberre illeni és ennek oka világos. Az ember élete, még legelemibb formájában is, sokkal összetettebb. Reá állandóan végtelenül nagyobb számú befolyás hat, melyek közt az átöröklés viszonylagos befolyása egyre kisebb lesz. Egy oly emberfaj, mely az állatnál nagyobb szellemi tevékenységgel nem bírna, mely csak ennék, innék, aludnék és szaporodnék, nem kétlem, gondos bánásmód és a tenyésztésnél kiválasztás által idővel testi alakjában és jellegében hasonlóan nagy különféleséget mutatna, mint aminőt hasonló eszközök a háziállatoknál előidéztek. Azonban ilyen emberek nincsenek, a tényleg létező emberekben pedig a szellemi befolyások, az elmén keresztül hatva a testre, folytonosan megszakítanák e folyamatot. Nem lehet egy oly embert, kinek szelleme éber, bezárás és etetés által úgy hizlalni, mint egy sertést szokás. Minden valószínűség szerint az emberek régebben vannak a földön minden más fajta állatnál. A klíma, mely az állatok közt a legnagyobb különbséget idézi elő, elválasztotta az embereket és a különféle fajok közti fizikai különbség alig nagyobb, mint a fehér és fekete

lovak közt és bizonyára távolsem akkora, mint az ugyanoly fajtájú kutyák pl. a borz- vagy fürjészebek különféle változatai közt. És még ez az emberfajok közti különbség is, mint azok vélik, akik ezt természetes kiválasztásnak és átöröklésnek tulajdonítják, akkor fejlődött ki, mikor az ember sokkal közelebb állt az állathoz, vagyis amikor kevesebb esze volt.

És ha ez igaz az ember fizikai alkatáról, mennyivel nagyobb mértékben igaz szellemi alkatáról! Minden fizikai részünket magunkkal hozzuk e világra, az ész azonban utóbb fejlődik.

Minden szervezet fejlődésében van egy oly állapot, amikor a körülmények ismerete nélkül nem mondható meg, hogy vajjon a leendő állat hal lesz-e vagy csúszómászó-e, majom-e vagy ember. Igy van az újszülött gyermek is; hogy vajjon az öntudatra és erőre ébredő elme angol lesz-e, avagy német, amerikai vagy kínai-e, civilizált- vagy vademberé-e, teljesen azoktól a társadalmi viszonyoktól függ, melyekbe kerül.

Vegyünk egy csomó, a legcivilizáltabb szülőktől született gyermeket és vigyük őket egy lakatlan országba. Tegyük föl, hogy valamiféle csodás módon fönmaradnak addig a korig, amikor gondoskodhatnak magukról; mi lenne belőlük? Gyámoltalanabb vadak, mint akikről valaha hallottunk. Föl kellene fedezniök a tüzet, föl kellene találniok a legegyszerűbb szerszámokat és fegyvereket, meg kellene szerkeszteniök a nyelvet. Egyszóval, végig kellene botorkálniok az utat a legegyszerűbb tudásig, mellyel most a legutolsó fajok is rendelkeznek, mint egy gyermeknek, mikor járni tanul. Hogy idővel mindezt megtennék, legkevésbé sem kétlem, mert ezek a képességek mind lappangnak az emberben, valamint a járni tudás is lappang az emberi testalkatban,

azonban nem hiszem, hogy bármivel is jobban vagy rosszabbul, lassabban vagy gyorsabban tennék, mint barbár szülőknek hasonló viszonyok közti gyermekei. Ha a legnagyobb szellemi képességgel is bírna az emberiség, aminővel ma csak kivételes egyének, mi lenne belőle, ha egyik nemzedék csak akkora időközzel is volna elválasztva a másiktól, mint a tizenhét évenként előbukkanó sáskák? Egyetlen ilyen időköz az emberiséget nem a vadság állapotába szállítaná le, hanem oly állapotba, melyhez képest az előttünk ismeretes vadság, civilizációnak tetszenék.

És viszont tegyük föl, hogy egy csomó vadaktól való gyermek, anélkül hogy az anyák tudnák (mert még ez is szükséges volna, hogy a kísérlet helyes legyen), ugyanannyi civilizáltaktól való gyermekkel cseréltetnék ki, hihetjük-e, hogy fölnőve, bármiféle különbséget is mutatnának? Azt gondolom, hogy ezt senki sem hiszi el, aki különféle népekkel és osztályokkal sokat érintkezett. Az így megtanulható nagy tanulság az, hogy »az emberi természet mindenütt az emberi természet, az egész világon.« És ez a tanulság a könyvtárban is megszerezhető. Nem annyira utazók leírásairól beszélek, mert a vadakról adott civilizált emberek leírásai gyakran ép olyanok, mint amilyeneket a vadak adnának rólunk, ha futólagos látogatásokat tennének és aztán könyveket írnának, hanem más korok és más népek életének és gondolatainak emlékeiről, melyek mai nyelvünkre fordítva olyanok, mint saját életünk pillanatai vagy saját gondolataink fölvillanásai. Azt az érzést keltik, hogy az emberek lényegileg hasonlók. Emanuel Deutsch mondja: »Ez minden történelmi vagy művészeti kutatás eredménye: *Ép olyanok voltak, mint mi.*«

Van egy a világ minden részében található nép,

mely jól példázza, hogy mily sajátosságok tulajdoníthatók az átöröklésnek és milyenek a társulásnak. A zsidók gondosabban és hosszabb ideig őrizték meg vérük tisztaságát, mint bármely európai faj és mégis azt vagyok hajlandó hinni, hogy az egyetlen jellemző dolog, mely nekik tulajdonítható, a fiziognómia és a valóságban ez is sokkal kevésbbé éles, mint rendszerint vélik, amint ezt bárki is megfigyelheti, aki nem kíméli a fáradságot. Noha folyton egymásközt házasodtak, a zsidók mindenütt környezetük szerint módosultak — az angol, orosz, lengyel, német és keleti zsidók sok tekintetben annyira eltérvén egymástól, mint az illető ország egyéb lakósai egymástól. Mégis sok közös van bennük és mindenütt megőrizték egyéniségüket. A zsidó vallás az — már pedig a vallás nem születés, hanem társulás útján adatik tovább — mely mindenütt megőrizte a héber faj különállását. A vallás, melyet a gyermekek nem úgy örökölnek, mint fizikai sajátosságaikat, hanem melyet társulás útján és tanítás által vesznek át, nem csupán kizáró tanításaiban, hanem gyanut és gyülöletet keltve, oly hatalmas külső nyomást eredményezett, mely még a tanításoknál is inkább a zsidókból mindenütt társadalmat csinált a társadalomban. Igy alakult ki és maradt fönn egy bizonyos sajátságos körülbástyázás, mely különleges jellemet ad. A zsidók egymásközti házassága ennek okozata volt, nem oka. Amit az üldözés nem vihetett véghez, mely annyira ment, hogy elvette a zsidó gyermekeket szüleiktől és külön környezetükön kívül nevelte föl őket, azt megfogja tenni a vallásos hit csökkenése, amint ez az Egyesült Államokban látható, ahol a zsidó és nemzsidó közti különbség gyorsan van múlóban.

Azt hiszem, hogy a társadalmi kapocs vagy környezet megmagyarázza azt, amit gyakran a faji különbség bizonyítékául vesznek, azt a nehézséget,

mellyel kevésbé civilizált fajok a magasabb kultúrát fölveszik és azt, hogy némelyek mint semmisülnek meg előtte. Amily mértékben erős egy társadalmi környezet, oly mértékben nehezíti vagy teszi lehetetlenné a benne élőknek egy másik elfogadását.

A kínai jellem oly meghatározott, amilyen csak népé lehet. És mégis a kínai Kaliforniában könnyen tanulja meg az amerikai munkamódot, üzletet, gépek használatát stb.-t, ami bizonyítja, hogy sem az alkalmazkodás, sem a természetes képesség nem hiányzik belőle. Hogy egyéb tekintetben nem változik, az a kínai környezetnek tulajdonítható, mely mégis megvan és körülveszi. Kínából jöve, oda szándékoznak visszatérni és egy külön kis Kínában élnek, mint a hogy az Indiában élő angol is egy kis Angliát tart fönn. Nem csupán természetszerűleg keressük azok társaságát, kik részesei sajátosságainknak és hogy így a nyelv, vallás és szokás fönmarad, ahol az egyének nincsenek teljesen elszigetelve, hanem e különbségek külső nyomást is idéznek elő, mely rákényszerít az ily társulásra.

E szembeötlő elvek teljes magyarázatát nyujtják ama jelenségeknek, melyek a művelődés egy fokának vagy tömegének egy másikkal való találkozásánál láthatók, anélkül, hogy a berögződött különbségek elméletéhez kellene fordulnunk. Pl. az összehasonlító nyelvészet kimutatta, hogy a hindu egy fajból való angol hódítójával és egyéni példák bőven mutatták, hogy ha teljesen és kizárólagosan angol környezetbe kerülhetne, (ami, mint említettem, csak úgy történhetnék tökéletesen, ha csecsemőként kerülne angol családba, úgy hogy sem a fölnövő gyermek, sem környezete nem tudnának semmiféle különbségről) csupán egy nemzedékre volna szükség, hogy az európai civilizáció gyökeret verjen. Azonban az angol eszmék és szokások Indiában való terjedésének szük-

ségkép igen lassúnak kell lennie, mert ez ott egy óriási népesség által föntartott oly eszmék és szokások szövevényébe ütközik, melyek az élet minden cselekedetére kihatnak.

Bagehot (*Physics and Politics*) annak okát, hogy a barbárok miért mennek tönkre a mi civilizációnktól, holott a régitől nem pusztultak el, azzal a föltevéssel igyekszik magyarázni, hogy a civilizáció bennünket szívósabb testalkattal látott el. Megemlítve azt a tényt, hogy egy klasszikus író sem siratja meg a barbárokat, sőt hogy a barbárok mindenütt elbírták a rómaiakkal való érintkezést és a rómaiak egybeolvadtak a barbárokkal, így szól (pp. 47—8.):

»A keresztény kor első évében a vad népek körülbelül azok voltak, amik tizennyolc század eltelte után és ha kibirták állni az ókori civilizált emberekkel való érintkezést, a velünk valót pedig nem, ebből következik, hogy a mi fajunk valószinűleg szívósabb a réginél, minthogy nagyobb betegségek csiráit kell viselnünk és viseljük is magunkban, mint ezt a régiek tették. A változatlan vadembert úgyszólván mérőjéül használhatjuk szervezetünk erejének, mellyel való érintkezésnek a vadember ki van téve.«

Bagehot nem kísérli meg magyarázatát adni, hogy tizennyolc század előtt a civilizáció miért nem biztosított a barbársággal szemben hasonló viszonylagos előnyt, mint most. De hiábavaló erről beszélni, avagy arról, hogy semmi sem bizonyítja, hogy az emberi szervezet egy parányit is javult volna. Bárki előtt, aki látta, hogy civilizációnk érintése mint hat az alacsonyabb fajokra, sokkal egyszerűbb, bár kevésbé hizelgő magyarázat áll.

Azok a betegségek, melyek aránylag ártalmatlanok ránk nézve, nem azért biztos halál a vadakra nézve, mintha a mi testalkatunk természetszerűleg szívósabb volna az övékénél. Mi ismerjük és bírjuk e betegségek

gyógyításának eszközeit, ők mindkettő híjával vannak. Ugyanazok a betegségek, melyek a civilizáció söpredéke által, mely a civilizáció előtt jelenik meg, megfertőzik a vadembert, ép oly pusztítók volnának a civilizált emberre nézve, ha azokat egyszerűen szabadjukra engedné, amint ezt a tudatlanok teszik, mint ahogy ily pusztítók is voltak, míg az ellenük való védekezést ki nem találták. És ezenkívül a civilizációnak a barbársággal való összeütközése gyöngíti a vadember erejét, anélkül, hogy oly helyzetbe hozná, mely erőt ad a civilizált embernek. Míg az ő szokásai és erkölcsei továbbra is fönnmaradni törekszenek és lehetőleg fönn is maradnak, azokat a viszonyokat, melyekhez alkalmasak, erőszakosan változtatták meg. Vadtól megfosztott területen vadász, harcos, ki meg van fosztva fegyverétől és arra szólítják föl, hogy jogi ügyességekkel védje magát. Nemcsak kulturák közé kerül, hanem, mint Bagehot mondja India félvérű európaijairól, erkölcsi fölfogások közé is és megtanulja a civilizáció bűneit annak erényei nélkül. Elveszti megszokott megélhetését, önbecsülését és erkölcsösségét, megromlik, elpusztul. Azok a nyomorult teremtmények, kik a távoli városok vagy állomások szélén ácsorognak, koldulásra, lopásra vagy még rosszabbra készen, nem igazi képviselői annak az indiánnak, kit a fehérember kiszorított vadászterületéről. Elvesztették előbbi állapotuk erejét és erényeit, anélkül, hogy egy haladtabb állapotéit megnyerték volna. Tény az, hogy a rézbőrűt szorító civilizáció nem mutat erényeket. A határszéli angolszász előtt a bennszülöttnek nincs oly joga, melyet a fehérember tisztelni volna köteles. Tönkreteszik, féreértik, megcsalják, durván bánnak vele. Kipusztul, amint hasonló viszonyok közt mi is kipusztulnánk. Úgy eltünik a civilizáció előtt, mint a romanizált britek a szász barbárság előtt.

Annak igazi oka, hogy egyetlen klasszikus író sem siratja a barbárokat, sőt, hogy a római civilizáció kiirtás helyett beolvasztotta őket, föltevésem szerint nemcsak azzal magyarázható, hogy a régi civilizáció közelebb állt a vele találkozó barbárokhoz, hanem ami fontosabb, nem úgy terjesztetett, mint a mienk. Nem előnyomuló gyarmatosok sora vitte előre, hanem oly hódítás, mely az új provinciát csupán általános hódoltság alá vetette, mely a nép társadalmi és rendszerint politikai szervezetét nagy mértékben változatlanul hagyta, úgy hogy a beolvasztás menete rázkódtatás vagy baj nélkül haladt előre. Mint látszik, Japán most hasonló módon asszimilálja az európai civilizációt.

Amerikában az angolszászok civilizálás helyett kiirtották az indiánt egyszerűen azért, mert nem hozták az indiánt a maguk körébe és az érintkezés sem volt olyan, mely rábírta vagy lehetővé tette volna az indián gondolat és szokásvilágot arra az átalakulásra, hogy eléggé gyorsan küzdhessen meg az új viszonyokkal, melyekbe új és hatalmas szomszédok közelsége által jutott. Hogy született akadálya nincs civilizációnk elfogadásának e civilizálatlan népek részéről, azt egyéni esetek ismételten beigazolták. És ez hasonlóan bebizonyult, amennyire a kisérleteket menni hagyták, a jezsuiták által Paraguayban, a franciskánusok által Kaliforniában és a protestáns hittérítők által a csöndes oceáni szigeteken.

Az a föltevés, hogy az emberiség az előttünk ismert bármely koron és a Bagehot említette koron belül testileg javult volna, teljesen meg van cáfolva. Az ókor szobrai, az ókori katonák málhasúlyai és menetelései és a futók és tornászok rekordjai után tudjuk, hogy sem alakban, sem erőben az emberiség kétezer év óta nem haladt. A szellemi haladás föltevése pedig, melyre oly önbizalommal és általánosan hivatkoznak,

még képtelenebb. Költőket, művészeket, bölcsészeket, szónokokat, államférfiakat vagy katonákat tud-e a modern civilizáció olyanokat fölmutatni, kik a régieknél nagyobb szellemi képességet mutatnak? Neveket említeni fölösleges volna, minden iskolás gyerek ismeri őket. A szellemi erő példáiért és megszemélyesítőiért az ókorba megyünk vissza és ha egy pillanatra elképzeljük annak lehetőségét, amit a legrégibb és legelterjedtebb hit elfogad — amely hitet ily alapon Lessing a legvalószínűbben igaznak jelentett ki, noha metafizikai alapon fogadta el — és föltételezzük, hogy Homeros vagy Vergilius, Demosthenes vagy Cicero, Nagy Sándor, Hannibal vagy Caesar, Platon vagy Lucretius, Euklides vagy Aristoteles újból életre kelne a tizenkilencedik században, föltételezhetjük-e, hogy a mai emberekhez képest inferioritást mutatnának? Vagy ha a klasszikus kor után bármily kort is veszünk, bár a legsötétebbet is vagy bármelyik előző kort, melyről bármit is tudunk, nem fogunk-e olyan embereket találni, kik a maguk kora viszonyaihoz és tudási fokához képest oly magasrendű szellemi képességet mutattak, mint korunk emberei? És a kevésbé előre haladt fajok közt nem találunk-e ma bármikor, ha figyelmünk rájuk irányul, oly embereket, kik a maguk helyzetében oly kiváló szellemi tulajdonságokat mutatnak, milyeneket civilizáció csak mutathat? A vasút föltalálása, amikor megtörtént, bizonyított-e nagyobb föltaláló képességet, mint a szekéré, amikor szekér még nem volt? Mi, a modern civilizáció részesei, magasan fölébe emelkedtünk azoknak, kik előttünk éltek és azoknak a kevésbbé haladt fajoknak, melyek kortársaink. De mert egy piramison állunk, nem vagyunk nagyobbak. Évszázadoknak értünk tett munkája nem abban áll, hogy termetünket növelte, hanem hogy oly építményt emelt, melyen megvethetjük lábunkat.

Hadd ismételjem : Nem azt akarom mondani, hogy minden ember képességei egyformák, vagy hogy az emberek szellemileg egyformák, mert hisz még testileg sem azok. Ama számtalan millió közt, kik jöttek és mentek e földön, soha talán kettő nem akadt, kik testileg vagy szellemileg pontosan egyenlők lettek volna. Azt sem akarom mondani, hogy ne lennének világosan jelezhető észbeli különbségek a fajok közt, mint ahogy testiek is vannak. Nem tagadom az átöröklés befolyását a szellemi sajátosságok átadásában oly módon és talán oly fokban, mint ahogy testi sajátságok adatnak át. Kerülhetünk oly viszonyok közé, melyek oly elnyomorítást eredményeznek, mint aminőt a laposfejű indiánok idéznek elő gyermekeik fejének összeszorítása által vagy a kínaiak leánygyermekeik lábának megkötése által. De valamint a laposfejű indiánok gyermekei továbbra is rendes alakú fejjel, a kínaiakéi pedig rendes alakú lábbal születnek, úgylátszik, a természet a rendes szellemi típushoz visszatér. Egy gyermek nem örökli inkább atyja tudását, mint annak üvegszemeit vagy műlábát, viszont a legtudatlanabb szülők gyermeke a tudomány előharcosa vagy a gondolkozás vezére lehet.

Azonban a bennünket érdeklő nagy tény ez : A másféle helyeken és másféle időkben társadalmakat alkotó emberek közti különbség, amit mi civilizációbeli különbségeknek nevezünk, nem egyénekben, hanem a társadalmakban rejlő különbségek ; nem, mint Herbert Spencer véli, az egyedek közti különbségekből erednek, hanem ama különbségekből, melyek azokból a viszonyokból származnak, melyek alatt ezek az egyedek a társadalomba kerülnek. Egyszóval, én a társadalmakat elválasztó különbségek magyarázatául ezt tartom : Minden társadalom, kicsiny vagy nagy, szükségképen a maga számára egy szövedéket sző tudásból, hitből, szokásból, nyelvből, ízlésből,

intézményekből és törvényekből. E szövedékben, melyet minden társadalom sző, (vagy inkább: e szövedékekben, mert a legegyszerűbbön fölüli társadalom kisebb társadalmakból alakul, melyek egymáson keresztül-kasul nőnek) találja magát az egyén születésekor és benne marad haláláig. Ez az a minta, mely szerint az elme fejlődik és tőle kapja bélyegét. Ily módon nőnek föl és maradnak fönn a szokások, vallások, előítéletek, ízlések és nyelvek. Ily módon öröklődik az ügyesség és halmozódik föl a tudás és az egyik kor fölfedezései így válnak a következő vagyonává és lépcsőfokává. Noha gyakran ez a haladás legkomolyabb akadálya, azonban ez teszi a haladást lehetővé. Ez tesz képessé korunkban minden iskolás gyereket, hogy a világegyetemről néhány óra alatt többet tanuljon, mint Ptolemaios tudott, ez emeli a legunalmasabb tudóst is magasan ama színvonal fölé, melyet a szellemóriás Aristoteles elért. Ez a fajra nézve az, ami az egyénre nézve az emlékezet. Csodás művészeteink, messzeható tudományunk, bámulatos találmányaink ezáltal lettek.

Az emberi haladás úgy megy előbbre, amint az egyik nemzedék előmenetele ily módon közös tulajdonául biztosíttatik a másiknak és kiindulási pontja lesz új előmeneteleknek.

III. FEJEZET.

Az emberi haladás törvénye.

Mi hát az emberi haladás törvénye, az a törvény, mely szerint a civilizáció halad?

Világosan és határozottan, nem pedig bizonytalan általánosságok vagy fölületes analógiák által kell megmagyaráznia, hogy noha az emberiség valószínü-

leg egyforma képességgel és egy időben kezdte meg útját, miért vannak most oly nagy különbségek a társadalmi fejlődésben. Számot kell adnia a civilizációk megakadásáról, hanyatlásáról és pusztulásáról; a civilizáció keletkezésére vonatkozó általános tényekről és arról a megkövesítő vagy elgyöngítő erőről, melyet a civilizáció haladása idáig mindig kifejtett. Úgy a visszaesésről, mint a haladásról számot kell adnia, továbbá az ázsiai és európai civilizációk általános jellegének különbségéről, az ókor és modern civilizációk különbségéről, a különféle haladási fokokról, melyekkel civilizációk előbbre mennek és a haladásban beálló szakadásokról, megindulásokról és megállásokról, melyek mint másodrendű fontosságú jelenségek oly szembetűnők. Ugyancsak meg kell mutatnia, hogy melyek a haladás lényeges föltételei és hogy miféle társadalmi viszonyok mozdítják elő és hátráltatják.

Ily törvényt fölfedezni nem nehéz. Csak néznünk kell, hogy meglássuk. Nem állítom, hogy tudományos pontossággal állapítom meg, csupán rámutatok.

A haladás ösztökélői az emberi természetben rejlő vágyak, az állati, szellemi és kölcsönható természetű szükségletek kielégítésének vágya, a lét, tudás és tevés vágya, melyek a végtelenségig soha ki nem elégíthetők, minthogy attól nőnek, amiből táplálkoznak.

Az ész az az eszköz, mely által az ember halad, mely minden haladást biztosít és új haladáshoz segít. Noha az ember gondolkozás által egy hüvelyknyivel sem növelheti termetét, azonban kiterjesztheti általa a világegyetemről való ismereteit és efölött való hatalma, amennyire eddig láthatjuk, végtelen. Az emberi élet rövidsége az egyén számára csak rövid haladást enged meg, azonban noha minden nemzedék csak keveset tehet, az egymást követők elődeik nyereségét

növelve, fokozatosan növelhetik az emberiség helyzetét, mint a korallállatok, melyek egyik nemzedéke a másik műve fölé építve, fokozatosan kiemelkednek a tenger fenekéről.

Az észbeli erő tehát a haladás mozgatója és az emberek az erre fordított szellemi erő arányában haladnak — ama szellemi erő arányában, melyet a tudás kiterjesztésére, a módszerek javítására és a társadalmi helyzet jobbítására fordítanak.

Az észbeli erő pedig meghatározott mennyiségű, azaz határa van annak a munkának, melyet az ember eszével végezhet, valamint annak, melyet testével végez; ennélfogva a haladásra fordítható észbeli erő csak annyi, amennyi a nemhaladó célokra szükséges erő után fönmarad.

E nemhaladó célok, melyekre az észbeli erő fordíttatik, föntartásra és összeütközésre oszthatók. Föntartás alatt nem csupán a létföntartást, hanem a társadalmi helyzet és a már elért előhaladás megtartását is értem. Összeütközés alatt nem csupán a hadviselést és az arra való előkészületet értem, hanem az észbeli erő fölhasználását egyfelől oly célból, hogy szükségletek mások rovására elégíttessenek ki, másfelől oly célból, hogy e támadás elháríttassék.

Hasonlítsuk a társadalmat egy hajóhoz. Ennek haladása nem a legénység erőkifejtésétől függ, hanem a hajó hajtására fordított erő kifejtésétől. Ezt minden oly erőkifejtés, melyet vízmerésre, egymás közti verekedésre vagy ellenkező irányokban való evezésre fordítanak, csökkenteni fogja.

Valamint elkülönített helyzetben az ember egész erejére van szükség, hogy létét föntartsa és észbeli ereje csak az embereknek egyesülése által szabadul föl, mely a munkamegosztást és mindazt a gazdaságosságot teszi lehetővé, mely a sokaság együttműködésével jár, az egyesülés a haladás első lényeges kel-

léke. A javulás csak akkor válik lehetővé, mikor az emberek békés egyesülésekben jönnek össze és minél nagyobb és szorosabb ez az egyesülés, annál nagyobb a javulás lehetősége. És minthogy az észbeli erőnek az összeütközésre való fordítása aszerint kisebb vagy nagyobb, amint az erkölcsi törvényt, mely mindenki számára jogegyenlőséget biztosít, figyelembe veszik vagy sem, az egyenlőség (vagy igazságosság) a haladás második lényeges kelléke.

Az egyenlőség alapján való társulás tehát a haladás törvénye. A társulás fölszabadítja a javításra fordítható észbeli erőt és az egyenlőség (vagy igazságosság vagy szabadság — mert e kifejezések itt ugyanazt jelentik, t. i. az erkölcsi törvény elismerését) megakadályozza ennek az erőnek haszontalan küzdelemre való fordítását.

Ez a haladás törvénye, mely megmagyaráz minden különbséget, minden előbbrejutást, minden megakadást és visszaesést. Az emberek aszerint hajlanak a haladásra, amint közelebb jutnak egymáshoz és egymásközti együttműködéssel növelik azt az észbeli erőt, mely a javításra fordítható, de amily arányban összeütközés támad, vagy a társulásból a viszonyok és a hatalom egyenlőtlensége, e haladási törekvés csökken, megakad és végül megfordul.

Adottnak tekintve ugyanazt a velünk született tehetséget, világos, hogy a társadalmi fejlődés gyorsabban vagy lassabban halad, megakad vagy visszafordul, a talált akadályok arányában. A javulásnak ezek az akadályai általában, a társadalomhoz viszonyítva, külsőkre és belsőkre oszlanak — az előbbi a civilizáció kezdetleges fokán hat nagyobb erővel, az utóbbi a későbbi fokokon válik fontosabbá.

Az ember társas lény. Nem szükséges megfogni és megszelídíteni, hogy rábírható legyen társaival együtt élni. Az a teljes gyámoltalanság, mellyel

világra jön és az a hosszú időszak, mely képességei kifejlődéséhez szükséges, a családi viszonyt teszik szükségessé, mely, mint megfigyelhejtük, a durvább népek közt szélesebb és erősebb kiterjedésű, mint a műveltebbek közt. Az első társadalmnak családok, melyek törzsekké terjednek, még továbbra is vérrokonságot tartva fönn és mikor már nagy nemzetekké váltak is, közös eredetre hivatkoznak.

Adottnak tekintve az ilyfajta lényeket, ily változatos fölületű és éghajlatú földre helyezve, világos, hogy még egyenlő képesség és egyenlő kiinduláspont mellett is a fejlődésnek igen különbözőnek kell lennie. A társulás első határa vagy akadálya fizikai természetű okok lesznek és minthogy ezek nagyon váltakoznak a hely szerint, megfelelő különbségek fognak a társadalmi haladásban is mutatkozni. A szaporodás gyorsasága és az a közelség, melybe e szaporodás az embereket hozza, a tudás e kezdetleges állapotában, amikor a megélhetés alapja főleg a természet önkéntes adományain nyugszik, nagyban függ az éghajlattól, talajtól és a fizikai alakulattól. Ahol sok állati táplálékra és meleg ruhára van szükség, ahol a föld szegénynek és soványnak látszik, ahol a trópikus erdők buja élete játszva győzi le a barbár nép gyönge erejét, ahol hegységek, sivatagok vagy tengerágak választják és szigetelik el egymástól az embereket, a társulás és a belőle fejlődő javulási képesség eleinte csak csekély utat tehet meg. Ellenben a meleg éghajlat gazdag síkságain, hol az emberi lét kevesebb erőkifejtéssel és sokkal kisebb területen tartható fönn, az emberek egymáshoz közelebb lehetnek és az észbeli erő, mely kezdettől a javításra fordítható, sokkal nagyobb. A civilizáció ennélfogva természetesen először a nagy völgyekben és fensíkokon keletkezik, hol legrégibb alkotásait találjuk.

Azonban e különbségek a természeti viszonyokban nem csupán a társadalmi fejlődésben okoznak közvetlenül különbségeket, hanem a társadalmi fejlődésben különbségeket okozva, az emberből magából is akadályt, azaz helyesebben tevékeny ellenőrt létesítenek a haladással szemben. Amint a családok és törzsek elkülönülnek egymástól, a társas érzés megszűnik köztük és különbségek támadnak nyelvben, hagyományban, vallásban, egyszóval az egész társadalmi szövevényben, melyet minden társadalom, nagy és kicsiny egyaránt sző. E különbségekkel együtt előítéletek keletkeznek, ellenségeskedések támadnak, az érintkezés könnyen ébreszt civakodást, a támadásból támadás ered és a jogtalanság bosszút szül.*

És így e különböző társadalmi csoportok közt Izmael érzése és Kain szelleme támad föl, a háború válik az állandó és látszólag természetes viszonya a társadalmak egymáshoz való viszonyának és az emberek ereje támadásban és védelemben merül ki,

* Hogy mily könnyen lesz a tudatlanságból megvetés és gyűlölet, hogy mily természetes minden szokás-, modor-, erkölcsbeli stb. különbséget az inferioritás bizonyítékául tekinteni azok részéről, kik tőlünk különböznek, azt mindenki láthatja a civilizált társadalomban, aki bármily tekintetben is emancipálta magát az előítélet alól és aki különböző osztályokkal érintkezik. Pl. a vallásban e himnusz szelleme érvényesül minden felekezetben:

»Inkább vagyok baptista, ki fénylő arccal jár
Mintsem hogy metodista, kire kárhozat vár.«

Mint az angol püspök mondta: »Ortodoxia az én doxiám és heterodoxia minden más doxia«, az általános irányzat pedig az, hogy az uralkodó vallás ortodoxiáin és heterodoxiáin kivüliek a pogányok vagy ateisták számába soroztassanak. Hasonló irány figyelhető meg az összes többi különbségre nézve is.

kölcsönös öldöklésben és vagyonpusztításban vagy háborús előkészületekben. Hogy az ily ellenségeskedés mily tartós, arról a civilizált világ védővámos tarifái és állandó hadseregei ma is bizonyságot tesznek, hogy pedig mily nehéz leküzdeni azt az eszmét, hogy idegentől lopni nem bűn, azt mutatja az a nehézség, mellyel a nemzetközi szerzői jogvédelem megteremtése jár. Csodálhatjuk-e a törzsek és klanok örökös ellenségeskedéseit? Csodálhatjuk-e, hogy mikor minden közösség egymástól el volt szigetelve, mikor mindegyik érintetlenül a másiktól, a maga külön társadalmi környezetének szövedékét szőtte, mely alól egy személy sem menekülhet ki, hogy a háború volt a szabály és a béke a kivétel? »Ép olyanok voltak, mint mi.«

Már pedig a háború a társulás tagadása. Az embereknek külön törzsekre oszlása a háborút növelve, megakadályozza a haladást, holott ahol nagy növekedés volt lehetséges, sok törzsreszakadás nélkül, a civilizáció a törzsi háború alóli mentesség előnyét nyeri el, mégha a társadalom mint egész, hadat is visel határain kívül. Igy tehát, ahol a természet az emberi társulás elé legkevesebb akadályt gördít, ott a háború akadályozó erejét valószínűleg legkevésbé érzik és a gazdag síkságokon, hol a civilizáció először kezdődik, nagy magasságot érhet el, míg a szétszórt törzsek még mindig barbárok. És így, ha kis, szétválasztott közösségek folytonos hadiállapotban vannak egymással, ami a haladást lehetetlenné teszi, a civilizáció felé tett első lépés egy hódító törzs vagy nemzet eljövetele, mely a kisebb közösségeket egy nagyba egyesíti, melyben a belső béke biztosítva van. Ahol e békés társulás ereje megtörik, akár külső támadás, akár belső egyenetlenség folytán, a haladás megszűnik és visszaesés áll be.

Azonban nemcsak a hódítás mozdította elő a tár-

sulást és a civilizácót, fölszabadítva az észbeli erőt a hadviselés szüksége alól. Ha az éghajlat, a talaj és a föld alakulatának különfélesége eleinte elválasztólag hatottak az emberiségre, viszont cserére is buzdítottak. És a kereskedelem, mely maga is a társulásnak vagy együttműködésnek egyik formája, nemcsak közvetlenül mozdítja elő a civilizációt, hanem oly érdekeket teremt, melyek ellenkeznek a háborúval és eloszlatja a tudatlanságot, mely termékeny anyja az előítéleteknek és ellenségeskedéseknek.

Ez igaz a vallásról is. Noha azok a formák, melyeket öltött és az ellenségeskedés, melyet keltett, gyakran választották el az embereket és eredményeztek háborút, viszont más ízben a társulás előmozdítására szolgált. A közös vallás, mint a görögök közt is, gyakran enyhítette a háborút és szolgált az egység alapjául, a kereszténységnek az európai barbárok fölötti diadalából pedig a modern civilizáció eredt. Ha a római birodalom szétomlásakor a keresztény egyház nem létezett volna, Európa, minden társulási köteléktől megfosztva, oly állapotba eshetett volna, mely nem állna sokkal az amerikai indiánoké fölött, avagy csak ázsiai bélyeggel kaphatta volna meg a civilizációt, a betörő hordák kardja által, melyeket erős hatalommá forrasztott össze egy vallás, mely Arábia sivatagjaiban keletkezve, az ismeretlen idők óta különálló törzseket egyesítette és onnan kiindulva közös hit kötelékébe hozta az emberi faj egy nagy részét.

Ha áttekintjük a világtörténelmet, azt látjuk tehát, hogy mindenütt civilizáció támad, ahol az emberek egymással társulnak, és mindenütt eltűnik a civilizáció, ahol a társulás fölbomlik. Igy a római kultúrát, mely Európában hódítások által terjedt el, mely belső békét teremtett, az északi népek be-

törései tették tönkre, melyek a társadalmat újból összefüggéstelen törmelékekké zúzták; az a haladás pedig, mely most folyik modern civilizációnkban, akkor kezdődött, amikor a hűbéri rendszer újból nagyobb közösségekbe kezdte hozni az embereket és Róma lelki szupremáciája e közösségeket ép oly közös viszonyba kezdte hozni, mint légiói hajdan. Amint a hűbéri kötelék nemzeti autonómiává nőtte ki magát és a kereszténység az erkölcsök finomodását mozdította elő és a tudást élesztette, melyet e sötét időkben ő őrzött meg: a békés egyesülés szálát fonta mindent átható szervezete által és a társulást szerzetesrendjei példája által tanította, úgy lett nagyobb haladás lehetővé, mely, minthogy egyre közelebbi társulásba és kooperációba léptek, egyre nagyobb erővel ment előbbre.

Azonban a civilizáció menetét sohasem fogjuk megérteni és ama különféle jelenségeket, melyeket története föltüntet, annak figyelembevétele nélkül, amit belső ellenállásnak vagy ellenerőnek neveznék, mely a haladó társadalom szívében keletkezik és mely egyedül magyarázhatja meg, hogy egy szépen meginduló civilizáció mint akadhat meg önmagától, vagy pusztítható el barbárok által.

Az észbeli erő, mely a társadalmi haladás mozgatója, társulás által szabadul föl, ami (talán így nevezhető helyesebben) integrálódás. A társadalom e folyamat által összetettebbé válik, tagjai egymástól függőbbekké lesznek. Foglalkozások és tevékenységek specializálódnak. A népesség vándorlás helyett letelepül. Ahelyett, hogy minden ember összes szükségleteit akarná kielégíteni, a különféle termelési és iparágak különválnak — egyik ember egyik dologban szerez ügyességet, a másik másikban. Igy van ez a tudománnyal is, mely egyre tágabb lesz, semhogy egy ember fölfoghatná és különféle részekre

oszlik, melyeket különféle egyének sajátítanak el és művelnek. Ugyanígy a vallási szertartások végzése az e célra magukat külön szentelő emberek kezébe jut, a rend föntartása, az igazságszolgáltatás, az adókivetés, a hadviselés stb. a szervezett kormányzat külön tevékenységeivé válnak. Röviden, hogy azt a nyelvet használjuk, mellyel Herbert Spencer határozta meg az evolúciót: a társadalom fejlődése, az őt kitevő egyénekhez viszonyítva, átmenet egy határozatlan, összefüggéstelen egyneműségből egy határozott, összefüggő különneműség felé. Minél alacsonyabb a társadalmi fejlettség foka, annál inkább hasonlít a társadalom a legalsóbbrendű állati szervezetekhez, melyek szervek vagy tagok nélküliek és melyekből egy tagot úgy lehet levágni, hogy az tovább él. Minél magasabb a társadalmi fejlettség foka, annál inkább hasonlít a társadalom ama magasabbrendű szervezetekhez, melyekben a tevékenység és képesség specializálva van és minden rész vitálisan függ a többitől.

Az integrálódás e folyamatát, a tevékenységek és képességek specializálódását, az emberi természetnek talán egyik legmélyebb törvénye folytán az egyenlőtlenségre való hajlam kiséri. Nem úgy gondolom, mintha az egyenlőtlenség a társadalmi fejlődésnek természetes eredménye volna, hanem, hogy a társadalmi fejlődésnek ez az állandó tendenciája, ha nem kisérik a társadalmi elrendezésben oly változások, melyek a fejlődés előidézte új helyzetben egyenlőséget biztosítanak. Azt akarom mondani, hogy a törvények, szokások és a politikai intézmények szövedékének az az állandó hajlandóságuk van, hogy túlszűkekké váljanak, amint a társadalom fejlődik. Azt akarom mondani, hogy az ember előhaladásában labirintbe lép, melyben ha előre tart, menthetetlenül eltéved és hogy csak a józan ész és az igaz-

ság tarthatják meg folytonosan a fölfelé vezető ösvényen.

Mert noha a fejlődést követő integrálódás fölszabadítja az észbeli erőt, hogy az a javításon dolgozzék, úgy a számbeli növekedéssel, mint a társadalmi szervezet bonyolultságának növekedésével együtt ellenerő lép fel, mely egyenlőtlenséget idéz elő, mely észbeli erőt emészt föl és a javításokat megakasztja.

Ha e törvény legnagyobb fokú kifejezését kinyomoznók, mely így a haladással együtt egy oly erőt szül, mely a haladást megakasztja, azt hiszem, ez sokkal mélyebb probléma megoldása felé vezetne, mint a világegyetem keletkezése, t. i. a gonosz keletkezésének problémája felé. Legyen szabad megelégednem annak kimutatásával, hogy a társadalom fejlődésével együtt a haladást megakasztó irányzat miként keletkezik.

Van az emberi természetben két oly sajátosság, melyet jó lesz emlékezetbe idézni. Az egyik a szokás ereje, az a törekvés, hogy a dolgokat továbbra is ugyanoly módon tegyük, a másik a szellemi és erkölcsi romlás. Az első hatása a társadalmi fejlődésben a szokások, erkölcsök, törvények és módszerek folytatása, amikor már rég elvesztették eredeti hasznosságukat, a másiké pedig az, hogy oly intézmények és gondolatok kialakulását engedi meg, melyek ellen az emberek rendes fölfogása ösztönszerüleg föllázad.

A társadalom növekedése és fejlődése pedig nemcsak mindenkit az összességtől függőbbé tesz és csökkenti az egyének befolyását, még saját helyzetükre nézve is, a társadalom befolyásához képest, hanem a társulás vagy integrálódás hatásaként egy oly kollektív erő keletkezik, mely különválasztható az egyéni erő összességétől. Analógiák (vagy talán

inkább ugyanegy törvény példái) mindenütt találhatók. Amint az állati szervezetek növekszenek bonyolultságukban, a részek élete és ereje fölött az összesített egésznek élete és ereje keletkezik, az akarattalan mozgásképességen kívül a tudatos mozgásképesség. Az embertömegek tettei és ösztönei, mint gyakran megfigyelték, különböznek azoktól, melyek hasonló viszonyok közt egyénieknek volnának nevezhetők. Egy ezred harcképessége nagyon különböző lehet az egyes katonákéitól. Azonban példákra nincs szükség. A földjáradék természetére és keletkezésére vonatkozó kutatásainkban kinyomoztuk ugyanazt a dolgot, melyre célzok. Ahol a népesség ritka, a földnek nincs értéke, az emberek csoportosulásával együtt támad és nő a földérték, mely világosan elválasztható valami az egyéni munka által termelt értéktől; oly érték ez, mely társulásból keletkezik, mely a társulással együtt nő és annak hanyatlásával együtt tűnik el. És ugyanez igaz az oly erőről is, mely más formában jelenik meg, mint az, mely vagyonilag fejezhető ki.

Amint a társadalom nő, az a hajlandóság, hogy az eddigi társadalmi elrendezés folytatódjék, a keletkezett kollektív hatalmat a társadalom egy részének kezébe törekszik juttatni és a társadalom haladásával keletkezett egyenlőtlen vagyon- és hatalommegoszlás nagyobb egyenlőtlenséget törekszik előidézni, mert hisz ez az igazságtalanság abból növekszik, amiből táplálkozik és az igazság eszméjét beszennyezi az igazságtalanság megszokott tűrése.

Ily módon a társadalom patriarchális szervezete könnyen válhatik örökös monarchiává, melyben a király földi isten, a néptömeg pedig szeszélyének rabszolgája. Természetes, hogy az atya legyen a család kormányozó feje és hogy halála után legidősebb fia,

mint a kis társadalom legöregebb és legtapasztaltabb tagja, kövesse őt a vezetésben. Azonban ezt a berendezést a család növekedésével együtt folytatni annyit tesz, mint egy külön irányba tenni át a hatalmat és az így áttett hatalom szükségkép tovább nő, amint a közös vagyon nagyobb lesz és a társadalom növekszik. A családfőből örökös király lesz, akit mások és önmaga mint felsőbb jogú lényt tekintenek. A közhatalomnak a magánhatalomhoz képest való növekedésével a király jutalmazó és büntető ereje együtt növekszik, amivel együtt nő az indíték hízelegni neki és félni tőle, míg végül, ha e folyamat háboríttatlan, a nemzet a trón lábánál csúszik és százezer ember dolgozik ötven évig, hogy egy magához hasonló halandó számára sírt készítsen.

Ugyanígy a vadak egy kis csoportjának harci vezére csak maguk közül való valaki, kit mint legbátrabbat és legkörültekintőbbet követnek. Mikor azonban nagy tömegek működnek együtt, a személyi kiválasztás nehezebbé válik, vakabb engedelmesség . lesz szükségessé és vihető keresztül és a hadviselés szükségéből, ha ez nagy mértékben folyik, abszolút hatalom támad.

És ilyen a funkciók különválása. Világos nyereség a termelőképességre nézve, ha a társadalmi fejlődés annyira ment, hogy ahelyett, hogy minden termelő harci célokra használtassék, rendszeres katonai erőt lehet kiképezni; ez azonban elkerülhetetlenül a hatalomnak egy katonai osztály avagy ennek vezetői kezében való összpontosítására vezet. A belső rend föntartása és a közmunkák végzése és kivált a vallás megtartása, hasonló módon külön osztályok kezeibe jut, melyek hajlandósága az, hogy ezek tevékenységét nagyítsák és hatalmát növeljék.

Azonban az egyenlőtlenség nagy oka a természeti egyedárúság, melyet a földtulajdon ad meg. Az em-

berek első fölfogása, mint látszik, mindig az, hogy a föld köztulajdon, azonban azok a kezdetleges berendezések, melyek által ez eleinte kifejezésre jut, mint évenkénti fölosztás vagy közös művelés, csak a fejlődés alacsony fokával egyeztethetők össze. A tulajdon eszméje, mely az ember termelte dolgokra vonatkozólag természetesen támad, könnyen terjed át a földre is és egy oly intézmény, mely amikor a népesség ritka, a művelő és használó számára csupán a munkáját megillető jutalmat adja meg, amikor végül a népesség sűrü lesz és a földjáradék emelkedik, abban nyilvánul, hogy megfosztja a termelőt munkabérétől. Sőt mi több, a földjáradéknak közcélra való fordítása helyett, mely az egyedüli módja annak, hogy a földet magasabb fejlettség állapotában köztulajdonban lehessen tartani akkor, amikor a politikai és vallási hatalom egy osztály kezébe jut, ennek az osztálynak földtulajdonossága következik, a társadalom többi tagjai pedig puszta bérlőkké válnak. És a háborúk és hódítások, melyek a politikai hatalom összpontosítását és a rabszolgaság létesítését mozdítják elő, természetszerűleg ott, hol a társadalmi fejlődés a földnek értéket adott, a föld tulajdonná tételével végződnek. Egy uralkodó osztály, mely saját kezében egyesíti a hatalmat, hasonlóan fogja csakhamar a földtulajdont is egyesíteni. Nekik fog jutni a meghódított föld nagy része, melyet az előbbi tulajdonosok mint bérlők vagy jobbágyok fognak művelni és a közös föld, mely a társadalmi fejlődés természetes menetében egy darabig minden országban megmarad (ily állapotban hagyja a falusi gazdálkodás kezdetleges rendszere a legelőt és erdőt), gyorsan magánkézbe kerül, amint ezt modern példákban látjuk. És ha az egyenlőtlenség egyszer gyökeret ver, a földtulajdon koncentrálása a fejlődéssel együtt halad.

Csupán azt az egyetemes tényt törekszem megállapítani, hogy a társadalmi fejlődés haladásával az egyenlőtlenség is megveti lábát, nem pedig arra a különleges következményekre akarok rámutatni, melyeknek szükségképen változniok kell a viszonyok különfélesége szerint. Azonban ez a főtény megmagyarázza a megmerevedés és visszaesés jelenségeit. Az embereknek a társadalomban való integrálódása által nyert hatalom és vagyon egyenlőtlen megoszlása megakasztja és végül ledönti azt az erőt, mely a javulásokat és a társadalmi haladást előidézi. Egyrészt a társadalomban a tömeg kénytelen észbeli erejét a puszta létföntartásra fordítani, másrészt az észbeli erő arra szolgál, hogy az egyenlőtlenség rendszerét föntartsa és intenzívebbé tegye fényűzés, pazarlás és háború által. Egy oly társadalom, mely uralkodó és leigázott, nagyon gazdag és nagyon szegény osztályra oszlik, lehet, hogy »úgy épít mint az óriások és oly finoman, mint az aranyművesek«, azonban ezek kegyetlen gőg és üres hiuság avagy egy oly vallás emlékművei lesznek, mely az embert fölemelő eszköz helyett egy azt elnyomó eszközzé vált. A föltalálás egyideig folytatódhatik, azonban csupán a fényűzés mesterkéltségeinek föltalálására irányul, nem pedig a fáradság enyhítésére és a termelés fokozására. Meglehet, hogy a templomok szentélyeiben vagy az udvari orvosok szobáiban még mindig kutatják a tudományt, azonban titkos dologként fogják rejtegetni, ha pedig elő mer jönni, hogy a tömeg szellemét emelje vagy életét vidítsa, veszélyes újításként fogják eltiporni. Mert az egyenlőtlenség, amint csökkenteni igyekszik a haladásnak szentelt észbeli erőt, ép úgy törekszik az embert e haladás ellenségévé tenni. Hogy mily erős a régi rendhez való ragaszkodás hajlama az oly osztályokban, melyeket tudatlanságban tartanak azáltal, hogy

a puszta megélhetésért kényszerítik őket dolgozni, sokkal ismertebb, semhogy példákra szorulna; viszont azoknak az osztályoknak konzervativizmusa, melyeknek a fönnálló társadalmi rend külön kiváltságokat ad, hasonlóan világos. Az újításnak való ellenállás, még ha az javítás is, minden külön szervezetben megfigyelhető: vallásban, jogban, gyógyításban, tudományban, céheknél és pedig annál intenzívebben, minél zártabb a szervezet. Egy zárt testület mindig ösztönszerűleg idegenkedik az újítástól és újítóktól, ami csak kifejezése annak az ösztönszerű félelemnek, hogy a változás leronthatja azokat a korlátokat, melyek a tömegtől elkerítik és ezáltal hatalmától foszthatják meg; így tehát mindig gondosan törekszik megőrizni külön tudását vagy ügyességét.

Így követi a megmerevedés a haladást. Az egyenlőtlenség előrenyomulása a haladást szükségkép megakasztja és amikor továbbra is föntartja magát vagy sikertelen ellenhatást provokál, még a föntartásra szükséges észbeli erőt is fölhasználja és visszaesés áll be.

Ezek az elvek teszik a civilizáció történetét érthetővé.

Ahol az éghajlat, a talaj és a fizikai alakulat legkevésbé választotta el az embereket, mikor szaporodtak és ahol ennélfogva az első civilizáció keletkezett, a haladás belső akadályai természetesen rendszeresebben és alaposabban fejlődhedtek ki, mint amikor kis társadalmak, melyekben az elkülönülés különféleséget fejlesztett ki, jöttek egymással kapcsolatba. Úgy gondolom, ez adja a későbbi európai civilizációkhoz viszonyítva a régebbi civilizációk általános jellemét. Ily egyöntetű közösségek, melyek kezdettől fogva a különféle szokások, törvények, vallások stb. közti összekoccanások nélkül fejlőd-

nének, sokkal nagyobb egyformaságot mutatnának. Az összpontosító és konzerváló erők, úgyszólván, egy irányba húznák. Vetélkedő vezérek nem ellensúlyoznák egymást, sem a hitek különfélesége nem tartaná a papi befolyást sakkban. A politikai és vallási hatalom, vagyon és tudás ugyanegy pontban futna össze. Azok az okok, melyek az örökös királyt és papot hozták létre, az örökös iparost és munkást is megteremtenék és a társadalmat kasztokra osztanák. Az az erő, melyet a társulás szabadított föl a haladás céljára, így elpazaroltatnék és a további haladás elé fokozatosan gátak emelkednének. A tömeg fölös energiáját templomok, paloták és gúlák emelésére fordítanák, az uralkodók gőgjének szolgálására és fényűzésének dédelgetésére és ha a javításra vonatkozó bárminemű hajlam is mutatkoznék a vagyonos osztályban, ezt egyszerre megakasztaná az ujítástól való félelem. Az ilyként fejlődő társadalom végre is oly konzervativizmusban akadna el, mely semmiféle további haladást meg nem engedne.

Hogy a teljes megmerevedésnek ez az állapota meddig tart, az külső okoktól látszik függni, mert a társadalmi környezet vaskötelékei elnyomják úgy a bontó erőket, mint a javítást. Az ily társadalom igen könnyen hódítható meg, mert a nép tömege megszokta a reménytelen munkában töltött életben való megnyugvást. Ha a hódítók csupán az uralkodó osztály helyét foglalják el, mint a hikszoszok Egyiptomban és a tatárok Kinában, minden úgy folyik tovább, mint azelőtt. Ha pusztítanak és rombolnak, a paloták és templomok dicsősége csak romokban marad meg, a népesség megritkul és a tudomány és művészet elvész.

Az európai civilizáció jellegében különbözik az egyiptomi tipustól, mert nem egy egyöntetű néptár-

sulásából ered, mely kezdettől fogva, vagy legalább sokáig ugyanoly viszonyok közt fejlődött, hanem oly népek társulásából, melyek az elkülönülésben megkülönböztető társadalmi jellemvonásokat szereztek és melyeknek kisebb szervezetei megakadályozták a hatalomnak és vagyonnak egy helyre való összpontosítását. A görög félsziget fizikai alakulata olyan, hogy az embereket azonnal számos kis társadalomra osztja. Mikor e kis köztársaságok és névleges királyságok nem pazarolták el többé erejüket háborúkban és a kereskedelem békés együttműködése kiterjedt, a civilizáció világa kigyúlt. A társulás elve sohasem volt Görögországban eléggé erős, hogy az egymásközti harcot megszüntesse és mikor ez hódítás által véget ért, az egyenlőtlenségre való hajlam, mely ellen görög bölcsek és államférfiak különféle módon harcoltak, létrehozta eredményeit és a görög bátorság, művészet és irodalom a mult emlékeivé váltak. Ugyanígy a római civilizáció keletkezésében és terjedésében, hanyatlásában és bukásában e két elvnek, a társulásnak és az egyenlőségnek működése látható, melyek egyesüléséből támad a haladás.

A római hatalom, mely Itália független parasztjainak és szabad polgárainak társulásából keletkezett és új erőt nyerve a hódításokból, melyek ellenséges nemzeteket közös viszonyba hoztak egymással, a világot békére bírta. Azonban az egyenlőtlenségre való hajlam, mely eleitől fogva akadályozta a haladást, a római civilizáció terjedésével együtt nőtt. A római civilizáció nem merevedett meg, mint az egyöntetű civilizáció, hol a szokás és babona, mely a népet leigázta, talán meg is védte vagy legalább is békét tartott fönn az uralkodók és a nép közt; a római kultúra megromlott, hanyatlott és megbukott. Már rég, mielőtt a gótok vagy vandalok áttörték a

légiók láncát, sőt mikor határai terjedőben voltak, Róma halott volt szívében. A nagybirtok tette tönkre Itáliát. Az egyenlőtlenség elsorvasztotta a római világ erejét és elpusztította életképességét. A kormányzás önkényuralom lett, melyet még a gyilkosság sem mérsékelhetett, a hazafiság szolgalelküséggé vált, a legundokabb vétkek mutatkoztak nyilvánosan, az irodalom gyerekessé vált, a tudomány feledésbe ment, vidékek mentek tönkre háború nélkül — az egyenlőtlenség mindenütt politikai, szellemi, erkölcsi és anyagi pusztulást okozott. Az a barbárság, mely Rómát fölforgatta, belülről jött, nem kívülről. Szükségszerű eredménye volt annak a rendszernek, mely rabszolgákat és bérlőket tett a szabad itáliai parasztok helyébe és a provinciákat a szenátuszi családok birtokaivá változtatta.

A modern civilizáció fölsőbbségét annak köszönheti, hogy itt a társulás növekedése együttjárt az egyenlőség növekvésével. Két nagy oka volt ennek: a központi hatalomnak megszámlálhatatlan kis központra való szakadása az északi nemzetek beáramlása által és a kereszténység befolyása. Az előbbi nélkül a megmerevedés és lassú hanyatlás következett volna be, mint a keletrómai birodalomban, hol az egyház és állam egybeolvadt és a külhatalom elvesztése nem jelentette a belső zsarnokság enyhülését. A másik nélkül pedig barbárság következett volna be, a társulás vagy javulás elve nélkül. A kis főnökök és hűbérurak, kik mindenütt helyi önállóságra tettek szert, sakkban tartották egymást. Az olasz városok visszaszerezték régi szabadságukat, szabad városok alakultak, faluközösségek vertek gyökeret és a jobbágyok jogot szereztek arra a földre, melyet műveltek. Az egyenlőség germán eszméjének kovásza áthatotta a társadalom rendezetlen és összefüggéstelen szövevényét. És noha a társadalom meg-

számlálhatatlan külön töredékre oszlott, a szorosabb társulás eszméje mindenkor megvolt — a világhirű dalom emlékében élt és az egyetemes egyház jog-címében.

Noha a kereszténység elferdíttetett és megromlott egy rothadó civilizáción való átszűrődése közben, noha pogány istenek kerültek panteonába, pogány formák szertartásaiba és pogány eszmék hitébe, az emberi egyenlőség alapvető eszméje sohasem ment teljesen tönkre. És két, a kezdődő civilizációra nézve rendkivüli jelentőségű dolog történt: a pápaság és a papi nőtlenség kialakulása. Az előbbi megakadályozta, hogy az egyházi hatalom egy irányban központosuljon a világival, az utóbbi pedig megakadályozta egy papi kaszt kialakulását, oly időben, mikor minden hatalom az örökölhetőség formája felé törekedett.

A rabszolgaság eltörlésére vonatkozó erőfeszítésében, az istenbékében, szerzetesrendjeiben, a nemzeteket egyesítő zsinataiban és ediktumaiban, melyek a politikai határokra nem voltak tekintettel, szerény eredetű kezeiben, melyekbe oly jelvényt adott, hogy előtte még a leggőgösebbek is térdre estek, püspökjeiben, kik fölszentelés által a legfőbb nemesekkel lettek egyenrangúakká, az ő »szolgák szolgái«-ban, mert ez volt hivatalos címe, kik egy egyszerű halász gyűrüje erejénél fogva azt a jogot követelték, hogy nemzetek közt döntsenek és kiknek kengyelvasát királyok tartották, az egyház mindenek dacára a társulás előmozdítója, az emberek természetes egyenlőségének volt tanubizonysága és az egyház maga táplálta azt a szellemet, mely, mikor a társulást és emancipálást illető korai műve csaknem el volt végezve — amikor az általa szőtt kötelék elég erős lett és az általa megőrzött tudást átadta a világnak — széttörte azokat a láncokat, melyekkel bilincsbe

akarta verni az emberi elmét és mely Európa egy nagy részében szétszakította szervezetét.

Az európai civilizáció keletkezése és fejlődése sokkal nagyobb tárgy, semhogy megfelelő szemléletbe és viszonylatba volna hozható néhány oldalon; azonban minden részletében és főbb vonásaiban azt az igazságot bizonyítja, hogy a haladás aszerint halad, amint a társadalom szorosabb társulás és nagyobb egyenlőség felé törekszik. A civilizáció együttműködés. Egyesülés és szabadság a tényezői. A társulás nagy kiterjedése — nemcsak a nagyobb és népesebb közösségek keletkezése, hanem a kereskedelem növekvése és a csere sokfélesége, melyek minden közösséget szorosabban fűznek egymáshoz, sőt még a távoli közösségeket is összekötik, a nemzetközi és városi jog fejlődése, az élet- és vagyonbiztonság, az egyéni szabadság és a demokratikus kormányzat felé haladás — szóval az élet, szabadság és boldogság utáni törekvés egyenlő jogainak elismerése felé való haladás — ezek teszik modern civilizációnkat nagyobbá, emelkedettebbé, mint minden ezelőttit. Ezek szabadították föl az észbeli erőt, ezek lebbentették föl a tudatlanság fátyolát, mely a földgömb legnagyobb részét kivonta az emberek tudása alól, ezek mérték a keringő szférákat és mutatták meg egy csepp víz mozgó, nyüzsgő életét, tárták föl a természet titkainak előszobáit és olvasták el a rég eltemetett mult titkait, ezek igázták le szolgálatunkra a természet erőit, melyek mellett az ember ereje eltörpül és növelték ezernyi nagy találmánnyal a termelőképességet.

Ama fatalizmus szellemében, mely, mint említettem, áthatja mai irodalmunkat, divat még a háborúról és rabszolgaságról is, mint az emberi haladás eszközeiről beszélni. Azonban a háború, mely a társulás ellentéte, csak úgy segítheti a haladást, ha a

további háborút megakadályozza vagy oly társadalmi korlátokat dönt le, melyek önmagukban is passzív háboruk.

Ami a rabszolgaságot illeti, nem láthatom át, mint mozdíthatta volna elő a szabadság létesítését, a szabadság pedig, az egyenlőség szinonimája, a legkezdetlegesebb állapottól kezdve, mely csak elképzelhető, a haladás ösztönzője és föltétele. Auguste Comte gondolata, hogy a rabszolgaság az emberevést döntötte meg, ép oly kalandos, mint Elia humoros fölfogása arról, hogy az emberiség mely módon szerette meg a sertéssültet. Föltételezi, hogy egy oly hajlandóság, melyet seholsem láttak emberben kifejlődve, hacsaknem mint a legtermészetellenesebb viszonyok: a legszörnyűbb szükség vagy a legállatibb babona* következményét, eredeti ösztön és hogy az ember, ki még legalacsonyabb fokán is a legfejlettebb állat, oly ösztönnel bír, aminőt még a nemesebb állatok sem mutatnak. Ugyanez áll arra a fölfogásra nézve is, hogy a rabszolgaság adta meg a civilizáció lehetőségét, a rabszolgatulajdonosoknak időt engedve a maguk művelésére.

A rabszolgaság sohasem mozdította és mozdíthatta elő a haladást. Akár egy gazdából és egy rabszolgából, akár ezer gazdából és millió rabszolgából álljon egy társadalom, a rabszolgaság szükségképen emberi erő pazarlását jelenti, mert a rabszolgamunka nemcsak kevésbé termékeny, mint a szabad emberé, hanem a gazdák ereje is elpazaroltatik a rabszolgák

* A Sandwich-szigetek lakói jó főnökeik iránti tiszteletből ették meg azok testét. Rossz és zsarnok főnökökhöz nem nyúltak. A new zealandieknek az a fölfogásuk volt, hogy ellenségeiket megéve, azok ereje és bátorsága is rájuk száll. És úgy látszik, ez volt a hadifoglyok megevésének általános eredete.

tartására és őrzésére és így el van vonva abból az irányból, amerre az igazi javulás van. A rabszolgaság elejétől végig megakadályozta és megakasztotta a haladást, mint az emberek egyenlőségének minden más tagadása. Amily fontos szerepet játszik a rabszolgaság a társadalmi szervezetben, oly arányban szűnik meg a haladás. Hogy az ókorban a rabszolgaság oly egyetemes volt, ez az oka kétségkívül annak, hogy a szellemi tevékenység, mely úgy kicsiszolta az irodalmat és finommá tette a művészetet, miért nem jött rá egyikére sem azoknak a nagy fölfedezéseknek és találmányoknak, melyek úgy megkülönböztetik a modern civilizációt. Egy rabszolgatartó nép sem volt föltaláló. Egy rabszolgatartó államban a felsőbb osztály fényűző és csiszolt lehet, de sohasem föltaláló. Ami a munkást lealázza és munkája gyümölcsétől megfosztja; a föltalálás szellemét is megfojtja és még azt is megtiltja, hogy találmányok és fölfedezések kihasználtassanak. Csak a szabadságnak van meg az a varázsszava, mely fölidézi azokat a szellemeket, melyeknek hatalmában vannak a föld kincsei és a lég láthatatlan erői.

Mi az emberi haladás törvénye, ha nem az erkölcsi törvény? Amennyiben a társadalmi elrendezés az igazságot mozdítja elő, amennyiben a jogegyenlőséget ember és ember közt elismeri, amennyiben teljes szabadságot biztosít mindenki számára, melyet csak mindenki másnak egyenlő szabadsága korlátoz, annyiban kell a civilizációnak is haladnia. Amennyiben ezeket el nem éri, annyiban kell a civilizációnak is megakadnia és visszaesnie. A közgazdaságtan és társadalomtan nem taníthat olyasmit, ami nem foglaltatik benne azokban az egyszerű igazságokban, melyeket Ő tanított a szegény halászoknak és zsidó parasztoknak, kit ezernyolcszáz év előtt feszítettek keresztre — azok az egyszerű igazságok, melyek,

úgy látszik, az önzés leple és a babonák ferdítései mögött alapja minden vallásnak, mely valaha is kifejezni törekedett az ember lelki sóvárgását.

IV. FEJEZET.

Hogyan indulhat a modern civilizáció hanyatlásnak.

Az a következtetés, melyhez így jutottunk, teljesen egyezik előbbi következtetéseinkkel.

Az emberi haladás törvényének figyelembevétele nemcsak hogy a közgazdaságtan törvényeit egy magasabbrendű törvény hatáskörébe vonja, talán az általunk fölfogható legmagasabb törvény hatáskörébe, hanem azt is igazolja, hogy a földnek oly módon való köztulajdonná tétele, mint azt javasoltam, óriási erőt adna a civilizációnak, holott az ettől való vonakodásból visszaesés következik. A mienkéhez hasonló civilizációnak vagy haladnia kell vagy visszaesnie, meg nem állhat. Nem olyan, mint az egyöntetű civilizációk, mint a Nilus völgyi, mely az embereket helyük szerint alakította és úgy beleillesztette őket oda, mint a téglákat a piramisba. Sokkal inkább hasonlít ahoz a civilizációhoz, melynek keletkezése és bukása történelmi időbe esik és melyből kialakult.

Most általában gúnyolódni szokás minden oly következtetésen, mely szerint nem haladunk minden tekintetben és korunk szelleme olyan, mint az a rendelet, melyet egy hízelgő miniszter ajánlott a kínai császárnak, ki elégette a régi könyveket, »hogy akik Si-ről és Su-ról egyszerre beszélnek, ölessenek meg, hogy akik a multról úgy mernek beszélni, hogy

ezáltal a jelent gáncsolják, rokonaikkal együtt ölessenek meg«.

Pedig világos, hogy ép úgy voltak hanyatlási időszakok, mint haladásiak és világos továbbá, hogy a hanyatlás e korait eleinte nem ismerték föl általában. Meggondolatlan ember lett volna, aki akkor, mikor Augustus a tégla Rómából márvány Rómát csinált, mikor a gazdagság szaporodott és a fény nőtt, mikor győztes légiók terjesztették a határt, az erkölcsök finomodtak, a nyelv kicsiszolódott és az irodalom fénykorát kezdte elérni, azt mondta volna, hogy Róma hanyatlani kezdett. Pedig így volt.

És bárki is vizsgálja, látni fogja, hogy noha civilizációnk látszólag gyorsabban halad, mint valaha, ugyanaz az ok működik, mely a római haladását hanyatlássá változtatta.

Minden eddigi civilizációt a vagyon és hatalom egyenlőtlen megoszlására irányuló hajlam tett tönkre. Ugyanez a hajlam fokozott erővel figyelhető meg mai civilizációnkban, mely minden haladó államban mutatkozik és pedig annál nagyobb erővel, minél haladóbb az állam. Állandóan az az irányzat mutatkozik, hogy a munkabér és kamat csökkenjen, hogy a földjáradék nőjön, hogy a gazdag sokkal gazdagabb, a szegény gyámoltalanabb és reménytelen legyen, a középosztály pedig elsöpörtessék.

Ennek okát kifürkésztem. Kimutattam, hogy ennek oka mily egyszerű eszközökkel oszlatható el. Most arra kívánok rámutatni, hogy, ha ez nem történik meg, *mint* kell a haladásnak hanyatlássá válnia és a modern civilizációnak barbársággá változnia, amint ez az eddigi összes civilizációkkal történt. Érdemes rámutatni arra, hogy ez *mint* történhetik meg, minthogy sokan, képtelenek lévén megérteni, hogy a haladás mint válhatik hanyatlássá, ilyesmit lehetetlennek tartanak. Pl. Gibbon

azt hitte, hogy a modern civilizáció sohasem pusztítható el, minthogy nem maradtak barbárok és általános fölfogás, hogy a nyomtatás föltalálása a könyvek oly nagymérvű sokszorosítása által megakadályozta annak lehetőségét, hogy a tudomány elvesszen.

A társadalmi haladás föltételei, mint megállapítottuk, a társulás és egyenlőség. A modern fejlődés egyetemes irányzata, amióta először láthatjuk a civilizáció pirkadását ama sötétség után, mely a nyugati birodalom bukását követte, a politikai és jogi egyenlőség, a rabszolgaság eltörlése, a rendek kiváltságainak megszüntetése, az örökölhető kiváltságok hatályon kívül helyezése, az önkényuralomnak a parlamenti kormányzattal való fölcserélése, vallási ügyekben a magánmeggyőződés, a magas- és alacsonyrangú, a szegény és gazdag számára egyenlőbb személy- és vagyonbiztonság, több költözési és foglalkozási, szólás- és sajtószabadság felé irányult. A modern civilizáció története az ily irányban való haladás története, a személyi, politikai és vallási szabadság küzdelmeinek és diadalainak története. És az egyetemes törvényt az a tény mutatja, hogy amily mértékben ez az irány érvényesült, úgy haladt a civilizáció és oly mértékben akadt meg, amily mértékben elnyomták vagy visszaszorították ezt az irányt.

Ez az irány az amerikai köztársaságban érte el teljes kifejezését, hol a politikai és törvényes jogok teljesen egyenlők és a hivatali váltógazdaság folytán még a bürokrácia kifejlődése is megakadályoztatott, hol minden vallásos hit vagy hitetlenség egyenlő alapon áll, hol minden fiú remélheti, hogy elnök lesz, mindenkinek egyenlő beleszólása van a közügyekbe és minden hivatalnok közvetve vagy közvetlenül rövid hivatali idejére nézve a nép szavaza-

tától függ. Ennek az iránynak még néhány diadalt kell aratnia Angliában a szavazat kiterjesztése és a királyság, arisztokrácia és főpapság nyomainak elsöprése által, viszont oly országokban, mint Német- és Oroszországban, hol az isteni jog még jóval több jogi fikciónál, még jókora utat kell megtennie. Azonban ez az uralkodó irány és hogy Európa mikor lesz teljesen köztársasági, csupán idő vagy inkább véletlen dolga. Az Egyesült Államok tehát e tekintetben a nagy nemzetek közül a leghaladottabbak abban az irányban, melyben mind haladnak és ép az Egyesült Államokban látjuk, hogy ez a személyes és politikai szabadság felé való irány maga mennyit tehet.

A politikai egyenlőség irányzatának első következménye a vagyon és hatalom egyenlőbb megoszlása volt, mert míg a népesség viszonylag ritka, a vagyonmegoszlás egyenlősége főként a személyi jog egyenlőtlenségének következménye és csupán az anyagi haladás folytatódásával jelenik meg nyomatékosan az egyenlőtlenség felé való irány, mely a föld magántulajdonná válásának következménye. Most azonban nyilvánvaló, hogy a teljes politikai egyenlőség egymagában nem akadályozza meg a magán földtulajdonnal járó egyenlőtlenség felé való irányt, továbbá világos, hogy a politikai egyenlőségnek, ha ez az egyenlőtlen vagyon-megoszlás növekvő tendenciájával jár együtt, végül a szervezett zsarnokság deszpotizmusát vagy az anarchia még rosszabb deszpotizmusát kell eredményeznie.

Hogy a köztársaság a legalávalóbb és legbrutálisabb kényuralommá váljék, nem szükséges alakilag megváltoztatni alkotmányát vagy eltörölni a választásokat. Századok teltek el Caesar óta, mielőtt a római világ abszolút ura névleg más jogcímen uralkodott

volna, mint a szenátus tekintélye által, mely reszketett előtte.

Azonban a forma semmi, ha a lényeg eltűnt és a népies uralom formái azok, melyekből a szabadság lényege a legkönnyebben tűnhetik el. A szélsőségek találkoznak és egy általános szavazati jogon és elméleti egyenlőségen alapuló kormány oly körülmények közt, melyek a változást kikényszerítik, igen könnyen válhatik kényuralommá. Mert itt a kényuralom a nép nevében és hatalma által haladhat. Ha a hatalom egyetlen forrása biztosítva van, minden meg van nyerve. Nincs oly jogtalan osztály, melyre appellálni lehetne, sem oly kiváltságos rendek, melyek saját jogaikat védve, valamennyiét védhetik. Egy bástya sem marad, mely az áradatnak ellenállna, sem oly kiválóság, mely föléje emelkednék. Az ország bárói, kiket mitrás érsek vezetett, törték meg a Plantagenet-et a magna chartával, a középosztály törte meg a Stuartok dölyfét, azonban a tisztán pénzarisztokrácia sohasem fog küzdeni, míg azt remélheti, hogy megvesztegeti a zsarnokot.

És ha a viszonyok egyenlőtlensége növekszik, az általános választójog könnyűvé teheti a hatalom forrásának megnyerését, mert a hatalomnak annál nagyobb része van azok kezében, kiknek nincs közvetlen érdekük a kormányzásban, kik az inségtől kínozva és a szegénységtől elaljasítva, készek szavazatukat a legtöbbet igérőnek eladni vagy a leglármásabb demagógot követni, vagy kik a szenvedéstől elkeserítve egy elvetemült és zsarnoki kormányt oly elégtétellel néznének, aminőt képzelhetjük, hogy Róma proletárjai és rabszolgái éreztek, amikor Caligulát vagy Nerót látták dühöngni a gazdag patriciusok közt. Ha adva van egy köztársasági kormányformájú állam, melyben az egyik osztály túl gazdag, hogy a fényűzéstől megfosztható legyen,

bármint is intéztessenek a közügyek, a másik pedig oly szegény, hogy néhány dollár a választáskor többnek fog látszani előtte, mint bármiféle elvont szempont, hol a kevesek dúskálnak a vagyonban, a tömeg pedig forr az elégületlenségtől a dolgok oly állapota miatt, melynek orvoslási módját nem ismeri, a hatalomnak ama kufárok kezébe kell jutnia, kik azt úgy veszik és adják, mint a római bíbort a pretoriánusok árúsították, vagy oly demagógok kezébe, kik a hatalmat magukhoz ragadják és tartják egyideig, hogy aztán még hitványabb demagógoknak engedjék át helyüket.

Ahol bármiféle egyenlő vagyonmegoszlás van — azaz, ahol általános a hazafiság, erény és értelem —, ott minél demokratikusabb a kormányzás, annál jobb; ellenben ahol durva egyenlőtlenség van a vagyonmegoszlásban, ott minél demokratikusabb a kormányzás, annál rosszabb lesz, mert noha a romlott demokrácia nem rosszabb önmagában véve, mint a romlott autokrácia, hatása a nemzeti jellemre rosszabb. Szavazati jogot adni a csavargóknak, közjótékonyságra szorulóknak, olyanoknak, kikre a munka jótétemény, kiknek koldulniok, lopniok vagy éhenhalniok kell, ez a pusztulás fölidézését jelenti. A közhatalmat azok kezébe adni, kiket a szegénység elkeserített és lealázott, annyi, mint a rókák farkára égő fáklyát kötni és azokat érett búza közé szabadítani, mint Sámson szemeit kiszúrni és karjait a nemzeti élet oszlopához láncolni.

Még az örökös utódlás vagy a sorsolás (amint az némely ókori köztársaságban volt) is hatalomra juttathatja néha a bölcset és igazságost, azonban egy korrupt demokráciában az irányzat mindig az, hogy a hatalom a legrosszabbnak jusson. A tisztességet és hazafiságot mérlegelik és a lelkiismeretlenségnek jut a siker. A legjobb a fenék felé törekszik, a leg-

rosszabb pedig a fölszínen úszik és a silányt csak a silányabb szorítja ki. Minthogy a nemzeti jellem fokozatosan azokat a tulajdonságokat teszi magáévá, melyek a hatalmat és ennélfogva a tiszteletet nyerik el, a közvéleménynek az az elerkölcstelenedése van folyamatban, mely, mint a történelem hosszú panorámájában láthatjuk, újból és újból a szabad fajokat rabszolgák fajaivá változtatja át.

Mint a mult században Angliában, mikor a parlament csupán az arisztokrácia zárt testülete volt, egy a tömegtől világosan elkerített korrupt oligarchia a nemzeti jellemre való minden következmény nélkül létezett, mert ily esetben a hatalom a tömeg szemében nem a korrupcióval jár együtt. Ahol azonban nincsenek örökölhető kitüntetések és látható, hogy az emberek rendszerint korrupt tulajdonságok által emelkednek a legalacsonyabb helyekről vagyonhoz és hatalomhoz, az ily tulajdonságok tűrése végül csakhamar csodálássá válik. A korrupt demokratikus kormányzatnak végül korrumpálnia kell a népet és ha a nép korrupt lesz, többé újjáéledés nincs. Az élet kihalt, csupán hulla marad meg és a sors szántóvasának csupán az marad hátra, hogy eltemesse látásunk elől.

Már pedig a népies kormányzás átalakulása a leghitványabb és leglealázóbb deszpotizmussá, aminek az egyenlőtlen vagyonmegoszlásból szükségképp kell következnie, nem a távol jövő kérdése. Már megkezdődött az Egyesült Államokban és gyorsan terjed szemünk láttára. Hogy törvényhozó testületeink színvonala állandóan sülyed, hogy a legtehetségesebbek és legjellemesebbek kénytelenek távoltartani magukat a politikától és hogy a kijárás ügyessége többet számít, mint az államférfi hírneve, hogy a szavazás közönyösebben folyik és a pénz hatalma növekszik, hogy nehezebb a népet a reformok szük-

ségének tudatára ébreszteni és még nehezebb azokat keresztülvinni, hogy a politikai különbségek megszűnnek elvi különbségek lenni és az elvont eszmék erejüket veszítik, hogy a pártok oligarchikus és diktátori vezetés alá kerülnek: mindez a politikai hanyatlás bizonyítékai.

A modern fejlődés típusa a nagy város. Itt található a legnagyobb gazdagság és a legnyomasztóbb szegénység. És itt tört le legvilágosabban a népies kormányzat. Az összes nagy amerikai városokban manapság ép oly világosan körülhatárolt uralkodó osztály van, mint a világ legarisztokratikusabb államaiban. Tagjai zsebükben hordják a kerületeket, összeállítják a jelölőgyűlések listáit, úgy elkótyavetyélik a hivatalokat, mintha magánügyleteket kötnének és, noha nem munkálkodnak és nem fonnak, ők viselik a legjobb ruhát és szórják legpazarabbul a pénzt. Ők a hatalom emberei, kiknek kegyéért a becsvágyónak küzdenie, bosszújától pedig félnie kell. Kik ezek az emberek? Bölcs, jó, tanult emberek, kik polgártársaik bizalmát életük tisztaságával, tehetségük fényével, a közbizalom kiérdemlésével, a kormányzás problémáinak mély tanulmányozásával vívták ki? Nem; kártyások, kocsmárosok,* díjboxolók vagy rosszabbak, kik a szavazatok fölötti rendelkezést, hivatalok és hivatali cselekedetek vételét és eladását tekintik üzletüknek. Úgy viszonylanak e városok kormányához, mint a pretoriánusok a hanyatló Róma kormányához. Aki a biborra, curulisi székre vagy a fasces-re vágyódik, annak az ő táborukba kell mennie vagy küldönceit küldenie, ajándékokkal vagy igéretekkel. Ily emberek segítségével preparálhatják a gazdag társulatok és hatalmas pénzérdekek a szenátust és tölthetik be a bírói állásokat teremtményeik által. Ily emberek

F.

* Amerikában tisztességtelen foglalkozás.

juttatják állásba az iskolák igazgatóit, az ellenőröket, adókivetőket, a törvényhozás, a kongresszus tagjait. Nos, vannak oly választó kerületek, hol George Washington, Benjamin Franklin vagy Thomas Jefferson ép oly kevéssé juthatna be valamely állam törvényhozásának alsóházába, mint ahogy az *ancien régime* idején egy alacsony születésű paraszt nem lehetett Franciaország *maréchal*-ja. Épen jellemük volna a leküzdhetetlen akadály.

Elméletben föltétlen demokraták vagyunk. Egy disznóáldozási javaslat a templomban aligha okozhatott volna nagyobb borzalmat és fölháborodást a régi Jeruzsálemben, mint legkiválóbb polgártársunknak valamely ranggal való kitüntetése okozna közöttünk. De vajjon nem nő-e föl köztünk egy oly osztály, mely az arisztokráciának minden hatalmával bír annak erényei nélkül? Vannak egyszerű polgáraink, kik a vasutak mértföldeinek ezreivel, a föld holdjainak millióival rendelkeznek, melyek az emberek egy nagy részének megélhetése; kik úgy nevezik ki a szuverén államok kormányzóit, mint magánhivatalnokaikat, úgy választanak szenátorokat, mint ügyvédeiket szokták választani és kiknek akarata oly föltétlen a törvényhozásban, mint a francia királyé volt a *lit de justice*-ben. Az idők mélyebb áramlatai vissza látszanak vinni bennünket azokba a régi viszonyokba, melyekről azt álmodtuk, hogy kimenekültünk belőlük. Az ipari és kereskedői osztály fejlődése fokozatosan letörte a hűbériséget, miután már az oly teljes volt, hogy az emberek a túlvilágot is hűbéri alapon szervezettnek képzelték és a szent háromság első és második személyét hűbérúrnak és bérlőnek tekintették. Azonban most a gyáripar és tőzsde fejlődése, oly társadalmi szervezetben hatva, hol a föld magántulajdon, minden munkást arra kényszerít, hogy gazdát keressen magának, valamint az a bizonytalanság,

mely a római birodalom végbukása után következett, arra kényszerített minden szabadembert, hogy urat keressen. Semmi sem látszik ez irányzat alól kivettnek. A termelés mindenütt oly alakot látszik ölteni, melyben egy az úr, a többiek pedig szolgák. Ha pedig egy úr van és a többiek szolgák, ez az egy uralkodik a többi fölött, még oly ügyekben is, mint a szavazás. Amint az angol földesúr szavaztatja bérlőit, úgy szavaztatja az újangliai gyártulajdonos munkásait.

Félreismerhetetlen, hogy a társadalom alapjában gyöngül el szemünk láttára, mi pedig azt kérdezzük, hogy *hogyan* lehetséges, hogy egy ily civilizáció, vasútaival, napilapjaival és távíróival valaha is elpusztuljon? Míg az irodalom csak azt a hitet táplálja, hogy a vad állapotot egyre inkább magunk mögött hagytuk és a jövőben még inkább fogjuk hagyni, vannak jelei annak, hogy tényleg visszatérünk a barbársághoz. Ime egy példa: A barbárság egyik jellemvonása az emberi és tulajdonjog kevésbevétele. Hogy angolszász őseink törvényei a gyilkosságra az áldozat rangjának megfelelő birságot vetettek ki, holott, hogy a mi törvényeink nem ismernek rangkülönbséget és halálbüntetéssel védik a legkisebbet a legnagyobbal, a legszegényebbet a leggazdagabbal szemben, ezt a régiek barbársága és a mi civilizáltságunk jeléül tekintik. Hasonlóképp, hogy a kalózkodás és rablás, rabszolgatartás és zsarolás valaha törvényes foglalkozásszámba mentek, döntő bizonyítéka a fejlettség kezdetleges állapotának, melyből ennyire haladtunk.

Tény azonban az, hogy törvényeink dacára bárki, akinek elég pénze van és meg akar gyilkolni valakit, elmehet népességi és üzleti nagy központjaink bármelyikébe és kielégítheti vágyát, akkora kockázattal, mint száz az egyhez, hogy nagyobb büntetése nem lesz, mint ideiglenes szabadságvesztés és részint saját,

részint a megölt ember vagyonához és állásához mért pénzbüntetés. Pénzét nem a megölt ember családja fogja kapni, mely így támaszát, sem az állam, mely egy polgárát veszítette, hanem az ügyvédek, kik értenek a halasztáshoz, tanuk kereséséhez és az esküdtszékek megtévesztéséhez.

Hasonlóképen, ha egy ember eleget lop, biztos lehet, hogy büntetése tényleges lopása eredményének csak egy részét teszi ki és ha annyit lop, hogy mint vagyonos ember kerül ki az ügyből, ismerősei úgy fogják üdvözölni, mint egy vikinget üdvözölhettek sikeres portyázás után. Noha azokat lopta meg, kik bíztak benne, noha özvegyeket és árvákat fosztott ki, csak elege maradjon, nyugodtan csillogtathatja kincsét a világ szemeláttára.

Már pedig ebben az irányban a tendencia növekvő. Legnagyobb erővel ott mutatkozik, ahol a vagyonmegoszlás egyenlőtlensége a legnagyobb és pedig oly mértékben, amint ez növekvőben van. Ha ez nem a barbársághoz való visszatérés, hát mi? Az igazságszolgáltatás kudarcai, melyekre utaltam, csupán jogi berendezésünk minden irányú növekvő gyöngeségének példái. Nem ritkán hallhatni, amint sokan mondják, hogy jobb lenne a kezdethez visszatérni és a törvényt eltörölni, mert akkor az emberek önvédelemből polgárőrséget szerveznének és az igazságszolgáltatást maguk vennék kezükbe. Haladás vagy visszaesés jele ez?

Mindez közmegfigyelés tárgya. Noha nem beszélünk róla nyiltan, a köztársasági intézményekbe vetett általános hit, ahol ezek legteljesebben fejlődtek ki, kisebb és gyöngébb lett. Nincs meg többé az a szilárd hit, hogy a köztársasági forma a nemzeti boldogság formája, mint azelőtt. Gondolkozó emberek kezdik látni veszélyeit, anélkül, hogy a menekvés útját látnák; kezdik Macaulay nézetét elfogadni

és Jeffersonéban kételkedni.* És a nép nagy tömege kezd hozzászokni a növekvő korrupcióhoz. A legvészesebb politikai jel ma az Egyesült Államokban egy oly érzet terjedése, mely vagy kételkedik abban, hogy egyetlen közhivatalt betöltő tisztességes ember is létezzék, vagy bolondnak tekinti, hogy nem él a kedvező alkalommal. Vagyis a nép maga kezd megromlani. Igy futja ma útját elkerülhetetlenül az Egyesült Államokban a köztársasági kormányzat oly körülmények közt, melyek az egyenlőtlen vagyonmegoszlást okozzák.

Hogy ez az út hová vezet, az világos minden gondolkozni akaró előtt. Amint a korrupció állandósul, a közszellem elvész, a tisztesség, erény és hazafiság gyöngül, a törvények megvetettek, a reformok pedig kilátástalanok lesznek, akkor támad az izgatott tömegben az a vulkánikus erő, amely ingat és rombol, ha látszólagos véletlen mozgásba hozza. Erős, lelkiismeretlen emberek, az alkalomból fölülkerülve, a nép vak vágyainak vagy féktelen szenvedélyeinek kifejezőivé lesznek és félretaszítják a formákat, melyek elvesztették életerejüket. A kard újból erősebb lesz a tollnál és a rombolás karneváljaiban a nyers erő és a vad őrület fog váltakozni a hanyatló civilizáció letargiájával.

Csupán az Egyesült Államokról beszélek, mert ezek az összes nagy nemzetek közül a leghaladottabbak. Mit szóljunk Európáról, hol régi törvények és szokások gátjai zárják körül az áradó vizeket és nagy állandó hadseregek nyomják le a biztonsági szelepeket, holott alul a tűz egyre nagyobb lesz évről-évre? Európa oly körülmények közt törekszik republikanizmusra, melyek az igazi köztársaságot sohasem teszik lehetővé.

* L. Macaulay levelét Randall-hoz. Jefferson életrajzírójához.

oly körülmények közt, melyek a szabadság nyugodt és fölséges alakja helyébe a petrolőzt és a gilotint teszik.

Hogy honnan fognak az új barbárok jönni? Menj végig a nagyvárosok piszkos negyedein, most is ott láthatod gyülekező hordáikat. Hogy fog a tudomány elveszni?, Az emberek abbahagyják az olvasást és a könyveket tűzre rakják és fojtásra használják!

Megdöbbentő elgondolni, hogy mily gyönge nyomok maradnának civilizációnkból, ha mindazokon a válságokon menne keresztül, melyek minden előző civilizáció hanyatlásával együtt jártak. A papiros nem oly tartós, mint a pergament, valamint masszív épületeink és szobraink sem hasonlíthatók össze szilárdság tekintetében a régi civilizációk sziklábavágott templomaival és titáni épületeivel.* És a föltalálás nemcsak a gőzgépet és a gyorssajtót adta, hanem a petroleumot, nitroglicerint és dinamitot is.

És mégis ma azt mondani, hogy a civilizáció talán hanyatlik, a legszélsőbb pesszimizmusnak látszik. Azok a különleges tendenciák, melyekre céloztam, gondolkozó emberek előtt világosak, azonban a gondolkozók, valamint a tömeg többségénél is a haladásba vetett hit még mély és erős, oly alapos hit, mely a kétely árnyalatát sem engedi meg.

Aki azonban meggondolja a dolgot, belátja, hogy ennek szükségképen így kell lennie, ahol a haladás fokozatosan megy át visszaesésbe. Mert a társadalmi fejlődésben, mint minden másban, a mozgás egyenes irányba törekszik és ennélfogva, ahol előzetes hala-

* Tanulságos, azt hiszem, azt is megjegyezni, hogy mily tökéletlen és teljesen hamis fogalom volna az, melyet korunk vallási és temetői maradványai után alkottatnék, pedig mindössze ez az, amiből kapjuk saját eszméinket az eltemetett civilizációkról.

dás volt, végtelenül nehéz a hanyatlást fölismerni, még ha már teljesen meg is indult; van egy csaknem ellenállhatatlan hajlandóság azt hinni, hogy az előre való mozgás, mely haladás volt és még egyre tart, még mindig haladás. A hiedelmek, szokások, törvények, intézmények és gondolkozásmód szövevénye, melyet minden társadalom állandóan sző és mely a benne élő egyénben a nemzeti jellem összes különbségeit teremti meg, sohasem vetkezhető le. Vagyis a civilizáció hanyatlásában a társadalmak sohasem mennek ugyanazon az ösvényen lefelé, mint amelyiken fölfelé mentek. Pl. a civilizációnak a kormányformában megnyilatkozó hanyatlása sohasem vinne vissza bennünket a köztársaságból az alkotmányos monarchiába és onnan a hűbéri rendszerbe, hanem az imperátorságba. és az anarchiába. A vallástan sem vinne vissza bennünket atyáink hitéhez, a protestantizmusba vagy katolicizmusba, hanem valami új formájú babonába, melyről talán a mormonizmus és más, még durvább »izmusok« adhatnak fogalmat. A tudományban nem Bacon-hez térnénk vissza, hanem a kínai írástudókhoz.

Az pedig könnyen látható, hogy a civilizációnak a haladás időszakát követő visszaesése mennyire lehet oly fokozatos, hogy egyelőre figyelmet sem kelt, sőt hogy a hanyatlást az emberek nagy többségbe mint tekinti szükségkép haladásnak. Pl. óriási különbség van a klasszikus idejű és a későbbi görög művészet közt, azonban e változást az ízlés változása kisérte avagy inkább okozta. A művészek, kik ezt az ízlésváltozást igen gyorsan követték, a maguk korában a magasabbrendű művészek számába mentek. Hasonlóan volt az irodalomban is. Mikor ízléstelen, gyermekes és dagályos lett, egy megváltozott ízlésnek engedelmeskedett, mely e növekvő gyöngeséget az erő és szépség növekvésének nézte. Az igazán

jó író nem talált olvasókat; nyersnek, száraznak vagy unalmasnak ítélték. Igy hanyatlott a dráma is; nem mintha hiány lett volna jó darabokban, hanem mert egy mind kevésbé művelt úri osztály ízlése lett uralkodóvá, mely természetesen azt tekintette a maga nemében legjobbnak, melyet ő csodált leginkább. És így volt a vallással is; azokat a babonákat, melyeket egy babonás nép tett hozzá, ez megannyi javításnak tekintette. Viszont a hanyatlás folytatódásával a barbársághoz való visszatérés, ahol ezt magában véve nem is tekintik haladásnak, a kor kívánalmai szempontjából fog szükségesnek látszani.

Pl. a testi fenyítéket az angol büntető törvény nemrég állította vissza bizonyos vétségekre, amit az Atlanti óceán innenső partján is erősen pártoltak. Nem fejezem ki véleményemet, hogy vajjon ez a büntetés nem jobb-e vagy sem, mint a börtönbüntetés. Csupán azért utalok e tényre, mert mutatja, hogy a bűn növekvő tömege és a foglyok eltartásának növekvő nehézsége (mindkét irányzat ma világos) mint vihet a barbár kódexek testi kegyetlenségéhez való visszatérésre. A bírói nyomozásokban való kínzás alkalmazása, mely fokozatosan nőtt a római civilizáció hanyatlásával, mint így világosan látható, az erkölcsök sülyedésével és a bűnözés növekvésével oly követelmény lehetett, mint amely a büntetőtörvény szükséges reformja.

Hogy vajjon a közvélemény és ízlés mai áramlataiban vannak-e már a visszaesésnek jelei, azt nem szükséges kutatni; azonban sok oly dolog van, melyre vonatkozólag nem lehet vita és melyek azt bizonyítják, hogy civilizációnk kritikus időponthoz jutott és ha a társadalmi egyenlőség irányában nem történik új lépés, a tizenkilencedik század a jövőben ennek tetőpontjaként szerepelhet. Azok a gazdasági válságok, melyek annyi pusztulást és szenvedést

okoznak, mint az éhinségek vagy háborúk, olyanok, mint azok a nyilalások és rohamok, melyek az idegbénulást megelőzik. Mindenütt világos, hogy az egyenlőtlenséghez vezető irány, mely az anyagi haladásnak szükségszerű következménye, ott, hol a föld monopolizálva van, nem mehet tovább anélkül, hogy civilizációnkat a lejtőre ne vigye, melyen oly könnyű megindulni és oly nehéz megállni. A megélhetésért való küzdelem növekvő nehézsége, az egyre nagyobbodó kényszerűség, minden ideget megfeszíteni, hogy le ne gázoltassunk és el ne tiportassunk a vagyonért folyó tusában, csökkenti azt az erőt, mely a haladást kivívja és megtartja. Minden civilizált országban a szegénység, bűnözés, őrültség és öngyilkosság növekvőben van. Minden civilizált országban azok a betegségek, melyek az idegek túlfeszültségéből, hiányos táplálkozásából, egészségtelen lakásokból, egészségrontó és egyhangú foglalkozásokból, a korai gyermekmunkából, a nőkre a szegénység által kényszerített munkából és bűnökből erednek, növekvőben vannak. Minden nagyon civilizált országban az élethez fűződő várakozás, mely több századon át fokozatosan nőtt, és mely tetőpontját e század első negyedében látszott elérni, csökkenőnek tűnik most.*

Nem haladó civilizáció az, mely ily képet nyujt, hanem olyan, mely alapjában már hanyatlóban van. Amikor az öbölben vagy folyóban a dagályból apály lesz, ez nem egyszerre történik; itt még egyre nő a víz, amott pedig már apad. Amikor a nap a delelő-

* Az ezt mutató statisztika Samuel Royce *Deterioration and Race Education* c. műben van összegyüjtve, melyet a New-Yorkból való tiszteletreméltó Peter Cooper nagyban terjesztett. Elég különös módon, a Royce által javasolt egyetlen gyógyszer a gyermekkert.

ponton túlvan, ezt csak az árnyék rövidségéből mondhatni meg, mert a hőség még növekvőben van. De valamint a dagály megfordulása után csakhamar teljes apálynak, a hanyatló nap után pedig sötétségnek kell következnie, oly bizonyos, hogy noha a tudomány még növekszik, a föltalálás halad, új államok népesednek be és a városok még terjeszkednek, azonban a civilizáció már fogyatkozni kezd, amikor a népességhez viszonyítva egyre több börtönt, szegények és őrültek házát kell építenünk. A társadalmak nem felülről lefelé halnak el, hanem alulról fölfelé.

Azonban vannak mindenféle statisztikánál kézzelfoghatóbb bizonyítékai a civilizáció apályának. A munkásság közt általános kiábrándultság érzete van, növekvő elkeseredettség, a nyugtalanságnak elterjedt érzése és kitörni készülő forradalom. Ha ehez valamelyes határozott fogalma fűződnék annak, hogy hogy lehetne ezen segíteni, biztató jel volna, de így nem az. Noha az iskolából már kinőttünk, az ok és okozat közti összefüggés megállapításának képessége semmivel sem haladt. A vámvédelem felé irányuló reakció, valamint a kormánycsalások egyéb már leleplezett fajtájú reakciói ezt bizonyítják.* És még a bölcsészeti szabadgondolkozó sem tekintheti azt az óriási változást a vallási eszmékben, melyek ma a művelt világot áthatják, anélkül, hogy ne érezné, hogy ennek a félelmetes ténynek oly óriási következményei lehetnek, melyek csak a jövőben fejlődhet-

* Ami az alkotó államférfiui képességet illeti, az alapelvek fölismerése és az eszköznek a célhoz való alkalmazásában az Egyesült Államok alkotmánya, melyet száz év előtt fogadtak el, magasan fölötte áll a legutóbbi állami alkotmányoknak, melyek közül a legutóbbi, Kaliforniáé, teljességgel kontármunka.

nek ki. Mert ami folyamatban van, nem a vallás formájában történő változás, hanem tagadása és ledöntése azoknak az eszméknek, melyektől a vallás fakad. A kereszténység nem pusztán babonáitól szabadítja meg magát, hanem a nép lelkében ép úgy hal ki gyökeréből, mint a régi pogányság, amikor a kereszténység világra jött. És semmi sem támad, hogy helyét elfoglalja. Egy céltudatos Teremtő és a túlvilági élet alapvető eszméi rohamosan gyöngülnek. Akár haladás ez önmagában véve, akár nem, annak a szerepnek fontossága, melyet a vallás a világtörténelemben játszott, mutatja a most végbemenő változás fontosságát. Hacsak az emberi természet nem változott hirtelen abban, mely az emberi nem történetének tanusága szerint legmélyebb jellemvonása volt, a leghatalmasabb akciók és reakciók készíttetnek így elő. A gondolkozás ily fokozatai idáig mindig az átmeneti időszakot jelezték. Kisebb fokban és kevésbbé mélyen (mert azt hiszem, aki csak az irodalom irányát megfigyeli és beszél ily dolgokról azokkal, kikkel épen találkozik, át fogja látni, hogy a materialisztikus eszmék az altalajt szántják föl, nem pedig csak a földszint), a francia forradalmat előzte meg ily gondolkozásmód. Azonban a vallási eszméknek most végbemenő hajótöréséhez legközelebbi párját abban az időszakban találjuk meg, mikor az ókori civilizáció a virágzásból hanyatlásba ment át. Hogy mily változás jöhet, egy halandó sem mondhatja meg, hogy azonban nagy változásnak *kell* jönnie, azt gondolkozó emberek kezdik érezni. A művelt világ egy nagy mozgalom szélén állva remeg. Vagy fölfelé való ugrásnak kell lennie, mely még sohasem álmodott haladásnak nyitja meg útját vagy lefelé esésnek, mely a barbárságba fog visszavinni bennünket.

V. FEJEZET.

A központi igazság.

Ama hely szüksége miatt, melyre kutatásunk ez utóbbi része szükségkép szorítkozik, kénytelen voltam sok olyant kihagyni, amit szeretnék elmondani és röviden érinteni azt, amiről kimerítő tárgyalás volna helyén való.

Mindamellett, annyi legalább világos, hogy az az igazság, melyhez kutatásunk közgazdaságtani része eljuttatott, ép oly nyilvánvaló a nemzetek emelkedésében és hanyatlásában és a civilizációk növekvésében és bukásában is és hogy egyezik a viszony és következmény ama mélyen gyökerező ismereteivel, melyeket erkölcsi fogalmaknak nevezünk. Igy kapták meg következtetéseink a legnagyobb biztonságot és a legfőbb szentesítést.

Ez az igazság fenyegetést és igéretet tartalmaz. Mutatja, hogy az igazságtalan és egyenlőtlen vagyonmegoszlásból eredő bajok, melyek a modern civilizáció előmenetelével egyre szembetűnőbbek, nem a haladáshoz tartoznak, sőt oly tendenciák, melyek a haladást megakasztják; hogy nem fogják önmagukat meggyógyítani, sőt ellenkezőleg, amennyiben az ok el nem távolíttatik, egyre nőni fognak, míg csak vissza nem sodornak bennünket a barbárságba, amely úton minden előző civilizáció haladt. De azt is mutatja, hogy ezeket a bajokat nem természeti törvények mérik ránk, hanem csupán rossz társadalmi berendezésekből erednek, melyek a természet törvényeit nem veszik figyelembe és hogyha az okot eltávolítjuk, a haladásnak óriási lökést adunk.

A szegénység, mely a bőség közepette gyötri és elaljasítja az embereket és a belőle származó sokféle

bajok, az igazságosság tagadásából erednek. Megengedve a mindenkinek ingyen adott természeti kincsek monopolizálását, nem vettük figyelembe az igazság alapvető törvényét — mert amennyire láthatjuk, amikor a dolgokat nagy méretekben nézzük, az igazság látszik a világegyetem legfőbb törvényének. Ha azonban eltöröljük ezt az igazságtalanságot és kinyilatkoztatjuk az összes emberek jogait a természet kincseihez, a törvényhez fogunk alkalmazkodni, meg fogjuk szüntetni a vagyon- és hatalommegoszlás természetellenes igazságtalanságának nagy okát, el fogjuk törölni a szegénységet, enyhítjük a kapzsiság könyörtelen szenvedélyét, kiszárítjuk a bűn és nyomor forrásait, sötét helyeken meggyujtjuk a tudomány lámpáját, új erőt adunk a föltalálásnak és friss ösztönzést a fölfedezésnek, politikai erőt teszünk a politikai gyöngeség helyébe és a zsarnokságot és anarchiát lehetetlenné tesszük.

Az a reform, melyet ajánlottam, egyezik mindazzal, ami politikailag, társadalmilag vagy erkölcsileg kívánatos. Megvannak benne egy igazi reform kellékei, mert minden más reformot meg fog könnyíteni. Mi más, mint megvalósítása a függetlenségi nyilatkozat betüjének és szellemének, ama »magától értetődő« igazságnak, mely a nyilatkozat szíve és lelke — »*Hogy az összes emberek egyenlőknek születtek; hogy teremtőjük által bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruháztattak föl; hogy ezek közt van az élet, a szabadság és a boldogság utáni törekvés!*«

E jogok meg vannak tagadva, ha az egyenlő jog, a földhöz való — amelyen és amely által egyedül élhetnek az emberek — meg van tagadva. A politikai jogok egyenlősége nem kárpótol a természet adományához való egyenlő jog megtagadásáért. A politikai szabadság, ha a földhöz való egyenlő jog meg van tagadva, a népesség növekvésével és a föltalálás haladásával

oly szabadsággá válik, mely a munkáért éhbéreken való versengés szabadsága. És ez az az igazság, melyet nem vettünk figyelembe. És így kerülnek koldusok utcáinkra és csavargók utainkra; és a szegénység rabszolgákká teszi azokat, kiket dicsekedve politikai szuverénenknek nevezünk; az inség oly tudatlanságot szül, hogy iskoláink azt föl nem világosíthatják, a polgárok gazdáik parancsa szerint szavaznak, demagógok bitorolják az államférfi helyét, arany billenti le az igazság serpenyőjét, magas állásokban azok vannak, kik a polgári erénynek még a képmutatás bókját sem adják meg és a köztársaság oszlopai, melyeket oly erőseknek véltünk, már hajlanak a növekvő súly alatt.

A szabadságot névleg és alakilag tiszteljük. Szobrokat állítunk neki és dicséretét hangoztatjuk. Azonban teljesen nem bíztuk rá magunkat. És velünk együtt nőnek az ő kívánalmai is. Nem elégszik meg fél szolgálattal!

A szabadság varázsszó, nem pedig arra való, hogy a fület hiú dicsekvéssel bosszantsa. Mert a szabadság igazságot jelent, az igazság pedig természeti törvény — az egészség, részarányosság és erő törvénye, a testvériségé és szövetkezésé.

Akik úgy tekintik a szabadságot, mint amely betöltötte hivatását, mikor eltörölte az öröklött kiváltságokat és szervezeti jogot adott az embereknek, kik azt hiszik róla, hogy semmi további köze sincs a mindennapi élet ügyeihez, nem látták igazi nagyszerűségét, számukra a költők, kik róla énekeltek, rapszodisták, vértanui pedig őrültek! Mint a nap, mely ura az életnek és a világosságnak, amint az ő sugarai nemcsak áttörik a felhőket, hanem előmozdítanak minden növést, mozgást és abból, ami egyébként hideg és tehetetlen tömeg volna, a lét, és szépség végtelen változatosságát hívja életre,

olyan a szabadság az emberiségre nézve. Nem puszta elvont fogalom az, melyért emberek küzdöttek és meghaltak, melyért minden korban a szabadság tanui síkra szálltak és vértanui szenvedtek.

Úgy beszélünk, mintha a szabadság az erénytől, vagyontól, tudástól, föltalálástól, nemzeti erőtől és függetlenségtől különálló dolog volna. Pedig mindezeknek a szabadság a forrásuk, anyjuk, szükséges föltételük. Az erénynek az, ami a fény a színnek, a vagyonnak az, ami a napfény a gabonaszemnek, a tudásnak pedig az, ami a szem a látásnak. Ő a föltalálás géniusza, a nemzeti erő izomzata, a nemzeti függetlenség szelleme. Ahol szabadság támad, ott a vagyon növekszik, a tudás terjed, a föltalálás megsokszorozza az emberi erőt és erőben, szellemben a szabadabb nemzet úgy emelkedik ki szomszédai közül, mint Saul testvérei közül — mint aki szálasabb és szebb. Ahol a szabadság sülyed, ott az erény halványul, a vagyon fogy, a tudás feledésbe megy, a föltalálás megszűnik és a hadban és művészetekben egykor hatalmas nemzetek könnyű prédáivá válnak a szabadabb barbároknak!

Csak tört sugarakban és részleges fényben ragyogott a szabadság napja az emberek közt, amije azonban a haladásnak van, azt ő teremtette.

Eljött a szabadság egy rabszolga-nemzethez, mely egyiptomi ostorok alatt görnyedt és kivezette azt a rabszolgaság házából. A mózesi törvények szabad szelleme a gondolkozókat oly magaslatra vezette, ahonnan megpillantották isten egységét, a költőket pedig oly hangokra inspirálta, melyek a gondolat legmagasabb lendületének kifejezései. Szabadság pirkadt a főnikiai partokon és a hajók Herkulesz oszlopain át ismeretlen tengerekre indultak. Részleges fényt vetett Görögországra és a márvány az eszményi szépség alakját öltötte, a szavak pedig a legfinomabb

gondolat eszközeivé lettek és a szabad városok kisded polgárőrsége ellen a nagykirály számlálhatatlan hadai úgy törtek meg, mint a hullámok a kősziklán. Rávetette sugarait az itáliai földművesek négy holdas földjeire és oly erőt szült, mely meghódította a világot. Visszaverődtek sugarai a germán harcosok pajzsairól és Augustus siratta légióit. Az elborulását követő éjből hulló sugarai újból szabad városokra estek és az elveszett tudomány újjáéledt, modern civilizáció kezdődött, egy új világ leple hullt le; és amint a szabadság nőtt, úgy nőtt a művészet, vagyon, hatalom, tudás és csiszoltság. Minden nemzet történetében ugyanezt az igazságot olvashatjuk. A magna charta-ból szerzett erő győzött Crecy-nél és Agincourt-nál. A szabadságnak a Tudorok zsarnoksága alóli újjáéledése ragyogta be az erzsébeti kort. Az a szellem, mely egy koronás zsarnokot a vérpadra juttatott, ültette el itt egy hatalmas fa magvát. A régi szabadság ereje tette Spanyolországot, amikor egységét elnyerte, a világ legnagyobb hatalmává, hogy azután a gyöngeség legmélyebb fenekére hulljon, mikor zsarnokság váltotta föl a szabadságot. Franciaországban látjuk, mint kelt ki minden értelmi erő a tizenhetedik század zsarnoksága alatt, hogy ujjáéledjen, mikor a szabadság föltámadt a tizennyolcadik században és a francia parasztságnak a nagy forradalomban való fölszabadulásának alapján oly csodásan vetette meg erejét, hogy korunkban is elkerülte a legyőzetést.

Ne bíznánk benne?

Korunkban is, mint annak előtte, alattomos erők lopóznak felénk, melyek egyenlőtlenséget támasztva, tönkreteszik a szabadságot. A láthatáron felhők tornyosulnak. Újból a szabadság szólít bennünket. Követnünk kell tovább, benne kell bíznunk teljesen. Vagy teljesen hozzá kell csatlakoznunk, vagy nem

marad mellettünk. Nem elég, hogy az emberek szavazzanak, nem elég, hogy a törvény előtt elméletben egyenlők legyenek. Szabadság kell nekik, hogy az élet lehetőségeivel és eszközeivel élhessenek, egyenlőeknek kell lenniök a természet erőinek használatát illetőleg. Vagy ezt kell választani, vagy a szabadság megvonja fényét. Vagy ennek, vagy a sötétségnek kell következnie és maga az az erő, melyet a haladás hozott létre, oly erővé válik, mely pusztulást hoz. Ez az egyetemes törvény. Ez a századok tanusága. A társadalmi szervezet meg nem állhat, ha alapja nem nyugszik igazságon.

Társadalmi berendezkedésünk alapja az igazság tagadása. Amikor megengedtük, hogy egy ember földet birjon, melyen és melyből másoknak élniök kell, oly mértékben tettük ezeket rabszolgáivá, mely az anyagi haladással együtt növekszik. Ez az a finom alkimia, mely észrevétlenül vonja el a tömegtől minden civilizált országban keserves munkája gyümölcseit; mely sanyarúbb és reménytelenebb rabszolgaságot teremtett, mint amilyen az elpusztított volt, mely a politikai szabadságból politikai kényuralmat csinál és melynek a demokratikus intézményeket anarchiává kell változtatnia.

Ez változtatja átokká az anyagi haladás áldását. Ez zsúfolja az embereket össze lármás pincelakásokban és piszkos bérkaszárnyákban, ez tölti meg a börtönöket és bordélyházakat, ez gyötri az embereket inséggel és emészti őket kapzsisággal, ez rabolja el a nőktől a tökéletes nőiesség báját és szépségét és fosztja meg a kis gyermekeket az élet hajnalának örömétől és ártatlanságától.

Az így alapozott civilizáció nem lehet tartós. A világegyetem örök törvényei tiltják ezt. Holt birodalmak romjai tanusítják, valamint az a tanu is, ki minden lélekben lakozik, azt feleli, hogy ez nem

lehet. Valami, ami a jótékonyságnál több, a könyörületnél nagyobbszerű, az igazság maga az, mely követeli, hogy jóvátegyük ezt a jogtalanságot. Az igazság, mely meg nem tagadható, mely félre nem tehető, az igazság, mely a mérlegen kívül kardot is hord. Liturgiákkal és imákkal védjük ki a csapást? Templomok építésével fordítsuk el a változhatatlan törvény parancsait, mikor éhes gyermekek jajgatnak és kimerült anyák sírnak?

Bárha imádság nyelvén is szól, istenkáromlás az, mely a Gondviselés kifürkészhetetlen határozatának tulajdonítja a szegénységből eredő szenvedést és aljasságot, mely a mindenség atyjához fordul összetett kezekkel és ráhárítja a felelősséget nagy városaink nyomoráért és bűnéért. Gyalázzuk az örökkévalót. Rágalmazzuk az igazságost. Egy könyörületes ember jobban rendezte volna be a világot, egy igazságos ember lábával tiporna el egy ily fekélyes hangyabolyt! Nem a Mindenható, hanem mi vagyunk felelősök azért a bűnért és nyomorért, mely civilizációnk közepette gennyed. A Teremtő eláraszt bennünket adományaival, többel, mint amennyi elég mindenkinek. De mint az ételért küzdő disznók, sárba tiporjuk azt — sárba tiporjuk, közben pedig egymást tépjük és marjuk!

Civilizációnk központjaiban ma annyi inség és szenvedés van, hogy megfájdíthatja szívét annak, ki szemét nem húnyja be és kinek rendes idegei vannak. Merészeljünk-e ezért a Teremtőhöz fordulni és az ő segítségét kérni? Föltéve, hogy az imádságot meghallgatja és parancsára, mellyel a mindenséget létre keltette, a napnak nagyobb ereje támadna; új erő hatná át a levegőt és a földet, hogy minden fűszál helyett, mely ma nő, kettő támadna és hogy az a mag, mely ma ötvenszeresen szaporodik, százszorosan szaporodnék! A szegénység kevesbednék

vagy az inség enyhülne? Nyilván nem! Minden keletkező jótétemény csak ideiglenes lenne. A világegyetemet átható új erők csupán a föld által lennének használhatók. A föld pedig magántulajdon lévén, az az osztály, mely ma monopolizálja a teremtő jótéteményét, monopolizálná az újat is. Csak a földtulajdonosok járnának jól. A földjáradék emelkednék, a munkabér azonban mégis a legalacsonyabb fokra sülyedne!

Ez nem csupán a közgazdaságtan dedukciója, hanem tapasztalati tény. Ismerjük, mert láttuk. Saját korunkban, szemünk láttára, az az erő, mely fölöttünk, mindenben és mindenen át van, amely erő csupán megnyilvánulása a világegyetemnek, mely minden dolgot művel és mely nélkül semmisem történik, növelte azt a jót, melyet az emberek élvezhetnek, annyira, mintha a természet termékenysége nőtt volna. Egyiknek eszébe juttatta azt a gondolatot, mely az emberiség szolgálatába kényszerítette a gőzt. A másiknak fülébe súgta azt a titkot, mely a villámot arra kényszeríti, hogy üzenetet vigyen a földgömb körül. Az anyag törvényeit minden irányban megvilágították; a termelés minden ágában vaskarok és acélujjak támadtak, melyek hatása a vagyontermelésre teljesen ugyanaz volt, mint a természet termékenységének növekedése. És mi volt az eredmény? Egyszerűen az, hogy a földtulajdonosok kapják az összes hasznot. Századunk csodás fölfedezései és találmányai nem növelték a munkabért és nem csökkentették a munkát. A hatás egyszerűen az volt, hogy néhányan gazdagabbak lettek, a többiek pedig gyámoltalanabbak!

Lehetséges-e, hogy a Teremtő adományait ily bűntetlenül tulajdonítsák el? Csekély dolog-e, hogy a munkás keresetétől megfosztassék, holott a kapzsi vagyonban dúskáljon, hogy a tömeg éhezzen, holott

a kevesek túltömték magukat? Forduljunk a történelemhez, melynek minden lapján az a tanulság olvasható, hogy az ily igazságtalanság nem marad büntetlenül, hogy a nemezis, mely az igazságtalanságot nyomon követi, nem tétováz és nem alszik! Nézzünk körül manapság. Folytatódhatik-e ez az állapot? Monhatjuk-e legalább, hogy: »Utánunk a vízözön!« Nem; az állam pillérjei már most reszketnek és a társadalom alapjában inogni kezd az alul izzó, összeszorított erőktől. Az a harc, melyből vagy élet vagy romlás következik, közel van, ha ugyan már meg nem indult.

A jelszó elhangzott! A gőzzel és villannyal és az új erőkkel, melyeket a haladás szült, új hatalom jött a világra, mely vagy magasabb síkra kényszerít, vagy elsöpör bennünket, mint ahogy nemzetet nemzet és civilizációt civilizáció után söpört el ezelőtt. A pusztulás előtti önáltatás az, mely a civilizált világot lázbantartó általános nyugtalanságban csupán tűnő okok múló határait látja. A demokratikus eszmék és a társadalom arisztokratikus berendezése közt kiegyeztethetetlen összeütközés van. Úgy itt az Egyesült Államokban, mint odaát Európában növekvőben van. Nem tehetjük továbbra is, hogy szavazni engedjük az embereket és aztán csavargásra kényszerítsük őket. Nem nevelhetjük továbbra is nyilvános iskoláinkban a gyermekeket, hogy azután megtagadjuk tőlük azt a jogot, hogy tisztességesen megkeressék kenyerüket. Nem dicsekedhetünk továbbra is az elidegeníthetetlen emberi jogokkal, hogy aztán megtagadjuk a Teremtő adományaihoz való elidegeníthetetlen jogot. Most is forrni kezd az új bor a régi üvegekben és elemi erők tömörülnek a harcra!

Ha azonban addig, amíg még idő van, az igazsághoz fordulunk és neki engedelmeskedünk, ha a szabadságban bízunk és őt követjük, a most fenyegető

veszélyeknek el kell múlniok, a most veszélyeztető erők pedig a haladás tényezőivé válnak. Gondoljunk a most kárba vesző erőkre, a tudásnak még kifürkészendő végtelen területére, azokra a lehetőségekre, melyeket e század találmányai csak jeleznek. Ha az inségnek vége, ha a kapzsiság nemes szenvedélyekké vált, ha az egyenlőségből születő testvériség elfoglalja az irígység és félelem helyét, melyek most az embereket egymás ellen sorakoztatják és ha az észbeli erő fölszabadul ama viszonyok folytán, melyek a legszegényebbnek is kényelmet és nyugalmat biztosítanak, ki lesz képes azokat a magaslatokat megmérni, melyek felé civilizációnk emelkedhetik? Szó ki nem fejezheti e gondolatot! Az aranykor ez, melyről metaforákban költők énekeltek és lelkes próféták beszéltek! Ez az a dicső látomás, mely az embernek csodásfényű álomként tűnt föl. Ezt látta az, kinek szemei Patmosban önkívületben csukódtak be.* Ez a kereszténység tetőpontja, Isten államа a földön, jáspis falakkal és gyöngykapukkal. Ez a béke fejedelmének birodalma!

F.

* Szt. János írta jelenését Patmos szigetén

BEFEJEZÉS.

A nemzetek napjai nem mutatják nyomát
A sok előrejósolt napfénynek;
Az ágyú szól a mester helyett —
A kor fáradt a munkától és aranytól,
Nagy remények elmúlnak és emlékek eltűnnek;
Tűzhelyeken és oltárokon a tűz elhamvad;
De az igaz hit nem élt hiába —
És ennyi mindaz, amit őrünk mondott.

Frances Brown.

Az egyéni élet problémája.

Föladatomat elvégeztem.

Azonban a gondolat egyre emelkedik. A kutatott probléma egyre magasabb és mélyebb problémához vezet. A társasélet problémája mögött az egyéni élet van. Lehetetlennek találtam az egyikre gondolni, anélkül, hogy a másikra gondoljak és azt hiszem, ugyanígy járnak azok is, kik e könyvet olvasva gondolatban velem járnak. Mert, mint Guizot mondja, »amikor a civilizáció története teljes, mikor mostani létünkről semmi mondanivaló nincs többé, az ember önkénytelenül azt kérdi magától, hogy vajjon minden

ki van-e merítve, hogy vajjon minden dolog végéhez ért-e el?«

Ezt a kérdést most nem vitathatom meg. Csak azért beszélek róla, mert ez a gondolat, melyről beszélek, míg e könyvet írtam, végtelenül fölvidított és lehet, hogy hasonlóan hat némelyekre azok közül is, kik olvassák; mert bármi is legyen e könyv sorsa, el fogják olvasni olyanok, kik lelkük mélyében egy új kereszteshadjárat keresztjét vették föl. E gondolat az én sugalmazásom nélkül fog támadni bennük, azonban biztosabbak vagyunk benne, hogy csillagot látunk, ha tudjuk, hogy mások is látják.

Az az igazság, melyet megvilágítani igyekeztem, nem könnyen fog elismertetni. Ha ez így lehetne, már rég elismerték volna. Ha ez így lehetne, sohasem homályosult volna el. De fog barátokat találni, kik dolgoznak, szenvednek és ha kell, meghalnak érte. Ez az Igazság ereje.

Hogy végül győzni fog-e? Legvégül igen. De hogy a mi korunkban-e vagy oly korban, mikor nekünk emlékünk sem marad fönn, ki mondhatná meg?

Annak az embernek, ki az inséget és nyomort, a tudatlanságot és aljasságot látva, melyet igazságtalan társadalmi intézmények okoznak, arra szánja magát, hogy azokat erejéhez képest helyreigazítsa, csalódás és keserűség jut. Régóta így volt ez. Így van most is. Azonban a legkeserűbb gondolat — pedig néha a legjobbnak és legbátrabbnak is eszébe jut — az erőfeszítés reménytelensége, az áldozat hiábavalósága. Mily kevesek osztályrésze látni, hogy mint nő az általuk vetett mag vagy akárcsak biztosan tudni, hogy nőni fog.

Ne leplezzük ezt. Újból és újból fölemelték az igazság és igazságosság zászlóját e világon. Újból és újból letiporták — nem egyszer véresen. Ha gyöngék len-

nének az igazsággal szembenálló erők, hogy győzne oly sokáig a tévedés? Ha az igazságosságnak csak a fejét kellene fölemelnie, hogy az igazságtalanság megfusson előle, hogy hallatszanék oly sokáig az elnyomottak siralma?

De azok számára, kik az igazságot látják és követni akarják, kik fölismerik az igazságot és mellé állnak, a siker nem az egyetlen dolog. A siker! Hiszen a hamisság sokszor bíztat ezzel és az igazságtalanság nem különben. Nem kell-e az igazságnak és igazságosságnak olyasmit kínálnia, mely joggal az övék, mely lényegében az övék, nem pedig esetlegesen?

Hogy van ilyesmijük és pedig itt és most, azt mindenki tudja, ki érezte lelkesítő hatásukat. Néha azonban a fellegek sűrük lesznek. Nagyon szomorú azokról az emberekről olvasni, kik szerettek volna embertársaikért tenni valamit. Sokratesnek mérget nyujtottak, Gracchust bottal és kövekkel ölték meg és Őt, valamennyi közül a legnagyobbat és legtisztábbat, keresztrefeszítették. Ezek csak példaképeknek látszanak. Ma az orosz börtönök tele vannak, és hosszú sorokban mennek Szibéria élő halálába láncraverve férfiak és nők, kiket csak emelkedett hazafiságuk akadályoz abban, hogy kényelemben és fényűzésben éljenek. És hányan húnyták le szemeiket minden országban szegénységben és inségben, megvetésben és lenézésben, megfosztva még a szimpátiától is, mely oly édes lett volna? Ezt látjuk.

De látjuk-e mindnyájan?

Irás közben egy újságot vettem kezembe. Rövid jelentés van benne, nyilván félhivatalos forrásból fordítva, három nihilista kivégzéséről Kievben, egy Brandtner nevű porosz alattvalóéról, egy ismeretlen,

magát Antonoffnak nevező emberéről és egy Ossinsky nevű nemeséről. A bitófa alatt szabad volt egymást megcsókolniok. »Azután a hóhér levágta a kötelet, az orvosok az áldozatokat halottaknak nyilvánították, hulláj ukat a bitófa alatt temették el és a nihilistákat az örök feledésnek adták át«. Igy mondja a jelentés.

Nem hiszem el. Nem, a feledésnek!

E kutatásban saját gondolatom menetét követtem. Amikor gondolatban neki indultam, nem volt oly elméletem, melyet támogatni, vagy oly következtetéseim, melyeket bizonyítani akartam volna. Csak mikor először tudatára jöttem a nagyváros útálatos nyomorának, ez megrémített és gyötrelmesen hatott rám és nyugton nem hagyva, gondolkozásra késztetett, hogy mi okozta és hogy volna meggyógyítható. Azonban e kutatásban olyasmit is találtam, aminek találására nem gondoltam és a már holt hit újból támad.

A túlvilági élet utáni vágy természetes és mélyen rejlő. Az értelemmel együtt nő és talán senkisem érzi inkább, mint azok, kik látni kezdték, hogy mily végtelenek azok a kilátások, melyeket a tudásban tett minden lépés nyit számunkra, amelyek kifürkészésére nem kevesebb kellene, mint az örökkévalóság. Azonban korunk szellemi légkörében az emberek nagy többsége előtt, kikre nézve a puszta hitfelekezetek elvesztették erejüket, lehetetlennek látszik e vágyra másként tekinteni, mint hiú és gyermekes reményre, mely emberi önzésből ered és mint olyanra, melynek semmi alapja vagy biztosítéka sincs, sőt mely ellenkezőleg, a pozitiv tudással összeférhetetlennek látszik.

Ha már most vizsgálni és kutatni kezdjük azokat az eszméket, melyek így a jövő élet reményét le-

rontják, forrásukat, úgy hiszem, nem a természettudomány valamely fölfedezésében fogjuk megtalálni, hanem a közgazdaságtanban és társadalomtudományban, melyek a gondolkozást mélyen átjárták minden irányban. Forrásuk ama tanokban van, hogy több emberi lény születésére mutatkozik tendencia, mint amennyi eltartható, hogy a bűn és nyomor természeti törvények eredményei és a haladás eszközei és hogy az emberi haladás lassú faji fejlődés által történik. E tanok, melyeket kész igazságként fogadtak el általában, megteszik (kivéve az általuk színezett tudományos magyarázatokat) azt, amit a természettudomány kiterjesztései nem tesznek meg, hogy az egyént a jelentéktelenségig szállítják le; lerontják azt az eszmét, hogy a világegyetem rendjében bárminő tekintet lehet az ő létére, vagy elismerése annak, amit erkölcsi tulajdonságoknak nevezünk.

Nehéz megegyeztetni az emberi halhatatlanság eszméjét azzal az eszmével, hogy a természet pazarolva bánik az emberekkel, amikor folyton létrehozza őket, ott, ahol nincs számukra hely. Lehetetlenség kibékíteni egy értelmes és jótevő Teremtő létét azzal a hittel, hogy az a nyomorúság és sülyedés, mely az emberiség oly nagy részének sorsa, az ő akaratának eredménye; holott az az eszme, hogy az ember lelkileg és testileg az átöröklés általi lassú változások eredménye, ellenállhatatlanul azt az eszmét sugallja, hogy az emberi lét célja a faj élete, nem pedig az egyéné. Igy tűnt el sokunkban és egyre tűnik el még többünkben az a hit, mely az élet küzdelmeiben és bajaiban a legerősebb támaszt és a legmélyebb vígaszt nyujtja.

Ebben a kutatásban, melyen áthaladtunk, megküzdöttünk e tanokkal és láttuk hamisságukat. Láttuk, hogy a népeség nem törekszik túlmenni az élelmiszerek határán, hogy az emberi erő pazarlása és

az emberi szenvedés bősége nem természeti törvényekből ered, hanem az embereknek tudatlanságából és önzésből eredő vonakodásából, hogy a természeti törvényekhez alkalmazkodjanak. Láttuk, hogy az emberi haladás nem változtatja meg az emberi természetet, sőt ellenkezőleg, az emberi természet általában szólva, mindig ugyanannak látszik.

Így az a rémkép, mely a modern világból száműzi a jövő életben való hitet, meg van semmisítve. Nem mintha minden nehézség el volna távolítva; mert bármerre forduljunk, megérthetetlen dolgokkal találkozunk, hanem azok a nehézségek, melyek döntőknek és legyőzhetetleneknek látszottak, el vannak oszlatva. És így új remény támad.

Ez azonban nem minden.

A közgazdaságtant a szomorú tudománynak nevezték és amint rendszerint tanítják, csakugyan reménytelen és kétségbeejtő. De mint láttuk, ez csak azért van, mert rangban leszállították és bilincsre verték, harmóniáit figyelembe nem vették, a szót, melyet ki akart mondani, torkára forrasztották és jogtalanság elleni tiltakozását az igazságtalanság helyeslésévé változtatták. Ha fölszabadul, mint én igyekeztem fölszabadítani, a maga helyes arányosságában, a közgazdaságtan ragyogó reménnyel tele.

Mert helyesen értelmezve, azok a törvények, melyek a vagyon termelését és megoszlását irányítják, azt mutatják, hogy a jelen társadalmi helyzet insége és igazságtalansága nem szükséges; sőt ellenkezőleg, lehetséges egy olyan társadalmi helyzet, melyben a szegénység ismeretlen volna és az emberi természet jobb tulajdonságai és magasabb erői teljes kifejtésre találnának alkalmat.

Sőt mi több, mikor azt látjuk, hogy a társadalmi fejlődés nem függ sem egy különleges gondviseléstől,

sem egy könyörtelen végzettől, hanem változhatatlan és egyúttal jótékony törvénytől, amikor látjuk, hogy az emberi akarat a nagy tényező és hogy az embereket együttesen véve, oly helyzettel bírnak, aminőt ők csinálnak maguknak, amikor látjuk, hogy gazdasági és az erkölcsi törvény lényegében azonos és hogy az igazság, melyet az értelem csak fárasztó megerőltetés által fog föl, ugyanaz, mint melyet az erkölcsi érzék gyorsan ösztönszerűleg ér el, akkor az egyéni élet problémáira a világosság árja esik. E hozzánk hasonló számtalan milliók, kik földünkön voltak és vannak, örömeikkel és bánataikkal, fáradtságaikkal és küzdelmeikkel, reményeikkel, és félelmeikkel, oly dolgokról való erős fogalmaikkal, melyek az érzékeknél mélyebbek, közös érzéseikkel, melyek a legeltérőbb felekezeteknek alapjai — ezek rövid életei nem tűnnek föl értelemnélküli pazarlásoknak.

Az a nagy tény, melyet a tudomány minden ágában mutat, az a törvény egyetemessége. Ahol csak kimutatható, egy alma leesésében vagy kettős csillagok keringésénél, a csillagász ugyanazon törvény működését látja, mely ép úgy hat az általunk megkülönböztethető legkisebb térben, mint a legmérhetetlenebb távolságokban, melyekkel a tudomány foglalkozik. A távcső hatásánál távolabbról jő egy mozgó test és újból eltűnik. Amennyire pályája megállapítható, a törvény nem érvényesül. Azt mondja-e a csillagász, hogy ez kivétel? Ellenkezőleg, azt mondja, hogy a görbének csak egy részét látta, hogy a távcső hatásán túl érvényesül a törvény. Számításokat végez, melyek századok mulva beigazolódnak.

Ha most kipuhatoljuk azokat a törvényeket, melyek a társas emberi életet irányítják, azt tapasztaljuk, hogy ezek úgy a legnagyobb, mint a legkisebb társadalomban azonosak. Azt tapasztaljuk, hogy ami első pillantásra különbözőnek és kivételesnek látszott,

ugyanazon elveknek megnyilvánulása. És azt tapasztaljuk, ahol csak utánajárhatunk, hogy a társadalmi törvény egybefolyik és azonos az erkölcsi törvénnyel, hogy egy társadalom életében az igazság csalhatatlanul magával hozza jutalmát és az igazságtalanság büntetését. Azonban az egyéni életben ezt nem láthatjuk meg. Ha csupán az egyéni életet nézzük, nem láthatjuk, hogy a világegyetem törvényeinek bármiféle közük is volna a jóhoz vagy rosszhoz, a jogoshoz vagy jogtalanhoz, az igazságoshoz vagy igazságtalanhoz.*

Azt mondjuk-e tehát, hogy a társadalmi életben megnyilvánuló törvény nem igaz az egyéni életre nézve? Nem tudományos ezt állítani. Semmi másra vonatkozólag ezt nem mondanók. Ne mondjuk-e inkább, hogy ez egyszerűen az bizonyítja, hogy nem látjuk az egész egyéni életet?

Azok a törvények, melyeket a közgazdaságtan fölfedez, valamint a fizikai természeti tények és viszonyok, egyeznek azzal, ami a szellemi fejlődés törvényének látszik; e törvény egy nem szükségszerű és akaratlan haladás, hanem olyan, melyben az emberi akarat a kezdeményező erő. Azonban az életben, mint

* Ne csaljuk meg gyermekeinket. Ha másért nem, azért amit Plátó mond, hogy, ha majd elvetik azt, amit jámbor meseként mondtunk nekik, elvetik együttal azt is, amit igazságként mondtunk. Az önzésre irányuló erények rendszerint magukban hordják jutalmukat. Úgy egy kereskedő, mint egy tolvaj több sikert fog fölmutatni, ha józan, előrelátó és megtartja ígéreteit; azonban a nem-önzésre irányuló erények

»A szellemek világából való mesének látszanak,
Mikor mindenki megkapja, amit érdemel,
Vagy mindenki megérdemli azt, amit kap.«

tudjuk, a szellemi fejlődés csak lassan mehet előre. Alig kezd a szellem ébredni, mikor a testi erő már hanyatlik, csak halványan jut tudatára az előtte fekvő óriási térnek, csak kezdi megismerni és használni erejét; fölismerni helyzetét és kiterjeszteni szimpátiáit, amikor a test halálával eltűnik. Hacsak nincs valami távolabbi, itt szakítás, hiány látszik. Akár egy Humboldt, egy Herschel, egy Mózes, ki lenéz a Pizgáhról, egy Józsua, ki hadakat vezet, vagy ama szelíd és türelmes lelkek egyike, kik szűk körben élnek ragyogó életet, ha az itt fejlődött ész és jellem tovább nem mehetnek, úgy látszik, mintha ez azzal, amit a világegyetem láncolatos egymásutánjából láthatunk, össze nem egyeztethető általánosság volna.

Elménknek egy alapvető törvényénél fogva, ama törvénynél fogva, melyen a közgazdaságtan minden levezetéseivel nyugszik, nem képzelhetünk el eszközt, cél, megvalósítást tárgy nélkül. Már pedig az egész természet számára, amennyire vele e világon érintkezünk, az emberben levő értelem támasztéka és használata ily célt és tárgyat szolgáltat. Azonban hacsak az ember nem érhet el vagy hozhat létre valami nagyobbat, léte érthetetlen. Oly erős ez a metafizikai szükségesség, hogy akik megtagadnak az egyéntől mindent, ami ezen az életen túlmegy, kénytelenek a tökéletesbülhetés eszméjét a fajra átvinni. De mint láttuk, (és ezt az érvet sokkal teljesebbé lehetne tenni) semmi jel sem mutat valami lényeges faji javulásra. Az emberi haladás nem az emberi természet javulása. Az a haladás, melyből a civilizáció áll, nem az emberi, hanem a társadalmi szervezetben biztosítható. Nem megszabottak és állandók, hanem bármikor elveszthetők, sőt állandó irányzatuk, hogy elvesszenek. És mi több, ha az emberi élet nem folytatódik azon túl, amit itt látunk belőle, akkor a fajra nézve ugyanazon nehézséggel állunk szemben, mint az egyénnel. Mert

a faj halála ép oly biztos, mint az egyéné. Tudjuk, hogy voltak geológiai viszonyok, melyek mellett az emberi élet lehetetlen volt e földön. Tudjuk, hogy ez vissza fog térni. Most is, amint a föld kijelölt pályáján kering, az északi jégtömb lassanként vastagabb lesz és fokozatosan közeledik az az idő, mikor jégárjai újból megindulnak és a déli tengerek északnak áradva, el fogják temetni mostani civilizációnkat az óceán alá, mint ahogy lehetséges, hogy most borítják azt, ami egykor oly fejlett civilizáció volt, mint a mienk. És e korszakok után a tudomány holt földet és kihalt napot állapít meg, oly időt, amikor a naprendszer összeomolva, gáznemű anyaggá fog válni, hogy újból megkezdje mérhetetlen változásait.

Mi hát akkor az élet értelme, mely a halál által föltétlenül és elkerülhetetlenül van határolva? Reám nézve csupán úgy érthető, mint egy más élethez vezető út és előcsarnok. És tényei csak oly elmélet alapján magyarázhatók, mely csak mitológiai és jelkép által fejezhető ki és amit mindenütt és mindenkor kifejeztek bizonyos formákban azok a regék és jelképek, melyekben az emberek legmélyebb eszméiket kifejezni igyekeztek.

Az élt és eltűnt emberek írásai, a Bibliák, Zend Aveszták, Védák, Dhammapadák és Koránok, a régi bölcsészek exotikus tanai, a groteszk vallások belső tartalma, az oikuméni zsinatok dogmai határozatai, a Fox-ok, Wesley-k és Savonarolák tanításai, a rézbőrű indiánok hagyományai és a fekete vademberek hiedelmei egy lélekkel egyeznek meg valamiben, ami egy alapigazság különféleként elferdített fölfogásának látszik. És abból a gondolatláncból, melyet idáig követtünk, határozatlanul látszik kiemelkedni egy pillantás abból, amit ezek határozatlanul láttak, halvány sugara a végső kapcsolatoknak, a törekvés, ki-

fejezni azt, ami elkerülhetetlenül képbe és allegóriába csap át. Kert, melyben a jóság és gonoszság fái vannak. Szőlőskert, melyben az úr munkáját kell végezni. Átmenés az innen eső életből a túlsóba. Próba és küzdelem, melynek végét be nem láthatjuk.

Nézzünk körül ma.

Ime itt, most a mi civilizált társadalmunkban a régi allegóriáknak még van értelmük, a régi regék még igazak. A Halál árnyékának Völgyébe még gyakran vezet a kötelesség ösvénye, a Hiúság Vásárának utcáin át halad a Keresztény és a Hivő és a Nagylelkű fegyverzete cseng a hangos csapásoktól.* Ormuzd még küzd Arimannal, a világosság fejedelme a sötétségével. Aki hallani akar, azt már hívják a harci kürtök.

Hogy hívnak, hívogatnak, míg a szív, mely hallja, dagad tőlük! Erős lélek és nemes törekvés, ezekre van a világnak szüksége. A szépség még börtönben sínylik, vas kerekek járnak még a jó, igaz és szép fölött, mely az emberi életből kisarjadozhatna.

És azoknak, akik Ormuzddal küzdenek, ha nem is ismerik egymást, valahol, valaha névsorukat föl fogják olvasni.

Noha gyakran úgy látszik mintha az Igazság és Jog le volna győzve, egészen nem láthatjuk. Hogy is láthassuk meg egészen? Még arról sem tudunk meg mindent, ami itt e földön történik. Az anyag rezgései, melyek a fény és szín érzékét keltik bennünk, megkülönböztethetlenekké válnak számunkra, ha egy bizonyos számot fölülmúlnak. Hasonló korlátok közt van tudomásunk a hangokról is. Az állatoknak is

* Ezek az allegórikus alakok Bunyan *Pilgrim's Progress* c. művéből valók. A könyv közismert az angol olvasóközönség előtt. *F.*

vannak érzékeik, melyekkel mi nem bírunk. És e föld? A naprendszerhez képest földünk csak egy jelentéktelen pontocska, naprendszerünk pedig semmivé zsugorodik össze a csillagokhoz mérve. Mondhatjuk-e, hogy ami kivonja magát a *mi* érzékeink alól, a feledésbe tűnik? Semmikép sem. Messze, túl a mi tudásunkon, az örök törvényeknek meg kell tartaniok hatalmukat.

A támadó remény az összes vallások gyökere! Költők megénekelték, próféták megjósolták és az ember szíve mélyén visszhangja kél ennek az igazságnak. Amit Plutarchos mondott, minden időben és minden nyelven mondották tisztaszívű és jólátású emberek, kik a gondolkozás hegycsúcsán állva, keresztültekintettek a sötét óceánon és megpillantották a földet:

»*Az emberek lelkeinek, testiséggel és szenvedélyekkel vegyítve, semmi közösségük sincs Istennel, kivéve amit képzeletben, a filozófia segítségével, halvány álomszerűségben érnek el. Ha azonban a testtől szabadulnak és a látatlan, láthatatlan, járhatatlan és tiszta tájra jutnak, akkor ez az Isten lesz vezérük és királyuk; ottan teljesen rajta csüggnek, fáradtság nélkül szemlélik és odaadással szemlélik azt a szépséget, mely ember által ki nem fejezhető és ki nem mondható.*«

TÁRGYMUTATÓ.

Adózás, a megoszlás vizsgálatánál ki van küszöbölve, 160; leszállítása nem enyhíti a szegénységet, 297—302; vizsgálata, 404—425; alapelvei, 404—405; hatása a termelésre, 404—412; a beszedés könnyűsége és olcsósága, 410—412; biztossága, 412—414; vélemény róla, 417—420; egyenletessége, 414—417; ellenvetések a földjáradéki adóval szemben, 420—425; sokféleségének okai, 423—425; a földművesekre esik, 442—445; a földjáradék adó általi elkobzásának hatása, 426—465.

Államadósság nem tőke, 193—195; eredete és eltörlése, 380—382, 417—418.

Anyagi haladás, összefüggése a szegénységgel, 15—19, 227; miben áll, 231; hatása a vagyonmegoszlásra, 232—245; az általa keltett várakozás hatása, 257—262; mint végződik gazdasági pangással, 263—282; miért szül szegénységet, 282—296.

Ár, nem a vevő szükségétől függ, 190; kiegyenlítődése kiegyenlíti a munka jutalmát, 208.

Bagehot, Walter, a civilizáció megakadása, 475; miért pusztulnak el a barbárok, 492—493.

Bastiat, a kamat okáról, 182—191.

Bisset, Andrew, a lovagi szolgálatról, 381 j.

Buckle, elfogadja a közkeletű bérelméletet, 24; Malthusról, 98, 106; kamat és nyereség, 162—163; földjáradék, munkabér és kamat közti viszony, 175 j.

Cairnes, J. E., nagy munkabér és kamat új országokban, 27—28.

Carey, Henry C., a tőkéről, 42; a földjáradékról, 229.

Civilizáció, micsoda a civilizáció, 469—470; a haladásáról való közfölfogás, 470—473; megakadása, 473—481; civilizációbeli különbségek, 481—497; törvényei, 497—520; visszaesése, 476—481, 533—535; hogy tartós legyen, igazságon kell alapulnia, 540—544; az európai civilizáció jellege, 517, 522—523.

Civilizáció, modern civilizáció rejtélye, 18—19; nem javította az alsó osztály helyzetét, 283—286; fejlődése, 372—382; fölsőbbsége, 515—516; lehető hanyatlása, 520—524; a visszaesés jelei, 534—537; lehetőségei, 446—481, 546—547.

Csere, szerepe, 34—37, 84—85; a termelés része, 55—56; növelést jelent, 187—188, 191—192; terjed a civilizáció haladásával, 201—202; előmozdítja a civilizációt, 503—504.

Cserék, a hitel szerepe bennük, 279—280; a munkabér hatása a nemzetközi cserékre, 310—311.

Deutsch, Emanuel, az emberi természetről, 489.

Diszkontláb nagysága még nem a kamatláb nagysága, 28 j.

Ember, több az állatnál, 135—137, 140—143, 308, 459, 467—469, 487—488; hatalma, hogy a természet termelőerőit hatalmába kerítse, 137—138; eredeti joga és hatalma, 331—332; vágya helyeslés után, 451—453; önzése nem fő indítéka, 455—456; végtelen vágyai, 140—142, 246—247, 249—251, 459—460, 497—498; mint tökélesbül, 468—469; nemzeti vagy faji élet eszméje, 479—481; a különbség okai és a haladás, 481—497; átöröklés, 486—497; társas természete, 500—501.

Emberi élet, emberek száma, 113—115; határa, 135—142; termelő ereje növeli a tőkét, 186; egyensúlya, 200—201; célja, 557—558.

Emberi haladás, a közkeletű elmélet vizsgálata, 466—481; miben áll, 481—497; törvénye, 497—520, 538—547; visszaesés, 520—537.

Értékek kiegyenlítődése, 201.

Fawcett, az indiai kiadásokról, 126 j.; a föld értékéről Angliában, 289—290.

Fawcett, Mrs. szerint a munkásokat a tőke tartja el, 78; a földadóról, 418.

Fejlődéselmélet, viszonya a malthusi tanhoz, 105—
…: elégtelensége, 466—481.
Fejlődés rendje, kívánja a koncentrációt, 326—327.
Fegyvasztás, alapja a jelenkori termelés, 80—83;
…határozza a termelést, 83—84; csupán viszonylagos
…fejezés, 139; növekvése a termelés növekvésének
…e, 155.
Föld, e kifejezés értelme, 45; értéke nem vagyon,
…, 169—170; csökkenő termelékenységét a malthusi
…n védelméül idézik, 102—103; mennyiben igaz ez,
…0—140, 232—245; az árak állandósága, 277; értéke
Angliában, becslés szerint, 289—290; viszonya az
emberhez, 294—296; fölosztása nem enyhítené a sze-
génységet, 321—327; koncentrációra való hajlama,
321—323; magántulajdonjoga eltörlésének szükséges-
sége, 327—328; magántulajdonának igazságtalansága,
330—392; törvényes jogcímek képtelensége, 340, 342—
345; az arisztokrácia és a szolgaság a föld tulajdon-
jogából erednek, 296, 348—355, 509—510: a kormány
általi megvétele, 357—358; a magántulajdon fejlődése,
365—382; közlegelő, 375—376; bérlete az Egyesült
Államokban, 382—392; magántulajdona ellenkezik leg-
jobb kihasználásával, 393—399; hogy tehető köztulaj-
donná, 399—425; ennek hatása, 446—465; termelé-
kenységének növekvése a népesség jobb megoszlása
által, 444 j.
Földjáradék, a malthusi elméleten nyugszik, 102—
103, 138—140, 232—245, 245—256; e kifejezés értelme,
169—170; monopóliumból keletkezik, 171; törvénye,
172—176; tartozékai, 176, 222—224; fölismerésük kö-
vetkezményei, 176—177; a kamathoz viszonyítva,
205—208; a munkabérhez viszonyítva, 208—221; emel-
kedése magyarázza, hogy a munkabér és kamat miért
nem emelkednek, 226—227; a népesség növekedése
által növekszik, 232—245; befektetések által növekszik,
245—256; üzérkedés általi földjáradék, 257—262; üzér-
kedés általi emelkedése okozza a termelési pangást,
263—282; emelkedése magyarázza meg a szegénység
állandóságát, 282—296; emelkedését nem akadályozza
meg a bérlői jog, 324; vagy a föld fölosztása, 325—327;

a rabszolga röghözkötöttsége, 353; a jövő növedék elkobzása, 357—359; állandó rablás, 361—363; hűbéri földbérek, 371—375; eltörlésük, 377—385; jelenlegi értékük, 380—382; az állam által jelenleg szedett föld járadék, 396—399; állami elkobzása, 399—425, 509—510; megadóztatása, 404—417; a földjáradék ily kisajátításának következménye, 426—481.

Földtulajdonosok, hatalma, 171—172, 294—296, 345—355; szövetkezésük könnyűsége, 314; kárpótlásra való igényük, 356—365; nem esik rajtuk jogsérelem a földjáradék elkobzása által, 440—465.

Franklin, Benjamin takarékossága, 304.

Gépek (L. Találmányok).

Guizot, Európáról a római birodalom bukása után, 372; a civilizáció szemléletéből keletkező kérdés, 548—549.

Haszon, e kifejezés értelme és a használatából eredő zavar, 163—167, 193—199.

Hűbériség, elismeri a földhöz való közös jogot, 369—371, 380—381; a rendszer kialakulása, 395—396.

Hyndman, H. M. az indiai éhinségről, 125—126.

India, szegénységének és éhinségének oka, 119—127; civilizációja, 473—474, 475, 491—492.

Ipar, nem korlátoztatik a tőke által, 33, 64—65; formájában és termelékenységben korlátozhatja csak a tőke, 87—89.

Ipari pangás, terjedelme és jelentősége, 13, 534—535; okát illető eltérő nézetek, 19—20; oka és lefolyása, 263—282; összefüggése a vasútépítéssel, 274—277; múlása, 281—282.

Irország, szegénységének és éhinségének oka, 129—135; a burgonya meghonosításának következménye, 304—305.

Javulás, a termelésben és ennek hatása a megoszlásra, 245—256; a szorgalomban és takarékosságban való javulás nem enyhíti a szegénységet, 302—309; földbe fektetett javítások elválaszthatók a föld értékétől 341—342, 420.

Jogászok, zavarossága terminológiájukban, 335—336; a tulajdon szentségének hirdetői, 366; befolyásuk a földbérletre, 369 j.

Kalifornia, gazdasági elvek példái Kaliforniában, 26, 70—71, 86, 150—152, 179, 259—260, 274—278, 292—293, 344, 382—384, 391, 396, 430.

Kamat, összezavarása a haszonnal, 161—168; valódi jelentősége, 166—167; változása, 179; oka, 179—193; igazságossága, 192; a haszonnal való fölcserélése, 193—199; törvénye, 199—208; rendes magassága, 202—203; törvényének formulázása, 207.

Kamat és munkabér, köztük levő világos összefüggés, 25—27; viszonyuk, 176—177, 203—208, 223; miért nagyobbak uj országokban, 226.

Kereslet nem meghatározott nagyságú, 246—247, 249—251. (L. Kínálat és kereslet.)

Kína, szegénységének és éhinségének oka, 127—129; civilizációja, 473—475.

Kínálat és kereslet munkára nézve, 212—213; ki nem meríthető, 268—269; a munkabér hatása reájuk 309—311.

Konfúcse utódai, 117—118.

Kormányzás, javulása növeli a termelést, 231, 256; nem enyhíti a szegénységet, 299—302; egyszerűsödése és jellegének változása, 446—465; a köztársaság felé törekszik, 522—523; átalakulása deszpotizmussá, 301—302, 524—525.

Közgazdaságtan, kudarca, természete, módszerei, 19—22; arra van alapítva, hogy a munkabért a tőke szolgáltatja, 31—32; a meghatározások fontossága, 37—44; műszavai, elvont műszavak, 56; a kézikönyvek zavarossága, 64—65, 162—166, 223; az a hibás álláspont, melyet kutatói elfoglaltak, 167—168; alapelve, 21, 208, 222, 556; irói megbotlottak a bértörvényben, 220—221; a csillagászattannal összehasonlítva, 224—225; általános irányokkal foglalkozik, 280—282; a főbb művekben a földtulajdont illető engedmények, 356—358; az elvek nincsenek következetesen keresztül vive, 418—419; a fiziokraták, 419—420; az erkölcsi igaz-

sággal való egyezés, 234, 478; reményteljessége, 553; hatása vallási eszmékre, 551—553.

Latimer, Hugh, a földjáradék növekvéséről a XVI. században, 291—292.

Laveleye, M. de, a kisbirtokról, 325—326; eredeti bérletformák, 368—369; germán egyenlőség, 372.

Létfóntartás eszközei, a népesség és a létfóntartás, 96—156; a népességgel nő, 135—139; ki nem meríthetők, 139—140; beletartoznak a vagyonba, 147—148, 248; az utánuk való kereslet nincs meghatározva, 249—250. (L. Malthus elmélete.)

Macaulay, az indiai angol uralomról, 122; az Egyesült Államok jövőjéről, 530—531.

Malthus, az *Essay on Population* célja, 104; képtelenségei, 109—111, 143; többi műveivel megvetőleg bántak, 111 j.; a munkabér eséséről a XVI. században, 290—291; népszerűségének oka, 104—106, 336 j.

Malthus elmélete, megállapítása, vizsgálata és cáfolata, 98—156; Malthus megállapítása szerint, 98—99; Mill megállapítása szerint, 100, 146—147, 336 j.; legelfogadhatóbb formájában, 101; diadala és ennek okai, 101—102; egyezik a munkásosztály eszméivel, 104; védi az egyenlőtlenséget és elbátortalanítja a reformot, 104—105, 146—147, 336 j.; elterjedtsége az evoluciós bölcseletben, 105—106; most általában elfogadják, 107—108; belőle vont helytelen következtetések, 108—145; tények, melyek rácáfolnak, 145—156; a földjáradéki tan támogatja, 103, 138—139, 232—233; a népesség növekvésének tulajdonított következmények az ipari haladásból származnak, 245—256; a földtulajdon végső védelme, 336 j.

Mc Culloch, a béralapról, 29 j.; a tőke meghatározásáról, 41; másokkal egybevetve, 50—52; a szaporodás elvéről, 106—107; az ir szegénységről és nyomorról, 132; a földjáradékról 236; a földjáradéki adóról, 418, 420—423.

Megoszlás, kizáró megjelölése, 45, 46, 167; törvényei, 157—227; szükségszerű viszonyai, 164—169; amint

általában tanítják, 164—165; igazi törvényekkel egy-
bevetve, 223; egyenlősége, 445—446.
Mill, John Stuart, a tőke meghatározásáról, 41, 80; a termelést a tőke korlátozza, 65 j., 78—79; a malthusi elméletről, 100—101; a népesség akadálytalan szaporodásáról, 146—147; összezavarja a hasznot és kamatot, 163; a földjáradék törvényéről, 173; a munkabérről, 218; a földérték növedékének elvétele a kormány által, 358—360; a malthusianizmus hatása reá, 360—361; a földjáradéki adóról, 418.
Monopóliumok, a belőlük származó haszon, 196—199; egynémelyikük oka, 407—408.
More, Thomas, a bérlők kilakoltatásáról, 291—292.
Munka, célja, 34—37, 248—249, 395; e kifejezés értelme, 45—46; a munkabér termelője, 34—37, 57—78; megelőzi a munkabért, 64—66; a tőkét foglalkoztatja, 168, 200; a termelésből kiküszöbölve, 206—207; termelékenysége a természeti erők szerint váltakozik, 209—210; a különféle foglalkozások közt nincs korlát, 215—216; értékét a föld értéke leszállítja, 226—227; kínálata és kereslete, 270—271; szüksége van a földre, 272—273, 294—296; a munkahiány oka, 274—275; családi munka, 305; szövetkezése, 309—315; a tulajdon egyedüli jogos alapja, 427—430; hatályossága a munkabérrel együtt emelkedik, 437; magában véve nem ellenszenves, 460—461.
Munkabér, közkeletű elmélete 23; egyezik a vulgáris fölfogással, 24—25; de ellenkezik a tényekkel, 25—28 a közkeletű elmélet kialakulása, 29; különbség közt és az itt kifejtett közt, 29—32; nem a tőke, hanem a munka terméke, 29—30, 32—37 57—78; e kifejezé jelentése, 39—40; mindig a munka után következik 64—66; az a tévedés, mintha a tőke szolgáltatná 64—65; személyes szolgálatért, 67 j.; összefüggés közkeletű tanok és a malthusi elmélet közt, 97—10 102—103 j.; a kifejezések összezavarását a kö keletű elmélet okozza, 163—164; magassága, 20 törvénye, 208—221; formulázása, 217—218; különfé foglalkozási ágakban, 211—217; mennyiségileg és

szonylag, 221; nem növekedik az anyagi haladás által, 304—305; minimumát a kényelmi standard határozza meg, 304; emelkedésének és esésének hatása a munkáltatókra, 309—310; egyensúlya, 311—312; nem növekszik a föld fölosztása által, 324—327; miért irányul rabszolgabér felé, 346; a munka hatályossága növekszik vele együtt, 437.

Munkabér a fölügyeletért, 163—164; rendszerint a monopólium hasznába foglalják, 166.

Munkabér és kamat, együtt nő és esik, 25—28; közkeletű magyarázatai, 25; Cairnes magyarázatai, 27; helyes magyarázata, 175—177, 203—208, 226; formulázása, 223.

Munka és tőke, ugyanegy dolog különféle formái, 168—169, 203, 207; honnan származik összeütközésük gondolata, 193—194, 199; érdekeik azonossága, 202—208.

Munkásokat, nem a tőke tartja el, 78—86; ahol a föld egyedárúság, a munkásoknak nem érdeke a termelőképesség növekvése, 283—284; a civilizáció által még függőbb helyzetbe jutnak, 283—287; szervezkedésük, 309—315; a föld fölosztása nem javítja helyzetüket, 321—327; rabságuk a magán földtulajdon végső következménye, 345—355.

Nagy vagyonok, 198—199, 386, 446.

Népesség, a növekedésre vonatkozó következtetések, 103—104; a világ népessége, szaporodása nincs bizonyítva, 112—115; jelenlegi népesség, 119 j.; a leszármazók növekedése nem bizonyítja a népesség növekedését, 118; csupán a hely korlátozza, 139—140; szaporodásainak igazi törvénye, 143—145; növekedésének hatása a termelésre és megoszlásra, 232—245; növekedése növeli a vagyont, 145—156; a földet behatóbb művelésre szorítja, 322; növekvése az Egyesült Államokban, 389—390.

Népesség és létföntartás, 98—156. (L. Malthus elmélete.)

Nevelés nem orvossága a szegénységnek, 306—307.

Nicholson, N. A., a tőkéről, 42—43.

Nightingale, Florence, az indiai éhinségről, 125, 125 j., 126 j.

Pénz, mikor tőke, 53—54; a fogyasztó kezében, 55 j.; összecserélik a vagyonnal, 69; hiányáról úgy beszélnek, mint a javak hiányáról, 269.

Perry, Arthur Latham, a tőkéről, 42; a földjáradékról, 229.

Quesnay, elmélete, 419—420, 426—427.

Rabszolgaság, aránylag csekély hatású volt, 347; módosító befolyása, 353—354; igazában nincs eltörölve az Egyesült Államokban, 555, 391—392; a haladást sohasem szolgálta, 518—519.

Rabszolgatartók délen, nézetük a rabszolgaság eltörléséről, 351—353.

Reade, Winwood, *Martyrdom of Man*, 471 j., 473 j.

Ricardo, a tőke meghatározásáról, 40—41; a népességre vont következtetés, 79; a földjáradék törvényének kimondása, 173; szűk látköre, 173—174, 229; a földjáradék megadóztatásáról, 417.

Royce, Samuel, *Deterioration and Race Education*, 535 j.

Smith, Adam, a tőke meghatározásáról, 40, 44—51, 52—53, 54—55; fölismeri a munkabér igazi forrását és azután elejti ezt, 58; a malthusi elmélet befolyása reá, 97—98; a haszonról, 161—162; mint követték őt a közgazdászok, 163; a különböző munkabérekről, különböző foglalkozásokban, 211—212, 213—215; nem méltányolja a megoszlás törvényét, 220; az adózásról, 414—417.

Spencer, Herbert, a földtulajdonosok kárpótlásáról, 357—358, 362; a föld közös tulajdonáról, 400—401; az evolúcióról, 472, 479; az emberi haladásról, 472—473; társadalmi különbségekről, 496.

Swift, Dean, »szerény javaslata«, 132—133.

Szegénység, kapcsolata az anyagi haladással, 14—19; ezt magyarázni nem sikerül, 19—20; hol a legnagyobb, 227; miért kisérője a haladásnak, 282—296;

gyógyszere, 327—329; az igazságtalanságból ered, 338, 538—539; következményei, 354—355, 450—459.

Szocializmus, céljai és eszközei, 319—321; ideáljának gyakorlati megvalósítása, 426—465.

Sztrájkok, 311—315.

Szövetkezés, nem gyógyszere a szegénységnek, 316—319; azonban a szegénység kiirtásából fog bekövetkezni, 446—465.

Találmányok, nem enyhítik a szegénységet, 11—14; előnye eleinte a munkásoknak jut, 184, 199—200; hacsak nem válik általánossá, 255; hatása, 245—256; a szabadság szülöttei, 517—520.

Társadalmi szervezet és élet, lehető változások, 446—465.

Tennant, Wm., az indiai éhinség okáról, 121—122.

Termelés, némely elv szembeötlő úgy bonyolult, mint egyszerű formákban, 33—37; tényezői, 45, 167, 207—208, 273, 294—296; a cserét is magában foglalja, 56; a munka közvetlen következménye, 72—76; a termelés utáni kereslet irányítja, 83; a tőke szerepe a t.-ben, 86—95, 167—169; gyakran egyszerű formái a leghatályosabbak, 92—93; csupán viszonylagos kifejezés, 139; növekedését a fogyasztás növekvése bizonyítja, 155; e kifejezés jelentése, 159—160; fölhasználja a reprodukáló erőket, 184—186; az idő a t. egyik eleme, 186—190; a t. módjai, 191; a kisebb termékenység igénybevétele még nem jelenti a t. csökkenését, 233—236; a nagyban való t. irányzata, 322—323, 326—327, 528—529; képes óriási növekvésre, 426—429, 461, 544—545.

Természet, reproduktív ereje, 185—187; változásainak fölhasználása, 187—188, 190—192; kiegyenlítődés a reprodukció és a pusztítás közt, 200—201; részrehajlatlansága, 332—334.

Thornton, Wm., a béralapról, 24 j.; a tőkéről, 42.

Tőke, közkeletű elmélet a munkabérhez való viszonyáról, 22—23; ipari pangáskor tétlenül hever, 28; az

az elmélet, hogy a munkabért szolgáltatja, 26—30 ; ennek az elméletnek következményei, 30—32 ; különféle meghatározásai, 40—43 ; a kifejezés használatával járó nehézségek, 44—45 ; különbözik a vagyontól, 50—56, 79—80 ; két értelemben használatos, 65—66 ; Smith, Ricardo, Mc Culloch és Mill meghatározásainak egybevetése, 50—53 ; nem szolgáltatja a munkabért, 30—36, 57—78 ; nem korlátozza a termelést, 33—36, 65—66, 87—93 ; nem tartja el a munkásokat, 78—86 ; mint segiti a munkát, 87, 191—193, 195—196 ; valóságos funkciói, 86—95 ; korlátozhatja a termelés formáját és termelékenységét, 87—90 ; a benne mutatkozó hiányt rendszerint más hiány okozza, 89—92 ; a termelés kivánalmai korlátozzák, 93 ; a szegénységet nem tőkehiány okozza, 93 ; nem szükséges a termeléshez, 169 ; a munka egy formája, 169, 202—203, 207—208 ; lényege, 184—185 ; áltőke, 193—199 ; mennyiségben nincs meghatározva, 199—200 ; ha a termelés egyetlen aktív tényezője volna, 206—207 ; hozadékát a munkabér irányítja, 309—310 ; használat nélkül elpusztul, 312—313 ; földtulajdoni jogcímbe fektetett t., 384—385.

Tulajdon, alapja, 330—334, 340—342 ; téves kategóriái, 334—335 ; az ingó és ingatlan közti különbség eredete, 377 ; a magán földtulajdon nem szükséges a föld használatához, 394—399 ; eszméjének átvitele a földre, 509—510.

Vagyon, növekvésében nem részesül a tömeg, 17—18 ; a kifejezés jelentése, 46—49 ; kicserélhetősége, 56—57, 147—148, 186—187, 248—251 ; összezavarják a pénzzel, 69 ; a népességgel együtt nő, 145—156 ; fölhalmozása, 153—155 ; megoszlásának törvénye, 157—227 ; formulázása, 223 ; természete, 153—155, 185, 209—210 ; az egyenlőtlen megoszlás politikai következményei, 301—302, 523—531 ; az igazságos megoszlás következményei, 433—439, 445—446, 446—465.

Vallás, szükséges a szocializmusra nézve, 320 ; előmozdítja a civilizációt, 504, 515—516 ; a zsidó vallás hatása a fajra, 489—490 ; visszaesés a vallásban, 533 ;

a benne végbemenő változás, 537; az általa keltett ellenségeskedések, 502 j.; a vallások egyezése, 556—557.

Vámvédelem, érveinek gyökere a munkabérre vonatkozó hiedelem, 25; hatása a földművelőkre, 442—444; eltörlésének következménye Angliában, 256; kikre esik terhe, 442—443.

Walker, Amasa, a munkabérről, 24 j.; a tőkéről, 42.

Wayland, a tőke meghatározásáról, 42.